

PROLETÁŘI
VŠECH ZEMÍ,
SPOJTE SE!

LENIN
SEBRANÉ
SPISY

1

VYDÁVÁ SE NA ZÁKLADĚ
USNESENÍ ÚSTŘEDNÍHO VÝBORU
KOMUNISTICKÉ STRANY
ČESKOSLOVENSKA

VLADIMÍR
ILJIČ
LENIN
SEBRANÉ
SPISY

svazek

1

1893-1894

NAKLADATELSTVÍ SVOBODA

PRAHA 1979

Podle 5. ruského vydání
V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij,
tom 1, Politizdat, Moskva 1975,
připraveného
Institutem marxismu-leninismu při ÚV KSSS,
přeložil kolektiv překladatelů.

© Politizdat, Moskva 1975

Translation © Nakladatelství Svoboda, Praha 1979

Preface © Ústav marxismu-leninismu ÚV KSČ, Praha 1979

PŘEDMLUVA K 2. ČESKÉMU VYDÁNÍ SEBRANÝCH SPISŮ V. I. LENINA

Vladimír Iljič Lenin byl geniálním pokračovatelem Marxova a Engelsova učení, zakladatelem Komunistické strany Sovětského svazu, stál v čele Velké říjnové socialistické revoluce — největší sociální revoluce v dějinách lidstva, byl uznávaným vůdcem mezinárodní dělnické třídy a všech pracujících, zakladatelem Komunistické internacionály.

Lenin prozkoumal nové jevy ve vývoji kapitalismu v jeho imperialistickém stadiu, rozvinul teorii socialistické revoluce a výstavby socialismu. Vytvořil učení o proletářské straně nového typu, dále propracoval marxistickou teorii o vedoucí úloze dělnické třídy v socialistické revoluci a při budování komunistické společnosti. Společenskou praxi zkoumal a hodnotil z pozic dělnické třídy, nejdůležitější revoluční síly současnosti. Právě proto je leninismus teoretickým východiskem praktické revoluční činnosti dělnické třídy a ostatních pracujících, vzorem strategie a taktiky komunistického hnutí.

Teoretické otázky řešil Lenin v úzkém spojení s praxí třídního boje. Při vědecké analýze konkrétní politické situace vždy hledal a nacházel odpověď ve zkušenostech miliónů, neboť teorie odtržená od praktických zkušeností mas nemůže dát pravdivou odpověď na úkoly a problémy revolučního hnutí. Leninovo dílo je jednotou teorie a praxe. Nacházíme v něm odpověď na všechny základní otázky, které mezinárodní proletariát musí v nové historické epoše řešit.

Lenin rozvíjel marxismus jako vědecké revoluční učení zahrnující filozofii, politickou ekonomii a teorii

vědeckého komunismu. Vycházel vždy z toho, že jednotlivé součásti marxismu spolu vnitřně organicky souvisejí a že pouze takové pojetí umožňuje všestranné pochopení zákonitostí vývoje společnosti. Jen tak se mohl marxismus obohatit o nové závěry a teze v souladu s novými úkoly dělnické třídy a její strany.

Pravdivost leninismu potvrzuje vývoj soudobé společnosti. Leninovy myšlenky postupně nabývají ještě hlubšího významu, než měly v minulosti. Chod dějin je nezadržitelný, do světového revolučního procesu se zapojují nové generace a společenské vrstvy. Děje se právě to, co svého času V. I. Lenin napsal: „S rozšiřováním a prohlubováním tvůrčí síly lidí musí vzrůstat i početnost té masy obyvatelstva, která je uvědomělým historickým činitelem.“ Dokažuje to skutečnost, že se vznikem světové socialistické soustavy v čele s mohutným Sovětským svazem, s rozmachem boje dělnické třídy v kapitalistických zemích, s rozpadem koloniálních říší, s hlubokými otřesy kapitalistického systému, jehož krize se stala všeobecnou, ztratil imperialismus historickou iniciativu. Tuto iniciativu převzal socialismus a spolu s ním revoluční a pokrokové síly bojující proti imperialismu.

Vliv socialistických zemí na vývoj světových událostí je stále intenzivnější a všestrannější. Společné úsilí zahraniční politiky bratrských socialistických zemí vede k uvolňování mezinárodního napětí a k upevňování mezinárodní bezpečnosti. Naplňují se Leninova slova, vyřčená v historickém referátu o míru: „Dělnické hnutí zvítězí a proklestí cestu k míru a k socialismu.“

Lenin vycházel z poznání zákonitostí vývoje společnosti jako celku, a to mu umožnilo pravdivě zhodnotit specifické podmínky činnosti ruského revolučního hnutí. V socialistických přeměnách Ruska realizovaných ve specifických podmínkách se současně projevovaly obecné zákonitosti přechodu od kapitalismu k socialismu. Leninismus je internacionálním revolučním učením dělnické třídy,

zobecněné zkušenosti sovětských komunistů jsou proto zdrojem poučení pro celé mezinárodní komunistické hnutí. Stále více se potvrzuje, že čím více specifických prvků má daná situace a taktika strany, tím nezbytnější je důsledné dodržování obecných zákonů vývoje revoluce a výstavby socialismu.

Vznik KSČ a její přeměna ve skutečnou avantgardu dělnické třídy a ostatních pracujících jsou spojeny s rozšiřováním znalostí leninismu v našich zemích. Co znamenal pro československé komunisty první český knižní překlad Leninova Státu a revoluce vydaný v Československu, pochopíme ze slov Klementa Gottwalda: „Ještě dnes si vzpomínám, co se ve mně dělo, když jsem četl první Leninovu knihu. Byla to knížka Stát a revoluce. Tato kniha byla pro mne jako zjevení. Jako by se mi otevřely oči. Najednou se mi stalo mnohé jasným, kolem čeho jsem chodil mnohá léta jako slepý.“

Naše strana se formovala jako předvoj dělnické třídy tím, že se postupně vyvíjela ve stranu leninského typu, že ve své organizační výstavbě, v ideologické práci a v politické praxi překonávala vlivy oportunistu a posilovala svůj třídní, bolševický charakter. Leninovy myšlenky o vztahu demokratických a socialistických úkolů v procesu revoluční přeměny společnosti byly teoretickým východiskem pro stanovení strategie a taktiky KSČ v národní a demokratické revoluci, v boji za přerůstání národní a demokratické revoluce v revoluci socialistickou. Stejně tak se leninská koncepce výstavby socialismu stala východiskem pro vytyčení generální linie budování nové společnosti v našich podmínkách. Leninovy závěry o vzájemné podmíněnosti ekonomických, politických a ideologických změn v procesu socialistické přestavby společnosti umožnily naší straně právně stanovit jednotlivé postupné cíle budovatelského úsilí a vybudovat socialistickou společnost. Na principech marxismu-leninismu a socialistického internacionalismu byla uskutečněna úspěšná konsolidace naší socialistické

společnosti po hluboké politické krizi koncem šedesátých let a zabezpečen její další dynamický rozvoj. Zásadou nového vedení strany byly po roce 1969 znovu obnoveny leninské normy života strany a společnosti, vytvořeny předpoklady pro rozvoj marxismu-leninismu jako jednotného vědeckého revolučního učení, zabezpečena realizace vedoucí úlohy komunistické strany v naší společnosti.

Leninská orientace naší strany je zárukou dalšího rozvoje socialismu v naší zemi. Výstižně to vyjádřil soudruh Gustáv Husák ve svém projevu ke 100. výročí narození V. I. Lenina: „Z Leninova života a jeho díla čerpáme jistotu, že naše cesta je správná, že bude úspěšná. Odkaz Lenina je pro nás svatý. Naše strana poučená vlastními zkušenostmi bude chránit čistotu leninských idejí jako oko v hlavě.“

Sedmdesátá léta jsou pro nás a pro další bratrské socialistické země léty budování rozvinuté socialistické společnosti, léty dalšího tvůrčího rozvoje leninismu. Zároveň s úspěšným rozvojem reálného socialismu, s růstem jeho vlivu, s upevňováním jeho avantgardní pozice ve světě se zvyšuje a stupňuje boj reakčních sil proti leninismu. Antikomunismus dnes soustřeďuje prakticky všechny rozhodující prostředky propagandy a ideové diverze na pomlouvání a rozvracení reálného socialismu. Orientuje se především na podněcování a šíření antisovětskosti. Buržoazní ideologie popírá obecnou platnost leninismu a nenávistně útočí na principy socialistického internacionalismu.

Zkušenosti mezinárodního komunistického hnutí i naší strany plně potvrzují, že s rozvíjením a praktickým uplatňováním leninismu je spojen úspěšný postup v boji za socialismus a že jakýkoliv odklon od leninismu vede k chybám a ke škodám. Bez soustavného boje proti buržoazní ideologii a zejména revizionismu nelze postupovat revoluční cestou vpřed. Zkušenosti z krizového vývoje v naší zemi koncem šedesátých let dosvědčují, že opouštění třídních marxisticko-leninských hledisek uvolňuje cestu buržoazní

a maloburžoazní ideologii a je vnitřně spjato s činností pravicově oportunistických a protisocialistických sil.

Leninův odkaz nás zavazuje respektovat obecné zákonitosti revoluce, výstavby socialismu a komunismu, chápat obecné perspektivy a tvůrčím způsobem je konkretizovat v našich podmínkách. Proto KSČ věnovala již od svého vzniku významnou pozornost vydávání Leninových prací.

Po osvobození naší republiky Sovětskou armádou navázalo na tradice našich předválečných komunistických nakladatelů Nakladatelství Svoboda a začalo postupně zpřístupňovat naší veřejnosti celý Leninův ideový odkaz. Na základě usnesení ústředního výboru KSČ bylo v letech 1951—1970 vydáno první české vydání Leninových spisů ve 45 svazcích, s jehož pomocí vyrostla celá generace hluboce vzdělaných komunistů, široce se rozvinuly společenské vědy.

V letech, která uplynula od jeho vydání, se poznatky o Leninových dílech prohloubily. Změnila se také celá naše společnost. Aby se ještě všestranněji rozvíjely v životě naší společnosti leninské ideje, rozhodl ústřední výbor Komunistické strany Československa o tom, aby se přistoupilo k 2. vydání Sebraných spisů V. I. Lenina. Pro toto 2. české vydání byly pořízeny v mnoha případech nové překlady. Nové, rozšířené vydání přihlíží k současné úrovni společenskovědního bádání u nás i v jiných zemích, zejména v Sovětském svazu a vychází z hlubšího poznání Marxových, Engelsových a Leninových děl.

ÚSTAV MARXISMU-LENINISMU

ÚV KSČ

EDIČNÍ POZNÁMKA ČESKÉ REDAKCE

Druhé české vydání Sebraných spisů V. I. Lenina se vydává podle 5. ruského vydání Leninových děl (Polnoje sobranije sočiněnij V. I. Lenina, Moskva 1958—1970), a to podle jeho posledních dotisků z let 1975—1978, které připravil Institut marxismu-leninismu při ÚV KSSS. Všechny práce jsou v českém vydání řazeny podle ruského vydání a rovněž rozsah jednotlivých svazků tomuto vydání odpovídá. Každý svazek druhého českého vydání Sebraných spisů V. I. Lenina je uveden předmluvou převzatou z 5. ruského vydání.

Druhé české vydání Sebraných spisů V. I. Lenina je vybaveno poznámkami pod čarou a na konci svazku. Jde o poznámky V. I. Lenina, poznámky ruské redakce (*Red.*) a české redakce (*Čes. red.*). Poznámky uvedené na konci svazku jsou v textu označeny indexovými čísly. Kromě těchto indexových čísel najde čtenář v textu také indexová čísla v hranatých závorkách (např. S. Južakov, Otázky ekonomického vývoje Ruska [1²⁸]), která odkazují na citované prameny uvedené v Seznamu literatury, kterou V. I. Lenin cituje nebo o níž se zmiňuje. Čtenáři to umožňuje rychle najít každý pramen v původním znění. Česká redakce přetiskuje tyto prameny tak, jak je sestavil Institut marxismu-leninismu při ÚV KSSS.

Některé citáty z přeložených děl nejsou doslovně převzaty podle vydání, na která se redakce odvolává v příslušných poznámkách. Tyto odchylky jsou způsobeny tím, že od českého vydání citovaných prací uplynulo v řadě případů již více než dvacet let, a proto je bylo třeba upravit po stránce terminologické nebo stylistické.

PŘEDMLUVA K 5. RUSKÉMU VYDÁNÍ SEBRANÝCH SPISŮ V. I. LENINA

Na základě usnesení ústředního výboru Komunistické strany Sovětského svazu vydává Institut marxismu-leninismu při ÚV KSSS Sebrané spisy V. I. Lenina v 55 svazcích.

První, dvacetisvazkové vydání Spisů V. I. Lenina vycházelo na základě usnesení IX. sjezdu strany v letech 1920—1926. Celkem vyšlo 26 knih (šest svazků mělo dva díly), jež obsahovaly přes 1500 Leninových prací. První vydání nebylo zdaleka úplné, neobsahovalo mnohé Leninovy články uveřejněné v listech Jiskra, Proletarij a Pravda, jež vyšly bez podpisu nebo pod pseudonymem; ve 20. letech nebylo totiž ještě zjištěno, že je psal Lenin. V prvním vydání nenajdeme rovněž některé další Leninovy práce a dopisy.

Druhé a obsahově s ním totožné třetí vydání Spisů V. I. Lenina vycházelo na základě usnesení II. sjezdu sovětů SSSR a XIII. sjezdu strany v letech 1925—1932. Obě třicetisvazková vydání obsahují více než 2700 Leninových prací. Ani druhé a třetí vydání Spisů však nebylo úplné.

Čtvrté vydání Spisů V. I. Lenina vycházelo na základě usnesení ÚV KSSS z roku 1941 v letech 1946—1950. Tvoří je 35 svazků (dva svazky obsahují dopisy) a zahrnuje 2927 Leninových prací. Ve srovnání s třetím vydáním obsahuje mnoho nových dokumentů (z toho 62 dokumentů je v tomto vydání otištěno poprvé). Při přípravě čtvrtého vydání byl text všech Leninových prací znovu porovnáván s původními prameny, takže byly odstraněny některé omyly

a nepřesnosti v dešifrování Leninových rukopisů a opraveny tiskové chyby z předchozích vydání. Mnohé práce byly ve čtvrtém vydání otištěny podle nových, přesnějších a úplnějších pramenů, například místo novinového textu byl otištěn rukopis, místo stručných novinových zpráv stenografický záznam. K tomuto vydání byl sestaven dvou-svazkový průvodce obsahující věcný, abecední a jiné rejstříky.

Do čtvrtého vydání však nebyly zařazeny mnohé již uveřejněné i neuveřejněné dokumenty a přípravné materiály. Proto na přání subskribentů připravil Institut marxismu-leninismu ke čtvrtému vydání deset doplňkových svazků.

Do Sebraných spisů V. I. Lenina, které jsou pátým vydáním Leninových prací, byly zahrnuty všechny materiály z třetího a čtvrtého vydání, tj. více než 3000 dokumentů. V chronologickém řazení přináší páté vydání Leninovy geniální práce *Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům?*, *Vývoj kapitalismu v Rusku*, *Co dělat?*, *Krok vpřed, dva kroky vzad*, *Dvě taktiky sociální demokracie v demokratické revoluci*, *Materialismus a empiriokriticismus*, *Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu*, *Stát a revoluce*, *Nejbližší úkoly sovětské moci*, *Proletářská revoluce a renegát Kautsky*, *Dětská nemoc „levičáctví“ v komunismu*, *O naturální dani*, *O družstevnictví* aj. Jsou tu Leninovy stati a články otištěné v listech *Jiskra*, *Vperjod*, *Proletarij*, *Social-demokrat*, *Pravda*, v bolševických časopisech a sbornících a rovněž články a interview uveřejněné v různých ruských i zahraničních tiskových orgánech, dále Leninovy referáty a projevy na stranických sjezdech, konferencích, sjezdech sovětů, kongresech Komunistické internacionály, jeho projevy a vystoupení na zasedáních nejvyšších stranických orgánů, na masových shromážděních a mítincích; jsou tu letáky, prohlášení, výzvy, programové dokumenty, návrhy rezolucí, dekrety, pozdravné dopisy, jejichž autorem byl Lenin,

dále dopisy, telegramy, vzkazy, záznamy telefonických hovorů, dotazníky a další materiály.

Vedle dokončených prací jsou v Sebraných spisech otištěny přípravné materiály: osnovy, konspekty, koncepty, poznámky, připomínky k dokumentům jiných autorů, jakož i Leninovy glosy a komentáře v knihách, brožurách a člancích jiných autorů, výpisky z knih, časopisů a novin.

Do Sebraných spisů jsou zařazeny Filozofické sešity, Sešity o imperialismu s přípravnými materiály ke knize Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu a sešit Marxismus o státě, který obsahuje přípravné materiály ke knize Stát a revoluce.

V dodatcích k pátému vydání jsou obsaženy přípravné materiály k Leninově knize Vývoj kapitalismu v Rusku, Materiály k agrární otázce a konspekt, který si Lenin pořídil při studiu čtyřsvazkové korespondence K. Marxe a B. Engelse, vydané německy v roce 1913.

Na rozdíl od dřívějších vydání je páté vydání doplněno novými materiály z období činnosti Jiskry — dopisy V. I. Lenina G. V. Plechanovovi, G. M. Kržižanovskému, S. I. a I. I. Radčenkovým, V. D. Bončovi-Brujevičovi — a značným počtem nových Leninových dokumentů vztahujících se k první ruské revoluci včetně některých materiálů III. sjezdu strany.

Mnohé z těchto dokumentů poprvé zařazených do Sebraných spisů charakterizují Leninovu činnost v období reakce a nového revolučního rozmachu dělnického hnutí. Jsou to především dopisy G. V. Plechanovovi, V. A. Karpinskému, F. A. Rotštejnovi, L. Tyszkovi a dalším. V nich se odráží Leninův boj proti likvidátorům za zachování a upevnění strany, boj proti ideovému kolísání a úchylkám od marxismu.

Do Sebraných spisů V. I. Lenina byly zařazeny četné nové materiály o agrární a národnostní otázce: dopisy, návrhy, poznámky v prostudovaných knihách, výpisky

z knih s komentáři, statistické přehledy apod.; mnohé z těchto materiálů jsou uveřejňovány poprvé.

Páté vydání obsahuje řadu nových dokumentů vztahujících se k první světové válce: osnovu nenapsané brožury Evropská válka a evropský socialismus, materiály zimmerwaldské konference a značný počet dopisů. Ve všech těchto dokumentech se odráží Leninův boj proti imperialistické válce, proti sociálšovinismu a centrismu, jeho zápas za internacionální sjednocení dělníků.

Do Sebraných spisů je poprvé zařazeno mnoho dokumentů o únorové buržoazně demokratické revoluci a o Říjnové socialistické revoluci: materiály k projevu na schůzi bolševiků v paláci Kšesinské v noci ze 3. na 4. duben 1917, nedokončená Leninova autobiografie, koncept rezoluce o ekonomických opatřeních k boji proti hospodářskému rozvratu, dopisy aj.

Velký význam mají nové dokumenty vztahující se k sovětskému období. Většina z nich je spjata s Leninovou činností v oblasti řízení národního hospodářství, se stanovením hlavních zásad řízení hospodářské výstavby. Do Sebraných spisů jsou například zařazeny koncepty známé práce Nejbližší úkoly sovětské moci, v níž Lenin rozpracoval program socialistické výstavby a objasnil význam produktivity práce a socialistického soutěžení. V těchto i v dalších pracích Lenin všestranně rozpracoval princip demokratického centralismu v řízení hospodářské výstavby. V řadě dokumentů zdůrazňuje nutnost studovat, popularizovat a šířit místní zkušenosti a názorně ukazuje, jakými metodami lze zlepšit práci.

Mnoho nových dokumentů se zabývá činností sovětského státního aparátu. Jsou důkazem Leninova boje proti byrokratismu, jeho úsilí o zlevnění a zjednodušení aparátu, o těsnější spojení tohoto aparátu s lidem, o zapojení nejširších vrstev pracujících do řízení státu a o přesné dodržování sovětských zákonů. Je tu Návrh třetího bodu všeobecné politické části programu (pro programovou ko-

misí VIII. sjezdu strany), v němž Lenin výstižně charakterizoval podstatu proletářské, skutečně lidové sovětské demokracie a ukázal, že se zásadně liší od demokracie buržoazní.

Nové dokumenty z období zahraniční vojenské intervence a občanské války ukazují, jakou gigantickou činnost vyvíjel V. I. Lenin jako předseda Rady dělnické a rolnické obrany, jak neúnavně pečoval o upevnění Rudé armády, o mobilizaci nových sil k porážce interventů a vnitřní kontrarevoluce, jak řídil vypracovávání vojenských strategických plánů a direktiv.

Četné dokumenty poprvé zařazené do tohoto vydání obsahují Leninovo zdůvodnění zásad mírového soužití států s rozdílným společenským a politickým zřízením. Tyto dokumenty osvětlují, jak Lenin řídil zahraniční politiku sovětského státu, a jsou svědectvím jeho důsledného boje za mír a za upevnění styků se všemi zeměmi.

Sebrané spisy obsahují velké množství materiálů o mezinárodním dělnickém hnutí. Do tohoto vydání jsou poprvé zařazeny: osnova článku O úkolech III. internacionály, osnova referátu na II. kongresu Kominterny o mezinárodním postavení a hlavních úkolech Komunistické internacionály, dokumenty III. kongresu Kominterny, Poznámky k tezí o jednotné frontě aj.

Sebrané spisy V. I. Lenina zahrnují nejdůležitější dokumenty, které Lenin diktoval v prosinci 1922 až lednu 1923: Dopis sjezdu, známý jako Odkaz, dopisy O udělení zákonodárných funkcí Státní plánovací komisi a K otázce národností neboli o „autonomizaci“. Tyto dokumenty souvisejí s posledními Leninovými pracemi programového charakteru, jako jsou Listy z deníku, O družstevnictví, O naší revoluci, Jak máme reorganizovat dělnickorolnickou inspekci a Raději méně, ale lépe.

Dokumenty poprvé zařazené do Sebraných spisů V. I. Lenina tvoří asi 20 svazků. Byly uveřejněny v Leninských sbornících, časopisech a novinách, takže je znal poměrně

malý okruh čtenářů. Zařazením do Sebraných spisů se zpřístupňují široké veřejnosti.

Všechny dokumenty jsou v pátém vydání řazeny chronologicky.

Výjimku tvoří jen případy, kdy bylo třeba zachovat celistvost a organickou souvislost děl napsaných v různé době. Uvnitř svazků jsou díla řazena podle data jejich napsání (projevy a referáty podle data jejich přednesení), dokumenty s dosud nezjištěným datem vzniku podle data jejich uveřejnění. Osnovy a koncepty Leninových prací, například osnova statí O právu národů na sebeurčení, osnova práce Imperialismus a rozkol socialismu jsou uvedeny v svazcích, do kterých jsou zařazena příslušná díla, ve zvláštním oddíle nazvaném Přípravné materiály.

Korespondence (dopisy, telegramy, pokyny, příkazy, zprávy atd.) tvoří samostatné, poslední svazky celého vydání. Do zvláštního svazku jsou zahrnuty Leninovy dopisy příbuzným.

Některé svazky Sebraných spisů V. I. Lenina mají přílohy, které obsahují prohlášení, žádosti a další materiály životopisného charakteru.

Texty Leninových prací zařazených do Sebraných spisů byly znovu porovnány s původními prameny: s Leninovými rukopisy, s publikovanými pracemi, které Lenin sám připravoval k tisku, s novinovými a časopiseckými články, které byly otištěny za Leninova života, se stenografickými záznamy zredigovanými Leninem apod. Práce, které Lenin napsal v cizích jazycích, se tisknou v jazyce originálu a v ruském překladu.

Sebrané spisy V. I. Lenina jsou vybaveny vědeckým informačním aparátem, který má čtenáři pomáhat při studiu Leninových děl. Je to předmluva k Sebraným spisům a předmluva ke každému svazku, jež stručně charakterizuje historickou situaci, v níž díla zařazená do daného svazku vznikala, a objasňuje hlavní myšlenky, jež Lenin v těchto dílech vyjádřil, v jejich vývoji. Součástí informač-

ního aparátu jsou rovněž údaje o životě a činnosti V. I. Lenina z doby, do níž spadají práce obsažené v daném svazku; poznámky k historickým událostem, jednotlivým faktům, tiskovým orgánům atd., jmenný rejstřík se stručnými životopisnými údaji o zmiňovaných osobách a seznam literatury, kterou V. I. Lenin cituje nebo o níž se zmiňuje.

V poznámkách pod čarou se uvádějí překlady cizojazyčných textů, bibliografické odkazy na Leninova díla zmiňovaná nebo citovaná v textu a nejdůležitější textové varianty.

Názvy Leninových prací doplněné redakcí jsou v obsahu označeny hvězdičkou.

Leninova díla představují neocenitelné ideové bohatství a jsou vskutku nevyčerpatelným zdrojem znalostí zákonů společenského vývoje a budování komunismu. V. I. Lenin, organizátor a vůdce Komunistické strany Sovětského svazu, zakladatel sovětského socialistického státu, ve svých pracích dále rozvinul marxistické učení v nových historických podmínkách — v epoše imperialismu a proletářských revolucí, v epoše přechodu od kapitalismu ke komunismu. Ve svých pracích dále rozpracoval všechny tři součásti marxismu — filozofii, politickou ekonomii a teorii vědeckého komunismu. V. I. Lenin obohatil marxismus o nové závěry a teze, tvůrčím způsobem jej rozvinul vzhledem k nové historické epoše, v souladu s novými úkoly, před nimiž v této epoše stála dělnická třída a její strana. Ve svých nesmrtelných dílech odpověděl Lenin na všechny základní otázky, které nová historická epocha nastolila před mezinárodním proletariátem.

V. I. Lenin vytvořil ucelené učení o straně, její vedoucí úloze, jejích organizačních, politických a ideologických základech, její strategii a taktice a její politice; zdůvodnil internacionální princip výstavby proletářské strany. Lenin

ustavičně zdůrazňoval, že bez vedení marxistické strany nového typu, vyzbrojené pokrokovou revoluční teorií, nemůže dělnická třída splnit své historické poslání — vybudovat novou, komunistickou společnost.

V Leninových dílech se odráží jeho neúnavný boj za jednotu, semknutost a čistotu stranických řad, za nerozborné spojení s masami, za přísnou stranickou disciplínu a důsledné uplatňování norem stranického života a zásad stranického vedení, z nichž nejdůležitější je zásada kolektivnosti.

V. I. Lenin první podal hlubokou marxistickou analýzu imperialismu jako posledního stadia kapitalismu a odhalil jeho neřešitelné rozpory. Lenin ukázal, že v tomto stadiu se kapitalismus vyvíjí krajně nerovnoměrně, ve skocích, a učinil závěr světodějného významu, že v epoše imperialismu může socialismus zvítězit nejprve v několika, nebo dokonce v jedné, jednotlivé zemi. Tento geniální závěr v praxi potvrdila Velká říjnová socialistická revoluce, vybudování socialismu v SSSR a budování socialismu v lidově demokratických zemích.

Zobecněním zkušeností Velké říjnové socialistické revoluce a objasněním jejího mezinárodního významu Lenin dokázal, že její hlavní zákonitosti a rysy platí obecně pro socialistické revoluce ve všech zemích. Bolševismus, napsal Lenin, dal teorii, program a taktiku světovému komunistickému hnutí. „Bolševismus *se hodí za vzor taktiky pro všechny*.“ (Spisy 28, Praha 1954, s. 298.)

V. I. Lenin rozvinul marxistickou teorii státu, teorii diktatury proletariátu. Zdůvodnil, že otázka diktatury proletariátu je hlavní otázkou Marxova učení. Marxistou je jen ten, vysvětloval Lenin, kdo uznává třídní boj včetně diktatury proletariátu. Lenin zdůrazňoval, že diktatura proletariátu je vyšší typ demokracie, skutečná demokracie pro lid. V sovětech vytvořených z revoluční iniciativy dělnické třídy Ruska spatřoval státní formu diktatury proletariátu a zároveň předvídal nevyhnutel-

nost rozmanitých politických forem diktatury proletariátu podle konkrétních historických podmínek různých zemí, což se skvěle potvrdilo v lidově demokratickém zřízení.

V. I. Lenin vypracoval program socialistické výstavby v SSSR, určil hlavní směry výstavby komunistické společnosti. Leninský program zahrnoval socialistickou industrializaci země, všestranný rozvoj těžkého průmyslu, elektrifikaci celého národního hospodářství, socialistickou přestavbu zemědělství a kulturní revoluci. Splnění leninského programu umožnilo vybudovat socialismus v naší zemi a změnit SSSR v mohutnou socialistickou průmyslovou a kolchozní velmoc.

V. I. Lenin ve svých pracích rozpracoval otázku vedoucí úlohy proletariátu a svazku proletariátu s rolnictvem jakožto rozhodující síly společenského vývoje. Svazek dělnické třídy a rolnictva za vedoucí úlohy dělnické třídy nazýval zázračnou silou světa, která je s to pod vedením komunistické strany přetvořit společnost na nových, socialistických základech.

V. I. Lenin významně přispěl k rozpracování národnostní otázky. Ve svých pracích hájil právo národů na sebeurčení až do oddělení a vytvoření samostatného státu. Lenin neustále zdůrazňoval, že je nezbytné důsledně uplatňovat zásady proletářského internacionalismu, co nejužšího svazku dělníků a rolníků všech národností v boji za jejich osvobození od sociálního a národnostního útlaku, a upozorňoval na nevyhnutelnost nesmiřitelného boje proti buržoaznímu nacionalismu a šovinismu.

V. I. Lenin vedl a učil vést nesmiřitelný boj proti buržoazní ideologii, proti revizionistům a oportunistům jako agentům buržoazie v dělnickém hnutí. Lenin považoval oportunismus za hlavního nepřítele v dělnickém hnutí. V Leninových dílech se odráží jeho boj proti legálním marxistům, ekonomistům, menševikům, trockistům, buržoazním nacionalistům a anarchistům. Tento boj má obrovský mezinárodní význam. Všechny Leninovy práce

jsou naplněny bojem proti dogmatismu, proti přeměně marxismu ve sbírku zkosnatělých pouček a formulí odtržených od života a praxe.

Vydání Sebraných spisů V. I. Lenina je velkou událostí v ideovém životě Komunistické strany Sovětského svazu. Toto vydání pomůže miliónům sovětských lidí ještě hlouběji si osvojit nesmrtelná díla Leninova génia a ještě úspěšněji bojovat za uskutečnění jeho myšlenek.

Naše strana a její ústřední výbor se v celé své činnosti při budování komunistické společnosti řídí velikými idejemi leninismu, neúnavně usilují o jejich přeměnu v život a tvůrčím způsobem rozvíjejí marxisticko-leninské učení. Za všechny úspěchy vděčí strana své věrnosti leninismu.

Marxismus-leninismus tvořivě rozvíjejí komunistické a dělnické strany všech zemí. Obohacuje se o zkušenosti z budování komunismu v SSSR a budování socialismu v zemích socialistického společenství, o zkušenosti z boje pracujících v kapitalistických zemích a zkušenosti z národně osvobozenického boje.

Marxismus-leninismus je internacionální učení. Jeho ušlechtilé ideje ukazující celému lidstvu cestu k šťastnější budoucnosti se stále více šíří mezi pracujícími na celém světě, mají stále větší vliv na běh světových dějin. Tento vítězný postup marxismu-leninismu nemohou zastavit žádné síly. Naprosté vítězství velikých idejí marxismu-leninismu je neodvratné.

INSTITUT MARXISMU-LENINISMU
PŘI ÚV KSSS

PŘEDMLUVA K PRVNÍMU SVAZKU

Do prvního svazku jsou zařazeny práce, které V. I. Lenin napsal v počátečním období své revoluční činnosti v letech 1893—1894.

Devadesátá léta minulého století v Rusku se vyznačovala rychlým rozvojem průmyslu, růstem dělnické třídy a všeobecným rozmachem dělnického hnutí. Vysoká koncentrace velkého průmyslu pomáhala stmelovat a organizovat proletariát. Značně zesílil stávkový boj. Do řad dělnictva začaly pronikat marxistické myšlenky.

S Leninovým jménem je spjat počátek nové etapy dělnického hnutí v Rusku. V dílech z let 1893—1894 podal Lenin hlubokou marxistickou analýzu sociálně ekonomického řádu v Rusku na konci 19. století a stanovil hlavní úkoly revolučního boje ruské dělnické třídy a sociální demokracie Ruska. Před ruskou sociální demokracií vytyčil úkol vytvořit marxistickou stranu. Na základě tvůrčího přístupu k marxistické revoluční teorii rozpracoval jako první z marxistů otázku zvláštností nadcházející buržoazně demokratické revoluce v Rusku, charakterizoval její hybné síly a rozvinul tezi o přerůstání této revoluce v revoluci socialistickou.

V pracích, které jsou zahrnuty do prvního svazku, Lenin potírá zejména filozofické a ekonomické názory narodníků, jejich politickou platformu a taktiku jako hlavní ideové překážky šíření marxismu a rozvoje sociálně demokratického hnutí v tehdejší Rusku. Zároveň vystupuje proti představitelům legálního marxismu a jejich buržoaznímu překrucování marxismu.

První svazek obsahuje čtyři Leninova díla, a to Nové hospodářské proudy v životě rolnictva (Ke knize V. J. Postnikova Jihoruské rolnické hospodářství), O takzvané otázce trhů, Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům? (Odpověď na protimarxistické články měsíčníku Russkoje bogatstvo), Ekonomický obsah narodnictví a jeho kritika v knize pana Struveho (Odras marxismu v buržoazní literatuře).

Stať Nové hospodářské proudy v životě rolnictva je první dochovanou publicistickou prací, kterou Lenin napsal již na jaře 1893 za své činnosti v Samaře. Stať svědčí o tom, jak erudovaně a samostatně, s jakou hloubkou a důsledností uplatňoval mladý Lenin marxistickou teorii při studiu života rolníků. Na základě zemstevních statistických údajů z Postnikovovy knihy Jihoruské rolnické hospodářství podává Lenin spolu s kritikou nedůslednosti a metodologických chyb autora této knihy marxistickou charakteristiku situace na vesnici, odhaluje procesy a formy rozvoje kapitalismu v zemědělství a rozbíjí narodnický mýtus o „občínovém rolnictvu“ jakoby nedotčeném kapitalismem. Lenin dokazuje, že navzdory narodnickým teoriím se kapitalismus v Rusku nezadržitelně rozvíjí, že rolnictvo se ve skutečnosti rozpadlo na nesmiřitelné třídy — vesnickou buržoazii a vesnický proletariát — a že tyto třídy početně rostou v důsledku diferenciaci středního rolnictva, k níž dochází za kapitalismu. Na základě bohatého materiálu odhaluje Lenin maloburžoazní charakter obcí, nesmyslnost a škodlivost narodnických představ o rolnické občině jako základu socialismu a dokazuje, že v životě rolnictva pevně zakotvily buržoazní ekonomické vztahy.

Stať Nové hospodářské proudy v životě rolnictva psal Lenin pro legální tisk. V jednom dopise z tohoto období zdůrazňuje, že teze objasněné ve stati jsou pro něho východiskem k mnohem důležitějším a dalekosáhlejším závěrům, než jaké uvedl zde.

Se statí Nové hospodářské proudy v životě rolnictva

obsahově souvisí Leninovy poznámky, výpočty a podtržená místa v knize V. J. Postnikovova; v tomto svazku jsou otištěny v oddíle nazvaném Přípravné materiály. Některé Leninovy výpočty jsou tu uveřejněny poprvé.

Práce O takzvané otázce trhů, napsaná na podzim roku 1893, je vzorem tvůrčího uplatnění Marxovy ekonomické teorie při studiu hospodářských poměrů v Rusku. Na základě hluboké znalosti Marxova Kapitálu, pomocí dialektické metody Lenin dokázal, že prohlubováním společenské dělby práce se naturální hospodářství malovýrobců postupně mění ve zbožní hospodářství a to zase v kapitalistické, že nevyhnutelným důsledkem dělby práce je třídní diferenciací výrobců a růst vnitřního trhu. Lenin tak vyvrátil rozšířenou narodnickou teorii, podle níž kapitalismus nemá v Rusku pro svůj rozvoj živnou půdu, a dokázal, že kapitalismus se už stal „hlavní základnou ruského hospodářského života“ (tento svazek, s. 132). Zároveň Lenin kritizuje tvrzení G. B. Krasina, které později obhajovali legální marxisté, že kapitalistická výroba nutně potřebuje zahraniční trhy, aby mohla realizovat nadhodnotu, a že výroba výrobních prostředků není spjata s výrobou spotřebních předmětů. Lenin objasnil, že tyto názory se v podstatě nijak neliší od narodnických názorů na otázku trhů, a zdůraznil, že úkolem marxistů není starat se o trhy pro buržoazii, ale dbát o rozvoj třídního boje proletariátu proti buržoazii.

V práci O takzvané otázce trhů Lenin rozvinul Marxovu tezi o vztahu dvou skupin společenské výroby a definoval přednostní růst první skupiny jako ekonomický zákon rozšířené reprodukce. Na základě Marxova schématu reprodukce ukázal, jaké změny způsobuje v rozšířené reprodukci technický rozvoj.

Ústřední místo zaujímá v prvním svazku významná Leninova práce Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům?, napsaná na jaře až v létě roku 1894.

Koncem roku 1893 zahájil časopis *Russkoje bogatstvo*, kolem něhož se soustředili liberální narodníci, spolu s dalšími narodnickými časopisy tažení proti marxismu. Začaly otiskovat články, které vědomě překrucovaly marxistické učení o společnosti, revoluci a socialismu. Narodníci hrubě zkreslovali názory ruských marxistů, marxisté jim však nemohli v legálním tisku důrazně čelit, protože neměli v Rusku vlastní tiskové orgány. Pro porážku narodníků měla proto velký význam Leninova kniha vydávaná ilegálně. Tato práce, která je skutečným manifestem revolučního marxismu a jeho programovým dokumentem, obsahuje hlubokou charakteristiku vědeckého světového názoru, dialektického a historického materialismu, charakteristiku Marxova ekonomického učení a všestrannou kritiku filozofických, ekonomických a politických názorů liberálních narodníků, jejich programu a taktiky. Lenin ukázal, že politický program těchto falešných „přátel lidu“ vyjadřuje zájmy kulaků; demaskoval liberální narodníky jako typické reformisty, kteří se stavěli proti revolučnímu boji s carským absolutismem a tvrdili, že tento absolutismus je nadtřídní a že je schopen zlepšit postavení lidu. Lenin odhalil neudržitelnost a mylnost narodnických teorií o zvláštní, nekapitalistické cestě vývoje Ruska a dokázal, že liberální narodníci záměrně zatajovali fakt kapitalistického vykořisťování na vesnici.

Ve svém díle Lenin odsoudil narodnické teoretiky jako představitele nevědecké, subjektivní metody v sociologii, jako idealisty, kteří neuznávají objektivní charakter zákonů společenského vývoje a rozhodující úlohu lidových mas v dějinách. Narodníci zastávali názor, že je možné libovolně usměrňovat chod dějin podle přání jednotlivých „vynikajících“ osobností. Lenin tyto subjektivistické názory vyvrátil a vyzdvihl proti nim materialistické chápání společenského života, vyložil, co je obsahem marxistického učení o společnosti, a osvětlil, že chod dějin je podmíněn objektivními zákony vývoje a že hlavní hybnou silou

společenského vývoje je lid, třídy, jejichž bojem je určován vývoj společnosti.

V práci Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům? Lenin poprvé vytyčil před ruskými sociálními demokraty úkol vytvořit marxistickou dělnickou stranu a vyslovil myšlenku revolučního svazku dělnické třídy a rolnictva jako hlavního nástroje ke svržení carismu, statkářů a buržoazie a k vytvoření komunistické společnosti.

Lenin zdůrazňoval velkou historickou úlohu ruské dělnické třídy: „Právě proto věnují sociální demokraté veškerou svou pozornost a veškerou svou činnost dělnické třídě. Až si její čelní představitelé osvojí ideje vědeckého socialismu, myšlenku historické úlohy ruského dělníka, až se tyto ideje rozšíří a dělnictvo vytvoří pevné organizace, jež přemění nynější roztržitý hospodářský boj dělníků v uvědomělý třídní boj, postaví se ruský **DĚLNÍK** do čela všech demokratických sil, svrhne absolutismus a povede **RUSKÝ PROLETARIÁT** (po boku proletariátu **VŠECH ZEMÍ**) *přímou cestou otevřeného politického boje k VÍTĚZNÉ KOMUNISTICKÉ REVOLUCI*“ (tento svazek, s. 328).

První svazek uzavírá práce Ekonomický obsah narodnictví a jeho kritika v knize pana Struveho (Odras marxismu v buržoazní literatuře). Lenin ji psal koncem roku 1894 a začátkem roku 1895. Podle jeho slov je to po mnoha stránkách koncept pozdějších ekonomických prací, zvláště Vývoje kapitalismu v Rusku. V dané práci Lenin ukázal, že narodníci jsou představiteli zájmů malovýrobců, že zdrojem narodnictví je převaha třídy malovýrobců v po-reformním kapitalistickém Rusku. Svou práci Ekonomický obsah narodnictví a jeho kritika v knize pana Struveho pokračuje Lenin v kritice narodnických názorů a dokazuje, že ekonomické požadavky liberálních narodníků mají ryze buržoazní charakter, poukazuje na utopičnost a reakčnost jejich politického programu a idealistickou podstatu jejich sociologických názorů.

Lenin ostře kritizoval systém narodnických názorů, ale zároveň čtenáře upozorňoval na pozitivní — z marxistického hlediska — rysy a stránky narodnictví 60. a 70. let jako revolučně demokratického směru v Rusku stojícím na prahu buržoazní revoluce.

V tomto díle Lenin rovněž podrobil kritice představitele legálního marxismu P. Struveho za jeho buržoazní překrucování marxismu. Lenin odhalil pokusy legálních marxistů zbavit marxismus jeho revolučního obsahu a ukázal, že názory legálních marxistů jsou založeny na buržoazním objektivismu, který ospravedlňuje kapitalistický řád a zakrývá třídní rozpory. Ve struvismu, legálním marxismu, spatřoval Lenin zárodek mezinárodního revizionismu. V souvislosti s kritikou buržoazního objektivismu zdůvodnil Lenin zásadu stranickosti společenské vědy, filozofie. „Materialismus,“ zdůrazňoval Lenin, „v sobě zahrnuje, abych tak řekl, stranickost svým postulátem, aby se při hodnocení každé události přímo a otevřeně vycházelo z hlediska určité společenské skupiny...“ (tento svazek, s. 431).

Lenin ukázal, že v buržoazní společnosti zastírá takzvaný objektivismus ve vědě zjištěné třídní zájmy vládnoucích vykořisťovatelských tříd. Marxistická věda, programově pevně spjatá s dělnickou třídou, slouží revoluční přeměně společnosti, usiluje o odhalení zákonů společenského vývoje. Proto se její stranickost shoduje s vědeckostí.

Již v počátečním období své revoluční činnosti vytvořil Lenin vzor zásadové kritiky různých pseudosocialistických a revizionistických teorií, vzor obětavého boje za zájmy dělnické třídy. Leninova díla jsou naplněna tvůrčím pojetím marxismu a jeho mistrnou aplikací při analýze ekonomické a politické situace v Rusku a při stanovení úkolů ruského dělnického hnutí.

V Leninových dílech nachází mezinárodní proletariát a komunistické a dělnické strany všech zemí poučení, jak odhalovat početné řady dnešních „přátel lidu“ a revizio-

nistů pokoušejících se využít dělnického hnutí v zájmu buržoazie.

V příloze k prvnímu svazku poprvé ve Spisech V. I. Lenina uveřejňujeme žádosti V. I. Uljanova (Lenina) z let 1887—1893. Tyto dokumenty doplňují Leninův životopis. Dvě žádosti — samarskému okruhovému soudu z 5. ledna 1893 a předsedovi samarského okruhového soudu z 16. srpna 1893 — vycházejí tiskem poprvé.

INSTITUT MARXISMU-LENINISMU
PŘI ÚV KSSS

NOVÉ
HOSPODÁŘSKÉ
PROUDY
V ŽIVOTĚ
ROLNICTVA

KE KNIZE V. J. POSTNIKOVA
JIHORUSKÉ ROLNICKÉ
HOSPODÁŘSTVÍ¹

Napsáno na jaře 1893
Poprvé otištěno roku 1923
ve sborníku K dvacátipjatiletíju
prvoho sjezda partii
(1898—1923)

Podle rukopisu

Новое хозяйство в деревне

в помещичьей деревне.

По поводу курса Д. С. Писарева -
"Политическое экономическое хозяйство"

I

Введение в предмет по курсу Д. С. Писарева
"Политическое экономическое хозяйство" (Москва, 1894 г. Вып.
№№ 11 + 12) представляет из себя исследование о фео-
дальной и помещичьей собственности в России и о
ее развитии в настоящее время. Исследование
делится на две части: первая часть посвящена
истории помещичьей собственности в России, вторая
часть посвящена современному состоянию помещичьей
собственности в России. В первой части автор
рассуждает о происхождении помещичьей собственности
в России, о ее развитии в различные эпохи
русской истории, о ее роли в развитии
русского государства. Во второй части автор
рассуждает о современном состоянии помещичьей
собственности в России, о ее роли в развитии
русского государства.

1) Автор рассуждает о происхождении помещичьей собственности в России.

I

Předloni vydaná kniha V. J. Postnikova Jihoruské rolnické hospodářství (Moskva 1891, s. XXXII + 391)^[80] velmi podrobné a důkladně popisuje rolnické hospodářství v Tavridské, Chersonské a Jekatěrinoslavské gubernii, hlavně však ve vnitrozemských (severních) újezdech Tavridské gubernie. Popis vychází za prvé — a to především — ze zemstevních statistických průzkumů v uvedených třech guberniích; za druhé z autorových vlastních pozorování, která zčásti vyplývají z jeho úředních povinností* a zčásti jsou výsledkem autorova speciálního studijního zájmu o rolnické hospodářství v letech 1887—1890.

Pokus shrnout zemstevní statistická šetření z celé oblasti a jejich výsledky systematicky utřídit znamená sám o sobě velký přínos, neboť zemstevní statistika² poskytuje rozsáhlý a podrobný materiál o ekonomickém postavení rolnictva, ale v takové formě, že veřejnosti nejsou tato šetření nic platná: zemstevní statistické sborníky tvoří svazky tabulek (každému újezdu se obvykle věnuje zvláštní svazek) a jenom soustředit je do obsáhlých a přehledných rubrik vyžaduje odbornou práci. Potřebu shrnout a zpracovat údaje zemstevní statistiky pociťujeme už dlouho. Proto se v poslední době začaly vydávat Výsledky zemstevní statistiky^[25]. Při jejich vydávání se postupuje takto: zvolí se určitá dílčí otázka charakterizující rolnické hospodářství a k té se vyhledávají všechny údaje zachycené

* Autor byl úředníkem správy státní půdy v Tavridské gubernii.

v zemstevní statistice; shrnují se údaje jak o černozemním jihu Ruska, tak o nečernozemním severu, o guberniích výhradně zemědělských i o guberniích průmyslových. Podle této osnovy jsou sestaveny dva vydané svazky Výsledků: první je věnován „rolnické občině“ (V. V.), druhý „rolnickým mimopřídělovým pachtům“ (N. Karyšev)³. O správnosti tohoto způsobu zpracování vznikají pochybnosti: za prvé se shrnují údaje, jež se týkají odlišných hospodářských oblastí s odlišnými ekonomickými podmínkami (charakterizovat zvláště každou oblast je přitom nesmírně obtížné, protože zemstevní šetření jsou neúplná a mnoho újezdů bývá opomenuto; takové potíže se projeví již ve 2. svazku Výsledků; Karyševův pokus rozřadit údaje obsažené v zemstevní statistice podle jednotlivých oblastí se nezdařil); za druhé popisovat jenom určitou stránku rolnického hospodářství a nevyšmat si přitom ostatních je naprosto nemožné; určitá otázka se uměle vytrhává ze souvislostí a celková představa se tím ztrácí. Rolnické mimopřídělové pachtování jsou odtrženy od pachtů přídělových pozemků, od celkových údajů o ekonomické diferenciaci rolnictva, o velikosti osevní plochy; na mimopřídělové pachtování se pohlíží jen jako na část rolnického hospodářství, zatímco často znamenají zvláštní způsob soukromovlastnického hospodaření. Proto by bylo podle mého mínění účelnější shrnout údaje zemstevní statistiky vztahující se k určité oblasti se stejnými ekonomickými podmínkami.

Vyjadřuji-li při této příležitosti své myšlenky o správnější metodě zpracování zemstevního statistického šetření, myšlenky, na něž mě přivádí srovnání Výsledků s Postnikovovou knihou, musím ovšem uvést, že si Postnikov vlastně nekladl za cíl vypracovat *souhrn* údajů: čísla staví do pozadí a usiluje především o úplnost a výstižnost popisu.

Autor věnuje ve svém popisu téměř stejnou pozornost otázkám ekonomickým, veřejnoprávním (formy držby

půdy) a technickým (katastry; způsob hospodaření; výnosy), avšak ekonomické otázky se snaží zdůraznit.

„Musím přiznat,“ píše pan Postnikov v předmluvě, „že věnuji technice rolnického hospodářství méně pozornosti, než bych mohl, ale činím tak proto, že podle mého názoru mají ekonomické podmínky v rolnickém hospodářství důležitější roli než technika. V našem tisku... se ekonomická stránka obvykle ignoruje... Velmi málo pozornosti se věnuje studiu základních ekonomických otázek, jimiž jsou pro naše rolnické hospodářství otázka agrární a otázka katastrů. Tato kniha věnuje objasnění uvedených otázek a zejména otázce agrární více místa“ (Předmluva, s. IX).

Plně sdílím autorův názor na větší význam ekonomických otázek ve srovnání s otázkami technickými a ve svém článku se hodlám zabývat výkladem jen té části práce pana Postnikova, v níž se rolnické hospodářství zkoumá z hlediska politické ekonomie*.

Autor v předmluvě charakterizuje hlavní body tohoto zkoumání takto:

„Rozsáhlé používání strojů v rolnickém hospodářství a nápadně se rozšiřující hospodářství zámožných rolníků, které v poslední době pozorujeme, přivádějí náš agrární život do nové fáze, k čemuž nesporně ještě přispějí těžké hospodářské podmínky letošního roku. Produktivita rolnické práce a pracovní výkonnost rodiny značně stoupá se zvětšujícím se rozsahem hospodářství a s používáním strojů, na což se dosud při stanovení výměry půdy, kterou může rolnická rodina obdělávat, nebral zřetel...“

Používání strojů v rolnickém hospodářství vyvolává pod-

* Tento výklad považuji za užitečný, protože kniha pana Postnikova, jedna z nejvýznamnějších v naší ekonomické literatuře za poslední léta, zůstala skoro nepovšimnuta. Částečně to lze snad vysvětlit tím, že autor sice uznává velký význam ekonomických otázek, nicméně je vykládá příliš nesouvisle a zatěžuje výklad jinými podrobnostmi.

statné sociální změny: snižuje v zemědělství poptávku po pracovní síle, dává rolníkům ještě citelněji znát fakt předlidněnosti našeho zemědělství a zvyšuje tudíž počet rodin, které se pro venkov stávají přebytečnými, musí si hledat vedlejší výdělek a stávají se vlastně bezzemky. Zavádění velkých strojů do rolnického hospodářství při dosavadních způsobech obdělávání půdy a při jeho extenzivnosti zároveň pozvedá životní úroveň rolníků na takovou výši, o jaké se dosud nikomu nesnilo. V tom je záruka velké síly nových hospodářských proudů v životě rolnictva. Znamenat a vysvětlit tyto proudy mezi jihoruským rolnictvem je bezprostředním posláním této knihy“ (Předmluva, s. X).

Než přejdeme k výkladu, v čem podle autorova názoru tyto nové hospodářské proudy spočívají, musím učinit ještě dvě poznámky.

Řekli jsme již, že Postnikov uvádí údaje o Chersonské, Jekatěrinoslavské a Tavridské gubernii, dostatečně podrobné jsou však jen údaje o gubernii Tavridské, ale ještě ne o celé: autor neuvádí údaje o Krymu, kde jsou hospodářské podmínky poněkud odlišné, a zabývá se jen třemi severními vnitrozemskými újezdy Tavridské gubernie — berďanským, melitopolským a dněperským. Budu si všímat jen údajů o těchto třech újezdech.

Za druhé v Tavridské gubernii žijí kromě Rusů také Němci a Bulhaři, jejichž počet je ovšem ve srovnání s ruským obyvatelstvem jen nepatrný: z 19 586 zemědělských usedlostí v dněperském újezdu obhospodařují němečtí kolonisté 113 usedlostí, tj. všeho všudy 0,6 %. Z 34 978 usedlostí patří v melitopolském újezdu (1874 + 285 =) 2159 zemědělských usedlostí Němcům a Bulharům, tj. 6,1 %. Konečně v berďanském újezdu je to 7224 zemědělských usedlostí z 28 794, tj. 25 %. Celkem patří v těchto třech újezdech kolonistům 9496 zemědělských usedlostí z 83 358, tj. asi jedna devítina. Počet kolonistů je tedy vcelku velmi nepatrný a v dněperském újezdu docela mi-

živý. Autor popisuje hospodářství kolonistů podrobně a vždy odděleně od hospodářství ruských rolníků. Vynechám všechny tyto popisy a budu se zabývat výhradně hospodářstvím ruských rolníků. Je pravda, že číselné údaje zahrnují Rusy i Němce, ale připočtení Němců nemůže celkové proporce změnit, protože je jich málo, takže na základě těchto údajů lze charakterizovat ruské rolnické hospodářství. Ruské obyvatelstvo Tavrijské gubernie, které osídlilo tento kraj v posledních třiceti letech, se liší od rolnictva ostatních ruských gubernií jen tím, že je zámožnější. Občinná držba půdy je v tomto kraji podle autorových slov „typická a stabilizovaná“*; zkrátka až na kolonisty se rolnické hospodářství v Tavrijské gubernii nijak podstatně neliší od obecného typu ruského rolnického hospodářství.

II

Postnikov píše: „Dnes vykazuje každá poněkud větší jihoruská vesnice (a totéž lze pravděpodobně říci o většině krajů Ruska) tolik rozdílů v ekonomickém postavení jednotlivých skupin svého obyvatelstva, že je velmi obtížné mluvit o blahobytu jednotlivých vesnic jako celků a vystihovat tento blahobyt průměrnými čísly. Průměrná čísla ukazují některé obecné určující ekonomické podmínky života rolnictva, ale nedávají žádnou představu, jak jsou ekonomické jevy ve skutečnosti různorodé“ (s. 106).

O něco dále se Postnikov vyjadřuje ještě přesněji:

„Různý stupeň ekonomické úrovně značně komplikuje otázku celkové zámožnosti obyvatelstva. Lidé, kteří jen projíždějí velkými vesnicemi v Tavrijské gubernii, obvykle soudí, že místní rolníci jsou velmi zámožní; dá se

* Pouze v pěti obcích je půda ve vlastnictví jednotlivých usedlostí.

však říci o vesnici, že je zámožná, tvoří-li polovinu rolníků v obci boháči, zatímco druhá polovina žije ustavičně v bídě? A podle jakých měřítek se má určit relativně větší nebo menší zámožnost té či oné vesnice? Je zřejmé, že průměrná čísla, jež charakterizují situaci obyvatelstva celé vesnice nebo celé oblasti, nestačí k posouzení zámožnosti rolnictva. Ta se dá posoudit jen na základě souhrnu mnoha údajů, *rozdělíme-li obyvatelstvo na skupiny*“ (s. 154).

Může se zdát, že v tomto konstatování diferenciaci rolnictva není nic nového; zmiňuje se o ní skoro každá práce o rolnickém hospodářství. Když se však o tomto faktu mluví, nepřikládá se mu obvykle význam a považuje se za nepodstatný nebo dokonce za náhodný, soudí se, že lze mluvit o typu rolnického hospodářství a charakterizovat jej průměrnými čísly, a význam různých praktických opatření se posuzuje z hlediska rolnictva jako celku. Postnikov ve své knize proti takovým názorům protestuje. Poukazuje (a to nejednou) na „značnou různorodost ekonomického postavení jednotlivých zemědělských usedlostí uvnitř obcí“ (s. 323) a staví se proti „snaze pohlížet na rolnickou občinu jako na jednotný a sourodý celek, jak se ještě dnes jeví naší městské inteligenci“ (s. 351). „Zemstevní statistická šetření v posledních deseti letech zjistila,“ píše Postnikov, „že naše vesnická občina vůbec není tak sourodá jednotka, za jakou ji měli naši publicisté v sedmdesátých letech, a že v posledních desetiletích v ní docházelo k diferenciaci obyvatelstva na skupiny s velmi odlišným stupněm ekonomického zabezpečení“ (s. 323).

Postnikov dokazuje svůj názor spoustou údajů roztroušených po celé knize a my se teď musíme pokusit systematicky je shrnout, abychom si ověřili správnost jeho názoru a abychom rozhodli, kdo má pravdu — zda „městská inteligence“, která považuje rolnictvo za něco sourodého, nebo Postnikov, který tvrdí, že je značně různorodé. Pak se pokusíme zjistit, kam až tato různorodost sahá, zda nám

brání obecně charakterizovat rolnické hospodářství z hlediska politické ekonomie na základě pouhých průměrných údajů a může-li tato různorodost ovlivnit působení a účinnost praktických opatření vzhledem k různým kategoriím rolnictva.

Než budeme uvádět čísla, která nám umožní tyto otázky vyřešit, musíme připomenout, že Postnikov převzal všechny údaje ze zemstevních statistických sborníků o Tavridské gubernii. Původně se zemstevní statistika při soupisech omezovala na údaje o občinách a neshromažďovala údaje o jednotlivých rolnických usedlostech. Brzy si však statistikové povšimli rozdílů v majetkových poměrech rolnických usedlostí a přikročili k soupisu jednotlivých rolnických usedlostí — a to byl první krok k hlubšímu prozkoumání ekonomického postavení rolníků. Dalším krokem bylo zavedení kombinovaných tabulek: statistikové vycházeli z přesvědčení, že majetkové rozdíly mezi rolníky uvnitř obcí⁴ jsou hlubší než rozdíly mezi různými právními kategoriemi rolníků, a začali třídít všechny ukazatele ekonomického postavení rolníků podle určitých majetkových rozdílů, např. rozdělovali rolníky na skupiny podle počtu děštin* osevní plochy, podle počtu kusů tažného dobytka, podle výměry přidělové orné půdy na zemědělskou usedlost atd.

Tavridská zemstevní statistika dělí rolníky na skupiny podle počtu děštin osevní plochy. Postnikov soudí, že takové dělení „je zdařilé“ (s. XII), protože „v hospodářských podmínkách tavridských újezdů je velikost osevní plochy rozhodujícím znakem rolnické zámožnosti“ (s. XII). „V jihoruském stepním kraji,“ píše Postnikov, „je rozsah různých nezemědělských výdělečných činností rolníků dosud poměrně nepatrný a hlavním zaměstnáním převážné většiny vesnického obyvatelstva je dnes zemědělství založené na obilnářství.“ „Podle údajů zemstevní statistiky se

* Děština = 1,092 ha = 2400 čtverečních sáhů. *Čes. red.*

v severních újezdech Tavridské gubernie věnuje výlučně nezemědělské výdělečné činnosti 7,6 % domácího vesnického obyvatelstva a kromě toho 16,3 % obyvatelstva se zabývá vedle vlastního zemědělství ještě jinou výdělečnou činností“ (s. 108). Opravdu, dělení na skupiny podle velikosti osevní plochy je i vzhledem k ostatním krajům Ruska mnohem správnější než jiná dělení používaná zeměstevními statistiky, např. dělení podle počtu děsjatin přídělové půdy nebo přídělové orné půdy na zemědělskou usedlost. Jde jednak o to, že množství přídělové půdy neukazuje přímo, jaké jsou majetkové poměry rolnické usedlosti, protože velikost přídělu je určována počtem revizních duší⁵ nebo skutečným počtem osob mužského pohlaví v rodině a jen nepřímou závisí na majetnosti rolníka, a konečně proto, že rolník někdy ani přídělovou půdu neužívá, propachtovává ji, a nemá-li inventář, ani ji užívat nemůže. Na druhé straně, je-li hlavním zaměstnáním obyvatelstva zemědělství, pak je zjištění osevní plochy nutné k evidenci produkce, k zjištění množství obilí, které rolník spotřebovává, kupuje a prodává, neboť bez vyjasnění těchto otázek zůstane nevyjasněna velmi důležitá stránka rolnického hospodářství, bude nejasný způsob zemědělského hospodaření, jeho význam ve srovnání s jinými výdělky atd. Konečně je nutné založit dělení na velikosti osevní plochy proto, aby bylo možné porovnat hospodářství zemědělské usedlosti s takzvanými normami rolnické držby půdy a obdělávání půdy, s normou vyživovací (Nahrungsfläche) a pracovní (Arbeitsfläche). Dělení podle osevní plochy je zkrátka nejen zdařilé, nýbrž je optimální a bezpodmínečně nutné.

Tavridští statistikové dělí rolníky podle velikosti osevní plochy do 6 skupin: 1. neosévající, 2. osévající do 5 děsjatin, 3. od 5 do 10 děsjatin, 4. od 10 do 25 děsjatin, 5. od 25 do 50 děsjatin a 6. přes 50 děsjatin na usedlost. Ve třech újezdech je poměr daných skupin podle počtu usedlostí tento:

Újezdy

Skupiny usedlostí	berďan- ský %	melito- polský %	dněper- ský %	Na 1 usedlost připadá ve všech třech újezdech průměrně osevní plochy v děsj.
Neosévající	6	7,5	9	—
Osévající do 5 děsj.	12	11,5	11	3,5
” 5—10 ”	22	21	20	8
” 10—25 ”	38	39	41,8	16,4
” 25—50 ”	19	16,6	15,1	34,5
” přes 50 ”	3	4,4	3,1	75

Celkový poměr (tato procenta se týkají veškerého obyvatelstva včetně Němců) se vyloučením Němců mění jen málo: autor například celkem napočítal v tavridských újezdech 40 % rolníků, kteří osévají málo půdy (do 10 děsjatin), 40 % osévajících střední výměru půdy (od 10 do 25 děsjatin) a 20 % osévajících velkou výměru půdy. Vyloučením Němců se poslední číslice snižuje na $\frac{1}{6}$ (16,7 %, tj. celkem o 3,3 %) a zároveň se zvyšuje počet těch, kteří osévají málo půdy.

Při stanovení stupně různorodosti těchto skupin začneme s držbou půdy a jejím užíváním.

Postnikov uvádí následující tabulku [celkovou rozlohu tří uvedených kategorií půdy autor nevypočítával (s. 145)]:

Na usedlost připadá průměrně orné půdy v děsjatinách

Skupiny rolníků	Újezd berďanský				Újezd melitopolský				Újezd dněperský			
	přídělové	koupené	zpačto- vané	celkem	přídělové	koupené	zpačto- vané	celkem	přídělové	koupené	zpačto- vané	celkem
Neosévající	6,8	3,1	0,09	10	8,7	0,7	—	9,4	6,4	0,9	0,1	7,4
Osévající do												
5 děsj.	6,9	0,7	0,4	8,0	7,1	0,2	0,4	7,7	5,5	0,04	0,6	6,1
5—10 “	9	—	1,1	10,1	9	0,2	1,4	10,6	8,7	0,05	1,6	10,3
10—25 “	14,1	0,6	4	18,7	12,8	0,3	4,5	17,6	12,5	0,6	5,8	18,9
25—50 “	27,6	2,1	9,8	39,5	23,5	1,5	13,4	38,4	16,6	2,3	17,4	36,3
přes 50 “	36,7	31,3	48,4	116,4	36,2	21,3	42,5	100	17,4	30	44	91,4
<i>V újezdu</i>	14,8	1,6	5	21,4	14,1	1,4	6,7	22,2	11,2	1,7	7,0	19,9

„Tato čísla ukazují,“ píše Postnikov, „že zámožnější skupina rolníků v tavridských újezdech má nejen větší přídělky, což je zřejmě dáno tím, že jde o početnější rodiny, ale současně si tato skupina kupuje a pachtuje nejvíce půdy“ (s. 146).

K tomu se dá myslím jen podotknout, že růst přídělů od nejnižší skupiny k nejvyšší nelze vysvětlit *jen* větším počtem členů rodiny. Postnikov uvádí tabulku početnosti rodin podle jednotlivých skupin ve třech újezdech:

Na 1 rodinu připadá průměrně

	Berďanský újezd		Melitopolský újezd		Dněperský újezd	
	osob obojího pohlaví	pracovních sil	osob	pracovních sil	osob	pracovních sil
Neosévající	4,5	0,9	4,1	0,9	4,6	1
Osévající do 5 děsj.	4,9	1,1	4,6	1	4,9	1,1
” 5—10 ”	5,6	1,2	5,3	1,2	5,4	1,2
” 10—25 ”	7,1	1,6	6,8	1,5	6,3	1,4
” 25—50 ”	8,2	1,8	8,6	1,9	8,2	1,9
” přes 50 ”	10,6	2,3	10,8	2,3	10,1	2,3
<i>V újezdech</i>	6,6	1,5	6,5	1,5	6,2	1,4

Z tabulky je patrné, že množství přídělové půdy připadající na jednu usedlost stoupá od nejnižší skupiny k nejvyšší mnohem rychleji než počet osob obojího pohlaví a pracovních sil. Pro názornost budeme čísla pro nejnižší skupinu v dněperském újezdu považovat za 100:

	Přídělové půdy	Pracovních sil	Osob obojího pohlaví
Neosévající	100	100	100
Osévající do 5 děsj.	86	110	106
” 5—10 ”	136	120	117
” 10—25 ”	195	140	137
” 25—50 ”	259	190	178
” přes 50 ”	272	230	219

Je jasné, že velikost přídělu je určována vedle početnosti rodiny také majetkovými poměry zemědělské usedlosti.

Zkoumáme-li údaje o množství koupené půdy v různých skupinách, vidíme, že půdu kupují téměř výhradně vyšší skupiny s osevni plochou přes 25 děsjatin a — hlavně — největší rolníci, osévající až 75 děsjatin na usedlost. Údaje o koupené půdě tedy zcela potvrzují Postnikovův názor, že skupiny rolnictva jsou různorodé. Tak například informace, kterou autor uvádí na s. 147, že totiž „rolníci v tavridských újezdech koupili 96 146 děsjatin půdy“ — vůbec nevystihuje situaci: téměř všechna tato půda je v rukou nepatrné menšiny, která má už dostatek přídělové půdy, v rukou rolníků „zámožných“, jak říká Postnikov, a ti tvoří nanejvýš $\frac{1}{5}$ obyvatelstva.

Totéž je nutné říci o pachtu. Výše uvedená tabulka udává celkové množství zpachtované půdy, přídělové i mimopřídělové. Ukazuje se, že rozsah pachtu zcela rovnoměrně stoupá s lepším hospodářským zabezpečením rolníků, a že tedy čím více má rolník své půdy, tím více půdy si pachtuje a připravuje tak nejchudší skupiny o půdu, kterou nezbytně potřebují.

Musíme připomenout, že tento jev je příznačný pro celé Rusko. Ve svém zpracování rolnických mimopřídělových pachtů v těch oblastech Ruska, kde již bylo zemstevní statistické šetření provedeno, formuluje profesor Karyšev přímou závislost mezi velikostí pachtu a zabezpečením pachtýře jako obecný zákon.*

Postnikov ostatně uvádí ještě tato podrobnější čísla o rozdělení pachtů (mimopřídělových i přídělových dohromady):

* Výsledky ekonomického průzkumu Ruska podle údajů zemstevní statistiky. Sv. II. *N. Karyšev*, Rolnické mimopřídělové pachtu, Derpt 1892, s. 122, 133 aj. [29]

	Berďanský újezd				Melitopolský újezd				Dněperský újezd			
	procento pachtujících usedlostí	orné půdy na pachtující usedlost	cena 1 děsj.		procento pachtujících usedlostí	orné půdy na pachtující usedlost	cena 1 děsj.		procento pachtujících usedlostí	orné půdy na pachtující usedlost	cena 1 děsj.	
Osévající do 5 děsj.	18,7	2,1	11		14,4	3	5,50	25	2,4	15,25		
” 5—10 ”	33,6	3,2	9,20		34,8	4,1	5,52	42	3,9	12		
” 10—25 ”	57	7	7,65		59,3	7,5	5,74	69	8,5	4,75		
” 25—50 ”	60,6	16,1	6,80		80,5	16,9	6,30	88	20	3,75		
” přes 50 ”	78,5	62	4,20		88,8	47,6	3,93	91	48,6	3,55		
<i>V újezdech</i>	44,8	11,1	5,80		50	12,4	4,86	56,2	12,4	4,23		

I tady vidíme, že průměrná čísla nejsou s to situaci vystihnout: uvádíme-li například, že v dněperském újezdu si pachtuje půdu 56 % rolníků, podáváme velmi neúplný obraz tohoto pachtu, protože v těch skupinách, které mají málo vlastní půdy (jak bude uvedeno dále), je procento pachtujících daleko nižší — pouze 25 % v 1. skupině, zatímco v nejvyšší skupině, která má dostatek vlastní půdy, si pachtuje půdu skoro každá usedlost (91 %). Rozdíl v počtu zpachtovaných děsjatin na jednu pachtující usedlost je ještě výraznější: nejvyšší kategorie si pachtuje 30krát, 15krát, 24krát více půdy než kategorie nejnižší. Je zřejmé, že se tím mění i sám ráz pachtu, protože v nejvyšší kategorii je pacht už obchodním podnikáním, kdežto v nejnižší kategorii je možná vynucen krutou bídou. Tento předpoklad potvrzují údaje o pachtovním: ukazuje se, že nejnižší skupiny platí půdu draže, někdy i čtyřnásob draže než nejvyšší kategorie (v dněperském újezdu). K tomu musíme připomenout, že ani zvyšování pachtovního při menší výměře pachtované půdy není zvláštností našeho jihu: Karyševova práce dokazuje obecnou platnost tohoto zákona.

„V tavriských újezdech,“ píše Postnikov o těchto údajích, „si půdu připachtovávají převážně rolníci zámožní, kteří mají dostatek přidělové i vlastní orné půdy; platí to

zvláště o pachtu mimopřídělových pozemků, tj. pozemků statkářských a státních, jež leží daleko od vesnice. V podstatě je to zcela přirozené: k připachtování vzdálenějších pozemků je zapotřebí dostatek tažného dobytka, a zdejší méně zámožní rolníci jej nemají dost ani k obdělání svých přídělových pozemků“ (s. 148).

Neznamená to, že takové rozdělení pachtu je dáno tím, že si půdu najímá jednotlivec. Na věci se nic nemění, najímá-li si půdu obecina, nemění se tím nic prostě proto, že i pak se půda dělí podle téže zásady, tj. „podle peněz“.

„Podle berních knih Správy státního majetku,“ píše Postnikov, „bylo ve všech třech újezdech roku 1890 ze 133 852 děsjatin smluvně propachtované státní půdy v užívání rolnických sdružení 84 756 děsjatin půdy vhodné k obdělávání, tj. asi 63 % veškeré výměry. Půdu, kterou si pachtují rolnická sdružení, však užíval poměrně malý počet hospodářů, a to převážně zámožných. Zemstevní soupis zemědělských usedlostí ukazuje tento fakt dosti výrazně“ (s. 150)*: (Viz tabulku na s. 48. *Red.*)

„V dněperském újezdu,“ dodává Postnikov, „tedy užívala zámožná skupina rolníků přes polovinu veškeré zpachtované orné půdy, v berďanském újezdu přes $\frac{2}{3}$ a v melitopolském, kde se propachtovává nejvíce státní půdy, dokonce přes $\frac{4}{5}$ zpachtovaných pozemků. Nejchudší skupina rolníků (osévajících do 10 děsjatin) měla ve všech újezdech v užívání celkem 1938 děsjatin, čili asi 4 % zpachtované půdy“ (s. 150). Autor pak uvádí celou řadu příkladů nerovnoměrného rozdělení půdy zpachtované občinami, ale bylo by zbytečné je citovat.

Pokud jde o Postnikovovy závěry o závislosti pachtu na stupni zabezpečení pachtýřů, je velmi zajímavé, že zemstevní statistikové jsou tu mínění opačného.

* Poslední sloupec této tabulky (výsledná čísla ze tří újezdů) Postnikov neuvádí. K tabulce⁶ připomíná, že „podle pachtovních podmínek mají rolníci právo zorat pouze $\frac{1}{3}$ zpachtované půdy“.

Skupiny rolníků	Berdánský újezd		Melitopolský újezd		Dněperský újezd		Ve všech třech újezdech	
	Počet pachtujících usedlostí zpachtovaných děsj. na pachtující usedlost	Počet	pachtujících usedlostí zpachtovaných děsj. na pachtující usedlost	Počet	pachtujících usedlostí zpachtovaných děsj. na pachtující usedlost	Počet	pachtujících usedlostí zpachtovaných děsj. na pachtující usedlost	Počet
Osévající do 5 děsj.	39	66 1,7	24	383 16	20	62 3,1	83	511 1 6,1
” 5—10 ”	227	400 1,8	159	776 4,8	58	251 4,3	444	1 427 3 3,2
” 10—25 ”	687	2 642 3,8	707	4 569 6,4	338	1 500 4,4	1 732	8 711 20 5,0
” 25—50 ”	387	3 755 9,7	672	8 564 12,7	186	1 056 5,7	1 245	13 375 30 10,7
” přes 50 ”	113	3 194 28,3	440	15 365 34,9	79	1 724 21,8	632	20 283 46 32,1

Újarnem 1 453 10 057 7 2 002 29 657 14,8 681 4 593 6,7 4 136 44 307 100 10,7

Postnikov uvedl svou knihu statí O zemstevních statistických pracích v Tavridské, Chersonské a Jekatěrinoslavské gubernii (s. XI—XXXII). Zde se zabývá mimo jiné Kronikou Tavridské gubernie^[76], vydanou tavridským zemstvem roku 1889, která obsahovala stručné výsledky celého šetření. Při rozboru části knihy pojednávající o pachtu Postnikov píše:

„V našich jižních a východních guberniích bohatých na půdu zjistila zemstevní statistika dosti značné procento zámožných rolníků, kteří si k svému velkému přídělu ještě připachtovávají poměrně hodně půdy. Snaží se uspokojit nejen vlastní potřeby rodiny, ale ještě získat určitý přebytek, důchod, který rolníkům umožňuje zlepšovat si svá stavení, zavádět stroje a přikupovat půdu. Je to přání zcela přirozené a není na něm nic hříšného, protože se v něm ještě neprojevují žádné prvky kulactví.“ Prvky kulactví sice vskutku ne, avšak prvky vykořisťování už tu nesporně jsou: zámožní rolníci si připachtovávají mnohem větší výměru půdy, než potřebují, a tím připravují o půdu chudé, kteří ji potřebují k živobytí; rozšiřují-li hospodářství, potřebují další pracovní síly a musí je najímat. „Ale někteří zemstevní statistikové, kteří zřejmě považují takové jevy v životě rolnictva za cosi nenormálního, se snaží snížit jejich význam a dokázat, že pohnutkou rolnického pachtu je především nedostatek potravin, a jestliže si zámožní rolníci pachtují hodně půdy, jejich procento přece jen stále klesá s růstem výměry přídělu“ (s. XVII). Aby sestavovatel Kroniky pan Verner tuto myšlenku dokázal, rozdělil rolníky celé Tavridské gubernie, kteří mají 1—2 pracovní síly a 2—3 kusy tažného dobytka, podle velikosti přídělu půdy. Ukázalo se, že „se vzrůstající velikostí přídělu rovnoměrně klesá procento pachtujících zemědělských usedlostí a méně rovnoměrně výměra zpachtované půdy na jednu usedlost“ (s. XVIII). Postnikov zcela správně říká, že podobná metoda vůbec nic nedokazuje, protože část rolníků (pouze ti, kteří mají 2—3 kusy tažného dobytka)

je stanovena libovolně, přičemž se nebere v úvahu právě zámožné rolnictvo, a kromě toho není možné slučovat vnitrozemské újezdy Tavridské gubernie a Krym, neboť mají odlišné podmínky pachtu: na Krymu je $\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ obyvatelstva bezzemky (tzv. děsjatináři), kdežto v severních újezdech pouze 3—4 %. Na Krymu se dá skoro vždy snadno najít půda k pachtu, kdežto v severních újezdech je to někdy nemožné. Bude zajímavé připomenout, že zemstevní statistikové jiných gubernií se rovněž pokoušeli (ovšem také s nezdarem) zastřít takové „nenormální“ jevy v životě rolnictva, jako je pacht sloužící k získání důchodu. (Viz Karyšev, uvedená práce.)

Konstatuje-li se tedy na základě rozdělení rolnického mimopřídělového pachtu, že mezi jednotlivými rolnickými hospodářstvími existují rozdíly nejen kvantitativní (pachtuje se mnoho, pachtuje se málo), ale také kvalitativní (pachtuje se z nedostatku potravin, pachtuje se s úmyslem obchodovat) — pak to ještě více platí o pachtování *přídělové* půdy.

„Ve třech tavridských újezdech,“ píše Postnikov, „bylo soupisem zemědělských usedlostí v letech 1884—1886 zaznamenáno 256 716 děsjatin přídělové půdy, kterou si pachtují jedni rolníci od druhých rolníků, což představuje $\frac{1}{4}$ veškeré přídělové orné půdy, a do toho ještě nejsou započítány pozemky, jež rolníci pronajímají raznočinské inteligenci žijící na vesnici, jakož i písařům, učitelům, kněžím a jiným lidem, kteří nenáleží k rolnictvu a na něž se soupis zemědělských usedlostí nevztahuje. Všechnu půdu si pachtují skoro vesměs rolníci zámožných skupin, což dokazují uvedená čísla. V soupisu je zaznamenán počet děsjatin přídělové půdy, kterou si hospodáři zpachtovali od sousedů:

Osévající	do 10 děsj. na usedlost	16 594 děsj., tj.	6 %
”	10—25 ” ”	89 526 ” ”	35 %
”	přes 25 ” ”	150 596 ” ”	59 %
<i>Celkem</i>		256 716 děsj.	100 %

Nejvíce propachtované půdy a stejně tak počet těch, kdo ji propachtovávají, patří ke skupině neosévajících, nehos-podařících a málo osévajících rolníků. To znamená, že značná část rolníků tavridských újezdů (přibližně $\frac{1}{3}$ obyvatelstva) neužívá celou svou přídělovou půdu proto, že nechce, ale ve většině případů i proto, že nemá dobytek a inventář potřebný k hospodaření, tudíž celou přídělovou půdu užívat nemůže a dává ji do pachtu, a tím narůstá užívání půdy v druhé, zámožnější polovině rolníků. Většina rolníků dávajících půdu do pachtu patří nesporně mezi zruinované, upadající hospodáře“ (s. 136—137).

Potvrzuje to následující tabulka, jež se vztahuje k „dvěma újezdům Tavridské gubernie (o melitopolském újezdu zemstevní statistika údaje neuvádí) a dokazuje procento rolníků, kteří propachtovávají příděly, a procento této propachtované přídělové orné půdy“ (s. 135).

	Berďanský újezd		Dněperský újezd	
	procento hospodářů propachto- vávajících přídělovou půdu	procento propachto- vované přídělové půdy	procento hospodářů propachto- vávajících přídělovou půdu	procento propachto- vované přídělové půdy
Neosévající	73	97	80	97,1
Osévající do				
5 děsj.	65	54	30	38,4
5—10 ”	46	23,6	23	17,2
10—25 ”	21,5	8,3	16	8,1
25—50 ”	9	2,7	7	2,9
přes 50 ”	12,7	6,3	7	13,8
<i>V újezdech</i>	32,7	11,2	25,7	14,9

Od rolnické držby a užívání půdy přejdeme k rozdělení inventáře. O tom, kolik mají jednotlivé skupiny tažného dobytka, uvádí Postnikov tyto údaje — o všech třech újezdech dohromady:

	Celkem		Na jednu usedlost připadá průměrně			Procento usedlostí bez tažného dobytka
	koní	volů	tažného dobyt- ka	ostatní- ho*	celkem	
Neosévající	—	—	0,3	0,8	1,1	80,5
Osévající do 5 děsj.	6 467	3 082	1,0	1,4	2,4	48,3
" 5—10 "	25 152	8 924	1,9	2,3	4,2	12,5
" 10—25 "	80 517	24 943	3,2	4,1	7,3	1,4
" 25—50 "	62 823	19 030	5,8	8,1	13,9	0,1
" přes 50 "	21 003	11 648	10,5	19,5	30	0,03
<i>Celkem</i>	195 962	67 627	3,1	4,5	7,6	—

* V přepočtu na hovězí dobytek.

Tato čísla sama o sobě necharakterizují kategorie rolníků — ty budou charakterizovány dále, při popisu způsobu hospodaření a při třídění ekonomických kategorií rolníků. Zde jen poznamenáme, že rozdíly mezi skupinami rolníků podle počtu kusů tažného dobytka jsou tak velké, že nejvyšší skupiny vlastní mnohem více dobytka, než je nutné k uspokojení potřeb rodiny, kdežto nejnižší skupiny mají dobytka (zejména tažného) tak málo, že vůbec nemohou samostatně hospodařit.

Údaje o rozdělení mrtvého inventáře jsou naprosto shodné. „Soupis zemědělských usedlostí registrující rolnický inventář (pluhy a bukery) vykazuje u veškerého obyvatelstva daných újezdů tato čísla“ (s. 214):

	Procento usedlostí		
	bez orného náradí	majících jen buker	majících pluh aj.
Berďanský újezd	33	10	57
Melitopolský újezd	37,8	28,2	34
Dněperský újezd	39,3	7	53,7

Tato tabulka ukazuje, jak velká skupina rolníků nemůže *samostatně* hospodařit. Jak to vypadá v nejvyšších skupinách, vysvítá z dalších údajů o množství inventáře připadajícího

na usedlost v různých skupinách podle osevní plochy:

		Na usedlost připadá inventáře					
		Berdčanský újezd		Melitopolský újezd		Dněperský újezd	
		povozů (bryček aj.)	orného nářadí (pluhů a bukerů)	povozů	orného nářadí	povozů	orného nářadí
Osévající	5—10 děsj.	0,8	0,5	0,8	0,4	0,8	0,5
”	10—25 ”	1,2	1,3	1,2	1	1	1
”	25—50 ”	2,1	2	2	1,6	1,7	1,5
”	přes 50 ”	3,4	3,3	3,2	2,8	2,7	2,4

Nejvyšší skupina převyšuje počtem inventáře nejnižší (skupinu s osevní plochou do 5 děsjatin autor úplně vyloučil) 4—6krát; počtem pracovních sil* převyšuje tuto skupinu v poměru 23 : 12, tj. ani ne dvojnásobně. Už z toho vyplývá, že nejvyšší skupina musí najímat dělníky, zatímco v nejnižší skupině nemá orné nářadí polovina usedlostí (N.B. tato „nejnižší“ skupina je třetí zdola), a nemůže tedy samostatně hospodařit.

Uvedené rozdíly v množství půdy a inventáře přirozeně podmiňují i rozdíly ve velikosti osevní plochy. Počet děsjatin osevní plochy, která připadá na každou usedlost v těchto šesti skupinách, byl uveden výše. Celková výměra osevní plochy rolnictva v Tavridské gubernii je rozdělena mezi skupiny takto:

		Děsjatin osevní plochy			
Osévající do 5 děsj.	34 070	2,4 %	} 12 % osevní pl. na 40 % obyv.		
” 5—10 ”	140 426	9,7 %			
” 10—25 ”	540 093	37,6 %	} 38 % osevní pl. na 40 % obyv.		
” 25—50 ”	494 095	34,3 %			
” přes 50 ”	230 583	16 %	} 50 % osevní pl. na 20 % obyv.		
Celkem	1 439 267	100 %			

* Viz tabulku o početnosti rodin podle skupin.

Tato čísla mluví sama za sebe. Je nutné pouze dodat, že průměrná výměra osevni plochy, ze které může být rodina živa, zabývá-li se výhradně zemědělstvím, činí podle Postnikova (s. 272) 16—18 děsjatin na jednu rolnickou usedlost.

III

V předcházející kapitole jsme shrnuli údaje o stupni majetkového zabezpečení rolníků a velikosti jejich hospodářství v různých skupinách. Nyní je nutné shrnout údaje o charakteru hospodářství rolníků různých skupin, způsobu a soustavě hospodaření.

Především se budeme zabývat Postnikovovým tvrzením, že „produktivita rolnické práce a pracovní výkonnost rodiny značně stoupá se zvětšujícím se rozsahem hospodářství a s používáním strojů“ (s. X). Autor toto tvrzení dokazuje výpočtem, kolik pracovních sil a tažného dobytka připadá na *danou* osevni plochu v různých ekonomických skupinách. Přitom nelze použít údaje o početnosti rodin, protože „nejnižší ekonomické skupiny uvolňují část svých pracovníků, kteří jdou pracovat jako zemědělství dělníci, kdežto nejvyšší skupiny si zemědělské dělníky najímají“ (s. 114). Tavrijská zemstevní statistika počet dělníků najímaných a uvolňovaných neuvádí, a Postnikov tedy stanoví tento počet přibližně, a sice tak, že vychází z údajů zemstevní statistiky o počtu usedlostí, které si najímají pracovní síly, a odhaduje, kolik je třeba pracovních sil na určitou výměru orné půdy. Postnikov uznává, že stanovené údaje nelze považovat za zcela přesné, ale domnívá se, že jeho odhad se může značně rozcházet se skutečným počtem rodinných příslušníků pouze u dvou nejvyšších skupin, protože v ostatních skupinách je počet najímaných pracovníků nízký. Čtenář si může ověřit správnost tohoto ná-

zoru porovnáním už výše uvedených údajů o početnosti rodin s touto tabulkou:

Ve třech újezdech Tavridské gubernie

	Pracovní síly			Na 1 usedlost připadá	
	najímané	uvolňované	rozdíl	rodin- ných pří- slušníků (včetně najatých)	pracov- ních sil
Neosévající	239	1 077	— 838	4,3	0,9
Osévající do 5 děsj.	247	1 484	—1 237	4,8	1,0
” 5—10 “	465	4 292	—3 827	5,2	1,0
” 10—25 ”	2 846	3 389	— 543	6,8	1,6
” 25—50 ”	6 041	—	+6 041	8,9	2,4
” přes 50 ”	8 241	—	+8 241	13,3	5
<i>Celkem</i>	18 079	10 242	+7 837	—	—

Porovnáme-li poslední sloupec s údaji o početnosti rodin, vidíme, že Postnikov poněkud snížil počet pracovních sil v nejnižších skupinách a zvýšil jej v nejvyšších skupinách. Protože se snaží dokázat, že se zvětšujícím se rozsahem hospodářství klesá počet pracovních sil na danou osevní plochu, mohly autorovy přibližné odhady toto snížení spíše podcenit než přecenit.

Po tomto předběžném výpočtu uvádí Postnikov tabulku vyjadřující poměr osevní plochy k počtu pracovních sil, tažného dobytka a pak i veškerého obyvatelstva v různých skupinách rolnictva (s. 117):

Na 100 děsjatin osevní plochy připadá

	osevní plochy na pár tažného dobytka	usedlostí	rodin- ných pří- slušníků (včetně najatých)	pracov- ních sil	kusů tažného dobytka
Osévající do 5 děsj.	7,1 děsj.	28,7	136	28,5	28,2
” 5—10 ”	8,2 ”	12,9	67	12,6	25
” 10—25 ”	10,2 ”	6,1	41,2	9,3	20
” 25—50 ”	12,5 ”	2,9	25,5	7	16,6
” přes 50 ”	14,5 ”	1,3	18	6,8	14
<i>Celkem</i>	10,9 děsj.	5,4	36,6	9	18,3

„Se zvětšujícím se rozsahem hospodářství a orné půdy tedy výdaje rolníků na pracovní síly, lidi a dobytek — tato hlavní výdajová položka v zemědělství — progresívně klesají a u skupin osévajících velkou výměru půdy jsou na desjatinu osevní plochy téměř o polovinu menší než u skupin s malou výměrou orné půdy“ (s. 117).

Tvrzení, že výdaje na pracovní síly a tažný dobytek jsou v zemědělství největší položkou, dokazuje autor dále na příkladu podrobného rozpočtu jednoho mennonitského⁷ hospodářství: z celkového vydání připadá 24,3 % na hospodářství, 23,6 % na tažný dobytek a 52,1 % na pracovní síly (s. 284).

Postnikov příkládá svému závěru, že produktivita práce stoupá s rozsahem hospodářství, velký význam (což je vidět také z uvedeného citátu vzatého z Postnikovovy předmluvy) a je nutné uznat, že je opravdu důležitý, jednak pro studium ekonomického postavení našeho rolnictva a charakteru hospodářství v různých skupinách, jednak z hlediska obecné otázky vztahu mezi malým a velkým hospodářstvím. Tuto otázku mnozí autoři značně zamotali tím, že srovnávali nestejnorodá hospodářství hospodařící v různých společenských podmínkách a lišící se typem hospodaření; byla porovnávána např. hospodářství, jejichž důchod pochází ze zemědělské produkce, s hospodářstvími, která těžší z nedostatku půdy jiných hospodářství (např. rolnické a statkářské hospodářství v období těsně po reformě z roku 1861⁸). Postnikov se této chyby zcela vyvaroval a nezapomíná na hlavní zásadu srovnávání: aby srovnávané jevy byly stejnorodé.

Autor svoje tvrzení o tavriských újezdech velmi podrobně dokazuje a uvádí jednak údaje o každém újezdu zvlášť, jednak zvlášť o ruském obyvatelstvu, zejména o jeho nejpočetnější skupině v této oblasti — o bývalých státních rolnících (s. 273—274):

Na pár tažného dobytka připadá děsjatín osevní plochy

	celkově v újezdech			ve skupině bývalých státních rolníků		
	ber- dan- ský	meli- topol- ský	dně- per- ský	ber- dan- ský	meli- topol- ský	dně- per- ský
Osévající do 5 děsj.	8,9	8,7	4,3	—	—	—
” 5—10 ”	8,9	8,7	6,8	8,9	9,1	6,8
” 10—25 ”	10,2	10,6	9,7	10,3	10,9	9,6
” 25—50 ”	11,6	12,4	12,3	12,3	12,8	11,9
” přes 50 ”	13,5	13,8	15,7	13,7	14,3	15
<i>Průměrně</i>	10,7	11,3	10,1	—	—	—

Závěr je týž: „V malém hospodářství je počet kusů tažného dobytka připadající na danou osevní plochu 1¹/₂ až 2krát větší než v „kompletním“ rolnickém hospodářství. Stejnou zákonitost potvrzuje soupis zemědělských usedlostí i u všech ostatních menších skupin: u bývalých statkářských rolníků, pachtýřů aj. a ve všech, dokonce i v těch nejmenších oblastech kraje, zabírajících katastr jediné volosti a dokonce jediné obce“ (s. 274).

Srovnání velikosti osevní plochy s výdaji hospodářství není příznivé pro malá hospodářství ani pokud jde o jinou výdajovou položku: na udržování mrtvého inventáře a chov užitkového dobytka.

Viděli jsme, jak progresívně se zvyšuje množství inventáře a dobytka na jednu usedlost od nejnižší skupiny k nejvyšší. Přepočteme-li inventář na danou osevní plochu, zjistíme jeho *pokles* od nejnižší skupiny k nejvyšší (s. 318):

Na 100 děsjatín osevní plochy připadá

	užitkového dobytka	pluhů a bukerů	bryček
Osévající do 5 děsj.	42 kusů	4,7	10
” 5—10 ”	28,8 kusu	5,9	9
” 10—25 ”	24,9 kusu	6,5	7
” 25—50 ”	23,7 kusu	4,8	5,7
” přes 50 ”	25,8 kusu	3,8	4,3
<i>Ve třech újezdech</i>	25,5 kusu	5,4	6,5

Tato tabulka ukazuje, že se zvětšujícím se rozsahem osevní plochy připadající na jednu usedlost množství velkého inventáře (prostředky k obdělávání půdy a k dopravě) na danou osevní plochu rychle klesá, a proto musí být v hospodářstvích nejvyšších skupin výdaje na udržování inventáře potřebného k obdělání jedné děsjatiny a ke svozu relativně nižší. Skupina s osevní plochou do 10 děsjatin na usedlost je určitou výjimkou: má poměrně méně náradí k obdělávání půdy než další skupina s osevní plochou 16 děsjatin na usedlost, ale jen proto, že mnozí v této skupině neppracují s vlastním inventářem, nýbrž s pronajatým, což ovšem vydání na inventář nikterak nesnižuje“ (s. 318).

„Zemstevní statistika,“ píše Postnikov, „naprosto jasně ukazuje, že čím je hospodářství větší, tím méně inventáře, pracovních sil i tažného dobytka připadá na danou plochu orné půdy“ (s. 162).

„V předešlých kapitolách jsme již ukázali,“ připomíná Postnikov dále, „že v tavriských újezdech se tento jev vyskytuje ve všech skupinách rolníků, ve všech oblastech kraje. Podle údajů zemstevní statistiky se projevuje i v rolnickém hospodářství ostatních gubernií, kde je zemědělství rovněž hlavním odvětvím rolnického hospodářství. Daný jev je tedy značně rozšířen a nabývá formy zákona ekonomicky velmi významného, protože se jím do značné míry likviduje ekonomický smysl malého zemědělského hospodářství“ (s. 313).

Poslední Postnikovova poznámka je poněkud předčasná: k důkazu, že malá hospodářství musí být vytlačena velkými, nestačí konstatovat větší výnosnost velkých hospodářství (větší láci produktu); je nutné ještě konstatovat převahu peněžního (přesněji zbožního) hospodářství nad naturálním, protože za naturálního hospodářství, kdy je výrobek určen pro vlastní spotřebu výrobce, a ne pro trh, se levný výrobek s drahým na trhu nesetkává, a proto jej nebude moci vytlačit. O tom se ostatně bude podrobněji mluvit dále.

Aby Postnikov dokázal platnost zjištěného zákona pro celé Rusko, uvádí újezdy, v nichž bylo obyvatelstvo na základě zemstevní statistiky podrobně rozděleno do ekonomických skupin, a vypočítává výměru orné půdy připadající na pár tažného dobytka a na jednu pracovní sílu v různých skupinách. Závěr se nemění: „Při malém rozsahu rolnického hospodářství musí plocha orné půdy hradit $1\frac{1}{2}$ —2krát větší vydání na pracovní síly než u hospodářství rozsáhlejšího“ (s. 316). To je správné, pokud jde o gubernii Permskou (s. 314) i Voroněžskou, Saratovskou i Černigovskou (s. 315), takže Postnikov nesporně dokázal platnost tohoto zákona pro celé Rusko.

Nyní přejdeme k „příjmům a vydáním“ (kapitola IX) různých skupin rolnických hospodářství a jejich vztahu k trhu:

„V každém hospodářství,“ píše Postnikov, „jež je samostatnou jednotkou, se plocha pozemků skládá ze čtyř částí: jedna část produkuje potraviny pro výživu členů rodiny a dělníků žijících v hospodářství; je to — v úzkém smyslu — *vyživovací* plocha hospodářství; druhá část poskytuje krmivo pro užitkový dobytek v hospodářství a může být nazvána *pícninovou* plochou. Třetí část tvoří pozemky při rolníkově usedlosti, cesty, rybníky aj. a ta osevní plocha, z níž se sklízí osivo; tu lze nazvat *hospodářskou*, plochou, protože slouží celému hospodářství bez rozdílu. Posléze čtvrtá část produkuje obilí a plodiny určené k prodeji na trhu buď v surovém, nebo ve zpracovaném stavu. To je *obchodní* neboli *tržní* plocha hospodářství. Rozdělení plochy pozemků na uvedené čtyři části je v každém soukromém hospodářství určováno nikoli druhem pěstovaných plodin, nýbrž bezprostředním účelem jejich pěstování.

Peněžní důchod hospodářství je dán tržní složkou jeho plochy. Čím je tato plocha větší a relativní hodnota výrobků z ní sklizených vyšší, tím je větší poptávka rolníků na trhu, tím víc práce lze v zemi vykonávat mimo zemědělství v okruhu jejího trhu, tím větší státní (daňový) a

kulturní význam má pro zem její zemědělství a tím je také vyšší čistý důchod samotného hospodáře i jeho prostředky na úhradu vkladů do zemědělství a na jeho zdokonalení“ (s. 257).

Tyto Postnikovovy úvahy by byly naprosto správné, kdyby se v nich učinila jedna, a to dost podstatná oprava: autor mluví o významu tržní plochy hospodářství pro zemi vůbec, zatímco, jak je zřejmé, může jít jen o takovou zem, v níž převládá peněžní hospodářství a kde většina produkce nabývá formy *zboží*. Zapomínat na tuto podmínku, předpokládat ji jako samozřejmou, upouštět od přesného prozkoumání, nakolik pro danou zemi platí, to by znamenalo dopouštět se chyby vulgární politické ekonomie.

Vydělit tržní plochu z celého hospodářství je velmi důležité. Pro vnitřní *trh* nemá žádný význam celkový důchod výrobce (určující jeho životní úroveň), ale výlučně jeho *peněžní* důchod. Vlastnění peněz není v žádném případě podmíněno zámožností výrobce: rolník, který získává ze svého pozemku dostatečné množství výrobků pro vlastní spotřebu, ale vede naturální hospodářství, žije v dostatku, ale nemá peněžní prostředky; rolník polozbídačený, který sklízí z pozemku pouze malou část obilí, jež sám potřebuje, a ostatní množství obilí (třeba i v menším množství a horší jakosti) si opatřuje příležitostnými „výdělky“, nežije v dostatku, ale má peněžní prostředky. Z toho je jasné, že každá úvaha o významu rolnických hospodářství a jejich výnosnosti pro trh nemůže mít žádnou cenu, nepřihlíží-li se k peněžní složce důchodu.

Ke stanovení velikosti čtyř uvedených částí osevní plochy v hospodářství rolníků různých skupin Postnikov nejprve vypočítává roční spotřebu obilí tak, že počítá přibližně 2 čtvrti* obilí na osobu (s. 259), což činí $\frac{2}{3}$ děsjatiny osevní plochy na osobu. Na každého koně připadá podle něho pícninová plocha $1\frac{1}{2}$ děsjatiny, plocha potřebná

* Čtvrť = 209,91 l. Čes. red.

pro osivo zabírá podle něho 6 % orné půdy. Postnikov tak dostává tyto údaje* (s. 319):

	Ze 100 děsj. osevní plochy připadá na plochu				Peněžní důchod v rublech	
	hospodářskou	vyživovací	pícní-novou	tržní	na 1 děsj. osevní plochy	na 1 usedlost
Osévající do 5 děsj.	6	90,7	42,3	-39	—	—
” 5—10 ”	6	44,7	37,5	+11,8	3,77	30
” 10—25 ”	6	27,5	30	36,5	11,68	191
” 25—50 ”	6	17	25	52	16,64	574
” přes 50 ”	6	12	21	61	19,52	1500

„Uvedený rozdíl v peněžních důchodech hospodářství jednotlivých skupin,“ píše Postnikov, „dostatečně ilustruje význam velikosti hospodářství, ale ve skutečnosti tento rozdíl v důchodu z osévaných ploch mezi skupinami musí být ještě větší, protože u vyšších skupin je třeba předpokládat větší sklizeň z děsjatiny a vyšší hodnotu prodávaného obilí.

Do tohoto přehledu o důchodu jsme nezahrnuli celou výměru hospodářství, nýbrž jen ornou půdu, protože nemáme po ruce přesné údaje o tom, kolik připadá v tavridských rolnických hospodářstvích například luk a pastvin na jednotlivé druhy dobytka; protože je však peněžní důchod jihoruského rolníka zabývajícího se výhradně zemědělstvím určen téměř úplně osevní plochou, zachycují uvedená čísla dost přesně rozdíl v peněžním důchodu z hospodářství různých skupin rolníků. Čísla ukazují, jak výrazně se tento důchod mění podle výměry osévané půdy. Rodina s 75 děsjatinami osevní plochy utrží ročně v penězích až 1500 rublů, rodina s 34 $\frac{1}{2}$ děsjatiny osevní plochy 574 rublů,

* Při určování peněžního důchodu postupoval Postnikov takto: předpokládal, že celá tržní plocha je oseta nejdražším obilím — pšenicí — a protože zná průměrnou sklizeň pšenice a její cenu, vypočítal hodnotu produkce získané z této plochy.

kdežto rodina s $16\frac{1}{8}$ děsjatiny osevní plochy jen 191 rublů. Rodina, která osévá 8 děsjatin, získává jen 30 rublů, tj. částku, která bez vedlejších výdělků nestačí k úhradě peněžních vydání na hospodářství. Uvedená čísla ovšem ještě neukazují výši renty z hospodářství, a abychom ji zjistili, musíme od těchto čísel odečíst všechna peněžní vydání na hospodářství — na daně, inventář, stavení, na nákup oděvů, obuvi atd. Tato vydání se však nezvětšují úměrně velikosti hospodářství. Výdaje na obživu rodiny rostou úměrně početnosti rodiny, ale počet jejích členů v jednotlivých skupinách, jak je vidět z tabulky, vzrůstá mnohem pomaleji než rozsah osevní plochy. Pokud jde o všechna hospodářská vydání (placení pozemkové daně a pachtovného, opravy budov a inventáře), nestoupají v hospodářství v žádném případě více než úměrně velikosti hospodářství, kdežto hrubý peněžní důchod z hospodářství, jak ukazuje předcházející tabulka, roste víc než přímo úměrně rozsahu osevní plochy. Přitom jsou však tato hospodářská vydání celkem bezvýznamná ve srovnání s hlavní výdajovou položkou hospodářství — na obživu pracovních sil. Můžeme tedy tento jev vyjádřit tak, že renta ze zemědělství v rolnickém hospodářství připadající na jednu děsjatinu progresivně klesá úměrně zmenšující se velikosti hospodářství“ (s. 320).

Z Postnikovových údajů tedy vidíme, že co do vztahu k trhu se zemědělské hospodářství rolníků různých skupin podstatně liší: nejvyšší skupiny (s osevní plochou přes 25 děsjatin na usedlost) již vedou obchodní hospodářství; účelem produkce obilí je získat důchod. V nejnižších skupinách naopak zemědělství nekryje nutné potřeby rodiny (to se týká rolníků osévajících a obdělávajících nejvýše 10 děsjatin na usedlost); kdyby se přesně vypočítala všechna vydání na hospodářství, určitě by se ukázalo, že se v takových skupinách hospodaří ztrátově.

Bude rovněž velmi zajímavé použít Postnikovových údajů k vyřešení otázky, jaká je závislost mezi rozpadem

rolnictva na různorodé skupiny a velikostí poptávky na trhu. Víme, že velikost poptávky závisí na rozsahu tržní plochy a ta se zvětšuje úměrně velikosti hospodářství; ale vždyť souběžně se zvětšováním hospodářství v nejvyšších skupinách se zmenšuje rozsah hospodářství v nejnižších skupinách. Nejnižší skupiny mají dvakrát tolik usedlostí než nejvyšší skupiny: v tavridských újezdech je 40 % usedlostí nejnižších skupin a jen 20 % usedlostí nejvyšších skupin. Nevyplývá snad z toho v podstatě, že zmíněný hospodářský rozpad snižuje poptávku na trhu? Vlastně máme právo odpovědět na tuto otázku záporně už na základě apriorních úvah: v nejnižších skupinách je totiž hospodářství tak malé, že všechny potřeby rodiny nemůže krýt práce v zemědělství; aby příslušníci těchto nejnižších skupin nezemřeli hladem, musí přinést na trh svou pracovní sílu, jejímž prodejem získají určité peněžní prostředky a vyváží tak (do určité míry) snížení poptávky, která vyplývá ze zmenšeného rozsahu hospodářství. Ale Postnikovovy údaje umožňují odpovědět na tuto otázku přesněji.

Vezměme libovolnou výměru osevní plochy, např. 1600 děsjatin, a představme si, že je rozdělena dvojnásobem: jednak mezi rolnictvo ekonomicky sourodé, jednak mezi rolníky, kteří se rozpadli na různorodé skupiny, jaké dnes vidíme v tavridských újezdech. V prvním případě, osévá-li podle našich předpokladů průměrné rolnické hospodářství 16 děsjatin plochy (jak tomu také ve skutečnosti v tavridských újezdech je), pak podle našich výpočtů 100 hospodářství kryje svou spotřebu zemědělstvím. Poptávka na trhu se bude rovnat $191 \times 100 = 19\,100$ rublů. V druhém případě je 1600 děsjatin osevní plochy rozděleno mezi těchto 100 usedlostí jinak, a to tak, jak je ve skutečnosti rozdělena osevní plocha mezi rolníky tavridských újezdů: 8 usedlostí vůbec neosévá, 12 osévá po 4 děsjatinách, 20 po 8, 40 po 16, 17 po 34 a 3 po 75 (celkem 1583 děsjatin osévané půdy, tedy necelých 1600 děsjatin). Při takovém rozdělení nebude velmi značná část rolníků (40 %) s to

získat ze své půdy dostatečný důchod ke krytí všech potřeb. Peněžní poptávka na trhu, počítáme-li pouze hospodářství s osevní plochou přes 5 děsjatin na usedlost, bude činit: $20 \times 30 + 40 \times 191 + 17 \times 574 + 3 \times 1500 = 21\,350$ rublů. Vidíme tedy, že i když se nevzalo v úvahu celých 20 usedlostí (jež nesporně mají také peněžní důchod, jenže ne z prodeje vlastních výrobků), i když se zmenšila osevní plocha na 1535 děsjatin, celkový objem peněžní poptávky na trhu se zvýšil.⁹

Řekli jsme již, že rolníci nejnižších ekonomických skupin jsou nuceni prodávat svou pracovní sílu; a naopak, příslušníci nejvyšších skupin ji musí kupovat, protože práceschopní členové jejich rodin už nestačí obdělávat tak velké osevní plochy. Musíme se nyní zabývat tímto důležitým jevem podrobněji. Zdá se, že Postnikov jej nepočítá k „novým hospodářským proudům v životě rolnictva“ (alespoň se o něm nezmiňuje v předmluvě, v níž shrnuje výsledky své práce); tento jev však zasluhuje mnohem větší pozornost než zavádění strojů nebo zvětšování výměry orné půdy zámožných rolníků.

„Zámožnější rolnictvo v tavridských újezdech,“ píše autor, „všeobecně používá ve značné míře námezdních pracovníků a hospodaří na takové výměře, která o mnoho převyšuje pracovní možnosti rodin. Ve třech újezdech zaměstnává například námezdní pracovníky asi 100 rodin nejrůznějších kategorií rolníků:

Bez osevní plochy	3,8 %
Osévající do 5 děsj.	2,5
” 5—10 ”	2,6
” 10—25 ”	8,7
” 25—50 ”	34,7
” přes 50 ”	64,1
<hr/> Celkem	12,9 %

Čísla ukazují, že námezdní pracovníky najímají převážně zámožní hospodáři s větší osevní plochou“ (s. 144).

Porovnáme-li již dříve uvedené údaje o početnosti rodin podle skupin bez námezdních sil (v každém ze tří újezdů zvlášť) a s námezdními silami (ve všech třech újezdech dohromady), vidíme, že rolníci, kteří osévají 25 až 50 děsjatin na usedlost, zvyšují najímáním počet pracovních sil ve svém hospodářství přibližně o třetinu (z 1,8—1,9 na 2,4 pracovní síly na jednu rodinu), kdežto rolníci s osevní plochou přes 50 děsjatin na usedlost zvyšují najímáním počet pracovních sil téměř dvojnásobně (z 2,3 na 5); dokonce na více než dvojnásobek (podle výpočtu autora), který soudí, že tato skupina musí najímat až 8241 pracovníků (s. 115), ačkoli má 7129 vlastních lidí. Že z nejnižších skupin musí odcházet velmi značný počet pracovníků za výdělkem, je patrné už z toho, že jim zemědělské hospodářství není s to poskytnout dostatečné množství produktů k obživě. Přesné údaje o počtu pracovníků odcházejících za výdělkem bohužel nemáme. Nepřímým ukazatelem tohoto množství může být počet hospodářů, kteří dávají do pachtu své příděly: výše bylo uvedeno Postnikovovo tvrzení, že v tavriských újezdech neuzívá celou svou přídělovou půdu asi třetina obyvatelstva.

IV

Z uvedených údajů je vidět, že Postnikov přesvědčivě dokázal své tvrzení o „značné různorodosti“ ekonomického postavení jednotlivých zemědělských usedlostí. Rozdílly se týkají nejen majetnosti rolníků a výměry jejich osevních ploch, nýbrž i charakteru hospodářství v různých skupinách. A nejen to. Ukazuje se, že termíny „různorodost“ a „diferenciace“ tento jev plně nevystihují. Má-li jeden rolník jeden kus tažného dobytka, kdežto druhý deset, nazýváme to diferenciací. Jestliže si však jeden pachtuje desítky

děsjatin půdy nad postačující příděl s jediným cílem — získat tak důchod a tím znemožňuje druhému rolníkovi připachtovat si půdu potřebnou k obživě rodiny — pak máme před sebou zřejmě něco mnohem závažnějšího; takový jev musíme nazvat „soupeřením“ (s. 323), „střetáváním hospodářských zájmů“ (s. XXXII). Postnikov těchto termínů používá, ale není si cele vědom jejich významu; nepozoruje také, že ani tyto termíny nejsou adekvátní. Pachtovat přídělovou půdu od zchudlého obyvatelstva, najímat si jako pracovní sílu rolníka, který se vzdal vlastního hospodářství, to už není jen soupeření, to už je přímo vykořisťování.

Konstatujeme-li velké hospodářské soupeření mezi dnešním rolnictvem, nemůžeme už zůstat jen u pouhého rozdělení rolníků na několik vrstev podle jejich majetnosti. Takové rozdělení by stačilo, kdyby diferenciací spočívala jen v rozdílech kvantitativních. Ale situace je jiná. Jestliže je pro jednu část rolníků cílem obdělávání půdy obchodní prospěch a výsledkem vysoký peněžní důchod, zatímco druhá část není s to krýt práci v zemědělství ani nezbytné potřeby rodiny, je-li zlepšené hospodářství nejvyšších skupin rolníků výsledkem ožebračování nejnižších skupin a využívá-li zámožné rolnictvo ve velkém rozsahu námezdní práci, zatímco chudé rolnictvo je nuceno prodávat svou pracovní sílu, jsou to nesporně rozdíly kvalitativní, a proto teď musíme roztrždit rolnictvo na skupiny podle odlišného charakteru jejich hospodářství (pod charakterem hospodářství nemáme na mysli zvláštnosti technické, nýbrž ekonomické.)

Právě těmto rozdílům věnoval Postnikov příliš málo pozornosti; proto, i když uznává za nutné „obecněji třídit obyvatelstvo na skupiny“ (s. 110) a o takové třídění se pokouší, nelze jeho pokus, jak hned uvidíme, považovat za zcela zdařilý.

„K obecnějšímu třídění obyvatelstva na ekonomické skupiny,“ píše Postnikov, „použijeme jiného znaku, který

sice nemá v jednotlivých krajích stejný ekonomický význam, ale spíš odpovídá dělení na skupiny, jakého používají sami rolníci a které ve všech újezdech zachycuje i zemstevní statistika. Dělení vychází ze stupně samostatnosti hospodářů z hlediska způsobů hospodaření, v závislosti na množství tažného dobytka v usedlosti“ (s. 110).

„Dnes lze jihoruské rolnictvo rozdělit podle stupně hospodářské samostatnosti rolníků a současně podle způsobu jejich hospodaření na tři hlavní skupiny:

1. Rolníky se samostatným potahem čili takové, kteří mají potah, tj. kompletní pluh nebo náradí, které jej při orbě nahrazuje. Při polních pracích vystačí s vlastním dobytkem a nemusí si jej najímat a pomáhat si spřahováním¹⁰. Tito rolníci mají k orání pluhem nebo bukerem dva až tři i více párů tažného dobytka a podle toho mají tři dospělé pracovníky nebo alespoň dva dospělé pracovníky a jednu sílu s polovičním pracovním výkonem.

2. Rolníky s polovičním potahem čili se společným potahem, tj. hospodáře, kteří při polních pracích spřahají, protože nemají dost dobytka pro samostatný potah. Takoví hospodáři mají v hospodářství pár nebo půldruhého páru a v některých případech i dva páry tažného dobytka a podle toho jednoho nebo dva dospělé pracovníky. Je-li půda těžká a je-li nutné zapřáhnout do pluhu (nebo do bukeru, který jej nahrazuje) tři páry dobytka, musí takoví hospodáři spřahovat, i když mají dva páry tažného dobytka.

3. Rolníky bez potahu čili ‚pěší‘, kteří nemají vůbec žádný dobytek nebo jen jeden kus tažného dobytka (většinou koně, protože volí se obvykle chovají v párech a zapřahají se jen v páru). Takoví rolníci si k práci najímají cizí dobytek nebo svou půdu pachtují za část úrody a nemají žádnou půdu na osev.

Podle hlavního hospodářského znaku rolnického života, jímž je v daném případě počet kusů tažného dobytka a způsob spřahování, třídí hospodáře obyčejně rolníci sami.

Ale je v něm mnoho variant jak uvnitř každé uvedené skupiny, tak v dělení na jednotlivé skupiny“ (s. 121).

Podíl jednotlivých skupin v procentech na celkovém počtu usedlostí (s. 125):

	I Pracující s vlastním dobytkem	II Spráhující	III	
			Pracující s najatým dobytkem	Nemající osevní plochu
Újezd berďanský	37	44,6	11,7	6,7
Újezd melitopolský	32,7	46,8	13	7,5
Újezd dněperský	43	34,8	13,2	9

Autor uvádí vedle této tabulky třídění usedlostí podle počtu kusů chovaného tažného dobytka, aby určil stav potahů v popisovaných újezdech:

Podíl usedlostí v procentech z jejich celkového počtu

	Usedlosti s tažným dobytkem			Usedlosti bez taž- ného do- bytka
	4 a více kusů	2—3 kusy	1 kus	
Újezd berďanský	36,2	41,6	7,2	15
Újezd melitopolský	34,4	44,7	5,3	15,6
Újezd dněperský	44,3	36,6	5,1	14

V tavridských újezdech je tedy v usedlosti zapotřebí k samostatnému potahu nejméně čtyř kusů tažného dobytka.

Toto Postnikovovo třídění není zcela zdařilé především proto, že uvnitř každé z těchto tří skupin existují velké rozdíly:

„Ve skupině hospodářů s potahem,“ píše autor, „shledáváme v jižním Rusku velké rozdíly: vedle zámožných rolníků s více kusy tažného dobytka jsou tu chudší rolníci s malým množstvím dobytka. Zámožní rolníci se dělí zase na rolníky s úplným potahem (6—8 kusů tažného dobytka) a s neúplným (4—6 kusů)... Rovněž kategorie ‚pěších‘ hospodářů vykazuje mnoho rozdílů v majetnosti“ (s. 124).

Druhá nevýhoda rozdělení, jehož Postnikov užívá, je v tom, že v zemstevní statistice se, jak už bylo uvedeno, obyvatelstvo netřídí podle počtu tažného dobytka, nýbrž podle výměry osevní plochy. K přesnému vyjádření majetkových poměrů různých skupin je třeba proto užít třídění podle výměry osevní plochy.

Postnikov dělí podle tohoto znaku obyvatelstvo také na tři skupiny: na hospodáře osévající málo půdy — s osevní plochou do 10 děsjatin a bez osevní plochy, osévající střední výměru půdy — s osevní plochou 10—25 děsjatin a osévající velkou výměru půdy — s osevní plochou přes 25 děsjatin na usedlost. První skupinu autor nazývá „chudou“, druhou střední a třetí zámožnou.

O početnosti těchto skupin Postnikov říká:

„Celkem je mezi tavriskými rolníky (bez kolonistů) asi $\frac{1}{6}$ usedlostí osévajících velkou výměru půdy, kolem 40 % usedlostí se střední osevní plochou a něco přes 40 % usedlostí osévajících malou výměru půdy a neosévajících. Z celkového počtu obyvatelstva tavriských újezdů (i s kolonisty) patří ke skupině osévající mnoho půdy pětina čili asi 20 % obyvatelstva, k osévajícím střední výměru 40 % a k osévajícím málo půdy a neosévajícím asi 40 % obyvatelstva“ (s. 112).

Připočítáním Němců se mění početnost skupin velmi nepatrně, takže použijí-li se souhrnné údaje o celém újezdu, nebude to nesprávné.

Nyní je naším úkolem co možná nejpřesněji charakterizovat ekonomické postavení každé skupiny a snažit se tak zjistit rozsah a příčiny hospodářského soupeření mezi rolnictvem.

Postnikov si takový úkol nevytyčil; proto jsou jeho údaje značně neuspořádané a celkový úsudek o skupinách dost neurčitý.

Začněme nejnížší skupinou — skupinou chudých rolníků, do níž v tavriských újezdech spadají $\frac{2}{6}$ obyvatelstva.

Chudobu této skupiny lze nejlépe posoudit podle počtu

tažného dobytka (hlavního výrobního nástroje v zemědělství). Ve třech újezdech Tavridské gubernie s celkovým počtem tažného dobytka 263 589 kusů má nejnižší skupina (s. 117) 43 625 kusů, tj. celkem 17 %, což je $2\frac{1}{3}$ krát méně než průměr. Údaje o procentu usedlostí, které nemají tažný dobytek, byly uvedeny výše (80 % — 48 % — 12 % ve třech kategoriích nejnižší skupiny). Na základě těchto údajů dospěl Postnikov k závěru, že „procento hospodářů bez vlastního dobytka je značné pouze ve skupinách bez osevni plochy a s osevni plochou do 10 děsjatin na usedlost“ (s. 135). Výměra osevni plochy této skupiny odpovídá počtu dobytka: na vlastní půdě se osévá 146 114 děsjatin, tj. 15 % z celkového počtu 962 933 děsjatin (ve všech třech újezdech). Připočtením zpachtované půdy se zvětšuje osevni plocha na 174 496 děsjatin, ale protože se tím zvětšuje osevni plocha i v jiných skupinách a zvětšuje se víc než v nejnižší skupině, vyplývá z toho, že osevni plocha nejnižší skupiny činí jen 12 % celkové osevni plochy, tj. $\frac{1}{8}$ osevni plochy připadá na více než $\frac{3}{8}$ obyvatelstva. Připomeneme-li, že autor považuje za normální osevni plochu (tj. uhrazující všechny potřeby rodiny) právě průměrnou osevni plochu tavridského rolníka, vidíme, jak je zkrácena tato skupina s osevni plochou $3\frac{1}{3}$ krát menší, než je plocha průměrná.

Je zcela přirozené, že za těchto podmínek je hospodářství rolníků této skupiny ve velmi ubohém stavu: viděli jsme, že 33 % — 39 % obyvatelstva tavridských újezdů, tedy převážná většina nejnižší skupiny, nemá vůbec orné nářadí. Rolníci, kteří nemají inventář, jsou nuceni zbavovat se půdy, přiděly propachtovávat: Postnikov soudí, že rolníků, kteří dávají půdu do pachtu (s hospodářstvím nesporně už nadobro zruinovaným) je asi $\frac{1}{3}$ obyvatelstva, tj. opět převážná většina skupiny chudých rolníků. Připomeňme jen, že „prodávání“ přidělů (používáme obvyklého výrazu rolníků) konstatovala zemstevní statistika všude a ve velkém rozsahu. Tisk, který tento jev zaznamenal, dokázal už

vynalézt prostředek proti němu, a to nezczizitelnost přídělů. Postnikov vyslovuje zcela oprávněné námítky proti účinnosti takových opatření, jež usvědčují autory z čistě byrokratické víry ve všemohoucnost vrchnostenských příkazů. „Je nesporné,“ píše Postnikov, „že pouhým zákazem pachtování půdy se neodstraní jev, jehož kořeny vězí příliš hluboko v dnešním ekonomickém uspořádání rolnického života. Rolník, který nemá inventář a prostředky k vlastnímu hospodaření, fakticky svůj příděl užívat nemůže a musí jej pachtovat jiným rolníkům, kteří mají prostředky k hospodaření. Striktní zákaz pachtování půdy povede k pachtování potají, bez kontroly a pravděpodobně za horších podmínek pro toho, kdo půdu do pachtu dává, než je tomu dnes, protože pachtovatel půdy nemá na vybranou. Aby rolníci mohli platit státu daňové nedoplatky, bude muset o pachtování jejich přídělů stále častěji rozhodovat obecní právo¹¹, ale takové pachtování bude pro chudé rolníky nejméně výhodné“ (s. 140).

Naprostý úpadek hospodářství je příznačný pro celou skupinu chudých rolníků:

„V podstatě se příliš neliší,“ píše Postnikov, „hospodářské postavení rolníků neosévajících a osévajících malou výměru půdy, kteří si k obdělávání půdy najímají cizí dobytek. Neosévající propachtovávají sousedům všechnu svou půdu a rolníci osévající malou výměru pouze část půdy, ale jak jedni, tak druzí *buď pracují jako zemědělstí dělníci u rolníků ve své vsi, nebo mají jiné vedlejší výdělky, většinou v zemědělství, a žijí přitom na své usedlosti. Proto je možné obě kategorie rolníků — neosévajících i málo osévajících — zkoumat společně*; obě tvoří hospodáři, kteří přicházejí o své hospodářství, většinou zchudlí nebo chudnoucí, bez dobytka a inventáře nutného k hospodaření“ (s. 135).

„Jsou-li usedlosti, v nichž se nehospodaří a neosévá, ve většině případů na mizině,“ píše Postnikov dále, „pak stejný osud čeká usedlosti, jež osévají málo půdy a dávají svou půdu do pachtu. Po každé větší neúrodě nebo nena-

dále pohromě, jako je požár, ztráta koní apod., se dostává část hospodářů této skupiny do kategorie nehospodářících rolníků a zemědělských dělníků. Hospodář, který přišel nějakým způsobem o tažný dobytek, učinil první krok k úpadku. Obdělávání půdy s najatým cizím dobytkem není soustavné a pravidelné a obvykle si vynucuje zmenšení orné plochy. Takovému rolníkovi odpírají úvěr místní vesnické záložny i sousedi [V poznámce: »V tavriských újezdech je ve velkých obcích velmi mnoho záloženských sdružení, která využívají půjček ze státní banky, ale půjčují si u nich jen rolníci zámožní a žijící v dostatku.«]; půjčku dostane obvykle za horších podmínek než rolníci „prosperující“. „Jak mu dát,“ říkají rolníci, „když si není na něm co vzít.“ Zabředne-li jednou rolník do dluhů, přichází při prvním neštěstí i o půdu, zvláště když má daňové nedoplatky“ (s. 139).

Jak hluboce upadlo zemědělské hospodářství ve skupině chudých rolníků, je ještě lépe vidět z toho, že autor ani nechce odpovědět na otázku, jak vlastně tyto rolníci hospodaří. V usedlostech osévajících méně než 10 děsjatin, píše Postnikov, „se zemědělství ocitá v situacích příliš náhodných, než aby mohlo být systematicky popsáno“ (s. 278).

Uvedené charakteristiky hospodářství rolníků nejnižší skupiny jsou přes svou četnost naprosto nedostatečné: jsou výhradně záporné, zatímco je přece nutná i charakteristika kladná. Dosud jsme slyšeli jen o tom, že počítat rolníky této skupiny k samostatným rolníkům nelze, protože jejich zemědělství je v naprostém úpadku, protože mají krajní nedostatek osevní plochy a konečně proto, že jejich hospodaření má nahodilý ráz. „Dodržovat nějaký osevní postup,“ poznamenávají statistikové v popisu bachmutského újezdu, „mohou jen hospodářsky silní a zámožní hospodáři, kteří mají dostatek osiva, kdežto chudina seje, co má, kde a jak se dá“ (s. 278). Existence celé této masy rolnictva, která spadá do nejnižší skupiny (ve třech tavriských újezdech je to přes 30 000 hospodářství a přes 200 000

mužů a žen), nemůže však být náhodná. Neuživí-li se ze svého vlastního hospodářství, z čeho jsou tedy živi? Hlavně z prodeje své pracovní síly. Postnikov o rolnících této skupiny, jak víme, napsal, že si opatřují prostředky k obživě jako zemědělstí dělníci a vedlejšími výdělky. Protože na jihu drobná průmyslová výroba téměř neexistuje, lze si většinou přivydělat jen v zemědělství, což v podstatě znamená, že se rolníci dávají *najímat* na zemědělské práce. Abychom zevrubněji dokázali, že hlavním rysem hospodářství rolníků nejnižší skupiny je právě prodej pracovní síly, prozkoumáme tuto skupinu podle kategorií, na které ji rozděluje zemstevní statistika. O hospodářích, kteří neosévají, není třeba mluvit: jsou to výhradně zemědělstí dělníci. Ve druhé kategorii máme už rolníky, kteří osévají do 5 děsjatin na usedlost (v průměru 3,5 děsjatiny). Z výše uvedeného rozdělení osevni plochy na hospodářskou, pícninovou, vyživovací a tržní je vidět, že taková osevni plocha vůbec nestačí. „První skupina s osevni plochou do 5 děsjatin na usedlost,“ píše Postnikov, „nemá na svých osévaných pozemcích obchodní, tržní plochu; může existovat jedině díky vedlejším výdělkům, které získává námezdní prací v zemědělství apod.“ (s. 319) Zbývá poslední kategorie, hospodáři s osevni plochou 5—10 děsjatin na usedlost. Ptáme se, v jakém poměru je samostatné zemědělské hospodářství rolníků této skupiny k takzvaným „výdělkům“? Abychom mohli přesně odpovédět na tuto otázku, potřebovali bychom několik *typických* rozpočtů rolníků *této skupiny*. Postnikov uznává, že rozpočtové údaje jsou nutné a důležité, ale tvrdí, že „získávat takové údaje je velmi obtížné a v mnoha případech jsou pro statistiky naprosto nedostupné“ (s. 107). S touto poznámkou lze velmi těžko souhlasit: moskevští statistikové shromáždili několik nesmírně zajímavých a podrobných rozpočtů (viz Sborník statistických údajů o Moskevské gubernii. Oddíl hospodářské statistiky. Sv. VI a VII^[96]); z některých újezdů Voroněžské gubernie, jak autor sám uvádí, jsou

shromážděny rozpočtové údaje dokonce o každém hospodářství.

Je velká škoda, že Postnikovovy vlastní údaje o rozpočtech jsou naprosto nedostačující: uvádí sedm rozpočtů německých kolonistů a jen jeden rozpočet ruského rolníka, přičemž se všechny rozpočty týkají rolníků osévajících velkou výměru půdy (minimálně — u ruského — $39\frac{1}{2}$ děsjatiny osevní plochy); tj. takové skupiny, jejíž hospodářství si můžeme dost jasně představit podle existujících údajů zemstevní statistiky. Postnikov vyjadřuje politování, že „se mu nepodařilo získat při své cestě více rolnických rozpočtů“, a píše, že „zjistit přesná čísla těchto rozpočtů je nesnadné. Tavridští rolníci se s informacemi o svém hospodářském stavu nijak netají, ale přesná čísla o svých příjmech a vydáních většinou ani sami neznají. Rolníci si spíš vzpomenu na celkový obnos svých vydání nebo na větší příjmy a vydání, ale menší částky jim skoro vždy vypadnou z paměti“ (s. 288). Bylo by ovšem lepší opatřit si několik rozpočtů i bez přílišných podrobností než shromažďovat, jak to učinil autor, „na 90 soupisů s hodnocením“ hospodářské situace, která je poměrně zřejmá ze zemstevních soupisů usedlostí.

Nemáme rozpočty, a tak máme k dispozici jen dvojí údaje umožňující stanovit charakter hospodářství dané skupiny: za prvé Postnikovovy výpočty týkající se velikosti osevní plochy, která je nutná k obživě průměrné rodiny, za druhé údaje o rozdělení osevní plochy na čtyři složky a o průměrné výši peněžních vydání místních rolníků (na rodinu ročně).

Na základě podrobných výpočtů množství děsjatin osevní plochy nutné k obživě rodiny, na osivo a krmivo pro dobytek činí Postnikov tento definitivní závěr:

„Průměrně velká rolnická rodina s průměrnou životní úrovní, která je živa výhradně ze zemědělství a hospodaří beze ztrát, musí při průměrných výnosech ve své osevní ploše mít: 4 děsjatiny na obživu $6\frac{1}{2}$ členné rodiny, $4\frac{1}{2}$

děšjatin na krmivo pro tři tažné koně, $1\frac{1}{2}$ děšjatin na osivo a 6—8 děšjatin na obilí k prodeji na trhu, tedy celkem 16—18 děšjatin osevní plochy. ...Průměrný tavridský rolník má kolem 18 děšjatin osevní plochy na usedlost, avšak 40 % obyvatelstva tří tavridských újezdů má méně než 10 děšjatin osevní plochy na usedlost, a zabývá-li se přece jen zemědělstvím, tedy jen proto, že si část svého důchodu opatřuje vedlejšími výdělky a pachtováním své půdy. Hospodářské postavení této části obyvatelstva je ne-normální a nejisté, protože ve většině případů nemohou mít tito rolníci doma zásoby na zlé časy“ (s. 272).

Protože průměrná výměra osevní plochy na usedlost v dané skupině činí 8 děšjatin, tj. necelou polovinu plochy nezbytně nutné (17 děšjatin), můžeme z toho právem vyvodit, že si rolníci této skupiny opatřují větší část svých důchodů „přivyděláváním“, tj. prodejem své pracovní síly.

Jiný výpočet: podle uvedených Postnikovových údajů o rozdělení osevní plochy bude z 8 děšjatin osevní plochy ponecháno 0,48 děšjatin na osivo; 3 děšjatin na krmivo pro dobytek (v této skupině nepřipadají na usedlost tři, ale dva kusy tažného dobytka), 3576 děšjatin na obživu rodiny (počet jejích členů je rovněž nižší než průměr — asi $5\frac{1}{2}$ členů, a ne $6\frac{1}{2}$), takže na tržní plochu zbývá necelá děšjatina (0,944); důchod z ní odhaduje autor na 30 rublů. Avšak celkové nejnutnější peněžní výdaje tavridského rolníka jsou mnohem vyšší. Shromáždit údaje o výši peněžních výdajů je mnohem snazší než o rozpočtech, uvádí autor, protože rolníci často počítají výdaje sami. Z těchto výpočtů vysvítá:

„Průměrně velká rodina, tj. pracující muž, žena a čtyři menší či větší děti, hospodaří-li tato rodina na vlastní půdě, přibližně na 20 děšjatinách, má bez pachtu podle odhadu tavridských rolníků nutné peněžní výdaje 200 až 250 rublů ročně. Částka 150—180 rublů se považuje za minimum peněžních výdajů, které malá rodina musí mít, i když se bude všemožně omezovat. Nižší roční důchod se

již považuje za nemožný, neboť v tomto kraji si pracující muž se svou ženou přivydělávají jako zemědělstí dělníci kromě stravy a nájmu za byt 120 rublů ročně, přičemž nemají žádná vydání spojená s chovem dobytka, s údržbou inventáře aj. a mohou ještě dostávat ‚úroky‘ z půdy, kterou pachtují sousedům“ (s. 289). Protože uvedená skupina patří k podprůměru, nevezmeme průměrnou výši peněžních výdajů, nýbrž minimální, a dokonce nejnižší číslo minima — 150 rublů, které je nutno získat „přivyděláním“. Při této kalkulaci vynese rolníkovi dané skupiny vlastní hospodářství ($30 + 87,5^* =$) 117,5 rublu, kdežto prodej jeho pracovní síly — 120 rublů. Znovu nám tedy vychází, že rolníci této skupiny nemohou při samostatném zemědělském hospodaření uhradit *ani polovinu* svých minimálních výdajů.**

Prozkoumání povahy hospodářství ve všech kategoriích nejnižší skupiny vede tedy k nespornému závěru, že pro většinu rolníků, i když mají nevelkou osevní plochu, je

* $3\frac{1}{2}$ děšjatiny vyživovací plochy vynese po 25 rublech na děšjatinu ($25 \times 3,5 = 87,5$) — Postnikovův výpočet (s. 272).

** Výpočty pana Južakova v časopise Russkaja mysl¹² z roku 1885, č. 9 (Normy lidové držby půdy^[180]) tento závěr zcela potvrzují. Za vyživovací normu přidělu, tj. nejnižší normu, považuje Južakov v Tavridské gubernii 9 děšjatin osevní plochy na usedlost. Autor však započítává na účet přidělu *pouze* potraviny v *obilnínách* a daně, protože předpokládá, že ostatní vydání rolník uhradí vedlejšími výdělky. Rozpočty zemstevní statistiky dokazují, že ostatní výdaje tvoří přes polovinu všech vydání. Například ve Voroněžské gubernii činí průměrné výdaje rolnické rodiny včetně naturálních a peněžních 495,39 rublu. Z této částky jde 109,10 rublu na chov dobytka [N. B. Južakov započítává výdaje na chov dobytka na účet luk a jiných druhořadých pozemků, a ne na účet orné půdy], 135,80 rublu na rostlinnou stravu a daně a 250,49 rublu na ostatní vydání — oděv, inventář, pachtovné, různé hospodářské potřeby aj. [24 rozpočtů v Sborníku statistických údajů o ostrogožském újezdu ^[9]]. V Moskevské gubernii činí průměrné roční vydání rodiny 348,83 rublu, z nich 156,03 rublu na stravu z obilnin a na daně a 192,80 rublu na ostatní vydání. [Průměr z 8 rozpočtů shromážděných moskevskými statistiky — 1. c.]

převládajícím zdrojem životních prostředků prodej vlastní pracovní síly. Všichni rolníci této skupiny jsou spíše námezdními dělníky než samostatně hospodařícími rolníky.

Postnikov nepoložil otázku, jaký je charakter hospodářství rolníků nejnižší skupiny, a neobjasnil vztah jejich vedlejších výdělků k vlastnímu hospodářství, a to je velký nedostatek jeho práce. Tím nebyl v jeho práci uspokojivě vysvětlen jev na první pohled zvláštní, že rolníci nejnižší skupiny, kteří mají příliš málo vlastní půdy, se jí zbavují a pachtují ji; proto zůstala bez souvislosti s celkovým charakterem hospodářství důležitá skutečnost, že množství výrobních prostředků (tj. půdy a inventáře) rolníků nejnižší skupiny je značně pod průměrem. Protože průměrné množství výrobních prostředků umožňuje uhradit, jak jsme viděli, právě jen nejnnutnější potřeby rodiny, z uvedeného zhoršení podmínek skupiny chudých rolníků naprosto nutně vyplývá, že musí hledat k uplatnění své práce cizí výrobní prostředky, tj. prodávat se.

Přejdeme ke druhé skupině, ke *střední*, do které rovněž spadá 40 % obyvatelstva. Patří sem hospodáři s osevní plochou od 10 do 25 děsjatin na usedlost. Termín „střední“ je pro tuto skupinu zcela vhodný, ale s tou výhradou, že množství jejich výrobních prostředků je poněkud (málo) pod průměrem: 16,4 děsjatiny osevní plochy na usedlost při průměru 17 děsjatin pro všechny skupiny; 7,3 kusu dobytka na usedlost při průměru 7,6 kusu (3,2 tažného dobytka při průměru 3,1); 17—18 děsjatin veškeré orné půdy na usedlost (přídělové, koupené i zpachtované) při průměru 20—21 děsjatin v jednotlivých újezdech. Porovnání počtu děsjatin osevní plochy na jednu usedlost s normou, kterou uvedl Postnikov, ukazuje, že hospodaření na vlastní půdě vynese této skupině stěží tolik, kolik je nutné k obživě.

Podle všech těchto údajů by se zdálo pravděpodobné, že hospodářství rolníků této skupiny bude nejstabilnější: rolník jím uhrazuje všechna svá vydání; nepracuje proto,

aby získal důchod, ale aby uspokojil jen své nejnütnější potřeby. Ve skutečnosti však vidíme pravý opak: hospodářství rolníků této skupiny je velmi labilní.

Předně dostačující průměrná výměra osevní plochy v této skupině činí 16 děsjatin. Rolníci, kteří mají od 10 do 16 děsjatin osevní plochy, tedy neuhrazují ze zemědělství všechny své výdaje a jsou rovněž nuceni si přivydělávat. Z uvedeného Postnikovova přibližného výpočtu vidíme, že tato skupina najímá 2846 dělníků a nechává se z ní najímat 3389, tj. o 543 více. Asi polovina hospodářství této skupiny tedy není úplně zabezpečena.

Dále v této skupině připadá na usedlost 3,2 kusu tažného dobytka, zatímco k samostatnému potahu jsou zapotřebí, jak jsme viděli, 4 kusy. Značná část hospodářů této skupiny nemůže tedy vystačit při obdělávání půdy se svým dobyt- kem a musí si vypomáhat spřahováním. Rolníků, kteří si vypomáhají spřahováním, je v této skupině rovněž nejméně polovina; lze tak soudit podle toho, že potah má asi 40 % hospodářství, z nichž polovina spadá do zámožné nejvyšší skupiny, kdežto druhá polovina do střední skupiny, takže nejméně polovina střední skupiny nemá vlastní potah. Postnikov neuvádí přesný počet rolníků této skupiny, kteří si vypomáhají spřahováním. Nahlédneme-li do sborníků zemstevní statistiky, nalézáme tyto údaje (ze dvou újezdů):*

Σ celkové výměry osévaných děsjatin obdělávají:

	Ve skupině s osevní plochou 10—25 děsj. celkem		vlastním dobyt- kem		spřahováním		najímáním		jiným způsobem	
	used- lostí	děsj. osevní plochy	used- lostí	děsj.	used- lostí	děsj.	used- lostí	děsj.	used- lostí	děsj.
Melito- polský újezd	13 789	226 389,21	4 218	79 726,55	9 201	141 483,26	321	4 405,8	49	773,30
Dně- perský újezd	8 234	137 343,75	4 029	71 125,20	3 835	61 159,05	320	4 352,5	50	707,25

* Sborník statistických údajů o melitopolském újezdu (Příloha k I. sv. Sborníku o Tavridské gubernii), Simferopol 1885, s. B 195 [98]. Sbor-

V obou újezdech ve střední skupině obdělává půdu svým dobytkem menšina hospodářství: v melitopolském necelá třetina usedlostí, v dněperském necelá polovina. Uvedený počet rolníků všech tří újezdů, kteří si vypomáhají spřahováním (polovina), je tedy spíše příliš nízký a v žádném případě není zveličen. Nemůže-li rolník obdělávat půdu vlastním dobytkem, dokazuje to pochopitelně už samo o sobě labilitu hospodářství, ale pro ilustraci uvedeme ještě Postnikovův popis spřahování. Autor bohužel věnuje tomuto ekonomicky i sociálně zajímavému jevu příliš málo pozornosti.

„Hospodáři, kteří spřahují dobytek,“ píše Postnikov, „obdělávají méně půdy [než rolníci, kteří obdělávají pole vlastním dobytkem] podle zákona mechaniky, že tři koně v jednom spřežení neutáhnou třikrát víc než jeden kůň. Rolníci, kteří spřahují dobytek, mohou bydlet na opačných koncích vesnice (tažný dobytek spřahují převážně příbuzní), a pak dva hospodáři (spřahují i tři hospodáři) mají dvakrát tolik pozemků než jeden hospodář. Všim tím se zvyšují výdaje na přejíždění. [V poznámce: „Při rozdělování půdy podle počtu osob dostává každá usedlost v určitém honu celistvý pozemek, a proto hospodáři s malým počtem rodinných příslušníků mají díly menší. Podmínky spřahování v Tavridské gubernii jsou rozličné. Tomu, kdo má buker, se zorá o děsjatinu víc, například jednomu rolníkovi 10 a majiteli bukeru 11 děsjatin, nebo ten, kdo nemá buker, hradí všechny výlohy na jeho opravy v době prací. Stejně tomu je při nerovném počtu spřaženého dobytka: jednomu se orá o den víc atd. Ve vsi Kamenka dostává vlastník bukeru za jeho použití při jarních pracích 3—6 rublů. Mezi těmi, kdo spřahují dobytek, jsou velmi často neshody.“] Rolníci se také musí dohodnout, tím ztrácejí čas a stává se i to, že se dohoda ještě před ukonče-

ník statistických údajů o dněperském újezdu (sv. II. Sborníku o Tavridské gubernii), Simferopol 1886, s. B 123[99].

ním prací poruší. Jindy se rolníkům této kategorie nedostávají koně k vláčení, a proto je vypřahají z bukeru: jedni koně jedou pro vodu a druzí vlácejí. Ve vesnici Juzkuji mi sdělili, že spřahující rolníci často obdělají bukerem za den jen jednu děsjatinu, tj. o polovinu méně, než je norma“ (s. 233).

K nedostatku živého inventáře se pojí nedostatek mrtvého inventáře. Z uvedené tabulky o množství inventáře na jednu usedlost v různých skupinách vyplývá, že ve všech újezdech připadá ve střední skupině nejméně jedno orné nářadí na jednu usedlost. Ve skutečnosti však není rozdělení inventáře rovnoměrné ani v rámci téže skupiny. Postnikov o tom bohužel údaje neuvádí, a proto jsme nuceni podívat se do zemstevních statistických sborníků. V dněperském újezdu nemá 1808 hospodářství z 8227 vůbec žádné orné nářadí; v melitopolském 2954 ze 13 789; v dněperském újezdu jsou vůči ostatním zhoršeny podmínky v 21,9% hospodářství, v melitopolském v 21,4%. Hospodáři bez orného nářadí se svým ekonomickým postavením bezesporu přibližují nejnižší skupině, zatímco hospodáři s více než jedním kusem orného nářadí mají blíže ke skupině nejvyšší. Počet hospodářů bez pluhu je ještě větší: v dněperském újezdu je jich 32,5% a v melitopolském 65,5%. Posléze strojů ke sklizni obilí (jež mají velký význam v hospodářství jihoruského rolníka vzhledem k nedostatku dělníků k ruční sklizni a k dlouhým lánům¹³, jimiž se prodlužuje svoz obilí na celé měsíce) mají rolníci této skupiny jen velmi málo: v dněperském újezdu připadá na celou skupinu 20 sekaček a žacích strojů (jeden stroj na 400 usedlostí); v melitopolském 178 1/2 (jeden stroj na 700 usedlostí).

Celkovou soustavu hospodaření rolníků této skupiny popisuje Postnikov takto:

„Rolníci s méně než 4 kusy tažného dobytka musí při obdělávání půdy a při seti spřahovat. Hospodáři této kategorie mívají v hospodářství buď dvě pracovní síly, anebo

jednu. Pokles průměrné pracovní výkonnosti takových hospodářů vyplývá již z menšího rozsahu hospodářství, ze spřahování a ze skrovnějšího inventáře. Za pomoci spřahového potahu se orá nejčastěji malým, tříradličným bukerem, který pracuje pomaleji. Sklízejí-li takoví rolníci obilí strojem, který si najali od sousedů, dostanou jej až poté, co soused své obilí sklídl. Ruční sklizeň trvá déle, v některých případech se musí zjednat nádeníci, a to se prodraží. Rolníky, kteří pracují sami, vytrhuje z práce každá mimořádná domácí záležitost nebo veřejné povinnosti. Jede-li takový hospodář pracovat na vzdálené pole, kde rolníci obvykle tráví celý týden, aby dokončili setí a orbu, musí se častěji vracet domů do vsi, aby se podíval na rodinu, která tam zůstala“ (s. 278). Hospodáři, kteří pracují sami (mají jednu pracovní sílu), tvoří většinu zkoumané skupiny, jak je vidět z další tabulky, kterou Postnikov uvádí a jež ukazuje počet pracovních sil v rodinách různých skupin podle velikosti osevní plochy ve všech třech újezdech Tavridské gubernie (s. 143).

Na 100 usedlostí připadá:

	bez muž- ské pra- covní síly	s 1 pra- covní sílou	se 2 pra- covními síly	se 3 a více pra- covními síly
Neosévající	19	67	11	3
Osévající do 5 děsj.	9	77,6	11,7	1,7
” 5—10 ”	4,2	74,8	17,7	3,3
” 10—25 ”	1,7	59	29	10,3
” 25—50 ”	1,2	40	35,7	23,1
” přes 50 ”	0,9	25	34,3	39,8
<i>Celkem</i>	4,3	60,6	24,6	10,5

Z této tabulky je vidět, že ve střední skupině mají $\frac{3}{5}$ rodin po jedné pracovní síle nebo nemají pracovní sílu vůbec žádnou.*

* Na důkaz svého tvrzení, že rolník s početnou rodinou (tj. s více pracovními síly) je v hospodářství ve značné výhodě proti rolníkovi,

Abychom ilustrovali poměr střední skupiny ke skupině nejvyšší a celkovou stabilitu jejího hospodářství, uvedeme ze Sborníku statistických údajů o dněperském újezdu údaje, jak je mezi skupiny rozdělena veškerá půda, kterou rolníci užívají, a zvláště pak půda osévaná.* Vychází nám tato tabulka:

Skupiny rolníků	Velikost skupiny (procento usedlostí)	Přídělové půdy		Koupené půdy	
		děsjatin	podíl v %	děsjatin	podíl v %
Chudí	39,9	56 444,95	25,5	2 003,25	6
Střední	41,7	102 793,7	46,5	5 376	16
Zámožní	18,4	61 844,25	28	26 530,75	78
<i>Celkem</i>	100	221 082,9	100	33 910	100

Z této tabulky je patrné, že výměrou přídělové orné půdy předčila střední skupina ostatní: vlastnila 46,5 % půdy. Nedostatek přídělové půdy donutil rolníky půdu připachtovávat a tím se výměra půdy užívané rolnictvem celkově zvětšila víc než jedenapůlkrát. Výměra půdy střední skupiny se zvětšila i *absolutně*, ale *relativně* se zmenšila: střední skupina měla nyní jen 41,2 % veškeré půdy a 43 % osevni plochy; na první místo se dostala nejvyšší skupina. Tedy nejen nejnižší skupina, ale i střední skupina je vystavena přímému tlaku nejvyšší skupiny, která jí o půdu připravuje.

Všechno, co jsme dosud uvedli, nás opravňuje charakterizovat ekonomické postavení střední skupiny. Do této skupiny spadají hospodařící rolníci, kteří žijí výhradně

kteřý pracuje sám, se Postnikov dovolává známé Trirogovy knihy *Občina a daně*^[12].

* Údaje se týkají celého dněperského újezdu včetně vesnic, jež nepatří k volostem. Údaje rubriky „veškeré půdy užívané skupinou“ jsem vypočítal sám součtem výměry půdy přídělové, zpachtované a koupené a odečtením půdy propachtované. Dněperský újezd jsem zvolil proto, že je skoro celý ruský.

z důchodu ze své vlastní osevní plochy; její výměra se téměř shoduje s průměrnou osevní plochou místního rolnictva (nebo je o něco nižší) a tak tak uhrazuje nutné potřeby rodiny. Avšak nedostatek živého a mrtvého inventáře a jeho nerovnoměrné rozdělení činí hospodářství rolníků této skupiny nestabilní, vratké, zvláště proto, že nejnižší

Zpachtované půdy		Propachtované půdy	Veškeré půdy užívané skupinou		Osevní plocha	
děsjatín	podíl v %		děsjatín	podíl v %	děsjatín	podíl v %
7 838,75	6	21 551,25	44 735,7	12,4	38 439,25	11
48 397,75	35	8 311	148 256,45	41,2	137 343,75	43
81 645,95	59	3 039,25	166 981,7	46,4	150 614,45	46
137 882,45	100	32 901,5	359 973,85	100	326 397,45	100

a střední skupina je ohrožována nejvyšší skupinou, která má tendenci je vytlačit.

Začneme se zabývat poslední, nejvyšší skupinou zahrnující zámožné rolnictvo. V tavridských újezdech sem spadá $\frac{1}{5}$ obyvatelstva s osevní plochou přes 25 děsjatin na usedlost. Oč má tato skupina více tažného dobytka, inventáře a přidělové a jiné půdy než ostatní skupiny, o tom bylo uvedeno už dost údajů. Abychom ukázali, oč jsou rolníci této skupiny zámožnější než střední rolníci, uvedeme ještě údaje o osevní ploše: v dněperském újezdu připadá v zámožné skupině na jednu usedlost 41,3 děsjatiny osevní plochy, zatímco průměr v celém újezdu je 17,8 děsjatiny, tj. skoro dvaapůlkrát menší. Tuto okolnost, větší zámožnost rolníků osévajících velkou výměru půdy, Postnikov objasnil vcelku dost dobře, ale téměř nevěnoval pozornost jiné, mnohem závažnější otázce: jaký význam má hospodářství této skupiny v celkové zemědělské výrobě oblasti a za jakou cenu (na úkor ostatních skupin) dosahuje nejvyšší skupina svého úspěchu.

Jde o to, že tato skupina je málo početná: v nejbohatší jižní oblasti, v Tavridské gubernii, zahrnuje jen 20 % obyvatelstva. Dalo by se proto soudit, že její význam v hos-

podářství celého kraje není velký.* Ve skutečnosti však vidíme pravý opak: v celkové produkci zemědělských plodin má tato zámožná menšina převládající roli. Ve třech tavridských újezdech má z celkové osevní plochy 1 439 267 děsjatin zámožné rolnictvo ve svých rukou 724 678 děsjatin, tj. přes polovinu. Tato čísla pochopitelně zdaleka nevyjadřují převahu nejvyšší skupiny přesně, neboť výnosy půdy zámožných rolníků jsou mnohem vyšší než výnosy chudých a středních rolníků, kteří podle uvedené Postnikovovy charakteristiky řádně nehospodaří.

Obilí produkují tedy hlavně rolníci nejvyšší skupiny, a proto (což je zvláště důležité a což se zvláště často přehlíží) nejrůznější charakteristiky zemědělství a reakce na každé zkvalitnění zemědělství atd. se týkají převážně a nejvíce (někdy dokonce výhradně) majetné menšiny. Vezměme například údaje o rozšíření zdokonaleného náradí.

Postnikov o inventáři tavridského rolníka říká:

„Rolnický inventář je až na nepatrné výjimky týž, jaký mají němečtí kolonisté, ale není tak rozmanitý, částečně je horší, a proto i levnější. Výjimkou je jihozápadní, málo a řídko obydlená část dněperského újezdu, kde se až podnes udržel primitivní maloruský inventář, těžký dřevěný pluh a dřevěné rádlo se železnými zuby. V ostatních krajích tavridských újezdů rolníci vesměs používají zdokonalené, železné pluhy. Kromě pluhu se při obdělávání půdy většinou uplatňuje buker, který je v mnoha případech dokonce jediným orným náradím rolníků. Nejčastěji se však bukeru používá zároveň s pluhem. Při vláčení se všude setkáváme s dvojným druhem dřevěných bran opatřených železnými hřeby, a to s rozpětím 10 stop pro pár koní a s rozpětím asi 1 sáh pro jednoho koně. Buker mívá tři, čtyři i pět radlic. Před buker je velmi často připojeno malé secí za-

* Této chyby se dopouští například pan Slonimskij, který v recenzi o Postnikovově knize píše: „Skupina zámožných rolníků se ztrácí mezi početnou vesnickou chudinou a v některých oblastech jako by jí vůbec nebylo“ (Věstník Jevropy¹⁴, 1893, č. 3, s. 307).

řízení, které je uváděno do pohybu kolem bukeru. Secí zařízení vysévá zrní a buker je hned zahrnuje. Při obdělávání půdy se u rolníků dále setkáváme, i když jen zřídka, s dřevěným válcem k válcování polí po zasetí. Žací stroje se mezi rolníky rozšířily hlavně v posledních deseti letech. Podle tvrzení rolníků je má v zámožných vesnicích skoro polovina hospodářství... Sekačky se vyskytují v rolnických hospodářstvích mnohem méně než žací stroje... Stejně tak málo jsou mezi rolníky rozšířeny pohrabovače tažené koňmi a žentourové mlátičky. Fukary se používají všude. K dopravě slouží výhradně německé bryčky a žebříňáky, které se dnes zhotovují v mnoha ruských vesnicích. K mlácení se všude používá kamenných ozubených válců různé délky“ (s. 213—215).

Abychom zjistili, jak je inventář rozdělen, musíme nahlédnout do zemstevních statistických sborníků, i když jejich údaje nejsou úplné: tavridští statistikové sepsali jen pluhý a bukery, žací stroje, sekačky a povozy (tj. bryčky nebo žebříňáky). Shrňeme-li údaje o melitopolském a dněperském újezdu, zjistíme, že z celkového počtu pluhů a bukerů (46 522) má nejvyšší skupina 19 987 kusů, tj. 42,9 %; 23 747 bryček z 59 478, tj. 39,9 %; a konečně 2841 žacích strojů a sekaček z 3061, tj. 92,8 %.

Byly již uvedeny údaje, které dokazují, že produktivita práce ve vyšších skupinách rolnictva je mnohem vyšší než v nižších a středních. Podíváme se teď, jakými technickými vymoženostmi je podmíněna tato specifika hospodářství rolníků, kteří osévají velkou výměru půdy.

„Rozsah držby a užívání půdy rolníky,“ píše Postnikov, „ovlivňuje do značné míry také soustavu a charakter obdělávání půdy. O tuto významnou závislost se u nás dosud bohužel málo zajímali ti, kdo zkoumají rolnické hospodářství. Velmi často se jim zdá, že neexistují rozdíly mezi rolnickým hospodářstvím jednotlivých vrstev vesnického obyvatelstva. Ponechávám stranou soustavu obdělávání půdy a vymasnažím se stručně shrnout technické zvlášt-

nosti hospodářství jednotlivých skupin rolníků, pokud jsem si o nich učinil jasno při svých cestách po tavridských újezdech.

Hospodáři, kteří pracují s vlastním dobytkem bez spřáhování, chovají 4, 5, 6 i více kusů tažného dobytka* a jejich hospodářské postavení je přitom velmi rozdílné. Čtyřradlicový buker vyžaduje dvoupárový potah, do pětiradlicového se musí zapřáhnout už pět kusů dobytka. Po orbě přijde na řadu vláčení, a nemá-li hospodář jednoho koně navíc, nemůže pole vláčet ihned, ale až dokončí orání, tj. musí zahrnout zaseté zrní poměrně vyschlou zeminou, což není pro klíčení příznivé. Orá-li se daleko od vesnice a musí-li se dovážet voda a krmivo, je také nutné kvůli jednomu chybějícímu koni přerušovat práci. Chybí-li ve všech těchto případech potřebný tažný dobytek do zápřeže, ztrácí se čas a setí se zpožďuje. Mají-li rolníci více tažného dobytka a pracují-li víceradlicovým bukerem, rychleji zasejí, lépe využijí příznivého počasí a zahrnují osivo vlhčí zeminou. Výhody techniky jarního setí využívá tedy hospodář „kompletní“, který má v usedlosti 6 nebo ještě lépe 7 kusů tažného dobytka. Má-li sedm koní, mohou na poli současně pracovat pětiradlicový buker a dvoje brány. Takový hospodář, jak říkají rolníci, má stále co dělat.

Daleko výrazněji se tento rozdíl projevuje v práci hospodářů ve žních, neboť tehdy dochází při dobré sklizni v tamním hospodářství k maximálnímu vypětí pracovních sil. Rolník s šesti kusy tažného dobytka při svozu zároveň obilí mlátí a neskládá je do stohů, čímž se samozřejmě ušetří čas i pracovní síly“ (s. 277).

Abychom dokreslili charakter hospodářství těchto rolníků s velkou osevní plochou, musíme ještě dodat, že pěstování obilí je v této skupině zemědělců podle Postnikovovy připomínky „obchodním“ podnikáním. Uvedené údaje

* Rolníci zámožné skupiny mají 6—10 kusů tažného dobytka na jednu usedlost (viz výše).

o výměře tržní plochy zcela potvrzují autorovu charakteristiku, protože produkce z větší části osevní plochy je určena pro trh, a to produkce z 52 % veškeré plochy v hospodářstvích s osevní plochou od 25 do 50 děsjatin a z 61 % v hospodářstvích s osevní plochou přes 50 děsjatin. Svědčí o tom i výše peněžního důchodu: dokonce minimum důchodu skupiny zámožných rolníků, 574 rublů na hospodářství, víc než dvojnásobně překračuje celkovou částku nezbytného peněžního vydání (200—250 rublů), a tvoří tak přebytek, který se akumuluje a slouží k rozšiřování a zvelebování hospodářství. „V hospodářství nejzámožnějších rolníků s osevní plochou přes 50 děsjatin na usedlost“ dokonce „jedno z chovatelských odvětví, a to chov hrubosrstých ovcí, nabývá tržního charakteru,“ sděluje Postnikov (s. 188).

Přejděme nyní k jiné otázce, které se Postnikov rovněž málo věnoval (dokonce se jí skoro ani nedotkl): jak působí hospodářské úspěchy menšiny rolníků na ostatní rolnictvo? Nesporně zcela negativně: uvedené údaje (zvláště o pachtu) o tom poskytují dost důkazů, takže zde můžeme jen shrnout výsledky. Ve všech třech újezdech Tavridské gubernie si rolníci pachtují celkem 476 334 děsjatin půdy (mimopřídělové i přídělové), z nichž si zámožná skupina pachtuje 298 727 děsjatin, tj. více než $\frac{3}{5}$ (63 %). Na skupinu chudých rolníků zbývá jen 6 % a na střední 31 %. Uvážíme-li, že by si půdu potřebovaly pachtovat nejvíce — ne-li výhradně — dvě nejnižší skupiny (uvedené údaje o rozdělení plochy pozemků dněperského újezdu mezi skupinami rolníků ukazují, že v nejvyšší skupině přídělová orná půda téměř odpovídá „normální“ výměře osevní plochy), pochopíme, jak ohromným nedostatkem půdy musí trpět v důsledku podnikatelského rozšiřování orných ploch zámožných rolníků.*

* „Němec utiskuje místního rolníka ... tím, že ho připravuje o pole, které by si mohl místní rolník od sousedů připachtovat nebo koupit“ (s. 292), píše Postnikov. V tomto ohledu má ruský zámožný rolník

K naprosto stejným závěrům nás přivádí rozdělení pachtů přídělové půdy, o němž jsme uvedli údaje již dříve. Abychom si ukázali, jaký význam má pro rolníky různých skupin pachtování přídělů, uvedeme popis tohoto jevu ze IV. kapitoly Postnikovovy práce.

„Přídělová půda,“ píše Postnikov, „je dnes mezi jihoruským rolnictvem předmětem rozsáhlých spekulací. Na půdu se poskytují půjčky na směnku, jež jsou mezi tavridskými rolníky velmi rozšířeny, přičemž důchod z půdy plyne až do zaplacení dluhu věřiteli; půda se pachtuje nebo prodává na rok, dva i na delší dobu, osm, devět i jedenáct let, a takové přenechávání přídělů formálně potvrzují volostní a obecní správy. O nedělích a o svátcích jsem měl příležitost vidět ve velkých vesnicích před budovou obecní správy davy živě rokujících lidí. Když jsem se zeptal, proč se jich tu tolik sešlo, dozvěděl jsem se, že jde o litkup a prodej přídělů potvrzovaný v knihách obecními úředníky. Smluvní prodej přídělů jiným osobám se praktikuje jak ve vesnicích, kde je půda rozdělena podle počtu revizních duší a žádné podstatné nové rozdělení půdy se neprovádí, tak ve vesnicích, kde se půda rozděluje podle skutečného počtu osob a kde dochází k novému rozdělování s tím rozdílem, že v těchto vesnicích platí zákupní smlouva zpravidla kratší dobu, a to do nového rozdělování půdy, jež se tu v poslední době většinou stanoví předem na základě usnesení obcíny o jejím novém rozdělení. Dnes má na smluvním prodeji přídělové půdy v jihoruských vesnicích velký životní zájem zámožné rolnictvo, které je tu velmi početné, zvláště v tavridských újezdech. Smluvní prodej je mimo jiné jednou z hlavních podmínek obdělávání rozsáhlých výměr půdy a to zámožným Tavridanům přináší velké ekonomické výhody. Právě proto dnes zámožní rolníci tak citlivě reagují na jakoukoli změnu ve

nepochybně blíž k německému kolonistovi než k svému chudému krajanovi.

svém životě, která by je mohla připravit o toto většinou levné pachtování pozemků, ležících navíc na dosah ruky“ (s. 140). Dále autor popisuje, jak si melitopolský újezdni úřad pro rolnické záležitosti¹⁵ vyžádal, aby byl každý případ přenechání přídělů schválen shromážděním rolníků, jaké nesnáze působilo toto nařízení rolníkům a jak se zatím dosáhlo jen toho, že knihy o pozemkových smlouvách zmizely z obecních soudů, i když se pravděpodobně neoficiálně dosud vedou“ (s. 140).

Přestože zámožní rolníci pachtují ohromné množství půdy, jsou skoro jediní, kdo půdu kupují: v dněperském újezdu jim patří 78 % veškeré koupené půdy, v melitopolském 42 737 děsjatin z celkového množství 48 099 děsjatin, tj. 88 %.

Konečně tato kategorie rolníků používá jako jediná i úvěru: na doplnění již dříve uvedené autorovy poznámky o rolnických pokladnách na jihu uvedeme ještě tuto charakteristiku:

„Rolnické pokladny a záloženská sdružení, které se dnes u nás místy rozšířily — je jich například hodně v tavidských újezdech — pomáhají hlavně zámožným rolníkům. Lze soudit, že jejich pomoc je vydatná. Nejednou jsem slyšel od tavidských rolníků ve vesnicích, kde byly tyto pokladny založeny: ‚Sláva bohu, teď jsme se zbavili židů‘, ale říkají to rolníci, kteří mají všeho dostatek. Chudí rolníci nenajdou nikoho, kdo by se za ně zaručil, a půjčku nedostanou“ (s. 368). Monopolizace úvěru je zcela pochopitelná: poskytnutí úvěru není nic jiného než koupě a prodej s odkladem splatnosti. Platit může přirozeně jen ten, kdo má prostředky a ty má mezi jihoruskými rolníky jen zámožná menšina.

Abychom uzavřeli charakteristiku hospodářství této skupiny, která výsledky své výrobní činnosti předčí všechny ostatní skupiny, zbývá jen připomenout, že „ve značné míře“ používá námezdní práce, kterou jsou jí nuceni poskytovat příslušníci nejnižší skupiny. K tomu musíme do-

dat, že přesně zjistit, v jakém rozsahu se v zemědělské výrobě používá námezdní práce, je nesnadné a naše zemstevní statistika tento úkol zřejmě dosud nezvládla. Protože zemědělství nevyžaduje soustavnou a pravidelnou práci po celý rok, nýbrž jen intenzivní práci v určitém období, registrace stálých námezdních dělníků zdaleka nevyjadřuje stupeň vykořisťování námezdní práce, a zjistit počet sezónních dělníků (pracujících často v úkolu) je velmi obtížné. Při přibližném odhadu počtu námezdních dělníků v každé skupině stanovil Postnikov jako pracovní normu ve skupině zámožných rolníků 15 děsjatin osevní plochy na jednu pracovní sílu.* Ze VII. kapitoly autorovy práce, v níž podrobně zkoumá skutečnou výměru pracovní plochy, vyplývá, že uvedené normy lze dosáhnout jen při strojové sklizni obilí. Ale i ve skupině zámožných rolníků je počet žacích strojů nepatrný: např. v dněperském újezdu připadá na 10 usedlostí zhruba 1 stroj, takže i když vezmeme na vědomí autorovo tvrzení, že vlastníci strojů je po své sklizni pronajímají, přece jen platí, že se většina rolníků musí obejít bez strojů a že si tedy musí najímat nádeníky. Námezdní práce se proto musí v nejvyšší skupině využívat ve větším rozsahu, než autor vypočítává, takže vysoký peněžní důchod rolníků této skupiny je ve značné míře (ne-li úplně) důchodem z *kapitálu* v onom specifickém významu tohoto termínu, který mu příkládá vědecká politická ekonomie.

Shrneme-li všechno, co bylo o třetí skupině řečeno, můžeme ji charakterizovat takto: zámožné rolnictvo, jehož výrobní prostředky překračují průměr a jehož práce se proto vyznačuje větší produktivitou, je hlavním, nad ostatními skupinami převládajícím výrobcem zemědělské produkce v celém kraji; hospodářství této skupiny je ob-

* Na 1,8—2,3 pracovní síly to činí 27—34,5 děsjatin, avšak rolníci zámožné skupiny osévají 34,5—75 děsjatin. Celkově lze tedy charakterizovat tuto skupinu tak, že rozsah jejího hospodářství o mnoho převyšuje pracovní normu rodiny.

chodním podnikáním a ve značné míře je založeno na vykořisťování námezdní práce.

Stručný přehled politickoekonomických rozdílů v hospodářství tří skupin místního obyvatelstva je výsledkem systemizace materiálu z Postnikovovy knihy o jihoruském rolnickém hospodářství. Tento přehled podle mého názoru dokazuje, že rolnické hospodářství nelze v žádném případě prozkoumat (z politickoekonomického hlediska) bez rozdělení rolníků na skupiny. Postnikov, jak jsme už uvedli, to uznává, a dokonce zemstevní statistice vytýká, že to nedělá, že její přehledy jsou při veškeré spoustě čísel „nejasné“, že „pro stromy nevidí les“ (s. XII). Postnikov má sotva právo tento nedostatek zemstevní statistice vytýkat, protože ani on rolníky do skupin systematicky a „přehledně“ neroztřídil, ale jeho požadavek je nesporně správný. Konstatujeme-li, že mezi jednotlivými hospodářstvími jsou nejen kvantitativní, ale i kvalitativní rozdíly*, jsme už bezpodmínečně nuceni rozdělit rolníky na skupiny, jež se odlišují nikoli „stupněm zabezpečení“, nýbrž společenskoekonomickým charakterem hospodářství. Lze jen doufat, že to zemstevní statistika v nejbližší době provede.

V

Postnikov se neomezuje jen na konstatování ekonomických rozdílů mezi rolnictvem, ale také upozorňuje, že se tento jev prohlubuje:

„Rozdíly v zabezpečení rolnictva různých skupin existují u nás všude,“ píše Postnikov, „a existovaly odpradáвна,

* Charakter hospodářství — samozásobitelský, obchodní; způsob vykořisťování práce — prodej vlastní pracovní síly jako hlavní zdroj existenčních prostředků a kupování pracovní síly jako nutný důsledek rozšíření osevní plochy přesahující pracovní možnosti rodiny.

ale v posledních desetiletích se začala diferenciací rolnického obyvatelstva projevat velmi výrazně a zřejmě se postupně prohlubuje“ (s. 130). Těžké hospodářské podmínky roku 1891¹⁶ musely podle autorova mínění dát k tomuto procesu nový podnět.

Vzniká otázka, jaké jsou příčiny tohoto jevu, který má tak zásadní vliv na veškeré rolnické obyvatelstvo?

„Tavridská gubernie,“ píše Postnikov, „patří mezi ty gubernie evropského Ruska, jež mají největší množství půdy a kde mají rolníci největší přídělky. V celé gubernii existuje občinová držba půdy s více či méně rovnoměrným rozdělením půdy podle počtu osob, vesnické obyvatelstvo se téměř výlučně zabývá zemědělstvím, a přesto soupis usedlostí vykazuje, že 15 % vesnického obyvatelstva nevládní tažný dobytek a asi $\frac{1}{3}$ obyvatelstva nemá dost inventáře potřebného k obdělávání své přídělové půdy“ (s. 106). „Čím jsou způsobeny,“ ptá se autor, „tak velké rozdíly mezi skupinami, a především čím je při výhradním hospodaření na půdě dáno tak vysoké procento hospodářů bez osevní plochy a bez tažného dobytka, s nímž se dnes v tomto kraji setkáváme?“ (s. 130).

Při hledání příčin tohoto jevu schází Postnikov ze správné cesty (naštěstí ne nadlouho) a začíná uvažovat o „zahálčivosti“, „alkoholismu“, dokonce o žhářství a kradení koní. Nicméně dospívá k závěru, že v těchto příčinách „nespočívá podstata věci“. Skutečnost, že některé rodiny jsou osiřelé, tj. že v nich nejsou dospělí pracovníci, rovněž nic neobjasňuje: z celkového počtu nehospodářících zemědělských usedlostí (tj. neosévajících) nemá v tavridských újezdech dospělou pracovní sílu pouze 18 % rodin.

„Hlavní příčiny toho, že část zemědělských usedlostí přestává hospodařit,“ uzavírá autor, „musíme hledat v jiných činitelích ekonomického postavení rolníků“ (s. 134). Postnikov totiž soudí, že „mezi uvedenými příčinami, jež vedou k úpadku rolnického hospodaření jednotlivých rolníků, je jedna, kterou lze považovat za hlavní, a ta je

bohužel naší zemstevní statistikou dosud málo vysvětlena; je to *drobení přídělů*, omezování rolnické držby půdy a zmenšování průměrného rozsahu rolnického hospodářství“ (s. 141). „Hlavní příčinou hospodářské bídy v Rusku,“ říká autor, „je malý rozsah rolnické držby půdy a hospodářství, nedovolující využít veškeré pracovní možnosti rolnické rodiny“ (s. 341).

Abychom objasnili tento Postnikovův názor, který je vyjádřen velmi nepřesně, neboť autor sám zjistil, že průměrný rozsah rolnického hospodářství (17—18 děsjatin osevní plochy) stačí, aby rodina netrpěla bídou, a že nelze podat celkovou vyčerpávající charakteristiku všeho rolnictva, pokud jde o rozsah hospodářství — musíme připomenout, že autor stanovil obecný zákon zvyšování produktivity rolnické práce se zvětšujícím se rozsahem hospodářství. Pracovní síly rodiny (i tažný dobytek) jsou podle jeho výpočtu plně využity jenom v nejvyšších skupinách: např. v tavridských újezdech pouze u zámožných rolníků; převážná většina obyvatelstva „se rýpá v zemi neproduktivně“ (s. 340) a vyplývá přitom spoustu sil.

Přestože autor jasně dokázal závislost produktivity práce na velikosti hospodářství a krajně nízkou produktivitu v nejnižších skupinách rolníků, v tomto zákoně (Postnikov jej nazývá přelidněností zemědělství v Rusku a přesyčeností zemědělství prací) nelze vidět příčinu rozkladu rolnictva: otázka přece spočívá právě v tom, proč se rolnictvo rozpadlo na tak rozdílné skupiny, zatímco přelidněnost zemědělství už takový rozpad předpokládá; autor si o tom učinil představu, když porovnával malá a velká hospodářství a jejich výnosnost. Proto nelze odpovídat na otázku „Čím jsou způsobeny tak velké rozdíly mezi skupinami?“ odkazem na přelidněnost zemědělství. To si zřejmě uvědomuje i Postnikov, jenže si nevytyčil jasně úkol — prozkoumat příčiny jevu, takže jeho výroky jsou někdy kusé: vedle nedořečených a nepřesných tvrzení vyslovuje i myšlenky správné. Říká například:

„Nelze očekávat, že by urputný boj, který dnes probíhá na vesnici o držbu půdy, podporoval v budoucnosti rozvoj občinových zásad a vytváření dobrých vztahů mezi obyvatelstvem. Není to boj dočasný, vyvolávaný náhodnými podmínkami... Není to, jak se zdá, boj občinových tradic s individualismem, který se ve vesnickém životě rozmáhá, nýbrž boj ekonomických zájmů, a to musí za nynějšího nedostatku půdy pro jednu část obyvatelstva skončit osudně“ (s. XXXII).

Na jiném místě Postnikov píše: „Je nabíledni, že při nedostatku půdy, malém rozsahu hospodářství a malých možnostech vedlejšího výděлку nemůže žít rolnictvo v dostatku; všechno hospodářsky slabé musí být tak či onak, dříve nebo později z rolnického zemědělství vytlačeno“ (s. 368).

Tato tvrzení dávají mnohem správnější odpověď na položenou otázku a zároveň odpověď počítající se zjištěnou diferenciací obyvatelstva. Odpověď zní: Vznik obrovského množství nehospodářících zemědělských usedlostí a stále zvyšování jejich počtu je vyvoláno střetáváním ekonomických zájmů rolnictva. Jak k tomuto boji dochází a jakými prostředky se vede? Pokud jde o prostředky, je to nejenom, a dokonce ani ne tolik, nerovnoměrné rozdělení půdy (jak by bylo možné vyvodit z právě citovaných Postnikovových tvrzení) jako spíše snižování výrobních nákladů, vyplývající z většího rozsahu hospodářství — o čemž jsme už dost obsírně psali. Na otázku, čím je vyvoláno toto střetávání zájmů, dost jasně poukazuje Postnikovova připomínka:

„Existuje určité minimum hospodářské plochy, pod které se rolnické hospodářství nesmí dostat, protože se pak stává nevýhodným nebo dokonce nemožným. K obživě rodiny a chovu dobytka (?) je v hospodářství nutná určitá vyživovací plocha; v hospodářství, které nemá žádné nebo má jen malé vedlejší výdělky, je zároveň nutná ještě určitá tržní plocha, z níž by se mohly výrobky prodávat, aby rolnická rodina získala peněžní prostředky na zaplacení daní, na nákup oděvů a obuvi, na výdaje za potřebné ná-

řadí, na stavbu a opravy budov apod. Klesne-li rozsah rolnického hospodářství pod toto minimum, nemůže se udržet. V takovém případě je pro rolníka výhodnější zanechat hospodaření a stát se zemědělským dělníkem, jehož výdaje jsou nižší a jehož potřeby mohou být uspokojeny i při menším celkovém důchodu“ (s. 141).

Shledá-li rolník na jedné straně, že je výhodné rozšířit osevni plochu daleko za rámec vlastní spotřeby obilí, děje se to proto, že může svou produkci prodat. Shledá-li na druhé straně, že je výhodné zanechat hospodaření a pracovat jako zemědělský dělník, děje se to proto, že k uspokojení většiny svých potřeb musí mít peníze, tj. musí něco prodávat*; protože se však při prodeji produktů svého hospodářství střetává na trhu s konkurentem, na kterého v konkurenčním boji nestačí, zbývá mu už jen prodávat svou pracovní sílu. Stručně řečeno, výše popsané jevy jsou důsledkem toho, že se produkt vyrábí na prodej. Ke střetávání ekonomických zájmů rolnictva dochází hlavně proto, že existuje takový řád, v němž je regulátorem společenské výroby trh.

Poté co Postnikov popsal „nové hospodářské proudy v životě rolnictva“ a pokusil se je vysvětlit, přešel k výkladu praktických opatření, jež mají „agrární otázku“ vyřešit. Nebudeme však autora dále následovat předně proto, že to není záměrem tohoto článku, a za druhé proto, že tato část Postnikovovy práce je velmi slabá. Je to pochopitelné, vzpomeneme-li si, že nejvíce rozporných a nedomyšlených výroků autor vyslovil právě tehdy, když se pokoušel vysvětlit hospodářské procesy. Bez důsledného a přesného objasnění těchto procesů nemůže být však ani řeči o návrhu na jakákoli praktická opatření.

* Srov. výše uvedené údaje o vyživovací a tržní osevni ploše (důchod z těchto ploch kryje jediné potřeby rolníka, a nikoli zemědělství; je to tedy důchod v pravém smyslu slova, nejde o výrobní náklady) a také údaje o průměrné peněžní hodnotě obilí, které tavriský rolník potřebuje k obživě (2 čtvrti na každého člena rodiny).

O T A K Z V A N Ě
O T Á Z C E T R H Ů¹⁷

Napsáno na podzim 1893
Poprvé otištěno 7. listopadu 1937
v časopise Bolševik, číslo 21

Podle rukopisu

I

Může se v Rusku rozvíjet a plně rozvinout kapitalismus, je-li masa lidu chudá a stále více chudne? Vždyť k rozvoji kapitalismu je nezbytný rozsáhlý vnitřní trh, zatímco ožebračování rolnictva tento trh podrývá, ohrožuje jeho existenci a brání nastolení kapitalistických poměrů. Říká se sice, že kapitalismus si vytváří trh tím, že přeměňuje naturální hospodářství našich bezprostředních výrobců ve zbožní hospodářství. Ale můžeme připustit, že by se z ubohých pozůstatků naturálního hospodářství položebráckých rolníků mohla u nás rozvinout tak mohutná kapitalistická výroba, jakou vidíme na Západě? Není snad jasné, že již v důsledku chudnutí masy lidí je náš kapitalismus něčím bezmocným a nereálným, neschopným ovládnout celkovou výrobu země a stát se *základem* hospodářství naší společnosti?

To jsou otázky, jež naše literatura vytrvale klade ruským marxistům; tvrzení, že neexistuje trh, je jedním z hlavních argumentů proti aplikaci Marxovy teorie na Rusko. Vyvrácením tohoto argumentu se zabývá mimo jiné referát *Otázka trhů*, jehož rozboru se máme věnovat.

II

Referent vychází z předpokladu „všeobecné a naprosté nadvlády kapitalistického způsobu výroby“. Z tohoto hlediska vykládá obsah XXI. kapitoly II. dílu Kapitálu

(Oddíl třetí, Reprodukce a oběh celkového společenského kapitálu).

Marx si zde klade za úkol prozkoumat, jakým způsobem společenská výroba nahrazuje tu část produktu, která slouží k uspokojování osobních potřeb dělníků a kapitalistů, a tu část, která slouží k vytváření prvků výrobního kapitálu. Jestliže se proto v I. dílu bylo možno při zkoumání výroby a reprodukce *individuálního* kapitálu omezit na rozbor součástí kapitálu a produktu podle jejich hodnoty — [hodnota produktu, jak je uvedeno v I. dílu Kapitálu, sestává z c (konstantního kapitálu) + v (variabilního kapitálu) + m (nadhodnoty)], pak zde je již nutno přihlédnout k rozdělení produktu podle jeho věcného složení, protože ta část produktu, která se skládá z prvků kapitálu, nemůže sloužit osobní spotřebě, a naopak. Proto Marx rozděluje veškerou společenskou výrobu, a tedy i celý společenský produkt, na dvě skupiny: I) výrobu výrobních prostředků, tj. prvků výrobního kapitálu, výrobků, které mohou být použity pouze k výrobní spotřebě, a II) výrobu spotřebních předmětů, tj. výrobků určených k osobní spotřebě třídy dělníků a třídy kapitalistů.

Zkoumání je založeno na tomto schématu (arabské číslice označují jednotky hodnoty, např. milióny rublů, římské označují uvedené skupiny společenské výroby. Míra nadhodnoty činí 100 procent.):

$$\begin{array}{l} \text{I } 4000 c + 1000 v + 1000 m = 6000 \left\{ \text{Kapitál} = 7500 \right\} \\ \text{II } 2000 c + 500 v + 500 m = 3000 \left\{ \text{Produkt} = 9000 \right\} \end{array}$$

Předpokládejme nejdříve, že jde o prostou reprodukci, tj. představme si, že se výroba nerozšiřuje a zůstává stále v původním rozsahu; to znamená, že veškerou nadhodnotu¹⁸ spotřebují kapitalisté nevýrobně, vynaloží ji na osobní spotřebu a nikoli na akumulaci. Za tohoto předpokladu je především zřejmé, že II 500 v a II 500 m musí spotřebovat kapitalisté a dělníci II. skupiny, protože tento produkt existuje ve formě spotřebních předmětů určených k uspo-

kojování osobních potřeb. Dále, I 4000 c v jeho naturální formě musí spotřebovat kapitalisté I. skupiny, neboť předpoklad neměnnosti rozsahu výroby vyžaduje zachování stejně velikého kapitálu k výrobě výrobních prostředků pro příští rok; nahrazení této části kapitálu neznámá tedy rovněž žádnou potíž; příslušná část produktu existující v naturální formě uhlí, železa, strojů atd. bude směněna mezi kapitalisty, kteří se zabývají výrobou výrobních prostředků, a bude jim sloužit i nadále jako konstantní kapitál. Zbývá tak I ($v + m$) a II c . I 1000 v + I 1000 m představuje produkt, který existuje ve formě výrobních prostředků, kdežto II 2000 c představuje produkt ve formě spotřebních předmětů. Dělníci a kapitalisté I. skupiny (za předpokladu prosté reprodukce, tj. kdy se spotřebovává celá nadhodnota) musí konzumovat spotřební předměty v hodnotě 2000 [1000 (v) + 1000 (m)]. Mají-li kapitalisté II. skupiny pokračovat ve výrobě v dosavadním rozsahu, musí si opatřit výrobní prostředky za 2000, aby jimi nahradili svůj konstantní kapitál (2000 II c). Z toho je jasné, že I v + I m musí být směněny za II c , protože jinak nelze vyrábět v původním rozsahu. Podmínkou prosté reprodukce je rovnost sumy variabilního kapitálu a nadhodnoty I. skupiny s konstantním kapitálem II. skupiny: I ($v + m$) = II c . Tento zákon můžeme formulovat také takto: Suma *veškeré* hodnoty vytvořené nově během roku (v obou skupinách) se musí rovnat celkové hodnotě produktu existujícího ve formě spotřebních předmětů I($v + m$) + II ($v + m$) = II ($c + v + m$).

Ve skutečnosti pochopitelně prostá reprodukce existovat nemůže, jednak proto, že výroba celé společnosti nemůže zůstat rok co rok ve stejném rozsahu, jednak proto, že zákonem kapitalistického řádu je akumulace. Prozkoumejme proto, jak probíhá společenská výroba, rozšiřuje-li se její rozsah, čili jak dochází k akumulaci. Při akumulaci věnují kapitalisté na uspokojení svých osobních potřeb pouze část nadhodnoty, kdežto druhá část se spotřebovává

výrobně, tj. mění se v prvky výrobního kapitálu určené k rozšíření výroby. Proto při akumulaci není rovnost mezi I ($v + m$) a II c možná: I ($v + m$) musí být větší než II c , aby část nadhodnoty v I skupině (I m) nebyla směněna za spotřební předměty, ale aby byla použita k rozšíření výroby. Tak dostáváme:

A. *Schéma prosté reprodukce:*

$$\begin{aligned} \text{I } 4000 c + 1000 v + 1000 m &= 6000 \\ \text{II } 2000 c + 500 v + 500 m &= 3000 \\ \text{I } (v + m) &= \text{II } c \end{aligned}$$

B. *Výchozí schéma pro akumulaci:*

$$\begin{aligned} \text{I } 4000 c + 1000 v + 1000 m &= 6000 \\ \text{II } 1500 c + 750 v + 750 m &= 3000 \\ \text{I } (v + m) &> \text{II } c \end{aligned}$$

Prozkoumejme nyní, jak musí probíhat společenská výroba při akumulaci.

První rok.

$$\begin{aligned} \text{I } 4000 c + 1000 v + 1000 m &= 6000 \quad \left\{ \text{Kapitál} = 7250 \right\} \\ \text{II } 1500 c + 750 v + 750 m &= 3000 \quad \left\{ \text{Produkt} = 9000 \right\} \end{aligned}$$

I ($1000 v + 500 m$) se směňuje za II $1500 c$ (stejně jako při prosté reprodukci).

I $500 m$ se akumuluje, tj. vynakládá se na rozšíření výroby, mění se v *kapitál*. Použijeme-li dřívějšího rozdělení na konstantní a variabilní kapitál, vyjde nám

$$\text{I } 500 m = 400 c + 100 v.$$

Dodatečný konstantní kapitál ($400 c$) je obsažen přímo v produktu I. skupiny (jeho naturální formou jsou výrobní prostředky); dodatečný variabilní kapitál ($100 v$) je však nutno získat od kapitalistů II. skupiny, kteří tedy musí rovněž akumulovat: směňují část své nadhodnoty (II $100 m$) za výrobní prostředky (I $100 v$) a přemění tyto výrobní

prostředky v dodatečný konstantní kapitál. Jejich konstantní kapitál tedy vzroste z 1500 c na 1600 c : k jeho uplatnění je nutná dodatečná pracovní síla — 50 v , které se odebírají zase z nadhodnoty kapitalistů II. skupiny.

Když připojíme dodatečný kapitál v I. i v II. skupině k původnímu kapitálu, získáme toto rozdělení produktu:

$$\begin{aligned} \text{I } 4400 c + 1100 v + (500 m) &= 6000 \\ \text{II } 1600 c + 800 v + (600 m) &= 3000 \end{aligned}$$

Nadhodnota uvedená v závorkách představuje spotřební fond kapitalistů, tj. tu část nadhodnoty, která se vynakládá nikoli na akumulaci, ale na uspokojení osobních potřeb kapitalistů.

Bude-li výroba pokračovat jako dříve, pak koncem roku získáme:

$$\begin{aligned} \text{I } 4400 c + 1100 v + 1100 m &= 6600 \left\{ \begin{array}{l} \text{Kapitál} = 7900 \\ \text{Produkt} = 9800 \end{array} \right. \\ \text{II } 1600 c + 800 v + 800 m &= 3200 \end{aligned}$$

I ($1100 v + 550 m$) se směňuje za II 1650 c , přičemž dodatečných 50 c se bere z 800 II m [přičemž zvýšení c o 50 vyvolává zvýšení v o 25].

Dále 550 I m se akumuluje jako dříve:

$$\begin{aligned} 550 \text{ I } m &= 440 c + 110 v \\ &\quad \swarrow \quad \quad \quad \nwarrow \\ 165 \text{ II } m &= 110 c + 55 v \end{aligned}$$

Připojíme-li nyní k původnímu kapitálu dodatečný kapitál (k I 4400 c — 440 c ; k I 1100 v — 110 v , k II 1600 c — 50 c a 110 c ; k II 800 v — 25 v a 55 v), dostaneme:

$$\begin{aligned} \text{I } 4840 c + 1210 v + (550 m) &= 6600 \\ \text{II } 1760 c + 880 v + (560 m) &= 3200 \end{aligned}$$

Při dalším procesu výroby nám vychází:

$$\begin{array}{l} \text{I } 4840 c + 1210 v + 1210 m = 7260 \left\{ \text{Kapitál} = 8690 \right\} \\ \text{II } 1760 c + 880 v + 880 m = 3520 \left\{ \text{Produkt} = 10\,780 \right\} \end{array}$$

a tak dále.

To jsou — v hlavních rysech — výsledky Marxova zkoumání otázky reprodukce celkového společenského kapitálu. Tato zkoumání (jak je nutno podotknout) zde uvádíme ve velmi zhuštěné podobě; vynecháváme velice mnoho z toho, co Marx podrobně rozebral, například peněžní oběh, obnovu fixního kapitálu, který se postupně opotřebovává atd., protože se to projednáváné otázky bezprostředně netýká.

III

Jaké závěry vyvozuje referent z tohoto Marxova zkoumání? Nepodává bohužel zcela přesnou a jasnou formulaci svých závěrů, takže si je musíme podle několika jeho poznámek, které nejsou navzájem zcela v souladu, vyvodit sami. Tak například čteme:

„Viděli jsme,“ praví referent, „jak probíhá akumulace v I. skupině, ve výrobě výrobních prostředků pro výrobní prostředky: ...tato akumulace probíhá nezávisle jak na procesu výroby spotřebních předmětů, tak i na osobní spotřebě samé, ať už se týká kohokoli“ (list ¹⁵/₃).

Mluvit o „nezávislosti“ akumulace na výrobě spotřebních předmětů ovšem nelze již proto, že k rozšíření výroby je třeba nového variabilního kapitálu, a tedy i spotřebních předmětů; autor chtěl pravděpodobně tímto výrazem jen zdůraznit zvláštnost schématu, že reprodukce I *c* — konstantního kapitálu v I. skupině — probíhá bez směny s II. skupinou, tj. že se ve společnosti každoročně určitá část dejme tomu uhlí vyrábí zase k těžbě uhlí. Výroba (uhlí k těžbě uhlí) se pochopitelně prostřednictvím řady po sobě jdoucích směn spojí s výrobou spotřebních předmětů:

jinak by nemohli existovat ani majitelé uhelných dolů, ani jejich dělníci.

Na jiném místě se referent vyslovuje již mnohem neurčitěji. „*Hlavní* proces kapitalistické akumulace,“ praví, „probíhá a probíhal (s výjimkou velmi raných období) nezávisle na jakýchkoli bezprostředních výrobcích, nezávisle na osobní spotřebě jakékoli vrstvy obyvatelstva“ (list 8). Zde se již poukazuje pouze na převahu výroby výrobních prostředků nad výrobou spotřebních předmětů v historickém vývoji kapitalismu. Toto tvrzení se opakuje ještě jednou: „Jestliže je pro kapitalistickou společnost typická na jedné straně akumulace pro akumulaci, výrobní a nikoli osobní spotřeba, pak je na druhé straně pro kapitalistickou společnost *typická* právě výroba výrobních prostředků pro výrobní prostředky“ (list 2^{1/2}). Chtěl-li autor těmito tvrzeními říci, že se kapitalistická společnost liší od jiných, předcházejících hospodářských soustav právě rozšířením strojů a předmětů pro ně nezbytných (uhlí, železa atd.), pak má naprostou pravdu. Technickou vyspělostí se kapitalistické společnosti nevyrovná žádná jiná; technický pokrok se projevuje právě v tom, že lidská práce je stále více zatlačována prací strojů.

Místo toho, abychom se zabývali kritikou ne zcela jasných referentových tvrzení, obrátíme se raději přímo k Marxovi a pokusíme se zjistit, zda lze z jeho teorie vyvodit závěr o „převaze“ I. skupiny nad II. skupinou a jak je nutné tuto převahu chápat.

Z uvedeného Marxova schématu nelze činit žádný závěr o převaze I. skupiny nad II. skupinou: obě skupiny se rozvíjejí souběžně. V tomto schématu se však nepřihlíží právě k technickému pokroku. Jak dokazuje Marx v I. dílu Kapitálu, projevuje se technický pokrok v tom, že se poměr variabilního kapitálu ke konstantnímu $\left(\frac{v}{c}\right)$ postupně zmenšuje, zatímco v schématu se tento poměr bere jako neměnný.

Bude-li tato změna provedena ve schématu, dojde přirozeně k rychlejšímu růstu výrobních prostředků ve srovnání se spotřebními předměty. Přesto nebude podle mého názoru zbytečné, provedeme-li výpočet jednak pro názornost, jednak abychom se vyvarovali případných nesprávných závěrů z tohoto předpokladu.

[V následující tabulce se míra akumulace bere jako neměnná: polovina nadhodnoty se akumuluje a polovina se vynakládá na osobní spotřebu.]

[Schéma je možno vynechat a přejít přímo k závěrům uvedeným na další straně. Písmeno **d** znamená dodatečný kapitál vynaložený na rozšíření výroby, tj. akumulovanou část nadhodnoty.]

$$1. \text{ rok I } 4000 c + 1000 v + 1000 m = 6000 \dots v: (c + v) = 20,0 \%$$

$$\text{II } 1500 c + 750 v + 750 m = 3000 \dots v: (c + v) = 33,3 \%$$

$$\text{I } (1000 v + 500 m) = \text{II } 1500 c$$

$$d. \text{ I } 500 m = 450 c + 50 v \dots \dots v: (c + v) = \frac{1}{10}$$

$$d. \text{ II } 60 m = 50 c + 10 v \dots \dots v: (c + v) = \frac{1}{6}$$

$$\text{I } 4450 c + 1050 v + (500 m) = 6000$$

$$\text{II } 1550 c + 760 v + (690 m) = 3000$$

$$2. \text{ rok I } 4450 c + 1050 v + 1050 m = 6550 \dots v: (c + v) = 19,2 \%$$

$$\text{II } 1550 c + 760 v + 760 m = 3070 \dots v: (c + v) = 32,9 \%$$

$$\text{I } (1050 v + 525 m) = \text{II } 1575 c$$

$$\text{II } (1550 c + 25 m)$$

$$d. \text{ II } 28 m = 25 c + 3 v \dots \dots v: (c + v) = \text{asi } \frac{1}{9}$$

$$d. \text{ I } 525 m = 500 c + 25 v \dots \dots v: (c + v) = \text{asi } \frac{1}{21}$$

$$d. \text{ II } 28 m = 25 c + 3 v \dots \dots v: (c + v) = \text{asi } \frac{1}{9}$$

$$\text{I } 4950 c + 1075 v + (525 m) = 6550$$

$$\text{II } 1602 c + 766 v + (702 m) = 3070$$

$$3. \text{ rok I } 4950 c + 1075 v + 1075 m = 7100 \dots v: (c + v) = 17,8 \%$$

$$\text{II } 1602 c + 766 v + 766 m = 3134 \dots v: (c + v) = 32,3 \%$$

$$\text{I } (1075 v + 537\frac{1}{2} m) = \text{II } 1612\frac{1}{2} c$$

$$\text{II } (1602 c + 10\frac{1}{2} n)$$

$$d. \text{ II } 11\frac{1}{2} m = 10\frac{1}{2} c + 1 v \dots v: (c + v) = \text{asi } \frac{1}{12}$$

$$d. \text{ I } 537\frac{1}{2} m = 517\frac{1}{2} c + 20 v \dots v: (c + v) = \text{asi } \frac{1}{26}$$

$$d. \text{ II } 22 m = 20 c + 2 v \dots \dots \dots v: (c + v) = \frac{1}{11}$$

$$\text{I } 5467\frac{1}{2} c + 1095 v + (537\frac{1}{2} m) = 7100$$

$$\text{II } 1634\frac{1}{2} c + 769 v + (730\frac{1}{2} m) = 3134$$

$$4. \text{ rok I } 5467\frac{1}{2} c + 1095 v + 1095 m = 7657\frac{1}{2} v: (c + v) = 16,7 \%$$

$$\text{II } 1634\frac{1}{2} c + 769 v + 769 m = 3172\frac{1}{2} v: (c + v) = 32,0 \%$$

a tak dále.¹⁰

Porovnejme nyní závěry z tohoto schématu, pokud jde o růst různých částí společenského produktu:²⁰

	Výrobní prostředky pro výrobní prostředky		Výrobní prostředky pro spotřební předměty		Spotřební předměty		Celý společenský produkt	
		v %		v %		v %		v %
1. rok	4 000	100	2 000	100	3 000	100	9 000	100
2. rok	4 450	111,25	2 100	105	3 070	102	9 620	107
3. rok	4 950	123,75	2 150	107,5	3 134	104	10 234	114
4. rok	5 467 $\frac{1}{2}$	136,7	2 190	109,5	3 172	106	10 828 $\frac{1}{2}$	120

Vidíme, že nejrychleji roste výroba výrobních prostředků pro výrobní prostředky, pak výroba výrobních prostředků pro spotřební předměty a nejpomaleji roste výroba spotřebních předmětů. K tomuto závěru lze dospět i bez Marxova zkoumání v II. dílu Kapitálu, na základě zákona,

že konstantní kapitál má tendenci růst rychleji než kapitál variabilní: teze o rychlejším růstu výrobních prostředků je pouze jiným vyjádřením tohoto zákona s přihlédnutím k celé společenské výrobě.

A co kdybychom šli ještě dál? Jestliže jsme vycházeli z toho, že poměr v ku $c + v$ se stále zmenšuje, proč bychom nemohli předpokládat, že v se rovná nule, že stejný počet dělníků bude postačovat i pro větší množství výrobních prostředků? Pak se bude akumulovaná část nadhodnoty připojovat přímo ke konstantnímu kapitálu v I. skupině a společenská výroba poroste výhradně na účet výrobních prostředků pro výrobní prostředky při úplné stagnaci II. skupiny.*

To by již pochopitelně znamenalo zneužití schémat, protože uvedený závěr je založen na nepravděpodobných předpokladech, a proto je nesprávný. Je možné, že by se technický pokrok zmenšující poměr v ku c projevoval pouze v I. skupině a ponechával II. skupinu v úplné stagnaci? Je to v souladu se zákony kapitalistické společnosti, jež pod hrozbou zániku *nutí* každého kapitalistu rozšiřovat podnik, aby ve II. skupině vůbec nedocházelo k akumulaci?

Jediný správný závěr, který můžeme vyvodit z uvede-

* Nechci tvrdit, že by podobný jev byl naprosto nemožný jako ojedinělý případ. Zde však nejde o výjimky, nýbrž o všeobecný zákon vývoje kapitalistické společnosti.

Vysvětlím to na schématu:

$$\text{I } 4000 c + 1000 v + 1000 m = 6000$$

$$\text{II } 1500 c + 750 v + 750 m = 3000$$

$$\text{I } (1000 v + 500 m) = \text{II } 1500 c$$

I 500 m se akumuluje připojením k I 4000 c :

$$\text{I } 4500 c + 1000 v + (500 m) = 6000$$

$$\text{II } 1500 c + 750 v + 750 m = 3000$$

$$\text{I } 4500 c + 1000 v + 1000 m = 6500$$

$$\text{II } 1500 c + 750 v + 750 m = 3000$$

$$\text{I } (1000 v + 500 m) = \text{II } 1500 c$$

I 500 m se akumuluje jako dříve atd.

ných Marxových zkoumání, bude tedy ten, že v *kapitalistické společnosti roste výroba výrobních prostředků rychleji než výroba spotřebních předmětů*. Jak už bylo řečeno, tento závěr přímo vyplývá ze všeobecně známé teze, že kapitalistická výroba vytváří ve srovnání s dřívějšími stadii výroby mnohem vyspělejší techniku.*

Zcela jasně se Marx vyslovuje přímo k této otázce pouze na jednom místě a toto místo plně potvrzuje správnost uvedené formulace:

„Po této stránce se kapitalistická společnost neliší od divocha naprosto tím, v čem vidí tento rozdíl Senior, který se domnívá, že divoch má zvláštní privilegium v tom, že někdy vynakládá svou práci tak, že mu nedá žádné výrobky přeměňující se v důchod, tj. ve spotřební předměty. Rozdíl spočívá ve skutečnosti v tomto:

a) Kapitalistická společnost používá větší [nota bene] části roční práce, kterou má k dispozici, na výrobu výrobních prostředků (tedy konstantního kapitálu), které se nedají rozložit na důchod ani ve formě mzdy, ani ve formě nadhodnoty, nýbrž mohou jen fungovat jako kapitál“ (Das Kapital, II. Bd., Seite 436).²¹

IV

Nyní vzniká otázka, co má daná teorie společného s „proslulou otázkou trhů“? Tato teorie vychází přece z předpokladu „všeobecné a naprosté nadvlády kapitalistického způsobu výroby“, zatímco „otázka“ tkví právě v tom,

* Proto lze uvedený závěr formulovat ještě trochu jinak: V kapitalistické společnosti může docházet k růstu výroby (a tedy i „trhu“) buď na základě růstu spotřebních předmětů, nebo — a to hlavně — na základě technického pokroku, tj. vytlačování ruční práce prací strojovou, protože změna poměru *v* ku *c* vyjadřuje právě pokles úlohy ruční práce.

„může-li“ se v Rusku kapitalismus plně rozvinout. Tato teorie sice koriguje obvyklou představu o vývoji kapitalismu, avšak pochopení vývoje kapitalismu *jako takového* zřejmě ještě ani v nejmenším neujasňuje otázku o „možnosti“ (a nutnosti) vývoje kapitalismu v Rusku.

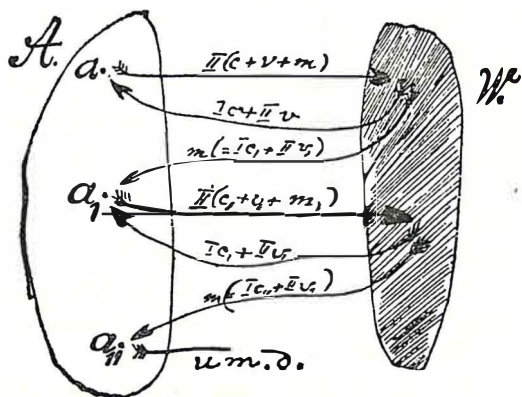
Referent se však neomezuje na výklad Marxovy teorie o chodu celkové společenské výroby organizované kapitalistickým způsobem. Ukazuje, že v akumulaci kapitálu je nutno odlišovat „*dva zásadně rozdílné momenty*: 1. rozvoj kapitalistické výroby do šířky, kdy kapitalistická výroba proniká do existujících sfér práce, vytlačuje přitom naturální hospodářství a rozšiřuje se na jeho úkor; 2. vývoj kapitalistické výroby, lze-li to tak vyjádřit, do hloubky, kdy se kapitalistická výroba rozšiřuje nezávisle na naturálním hospodářství, tj. za všeobecné a naprosté nadvlády kapitalistického způsobu výroby“. Nebudeme se zatím pouštět do kritiky tohoto rozdělení a pokusíme se zjistit, co chápe autor pod pojmem rozvoj kapitalismu do šířky: objasnění tohoto procesu, jenž spočívá v nahrazování naturálního hospodářství kapitalistickým, nám musí ukázat, jakým způsobem ruský kapitalismus „ovládne celou zemi“.

Referent ilustruje rozvoj kapitalismu do šířky na schématu na s. 113.

„Zásadní rozdíl mezi *A* a *W*,“ praví referent, „spočívá v tom, že *A* představuje kapitalistické výrobce, kteří spotřebovávají svou nadhodnotu výrobně, kdežto *W* bezprostřední výrobce, kteří svou nadhodnotu (tím méním přebytek hodnoty produktu nad hodnotou výrobních prostředků a prostředků nutných k obživě) spotřebovávají nevýrobně.

Sledujeme-li šipky schématu, snadno postřehneme, jak se rozvíjí kapitalistická výroba v *A* na základě spotřeby ve *W* a postupně ji ovládá. Produkt kapitalistického podniku *a* přechází k „bezprostředním výrobcům“ ve formě spotřebních předmětů; směnou za něj „bezprostřední výrobci“ vracejí konstantní kapitál (*c*) ve formě výrobních prostřed-

ků a variabilní kapitál (v) ve formě spotřebních předmětů, zatímco nadhodnotu m vracejí jako prvky dodatečného výrobního kapitálu: $c_1 + v_1$. Tento kapitál je využíván k založení nového kapitalistického podniku a_1 , který zcela stejným způsobem předává svůj produkt ve formě spotřebních předmětů „bezprostředním výrobcům“ a tak dále. „Z uvedeného schématu rozvoje kapitalismu do šířky vyplývá, že celá výroba velmi úzce závisí na spotřebě na

A — kapitalisté; W — bezprostřední výrobci. a , a_1 , a_{11} — kapitalistické podniky. Šipky ukazují pohyb směňovaných výrobků. c , v , m — součásti hodnoty výrobků. I, II — naturální forma výrobků: I — výrobní prostředky; II — spotřební předměty

„zahraničních“ trzích, na spotřebě mas (z celkového hlediska je přitom zcela lhostejné, kde jsou tyto masy, zda v těsné blízkosti kapitalistů nebo někde za oceánem). Rozšiřování výroby v A , tj. rozvoj kapitalismu tímto směrem, samozřejmě skončí, jakmile se ze všech bezprostředních výrobců ve W stanou výrobci zboží, protože, jak jsme už viděli, každý nový podnik (nebo rozšíření starého) počítá s novým okruhem spotřebitelů W .“ Referent v závěru praví: „Běžná představa o kapitalistické akumulaci, tj. o kapitalistické rozšířené reprodukci, se uvedeným

aspektem vyčerpává a netuší, že se kapitalistická výroba vyvíjí také do hloubky, nezávisle na všech zemích s bezprostředními výrobci, tj. nezávisle na takzvaných zahraničních trzích.“

Ze všeho, co bylo uvedeno, můžeme souhlasit pouze s tím, že představa o rozvoji kapitalismu do šířky a schéma, které ji ilustruje, je v naprostém souladu s běžnými, narodnickými názory na tuto věc.

Dalo by nám opravdu velkou práci vyličit celou nesmyslnost a plytkost běžných názorů výstižněji a přesvědčivěji, než to činí uvedené schéma.

„Běžná představa“ vždy považovala náš kapitalismus za něco odtrženého od „lidového řádu“, za něco mimo tento řád, přesně tak, jak to vyjadřuje schéma: vůbec z něj není vidět, jaká je souvislost dvou „sfér“, kapitalistické a lidové. Proč výrobky dodávané z *A* nalézají odbyt ve *W*, čím je ve *W* vyvolávána přeměna naturálního hospodářství ve zbožní hospodářství? Běžný názor by na tyto otázky nikdy nedával odpověď, protože spatřoval ve směně jakousi nahodilost a nikoli určitý *hospodářský systém*.

Běžný názor kromě toho nikdy nepodával *vysvětlení*, kde se vzal a jak vznikl náš kapitalismus, zrovna tak, jako to nevysvětluje ani schéma: kapitalisté jako by přišli odněkud zvenčí, a nikoli právě z řad „bezprostředních výrobců“. Zůstává záhadou, kde si kapitalisté opatřují „svobodné dělníky“, potřebné pro podniky a, a₁ atd. Každý ví, že se tito dělníci rekrutují ve skutečnosti právě z řad „bezprostředních výrobců“, avšak ze schématu není vůbec patrné, že když se zbožní výroba zmocňuje „sféry“ *W*, vytváří tam kontingent svobodných dělníků.

Stručně řečeno, toto schéma, zrovna tak jako běžný názor, vůbec nevysvětluje jevy našeho kapitalistického řádu, a je proto bezcenné. Jeho cílem bylo vysvětlit, jak se kapitalismus rozvíjí z naturálního hospodářství a jak postupně ovládá celou zemi, ale tento cíl vůbec nesplnilo, protože, jak zjišťuje i sám referent, „máme-li se důsledně přidržovat

rozebíraného názoru, musíme dospět k závěru, že k všeobecnému rozvoji kapitalistického způsobu výroby vůbec nemůže dojít“.

Nezbývá nám pak než vyslovit údiv nad tím, že se autor sám, třebaže jen částečně, přiklání k tomuto názoru, když říká, že „kapitalismus se skutečně (?) ve svém raném stadiu rozvíjel tak velice snadno (sic!?) (velice snadno proto, že se tu zmocňuje již existujících pracovních odvětví), částečně se tak rozvíjí i nyní (??), protože na světě jsou ještě pozůstatky naturálního hospodářství a počet obyvatelstva roste“.

Ve skutečnosti nejde o velice „snadný“ rozvoj kapitalismu, ale prostě o velice „snadné chápání“ procesu, a to natolik „snadné“, že je správnější nazvat je naprostým nepochopením. Ruští narodníci nejruznějšího ražení se ještě teď pro útěchu zabývají těmito velice „snadnými“ metodami: ani je nenapadne, aby vysvětlili, jak vznikl náš kapitalismus a jak funguje, a omezují se na srovnání „bolavého místa“ našeho společenského řádu — kapitalismu, s místem „zdravým“ — s bezprostředními výrobci, s „lidem“; jedno se klade nalevo, druhé napravo a veškeré hlubokomyšlné úvahy vyúsťují v sentimentální fráze o tom, co „škodí“ a co „prospívá“ „lidskému soužití“.

V

Chceme-li uvedené schéma opravit, musíme nejprve objasnit pojmy, které budeme používat. Zbožní výrobou se rozumí taková organizace společenského hospodářství, kdy výrobky vyrábějí jednotliví, izolovaní výrobci, přičemž se každý z nich specializuje na výrobu nějakého jednoho výrobku, takže k uspokojení společenských potřeb je nutná koupě a prodej výrobků (které se takto stávají zbožím) na

Vysvětlivky k schématu

I—II... — VI = výrobci.
a, b, c = výrobní odvětví
(například zemědělství, průmysl těžební a zpracovatelský).

$a = b = c = 8$. Velikost hodnoty produktů $a = b = c$ se rovná 3 (třem jednotkám hodnoty), z nichž 1 připadá na nadhodnotu*.

V rubrice „trh“ je vyznačena velikost hodnoty prodávaných (a kupovaných) produktů; v závorkách je uvedena velikost hodnoty prodávané (a kupované) pracovní síly (= p. s.).

Šipky směřující od jednoho výrobce k druhému znamenají, že první je námezdním dělníkem u druhého.

Předpokládá se *prostá reprodukce*: veškerá nadhodnota je spotřebována kapitalisty nevyrobně.

1.

Výrobci	Výroba				Naturální spotřeba
	výrobní odvětví			celkem	
	a	b	c		
I	a	b	c	9	9
II	a	b	c	9	9
III	a	b	c	9	9
IV	a	b	c	9	9
V	a	b	c	9	9
VI	a	b	c	9	9
<i>Celkem</i>	6 a	6 b	6 c	54	54

3.

I	a	—	2 c	9	6
II	a	2 b	—	9	6
III	a	—	2 c	9	6
IV	a	2 b	—	9	6
V	a	—	2 c	9	6
VI	a	2 b	—	9	6
<i>Celkem</i>	6 a	6 b	6 c	54	36

5.

I	2 a	—	6 c	24	11
II	$\frac{1}{2} a$	—	—	$1\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$
III	$\frac{1}{2} a$	—	—	$1\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$
IV	2 a	6 b	—	24	11
V	$\frac{1}{2} a$	—	—	$1\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$
VI	$\frac{1}{2} a$	—	—	$1\frac{1}{2}$	$1\frac{1}{2}$
<i>Celkem</i>	6 a	6 b	6 c	54	28

* Ta část hodnoty, která nahrazuje konstantní kapitál, se pokládá za neměnnou, a proto je vynechána.

Trh		Výrobci	Výroba				celkem	Naturální spotřeba	Trh	
Prodává	Kupuje		výrobní odvětví			Prodává			Kupuje	
			a	b	c					
—	—	I	a	—	2 c	9	6	3	3	2.
—	—	II	a	$\frac{1}{3} b$	$\frac{1}{3} c$	9	$8\frac{2}{3}$	$\frac{2}{3}$	$\frac{2}{3}$	
—	—	III	a	$\frac{1}{3} b$	$\frac{1}{3} c$	9	$8\frac{2}{3}$	$\frac{2}{3}$	$\frac{2}{3}$	
—	—	IV	a	$\frac{1}{3} b$	$\frac{1}{3} c$	9	$8\frac{2}{3}$	$\frac{2}{3}$	$\frac{2}{3}$	
—	—	V	a	$\frac{1}{3} b$	$\frac{1}{3} c$	9	$8\frac{2}{3}$	$\frac{2}{3}$	$\frac{2}{3}$	
—	—	VI	a	$\frac{1}{3} b$	$\frac{1}{3} c$	9	$8\frac{2}{3}$	$\frac{2}{3}$	$\frac{2}{3}$	
—	—	<i>Celkem</i>	6 a	6 b	6 c	54	48	6	6	
3	3	I	a	—	6 c	21	10	11	3 (+8 p.s.)	4.
3	3	II	a		—	3	3	(4 p.s.)	4	
3	3	III	a		—	3	3	(4 p.s.)	4	
3	3	IV	a	6 b	—	21	10	11	3 (+8 p.s.)	
3	3	V	a		—	3	3	(4 p.s.)	4	
3	3	VI	a		—	3	3	(4 p.s.)	4	
18	18	<i>Celkem</i>	6 a	6 b	6 c	54	32	22 (+16 p.s.)	22 (+16 p.s.)	
13	3 (+10 p.s.)	I	6 a	—	—	18	6	12	6	6.
(5 p.s.)	5	II		—	—	—	—	(6 p.s.)	6	
(5 p.s.)	5	III	—	6 b	—	18	6	12	6 (+6 p.s.)	
13	3 (+10 p.s.)	IV	—		—	—	—	(6 p.s.)	6	
(5 p.s.)	5	V	—	—	6 c	18	6	12	6 (+6 p.s.)	
(5 p.s.)	5	VI	—		—	—	—	(6 p.s.)	6 (+6 p.s.)	
26 (+20 p.s.)	26 (+20 p.s.)	<i>Celkem</i>	6 a	6 b	6 c	54	18	86 (+18 p.s.)	86 (+18 p.s.)	

trhu. Kapitalismem se rozumí ono vývojové stadium zboží výroby, kdy se zbožím stávají již nejen produkty lidské práce, nýbrž i sama pracovní síla člověka. V dějinném vývoji kapitalismu jsou tedy důležité dva momenty: 1. přeměna naturálního hospodářství bezprostředních výrobců ve zboží hospodářství a 2. přeměna zboží hospodářství v kapitalistické. První přeměna se uskutečňuje v důsledku společenské dělby práce, tj. specializace izolovaných (*N. B.*: to je nezbytná podmínka zboží hospodářství), jednotlivých výrobců na jedno jediné výrobní odvětví. Druhá přeměna se uskutečňuje v důsledku toho, že si jednotliví výrobci, vyrábějící každý zvlášť zboží pro trh, začínají konkurovat: každý se snaží prodat co nejdražší a nakoupit co nejlevněji; nevyhnutelným důsledkem je posílení silných a úpadek slabých, obohacování menšiny a ochuzování masy, což způsobuje, že se ze samostatných výrobců stávají námezdní dělníci a z velkého počtu malých podniků několik velkých. Proto musí být schéma sestaveno tak, aby zachycovalo oba tyto momenty kapitalistického vývoje i ty změny, které vyvolává tento vývoj v rozsahu trhu, tj. v množství výrobků, jež se stávají zbožím.

Následující schéma je sestaveno právě podle těchto hledisek: abstrahuje od všech vedlejších okolností, tj. bere je jako neměnné (např. počet obyvatelstva, produktivita práce aj.), aby bylo možné prozkoumat, jak ovlivňují trh *pouze* uvedené momenty kapitalistického vývoje. Viz schéma ze s. 116 a 117.

Rozebereme nyní toto schéma, z něhož jsou patrné postupné změny v hospodářské soustavě obcí, skládající se ze šesti výrobců. Ve schématu je uvedeno šest období, jež zachycují jednotlivá stadia přeměny naturálního hospodářství v hospodářství kapitalistické.

První období. Máme 6 výrobců, z nichž každý vynakládá svou práci ve všech třech výrobních odvětvích (v *a*, v *b* a v *c*). Získaný produkt (9 u každého výrobce: $a + b + c = 9$) spotřebovává sám výrobce ve vlastním hospodářství.

Jde tu proto o čistou formu naturálního hospodářství: na trh se výrobky vůbec nedostanou.

Druhé období. Výrobce I mění produktivitu své práce: opouští výrobu **b** a čas vynakládaný dříve v tomto výrobním odvětví věnuje na výrobu **c**. V důsledku této specializace jednoho výrobce omezují ostatní výrobci výrobu **c**, protože výrobce I vyrobil více produktů **c**, než sám spotřebuje, a zvyšují výrobu **b**, aby vyrobili produkt i pro výrobce I. Vzniklá dělba práce vede nevyhnutelně k zbožní výrobě: Výrobce I prodá 1 **c** a kupuje 1 **b**, ostatní výrobci prodávají 1 **b** (každý z pěti po $\frac{1}{5}$ **b**) a nakupují 1 **c** (každý po $\frac{1}{5}$ **c**); na trh přichází produkt v množství, které má hodnotu **6**. Rozsah trhu přesně odpovídá stupni specializace společenské práce: specializovala se výroba jednoho **c** ($1\ c = 3$) a jednoho **b** ($1\ b = 3$), tj. jedné devítiny celkové společenské výroby [$18\ c (= a = b)$], a na trhu se objevila $\frac{1}{9}$ celého společenského produktu.

Třetí období. Dělbá práce pokračuje dále a plně ovládá výrobní odvětví **b** a **c**: tři výrobci se věnují pouze výrobě **b** a tři pouze výrobě **c**. Každý prodává 1 **c** (nebo 1 **b**), tj. 3 jednotky hodnoty, a kupuje také 3 jednotky — 1 **b** (nebo 1 **c**). Tato stupňující se dělba práce způsobuje růst trhu, na který nyní přichází již 18 jednotek hodnoty. Rozsah trhu opět přesně odpovídá stupni specializace (= dělby) společenské práce: specializovala se výroba 3 **b** a 3 **c**, tj. $\frac{1}{3}$ společenské výroby a na trh přichází $\frac{1}{3}$ společenského produktu.

Období čtvrté již zobrazuje kapitalistickou výrobu. Proces přeměny zbožní výroby v kapitalistickou nebyl do schématu zahrnut, a proto musí být popsán zvlášť.

V předcházejícím období byl každý výrobce již výrobcem zboží (ve výrobních odvětvích **b** a **c**, o nichž výhradně pojednáváme): každý výrobce jednotlivě, zvlášť, nezávisle na ostatních výrobcích, vyráběl pro trh, jehož rozsah pochopitelně neznal ani jeden z nich. Tento vztah mezi izolovanými výrobci pracujícími pro společný trh se na-

zývá konkurencí. Rovnováhy mezi výrobou a spotřebou (nabídkou a poptávkou) se za těchto okolností dosahuje pochopitelně pouze prostřednictvím řady výkyvů. Zdatnější, podnikavější a hospodářsky silnější výrobce se v důsledku těchto výkyvů ještě více posílí, zatímco slabý a neobratný jimi bude rozdrčen. Nevyhnutelným důsledkem zákona konkurence je obohacení několika jedinců a zbídačení masy. Zchudlí výrobci ztrácejí nakonec svou ekonomickou samostatnost a přecházejí jako námezdní dělníci do rozšířeného podniku svého šťastnějšího soupeře. Právě tento jev je v schématu zachycen. Výrobní odvětví **b** a **c**, která byla dříve rozdělena mezi všech šest výrobců, se nyní koncentrovala do rukou dvou výrobců (I a IV). Ostatní výrobci pracují u těchto dvou za mzdu a nedostávají již celý produkt své práce, ale produkt zmenšený o nadhodnotu, kterou si přivlastňuje zaměstnavatel (připomínám, že nadhodnota se podle předpokladu rovná $\frac{1}{3}$ produktu, takže výrobce 2 **b** (= 6) dostane od zaměstnavatele $\frac{2}{3}$, tj. 4). Tím se prohlubuje dělba práce a rozšiřuje se trh, na který přichází již 22, přestože „masa“ „zchudla“: výrobci, z nichž se (zčásti) stali námezdní dělníci, nedostávají už z celého produktu 9, ale pouze 7; 3 dostává výrobce z vlastního samostatného hospodářství (zemědělského — výroba **a**) a 4 z námezdní práce (z výroby 2 **b** a 2 **c**). Tito výrobci, kteří jsou již více námezdními dělníky než samostatnými hospodáři, nemají už možnost dodávat na trh žádný produkt své práce, protože tím, že zchudli, přišli o výrobní prostředky nutné k výrobě produktu. Museli hledat „výdělek“, tj. jít na trh se svou pracovní silou a za peníze získané prodejem tohoto nového zboží si museli koupit produkt, který potřebují.

Ze schématu je vidět, že každý z výrobců II a III, V a VI prodává pracovní sílu za 4 jednotky hodnoty a za tutéž sumu kupuje spotřební předměty. Kapitalističtí výrobci I a IV vyrábějí každý 21 jednotek produktu; z toho každý sám spotřebuje 10 [$3 (= a) + 3 (= c$ nebo $b) + 4$ (nad-

hodnota z 2 **c** nebo 2 **b**] a prodává 11; zboží pak kupuje za 3 (**c** nebo **b**) + 8 (pracovní síla).

Musíme připomenout, že v tomto případě neexistuje absolutní soulad mezi stupněm specializace společenské práce (specializovala se výroba 5 **b** a 5 **c**, tj. dohromady 30) a rozsahem trhu (22), avšak tento nedostatek schématu je způsoben tím, že jsme počítali s prostou reprodukcí*, tj. odhlédli jsme od akumulace, a proto nám také vyšlo, že nadhodnota, o kterou jsou dělníci připravováni (o 4 každým kapitalistou), je celá spotřebována v *naturální* formě. Protože kapitalistická společnost bez akumulace existovat nemůže, provedeme příslušnou opravu.

Páté období. Diferenciace výrobců zboží se rozšířila i na zemědělskou výrobu (**a**): námezdní dělníci nemohli nadále udržovat svá hospodářství, neboť pracovali hlavně v cizích výrobních podnicích a zchudli. Zůstaly jim pouze žalostné zbytky zemědělského hospodářství, polovic z toho, co měli dříve (což stačilo podle našeho předpokladu právě k uhrazení potřeb rodiny), stejně tak jako nynější osevnické plochy obrovského množství našich rolníků — „zemědělců“ — jsou již jen nepatrnými zbytky samostatného zemědělského hospodářství. Výroba **a** se rovněž začala soustřeďovat v malém počtu velkých podniků. Námezdním dělníkům teď už nestačí vlastní obilí, a proto mzda snížená v důsledku samostatného hospodaření dělníků na půdě roste a poskytuje dělníkovi peněžní prostředky, za něž si může koupit obilí (třebaže v menším množství, než spotřeboval, dokud sám hospodařil). Nyní dělník sám vyrábí $1\frac{1}{2}$ (= $\frac{1}{2}$ **a**) a přikupuje 1; dostává tak celkem $2\frac{1}{2}$ místo dřívějších 3 (= **a**). Kapitalističtí podnikatelé, kteří ke svým výrobním podnikům připojili rozšířené zemědělské hospodářství, vyrábějí teď každý 2 **a** (= 6), z nichž 2 dostávají dělníci jako mzdu, kdežto 1 ($\frac{1}{3}$ **a**) — tj. nadhodnota — připadá kapitalistům. Vývoj kapitalismu znázorněný tímto

* To se týká rovněž pátého a šestého období.

schématem je provázen „chudnutím“ „lidu“ (dělníci spotřebují celkem už jen $6\frac{1}{2}$, a nikoli 7 jako ve čtvrtém období) a růstem trhu, na který přichází již 26. „Úpadek zemědělského hospodářství“ většiny výrobců nevyvolal pokles, nýbrž rozšíření trhu zemědělských produktů.

Šesté období. Dověšení specializace zaměstnání, tj. dělby společenské práce. Všechna výrobní odvětví se osamostatnila a stala se speciálním oborem jednotlivých výrobců. Námezdní dělníci zcela pozbyli samostatného hospodářství a žijí již výlučně z námezdní práce. Výsledek je opět týž: vývoj kapitalismu [samostatná hospodářství pro vlastní spotřebu definitivně zanikla], „chudnutí masy“ [přestože mzda vzrostla, spotřeba dělníků klesla z $6\frac{1}{2}$ na 6: vyrábějí 9 (3 a, 3 b, 3 c) a odvádějí $\frac{1}{3}$ zaměstnavateli jako nadhodnotu] a další růst trhu, na který teď přicházejí už $\frac{2}{3}$ společenského produktu (36).

VI

Shrneme nyní závěry, jež vyplývají z uvedeného schématu. První závěr spočívá v tom, že pojem „trhu“ je naprosto neodlučitelný od pojmu společenské dělby práce — tohoto, jak praví Marx, „společného základu každé zbožní výroby“ (a tudíž, dodejme, i kapitalistické výroby). „Trh“ se vyvíjí tam a potud, kde a pokud vzniká společenská dělba práce a zbožní výroba. Rozsah trhu je nerozlučně spjat se stupněm specializace společenské práce.

„Výrobek však dostává všeobecnou, společensky platnou formu ekvivalentu jen v penězích, ale peníze jsou v cizí kapse. Aby je zboží odtamtud vylákalo, musí být především užitnou hodnotou pro majitele peněz, tj. práce vynaložená na zboží musí být vynaložena ve společensky užitečné formě, čili *musí být skutečným článkem společenské dělby*

práce. Ale dělba práce je samorostlý výrobní organismus, jehož vlákna jsou upředena a sprádají se dál za zády výrobců zboží. Zboží je možná výrobkem nového druhu práce, který má uspokojovat nově vzniklou potřebu nebo který chce dokonce na vlastní pěst potřebu teprve vyvolat. Někjaká pracovní operace, která včera ještě byla jednou z mnoha funkcí jednoho a téhož výrobce zboží, přerve možná dnes tuto souvislost, osamostatní se a právě proto posílá na trh svůj dílčí výrobek jako samostatné zboží.“ (Das Kapital, I. Bd., S. 85. Podtrženo mnou.)²²

Meze, v nichž se rozvíjí trh, jsou tedy v kapitalistické společnosti dány mezemi specializace společenské práce. Tato specializace je svou podstatou nekonečná právě tak, jako je nekonečný technický vývoj. Aby vzrostla produktivita lidské práce, jejímž cílem je například zhotovení nějaké součástky výrobku, je třeba, aby se výroba této součástky specializovala, aby se osamostatnila a zaměřila se na masovou produkci a tím umožňovala (a vyžadovala) použití strojů atd. To na jedné straně. Na druhé straně technický pokrok v kapitalistické společnosti spočívá v zespolečňování práce a toto zespolečňování nezbytně vyžaduje specializaci různých úkonů ve výrobním procesu; je nutné, aby se z jednotlivých, roztříštěných úkonů opakujících se zvlášť v každém podniku zabývajícím se touto výrobou staly úkony zespolečňované, soustředěné v jediném novém podniku a schopné uspokojit potřeby celé společnosti. Uvedu příklad.

„V poslední době se ve Spojených státech severoamerických dřevozpracující závody stále více specializují, vznikají například závody zaměřené jen na výrobu topůrek k sekýrám nebo držadel k smetákům nebo rozkládacích stolů... Strojní výroba postupuje nezadržitelně vpřed, jsou vynalézány stále nové stroje, které zjednodušují a zlevňují určitou stránku výroby... Například každé odvětví nábytkářství se stalo speciálním oborem, který vyžaduje specializované stroje a specializované dělníky... Při výrobě kočárů

se obruče kol vyrábějí ve specializovaných závodech (Missouri, Arkansas, Tennessee), loukotě v Indianě a Ohiu a hlavice zase ve specializovaných závodech v Kentucky a Illinois. Jednotlivé součásti kupují závody, které se specializují na výrobu kompletních kol. Celá desítka závodů se tak podílí na výrobě levného kočáru“ (p. Tverskoj, Deset let v Americe, Věstník Jevropy, 1893, 1 ^[110]). Cituji podle Nik. -ona, s. 91, pozn. 1).

To dokazuje, jak nesprávné je tvrzení, že růst trhu v kapitalistické společnosti vyvolaný specializací společenské práce musí skončit, jakmile se ze všech naturálních výrobců stanou výrobci zboží. Z ruské výroby kočárů se už dávno stala zbožní výroba, avšak například obruče se stále vyrábějí v každém kočárnickém (nebo kolařském) závodě zvlášť; technická úroveň je nízká, výroba je rozptýlena mezi velký počet výrobců. Technický pokrok musí vyvolat specializaci různých fází výroby, jejich zespolečnění, a tedy i rozšíření trhu.

Na tomto místě musíme poznamenat: všechno, co zde bylo vyloženo, neznamena ani v nejmenším popření teze, že kapitalistický národ nemůže existovat bez zahraničních trhů. Za kapitalistické výroby se dosahuje rovnováhy mezi výrobou a spotřebou pouze prostřednictvím řady výkyvů; čím větší je rozsah výroby, čím širší je okruh spotřebitelů, které má výroba uspokojit, tím jsou tyto výkyvy větší. Jakmile tedy buržoazní výroba dosáhne vysokého stupně rozvoje, nemůže se již pochopitelně udržet v rámci národního státu: konkurence nutí kapitalisty stále rozšiřovat výrobu a vyhledávat si zahraniční trhy zajišťující masový odbyt produkce. Je zřejmé, že nezbytnost zahraničních trhů pro kapitalistický národ právě tak málo porušuje zákon, podle něhož je trh prostým výrazem společenské dělby práce za existence zbožního hospodářství, a proto může růst stejně nekonečně jako dělba práce, jak málo krize porušují platnost zákona hodnoty. Nářky nad trhy se ozvaly v ruské literatuře teprve tehdy, když se naše kapitalistická

výroba v některých odvětvích (například v bavlnářském průmyslu) plně rozvinula, ovládla skoro celý vnitřní trh a soustředila se v několika obrovských podnicích. O tom, že materiálním podkladem úvah a „otázek“ o trzích jsou právě zájmy našeho kapitalistického velkopřůmyslu, o tom nejlépe svědčí skutečnost, že dosud ještě nikdo v naší literatuře nepředpověděl zánik našeho domácího průmyslu v důsledku zániku „trhů“, ačkoli domácí průmysl vyrábí hodnoty, jejichž cena přesahuje miliardu rublů, a pracuje pro tentýž zbídačený „lid“. Nářky, že náš průmysl odumře pro nedostatek trhů, nejsou ničím jiným než průhledným manévrem našich kapitalistů, kteří tak provádějí nátlak na politiku, ztotožňují (uznávající skromně svou „bezmocnost“) zájmy své kapsy se zájmy „země“ a jsou s to přivést vládu k expanzivní koloniální politice a dokonce ji zatáhnout do války na ochranu takových „státních“ zájmů. Na to je třeba celé bezedné propasti narodnického utópismu a narodnické naivnosti, aby nářky nad trhy, tyto krokodýlí slzy už dobře zavedené a zpychlé buržoazie, byly chápány jako důkaz „bezmocnosti“ našeho kapitalismu.

Druhý závěr spočívá v tom, že „chudnutí masy lidu“ (tato obligátní součást všech narodnických úvah o trhu) nejen nebrání rozvoji kapitalismu, ale naopak je právě vyjádřením jeho rozvoje, je podmínkou kapitalismu a upevňuje ho. Kapitalismus potřebuje „svobodného dělníka“ a chudnutí spočívá právě v tom, že z malovýrobců se stávají námezdní dělníci. Toto chudnutí mas je provázeno obohacováním hrstky vykořisťovatelů; krach a úpadek drobných podniků je provázen posilováním a rozvojem podniků větších; oba procesy přispívají k růstu trhu: „zchudlý“ rolník, který byl dosud živ ze svého hospodářství, žije nyní z „výdělku“, tj. z prodeje své pracovní síly; musí si sám kupovat nutné spotřební předměty (buď v menším množství a horší jakosti); naproti tomu výrobní prostředky, které tento rolník ztrácí, se soustřeďují v rukou menšiny, mění se v *kapitál* a vyrobený produkt se již dostává na trh.

Jedině tak lze vysvětlit, že hromadné vyvlastňování našeho rolnictva v poreformním období nebylo provázeno poklesem, nýbrž zvýšením celkové produktivity země* a růstem vnitřního trhu: je všeobecně známo, že nesmírně vzrostla produkce velkých továren a závodů, že se značně rozšířila domácí výroba (obojí výroba je určena hlavně pro vnitřní trh) a stejně tak vzrostlo i množství obilí dodávaného na vnitřní trhy (rozvoj obchodu obilím uvnitř země).

Třetí závěr — o významu výroby výrobních prostředků — vyžaduje, abychom poopravili schéma. Jak už jsme uvedli, schéma si neklade za cíl vystihnout celý proces vývoje kapitalismu, ale jen znázornit, jak se na trhu projevuje přeměna naturálního hospodářství ve zbožní a zbožního v kapitalistické. Proto jsme ve schématu abstrahovali od akumulace. Ve skutečnosti však kapitalistická společnost bez akumulace existovat nemůže, neboť konkurence nutí pod hrozbou zániku každého kapitalistu, aby výrobu rozšiřoval. Toto rozšiřování výroby se také ve schématu odrazilo: například výrobce I rozšířil mezi třetím a čtvrtým ob-

* To se může zdát sporným snad jen vzhledem k zemědělské výrobě. „Obilní výroba absolutně stagnuje,“ říká například p. N. — on. K tomuto závěru dospívá na základě údajů za pouhých 8 let (1871 až 1878). Podívejme se na údaje za delší období: osm let je pochopitelně doba příliš krátká. Porovnejme údaje za léta šedesátá (Vojenský statistický sborník, 1871^[6]), sedmdesátá (údaje N.—ona) a osmdesátá (Sborník údajů o Rusku, 1890^[92]). Údaje se týkají 50 gubernií evropského Ruska a zahrnují všechny druhy obilí a brambory.

Roční průměr za léta	Zaseto v tisících čtvrtí		Sklizeno (po odečtení osiva a sadby)		Úroda	Obyvatelstvo (v tisících)	
1864—1866 (3)	71 696	100%	151 840	100%	3,12	61 421	100% (r, 1867)
1871—1878 (8)	71 378	99,5%	195 024	128,4%	3,73	76 594	124,7% (r, 1876)
1883—1887 (5)	80 293	111,9%	254 914	167,8%	4,17	75 395	139,0% (r, 1886)

dobím svou výrobu **c** trojnásobně: z 2 **c** na 6 **c**; dříve pracoval v podniku sám, nyní pracuje s dvěma námezdními dělníky. K tomuto rozšíření výroby nemohlo samozřejmě dojít bez akumulace: bylo třeba postavit zvláštní dílnu pro několik lidí, opatřit více výrobních nástrojů, nakoupit více surovin atd. Totéž se týká výrobce IV, jenž rozšířil výrobu **b**. Rozšíření jednotlivých podniků a koncentrace výroby musely nutně podnítit (nebo posílit, což je totéž) výrobu výrobních prostředků pro kapitalisty: strojů, železa, uhlí atd. Koncentrace výroby zvýšila produktivitu práce, nahradila ruční práci prací strojovou a vyhodila na dlažbu určitý počet dělníků. Zároveň se rozvíjela také výroba těchto strojů a jiných výrobních prostředků, jež kapitalisté přeměnili v konstantní kapitál, který nyní začíná růst rychleji než kapitál variabilní. Kdybychom například porovnali čtvrté období se šestým, zjistili bychom, že výroba výrobních prostředků vzrostla $1\frac{1}{2}$ krát (neboť v prvním případě potřebují zvýšit konstantní kapitál dva kapitalistické podniky, kdežto ve druhém tři) a při porovnání tohoto růstu s růstem výroby spotřebních předmětů bychom rovněž shledali, že výroba výrobních prostředků roste rychleji, jak jsme se o tom zmiňovali již dříve.

Celý smysl a celý význam tohoto zákona rychlejšího růstu výrobních prostředků spočívá právě v tom, že nahrazení ruční práce prací strojovou — a veškerý technický pokrok strojo-
vého průmyslu — vyžaduje další rozvoj těžby uhlí a hutní výroby, jež jsou skutečnými „výrobními prostředky pro výrobní prostředky“. Že referent nepochopil smysl tohoto zákona a že mu za schémata znázorňujícími proces zůstal utajen skutečný obsah procesu, to je jasně vidět z tohoto jeho výroku: „Zpovzdálí se výroba výrobních prostředků pro výrobní prostředky zdá naprosto nesmyslnou, ale vždyť (sic!) Pljuškinovo* hromadění peněz pro peníze bylo také (?!) procesem naprosto nesmyslným. Neb jedni ani

* Pljuškin — postava hrabivého, lakomého statkáře z Gogolova románu *Mrtvé duše*. *Čes. red.*

druzí nevědí, co činí.“ A právě narodníci se snaží dokázat totéž: nesmyslnost ruského kapitalismu, který prý ochuzuje lid, ale nepřináší vyšší organizaci výroby. To jsou pochopitelně povídačky. V nahrazování ruční práce strojovou není nic „nesmyslného“; právě v něm naopak spočívá celý pokrokový přínos lidské techniky. Čím vyšší úroveň dosahuje technika, tím více je vytlačována lidská ruční práce a nahrazována stále složitějšími stroji; v celkové výrobě země zaujímají stále významnější místo stroje a předměty nutné k jejich výrobě.*

Tyto tři závěry je nutné doplnit ještě dvěma poznámkami.

Za prvé, výklad naprosto nepopírá onen „rozpor v kapitalistickém výrobním způsobu“, o kterém Marx říká: „Dělníci jsou jako kupci zboží důležití pro trh. Ale jako prodavače jejich zboží — pracovní síly — má kapitalistická společnost tendenci omezit je na minimum ceny“ (Kapital, Bd. II, S. 303, No 32.).²³ Již jsme uvedli, že v kapitalistické společnosti musí růst i ta část společenské výroby, která vyrábí spotřební předměty. Rozvoj výroby výrobních prostředků tento rozpor pouze odsunuje do pozadí, ale neodstraňuje ho. Rozpor může být odstraněn pouze odstraněním kapitalistického způsobu výroby. Spatřovat však v tomto rozporu překážku plného rozvoje kapitalismu v Rusku (jak to rádi dělají narodníci), je pochopitelně naprosto nesmyslné; to už ostatně přesvědčivě ukázalo schéma.

Za druhé, při posuzování vzájemného poměru mezi růstem kapitalismu a „trhu“ nelze pouštět ze zřetele ne-

* Je proto pochopitelné, že rozdělovat rozvoj kapitalismu na rozvoj do šířky a do hloubky je nesprávné: veškerý rozvoj vychází stejně z dělby práce; „podstatný“ rozdíl mezi oběma momenty neexistuje. Rozdíl mezi nimi znamená ve skutečnosti jen různá stadia technického pokroku. Nejnižší stadia rozvoje kapitalistické techniky, prostá kooperace a manufaktura, neznají ještě výrobu výrobních prostředků pro výrobní prostředky; ta vzniká a dosahuje obrovského rozvoje až v nejvyšším stadiu, ve strojovém velkopřemyslu.

spornou skutečnost, že rozvoj kapitalismu nutně vyvolává zvyšování úrovně potřeb veškerého obyvatelstva, i dělnického proletariátu. Zvyšování potřeb je výsledkem intenzivnější směny výrobků, což vede k častějšímu styku mezi obyvateli měst a venkova, různých krajů atd. K tomu též přispívá semknutost a soustředění dělnického proletariátu, jež zvyšují jeho uvědomělost a pocit lidské důstojnosti a umožňují, aby úspěšně bojoval proti dravým tendencím kapitalistického řádu. Zákon zvyšování potřeb se plně projevil v dějinách Evropy — porovnejme například francouzského proletáře z konce 18. a z konce 19. století nebo anglického dělníka z 40. let* a dělníka dnešního. Týž zákon se projevuje také v Rusku: rychlý rozvoj zbožního hospodářství a kapitalismu v poreformním období vyvolal rovněž zvýšení úrovně potřeb „rolnictva“: rolníci začali žít „čistěji“ (pokud jde o oděv, obydlí atd.). Že tento nesporně pokrokový jev musí být připsán k dobru právě ruskému kapitalismu, to dokazuje třeba již ten všeobecně známý fakt (který zaznamenali všichni, kdo se zabývali studiem naší domácí výroby a rolnického hospodářství), že rolníci průmyslových krajů žijí mnohem „čistěji“ než rolníci zabývající se jen zemědělstvím a skoro nedotčení kapitalismem. To se pochopitelně projevuje především a nejdříve v přejímání čistě vnější stránky „civilizace“, ale jen zavilí reakcionáři jako pan V. V. mohou tento jev oplakávat a nevidět v něm nic kromě „úpadku“.

VII

Abychom pochopili, v čem vlastně spočívá „otázka trhů“, bude nejlépe, porovnáme-li narodnickou a marxistickou

* Srovnej *B. Engels*: Postavení dělnické třídy v Anglii v r. 1844. Je to stav nejstrašnější a nejspínavější bídy (v plném slova smyslu) a naprostého úpadku pocitu lidské důstojnosti.

představu o procesu znázorněnou schématem *prvním* (o směně mezi kapitalisty sféry *A* a bezprostředními výrobci sféry *W*) a *druhým* (o přeměně naturálního hospodářství šesti výrobců v hospodářství kapitalistické).

Prvním schématem nevysvětlíme vůbec nic. Proč se rozvíjí kapitalismus? Odkud se bere? Je tu líčen jako cosi nahodilého a jeho vznik je vysvětlován buď tím, že „*my* jsme šli nesprávnou cestou“..., nebo že byl „dosazen“ shora. Proč „masy chudnou“? Ani na to schéma neodpovídá a narodníci, místo aby otázku zodpověděli, vyřizují ji sentimentálními frázemi o „řádu posvěceném staletími“, o odbočení ze správné cesty a dalšími pošetilostmi, na něž je tak vynalézavá proslulá „subjektivní metoda v sociologii“.

Neschopnost vysvětlit vznik kapitalismu a preferování utopií před studiem a objasněním skutečnosti vede k tomu, že se popírá význam kapitalismu a jeho síla. Jako by byl kapitalismus jakýsi beznadějně nemocný, který nemá odkud čerpat nové síly. Do stavu tohoto nemocného vnese jen nepatrné, skoro neznatelné zlepšení, řekneme-li že se může rozvíjet na základě výroby „výrobních prostředků pro výrobní prostředky“. Jenže k tomu je třeba rozvoje kapitalistické techniky*, ale „*my* vidíme“, že právě takový rozvoj neexistuje. K tomu je třeba, aby kapitalismus ovládl celou zemi, ale *my* vidíme, že „k všeobecnému rozvoji kapitalismu vůbec dojít nemůže“.

Sledujeme-li naopak druhé schéma, rozvoj kapitalismu ani chudnutí lidu se nám už nejeví jako nahodilost. Jsou to nezbytné průvodní jevy růstu zbožního hospodářství založeného na dělbě společenské práce. Problém trhu úplně mizí, neboť trh není nic jiného než výraz této dělby práce a zbožní výroby. Rozvoj kapitalismu se už jeví nejen jako možný (což by v nejlepším případě** mohl referent doká-

* Tj., aby drobné průmyslové jednotky byly nahrazeny velkými, aby ruční práce byla nahrazena strojovou.

** Tj. v tom případě, kdyby správně pochopil a zhodnotil význam výroby výrobních prostředků.

zat), nýbrž i jako nevyhnutelný, neboť je-li už společenské hospodářství založeno na dělbě práce a na zbožní formě produktu, musí technický pokrok vést k posílení a prohloubení kapitalismu.

Můžeme se ptát, proč vlastně má být přijat druhý názor? V čem je kritérium jeho správnosti?

Ve faktech soudobé ruské ekonomiky.

Těžištěm druhého schématu je přechod od zbožního hospodářství ke kapitalistickému, rozklad výrobců zboží na kapitalisty a proletariát. Pozorujeme-li soudobé ruské společenské hospodářství, zjistíme, že nejvýraznějším jevem je právě *rozklad* našich drobných výrobců. Vezmeme-li rolníky, zjistíme, že jedni rolníci hromadně opouštějí půdu, ztrácejí hospodářskou samostatnost a stávají se z nich proletáři, a na druhé straně jiní rolníci stále rozšiřují svou ornou půdu a začínají pěstovat kulturnější odrůdy plodin. Jedni rolníci zemědělský inventář (živý i mrtvý) pozbývají a jiní si zavádějí dokonalejší, začínají si opatřovat stroje atd. (Srov. V. V.: Pokrokové proudy v rolnickém hospodářství^[13]). Jedni rolníci opouštějí půdu, prodávají přídělky a dávají je do pachtu a jiní rolníci si půdu připachtovávají a horlivě nakupují soukromé pozemky. To všechno jsou všeobecně známá a dávno zjištěná fakta*, jejichž jedině *objasnění* spočívá v zákonech zbožního hospodářství, které rozkládá i naše „občinnové“ rolnictvo na buržoazii a proletariát. Vezmeme-li domácí výrobce, zjistíme, že v reformním období nejen vznikala nová odvětví drobné průmyslové výroby a rychleji se rozvíjela stará (tento jev je výsledkem právě uvedeného rozkladu zemědělského rolnictva a výsledkem postupující společenské dělby práce**), ale že masa domácích výrobců zároveň stále více

* Sami rolníci nazvali tento proces velmi výstižně — „odrolničtování“. (Viz Zemědělský přehled Nižněnovgorodské gubernie za rok 1892, Nižní Novgorod, 1893, sešit III, s. 186—187^[101].)

** V ignorování tohoto jevu spočívá jedna z velkých teoretických chyb pana Nikolaje -ona.

chudla, přicházela na mizinu a ztrácela hospodářskou samostatnost, zatímco nepatrná menšina se obohacovala na úkor této masy, hromadila obrovský kapitál a měnila se v překupníky, kteří se zmocňovali odbytu a zaváděli konečně ve většině odvětví naší domácí výroby už vyloženě kapitalistický *system velkovýroby založený na domácí práci*.

Spolupůsobení těchto dvou protichůdných tendencí mezi našimi drobnými výrobci názorně ukazuje, že kapitalismus a chudnutí mas se nejen nevyklučují, ale naopak se vzájemně podmiňují, a nesporně dokazuje, že kapitalismus je už nyní hlavní základnou ruského hospodářského života.

Proto nebude paradoxem, řekneme-li, že vyřešení „otázky trhů“ spočívá právě ve faktu, že se rolnictvo rozkládá.

Musíme také poukázat na to, že už v samém (běžném) vytyčení proslulé „otázky trhů“ se skrývá řada nesmyslů. Už sama obvyklá formulace (viz § 1) vychází z naprosto nepravděpodobných předpokladů, že hospodářské poměry společnosti mohou vznikat a zanikat z vůle nějaké skupiny osob — „intelligence“ nebo „vlády“ (neboť jinak by ani nebylo možné takto klást otázky: „Může“ se rozvíjet kapitalismus? „Musí“ Rusko projít kapitalismem? „Máme“ zachovat občinu? atd.), že kapitalismus vylučuje chudnutí lidu, že trh je něco samostatného a na kapitalismu nezávislého, že je to jakási zvláštní podmínka jeho vývoje.

Bez vyvrácení těchto nesmyslů není možné otázku vyřešit.

Představme si, že někoho by opravdu napadlo na otázku „Může se v Rusku rozvíjet kapitalismus, je-li masa lidu chudá a stále více chudne?“ odpovědět takto: „Ano, může, neboť kapitalismus se nebude rozvíjet na základě spotřebních předmětů, nýbrž na základě výrobních prostředků.“ Je zřejmé, že tato odpověď vyjadřuje naprosto správnou myšlenku, že celková produktivita kapitalistického národa se zvyšuje především na základě výrobních prostředků (tj. více na základě výrobních prostředků než na základě spotřeb-

ních předmětů), ale ještě zřejmější je, že uvedená odpověď nemůže ani trochu přispět k vyřešení této otázky, tak jako nelze získat správný závěr ze sylogismu, je-li správná malá premisa, ale není správná premisa velká. Taková odpověď (opakuji ještě jednou) už předpokládá, že kapitalismus se rozvíjí, ovládá celou zemi, přechází do vyššího technického stadia (strojového velkopřůmyslu), zatímco otázka vychází právě z popírání možnosti rozvoje kapitalismu a nahrazení malovýroby velkovýrobou.

„Otázku trhů“ je třeba snést z výšin neplodných úvah o „možném“ a „nutném“ na půdu skutečnosti a podložit ji zkoumáním a *objasněním* toho, jak se utvářejí ruské hospodářské poměry a proč se utvářejí právě tak a nikoli jinak.

Uvedu jen několik příkladů z materiálu, který mám k dispozici, abych konkrétně ukázal, o jaké údaje se opírá předchozí výklad.

Abych ukázal rozklad drobných výrobců a dokázal, že prožívají nejen proces chudnutí, nýbrž i proces vytváření velkého (poměrně) buržoazního hospodářství, uvedu údaje ze tří ryze zemědělských újezdů evropského Ruska, patřících k různým guberniím: z dněperského újezdu Tavridské gubernie, z novouzenského újezdu Samarské gubernie a z kamyšinského újezdu Saratovské gubernie. Údaje čerpám ze zemstevních statistických sborníků. Abych předešel možné výtce, že vybrané újezdy nejsou typické (v našich okrajových územích, která skoro nepoznala nevolnictví a byla do značné míry osídlena až v poreformních „svobodných“ podmínkách, probíhal rozklad rolnictva skutečně rychleji než v centrálních oblastech), řeknu toto:

1. Ze tří vnitrozemských újezdů Tavridské gubernie je dněperský zvolen proto, že je to újezd veskrze ruský (je tu jen 0,6 % usedlostí kolonistů) a je osídlen občinovými rolníky.

2. Z novouzenského újezdu uvádím pouze údaje o ruském (občinovém) obyvatelstvu (viz Sborník statistických údajů o novouzenském újezdu, s. 432—439, rubrika **a**^[97]),

Skupiny rolniků podle majetnosti	Dněporský újezd				Novouzenský újezd				Kamyšinský újezd				
	Počet usedlostí	v %	Počet děsjatín osevních plochy	v %	Počet usedlostí	v %	Počet děsjatín osevních plochy	v %	Počet usedlostí	v %	Počet děsjatín osevních plochy	v %	Počet děsjatín osevních plochy na 1 usedlost
Chudí	7 880	40	38 439	11	10 504	37	36 007	8	9 313	54	29 194	20	3,1
Sřetdní	8 234	42	137 344	43	10 757	38	128 986	29	4 980	29	52 735	85	10,6
Zámožní	3 643	18	150 614	46	7 015 ³⁴	25	284 069	63	2 881	17	67 844	45	23,5
Četkem	19 757	100	326 397	100	28 276	100	449 062	100	17 174	100	149 773²⁵	100	8,7

příčemž do něho nejsou zahrnuti obyvatelé tzv. chutorů, tj. občinoví rolníci, kteří vystoupili z obcí a usídlili se mimo vesnici, na koupené nebo zpachtované půdě. Kdybychom sem přiřadili tyto přímé představitele pachtýřského hospodářství*, byl by rozklad rolnictva zřetelnější.

3. Z kamyšinského újezdu uvádím pouze údaje o velkoruském (občínovém) obyvatelstvu.

(Viz tabulka na s. 134. *Red.*)

Rozdělení rolníků do skupin je ve sbornících provedeno podle počtu děsjatin osevní plochy na usedlost, pokud jde o dněperský újezd, v ostatních újezdech pak podle množství tažného dobytka.

Do *chudé* skupiny jsou zařazeny v dněperském újezdu usedlosti neosévající a usedlosti s osevní plochou do 10 děsjatin; v újezdu novouzenském a kamyšinském jsou do této skupiny zařazeny usedlosti bez tažného dobytka a s 1 kusem tažného dobytka. Do *střední* skupiny jsou v dněperském újezdu zařazeny usedlosti s 10—25 děsjatinami na usedlost, v novouzenském újezdu usedlosti s 2—4 kusy tažného dobytka a v kamyšinském újezdu usedlosti s 2—3 kusy tažného dobytka. Do *zámožné* skupiny jsou zařazeny usedlosti s osevní plochou přes 25 děsjatin (v dněperském újezdu) nebo s více než 4 kusy tažného dobytka na usedlost (v novouzenském újezdu) a s více než 3 kusy (v kamyšinském újezdu).

Z těchto údajů je zřejmé, že mezi našim samostatným a občínovým rolnictvem neprobíhá proces všeobecného chudnutí a zbídačování, nýbrž proces rozkladu na buržoazii a proletariát. Velká část rolníků (chudá skupina), průměrně asi polovina, ztrácí hospodářskou samostatnost. V jejich

* Ve skutečnosti připadá na 2294 obyvatel chutorů 123 252 děsjatin osevní plochy (tj. průměrně 53 děsjatin na 1 hospodáře). Zaměstnávají 2662 námezdních dělníků (a 234 dělnic). Vlastní více než 40 000 kusů koní a volů. Mají velmi mnoho zdokonaleného nářadí. Viz Sborník statistických údajů o novouzenském újezdu, s. 453^[97].

rukou je už jen nepatrný díl celkového zemědělského hospodářství místních rolníků — přibližně 13 % (v průměru) osevní plochy; na jejich usedlost připadají 3—4 děsjatiny osevní plochy. Abychom si učinili představu, co znamená tato rozloha, uvedeme, že v Tavridské gubernii potřebuje rolník, který chce žít ze samostatného zemědělského hospodářství a nemá být nucen vyhledávat „vedlejší výdělek“, 17—18 děsjatin* osevní plochy. Je jasné, že příslušníci nejnižší skupiny žijí už více z vedlejších výdělků, tj. z prodeje pracovní síly, než ze svého hospodářství. A povšimneme-li si podrobnějších údajů charakterizujících situaci rolníků této skupiny, uvidíme, že právě z této skupiny pochází největší počet rolníků, kteří opouštějí hospodářství, vzdávají se pozemkových přídělů, protože přišli o pracovní inventář, a hledají si práci. Rolníci této skupiny jsou představiteli našeho vesnického proletariátu.

Na druhé straně však vyrůstá z týchž občinových rolníků zcela jiná skupina, diametrálně protikladná. Rolníci nejvyšší skupiny mají 7—10krát větší osevní plochu než rolníci skupiny nejnižší. Srovnáme-li její rozsah (23—40 děsjatin na usedlost) s „normálním“ počtem děsjatin osevní plochy, která umožňuje rodině žít bez bídy pouze z vlastního hospodářství, pak uvidíme, že je tu rozdíl dvoj- až trojnásobný. Je jasné, že toto rolnictvo se již zabývá zemědělstvím proto, aby získalo důchod, aby prodávalo obilí. Hromadí slušné úspory a za ně si pořizuje lepší vybavení a zvyšuje úroveň hospodaření, zavádí například zemědělské stroje a zdokonalené nářadí: tak například v novouzenském újezdu používá zdokonaleného zemědělského nářadí celkem 14 % hospodářů; v nejvyšší skupině je má 42 % hospodářů (takže na rolníky této skupiny připadá 75 % všech újezdních usedlostí se zdokonaleným zemědělským nářadím) a v jejich rukou je 82 % veškerého zdokonaleného nářadí,

* V gubernii Samarské a Saratovské bude norma jedenapůlkrát nižší vzhledem k menší zámožnosti místního obyvatelstva.

keré „rolnictvo“ vlastní.* Rolníci nejvyšší skupiny už nemohou sami zastat polní práce, a proto si najímají dělníky: například v novouzenském újezdu zaměstnává 35 % hospodářů nejvyšší skupiny stálé námezdní dělníky (kromě těch, kteří jsou najímáni například ve žních atd.); stejně tak je tomu v dněperském újezdu. Stručně řečeno, rolníci nejvyšší skupiny tvoří už nesporně buržoazii. Jejich síla už nespočívá na odírání jiných výrobců (jako síla lichvářů a „kulaků“), ale na samostatné organizaci** výroby: v rukou této skupiny, která představuje celkem $\frac{1}{5}$ rolnictva, je více než polovina osevní plochy (beru průměr ze všech tří újezdů). Uvážíme-li, že produktivita práce (tj. výnosy těchto rolníků) je mnohem vyšší než výnosy proletářů nejnižší skupiny, kteří se lopotí na půdě, pak musíme dojít k závěru, že hlavní hybnou silou v produkci obilí je vesnická buržoazie.

Jaký vliv muselo mít toto rozštěpení rolnictva na buržoazii a proletariát (narodníci nevidí v tomto procesu nic než „ochuzení masy“) na velikost „trhu“, tj. na množství obilí, z něhož se stává *zboží*? Je jasné, že toto množství obilí se muselo značně zvětšit, neboť velká spousta obilí vypěstovaného rolníky nejvyšší skupiny daleko převyšovala jejich vlastní spotřebu a přišla na trh; naproti tomu příslušníci nejnižší skupiny si museli obilí přikupovat za peněžní prostředky, které si opatřili jako námezdní dělníci.

Abychom uvedli k této otázce přesné údaje, musíme opustit zemstevní statistické sborníky a obrátit se k spisu V. J. Postnikova Jihoruské rolnické hospodářství^[80]. Na podkladě údajů zemstevních statistik Postnikov popisuje rolnická hospodářství tří vnitrozemských újezdů Tavridské gubernie (berďanského, melitopolského a dněperského) a rozebírá tato hospodářství podle různých skupin rolníků

* Rolnictvo tohoto újezdu má celkem 5724 kusy zdokonaleného nářadí.

** Ta spočívá ovšem také na odírání, jenže už ne samostatných výrobců, ale dělníků.

		<i>Ze 100 děsj. osevní plochy připadá na plochu</i>		<i>Peněžní důchod v rublech</i>		<i>Ve 3 újezdech Tauridské gubernie</i>		<i>Průměrná osevní plocha v každé skupině (v děsj.)</i>	
	<i>hospo- dářskou</i>	<i>vyživo- vací</i>	<i>pícní- novou</i>	<i>tržní</i>	<i>na 1 děsj. osevní plochy</i>	<i>na 1 used- lost</i>	<i>počet děsj. osevní plochy</i>		<i>z toho tržní plocha</i>
Osevájící do 5 děsj.	6	90,7	42,3	-39	—	—	34 070	—	3,5
5—10 "	6	44,7	37,5	+11,8	3,77	30	140 426	16 851	8
10—25 "	6	27,5	30	36,5	11,68	191	540 093	194 433	16,4
25—50 "	6	17	25	52	16,64	574	494 095	256 929	34,5
přes 50 "	6	12	21	61	19,52	1500	230 583	140 656	75
Celkem	6			42			1 439 267	608 869	17—18

Poznámky k tabulce:

1. Předposlední sloupec nevypracoval Postnikov, ten jsem vypočet já.
2. Vyšší peněžního důchodu určuje Postnikov za předpokladu, že celá tržní plocha je oseta pšenicí; počítá s průměrnou sklizní a průměrnou cenou obilí.

(rozdělených do 6 kategorií podle rozsahu osevní plochy: 1. neosévající, 2. osévající do 5 děsjatin, 3. 5—10 děsjatin, 4. 10—25 děsjatin, 5. 25—50 děsjatin a 6. přes 50 děsjatin). Autor zkoumá vztah různých skupin k trhu a rozděluje přitom osevní plochu každého zemědělského hospodářství na 4 části: 1. na *hospodářskou plochu*, neboli tu část osevní plochy, ze které se sklízí osivo; 2. na *vyživovací plochu*, jež produkuje obilí pro výživu členů rodiny a námezdních dělníků; 3. na *pícninovou plochu*, na níž se pěstuje krmivo pro tažný dobytek, a posléze 4. na *obchodní neboli tržní plochu*, jež dává produkt, z něhož se stává zboží prodávané na trhu. Jedině poslední část plochy pochopitelně přináší *peněžní* důchod, zatímco ostatní poskytují důchod naturální, tj. produkt, který se spotřebuje v hospodářství.

Postnikov vypočítává velikost každé z těchto ploch v různých skupinách rolnictva roztríděných podle rozsahu osevní plochy a uvádí tuto tabulku:

(Viz tab. na s. 138. *Red.*)

Z těchto údajů vidíme, že čím větší je hospodářství, tím je jeho zbožní charakter patrnější a tím větší část obilí vyrábí na prodej (podle skupin je to 12 — 36 — 52 — 61 %). Skupina rolníků, kteří nejvíce osévají, tj. příslušníci dvou nejvyšších skupin (vlastní přes polovinu veškeré osevní plochy), prodává přes polovinu veškeré své zemědělské produkce (52 a 61 %).

Kdyby nebylo rolnictvo rozštěpeno na buržoazii a proletariát, jinými slovy, kdyby byla osevní plocha rozdělena mezi všechny „rolníky“ „rovným dílem“, pak by *všichni* rolníci patřili do střední skupiny (osévající 10—25 děsjatin a na trh by přicházelo jen 36 % veškerého obilí, tj. produkce z 518 136 osévaných děsjatin (36 % z 1 439 267 = 518 136). Avšak nyní, jak je vidět z tabulky, přichází na trh 42 % veškerého obilí, produkce z 608 869 děsjatin. To znamená, že „chudnutí masy“, naprostý úpadek hospodářství 40 % rolníků (chudá skupina, tj. osévající méně než 10 děsjatin) a vznik vesnického proletariátu — to vše

způsobilo, že na trh byla vržena produkce dalších 90 000* děsjatin osevní plochy.

Vůbec nechci tvrdit, že se zvětšení „trhu“ vyvolané rozkladem rolnictva omezuje jen na to. Vůbec ne. Viděli jsme například, že rolníci zavádějí zdokonalené náradí, tj. vynakládají své úspory na „výrobu výrobních prostředků“. Viděli jsme, že na trh přichází kromě obilí ještě jiné zboží — lidská pracovní síla. Nezmiňuji se o tom všem pouze proto, že jsem tento příklad uvedl výlučně a speciálně proto, abych ukázal, že v Rusku skutečně vede zbídačení masy k posílení zbožního a kapitalistického hospodářství. Úmyslně jsem vybral takový produkt jako obilí, který je vždy a všude nejpozději a nejpomaleji vtahován do oběhu zboží. Proto jsme také zkoumali oblast výhradně zemědělskou.

Uvedu teď jiný příklad, který se týká oblasti ryze průmyslové: Moskevské gubernie. Zemstevní statistiky vylíčíly rolnické hospodářství v VI. a VII. svazku Sborníku statistických údajů o Moskevské gubernii^[96]; tyto svazky obsahují mnoho skvělých studií o domácí výrobě. Omezím se na citování jednoho místa ze studie *Krajkářství*** , v němž se líčí, jak a proč se po reformě mezi rolnictvem zvláště rychle rozvíjela domácí výroba.

Krajkářská výroba vznikla ve 20. letech tohoto století ve dvou sousedních vesnicích voronovské volosti podolského újezdu. „Ve 40. letech se pomalu šíří do okolních vesnic, ale daleko ještě neproniká. Zato od začátku 60. let, zejména v posledních 3—4 letech, se rychle šíří po celém kraji.“

Z 32 obcí, v nichž nyní tato výroba existuje, vznikla
ve 2 obcích roku 1820
ve 4 obcích roku 1840
v 5 obcích v letech 1860—1869

* 90 733 děsjatin = 6,3 % veškeré osevní plochy.

** Sborník statistických údajů o Moskevské gubernii. Oddíl hospodářské statistiky, sv. VI, sešit II. Průmysl Moskevské gubernie, sešit II, Moskva 1880^[96].

v 7 obcích v letech 1870—1875

ve 14 obcích v letech 1876—1879.

„Hledáme-li příčiny vzniku tohoto jevu,“ praví autor studie, „tj. proč se tak rychle šířila tato výroba právě v posledních letech, zjistíme, že se jednak za tuto dobu značně zhoršily životní podmínky rolníků, jednak značně vzrostly potřeby té části obyvatelstva, která žije v příznivějších podmínkách.“

Na důkaz svého tvrzení autor přejímá z moskevské zemstevní statistiky následující údaje; uvádím je ve formě tabulky:* (Viz tab. na s. 142. *Red.*)

„Tato čísla,“ pokračuje autor, „svědčí výmluvně o tom, že celkový počet koní, krav a drobného dobytka se v této volosti zvýšil, ale jen u jednotlivců, a to v kategorii hospodářů, kteří mají 2—3 koně nebo i více...“

Vidíme tedy, že spolu se zvýšením počtu rolníků, kteří nemají krávy ani koně, přibývá i těch, kteří přestávají obdělávat půdu: nemají dobytek, nemají ani dost hnojiva; půda se vyčerpává, nemá smysl ji osévat; aby rolník uživil sebe a svou rodinu, aby nezemřel hlady, nestačí už, zabývají-li se výdělečnou činností pouze muži — vždyť se této práci věnovali i dříve, když nebyla práce na polích — nýbrž vedlejší výdělky si musejí hledat i ostatní členové rodiny...

Číselné údaje v tabulkách prozrazují ještě jiný jev: v uvedených větších či menších vesnicích *vzrostl* rovněž počet lidí, kteří mají 2—3 koně či krávy. Životní úroveň těchto rolníků se tedy zvýšila; zároveň jsme však řekli, že „všechny ženy a děti ve vesnici se vesměs zabývají drobnou výrobou“. Jak si vysvětlit takový jev? Abychom jej pochopili, musíme se podívat, jak tyto vesnice žijí, nahlédnout do jejich domácností a pak snad pochopíme, co vyvolává onu usilovnou snahu vyrábět zboží pro trh?

Nebudeme tu ovšem podrobně zkoumat, za jakých

* Vynechal jsem údaje o rozdělení krav (závěr je stejný) a doplnil jsem údaje v procentech.

Voronovská volost podolského újezdu

Ve voronovské volosti	Počet rolníků			Počet koní rolníků				Počet rolníků s přidělovou půdou											
	koní	krav	Na 100 obyvatel obojího pohlaví připadalo	s 1 koněm	s 2 koňmi	s 3 koňmi	s více než 3 koňmi	s 1 koněm	s 2 koňmi	s 3 koňmi	s více než 3 koňmi	celkem	osobně	obdělávajících přiděl	námezdní práci	neobdělávajících půdu			
Roku 1869	1233	1473	1472	22	22	30	276	567	298	70	22	567	596	210	100	1067	900	92	75
				46%	24%	6%	2%	39%	40%	14%	7%		84%	9%			84%	9%	7%
Roku 1877	1244	1607	1726	25	27	38	319	465	313	95	52	465	626	285	231	1166	965	5	196
				37%	25%	8%	4%	29%	39%	18%	14%		39%	18%	14%		82,5%	0,5%	17%

příznivých okolností pozvolna vyrůstají z rolnického obyvatelstva silnější individuality a rodiny, jak se rodí jejich blahobyť a jaké společenské podmínky způsobují, že blahobyť, jehož už jednou dosáhly, rychle stoupá a nakonec výrazně odlišuje jednu část vesnického obyvatelstva od druhé. Stačí prozkoumat tento proces z hlediska jednoho z nejvšednějších jevů rolnické obce. Ve vsi vyniká jistý rolník mezi svými spoluobčany svým zdravím, silou, střízlivým rozumem a pracovitostí; má početnou rodinu, hodně synů, kteří jsou stejně zdatní a dobře si počínají; všichni bydlí pohromadě a tvoří jednu rodinu; mají přiděl půdy na 4—5 osob. K obdělávání tohoto přidělu není pochopitelně třeba pracovní síly všech. Proto 2—3 synové chodí trvale za výdělkem jinam nebo se doma věnují řemeslu a tohoto zaměstnání nechávají na krátkou dobu jen o senoseči, kdy pomáhají rodině při polních pracích. Výdělek jednotlivých členů rodiny se nedělí, nýbrž je společným majetkem; za příznivých okolností výdělek převyšuje vydání na uspokojení potřeb rodiny. Vznikají úspory, takže se rodina může věnovat výdělku za lepších podmínek: suroviny může nakupovat za hotové, a ne od překupníků, vyrobené zboží může prodávat tehdy, když jsou ceny výhodné, a může se obejít bez různých zprostředkovatelů, překupníků, překupnic atd.

Může si dovolit najmout si jednoho nebo dva dělníky, nebo zadávat práci domů chudým rolníkům, kteří pozbyli jakoukoli možnost samostatně hospodařit. Díky těmto a dalším okolnostem plyne naší silné rodině zisk nejen z vlastní práce. Pomíjíme ovšem případy, kdy z takových rodin vyrůstají individua známá pod jménem kulaci a vydřiduši, a zkoumáme jen nejobvyklejší jevy, k nimž mezi rolnickým obyvatelstvem dochází. Tabulky uvedené ve II. svazku Sborníku a v I. sešitě VI. svazku jasně ukazují, že zhoršování situace jedné části rolnictva je zpravidla provázáno růstem blahobytu druhé, malé části rolnictva nebo jednotlivců.

S rozšiřováním domácí výroby se zintenzivňuje styk s vnějším světem, s městem, v tomto případě s Moskvou, a některé moskevské zvyklosti pozvolna pronikají na venkov a ujímají se zpočátku právě v těchto zámožnějších rodinách. Tyto rodiny si opatřují samovar, nezbytné skleněné a porcelánové nádoby, „lepší“ šaty. Projevuje-li se toto lepší oblékání u mužů nejprve tím, že místo v laptích chodí ve vysokých botách, pak u žen jsou, abych tak řekl, dovršením lepšího oblékání střevíce a botky; ženy si především libují ve světlých a pestrých látkách a šátcích, ve vlněných vzorovaných šálách a podobné nádheře...

...V rolnické rodině je „od pradávna“ zvykem, že žena zhotovuje oděv pro muže, sebe i děti... Dokud rolníci seli vlastní len, nemuseli utrácet tolik peněz za látku a oblečení; tyto peníze si opatřovali prodejem slepic, vajec, hub, lesních plodů, přebytečného přadena nebo zbylého kusu plátna. Všechno ostatní se vyrábělo doma. Právě těmito okolnostmi, tj. domácími zhotovováními všech těchto výrobků, kterým se musely venkovské ženy zabývat, a tím, že této práci věnovaly veškerý volný čas po polních pracích, lze v tomto případě vysvětlit velmi pomalý rozvoj krajkářství v obcích voronovské volosti. Krajky vyráběla převážně děvčata z majetnějších nebo početnějších rodin, kde se nemusely všechny ženské ruce věnovat předení lnu a tkaní plátna. Ale pohnáhlou začaly lněná plátna vytlačovat laciné kartouny, kaliko a k tomu se připojily i jiné okolnosti: jednou se len neurodil, jindy ženu napadlo ušít mužovi červenou bavlněnou košili a sobě „lepší“ šaty (sarafán), a tak zvyk tkát doma různé lněné látky na šaty a šátky postupně zanikal anebo rychle ustupoval. Také sám oděv se mění, částečně tím, že plátno vyráběné doma je vytlačováno továrními látkami...

Tím se vysvětluje, že většina obyvatelstva se musí snažit vyrábět zboží pro trh a zapojit do této výroby i děti.“

Toto nezaujaté vyprávění bystrého pozorovatele názorně ukazuje, jak mezi naším rolnickým obyvatelstvem

probíhá proces dělby společenské práce, jak se tím posiluje zbožní výroba (a tedy i trh) a jak tato zbožní výroba sama o sobě, tj. vlivem týchž vztahů, jimiž orientuje výrobce na trh, způsobuje, že se koupě a prodej lidské pracovní síly stávají „zcela obvyklým jevem“.

VIII

V závěru snad nebude neúčinné ilustrovat spornou otázku, až příliš přetíženou, jak se mi zdá, abstrakcemi, schématy a definicemi, rozbořením úvah jednoho ze soudobých čelných představitelů „běžných názorů“.

Mám na mysli pana Nikolaje -ona.*

Největší „překážku“ rozvoje kapitalismu v Rusku spatřuje pan Nikolaj -on v „zužování“ vnitřního trhu, „zmenšování“ kupní síly rolníků. Kapitalizace drobné průmyslové výroby, říká autor, vytlačila domácí výrobu; rolník si musí kupovat oděv. Aby si opatřil peníze, začal zorávat další půdu, a protože mu přidělená půda nestačila, rozšířil svá pole bez ohledu na zásady rozumného hospodaření; nehorázně zvýšil pachtovné a nakonec se zruinoval. Kapitalismus si sám vykopal hrob, přivedl „národní hospodářství“ k strašné krizi v r. 1891 a... tu se zastavil, neboť neměl půdu pod nohama, nebyl schopen dále „jít touž cestou“. Když si Rusko uvědomilo, že „*my* jsme se odklonili od lidového řádu posvěceného staletími“, čeká teď... na příkazy vrchnosti, jak „naroubovat velkovýrobu na občinu“.

V čem je absurdnost této „věčně nové“ (pro ruské národniky) teorie?

* Neklademe si pochopitelně za úkol rozebrat celý spis pana Nikolaje -ona, to by si vyžádalo zvláštní práci, ale pouze *jeden* z jeho oblíbených argumentů.

Snad v tom, že její autor nechápe význam „výroby výrobních prostředků pro výrobní prostředky“? Ovšem že ne. Pan Nik. -on zná velmi dobře tento zákon a zmiňuje se dokonce o tom, že se projevil i u nás (s. 186, 203—204). Protože je však nadán schopností potírat sám sebe vlastními rozpory, někdy (viz s. 123) na tento zákon zapomíná; je však jasné, že ani odstranění takových rozporů by nemohlo nic spravit na zásadním (výše uvedeném) autorově názoru.

Absurdnost jeho teorie spočívá v tom, že nedovede objasnit náš kapitalismus a své názory o něm buduje na naprostých fikcích.

Na „rolnictvo“, které je zruinováno tím, že domácké výrobky byly vytlačeny továrními, pohlíží pan Nik. -on jako na něco homogenního, vnitřně jednotného a shodně reagujícího na všechny životní jevy.

Ve skutečnosti nic takového neexistuje. Zbožní výroba by v Rusku vůbec nemohla vzniknout, nebýt izolovanosti výrobních jednotek (rolnických usedlostí); všichni vědí, že každý náš rolník ve skutečnosti hospodaří odděleně a nezávisle na ostatních; produkuje výrobky, které se stávají jeho soukromým vlastnictvím, na vlastní riziko a odpovědnost; do styku s „trhem“ vstupuje jako jednotlivec.

Podíváme se, jak vypadá situace mezi „rolnictvem“.

„Aby si rolník opatřil peníze, rozšiřuje neúměrně osevní plochu a ruinuje se.“

Rozšiřovat osevní plochu však může jen rolník majetný, který má osivo a dostatek živého i mrtvého inventáře. *Tito* rolníci (a těch, jak známo, je menšina) skutečně zvětšují osevní plochu a rozšiřují svá hospodářství natolik, že je ani nemohou zvládnout bez pomoci námezdních pracovníků. Většina rolníků si však nemůže opatřit potřebné peníze rozšířením hospodářství, protože nemá ani zásoby, ani dost výrobních prostředků. Aby si *tento* rolník opatřil peníze, odchází „za výdělkem“, tj. nenabízí na trhu svůj výrobek, nýbrž svou pracovní sílu. Odchod za výdělkem přirozeně způsobuje další úpadek jeho zemědělského hospo-

dářství a tento rolník končí tak, že postoupí svůj příděl bohatému členu obcíny, který tak rozšíří své hospodářství, a ten pochopitelně nespotřebuje výnos z převzatého přídělu sám, nýbrž jej dává na *trh*. Tak dochází k „chudnutí lidu“, růstu kapitalismu a rozšiřování trhu. Ale to není všechno. Náš bohatý rolník, který se plně věnuje svému rozšířenému hospodářství, nemůže už tak jako dříve vyrábět sám pro sebe — řekněme — obuv: je pro něho výhodnější koupit si ji. Pokud jde o zchudlého rolníka, ten také musí nakupovat obuv: nemůže ji vyrábět ve svém hospodářství z toho prostého důvodu, že už vlastní hospodářství nemá. Vzniká poptávka po obuvi a nabídka obilí, které přebývá příčinlivému mužikovi, který tak dojí má pana V. V. v zestupnou tendenci svého hospodářství. Sousední výrobci obuvi se ocitají ve stejné situaci, v jaké teď byli zemědělci: aby si mohli koupit obilí, kterého produkuje upadající hospodářství velmi málo, jsou nuceni rozšířit výrobu. A výrobu zase pochopitelně rozšiřuje jen takový výrobce, který má úspory, tj. příslušník menšiny; takový výrobce si může najmout dělníky nebo zadávat chudým rolníkům práci domů. Většina výrobců však nemůže na rozšíření dílny ani pomyslet: budou rádi, když jim „dá práci“ zbohatlý faktor, tj. najdou-li kupce pro své jediné zboží, pracovní sílu. A lid dále chudne, kapitalismus se rozvíjí a trh se rozšiřuje; vzniká nový podnět k dalšímu rozvoji a prohloubení společenské dělby práce. Kde tento proces skončí? To nikdo nedovede říci, stejně jako nedovede říci, kde tento proces začal; a není to ani důležité. Důležité je, že jsme svědky živého organického procesu, rozvoje zbožního hospodářství a růstu kapitalismu. „Odrolničtování“ venkova nám ukazuje počátek tohoto procesu, jeho zrod a raná stadia; kapitalistická velkovýroba ve městech nám ukazuje konec tohoto procesu, jeho tendence. Pokuste se tyto jevy od sebe odtrhnout, pokuste se zkoumat je odděleně a nezávisle jeden na druhém a nebudete s to ve svých úvahách k něčemu dojít, nebudete

moci vysvětlit ani jeden, ani druhý jev, ani chudnutí lidu, ani růst kapitalismu.

Ale také se většinou stává, že ti, kdo takové úvahy bez začátku a konce vyslovují, protože nedovedou proces objasnit, ukončí svá bádání prohlášením, že jeden z těchto jevů jim stejně nepochopitelných (a to ovšem právě ten, který se přičí „mravně vyspělému cítění kriticky myslící osobnosti“) je „nesmyslný“, „nahodilý“ a „visí ve vzduchu“.

Ve skutečnosti ovšem „visí ve vzduchu“ jen jejich úvahy.

ма. "Распределение" в деревне показывает
 лишь начало этого процесса, зарождение его, его
 ранние стадии; критичн^д капитализм в городах
 показывает лишь конец этого процесса, его
 стадию. Прогрессивная революция в деревне,
 направителем же направит из отдаленных и незданных
 сил друг от друга, — и во. на смену в
 своей революции светит конец с^д коммунизма,
 не сможет объединить ни того ни другого в
 ни, ни объединит, народа; ни дотца коммунизма.

При этом однако бывает большое количество
 так; это авторы подавляющ^д распределений без
 плана и без конца, не имея объединить про-
 цесса, объединит и объединит, объединит, что
 один из двух, одинаково неопределим, тем в
 ни [в частности конец, при этом, ко-
 ром противостоят управлению, извращению
 глупости, критичн^д коммунизма, объединит, объединит] —
 "неопределим", "неопределим", "неопределим".

На самом деле, революция, объединит в
 деревне" один из них из объединит, объединит

KDO JSOU
„PŘÁTELÉ LIDU“
A JAK BOJUJÍ
PROTI
SOCIÁLNÍM
DEMOKRATŮM?

(ODPOVĚĎ NA PROTIMARXISTICKÉ ČLÁNKY
MĚSÍČNÍKU RUSSKOJE BOGATSTVO)²⁶

Napsáno na jaře—v létě 1894

Poprvé vyšlo hektograficky

roku 1894

Podle textu hektografovaného

vydání z roku 1894

SEŠIT I

Ruskoje bogatstvo²⁷ zahájilo tažení proti sociálním demokratům. Již v 10. čísle loňského ročníku ohlásil jeden z čelných publicistů tohoto časopisu pan N. Michajlovskij, že se chystá „polemika“ proti „naším takzvaným marxistům neboli sociálním demokratům“²⁸. Poté se objevily články pana S. Krivenka O kulturních jedincích^[36] (č. 12) a pana N. Michajlovského Literatura a život^[63] (č. 1 a 2 R. b. z roku 1894). Vlastní názory časopisu na naši ekonomickou skutečnost nejúplněji vyložil pan S. Južakov v článku Otázky ekonomického vývoje Ruska^[128] (v č. 11 a 12). Ti to pánové, kteří si osobují právo vyjadřovat ve svém časopise ideje a taktiku skutečných „přátel lidu“, jsou vyslovenými nepřáteli sociální demokracie. Podívejme se tedy blíže na tyto „přátele lidu“, na jejich kritiku marxismu, na jejich ideje a taktiku.

Pan N. Michajlovskij věnuje největší pozornost teoretickým základům marxismu, a proto se pozastavuje zejména u rozboru materialistického pojetí dějin. Nejprve stručně vykládá obsah rozsáhlé marxistické literatury objasňující tuto doktrínu a pak zahajuje svou kritiku touto tirádou:

„Především,“ praví, „se každý zeptá: v kterém díle vyložil Marx své materialistické pojetí dějin? V Kapitálu nám předvedl spojení síly logiky s erudicí, s pečlivým studiem jak veškeré ekonomické literatury, tak i příslušných faktů. Vytáhl na denní světlo dávno zapomenuté nebo dnes úplně neznámé teoretiky ekonomické vědy a nenechal bez

povšimnutí sebenepatrnější podrobnosti v kdejakých zprávách továrních inspektorů a znaleckých posudcích nej-různějších odborných komisí; přebral zkrátka obrovskou spoustu faktografického materiálu, aby jednak zdůvodnil, jednak ilustroval své ekonomické teorie. Pokud vytvořil „zcela nové“ pojetí historického procesu, pokud objasnil celou minulost lidstva z nového hlediska a udělal bilanci všech dosavadních filozofickohistorických teorií, učinil tak samozřejmě se stejnou pečlivostí: důkladně přezkoumal a podrobil kritické analýze všechny známé teorie historického procesu a s nevšední pílí zpracoval spoustu faktů světových dějin. Srovnání s Darwinem, tak obvyklé v marxistické literatuře, nás v této myšlence ještě více utvrzuje. Co představuje celé Darwinovo dílo? Několik zobecňujících, navzájem velmi úzce spjatých idejí korunujících celý Mont Blanc faktografického materiálu. Které Marxovo dílo tomu však odpovídá? Žádné. A nejen žádné dílo Marxovo, ale žádné dílo celé marxistické literatury, jakkoli je rozsáhlá a rozšířená.“

Celá tato tiráda je velmi příznačná: dokazuje, jak málo rozumějí lidé Kapitálu a Marxovi. Lidé jsou uneseni obrovskou přesvědčivostí výkladu, klanějí se Marxovi, vychvalují ho a zároveň zcela ignorují základní obsah jeho učení a bezstarostně dále omílají staré písničky „subjektivní sociologie“. Při této příležitosti nelze nezpomenout velmi přiléhavého mota, které zvolil Kautsky pro svou knihu o Marxově ekonomickém učení:

*Wer wird nicht einen Klopstock loben?
Doch wird ihn jeder lesen? Nein.
Wir wollen weniger erhoben,
Und fleissiger gelesen sein!**

* Lessingův epigram o německém básníku Klopstockovi, který psal nezáživné ódy: „Kdo nevychvaluje Klopstocka? Ale bude ho každý číst? Nebude. Chceme, aby nás méně uctívali, zato však pilněji četli!“
Red.

To je ono! Pan Michajlovskij by měl Marxe méně vy-
chvalovat, zato však pilněji číst nebo lépe řečeno důklad-
něji promýšlet, co čte.

„V Kapitálu nám Marx předvedl spojení síly logiky
s erudicí,“ praví pan Michajlovskij. Pan Michajlovskij
nám v této větě předvedl spojení vytrřbené fráze s obsah-
ovou prázdnotou — poznamenal jeden marxista. Tato po-
známka je naprosto správná. Vskutku, v čem se projevila
síla Marxovy logiky? Jaké výsledky přinesla? Čteme-li
uvedenou tirádu pana Michajlovského, můžeme si myslet,
že veškerá logika se soustředila na „ekonomické teorie“
v tom nejužším smyslu slova — a to je všechno. A aby ještě
více podtrhl úzký rámec oblasti, ve které projevoval Marx
svou logiku, klade pan Michajlovskij důraz na „sebene-
patrnější podrobnosti“, na „pečlivost“, na „úplně neznámé
teoretiky“ atd. Vypadá to, jako by Marx nevnesl do vytvá-
ření těchto teorií nic podstatně nového, co by stálo za
zmínku, jako by ponechal ekonomické vědě stejný rámec,
jaký jí vymezili dřívější ekonomové, aniž by jej rozšířil,
aniž by přinesl „zcela nové“ pojetí této vědy. Kdo však
četl Kapitál, ví, že to všechno naprosto neodpovídá pravdě.
Při této příležitosti nelze nezpomenout na to, co napsal
o Marxovi pan Michajlovskij před 16 lety v polemice proti
vulgárně buržoazním názorům pana J. Žukovského²⁹.
Snad byla tehdy jiná doba, snad city bezprostřednější,
ale ať tak či onak, tón i obsah článku pana Michajlovského
byly zcela odlišné.

„Konečným cílem tohoto díla je odhalit ekonomický
zákon vývoje (v originále: das ökonomische Bewegung-
gesetz — ekonomický zákon pohybu) moderní společnosti,“
praví K. Marx o svém Kapitálu a důsledně dodržuje svůj
program,“ tak soudil pan Michajlovskij roku 1877.
Všimněme si blíže tohoto důsledně — jak uznává sám
kritik — dodržovaného programu. Spočívá ve snaze „od-
halit ekonomický zákon vývoje moderní společnosti“.

Už sama tato formulace naléhavě vyžaduje vysvětlení

několika otázek. Proč mluví Marx o „moderní (modern)“ společnosti, zatímco všichni ekonomové před ním mluvili o společnosti vůbec? V jakém smyslu používá slova „moderní“, podle jakých znaků vyčleňuje tuto moderní společnost jako zvláštní jev? A dále, co znamená ekonomický zákon pohybu společnosti? Zvykli jsme si slyšet od ekonomů, že výhradně ekonomickým zákonům je podřizena pouze produkce hodnot, kdežto distribuce prý závisí na politice, na tom, v čem bude spočívat působení státní moci, inteligence atd. na společnost — je to, mimochodem řečeno, jedna z oblíbených myšlenek publicistů a ekonomů těch kruhů, ke kterým patří Russkoje bogatstvo. V jakém smyslu mluví tedy Marx o ekonomickém zákonu pohybu společnosti, a nadto jej ještě nazývá Naturgesetz — přírodním zákonem? Jak tomu máme rozumět, když tolik našich sociologů popsalo celé hory papíru o tom, že oblast společenských jevů je něco zvláštního, co nepatří do oblasti přírodně historických jevů, a že tedy ke zkoumání společenských jevů je nutno používat zcela zvláštní „subjektivní metodu v sociologii“?

Všechny tyto otázky vznikají zcela přirozeně a zákonitě a jen z naprosté ignorance je lze opomíjet, jde-li o Kapitál. Abychom si tyto otázky ujasnili, ocitujeme nejprve ještě jedno místo z téže předmluvy ke Kapitálu — jen o několik řádek dále:

„Moje stanovisko spočívá v tom,“ praví Marx, „že vývoj ekonomické společenské formace chápu jako přírodně historický proces.“³⁰

Pouhé porovnání třeba jen obou uvedených míst z předmluvy postačí ke zjištění, že právě v tom spočívá základní idea Kapitálu uplatněná, jak jsme slyšeli, velmi důsledně a se vzácnou logikou. Všimněme si především dvou okolností: Marx mluví jen o jedné „společenskoekonomické formaci“, o kapitalistické, tj. říká, že zkoumal zákon vývoje jen této formace a žádné jiné. To za první. Za druhé, povšimněme si způsobu, jakým Marx dospěl ke svým zá-

věrům: jak jsme právě slyšeli od pana Michajlovského, spočíval tento způsob v „pečlivém studiu příslušných faktů“.

Přejděme nyní k rozboru oné základní ideje Kapitálu, kterou se tak chytře pokusil obejít náš subjektivní filozof. V čem vlastně tkví pojem ekonomické společenské formace? A jak je možné a nutné pokládat vývoj takové formace za přírodně historický proces? To jsou otázky, na které máme nyní odpovědět. Uvedl jsem již, že z hlediska starých (nikoli pro Rusko) ekonomů a sociologů je pojem společenskoeconomické formace naprosto zbytečný: ti mluví o společnosti vůbec, přou se se Spencery o to, co je společnost vůbec, jaký je cíl a podstata společnosti vůbec atd. Ve svých úvahách argumentují tito subjektivní sociologové například tím, že cílem společnosti je prospěch všech jejích členů, že proto spravedlivost vyžaduje určitou organizaci a že poměry neodpovídající této ideální organizaci („sociologie musí začít nějakou utopií“ — tato slova pana Michajlovského, jednoho z tvůrců subjektivní metody, výstižně charakterizují podstatu jejich metod) jsou normální a musí být odstraněny. „Podstatným úkolem sociologie je,“ soudí například pan Michajlovskij, „vyjasnit společenské podmínky, za kterých se uspokojuje ta neb ona potřeba lidské přirozenosti.“ Jak vidíte, tohoto sociologa zajímá jen společnost vyhovující lidské přirozenosti, a vůbec ne nějaké společenské formace, které nadto mohou být založeny na takovém jevu neodpovídajícím „lidské přirozenosti“, jako je ztročení většiny menšinou. Vidíte dále, že z hlediska tohoto sociologa nemůže být ani řeči o tom, že by byl vývoj společnosti chápán jako přírodně historický proces. („Jestliže sociolog pokládá něco za žádoucí nebo nežádoucí, musí nalézt podmínky pro uskutečnění toho žádoucího či pro odstranění toho nežádoucího“ — „pro uskutečnění určitých ideálů“ — usuzuje týž pan Michajlovskij.) A nejen to: nemůže být řeči dokonce ani o vývoji, ale jedině o různých odchylkách od „žádoucího“,

o „defektech“, ke kterým docházelo v dějinách v důsledku... v důsledku toho, že lidé byli nerozumní, nedovedli správně pochopit, co žádá lidská přirozenost, nedovedli nalézt podmínky pro uskutečnění takového rozumného řádu. Je jasné, že Marxova základní myšlenka o přírodně historickém procesu vývoje společenskoekonomických formací podryvá základy této dětinské morálky, která si činí nárok na název sociologie. Jak došel Marx k této základní myšlence? Z různých sfér společenského života vyčlenil ekonomickou sféru, ze všech společenských vztahů vyčlenil *vztahy výrobní* jako základní, prvotní, určující všechny ostatní vztahy. Sám Marx vylíčil chod svých úvah o této otázce takto:

„První prací podniknutou k vyřešení pochyb, které mnou zmítaly, byla kritická revize Hegelovy filozofie práva³¹. Moje zkoumání vyústilo v závěr, že právní vztahy stejně jako formy státu není možno pochopit ani z nich samých, ani z tzv. všeobecného vývoje lidského ducha, nýbrž naopak, že tkví svými kořeny v materiálních životních poměrech, jejichž souhrn nazval Hegel po příkladu Angličanů a Francouzů 18. století ‚občanskou společností‘, že však anatomii občanské společnosti je nutno hledat v politické ekonomii. Celkový výsledek, k němuž jsem dospěl, se dá stručně formulovat takto: V materiální výrobě vstupují lidé do určitých nutných, na jejich vůli nezávislých vztahů, *výrobních vztahů*, které odpovídají určitému vývojovému stupni jejich materiálních výrobních sil. Souhrn všech těchto výrobních vztahů tvoří ekonomickou strukturu společnosti, reálnou základnu, nad níž se zvedá právní a politická nadstavba a které odpovídají určité formy společenského vědomí. Způsob výroby materiálního života podmiňuje sociální, politický a duchovní životní proces vůbec. Bytí lidí není určováno jejich vědomím, nýbrž naopak, jejich vědomí je určováno jejich společenským bytím. Na jistém stupni svého vývoje se materiální výrobní síly společnosti dostávají do rozporu s existujícími výrobními

vztahy nebo — což je jen právní výraz toho — s vlastnickými vztahy, uvnitř nichž se dosud pohybovaly. Z forem vývoje výrobních sil se tyto vztahy proměňují v jejich pouta. Nastává pak epocha sociální revoluce. Se změnou ekonomické základny dochází pomaleji nebo rychleji k převratu celé ohromné nadstavby. Při zkoumání takových převratů musíme vždy rozlišovat mezi materiálním převratem v ekonomických výrobních podmínkách, který se dá přírodovědecky přesně zjistit, a mezi právními, politickými, náboženskými, uměleckými nebo filozofickými, zkrátka ideologickými formami, v nichž si lidé tento konflikt uvědomují a vybojovávají ho. Jako neposuzujeme individuum podle toho, co si samo o sobě myslí, právě tak nemůžeme takovou epochu převratu posuzovat podle jejího vědomí, nýbrž naopak, toto vědomí musíme vysvětlovat z rozporů materiálního života, z existujícího konfliktu mezi společenskými výrobními silami a výrobními vztahy... V hrubých obrysech je možno označit asijský, antický, feudální a moderní buržoazní výrobní způsob za progresivní epochy ekonomické společenské formace.“³²

Už sama o sobě byla tato idea materialismu v sociologii geniální. *Zatím* to byla ovšem jen hypotéza, avšak tato hypotéza poprvé umožňovala zaujmout přísně vědecký postoj k historickým a společenským otázkám. Až dosud sociologové nedovedli proniknout k těm nejprostším prvotním vztahům, jakými jsou vztahy výrobní, a proto zkoumali a studovali přímo politickoprávní formy a naráželi přitom na fakt, že tyto formy vznikly z těch či oněch idejí lidstva v dané době, a u toho také setrvali; zdálo se, že společenské vztahy vytvářejí lidé uvědoměle. Avšak tento závěr, nejdokonaleji vyjádřený v myšlence o *Contrat social*³³ (jejíž stopy jsou zřetelné ve všech systémech utopického socialismu), zcela odporoval všem historickým pozorováním. Nikdy se ještě nestalo a nestává se ani dnes, že by členové společnosti spatřovali v souhrnu společenských vztahů, v nichž žijí, něco určitého, uceleného, prostoupeného

určitým principem; naopak, lidé se nevědomky přizpůsobují těmto vztahům a nemají o nich jako o zvláštních historických společenských vztazích žádnou představu, takže například směnné vztahy, v nichž lidé žili celá staletí, byly objasněny teprve v nejnovější době. Materialismus tento rozpor odstranil, protože hlubší analýzou pronikl až k samému původu těchto společenských idejí člověka; a jeho závěr, že chod myšlenek závisí na chodu věcí, je jediný závěr slučitelný s vědeckou psychologíí. Ještě z jednoho důvodu povýšila tato hypotéza poprvé sociologii na vědu. Doposud sociologové tápali, když měli v složité síti společenských jevů rozlišit jevy důležité od nedůležitých (v tom je kořen subjektivismu v sociologii), a nedovedli nalézt objektivní kritérium pro takové rozlišování. Materialismus poskytl zcela objektivní kritérium, když vyčlenil *výrobní vztahy* jako strukturu společnosti a umožnil aplikovat na ně ono obecné vědecké kritérium opakovatelnosti, jehož použitelnost v sociologii subjektivisté popírali. Dokud se omezovali na ideologické společenské vztahy (tj. na takové, které před svým utvářením procházejí vědomím* lidí), nemohli postřehnout opakování a pravidelnost ve společenských jevech různých zemí, a jejich věda byla v nejlepším případě pouhým popisem těchto jevů, shromážděním surového materiálu. Analýza materiálních společenských vztahů (tj. takových, které se utvářejí, aniž procházejí vědomím lidí: směňováním výrobků vstupují lidé do výrobních vztahů a ani si neuvědomují, že jde o společenský výrobní vztah) — analýza materiálních společenských vztahů rázem umožnila postřehnout opakování a pravidelnost a zobecnit poměry různých zemí v jeden základní pojem *společenské formace*. Teprve takové zobecnění umožnilo přejít od popisu (a hodnocení z hlediska ideálu) společenských jevů k jejich přísně vědecké

* Jde přitom vždy samozřejmě o vědomí *společenských* vztahů a žádných jiných.

analýze, která například ponechává stranou to, co odlišuje jednu kapitalistickou zemi od druhé, a zkoumá to, co je všem společné.

A konečně za třetí, tato hypotéza poprvé umožnila vytvořit *vědeckou* sociologii také proto, že jedině převedení společenských vztahů na vztahy výrobní a výrobních vztahů na úroveň výrobních sil poskytlo pevný základ pro výklad vývoje společenských formací jako přírodně historického procesu. Bez takového nazírání nemůže přirozeně ani věda o společnosti existovat. (Například subjektivisté sice uznávali zákonitost historických jevů, avšak nebyli s to pochopit jejich evoluci jako přírodně historický proces — právě proto, že se zastavili u společenských idejí a cílů člověka a nedovedli je převést na materiální společenské vztahy.)

Marx, jenž vyslovil tuto hypotézu ve čtyřicátých letech, se pouští do faktického (nota bene) zkoumání materiálu. Vybírá jednu ze společenskoekonomických formací — systém zbožního hospodářství — a na základě gigantického množství faktů (které studoval přinejmenším 25 let) předkládá velmi podrobnou analýzu zákonů fungování této formace a jejího vývoje. Tato analýza se omezuje jen na výrobní vztahy mezi členy společnosti: Marx se ve svém výkladu nikdy neuchyluje k momentům ležícím mimo sféru výrobních vztahů. Umožňuje nám poznat, jak se vyvíjí zboží organizace společenského hospodářství, jak se přeměňuje v kapitalistickou, vytvářejíc (už v rámci výrobních vztahů) antagonistické třídy buržoazie a proletariátu, jak rozvíjí produktivitu společenské práce a tím s sebou přináší prvek, který se dostává do nesmiřitelného rozporu se základy kapitalistické organizace samé.

To je *kostra* Kapitálu. Jde však o to, že se Marx s touto kosterou nespokojil, že se neomezil na pouhou „ekonomickou teorii“ v obvyklém smyslu, ale — ačkoli *vysvětloval* strukturu a vývoj dané společenské formace *všhradně* výrobními vztahy — vždy zároveň zkoumal nadstavby od-

povídající těmto výrobním vztahům, a tak doplňoval kostru svalstvem a krví. Kapitál měl obrovský úspěch právě proto, že toto dílo „německého ekonomy“ ukázalo čtenáři celou kapitalistickou společenskou formaci jako živou — v její životní realitě, s faktickými sociálními projevy třídního antagonismu, který provází výrobní vztahy, s buržoazní politickou nadstavbou, jež chrání nadvládu kapitalistické třídy, s buržoazními ideami svobody, rovnosti atd., s buržoazními rodinnými vztahy. Teď pochopíme, že srovnání s Darwinem je zcela přiléhavé: Kapitál není nic jiného než „několik zobecňujících, navzájem velmi těsně spjatých idejí, korunujících celý Mont Blanc faktografického materiálu“. A jestliže někdo četl Kapitál a nepostřehl tyto zobecňující ideje, není to Marxova vina, neboť on na ně, jak jsme viděli, upozornil i v předmluvě. A nejen to: takové srovnání je správné nejen z vnější stránky (která, neznámo proč, zvláště zaujala pana Michajlovského), ale i z vnitřní. Jako Darwin skoncoval s představou, že druhy živočichů a rostlin navzájem nesusouvisí, že jsou náhodné, „bohem stvořené“ a neměnné, a jako první postavil biologii na skutečně vědecký základ tím, že objevil proměnlivost druhů a jejich dědičnost, tak Marx skoncoval s představou, že společnost je mechanickým seskupením individuí, které připouští jakékoli změny z vůle vrchnosti (nebo jinými slovy, z vůle společnosti a vlády), vzniká a mění se náhodně, a první postavil sociologii na vědecký základ zavedením pojmu společensko-ekonomické formace jako souhrnu daných výrobních vztahů a konstatováním, že vývoj těchto formací je přírodně historický proces.

Nyní — po vydání Kapitálu — není už materialistické pojetí dějin hypotézou, ale vědecky dokázanou teorií. Dokud nebude učiněn nový pokus vědecky objasnit fungování a vývoj některé společenské formace — skutečné společenské formace, a ne způsobu života některé země nebo národa či dokonce třídy atp., nový pokus, který by stejně jako

materialismus dovedl vnést řád do „příslušných faktů“ a který by dovedl podat stejně živý obraz určité formace a současně ji přísně vědecky objasnit — do té doby bude materialistické pojetí dějin synonymem vědy o společnosti. Materialismus není „převážně vědeckým pojetím dějin“, jak se domnívá pan Michajlovskij, ale jejich jediným vědeckým pojetím.

Umíte si teď představit něco komičtějšího než to, že se našli lidé, kteří si přečetli Kapitál a nedokázali v něm nalézt materialismus?! Kde je? ptá se s upřímným podivem pan Michajlovskij.

Četl Komunistický manifest a nezpozoroval, že soudobé poměry — právní, politické, rodinné, náboženské i filozofické — se v něm vysvětlují materialisticky, že dokonce kritika socialistických a komunistických teorií hledá a nalézá jejich kořeny v určitých výrobních vztazích.

Četl Bídu filozofie a nezpozoroval, že Proudhonova sociologie se tu rozebírá z materialistického hlediska, že kritika Proudhonova návrhu na řešení nejrůznějších historických problémů vychází z principů materialismu a že se autor ve svých vlastních návodech, kde je třeba hledat fakta k řešení těchto problémů, odvolává vždy na výrobní vztahy.

Četl Kapitál a nezpozoroval, že má před sebou vzor vědecké analýzy jedné — té nejsložitější — společenské formace pomocí materialistické metody, vzor všemi uznávaný a nikým nepřekonaný. A pan Michajlovskij sedí a láme si hlavu hlubokomyslnou otázkou: „V kterém díle vyložil Marx své materialistické pojetí dějin?“

Každý, kdo zná Marxe, by mu na to odpověděl jinou otázkou: v kterém díle Marx nevykládal materialistické pojetí dějin? Ale pan Michajlovskij se pravděpodobně doví o Marxových materialistických studiích teprve tehdy, až budou uvedeny pod příslušnými pořadovými čísly v některé historiozofické práci nějakého Karejeva v rubrice „ekonomický materialismus“.

Nejkurióznější však je, že pan Michajlovskij vytýká Marxovi, že „nepřezkoumal (sic!) všechny známé teorie historického procesu“. To už je opravdu směšné. A v čem tyto teorie z devíti desetin spočívaly? V čistě apriorních, dogmatických, abstraktních spekulacích, co je společnost, co je pokrok atd. (Beru úmyslně příklady blízké intelektu i srdci pana Michajlovského.) Jenže takové teorie přinášejí mnoho škody už tím, že existují, škodí svou základní metodou, svou naprostou a beznadějnou metafyzičností. Vždyť začínat otázkami, co je společnost nebo co je pokrok, znamená začínat od konce. Kde vezmete pojem společnosti a pokroku, když jste ještě důkladně neprozkoumali ani jednu společenskou formaci, když jste nedokázali tento pojem ani stanovit, když jste nedovedli ani přikročit k serióznímu studiu faktů, k objektivní analýze společenských vztahů? To je nejmódnější rys metafyziky, kterou začínala každá věda: dokud se lidé nepustili do studia faktů, stále jen konstruovali a priori všeobecné teorie, z nichž nikdy nic nevzešlo. Metafyzicky uvažující chemik, který nedovedl ještě věcně prozkoumat chemické procesy, si vykonstruoval teorii o síle chemické afinity. Metafyzicky uvažující biolog vykládal, co je život a životní síla. Metafyzicky uvažující psycholog bádá, co je duše. Absurdní byla už sama metoda. Nemůžeme uvažovat o duši, jestliže předem neobjasníme jednotlivé psychické procesy: pokrok musí spočívat právě v tom, že lidé přestanou teoretizovat a planě filozofovat, co je to duše, a dokáží postavit na vědecký základ studium faktů charakterizujících jednotlivé psychické procesy. Proto výtka vznesená panem Michajlovským vyznívá naprosto stejně, jako kdyby představitel metafyzické psychologie, jenž celý svůj život psal „pojedenání“ o tom, co je duše (a přitom nedovedl přesně objasnit ani ten nejjednodušší psychický jev), začal vytýkat zastánci vědecké psychologie, že neprozkoumal všechny dosud známé teorie o duši. Tento vědec psycholog zavrhl filozofické teorie o duši a pustil se přímo do studia materiál-

ního substrátu psychických jevů — nervových procesů — a analyzoval a objasnil dejme tomu jeden nebo několik psychických procesů. A tu náš metafyzicky uvažující psycholog takovou práci čte a libuje si, jak dobře jsou vylíčeny procesy a prostudována fakta, ale není spokojen. Dovolte, rozhorluje se, když poslouchá diskuse o zcela novém pojetí psychologie tohoto učenice, o zvláštní metodě vědecké psychologie — dovolte, rozčiluje se filozof, a v kterém pak díle je vyložena tato metoda? Vždyť v této práci jsou „jen pouhá fakta“. Není v ní ani stopy po přehodnocení „všech známých filozofických teorií o duši“. Toto rozhodně není odpovídající dílo!

Stejně tak Kapitál přirozeně není odpovídajícím dílem pro metafyzicky uvažujícího sociologa, jenž si neuvědomuje neplodnost apriorních úvah o společnosti, jenž nechápe, že místo ke studiu a vysvětlování vedou takové metody jen k tomu, že se pod pojem společnost podsouvají buď buržoazní ideje anglického kramáře, nebo maloměstácko-socialistické ideály ruského demokrata a nic víc. Právě proto všechny tyto filozofickohistorické teorie vznikaly a praskaly jako mýdlové bubliny. V nejlepším případě byly symptomem společenských idejí a vztahů své doby a ani v nejmenším nepřispívaly k tomu, aby člověk *pochopil* alespoň některé jednotlivé, zato však skutečné (a nikoli „odpovídající lidské přirozenosti“) společenské vztahy. Obrovský krok vpřed, který udělal v tomto směru Marx, spočíval právě v tom, že zavrhl všechny úvahy o společnosti a pokroku vůbec, zato však podal *vědeckou* analýzu *jedné* společnosti a *jedné* formy pokroku, totiž kapitalistické. A pan Michajlovskij mu vytýká, že začal od začátku, a ne od konce, že začal analýzou faktů, a ne konečnými závěry, zkoumáním jednotlivých, historicky konkrétních společenských vztahů, a ne všeobecnými teoriemi o podstatě těchto společenských vztahů vůbec! A ptá se: „Kde je odpovídající dílo?“ To je ale mudrc, tenhle subjektivní sociolog!!

Kdyby se náš subjektivní filozof omezil jen na nechápa-

vou otázku, v kterém díle je zdůvodněn materialismus, nebylo by to ještě nejhorší. Ale on — přesto (nebo snad právě proto), že nenašel nikde nejen zdůvodnění, ale ani výklad materialistického pojetí dějin — začíná připisovat této doktríně nároky, které si nikdy nečinila. Cituje Blosův výrok, že Marx razil zcela nové *pojetí* dějin, a bez sebe-menších rozpaků dodává: tato teorie si připisuje zásluhu, že „objasnila lidstvu jeho minulost“, že objasnila „celou (sic!?) minulost lidstva“ apod. Ale vždyť to je lež! Tato teorie usiluje o objasnění pouze jedné, kapitalistické společenské organizace a žádné jiné. Jestliže aplikace materialismu na analýzu a objasnění jedné společenské formace přinesla tak skvělé výsledky, je naprosto přirozené, že materialismus v dějinách už není hypotézou, ale vědecky ověřenou teorií; její platnost se přirozeně vztahuje i na ostatní společenské formace, jež zatím nebyly podrobeny speciálnímu faktografickému zkoumání a podrobné analýze, stejně jako se platnost ideje transformismu, dokázané dostatečným množstvím faktů, vztahuje na celou oblast biologie, třebaže u jednotlivých druhů živočichů a rostlin nebylo ještě možné přesně zjistit, zda u nich opravdu dochází k transformacím. A jako si transformismus nečiní nárok na objasnění „celých“ dějin vzniku druhů, ale jen na zvědečtění metody tohoto objasnění, tak ani materialismus v dějinách si nikdy nečinil nárok na to, že všechno objasnil, nýbrž že pouze ukázal „jedině vědeckou“ — podle Marxových slov (Kapitál) — metodu objasnění dějin.³⁴ Z toho je vidět, jak důvtipných, seriózních a slušných způsobů polemiky užívá pan Michajlovskij. Nejdříve překrucuje Marxe, když připisuje materialismu aplikovanému na dějiny nesmyslné nároky „všechno objasnit“, nalézt „klíče ke všem historickým zámkům“ (nároky, které Marx ve svém „dopisu“³⁵ o člancích Michajlovského přirozeně ihned a velmi jízlivě odmítl), potom zesměšňuje tyto nároky, které sám vymyslel, a nakonec uvádí přesné Engelsovy myšlenky — přesné proto, že tentokrát uvádí citát a ne

vlastní parafrázi — že politickou ekonomii, jak ji chápou materialisté, „je třeba teprve vytvořit“, že „to, co nám ekonomická věda až dosud dala, omezuje se“ na dějiny kapitalistické společnosti³⁶ — a vyvozuje závěr, že „těmito slovy se velmi zužuje sféra působnosti ekonomického materialismu“! Jak bezmezně naivní nebo jak bezmezně ješitný musí být člověk, aby spoléhal na to, že mu takové kejkle projdou bez povšimnutí! Nejdříve překroutil Marx, pak si tropil žerty z vlastních lží, potom ocitoval přesné myšlenky — a nyní má tu drzost prohlašovat, že se jimi zužuje sféra působnosti ekonomického materialismu!

O jaké kejklářství u pana Michajlovského jde, to poznáme blíže z následujícího příkladu: „Marx je“ (tj. základy teorie ekonomického materialismu) „nikde nezdůvodňuje,“ praví pan Michajlovskij. „Marx sice zamýšlel společně s Engelsem napsat dílo filozofickohistorického a historickofilozofického charakteru, a dokonce je napsal (v letech 1845—46), ale nikdy nevyšlo. Engels praví: ‚Hotovou část tohoto díla³⁷ tvoří výklad materialistického pojetí dějin, který jen dokazuje, jak byly naše tehdejší znalosti ekonomických dějin ještě neúplné.‘ To znamená,“ uzavírá pan Michajlovskij, „že základní body ‚vědeckého socialismu‘ a teorie ekonomického materialismu byly objeveny a hned nato vyloženy v Manifestu v době, kdy k tomu Marx a Engels ještě měli, podle vlastního doznání jednoho z autorů, nedostatečné znalosti.“

To je od pana Michajlovského milé, jen co je pravda! Engels říká, že měli nedostatečné znalosti ekonomických „dějin“, a proto neuveřejnili svůj spis, „všeobecného“ historickofilozofického charakteru. Pan Michajlovskij to překrucuje tak, že měli nedostatečné znalosti „pro takový úkol“, jako je vypracování „základních bodů vědeckého socialismu“, tj. pro vědeckou kritiku *buržoazního* řádu vyslovenou už v Manifestu. Buď — anebo: buď pan Michajlovskij není s to pochopit rozdíl mezi pokusem obsáhnout celou filozofii dějin a pokusem vědecky objasnit buržoazní řád,

anebo se domnívá, že Marxovy a Engelsovy znalosti nestačily na kritiku politické ekonomie. V tomto případě pak je od něho opravdu hanebné, že nás neseznamuje s argumenty, jimiž dokazuje tento nedostatek, se svými opravami a připomínkami. Marxovo a Engelsovo rozhodnutí, že neuveřejní historickofilozofickou práci a soustředí veškeré úsilí na vědeckou analýzu jedné společenské organizace, je jen příznačné pro jejich mimořádnou vědeckou svědomitost. Rozhodnutí pana Michajlovského provádět kejkle s tímto dovětkem a tvrdit, že prý Marx a Engels vykládali své názory a současně sami přiznávali, že jejich znalosti byly neúplné, je jen příznačné pro jeho polemické metody, které nesvědčí o důvtipu ani o slušnosti.

Druhý příklad: „O zdůvodnění ekonomického materialismu jako historické teorie se více zasloužil Marxův alter ego Engels,“ praví pan Michajlovskij. „Napsal speciální historickou práci Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu v souvislosti (im Anschluss) s Morganovými názory. Tento ‚Anschluss‘ je neobyčejně pozoruhodný. Kniha Američana Morgana vyšla mnoho let poté, co Marx a Engels vyhlásili principy ekonomického materialismu, a naprosto nezávisle na tomto učení.“ Nu a teď prý „se ekonomičtí materialisté přiklonili“ k této knize, a jelikož v předhistorických dobách nebylo boje tříd, „opravili“ poučku o materialistickém pojetí dějin tak, že určujícím momentem je vedle produkce materiálních hodnot produkce člověka samého, tj. produkce dětí, která měla dominující úlohu v prvobytné epoše, kdy produktivita práce byla ještě příliš nízká.

„Je velikou zásluhou Morganovou,“ praví Engels, „že našel v rodových svazech severoamerických Indiánů klíč k nejdůležitějším, dosud neřešitelným záhadám nejstarších řeckých, římských a německých dějin.“³⁸

„Koncem čtyřicátých let,“ vyslovuje se k tomu pan Michajlovskij, „bylo tedy objeveno a vyhlášeno zcela nové, materialistické a skutečně vědecké pojetí dějin, které zna-

menalo pro historickou vědu totéž, co Darwinova teorie pro moderní přírodovědu.“ Avšak toto pojetí — opakuje potom ještě jednou pan Michajlovskij — nebylo nikdy vědecky zdůvodněno. „Nejenom nebylo ověřeno na rozsáhlém a různorodém faktografickém materiálu“ (Kapitál „není odpovídající dílo“: tam jsou pouhá fakta a pracné výzkumy!), „ale nebylo ani dostatečně motivováno alespoň kritikou či odmítnutím jiných filozofickohistorických systémů.“ Engelsova kniha Herrn E. Dührings Umwälzung der Wissenschaft* — to jsou „jen mimochodem vyslovené duchaplné pokusy“, a pan Michajlovskij se proto domnívá, že je možné přejít mlčením spoustu závažných otázek, které jsou v tomto spise nadhozeny, třebaže tyto „duchaplné pokusy“ velmi duchaplně odhalují bezobsažnost sociologií „začínajících od utopií“, třebaže tento spis přináší podrobnou kritiku oné „teorie násilí“, podle které jsou ekonomické poměry určovány politickoprávními a kterou tak horlivě propagují páni publicisté z časopisu Ruskoje bogatstvo. Opravdu je mnohem snazší utrousit o spisu několik nic neříkajících frází než věcně rozebrat alespoň jednu otázku, která je v něm materialisticky vyřešena; přitom je to i bezpečné, protože cenzura pravděpodobně nikdy nepovolí překlad této knihy, a pan Michajlovskij ji může bez obav o svou subjektivní filozofii nazývat duchaplnou.

Ještě příznačnější a poučnější (pro ilustraci toho, že jazyk má člověk proto, aby skrýval své myšlenky nebo dával prázdnotě formu myšlenky) je úsudek o Marxově Kapitálu. „V Kapitálu jsou skvělé stránky historického obsahu, **ale**“ (tohle „ale“ je skvělé! To není obyčejné „ale“, nýbrž ono pověstné „mais“,** jež v překladu do ruštiny znamená:

* Pana Eugena Dühringa převrat vědy (Anti-Dühring). *Red.*

** Pověstné „mais“ (neboli Ščedrinovo „ale“) — tj. ale, jež vyvrací předtím vyslovené zásady nebo k nim má výhrady. Tímto obratem se zabývá v jednom fejjetonu ruský satirik M. J. Saltykov-Ščedrin. *Čes. red.*

„žádný strom neroste do nebe“) „už v souladu s vlastním posláním knihy jsou zaměřeny na jedno konkrétní historické období a nezdůvodňují základní teze ekonomického materialismu, nýbrž se pouze dotýkají ekonomické stránky určité skupiny historických jevů.“ Jinými slovy: Kapitál věnovaný právě jen zkoumání kapitalistické společnosti podává materialistickou analýzu této společnosti a jejích nadstaveb, „ale“ pan Michajlovskij raději přechází tuto analýzu mlčením, vždyť tu přece jde jen o „jedno“ období, kdežto on, pan Michajlovskij, chce obsáhnout všechna období, a to tak, že by konkrétně nemluvil ani o jednom. K tomuto cíli — tj. aby obsáhl všechna období a nezmínil se věcně ani o jednom — vede pochopitelně jen jedna cesta: cesta floskulí a frází, „skvělých“ a prázdných. Panu Michajlovskému se v umění odbývat otázky frázemi nikdo nevyrovná. Jak je vidět, nestojí za to zabývat se (jednotlivě) Marxovými výzkumy věcně, protože Marx „nezdůvodňuje základní teze ekonomického materialismu, nýbrž se pouze dotýká ekonomické stránky určité skupiny historických jevů“. Jaká hlubokomyslnost! — „Nezdůvodňuje“, „nýbrž se pouze dotýká“! — Vskutku, jak snadno lze každou otázku odbýt frází! Jestliže například Marx nesčetněkrát objasňuje, proč základem občanské rovnoprávnosti, svobodné smlouvy a podobných principů právního státu jsou vztahy výrobců zboží — co to znamená? Zdůvodňuje tím materialismus, anebo se ho „pouze“ dotýká? Se skromností jemu vlastní se náš filozof zdráhá říci něco k věci a rovnou vyvozuje závěry ze svých „duchaplých pokusů“ oslnit slovy a přitom nic neříci.

„Není divu,“ říká se v tomto závěru, „že pro teorii, jež si kladla za cíl osvětlit světové dějiny, zůstávaly čtyřicet let po jejím vyhlášení staré řecké, římské a německé dějiny nerozřešenou záhadou; a klíč k této záhadě našel za prvé člověk, jemuž byla naprosto cizí teorie ekonomického materialismu a který o ní nic nevěděl, a za druhé — našel jej s pomocí faktoru neekonomického. Poněkud komicky

působí termín ‚produkce samého člověka‘, tj. produkce dětí, kterého se Engels chytá, aby udržel alespoň slovní spojení se základní poučkou ekonomického materialismu. Je však nucen přiznat, že život lidstva se po mnohá staletí podle této poučky neutvářel.“ Vaše polemika, pane Michajlovskij, je skutečný „div“! Teorie spočívala v tom, že pro „osvětlení“ historie je třeba hledat východiska nikoli v ideologických, nýbrž v materiálních společenských vztazích. Pro nedostatek faktografického materiálu nebylo možno použít této metody při analýze některých velmi důležitých jevů nejstarších evropských dějin, například rodové organizace³⁹, která proto zůstávala záhadou.* Pak Morgan shromáždí v Americe bohatý materiál a ten mu umožní analyzovat podstatu rodové organizace a dospět k závěru, že její objasnění nelze hledat v ideologických vztazích (například právních nebo náboženských), nýbrž v materiálních. Je jasné, že tento fakt skvěle potvrzuje materialistickou metodu, a to je vše. A když pan Michajlovskij *vytýká* této doktríně, že — za prvé — klíč k největším historickým záhadám našel člověk, jemuž byla „naprosto cizí“ teorie ekonomického materialismu, stačíme jen žasnout, jak lidé nedokážou rozlišovat to, co mluví v jejich prospěch, od toho, co jejich názory jasně vyvrací. Za druhé — usuzuje náš filozof — produkce dětí je faktor neekonomický. Kde jste však u Marxe nebo Engelse četl, že by mluvili výhradně o ekonomickém materialismu? Když charakterizovali svůj světový názor, nazývali jej prostě materialismem. Jejich základní myšlenka (naprosto jasně vyjádřená třeba i ve výše uvedeném citátu z Marxe) spočívala v tom, že společenské vztahy se dělí na materiální a ideologické. Ideologické jsou jen nadstavbou nad materi-

* Pan Michajlovskij si ani zde nenechává ujít příležitost k pošklebkům: Jak to prý přijde, že vědecké pojetí dějin a dějiny starověku jsou záhadou! Z každé učebnice, pane Michajlovskij, se můžete dovědět, že otázka rodové organizace patří k těm nejobtížnějším, o jejichž vysvětlení se pokoušela řada teorií.

álními, které se utvářejí nezávisle na vůli a vědomí člověka jako forma (výsledek) jeho činnosti směřující k zachování jeho existence. Objasnění politickoprávních forem — praví Marx ve zmíněném citátu — je třeba hledat v „materiálních životních poměrech“. Ale snad si pan Michajlovskij nemyslí, že vztahy spojené s produkcí dětí patří k vztahům ideologickým? Výklad této otázky je pro pana Michajlovského tak typický, že stojí za to se u něho pozastavit. „Ať budeme jakkoli chytračit, pokud jde o ‚produkcí dětí‘,“ praví, „ve snaze zajistit alespoň slovní spojitost mezi ní a ekonomickým materialismem, ať se bude tato produkce jakkoli proplétat v složité síti jevů společenského života s jinými jevy včetně ekonomických, má přece své vlastní, fyziologické a psychické kořeny.“ (To vypravujete kojencům, pane Michajlovskij, že produkce dětí má fyziologické kořeny!? Co tu chcete zamluvit?) „To nám připomíná, že teoretikové ekonomického materialismu se nevypořádali nejen s historií, ale ani s psychologií. Není pochyb, že rodové svazky pozbyly svého významu v dějinách civilizovaných zemí, avšak sotva to lze s takovou jistotou tvrdit o vztazích bezprostředně pohlavních a rodinných. Výrazně se pochopitelně změnilo pod vlivem komplikujícího se života, avšak při troše dialektické obratnosti by se dalo dokázat, že ‚nadstavbu‘ nad vztahy pohlavními a rodinnými tvoří nejen vztahy právní, nýbrž i vztahy ekonomické. Nebudeme se tím dále zabývat, ale přesto poukážeme alespoň na instituci dědictví.“

Konečně se našemu filozofovi poštěstilo dostat se od prázdných fráží* k faktům, konkrétním faktům, která lze ověřit a která nedovolují tak snadno podstatu věcí „zamlouvat“. Poďíváme se, jak dokazuje náš kritik Marxe, že instituce dědic-

* Opravdu, jak jinak se dá nazvat takový postup, jestliže kritik vytýká materialistům, že se nevypořádali s historií, aniž se pokusil rozebrat alespoň jeden z četných materialistických výkladů různých historických otázek, které podali materialisté? Anebo když říká: dalo by se to dokázat, ale nebudeme se tím zabývat.

tví je nadstavbou nad pohlavními a rodinnými vztahy. „Dědí se,“ soudí pan Michajlovskij, „produkty ekonomické výroby“ („Produkty ekonomické výroby“!! Jak učeně je to řečeno! Jak zvučně to zní! A jaký vytríbený jazyk!) „a sama instituce dědictví je podmíněna do jisté míry faktem ekonomické konkurence. Ale — za prvé — dědí se také nemateriální hodnoty, což se projevuje v péči o výchovu dětí v duchu otců.“ Výchova dětí patří tedy do instituce dědictví! Například v ruském občanském zákoníku je článek, podle kterého „se mají rodiče snažit domácí výchovou zušlechtit jejich (dětí) mravy a podporovat snahy vlády“. Tak tohle snad nazývá náš filozof institucí dědictví? „A za druhé — i když zůstaneme výhradně v ekonomické oblasti — je-li instituce dědictví nemyslitelná bez produktů výroby, které se dědí, je stejně nemyslitelná bez produktů produkce dětí — bez nich a bez oné složité a vypjaté psychiky, která k nim bezprostředně patří.“ (No ne, všimněte si způsobu vyjadřování: složitá psychika „patří“ k výrobkům produkce dětí! To je nádherné!) Tedy instituce dědictví je nadstavbou nad rodinnými a pohlavními vztahy proto, že dědictví je nemyslitelné bez produkce dětí! To je přece opravdové objevení Ameriky. Doposud se všeobecně soudilo, že produkce dětí může objasnit instituci dědictví právě tak málo jako nutnost přijímat potravu instituci vlastnictví. Dosud se všeobecně mělo za to, že jestliže například v Rusku v období rozkvětu poměstného systému⁴⁰ se nemohla půda dědit (jelikož se považovala jen za podmíněné vlastnictví), pak je třeba hledat vysvětlení této otázky ve zvlátnostech tehdejší společenské organizace. Pan Michajlovskij se pravděpodobně domnívá, že věc lze vysvětlit prostě tím, že psychika, která patřila k produktům produkce dětí tehdejšího statkáře, nebyla dost složitá.

Vyslechte „přítele lidu“ — můžeme říci, budeme-li parafrázovat známé rčení — a najdete měšťáka. Vskutku, jaký jiný smysl mohou mít tyto úvahy pana Michajlov-

ského o souvislosti instituce dědictví s výchovou dětí, s psychikou produkce dětí atd., ne-li ten, že instituce dědictví je stejně věčná, nutná a posvátná jako výchova dětí! Pan Michajlovskij si samozřejmě ponechal otevřená zadní dvířka, když prohlásil, že „instituce dědictví je do jisté míry podmíněna faktem ekonomické konkurence“. To však není nic jiného než pokus vyhnout se jasné odpovědi na otázku, a přitom nevhodnými prostředky. Jak můžeme vzít tuto připomínku na vědomí, když se nám neřeklo ani slovo o tom, do jaké „jisté míry“ vlastně závisí dědictví na konkurenci? Když vůbec nebylo vyloženo, čím se vlastně vysvětluje souvislost mezi konkurencí a institucí dědictví? Instituce dědictví už ve skutečnosti předpokládá soukromé vlastnictví a to se objevuje teprve se vznikem směny. Jeho základem je rodící se specializace společenské práce a zcizování výrobků na trhu. Dokud například všichni členové prvobytné indiánské obce vyráběli všechny výrobky nezbytné pro obec společně, nebylo soukromé vlastnictví ani možné. Když pak do obce pronikla dělba práce a každý z jejích členů se začal sám zabývat zhotovováním nějakého výrobku a prodávat jej na trhu, stala se výrazem tohoto materiálního osamostatnění výrobců zboží instituce soukromého vlastnictví. Jak soukromé vlastnictví, tak dědictví jsou kategoriemi takového společenského řádu, ve kterém už vznikly samostatné, malé (monogamní) rodiny a začala se rozvíjet směna. Příklad pana Michajlovského dokazuje pravý opak toho, co chtěl dokázat.

Ještě jednou se pan Michajlovskij odvolává na fakta — a opět je to svého druhu perla! „Pokud jde o rodové svazky,“ pokračuje v opravování materialismu, „v dějinách civilizovaných národů zčásti skutečně vybledly pod paprsky vlivu výrobních forem“ (Opět vytáčka, jenomže ještě zjevnější. Jakých vlastně výrobních forem? Planá fráze!), „ale zčásti se rozplynuly ve svém vlastním pokračování a zevšeobecnění — ve svazcích národních.“ Tak tedy národní svazky jsou pokračováním a zevšeobecněním

svazků rodových! Pan Michajlovskij přejímá zřejmě své představy o dějinách společnosti z dětské báchorky, které se učí gymnazisté. Dějiny společnosti — hlásá tato školská poučka — spočívají v tom, že na počátku byla rodina, tato buňka každé společnosti*, potom — prý — se rodina rozrostla v kmen a kmen se rozrostl ve stát. Opakuje-li pan Michajlovskij s vážnou tváří tento dětinský nesmysl, dokazuje to jen — mimo jiné — že nemá nejmenší potuchy ani o ruských dějinách. Dalo-li se mluvit o rodovém zřízení ve staré Rusi, je nesporné, že ve středověku, v období moskevské říše, již tyto rodové svazky neexistovaly, tj. stát se naprosto nezakládal na svazcích rodových, ale místních; statkáři a kláštery přijímali rolníky z různých míst, a obce, které takto vznikaly, byly svazky čistě teritoriálními. O národních svazcích v pravém slova smyslu se však tehdy sotva dalo mluvit: stát se rozpadal na jednotlivé „země“, částečně dokonce knížectví, která si zachovala zjevné stopy dřívější autonomie, zvláštnosti správy, někdy své zvláštní vojsko (místní bojaři táhli do války se svými pluky), zvláštní celní hranice atd. Teprve nové období ruských dějin (přibližně od 17. století) se vyznačuje skutečným splynutím všech těchto oblastí, zemí a knížectví v jeden celek. Toto splynutí nebylo způsobeno, velevážený pane Michajlovskij, rodovými svazky, a dokonce ani jejich pokračováním a zevšeobecněním, ale rozvíjející se směnou mezi oblastmi, postupně rostoucím oběhem zboží, koncentrací drobných místních trhů v jeden celoruský trh. Jelikož tento proces usměrňovali a ovládali kapitalističtí obchodníci, nebylo vytváření těchto národních svazků ničím jiným než vytvářením svazků buržoazních. Oběma svými odkazy na fakta popřel pan Michajlovskij jediné sebe sama a neukázal nám nic kromě příkladu buržoazních

* To je čistě buržoazní idea; rozptýlené, malé rodiny začaly převládat teprve za buržoazního režimu; v předhistorické době vůbec neexistovaly. Pro měšťáka není nic příznačnějšího, než že přenáší znaky současných poměrů na všechny doby a národy.

banalit; *banalit* proto, že vysvětloval instituci dědictví produkci dětí a její psychikou, a národnost — rodovými svazky; *buržoazních* proto, že chápal kategorie a nadstavby jedné historicky vymezené společenské formace (založené na směně) jako kategorie právě tak obecné a věčné, jako je výchova dětí a „bezprostředně“ pohlavní styky.

Nejpříznačnější je, že jakmile se náš subjektivní filozof pokusil přejít od frází ke konkrétním faktům, ocitl se v louži. A v této ne zrovna nejčistší pozici se zřejmě cítí velmi dobře: sedí, naparuje se a stříká kolem špínu. Chce například vyvrátit tvrzení, že dějiny jsou řadou epizod třídního boje. S vážnou tváří prohlašuje, že je to „extrém“, a pokračuje: „Mezinárodní dělnické sdružení⁴¹, které založil Marx, aby vedlo třídní boj, nezabránilo francouzským a německým dělníkům navzájem se vraždit a ničit.“ To prý dokazuje, že materialismus se nevypořádal „s démonem nacionální sebelásky a nacionální nenávisti“. Toto tvrzení ukazuje, jak kritik vůbec nechápe, že hlavní příčinou této nenávisti jsou zcela reálné zájmy obchodní a průmyslové buržoazie a že mluvit o národních citech jako samostatném faktoru znamená jen zastírat podstatu věci. Viděli jsme už ostatně, jak hlubokomyslnou představu má náš filozof o národnostní otázce. Pan Michajlovskij nedovede o Internacionále mluvit jinak než s čistě burenikovskou⁴² ironií: „Marx byl hlavou Mezinárodního dělnického sdružení, které se sice rozpadlo, ale má se znovu vzchopit.“ Máme-li ovšem spatřovat nec plus ultra mezinárodní solidarity v systému „spravedlivé“ směny, jak to s maloměšťáckou nechutností rozmazává redaktor zpráv z domova v 2. čísle časopisu *Ruskoje bogatstvo*, a nechápat, že směna — spravedlivá i nespravedlivá — vždycky předpokládá a zahrnuje v sobě nadvládu buržoazie a že bez odstranění hospodářské organizace založené na směně nelze skoncovat s mezinárodními konflikty, pak je pochopitelné, že si z Internacionály tropí jen posměch. Pak je pochopitelné, že panu Michajlovskému nejde do hlavy

jednoduchá pravda, že proti nacionální nenávisti nelze bojovat jinak, než že se v každé jednotlivé zemi zorganizuje a semkne třída utlačovaných k boji proti třídě utlačovatelů a takové národní dělnické organizace se pak sjednotí v jednu mezinárodní dělnickou armádu k boji proti mezinárodnímu kapitálu. Pokud jde o to, že Internacionála nezabránila dělníkům navzájem se vraždit, postačí připomenout panu Michajlovskému události Komuny, v nichž se projevil skutečný postoj organizovaného proletariátu k vládnoucím třídám, jež vedly válku.

Co je zvláště pobuřující v celé polemice pana Michajlovského, to jsou právě jeho metody. Jestliže není spokojen s taktikou Internacionály, jestliže nesdílí ideje, v jejichž duchu se organizují evropští dělníci, nechť je alespoň přímo a otevřeně kritizuje, nechť vyloží své představy o účelnější taktice, o správnějších názorech. Ale on žádné určité a jasné námitky nemá a jen tu a tam utrousí v záplavě frází nesmyslné jízlivosti. Není to špinavost? Zejména uvážíme-li, že bránit ideje a taktiku Internacionály není v Rusku legálně povoleno. Stejných metod užívá pan Michajlovskij, když polemizuje s ruskými marxisty: místo aby přesně formuloval jejich teze a podrobil je jasné a otevřené kritice, chytá se raději jednotlivých útržků marxistické argumentace, které náhodou zaslechl, a překrucuje je. Posuďte sami: „Marx byl příliš chytrý a příliš učený, než aby se domníval, že právě on objevil ideu historické nutnosti a zákonitosti společenských jevů... Na nižších stupních (marxistického žebříčku)* to nevědí,“ (že idea „historické nutnosti není

* K tomuto nesmyslnému termínu je třeba poznamenat, že pan Michajlovskij vyzdvihuje zvláště Marxe (příliš chytrého a příliš učeného, než aby náš kritik mohl přímo a otevřeně kritizovat to neb ono jeho tvrzení), za něho staví Engelse („ne již tak tvůrčí duch“), potom víceméně samostatně myslící lidi jako Kautského a — ostatní marxisty. Ale řekněte, jaký význam může mít tato klasifikace? Je-li kritik nespokojen s popularizátory Marxe, kdo mu brání korigovat jejich tvrzení podle Marxe? Nic takového nedělá. Zřejmě se pokusil o vtip, ale nevyšlo mu to.

novinka, kterou vynalezl nebo objevil Marx, ale dávno zjištěná pravda“) „nebo přinejlepším mají jen mlhavou představu o tom, kolik duševních sil a energie bylo od pradávna vynaloženo na zjištění této pravdy.“

Podobné výroky pochopitelně mohou skutečně zapůsobit na čtenáře, kteří slyší o marxismu poprvé; u nich může kritik snadno dosáhnout svého cíle: zmást, zavtipkovat si a „zvítězit“ (jak se prý vyjadřují o člancích pana Michajlovského jeho spolupracovníci z časopisu Ruskoje bogatstvo). Kdo však jen trochu zná Marxe, hned pozná nepoctivost i neplodnost takových metod. Nemusíme s Marxem souhlasit, ale nemůžeme mu upřít, že naprosto jasně zformuloval své názory, které byly *novinkou* v porovnání s názory starších socialistů. Novinka byla v tom, že starší socialisté se domnívali, že dostatečně zdůvodní své názory, jestliže odhalí útlak mas za daného režimu, jestliže ukážou přednosti takového řádu, v kterém by každý dostával to, co sám vyrobil, jestliže ukážou, že tento ideální řád odpovídá „lidské přirozenosti“, pojmu rozumného mravního života atd. Marx pokládal za nemožné spokojit se s takovým socialismem. Neomezil se jen na charakteristiku soudobého společenského řádu, na jeho hodnocení a odsouzení, ale vědecky jej objasnil tím, že převedl tento soudobý řád, v různých evropských a mimoevropských státech rozdílný, na společného jmenovatele — na kapitalistickou společenskou formaci, a zákony jejího fungování a vývoje podrobil objektivní analýze (dokázal, že za tohoto řádu je vykořisťování *nutné*). Stejně tak nepokládal za možné spokojit se s tvrzením, že pouze socialistický řád odpovídá lidské přirozenosti, jak tvrdili velcí utopičtí socialisté a jejich ubozí epigoni, subjektivní sociologové. Pomocí též *objektivní* analýzy kapitalistického řádu dokazoval *nutnost* jeho přeměny v řád socialistický. (K tomu, jak to dokazoval a co pan Michajlovskij proti tomu namítal, se ještě vrátíme.) — To je důvod, proč se marxisté tak často odvolávají na nutnost. Nesprávný výklad, kterým

pan Michajlovskij zkreslil problém, je nabíledni: pominul celý věcný obsah teorie, celou její podstatu a podal tuto teorii tak, jako by se celá redukovala na jediné slovo „nutnost“ („ve složité praxi není možné odvolávat se jen na ni“), jako by *důkaz* správnosti této teorie spočíval v tom, že to vyžaduje historická nutnost. Jinými slovy, pomlčel o obsahu doktríny, vzal si na mušku pouhou její etiketu a teď se opět začíná pošklebovat oné „triviální říkance“, v níž se sám pokusil přeměnit Marxovo učení. Ale už se nebudeme dál těmito kejkli zabývat, už je dostatečně známe. Ať si hraje komedii k potěše a spokojenosti pana Burenina (jenž nadarmo nepochválil pana Michajlovského v časopise *Novoje vremja*⁴³), ať si poštekává z kouta na Marxe, když mu složil hold. „Vždyť jeho polemika proti utopistům a idealistům je prý i tak jednostranná“, tj. i bez opakování jejích argumentů marxisty. Tyto výpady nemůžeme nazvat jinak než poštekáváním, neboť autor neuvádí *ani jednu* faktickou, určitou, ověřitelnou námitku proti této polemice, takže — třebaže bychom si velmi rádi podebatovali o tomto tématu, neboť pokládáme tuto polemiku za mimořádně důležitou pro vyřešení ruských socialistických problémů — nejsme s to reagovat na poštekáváním a můžeme jen pokrčit rameny:

Ó, hleďte, kdo mopslíku se v síle vyrovná: šteká na slona!*

Nezajímavá není ani další úvaha pana Michajlovského o historické nutnosti, neboť nám alespoň částečně odhaluje skutečnou ideovou výzbroj „našeho známého sociologa“ (titul, kterým obdařili pana Michajlovského stejně jako pana V. V. liberální představitelé naší „kulturní veřejnosti“). Pan Michajlovskij mluví o „konfliktu mezi ideou historické nutnosti a významem činnosti jednotlivců“: veřejní činitelé se mýlí, když se pokládají za činitele, zatímco jsou „v činnost uváděni“, jsou „loutkami postrko-

* Z Krylovovy bajky *Slon a mopslík* [39]. *Čes. red.*

vanými z tajuplného podzemí imanentními zákony historické nutnosti“ — takový závěr prý vyplývá z této ideje, a proto je také označena za „neplodnou“ a „rozbředlou“. Ne každý čtenář asi chápe, odkud vzal pan Michajlovskij celý tento nesmysl — loutky atd. Jde tu totiž o jeden z oblíbených koníčků subjektivního filozofa — o ideu konfliktu mezi determinismem a morálkou, mezi historickou nutností a významem osobnosti. Popsal o tom haldy papíru a namluvil spoustu sentimentálně maloměšťáckých nesmyslů, aby vyřešil tento konflikt ve prospěch morálky a úlohy osobnosti. Ve skutečnosti tu žádný konflikt není: vymyslel si jej pan Michajlovskij, neboť se obával (a ne bez důvodu), že determinismus podryje maloměšťáckou morálku, na které mu tolik záleží. Idea determinismu, konstatující nutnost lidského jednání a odmítající nesmyslnou báchoru o svobodě vůle, nezavrhuje ani rozum, ani svědomí člověka, ani hodnocení jeho skutků. Právě naopak, jedině deterministické nazírání umožňuje přísné a správné hodnocení, a nikoli svalování všeho možného na svobodnou vůli. Stejně tak idea historické nutnosti nijak nepodryvá úlohu osobnosti v dějinách: celé dějiny se skládají z činů osobností nesporně aktivních. Skutečná otázka, která se vynořuje při hodnocení veřejné činnosti člověka, spočívá v tom, za jakých podmínek může být tato činnost úspěšná. V čem jsou záruky, že tato činnost nezůstane ojedinelým aktem, tonoucím v moři aktů protichůdných? Právě v tom spočívá také otázka, kterou různě řeší sociální demokraté a ostatní ruští socialisté: jak zapojit masy do hnutí směřujícího k uskutečnění socialistického řádu, aby přineslo pozitivní výsledky? Je zřejmé, že vyřešení této otázky přímo a bezprostředně závisí na představě o rozložení společenských sil v Rusku, o boji tříd, z něhož se rodí ruská skutečnost — ale pan Michajlovskij zase jen chodil kolem této otázky jako kolem horké kaše a ani se nepokusil přesně ji formulovat a navrhnout nějaké řešení. Sociálně demokratické řešení otázky se zakládá, jak víme, na názoru, že ruské

ekonomické zřízení je zřízením buržoazní společnosti, z níž může být jen jedno východisko, nutně vyplývající ze samé podstaty buržoazního řádu — totiž třídní boj proletariátu proti buržoazii. Seriózní kritika by nutně musela směřovat buď proti názoru, že naše zřízení je buržoazní, nebo proti představě o podstatě tohoto zřízení a zákonů jeho vývoje. Avšak pana Michajlovského ani nenapadne, aby se dotýkal vážných otázek. Raději odbývá věc bezobsažnými frázemi, že nutnost je příliš všeobecná souvislost atd. Ale pane Michajlovskij, vždyť každá idea bude jen všeobecná souvislost, když z ní jako ze sušené ryby nejdříve vyberete všechnen obsah a pak se budete obírat jen zbylou kůží! Tato zbylá kůže, zakrývající skutečně závažné, ožehavé otázky přítomnosti, je oblíbenou sférou pana Michajlovského. Se zvláštní hrdostí například zdůrazňuje, že „ekonomický materialismus ignoruje nebo nesprávně osvětluje problém hrdinů a davu“. Jak vidíte, otázka, z boje kterých tříd a jak se utváří nynější ruská skutečnost, je pro pana Michajlovského patrně příliš všeobecná, a proto ji pomíjí. Zato ho velice zajímá otázka, jaké jsou vztahy mezi hrdinou a davem — a je lhostejné, je-li to dav dělníků, rolníků, továrníků nebo statkářů. Jsou to možná také „zajímavé“ otázky, ale vytýkat materialistům, že vynakládají všechno úsilí na řešení problémů, jež mají přímý vztah k osvobození pracující třídy, znamená obdivovat šosáckou vědu a víc nic. V závěru své „kritiky“ (?) materialismu se pan Michajlovskij ještě jednou pokouší překroutit fakta a ještě jednou si zašvindlovat. Vyslovuje pochybnost o správnosti Engelsova názoru, že Kapitál byl oficiálními ekonomy⁴⁴ zamlčován (a jako důvod uvádí takový kuriózní argument, že prý v Německu je mnoho univerzit!), a tvrdí: „Marx vůbec neměl na mysli právě tento okruh čtenářů (dělníky) a očekával leccos i od mužů vědy.“ To vůbec není pravda: Marx si velmi dobře uvědomoval, jak málo může počítat s objektivitou buržoazních představitelů vědy a s jejich vědeckou kritikou. V doslovu k druhému

vydání Kapitálu se o tom vyslovil naprosto jasně. Říká tam: „Porozumění, s nímž se Kapital okamžitě setkal v širokých kruzích německé dělnické třídy, je mi nejlepší odměnou za mou práci. Pan Mayer, muž, který stojí v ekonomických otázkách na buržoazním stanovisku, výstižně vyložil v jedné brožuře vydané za prusko-francouzské války, že velký smysl pro teoretické myšlení (der grosse theoretische Sinn), vždy vydávaný za dědičnou vlastnost Němců, se úplně vytratil u takzvaných vzdělaných tříd v Německu, zato znovu ožívá v německé dělnické třídě.“⁴⁵

Švindlování se týká opět materialismu a je zkonstruováno přesně podle první šablony. „Teorie (materialismu) nikdy nebyla vědecky zdůvodněna a ověřena.“ Tak zní teze. — Důkaz: „Jednotlivé dobré stránky historického obsahu u Engelse, Kautského a také některých jiných (jako v ctihodné knize Blosově) by se mohly obejít bez nálepky ekonomického socialismu, jelikož“ (dejte pozor: „jelikož“!), „se v nich ve skutečnosti“ (sic!) „bere v úvahu celý komplex společenského života, byť s převahou ekonomického tónu v tomto akordu.“ Závěr...: „ve vědě se ekonomický materialismus neosvědčil.“

Známý trik! Pan Michajlovskij chce dokázat neopodstatněnost teorie, a proto ji nejdříve zkreší tím, že jí přisoudí nejapný úmysl nebrat v úvahu celý komplex společenského života — zatímco právě naopak materialisté (marxisté) byli prvními socialisty, kteří zdůraznili, že je nutno analyzovat nejen ekonomickou stránku, ale všechny stránky společenského života* — potom konstatuje, že „ve

* To se zcela jasně projevilo v Kapitálu i v taktice sociálních demokratů, v porovnání se staršími socialisty. Marx přímo vytyčoval požadavek neomezovat se na ekonomickou stránku. Když roku 1843 nastiňoval program chystaného časopisu⁴⁶, psal Ruge mu: „Celý socialistický princip je opět jen jedna stránka... Musíme se stejně zajímat o druhou stránku, o teoretickou existenci člověka, musíme tedy učinit předmětem své kritiky náboženství, vědu atd. ... Jako je *náboženství* rejstříkem teoretických bojů lidstva, tak je *politický stát* rejstříkem jeho praktických bojů. Politický stát tedy vyjadřuje uvnitř své formy sub

skutečnosti“ materialisté „dobře“ vysvětlovali celý komplex společenského života ekonomikou (fakt, jasně vyvracející autora) a nakonec vyvozuje závěr, že materialismus „se neosvědčil“. Ale zato vaše švindlování, pane Michajlovskij, se osvědčilo skvěle!

To je vše, co uvádí pan Michajlovskij k „vyvrácení“ materialismu. Opakuji, není to žádná kritika, ale pusté domyšlivé žvanění. Jaké námitky uvedl pan Michajlovskij proti názoru, že výrobní vztahy jsou základem ostatních vztahů? Čím vyvracel správnost pojetí společenské formace a přírodně historického vývojového procesu těchto formací, ke kterému dospěl Marx pomocí materialistické metody? Jak dokazoval nesprávnost materialistických výkladů různých historických otázek, jež uvedli třeba jen ti autoři, které jmenoval? Ať se zeptáte kohokoli, každý bude musit odpovědět: žádné námitky neuváděl, ničím nic nevyvracel, na žádné nesprávnosti nepoukazoval; chodil kolem věci jako kolem horké kaše ve snaze zamluvit její podstatu frázemi a přitom si vymýšlel různé stupidní vytáčky.

Stěží lze očekávat od takového kritika něco serióznějšího, když v 2. čísle R. b. pokračuje ve vyvrácení marxismu. Rozdíl je jen v tom, že je se svou vynalézavostí ve švindlování už v koncích a začíná používat cizích triků.

Nejprve roztrubuje, že společenský život je „složitý“: i galvanismus prý možná souvisí s ekonomickým materialismem, jelikož pokusy Galvaniho „udělaly dojem“ i na Hegela. Obdivuhodný ostrovtip. Se stejným úspěchem by se možná dal uvést do souvislosti i pan Michajlovskij

specie rei publicae (z politického hlediska) všechny sociální boje, potřeby i zájmy. Stane-li se tedy předmětem naší kritiky úzce odborná politická otázka — např. rozdíl mezi stavovským a zastupitelským systémem — naprosto jsme neopustili hauteur des principes (úroveň zásad. *Red.*). To proto, že tato otázka vyjadřuje *politicky* rozdíl mezi vládou člověka a vládou soukromého vlastnictví. Kritik se tedy nejen může, nýbrž musí zabývat těmito politickými otázkami (které podle názoru extrémních socialistů vůbec nestojí za pozornost).“⁴⁷

s čínským císařem! Co jiného z toho vyplývá než to, že existují lidé, kterým dělá potěšení říkat nesmysly?!

„Podstata historického chodu věcí,“ pokračuje pan Michajlovskij, „je naprosto nepostižitelná a nepostihla ji ani doktrína ekonomického materialismu, přestože se zřejmě opírá o dva pilíře: o objev všeurčujícího významu forem výroby a směny a o nezvratnost dialektického procesu.“

Materialisté se tedy opírají o „nezvratnost“ dialektického procesu!, tj. zakládají své sociologické teorie na Hegelových triádách⁴⁸. Setkáváme se tu s oním šablonovitým obviňováním marxismu z hegelovské dialektiky, které, jak se zdálo, omléli už dost buržoazní kritikové Marxe. Když tito pánové nebyli s to uvést konkrétní námitky proti doktríně, chytili se Marxova způsobu vyjadřování a útočili na původ teorie ve snaze podryt tím její podstatu. Také pan Michajlovskij se neostýchá použít podobných metod. Podnět mu poskytla jedna kapitola Engelsova spisu proti Dühringovi⁴⁹. V polemice proti Dühringovi, jenž útočil na Marxovu dialektiku, Engels uvádí, že Marxe nikdy ani nenapadlo „dokazovat“ něco pomocí hegelovských triád, že Marx jen studoval a zkoumal skutečný proces a za jediné kritérium teorie uznával její shodu se skutečností. A jestliže se přitom někdy ukázalo, že vývoj některého společenského jevu odpovídal Hegelovu schématu „teze — negace — negace negace“, není na tom nic divného, protože v přírodě to není žádná zvláštnost. Engels uvádí příklady z dějin přírody (vývoj zrna) a dějin společnosti a poukazuje na to, že na počátku existoval prvobytný komunismus, potom soukromé vlastnictví a pak kapitalistické zespolečenštění práce; nebo nejprve existoval primitivní materialismus, potom idealismus a nakonec vědecký materialismus atd. Každému je jasné, že těžiště Engelsovy argumentace spočívá v tom, že úkolem materialistů je správně a přesně zobrazit skutečný historický proces, že trvání na dialektice, výběr příkladů potvrzujících správně

nost triády není nic jiného než pozůstatek hegelovství, ze kterého vědecký socialismus vzešel, pozůstatek hegelovského způsobu vyjadřování. Když už bylo jednou kategoricky řečeno, že „dokazovat“ něco triádami je nesmysl a že to nikoho ani nenapadlo, jaký význam tedy mají příklady „dialektických“ procesů? Není snad jasné, že poukazují na původ doktríny a nic víc? Pan Michajlovskij to sám cítí, když poznamenává, že se nesluší vytýkat teorii její původ. Abychom však viděli v Engelsových úvahách něco víc než původ teorie, bylo by zřejmě třeba dokázat, že alespoň jednu historickou otázku vyřešili materialisté nikoli na základě příslušných faktů, ale pomocí triád. Pokusil se to pan Michajlovskij dokázat? Kdepak. Sám byl nucen naopak přiznat, že „Marx naplnil prázdné dialektické schéma faktickým obsahem do té míry, že je můžeme sejmut z tohoto obsahu jako pokličku z hrnečku a nic se nezmění“ (o výjimce týkající se budoucnosti, kterou tu činí pan Michajlovskij, promluvíme ještě dále). Je-li tomu tak, proč se tedy pan Michajlovskij tolik pachtí s touto pokličkou, která na věci nic nemění? Proč vykládá, že materialisté „se opírají“ o nezvratnost dialektického procesu? Proč, když táhne do boje proti této pokličce, prohlašuje, že bojuje proti jednomu z „pilířů“ vědeckého socialismu? Vždyť je to pustá lež.

Dál už samozřejmě nebudu sledovat, jak pan Michajlovskij rozebírá příklady triád, protože — znovu opakují — to nemá nic společného ani s vědeckým materialismem, ani s ruským marxismem. Zajímavé však je, jaké důvody vlastně přiměly pana Michajlovského, aby takto zkreslil poměr marxistů k dialektice? Měl dva důvody: za první, někde něco slyšel, ale nepochopil, oč jde; za druhé, dopustil se ještě jednoho švindlu (či lépe řečeno, přisvojil si jej od Dühringa).

Ad 1. Při čtení marxistické literatury pan Michajlovskij ustavičně narážel na „dialektickou metodu“ ve vědě o společnosti, na „dialektické myšlení“, a to opět ve sféře

společenských otázek (o kterou jedině také jde) atd. V prostotě svého ducha (bylo by dobře, kdyby jen v prostotě) usoudil, že tato metoda spočívá ve vyřešení všech sociologických otázek podle zákonů hegelovské triády. Kdyby byl jen trochu pozornější, musil by se přesvědčit o nesmyslnosti této představy. Dialektickou metodou — v protikladu k metafyzické — neoznačovali Marx a Engels nic jiného než vědeckou metodu v sociologii, spočívající v tom, že společnost je zkoumána jako živý organismus, který se stále vyvíjí (a ne jako něco mechanicky spojeného, a proto připouštějícího všelijaké libovolné kombinace jednotlivých společenských prvků) a k jehož výzkumu je nutná objektivní analýza výrobních vztahů, jež tvoří danou společenskou formaci, a studium zákonů jejího fungování a vývoje. Poměr dialektické metody k metafyzické (pod kterýžto pojem nesporně spadá i subjektivní metoda v sociologii) se vynasnažíme ilustrovat později na příkladu vlastních úvah pana Michajlovského. Teď pouze poznamenáme, že každý, kdo si přečetl definici a popis dialektické metody u Engelse (v polemice proti Dühringovi: Vývoj socialismu od utopie k vědě) nebo u Marxe (různé poznámky v Kapitálu a Doslov k jeho druhému vydání; Bída filozofie), uvidí, že o Hegelových triádách tam není ani zmínky, ale že se zdůrazňuje požadavek, aby byla sociální evoluce zkoumána jako přírodně historický proces vývoje společenskoekonomických formací.⁵⁰ Na důkaz uvedu in extenso popis dialektické metody otištěný v časopise Věstník Jevropy z roku 1872, č. 5 (noticka Marxovo hledisko politickoekonomické kritiky ^[31])⁵¹, který Marx cituje v doslovu k druhému vydání Kapitálu. Říká tam, že metoda, které použil v Kapitálu, byla špatně pochopena. „Němečtí recenzenti křičí ovšem o hegelovské sofistice.“ Aby jasněji vyložil svou metodu, cituje Marx její popis ve zmíněné noticce. Pro Marxe je důležité jen jedno, praví se tam, a to: nalézt zákon jevů, které zkoumá. Přitom je pro něho důležitý zákon proměn a vývoje těchto jevů, jejich přechodu z jedné formy do

druhé, z jednoho systému společenských vztahů do druhého. Proto Marx usiluje o jedno: aby přesným vědeckým zkoumáním dokázal nutnost daného systému společenských vztahů a aby zjistil co nejvíce faktů, které jsou pro něho výchozími a opěrnými body. K tomu úplně postačuje, jestliže Marx dokazováním nutnosti současného řádu zároveň dokazuje i nutnost jiného řádu, který musí nevyhnutelně vyrůst z předchozího, bez ohledu na to, zda tomu lidé věří nebo nevěří, zda jsou si toho vědomi nebo ne. Marx chápe společenský pohyb jako přírodně historický proces řízený zákony, které nejen nezávisí na vůli, vědomí a úmyslech lidí, ale naopak samy jejich vůli, vědomí a úmysly určují. (Pro informaci pánům subjektivistům, kteří vyčleňují sociální evoluci z přírodně historické evoluce právě proto, že si člověk klade své „cíle“ vědomě a řídí se určitými ideály.) Hraje-li uvědomělý prvek v dějinách kultury tak podřadnou úlohu, pak kritika, jejímž předmětem je sama kultura, se přirozeně nejméně ze všeho může opírat o nějakou formu nebo nějaký výsledek vědomí. Jinými slovy, jejím výchozím bodem nemůže být v žádném případě idea, nýbrž jen vnější, objektivní jev. Kritika musí srovnávat a konfrontovat určitý fakt ne s ideou, nýbrž s jiným faktem; pro ni je důležité jen to, aby byla obě fakta co nejpřesněji prozkoumána a aby představovala různé stupně vývoje, a co je zvlášť důležité, aby byl se stejnou precizností prozkoumán celý sled určitých stavů, jejich poslušnost a spojitost různých vývojových stupňů. Marx odmítá právě tu myšlenku, že pro minulost i přítomnost platí tytéž zákony ekonomického života. Naopak, každé historické období má své vlastní zákony. Ekonomický život je jev analogický historickému vývoji v jiných biologických oblastech. Starší ekonomové nechápali povahu ekonomických zákonů, když je přirovnávali k zákonům fyziky a chemie. Hlubší analýza ukazuje, že sociální organismy se od sebe liší stejně pronikavě jako organismy rostlinné a živočišné. Marx si vytyčuje za úkol prozkoumat

z tohoto hlediska kapitalistickou ekonomickou organizací, a tím přísně vědecky formuluje cíl, který má sledovat každé exaktní zkoumání ekonomického života. Vědecká cena takového zkoumání spočívá v objasnění zvláštních (historických) zákonů, které regulují vznik, existenci, vývoj a zánik daného sociálního organismu a jeho vystřídání jiným, vyšším.

To je výklad dialektické metody, který Marx vytěžil ze spousty časopiseckých a novinových noticek o Kapitálu a přeložil do němčiny, protože tato charakteristika metody, jak sám říká, je naprosto přesná. Tak vidíte, a kde je alespoň zmínka o triádách, trichotomiích, nezvratnosti dialektického procesu a podobných nesmyslech, proti kterým pan Michajlovskij tak udatně bojuje? A hned po tomto výkladu Marx přímo říká, že jeho metoda je „pravým opakem“ Hegelovy metody. Podle Hegela je vývojem ideje, v souladu s dialektickými zákony triády, určen vývoj skutečnosti. Jedině v tomto případě lze také samozřejmě mluvit o významu triád, o nezvratnosti dialektického procesu. „Podle mého je tomu naopak,“ říká Marx, „ideálno je jen odrazem materiálna.“ Celá věc se tedy redukuje na „pozitivní chápání existujícího a jeho nutného vývoje“: pro triády ani nezbyvá jiné místo než úloha pokličky a slupky („koketoval jsem s Hegelovým způsobem vyjadřování“ — praví Marx v témže doslovu), o které se mohou zajímat pouze šosáci. A tak se vnučuje otázka, co si tedy máme myslet o člověku, jenž si předsevzal kritizovat jeden z „piliřů“ vědeckého materialismu, tj. dialektiku, a mluvil o všem možném, dokonce o žábách a Napoleonovi, jenom ne o tom, v čem spočívá tato dialektika, jen ne o tom, je-li vývoj společnosti skutečně přírodně historický proces, je-li správné materialistické chápání společenskoeconomických formací jakožto zvláštních sociálních organismů, jsou-li správné metody objektivní analýzy těchto formací, zda skutečně společenský vývoj neurčují společenské ideje, ale naopak, jsou jím samy určovány atd. Lze

v tomto případě připustit, že jde o pouhé nepochopení?

Ad 2. Po takové „kritice“ dialektiky podstrkuje pan Michajlovskij Marxovi metody dokazování „pomocí“ hegelovské triády a, jak jinak, vítězně proti nim bojuje. „Pokud jde o budoucnost,“ praví, „jsou imanentní zákony společnosti chápány výhradně dialekticky.“ (V tom také spočívá výše uvedená výjimka.) Marxův závěr o nevyhnutelnosti vyvlastnění vyvlastňovatelů v důsledku vývojových zákonů kapitalismu má „výhradně dialektický ráz“. Marxův „ideál“ o komunitě půdy a kapitálu „ve smyslu nevyhnutelnosti a nespornosti se zakládá výhradně na konečném článku Hegelova trojčlankového řetězu“.

Tento argument je zcela převzat z Dühringa, který jej uvádí ve svém díle *Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Sozialismus* (3-te Aufl., 1879, S. 486—487)*. Přitom se pan Michajlovskij o Dühringovi slůvkem nezmiňuje. Anebo snad dospěl k tomuto komolení Marxe samostatně?

Dühringovi skvěle odpověděl Engels, a protože cituje rovněž Dühringovu kritiku, omezíme se na tuto Engelsovu odpověď.⁵² Čtenář uvidí, že se náramně hodí i na pana Michajlovského.

„Tato historická skica“ (geneze takzvané původní akumulace kapitálu v Anglii),« praví Dühring, „je ještě poměrně nejlepší část Marxovy knihy a byla by ještě lepší, kdyby se kromě učené berly neopírala ještě o berlu dialektickou. Hegelova negace negace tu totiž pro nedostatek lepších a jasnějších prostředků musí dělat porodní bábu pomáhající na svět budoucnosti z lůna minulosti. Zrušení individuálního vlastnictví, které probíhalo naznačeným způsobem od 16. století, je první negace. Po ní bude následovat druhá, která je charakterizována jako negace negace, a tím jako obnovení ‚individuálního vlastnictví‘, ale ve vyšší formě, založené na společném vlastnictví půdy a

* Kritické dějiny národního hospodářství a socialismu (3. vyd., 1879, s. 486—487). *Red.*

pracovních nástrojů. Jestliže pan Marx nazývá současně toto nové, ‚individuální vlastnictví‘ také ‚vlastnictvím společenským‘, projevuje se v tom Hegelova vyšší jednota, v níž prý je rozpor zrušen“ « (aufgehoben — speciální Hegelův termín), » „totiž podle jeho slovní hříčky právě tak překonán, jako zachován.

... Vyvlastnění vyvlastňovatelů je podle toho skoro automatický výsledek dějinné skutečnosti v jejich materiálních vnějších podmínkách... Rozumně uvažující člověk se dá těžko přesvědčit o nutnosti komunity půdy a kapitálu na základě slepé víry v Hegelovy ztřeštěnosti, jako je negace negace... Mlhavá obojakost Marxových představ ostatně nepřekvapí toho, kdo ví, k čemu lze dospět na základě takové vědy, jako je Hegelova dialektika, či spíše jaký nesmysl z toho musí vzejít. Pro toho, kdo nezná tyto triky, je třeba výslovně uvést, že první negace znamená u Hegela totéž co v katechismu pojem prvotního hříchu, a druhá negace totéž co v katechismu pojem vyšší jednoty vedoucí k vykoupení. Na těchto ztřeštěných analogiích vypůjčených z náboženství by se přece jen neměla budovat logika faktů... Pan Marx klidně setrvává v mlžném světě svého individuálního a současně společenského vlastnictví a přenechává svým adeptům, aby si sami vyřešili tuto hlubokomyslnou dialektickou záhadu.“ Potud pan Dühring.

Marx tedy, « uzavírá Engels, » nemůže dokázat nutnost sociální revoluce, nutnost zavedení společného vlastnictví půdy a výrobních prostředků vytvořených prací jinak než tím, že se odvolává na Hegelovu negaci negace; a protože buduje svou socialistickou teorii na těchto ztřeštěných analogiích vypůjčených z náboženství, dochází k závěru, že v budoucí společnosti bude existovat individuální a současně společenské vlastnictví jako Hegelova vyšší jednota zrušeného rozporu.*

* Že se taková formulace Dühringových názorů doslova hodí i na pana Michajlovského, dokazuje rovněž pasáž v jeho článku K. Marx před soudnou stolicí pana J. Žukovského. V polemice proti Žukovské-

Nechme zatím negaci negace stranou a podívejme se na „individuální a současně společenské vlastnictví“. Pan Dühring je nazývá „mlžným světem“, a v tom má kupodivu pravdu. V tomto „mlžném světě“ nežije však bohužel Marx, nýbrž zase pan Dühring... Opravuje totiž Marxe podle Hegela tím, že mu podstrkuje vyšší jednotu vlastnictví, o níž neřekl Marx ani slovo.

U Marxe čteme: „Je to negace negace. Ta vytváří znovu individuální vlastnictví, ale na základě vymožeností kapitalistické éry, kooperace svobodných pracovníků a jejich společného vlastnictví půdy a výrobních prostředků jimi vyrobených. Přeměna rozptýleného soukromého vlastnictví individuí, založeného na vlastní práci, v kapitalistické vlastnictví je ovšem proces nepoměrně zdouhavější, svízelnější a obtížnější než přeměna kapitalistického soukromého vlastnictví, založeného už fakticky na společenském výrobním procesu, ve společenské vlastnictví.“ To je všechno. Stav vytvořený vyvlastněním vyvlastňovatelů je tedy charakterizován jako obnovení individuálního vlastnictví, ale *na základě* společenského vlastnictví půdy a výrobních prostředků vyrobených samými pracovníky. Pro každého, kdo rozumí německy“« (a také rusky, pane Michajlovskij, neboť překlad je naprosto přesný), „to zna-

mu, jenž tvrdí, že Marx obhájí soukromé vlastnictví, poukazuje pan Michajlovskij na Marxovo schéma a objasňuje je takto: „Marx pojal do svého schématu dva všeobecně známé triky Hegelovy dialektiky: za první, schéma je vybudováno podle zákona Hegelovy triády; za druhé, syntéza se zakládá na totožnosti protikladů: vlastnictví individuálního a společenského. Slovo ‚individuální‘ tu má zvláštní, čistě podmíněný význam článku dialektického procesu a nelze na něm naprosto nic zakládat.“ To říkal člověk, který měl nejušlechtilejší úmysl a na fóru ruské veřejnosti obhájil „sangvinika“ Marxe před měšťákem panem Žukovským. A právě s těmito ušlechtilými úmysly interpretuje Marxe v tom smyslu, že prý Marx své pojetí procesu zakládá na „trících“! Pan Michajlovskij může z toho pro sebe vyvodit velmi užitečné mravní ponaučení, že pouhé ušlechtilé úmysly v žádném případě nestačí.

mená, že společenské vlastnictví se týká půdy a jiných výrobních prostředků a že individuální vlastnictví se týká ostatních produktů, tedy spotřebních předmětů. A aby to bylo srozumitelné i šestiletým dětem, předpokládá Marx na straně 56“ (s. 30 ruského vydání)⁵³ „sružení svobodných lidí, kteří pracují se společnými výrobními prostředky a plánovitě vynakládají své individuální pracovní síly jako jednu společenskou pracovní sílu“, tedy socialisticky organizované sdružení, a říká: „Celkový pracovní produkt je společenský produkt. Část tohoto produktu slouží opět jako výrobní prostředky. *Zůstává společenskou.* Ale druhou část spotřebovávají členové sdružení jako životní prostředky. *Musí se proto mezi ně rozdělovat.*“ To je snad dost jasné i pro pana Dühringa.

Individuální a současně společenské vlastnictví, tato mlhavá obojakost, tento nesmysl, který musel vzejít z Hegelovy dialektiky, tento zmatek, tato hlubokomyslná dialektická záhada, jejíž řešení přenechává Marx svým adeptům — to je zase volný výtvar a výmysl pana Dühringa...“

Jakou úlohu,« pokračuje Engels, »tedy vlastně hraje u Marxe negace negace? Na straně 791 a následujících« (s. 648 a další v ruském vydání)⁵⁴ »srovnává Marx závěrečné výsledky ekonomického a historického zkoumání o takzvané původní akumulaci kapitálu, které provedl na předcházejících padesáti« (v ruském vydání 35) »stránkách. Před kapitalistickou érou existovala, alespoň v Anglii, malovýroba založená na pracovníkově soukromém vlastnictví výrobních prostředků. Takzvaná původní akumulace tu spočívala ve vyvlastnění těchto bezprostředních výrobců, tj. v odstranění soukromého vlastnictví založeného na vlastní práci. Toto odstranění bylo možné proto, že zmíněná malovýroba je slučitelná jen s úzkými, primitivními hranicemi výroby a společnosti, a proto rodí na jistém stupni svého vývoje materiální prostředky svého vlastního zničení. Toto zničení, přeměna individuálních a rozptýlených vý-

robních nástrojů v nástroje společensky koncentrované, tvoří prehistorii kapitálu. Jakmile jsou už pracovníci přeměněni v proletáře a jejich pracovní prostředky v kapitál, jakmile kapitalistický výrobní způsob stojí na vlastních nohách, pak další zespolečnění práce a další přeměna půdy a jiných výrobních prostředků (v kapitál), »tedy další vyvlastňování soukromých vlastníků nabývá nové formy. „Nyní už nejde o to, aby byl vyvlastněn pracovník, který samostatně hospodaří, nýbrž kapitalista, který vykořisťuje mnoho dělníků. Toto vyvlastňování se uskutečňuje hrou imanentních zákonů kapitalistické výroby samé, koncentrací kapitálů. Jeden kapitalista ubíjí mnoho kapitalistů. Ruku v ruce s touto koncentrací čili vyvlastňováním mnoha kapitalistů několika málo kapitalisty se rozvíjí ve stále rostoucím měřítku kooperativní forma pracovního procesu, vědomá technologická aplikace vědy, plánovitě společné využívání půdy, přeměna pracovních nástrojů v takové pracovní nástroje, kterých lze používat jen společně, a zhospodárnění všech výrobních prostředků tím, že se jich užívá jako společných výrobních prostředků kombinované, společenské práce. Zatímco stále klesá počet magnátů kapitálu, kteří uzurpují a monopolizují všechny výhody tohoto procesu přeměny, vzrůstá masa bídy, útlaku, poroby, degradace, vykořisťování, ale zároveň vzrůstá i rozhořčení stále rostoucí dělnické třídy, kterou školí, sjednocuje a organizuje sám mechanismus kapitalistického výrobního procesu. Kapitál se stává poutem výrobního způsobu, který rozkvetl spolu s ním a pod jeho ochranou. Koncentrace výrobních prostředků a zespolečnění práce dosahují bodu, kdy se už nedají sloučit se svým kapitalistickým obalem. Obal puká. Odbíjí hodina kapitalistického soukromého vlastnictví. Vyvlastňovatelé jsou vyvlastňováni.“

A teď položím čtenáři otázku: Kde tu jsou jaké dialekticky vynalézavé propletence a arabesky, kde tu dochází ke směšování pojmů, podle něhož je nakonec všechno

jedno, kde jsou dialektické divy pro věřící a ztřeštěnosti po způsobu Hegelova učení o logu, bez nichž by Marx podle pana Dühringa nedal dohromady svůj výklad. Marx historicky dokazuje a na tomto místě stručně shrnuje, že právě tak jako kdysi malovýroba nutně zplodila svým vlastním vývojem podmínky svého zničení, tak teď kapitalistický výrobní způsob zplodil materiální podmínky, které budou znamenat jeho záhubu. Je to proces dějinný, a je-li zároveň dialektický, není to vina Marxova, ať je to pro pana Dühringa sebefatálnější.

Teprve teď, když Marx podal svůj historickoekonomický důkaz, pokračuje: „Kapitalistický způsob výroby a přivlastňování, tedy kapitalistické soukromé vlastnictví, je první negací individuálního vlastnictví založeného na vlastní práci. Kapitalistická výroba produkuje sama s nutností přírodně historického procesu svou negaci. Je to negace negace“ atd. (jak citováno výše).

Jestliže tedy Marx označuje tento proces za negaci negace, vůbec tím nehodlá dokazovat jeho dějinnou nutnost. Naopak: když dokázal historicky, že tento proces se fakticky zčásti už udál, zčásti ještě nevyhnutelně proběhne, označuje jej navíc jako proces, který se uskutečňuje podle určitého dialektického zákona. To je všechno. Pan Dühring se tedy opět dopouští vysloveného podvrhu, když tvrdí, že negace negace tu musí dělat porodní bábu, která pomáhá na svět budoucnosti z lůna minulosti, nebo že Marx žádá, abychom se dali přesvědčit o nutnosti komunity půdy a kapitálu na základě víry v negaci negace« (s. 125).

Čtenář vidí, že celá tato skvělá Engelsova odpověď Dühringovi platí doslova také panu Michajlovskému, jenž právě tak tvrdí, že se u Marxe budoucnost zakládá výhradně na konečném článku Hegelova řetězu a přesvědčení o její nevyhnutelnosti může spočívat jen na víře.*

* Jak se zdá, nebude při této příležitosti na škodu poznamenat, že všechny uvedené Engelsovy vysvětlivky jsou v téže kapitole, kde se

Celý rozdíl mezi Dühringem a panem Michajlovským spočívá jen ve dvou maličkostech: za prvé, Dühring přesto, že nemůže mluvit o Marxovi bez pěny u úst, pokládal za nutné zmínit se v dalším oddílu svých Dějin o tom, že Marx ve svém doslovu⁶⁵ kategoricky odmítá obvinění z hegelovství. Pan Michajlovskij však tento (výše uvedený) zcela určitý a jasný Marxův výklad toho, co rozumí dialektickou metodou, zamlčel.

Za druhé. Druhá originalita pana Michajlovského spočívá v tom, že soustředil veškerou pozornost na použití slovesných časů. Proč Marx, když mluví o budoucnosti, používá přítomného času? — ptá se vítězoslavně náš filozof. O tom se můžete poučit, velevážený kritiku, v každé gramatice: dovíte se, že se přítomného času používá místo budoucího tehdy, jestliže se tato budoucnost zdá nevyhnutelná a nepochybná. Ale proč je tomu tak, proč je nepochybná? — znepokojuje se pan Michajlovskij a snaží se předstírat tak velké vzrušení, jež by mohlo ospravedlnit i švindlování. Také na to dal Marx naprosto jasnou odpověď. Můžeme ji pokládat za nedostatečnou nebo nesprávnou, ale pak je třeba ukázat, v čem a proč je nesprávná, a nemluvit hlouposti o hegelovství.

Byla doba, kdy pan Michajlovskij nejen sám tuto odpověď znal, ale ještě poučoval jiné. Pan Žukovskij — psal roku 1877 — mohl mít důvod pokládat Marxův nástin budoucnosti za problematický, avšak „neměl morální právo“ obcházet problém zespolečenšťování práce, „kterému Marx přikládá obrovský význam“. Nu ovšem! Roku 1877 neměl Žukovskij morální právo obcházet problém,

mluví o zru, o Rousseauově učení a jiných příkladech dialektického procesu. Zdálo by se, že k pochopení toho, jak nesmyslné je vytykat marxismu hegelovskou dialektiku, úplně stačí porovnat tyto příklady s tak jasnými a kategorickými výroky Engelsovými (i Marxovými, jenž četl předem rukopis tohoto spisu), podle kterých nemůže být ani řeči o snaze *dokazovat* něco triádami nebo zaměňovat zobrazení skutečného procesu „konvenčními články“ těchto triád.

ale pan Michajlovskij v roce 1894 toto morální právo má! Snad platí: Quod licet Jovi, non licet bovi?!*

Nemohu zde nevzpomenout jedno kuriózní pojetí tohoto zespolečenštění vyslovené kdysi v časopise Otěčestvennyje zapiski⁵⁶. V 7. čísle z roku 1883 byl uveřejněn Dopis redakci⁶⁴, který napsal jakýsi pan Postoronnij; tento pán stejně jako pan Michajlovskij pokládal Marxův „nástin“ budoucnosti za problematický. „V podstatě,“ usuzuje tento pán, „spočívá společenská forma práce za panství kapitalismu v tom, že několik set nebo tisíc dělníků brousí, kuje, vrtá, nakládá, přikládá, tahá a dělá ještě mnoho jiných úkonů pod jednou střechou. Celkový ráz tohoto stavu je skvěle vyjádřen rčením: ‚Každý za sebe a pánbůh za všechny.‘ Co s tím má co dělat společenská forma práce?“

Z toho je na první pohled zřejmé, že tento pán pochopil, oč jde! „Společenská forma práce“ „spočívá“ v „práci pod jednou střechou“!! Po takových nejapných myšlenkách a k tomu ještě v jednom z nejlepších ruských časopisů, nás chce někdo ujistit, že teoretickou část Kapitálu věda všeobecně uznala. Ano, když „všeobecně uznaná věda“ nebyla s to vznést žádnou seriózní námitku proti Kapitálu, začala mu dělat komplimenty, současně však dále projevovala elementární ignoranci a opakovala staré banálnosti školské ekonomie. Budeme nuceni se chvíli pozdržet u této otázky, abychom panu Michajlovskému objasnili, v čem je podstata věci, kterou podle svého stálého zvyku úplně obešel.

Zespolečenštění práce kapitalistickou výrobou vůbec nespočívá v tom, že lidé pracují pod jednou střechou (to je jen jedna složka procesu), ale v tom, že koncentrace kapitálu je provázána specializací společenské práce, zmenšováním počtu kapitalistů v každém průmyslovém odvětví a zvyšováním počtu specializovaných průmyslových odvětví; v tom, že se četné rozptýlené výrobní procesy slučují

* Co je dovoleno Jovi, není dovoleno volovi. *Red.*

v jeden společenský výrobní proces. Jestliže například v období domácího tkalcovství drobní výrobci sami předli přízi a vyráběli z ní tkaniny, bylo málo průmyslových odvětví (předení bylo spojené s tkaním). Jestliže je výroba zespolečňována kapitalismem, specializovaných průmyslových odvětví přibývá: bavlna se zvláště přede a zvláště tká; tato specializace a koncentrace výroby vyvolává k životu nová průmyslová odvětví — výrobu strojů, těžbu kameného uhlí atd. V každém průmyslovém odvětví, které se nyní více specializovalo, kapitalistů stále ubývá. To znamená, že společenské pouto mezi výrobcí se stále více upevňuje, výrobci se sjednocují v jeden celek. Rozptýlení drobní výrobci konali každý zároveň několik operací, a proto byli jeden na druhém poměrně nezávislí: jestliže například domácí výrobce sám sil len, sám předl a tkal, byl na ostatních téměř nezávislý. Na takový způsob práce drobných, rozptýlených výrobců zboží (a jedině na něj) se hodilo rčení: „Každý za sebe a pánbůh za všechny“, tj. anarchie výkyvů na trhu. Zcela jinak je tomu při zespolečnění práce dosaženém díky kapitalismu. Továrník, jenž vyrábí tkaniny, závisí na továrníkovi, jenž přede bavlnu; ten opět na majiteli plantáží, jenž bavlnu zasil, na majiteli strojírny, uhelných dolů atd. Ani jeden kapitalista se tedy nemůže obejít bez ostatních. Je jasné, že rčení „každý za sebe“ se už na takový řád naprosto nehodí: tady už každý pracuje na všechny a všichni na každého (a bůh tu nemá co dělat — ani jako výtvar nadoblačných výšin fantazie, ani jako pozemské „zlaté tele“). Charakter řádu se od základu mění. Jestliže v dobách, kdy existovaly malé rozptýlené podniky, byla v některém z nich zastavena práce, postihlo to jen menší počet členů společnosti, nezpůsobilo to všeobecný zmatek a tím také nebudilo všeobecnou pozornost, nepobízelo k zásahům společnosti. Jestliže však došlo k zastavení práce ve velkém podniku, který patří už k vysoce specializovanému průmyslovému odvětví, a proto pracuje bezmála pro celou společnost a sám je zase závislý

na celé společnosti (beru pro zjednodušení případ, kdy zespolečenštění dosáhlo svého kulminačního bodu), pak už musí být zastavena práce ve všech ostatních podnicích společnosti, jelikož mohou dostat nutné výrobky jen z tohoto podniku a realizovat všechno své zboží jedině tehdy, je-li k dispozici jeho zboží. Všechna výrobní odvětví tak splývají v jeden společenský výrobní proces, přičemž každá výroba je řízena jedním kapitalistou, takže je závislá na jeho libovůli a předává společenské výrobky do jeho soukromého vlastnictví. Cožpak není jasné, že forma výroby se dostává do nesmiřitelného rozporu s formou přivlastňování? Cožpak není zřejmé, že forma přivlastňování se musí přizpůsobit formě výroby, že se musí stát také společenskou, tj. socialistickou? Ale důvtipný filistr z časopisu Otěčestvennyje zapiski převádí všechno na práci pod jednou střechou. To tedy trefil hřebík na hlavičku. (Popsal jsem pouze jeden materiální proces, pouze změnu výrobních poměrů, aniž jsem se dotkl sociální stránky procesu, sjednocování, stmelování a organizování dělníků, neboť to je jev odvozený, druhořadý.)

Je-li nutné ruským „demokratům“ objasňovat takové elementární věci, je to způsobeno tím, že zabředli až po krk do maloburžoazních idejí, že si vůbec nedovedou představit jiné poměry než maloburžoazní.

Vraťme se však k panu Michajlovskému. Co namítl proti faktům a argumentům, z nichž Marx vyvodil závěr, že socialistický řád je nevyhnutelným důsledkem vlastních vývojových zákonů kapitalismu? Dokázal snad, že ve skutečnosti — při zbožní organizaci společenského hospodářství — nevzrůstá specializace společenského pracovního procesu, koncentrace kapitálů a podniků, zespolečenšťování celého pracovního procesu? Nikoli, neuvedl ani jediný argument, který by vyvracel tato fakta. Zpochybnil snad tvrzení, že kapitalistické společnosti je vlastní anarchie, která se nesmiřuje se zespolečenštěním práce? Ani se o tom nezmínil. Dokázal snad, že spojení pracovního procesu

všech kapitalistů v jeden společenský pracovní proces je slučitelné se soukromým vlastnictvím, že je možné a myslitelné jiné východisko z rozporu, než které ukázal Marx? Neřekl o tom ani slovo.

Na čem je tedy založena jeho kritika? Na švindlech, zkreslování faktů a záplavě halasných frází.

Jak jinak skutečně nazvat takové metody, když kritik, jenž předtím namluvil spoustu nesmyslů o třístupňovém sledu historie, klade Marxovi s vážnou tváří otázku: „A co dál?“, tj. jak se budou vyvíjet dějiny po dosažení konečného stadia procesu, který nastínil. Všimněte si, prosím, že Marx hned na počátku své publicistické a revoluční činnosti naprosto jasně vyhlásil, co žádá od sociologické teorie: musí přesně vystihovat skutečný proces — a víc nic (srov. např. Komunistický manifest o kritériu teorie komunistů⁵⁷). Ve svém Kapitálu co nejpřísněji dbal na tento požadavek: jelikož si vytkl za úkol provést vědeckou analýzu kapitalistické společenské formace, udělal za věci tečku, jakmile dokázal, že vývoj této organizace, který skutečně probíhá před našimi zraky, má takovou a takovou tendenci, že tato organizace musí nevyhnutelně zaniknout a přeměnit se v organizaci jinou, vyšší. A pan Michajlovskij, který ponechal bez povšimnutí celou podstatu Marxovy doktríny, se hloupě ptá: „A co dál?“ Zároveň hlubokomyslně dodává: „Musím se upřímně přiznat, že si neumím dost jasně představit Engelsovu odpověď.“ Zato však my, pane Michajlovskij, se musíme upřímně přiznat, že si zcela jasně představujeme smysl a metody takové „kritiky“!

Nebo si všimněme ještě další úvahy: „Marxovo individuální vlastnictví založené na vlastní práci nebylo ve středověku ani jediným, ani převládajícím činitelem, dokonce ani v oblasti ekonomických vztahů. Vedle něho existovalo mnoho jiného, k tomu se však dialektická metoda v Marxově podání“ (a ne ve zkomolené podobě pana Michajlovského?) „nehodlá vracet... Je zřejmé, že ani jedno z těchto schémat nepodává obraz historické skutečnosti nebo

alespoň jejích proporcí, nýbrž jen vyhovuje sklonu lidského rozumu představovat si každý předmět ve stavu minulém, přítomném a budoucím.“ I způsoby vašeho švindlování, pane Michajlovskij, jsou jednotvárné až hrůza! Zpočátku podstrčil do Marxova schématu, které chce jen formulovat skutečný proces vývoje kapitalismu* — a nic víc — úmysl dokazovat všechno možné triádami. Potom konstatuje, že Marxovo schéma neodpovídá tomuto plánu, který mu pan Michajlovskij vnutil (třetí stadium obnovuje jen *jednu* stránku prvního stadia a ponechává všechny ostatní bez povšimnutí) a docela svévolně vyvozuje závěr, že „schéma očividně neposkytuje obraz historické skutečnosti“!

Lze vážně polemizovat s člověkem, který není s to (použijeme-li Engelsova výroku o Dühringovi) ani občas přesně citovat? Lze tu něco namítat, když ujišťuje veřejnost, že schéma „očividně“ neodpovídá skutečnosti, aniž se pokusí dokázat v něčem jeho nesprávnost?

Místo aby kritizoval skutečný obsah marxistických názorů, brousí si pan Michajlovskij svůj ostrovtip na kategoriích minulosti, přítomnosti a budoucnosti. V polemice proti „věčným pravdám“ pana Dühringa Engels například říká, že „se nám nyní hlásá“ trojí morálka: křesťansko-feudální, buržoazní a proletářská, takže minulost, přítomnost a budoucnost mají své teorie morálky⁵⁸. Pan Michajlovskij o tom uvažuje: „Myslím, že základem všech dělení historie na tři období jsou právě kategorie minulosti, přítomnosti a budoucnosti.“ Jaká je to hlubokomyslnost! Každý přece ví, že je-li zkoumán jakýkoli společenský jev v procesu vývoje, vždycky se v něm objeví pozůstatky minulosti, základy přítomnosti a zárodky budoucnosti.

* Ostatní rysy středověkých hospodářských poměrů jsou vynechány právě proto, že patřily k feudální společenské formaci, kdežto Marx zkoumá jen formaci *kapitalistickou*. Na počátku vývojového procesu kapitalismu v jeho čisté podobě byl skutečně (např. v Anglii) systém drobných, rozptýlených výrobců zboží a jejich individuální pracovní vlastnictví.

Cožpak například Engelse napadlo tvrdit, že se dějiny morálky (mluvil přece jen o „přítomnosti“) omezovaly na tři uvedené momenty, že feudální morálce nepředcházela např. otrokářská a té zase morálka prvobytné komunistické pospolitosti? Místo aby vážně kritizoval Engelsův pokus orientovat se v soudobých proudech morálních idejí pomocí jejich materialistické interpretace, servíruje nám pan Michajlovskij nejbanálnější fráze!

Vzhledem k takovýmto metodám „kritiky“ pana Michajlovského zahájené prohlášením, že neví, v kterém díle je vyloženo materialistické pojetí dějin, nebude snad marné připomenout, že byly doby, kdy autor jedno z těchto děl znal a dovedl je zhodnotit správněji. Roku 1877 se pan Michajlovskij vyslovoval o Kapitálu takto: „Sejmeme-li z Kapitálu těžkopádnou, nemotornou a nepotřebnou pokličku hegelovské dialektiky“ (Není to snad pozoruhodné? Jak to, že roku 1877 byla „hegelovská dialektika“ „nepotřebná“, kdežto roku 1894 se dovídáme, že materialismus se opírá o „nezvratnost dialektického procesu“?), „pak kromě jiných předností tohoto díla v něm nalezneme skvěle zpracovaný materiál k vyřešení všeobecné otázky vztahu forem k materiálním podmínkám jejich existence a skvělé pojetí této otázky pro určitou oblast“. „Vztah forem k materiálním podmínkám jejich existence“ — to je přece ona otázka vzájemného vztahu různých stránek života společnosti, nadstavby ideologických společenských vztahů nad materiálními, v jejímž řešení spočívá doktrína materialismu. Pojdme dále.

„*Celý Kapitál* (podtrženo mnou) je vlastně věnován zkoumáním, jak se již jednou vzniklá společenská forma neustále rozvíjí, zvýrazňuje své typické rysy, podřizuje si a přizpůsobuje objevy, vynálezy a dokonalejší výrobní způsoby, nové trhy, ba i samu vědu, a nutí je pracovat pro sebe, a jak nakonec daná forma nemůže strpět další změny materiálních podmínek.“

Kuriózní případ! Roku 1877 byl „celý Kapitál“ věno-

ván materialistickému zkoumání dané společenské formy (v čem jiném tkví materialismus než v objasnění společenských forem materiálními podmínkami?), kdežto roku 1894 najednou není ani známo, kde, v kterém díle je třeba hledat výklad tohoto materialismu!

Roku 1877 se v Kapitálu „zkoumalo“, jak „daná forma“ (tj. kapitalistická, nebo snad ne?) „nemůže strpět“ (všimněte si) „další změny materiálních podmínek“, kdežto roku 1894 vychází najevo, že se vlastně nic nezkoumalo, a přesvědčení, že kapitalistická forma nemůže strpět další rozvoj výrobních sil, se zakládá „výhradně na konečném článku hegelovské triády“! Roku 1877 pan Michajlovskij psal, že „analýza vztahů dané společenské formy k materiálním podmínkám její existence zůstane *navždy*“ (podtrženo mnou) „pomníkem autorovy logiky a obrovské erudice“, kdežto roku 1894 prohlašuje, že doktrína materialismu nebyla nikdy a nikde vědecky prověřena a zdůvodněna!

Kuriózní případ! Co to ve skutečnosti znamená? Co se přihodilo?

Přihodily se dvě věci: za prvé, *ruský* rolnický socialismus sedmdesátých let, který „ohrnoval nos“ nad svobodou pro její buržoaznost, bojoval proti „jasnozřivým liberálům“, usilovně se snažícím zastřít antagonismus ruského života, a který snil o rolnické revoluci, se úplně rozložil a zplodil onen banální maloburžoazní liberalismus, který čerpá „povzbuzující dojmy“ z progresivních tendencí rolnického hospodaření a zapomíná, že jsou provázeny (a podmiňovány) hromadným vyvlastňováním rolnictva. Za druhé, roku 1877 se pan Michajlovskij nechal příliš unést svým úkolem obhájit „sangvinika“ (tj. revolučního socialistu) Marxe proti liberálním kritikům a nezapozoroval, že Marxova metoda je neslučitelná s jeho vlastní metodou. A potom mu byl tento nesmiřitelný protiklad mezi dialektickým materialismem a subjektivní sociologií objasněn — jednak Engelsovými články a knihami, jednak ruskými sociálními demokraty (u Plechanova se nejednou setkáváme s velmi

pádnými výtkami na adresu pana Michajlovského) — a místo toho, aby se pan Michajlovskij pustil do přezkoumání otázky, postavil se jednoduše na zadní. Místo aby Marxe uvítal (jak to učinil v letech 1872 a 1877)⁵⁹, štěká na něho, skrývá se za své pochybné pochvaly, povykuje na ruské marxisty a tupí je za to, že se nechtějí spokojit s „ochranou hospodářsky slabšího“, se sklady zboží a polovičatými opatřeními na venkově, s muzei a družstvy pro domácí výrobu a jinými umírněnými maloburžoazními pokroky — a chtějí zůstat „sangviniky“, přívrženci sociální revoluce, a vychovávat, vést a organizovat skutečně revoluční společenské síly.

Zdá se, že po tomto malém odbočení do dávné minulosti můžeme zakončit rozbor „kritiky“, které podrobuje pan Michajlovskij Marxovu teorii. Pokusíme se vyvodit závěry a shrnout kritikovy „argumenty“.

Doktrína, kterou si předsevzal zničit, se opírá za první o materialistické pojetí dějin a za druhé o dialektickou metodu.

Pokud jde o materialistické pojetí dějin, kritik především prohlásil, že neví, v kterém díle je materialismus vyložen. Když výklad nikde nenašel, začal si sám vymýšlet, co je materialismus. Aby vykreslil přehnané nároky tohoto materialismu, vymyslel si, že si materialisté činí nárok na objasnění celé minulosti, přítomnosti a budoucnosti lidstva. Když však konfrontace s autentickým prohlášením marxistů ukázala, že za objasněnou považují pouze jednu společenskou formaci, prohlásil náš kritik, že materialisté zužují sféru působnosti materialismu a tím si prý sami připravují porážku. Aby vylíčil, jakým způsobem byl tento materialismus vypracován, vymyslel si, že prý materialisté podle vlastního přiznání mají nedostatečné znalosti pro něco takového, jako je vypracování vědeckého socialismu, ačkoli Marx s Engelsem (v letech 1845—1846) mluvili jen o tom, že jejich znalosti všeobecných ekonomických dějin jsou nedostatečné, a ačkoli spis svědčící o jejich nedostatečných

znalostech nikdy neuveřejnili. Po takových preludiích jsme byli obšťastněni i kritikou: Kapitál byl vyřízen tím, že pojednává jen o jednom období, kdežto kritik potřebuje zpracovat všechna období, jakož i tím, že Kapitál nezdůvodňuje ekonomický materialismus, jen se ho dotýká — což jsou argumenty natolik pádné a závažné, že se nedalo dělat nic než konstatovat, že materialismus nebyl nikdy vědecky zdůvodněn. Potom byl proti materialismu uveden argument, že člověk, jemuž je naprosto cizí tato doktrína, jenž zkoumal předhistorickou dobu ve zcela jiné zemi, dospěl též k materialistickým závěrům. Aby dále ukázal, že produkce dětí byla zcela nesprávně přivtělena k materialismu, že tu jde o pouhou slovní chytristiku, začal kritik dokazovat, že ekonomické vztahy jsou nadstavbou nad vztahy pohlavními a rodinnými. Poučení, která přitom seriózní kritik dal materialistům, nás obohatila o hlubokou pravdu, že dědictví je bez produkce dětí nemožné, že k produktům produkce dětí „patří“ složitá psychika a že děti jsou vychovávány v duchu otců. Mimochodem jsme se také dověděli, že národní svazky jsou pokračováním a zevšeobecněním svazků rodových. Ve svých dalších teoretických spekulacích o materialismu kritik konstatoval, že marxisté mnohdy argumentují tím, že útlak a vykořisťování mas jsou za buržoazního řádu „nutné“ a že se tento řád „nutně“ musí přeměnit v socialistický. Přitom neopomenul prohlásit, že nutnost je příliš všeobecná souvislost (pokud nemluvíme o tom, co vlastně lidé pokládají za nutné), a proto prý jsou marxisté mystiky a metafyziky. Kritik také prohlásil, že Marxova polemika proti idealistům je „jednostranná“, ani slůvkem se ovšem nezmněl, v jakém vztahu jsou názory těchto idealistů k subjektivní metodě a v jakém poměru k nim je Marxův dialektický materialismus.

Pokud jde o druhý pilíř marxismu — dialektickou metodu — stačil jeden úder smělého kritika, aby jej povalil. A úder byl velmi přesný: kritik vynaložil nesmírné úsilí a námahu, aby vyvrátil, že triádami lze něco dokazovat,

a přitom zamlčel, že dialektická metoda naprosto nespočívá v triádách, nýbrž právě v odmítnutí idealistických a subjektivistických metod v sociologii. Druhý úder byl namířen speciálně proti Marxovi: s pomocí udatného pana Dühringa přisoudil kritik Marxovi neuvěřitelný nesmysl, že prý dokazoval nutnost zániku kapitalismu triádami — a pak vítězoslavně tento nesmysl vyvracel.

To je eposej skvělých „vítězství“ „našeho známého sociologa“! Jak „poučné“ (Burenin) je meditování nad těmito vítězstvími, že?

Musíme se ještě zmínit o jedné okolnosti, která sice nemá přímý vztah ke kritice Marxovy doktríny, ale je velice příznačná pro objasnění kritikových ideálů a jeho pojetí skutečnosti. Jde o jeho postoj k dělnickému hnutí na Západě.

Výše byl uveden výrok pana Michajlovského, podle něhož se materialismus ve „vědě“ neosvědčil (snad ve vědě německých „přátel lidu“?), ale tento materialismus se podle pana Michajlovského „vskutku velmi rychle šíří v dělnické třídě“. Jak vysvětluje pan Michajlovskij tento fakt? „Pokud jde o úspěch, abych tak řekl, do šířky, jemuž se těší ekonomický materialismus, pokud jde o jeho rozšíření v kriticky neověřené podobě, není těžiště tohoto úspěchu ve vědě, ale v každodenní praxi určované perspektivami budoucnosti.“ Jaký jiný smysl může mít tato těžkopádná fráze o praxi „určované“ perspektivami budoucnosti než ten, že materialismus se šíří ne proto, že správně objasňuje skutečnost, ale proto, že se od ní odvrátil a přiklonil se k perspektivám. A dále říká: „Tyto perspektivy nevyžadují od německé dělnické třídy, jež si je osvojuje, a od těch, kdož se horlivě podílejí na jejích osudech, ani znalosti, ani kritické myšlení. Vyžadují jen víru.“ Jinými slovy, materialismus a vědecký socialismus se značně rozšířily proto, že tato doktrína slibuje dělníkům lepší budoucnost! Stačí však nejelementárnější znalost dějin socialismu a dělnického hnutí na Západě, abychom poznali celou

nesmyslnost a lživost tohoto výkladu. Každý ví, že vědecký socialismus vlastně nikdy nenarýsoval žádné perspektivy budoucnosti: omezil se jen na analýzu soudobého buržoazního společenského zřízení, na studium vývojových tendencí kapitalistické společenské organizace — a dost. „Neříkáme světu,“ napsal Marx již roku 1843 a tento program přesně dodržel, „neříkáme světu: „Přestaň bojovat; celý tvůj boj je nesmysl“; my ti dáme to pravé bojové heslo. My jen světu ukazujeme, zač vlastně bojuje, a vědomí je věc, kterou si svět *musí* osvojit, i kdyby nechtěl.“⁶⁰ Každý ví, že například Kapitál — toto hlavní a základní dílo o vědeckém socialismu — se jen zcela všeobecně zmiňuje o budoucnosti a zkoumá jedině prvky, které už existují a z nichž vyrůstá budoucí společenský řád. Každý ví, že pokud jde o perspektivy budoucnosti, nepoměrně více nabízeli starší socialisté, kteří vykreslili budoucí společnost do všech podrobností, aby nadchli lidstvo obrazem takového řádu, ve kterém se lidé obejdou bez boje, ve kterém se jejich společenské vztahy nebudou zakládat na vykořisťování, ale na skutečných principech pokroku odpovídajících lidské přirozenosti. Přestože tyto ideje vykládala celá plejáda velice talentovaných lidí a těch nejpřesvědčenějších socialistů, zůstávaly jejich teorie odtrženy od života a jejich programy vzdáleny lidovým politickým hnutím, dokud strojový velkopřůmysl nevtáhl do víru politického života masy dělnického proletariátu a dokud nebylo nalezeno jeho správné bojové heslo. Toto heslo našel Marx — „nikoli utopista, ale strohý, někdy až suchopárný vědec“, jak ho charakterizoval pan Michajlovskij v dávno minulých dobách, roku 1872, a vůbec je nenalezl pomocí nějakých perspektiv, ale na základě vědecké analýzy tehdejšího buržoazního zřízení: dokázal *nutnost* vykořisťování za tohoto zřízení a odhalil jeho vývojové zákony. Pan Michajlovskij může jistě čtenáře časopisu Ruskoje bogatstvo ujišťovat, že k osvojení této analýzy není třeba ani znalostí, ani myšlenkového úsilí. Avšak viděli jsme už u něho

samého (a vidíme ještě zřetelněji u jeho kolegy ekonoma⁶¹) tak hrubé nepochopení elementárních pravd zjištěných touto analýzou, že podobné tvrzení může vyvolat samozřejmě jen úsměv. Zůstává nesporným faktem, že dělnické hnutí se šíří a rozvíjí právě tam a potud, kde a pokud se rozvíjí kapitalistický strojový velkopřemysl; že úspěchů dosahuje socialistická doktrína právě tehdy, když zanechává úvah o společenských podmínkách odpovídajících lidské přirozenosti a provádí materialistickou analýzu soudobých společenských poměrů a vysvětluje, proč je nutný soudobý vykořisťovatelský řád.

Když se pan Michajlovskij pokusil obejít skutečné příčiny úspěchu, kterého dosahuje materialismus u dělnictva, a vztah této doktríny k „perspektivám“ vylíčil přímo v rozporu s pravdou, začíná nejbanálnějším šosáckým způsobem zlehčovat ideje a taktiku západoevropského dělnického hnutí. Jak jsme viděli, nebyl s to uvést jediný argument proti Marxovým důkazům o nevyhnutelnosti přeměny kapitalistického řádu v socialistický v důsledku zespolštění práce — a přesto nehorázně vtipkuje, že prý „armáda proletářů“ připravuje vyvlastnění kapitalistů, „načež prý ustane jakýkoli třídní boj a na Zemi zavládne mír a dobrá vůle mezi lidmi“. On, pan Michajlovskij, zná mnohem jednodušší a správnější cesty k uskutečnění socialismu, než je tato: jenom je třeba, aby „přátelé lidu“ poněkud přesněji ukázali „jasné a neomylné“ cesty „žádoucí ekonomické evoluce“, a pak tito „přátelé lidu“ jistě budou „povolání“ k vyřešení „praktických ekonomických problémů“ (viz článek pana Južakova: Otázky ekonomického vývoje Ruska^[128], č. 11 R. b.), zatím však... zatím však dělníci musí počkat, spolehnout se na „přátele lidu“ a nepouštět se s „neodůvodněným sebevědomím“ sami do boje proti vykořisťovatelům. Náš autor chce nadobro podlomit toto „neodůvodněné sebevědomí“, a proto pateticky horlí proti „vědě, která se málem vejde do kapesního slovníčku“. To je opravdu strašné: věda — a sociálně demokratické brožu-

ry, které stojí pár šestáků a vejdou se do kapsy!! Není snad jasné, jak neodůvodněné je sebevědomí lidí, kteří si cení vědy jen potud, pokud učí vykořisťované samostatnému boji za vlastní osvobození, pokud je učí stranit se všelijakých „přátel lidu“ zastírajících antagonismus tříd a hodlajících vzít celou věc do svých rukou — a kteří proto vykládají tuto vědu v šestákových publikacích, tak šokujících šosáky. Něco jiného by bylo, kdyby dělníci svěřili svůj osud „přátelům lidu“, ti by jim předestřeli skutečnou, mnohosvazkovou, univerzitní a šosáckou vědu, podrobně by je seznámili se společenskou organizací odpovídající lidské přirozenosti, kdyby jen... dělníci chtěli počkat a nepouštěli se sami do boje s takovým neodůvodněným sebevědomím!

Než přejdeme k druhé části „kritiky“ pana Michajlovského namířené už ne proti Marxově teorii obecně, nýbrž zvláště proti ruským sociálním demokratům, musíme trochu odbočit. Jde o to, že stejně jako se ve své kritice Marxe pan Michajlovskij nejen nepokusil věrně vyložit jeho teorii, ale jednoduše ji překroutil, stejně tak bez zábran zkresluje ideje ruských sociálních demokratů. Je nutno dát průchod pravdě. Bude proto nejvhodnější, když porovnáme ideje starších ruských socialistů s idejemi sociálních demokratů. Výklad idejí starších ruských socialistů je převzat z článku pana Michajlovského v časopise Russkaja mysl z roku 1892, č. 6, ve kterém mluvil také o marxismu (a mluvil — budiž mu to připomenuto — slušným tónem, aniž se dotýkal otázek, které v cenzurovaném tisku lze projednávat jen po bureninovsku, a aniž zlehčoval marxisty), a v protikladu k marxismu — nebo ne-li v protikladu, tedy alespoň paralelně — vykládal své názory. Nechci ani v nejmenším ubližovat panu Michajlovskému, tj. počítat ho k socialistům, ani křivdit ruským socialistům tím, že bych je stavěl na roveň panu Michajlovskému: domnívám se jen, že *postup argumentace* obou je v podstatě stejný a rozdíl

spočívá jen v míře pevnosti, přímosti a důslednosti předsvědčení.

Při výkladu myšlenek hláсанých časopisem Otěčestvennyje zapiski pan Michajlovskij napsal: „K mravně politickým ideálům jsme počítali zemědělcovo vlastnictví půdy a výrobcovo vlastnictví pracovních nástrojů.“ Jak vidíte, východisko prozrazuje ty nejlepší úmysly a ta nejušlechtilější přání... „Středověké formy práce,* jež u nás ještě existují, jsou značně podlomeny, ale dosud jsme neměli důvod s nimi skoncovat kvůli nejrůznějším doktrínám, ať liberálním, či neliberálním.“

Prapodivná úvaha! Vždyť jakékoli „formy práce“ mohou být podlomeny jen tím, že budou nahrazeny nějakými jinými formami; prozatím však nevidíme u našeho autora (a nenašli bychom ani u žádného z jeho stoupenců) dokonce ani pokus analyzovat tyto nové formy, objasnit je a odhalit příčiny, proč jsou staré formy vytlačovány novými. Ještě podivnější je druhá část tirády: „Neměli jsme důvod skoncovat s těmito formami kvůli doktrínám.“ Jaképak prostředky máme „my“ (tj. socialisté — viz výše učiněnou výhradu), abychom „skoncovali“ s formami práce, tj. abychom přetvářeli dané výrobní vztahy mezi členy společnosti? Cožpak není absurdní myšlenka, že lze přetvořit tyto vztahy podle doktríny? Poslyšme dále: „Naším úkolem není stůj co stůj vypěstovat ‚svébytnou‘ civilizaci z vlastního národního lůna, ale ani přesadit k nám západní civilizaci se všemi rozpory, které ji rozdírají: dobré je třeba přebírat odevšad, odkud se jen dá, a bude-li to naše nebo cizí, to už není otázka zásady, ale praktické účelnosti. Jak je vidět, je to tak jednoduché, jasné a po-

* „Pod středověkými formami práce,“ vysvětloval autor na jiném místě, „je třeba chápat nejen občinovou držbu půdy, domácí průmysl a družstevní organizaci. To všechno jsou nesporně středověké formy, avšak k nim musí být připočteny všechny formy pracovníkova vlastnictví půdy nebo výrobních nástrojů.“

chopitelné, že o tom není třeba hovořit.“ Opravdu, jak je to jednoduché! Dobré „přebírat“ odevšad — a věc je vyřízena! Ze středověkých forem „převzít“ pracovníkovo vlastnictví výrobních prostředků a z nových (tj. kapitalistických) forem zase svobodu, rovnost, vzdělání a kulturu. Co bychom k tomu ještě dodávali! Subjektivní metoda v sociologii je tu celá jako na dlani: sociologie začíná utopii — pracovníkovo vlastnictví půdy — a ukazuje podmínky, jak uskutečnit přání „převzít“ což je dobré odkud se jen dá. Tento filozof pohlíží na společenské vztahy čistě metafyzicky jako na jednoduché mechanické soukolí těch či oněch institucí, jako na prosté mechanické zřetězení těch či oněch jevů. Vytrhává jeden z těchto jevů — zemědělcovu držbu půdy v jejích středověkých formách — a myslí si, že ji lze přesadit do libovolných jiných forem přesně tak, jako lze cihlu z jedné budovy využít při stavbě druhé. Ale to přece není zkoumání společenských vztahů, ale znehodnocování zkoumaných faktů: vždyť skutečnost nezná takovou zemědělcovu držbu půdy, která by existovala izolovaně a samostatně, jak jste ji pojal vy: je to pouze jeden z článků tehdejších výrobních vztahů spočívajících v tom, že půda byla rozdělena mezi velké pozemkové vlastníky, statkáře, že statkáři přidělovali rolníkům půdu proto, aby je vykořisťovali, takže půda byla jakousi naturální mzdou: skýtala rolníkovi nutné produkty, aby mohl vytvářet nadprodukt pro statkáře; byla základním prostředkem, umožňujícím rolníkovi plnit povinnosti vůči statkáři. Proč autor nezkoumal tento systém výrobních vztahů a vytrhl pouze jeden jev a ukázal jej v naprosto falešném světle? Protože se nevyzná ve společenských problémech: naprosto si neklade za cíl (opakuji, že používám úvah pana Michajlovského jen jako příkladu ke kritice *celého* ruského socialismu) *objasnit* tehdejší „formy práce“, vylicít je jako určitý systém výrobních vztahů, jako určitou společenskou formaci. Je mu cizí — použijeme-li Marxových slov — dialektická metoda, jež požaduje, aby-

chom na společnost pohlíželi jako na živý organismus v jeho fungování a vývoji.

Autor se vůbec nezajímá o příčiny vytlačování starých forem práce novými, a když uvažuje o nových formách, opakuje přesně tutéž chybu. Spokojuje se s konstatováním, že tyto formy „podlamují“ zemědělcovu držbu půdy, tj. obecněji řečeno, projevují se v odloučení výrobce od výrobních prostředků — a s odsouzením této skutečnosti jakožto neodpovídající ideálu. A opět je jeho úvaha naprosto nesmyslná; vytrhává jeden jev (zbavení rolníka půdy) a nepokouší se vylíčit jej už jako článek jiného systému výrobních vztahů, založeného na *zbožním hospodářství*, které nutně plodí konkurenci mezi výrobcí zboží, nerovnost, ožebračení jedněch a obohacení druhých. Znamená jeden jev — ožebračení masy, a odsunul stranou druhý — obohacení menšiny a tím se připravil o možnost pochopit to i ono.

A takové metody ještě nazývá „hledáním odpovědí na otázky života v jejich plnokrevné formě“ (R. b., č. 1 z roku 1894). Ve skutečnosti právě naopak — protože není s to a nechce objasnit skutečnost, podívat se jí přímo do tváře — hanebně utekl od otázek života, v němž majetní bojují s nemajetnými, do říše nevinných utopii; nazývá to „hledáním odpovědí na otázky života v ideálním postižení jejich ožehavé a složité reálné skutečnosti“ (R. b., č. 1), ale fakticky se ani nepokusil o analýzu a objasnění této reálné skutečnosti.

Místo toho nám předložil utopii zkonstruovanou z jednotlivých prvků nejnesmyslněji vytržených z různých společenských formací — ze středověké vzal to, z „nové“ ono atd. Je pochopitelné, že teorie založená na této zásadě zůstala nutně stranou skutečného společenského vývoje z té prosté příčiny, že naši utopisté nežili a nejednali ve společenských poměrech vytvořených z náhodně seskupených prvků, ale ve společenských poměrech, kterými je určen rolníkův vztah ke kulakovi (příčinnivému mužikovi),

domáckého výrobce k faktorovi, dělníka k továrníkovi a které naprosto nepochopili. Jejich pokusy a námaha změnit podle svého ideálu tyto nepochopené poměry musely nutně ztroskotat.

Tím je v nejobecnějších rysech nastíněna problematika socialismu v Rusku v době, kdy „se zrodili ruští marxisté“.

Začali vlastně kritikou subjektivních metod starších socialistů; nespokojovali se s tím, že konstatovali vykořisťování a odsuzovali je, ale chtěli je *objasnit*. Když viděli, že celé dějiny Ruska po reformě spočívají v ožebračování mas a obohacování menšiny, když pozorovali jednak obrovské vyvlastňování malovýrobců a jednak všeobecný technický pokrok, když zjišťovali, že tyto protichůdné tendence vznikají a sílí tam a do té míry, kde a do jaké míry se rozvíjí a upevňuje zbožní hospodářství, museli dospět k závěru, že tu jde o buržoazní (kapitalistickou) organizaci společenského hospodářství, která *nutně* plodí vyvlastňování a útlak mas. Jejich praktický program přímo vyplýval z tohoto přesvědčení: bylo nutné se připojit k boji proletariátu proti buržoazii, k boji nemajetných tříd proti majetným, který tvoří hlavní obsah ekonomické skutečnosti Ruska, počínaje zapadlou vesničkou a konče nejmodernější zdokonalenou továrnou. Ale jak se připojit? Odpověď jim opět napověděla sama skutečnost. Kapitalismus pozvedl hlavní průmyslová odvětví na stupeň strojového velkopřůmyslu; tímto zespolečenštěním výroby vytvořil materiální podmínky nového řádu a současně novou sociální sílu — třídu továrních dělníků, městského proletariátu. Tato třída, vystavená stejnému buržoaznímu vykořisťování, jakým je svou ekonomickou podstatou vykořisťování veškerého pracujícího obyvatelstva Ruska, je však, pokud jde o její osvobození, ve zvlášť výhodné situaci: není už ničím spjata se starou společností založenou výhradně na vykořisťování; samy její pracovní podmínky a životní poměry ji organizují, nutí ji přemýšlet a umožňují jí vstoupit na scénu politického boje. Sociální demokraté obrátili přirozeně

veškerou pozornost na tuto třídu a skládali v ni všechny naděje, orientovali svůj program na rozvoj jejího třídního uvědomění a věnovali veškeré úsilí na to, aby jí pomohli povstat k otevřenému politickému boji proti soudobému režimu a zapojit do tohoto boje všechny ruský proletariát.

Podívejme se nyní, jak pan Michajlovskij bojuje proti sociálním demokratům. Co namítá proti jejich teoretickým názorům a proti jejich politické činnosti ve prospěch socialismu?

Teoretické názory marxistů podává kritik takto:

„Pravda“ — prý podle tvrzení marxistů — „spočívá v tom, že v souladu s imanentními zákony historické nutnosti rozvine Rusko vlastní kapitalistickou výrobu se všemi jejími vnitřními rozpory, s pohlcováním malých kapitálů velkými, a mezitím se rolník odtržený od půdy přemění v proletáře, sjednotí se a zespolečenští. Tím bude vyhráno a obšťastněné lidstvo může začít užívat vítězství.“

Takže, jak račte vidět, marxisté se vůbec neodlišují od „přátel lidu“ v pojetí skutečnosti, nýbrž pouze v představě budoucnosti: zřejmě se vůbec nezabývají přítomností, jen „perspektivami“. Nemůže být pochyb o tom, že si tohle pan Michajlovskij myslí. „Marxisté,“ praví, „jsou pevně přesvědčeni, že v jejich vizích budoucnosti není nic utopického, všechno je zváženo a změřeno podle pravidel přísné vědy;“ a nakonec ještě jasněji: marxisté „vyznávají nezvratnost abstraktního historického schématu“.

Zkrátka, máme tu nejbanálnější a nejnejapnější obvinění marxistů, ke kterému se odedávna uchylují všichni, kdo nemohou proti jejich názorům fakticky nic namítnout. „Marxisté vyznávají nezvratnost abstraktního historického schématu!!“

Ale to je přece pustá lež a výmysl!

Žádný marxista nikde a nikdy neargumentoval tak, že v Rusku „musí být“ kapitalismus, „protože“ byl na Západě

atd. Žádný marxista nikdy nespatořoval v Marxově teorii nějaké všeobecně závazné filozofickohistorické schéma, něco víc než objasnění určité společenskoekonomické formace. Jedině subjektivnímu filozofu panu Michajlovskému se podařilo prokázat takové nepochopení Marxe, že u něho objevil všeobecnou filozofickou teorii. Ale Marx mu zcela jasně vysvětlil, že se zmýlil v adrese. Žádný marxista nikdy nezakládal své sociálně demokratické názory na ničem jiném než na shodě teorie se skutečností a s dějinami určitých, tj. ruských společenskoekonomických vztahů, a ani tomu nemohlo být jinak, protože tento požadavek na teorii naprosto jasně a určitě vyslovil a učinil hlavním aspektem celého učení sám zakladatel „marxismu“ — Marx.

Pan Michajlovskij samozřejmě může podle libosti vyvracet tato prohlášení tím, že „na vlastní uši“ slyšel někoho vyznávat abstraktní historické schéma. Ale co je nám, sociálním demokratům nebo komukoli jinému, do toho, že pan Michajlovskij byl nucen vyslechnout od svých přátel spoustu nesmyslů? Nedokazuje to snad pouze to, že si velmi šťastně vybírá přátele, a nic víc? Je ovšem zcela možné, že se tito duchaplní přátelé duchaplného filozofa nazývali marxisty, sociálními demokraty atd. — ale kdo by nevěděl, že se dnes (jak už se dávno zjistilo) kdejaký dobrodruh s oblibou maskuje „rudým hávem“?*

Jestliže však pan Michajlovskij nedokáže ve své prozíravosti rozeznat takové „přebarvené dobrodruhy“ od marxistů nebo jestliže pochopil Marxe tak hluboce, že nepostřehl, jak naléhavě Marx zdůrazňuje toto kritérium celé své doktríny (formule „toho, co se děje před našimi zraky“), opět to jen dokazuje, jak je pan Michajlovskij chudý duchem, a víc nic.

Když se však pustil v tisku do polemiky proti *sociálním*

* To všechno píši za předpokladu, že pan Michajlovskij skutečně slyšel někoho vyznávat abstraktní historická schémata a že nelže. Po kládám však za bezpodmínečně nutné při této příležitosti poznamenat: jak jsem koupil, tak prodávám.

demokratům, rozhodně měl mít na zřeteli tu skupinu socialistů, která už dávno nese toto jméno jako jediná, takže si ji nelze poplést s jinými, a která má své publicisty — Plechanova a jeho skupinu⁶². Kdyby tak byl učinil — a tak by si měl bezesporu počínat každý jen trochu slušnější člověk — a nahlédl třeba jen do prvního sociálně demokratického spisu, do Plechanovovy knihy *Naše neshody*^[78], našel by tam hned na prvních stránkách autorovo kategorické prohlášení učiněné jménem všech členů skupiny:

„Rozhodně nechceme krýt svůj program autoritou velkého jména“ (tj. Marxovou autoritou). Rozumíte rusky, pane Michajlovskij? Chápete rozdíl mezi vyznáváním abstraktních schémat a odmítáním jakékoli Marxovy autority při posuzování ruských poměrů?

Chápete, že jste se zachoval nečestně, když první náhodný úsudek, který jste pochytil od svých přátel, vydáváte za marxistický a ignorujete veřejné prohlášení jednoho z vynikajících členů sociální demokracie učiněné jménem celé skupiny?

A dále se v prohlášení říká ještě jasněji:

„Opakuji,“ píše Plechanov, „mezi nejdůslednějšími marxisty se mohou vyskytnout neshody při hodnocení nynější ruské skutečnosti“; naše doktrína je „prvním pokusem aplikovat současnou vědeckou teorii na analýzu velmi složitých a spletitých společenských vztahů“.

Jasněji se to už říci nedá: marxisté přejímají z Marxovy teorie v každém případě jen cenné metody, bez nichž nelze objasnit společenské vztahy, a nevidí tedy kritérium svého hodnocení uvedených vztahů v abstraktních schématech a podobných nesmyslech, ale v tom, zda je toto hodnocení správné a odpovídá realitě.

Nebo snad myslíte, že autor těchto prohlášení uvažoval ve skutečnosti jinak? Ale kdepak! Otázka, kterou se zabýval, spočívala v tom, zda „musí Rusko projít kapitalistickou fází vývoje“. Tato otázka byla tedy formulována naprosto nemarxisticky, podle subjektivních metod různ-

ných domácích filozofů, kteří vidí kritéria toho, co se musí stát, hned v politice vrchnosti, hned v působení „společnosti“ nebo zase v ideálu společnosti „odpovídající lidské přirozenosti“ a v podobných nesmyslech. Ptáme se: jak by musel odpovědět na podobnou otázku člověk vyznávající abstraktní schémata? Zřejmě by začal mluvit o nezvratnosti dialektického procesu, o všeobecně filozofickém významu Marxovy teorie, o tom, že každá země musí nevyhnutelně projít určitou fází... atd., atd.

A jak odpověděl Plechanov?

Tak, jak mohl marxista jediné odpovědět:

Ponechal úplně stranou otázku, co se musí stát, jako bezpředmětnou, jako otázku, která může zajímat jen subjektivisty, a vždy mluvil jen o skutečných společenskoekonomických vztazích, o jejich skutečném vývoji. Proto také nedal přímou odpověď na tuto nesprávně formulovanou otázku a místo toho odpověděl: „Rusko už na kapitalistickou cestu *ustoupilo*.“

Pan Michajlovskij však s výrazem znalce řeční o vyznávání abstraktních historických schémat, o imanentních zákonech nutnosti a podobných neuvěřitelných nesmyslech! A to nazývá „polemikou proti sociálním demokratům“!!

To nepochopím: je-li on polemik, kdopak je potom tlachal?!

K ocitované úvaze pana Michajlovského je nutno ještě poznamenat: vykládá názory sociálních demokratů v tom smyslu, že prý „Rusko *rozvine* svou vlastní kapitalistickou výrobu“. Podle názoru tohoto filozofa nemá Rusko zřejmě „vlastní“ kapitalistickou výrobu. Autor patrně sdílí názor, že se ruský kapitalismus dotýká jen 1½ miliónu dělníků. Dále se ještě setkáváme s touto dětinskou myšlenkou našich „přátel lidu“, kteří všechno ostatní vykořisťování svobodné práce zařazují bůhvíkam. „Rusko *rozvine* svou vlastní kapitalistickou výrobu se všemi jejími vnitřními rozpory a mezitím se rolník odtržený od půdy přemění v proletáře.“ Čím dále do lesa, tím více stromů! V Rusku tedy „vnitřní

rozpory“ neexistují, tj. bez obalu řečeno, hrtska kapitalistů lidové masy nevykořisťuje? Nepřichází na mizinu obrovská většina obyvatelstva a neobohacuje se hrtska lidí? Rolník má být od půdy teprve odtržen? A v čem tedy spočívají celé dějiny poreformního Ruska, ne-li v hromadném, nezvykle intenzívním vyvlastňování rolnictva? Člověk musí mít hodne odvahy, aby veřejně prohlašoval takové věci. A pan Michajlovskij ji má: „Marx měl co dělat s hotovým proletariátem a hotovým kapitalismem, kdežto my je musíme teprve vytvořit.“ V Rusku je třeba proletariát teprve vytvořit?! V Rusku, kde jedinečně nalezneme tak bezútešnou bídu mas, tak nestoudné vykořisťování pracujících, že bylo srovnáváno (a právem) s Anglií, s postavením její chudiny; v Rusku, ve kterém je hladovění milionových mas trvalým jevem, přestože současně například stále stoupá vývoz obilí — v Rusku že není proletariát!!

Myslím, že by se měl panu Michajlovskému ještě za jeho života postavit pomník za tato klasická slova!*

Dále ještě ostatně uvidíme, že to je soustavná a zcela důsledně dodržovaná taktika „přátel lidu“: farizejsky zavírat oči před nesnesitelným postavením pracujících v Rusku, líčit je pouze jako „otřesené“, takže postačí úsilí „kulturní veřejnosti“ a vlády, aby všecko bylo uvedeno na správnou cestu. Tito rekové zavírají oči, aby neviděli, že postavení pracujících mas není špatné proto, že je „otřeseno“, ale proto, že masy jsou vystaveny nejnestoudnějšímu olupování hrtskou vykořisťovateli. Domní-

* Ostatně i zde se možná pan Michajlovskij pokusí dostat z nesnází: Já, prosím, vůbec nechtěl říci, že v Rusku není žádný proletariát, tvrdím jen to, že tu není kapitalistický proletariát! Je-li tomu tak, proč jste to tedy neřekl? Vždyť celá otázka tkví právě v tom, zda je ruský proletariát příznačný pro buržoazní organizaci společenského hospodářství, nebo je nějaký jiný. Kdo za to může, že jste v celých dvou článcích neutrousil ani slovo o této jediné závažné a důležité otázce, že jste raději plácal nesmysly a dospěl k těm nejsilnějším závěrům?

vají se, že když strčí jako pštrosi hlavu do písku — vykořisťovatelé zmizí. A když jim sociální demokraté vyčítají hanebnou zbabělost podívat se pravdě do očí, když vycházejí z faktu vykořisťování a jediné možné vysvětlení spatřují v buržoazní organizaci ruské společnosti, která štěpí masu národa na proletariát a buržoazii, jakož i v třídní povaze ruského státu, který není nic jiného než orgán nadvlády této buržoazie, a za *jediné východisko* proto považují třídní boj proletariátu proti buržoazii, spouštějí „přátelé lidu“ pokřik, že sociální demokraté chtějí připravit lid o půdu!! a zničit ekonomickou organizaci našeho lidu!!

Nyní se dostáváme k nejhanebnějšímu místu celé této, mírně řečeno, nepřístojné „polemiky“ — totiž ke „kritice“(?), které pan Michajlovskij podrobuje politickou činnost sociálních demokratů. Každý chápe, že o činnosti socialistů a agitátorů mezi dělnictvem nelze v našem legálním tisku otevřeně mluvit a že jediné, co může udělat v tomto směru čestný cenzurovaný tisk, je „taktně mlčet“. Pan Michajlovskij zapomněl na toto nejelementárnější pravidlo, bez ostychu zneužil svého monopolu obracet se k čtenářské veřejnosti a vyléval na socialisty škopky špíny.

Bojovat proti tomuto neomalnému kritikovi však bude možné i mimo legální tisk.

„Pokud tomu rozumím,“ hraje si pan Michajlovskij na naivního, „mohou být ruští marxisté rozděleni na tři kategorie: na marxisty diváky (nezúčastněné pozorovatele procesu), pasívní marxisty“ (ti jen „usnadňují porodní bolesti“, „nezajímají se o lidi usedlé na půdě a věnují svou pozornost těm a skládají naděje v ty, kteří jsou už odloučení od výrobních prostředků“) „a na aktivní marxisty (kteří přímo trvají na dalším zbídačování vesnice).“

Co to znamená?! Vždyť pan kritik nemůže nevědět, že ruští marxisté jsou socialisté vycházející z toho pojetí skutečnosti, že jde o kapitalistickou společnost a že východisko z ní je jen jedno: třídní boj proletariátu proti buržoazii. Jak a proč je hází do jednoho pytle s autory jakýchsi nesmyslů?

Jaké má právo (mravní ovšem) rozšiřovat termín „marxisté“ na lidi, kteří zjevně nesouhlasí s nejelementárnějšími a základními marxistickými poučkami, na lidi, kteří nikdy a nikde nevystupovali jako samostatná skupina, nikdy a nikde nevyhlašovali svůj vlastní program?

Pan Michajlovskij si ponechal celou řadu zadních dvířek, aby ospravedlnil takové nepřístojné metody.

„Možná,“ vtípkuje s nenuceností floutka, „že to ani nejsou skuteční marxisté, ale jen se za ně pokládají a vydávají.“ Kde a kdy? V petrohradských liberálních a radikálních salónech? V soukromých dopisech? Budiž. Pak si s nimi debatujte ve svých salónech a ve své korespondenci! Vy ale vystupujete v tisku a veřejně proti lidem, kteří (pod praporem marxismu) nikdy a nikde veřejně nevystupovali. A přitom se ještě opovažujete tvrdit, že polemizujete proti *sociálním demokratům*, ačkoli víte, že toto jméno nese jen jedna skupina revolučních socialistů a že s ní nikoho jiného zaměňovat nelze!*

Pan Michajlovskij se vytáčí a vykrukuje jako přistižený školák: Já přece za nic nemohu — snaží se dokázat čtenáři — já „jsem na vlastní uši slyšel a na vlastní oči viděl“. Ano, budiž! Rádi vám věříme, že se nesetkáváte s nikým kromě ničemů a darebáků, ale co máme s tím společného my, sociální demokraté? Kdopak neví, že „dnes, kdy“ nejen

* Pozastavím se alespoň u jedné *faktické* poznámky pana Michajlovského. Každý, kdo si přečetl jeho článek, bude nucen souhlasit s tím, že počítá k „marxistům“ také pana Skvorcova (autora *Hospodářských příčin hladomorů*^[103]). Zatím se však tento pán sám za marxistu nepovažuje a postačí nejelementárnější znalost spisů sociálních demokratů, aby bylo jasné, že z jejich hlediska je to zcela ordinární měšťák a nic víc. Jakýpak je to marxista, když nechápe, že společenské prostředí, pro které vymýšlí své pokrokové recepty, je prostředím buržoazním, že proto každý „pokrok kultury“, který lze skutečně pozorovat i v rolnickém hospodářství, znamená pokrok buržoazní, zlepšující postavení menšiny a proletarizující masy? Jakýpak je to marxista, když nechápe, že stát, k němuž se obrací se svými recepty, je státem třídním, který je s to jediné podporovat buržoazii a rdousit proletariát!

socialistická, ale i každá trochu samostatnější a poctivější veřejná činnost vyvolává politickou perzekuci, připadá na jednoho opravdového stoupence těchto směrů — ať narodovoljovství, marxismu, či třeba konstitucionalismu — několik desítek frázistů zastírajících tímto označením svou liberální zbabělost a dále snad ještě několik vyložených padouchů, kteří si současně vyřizují své osobní účty? Není snad jasné, že jen nejničernější omezenec by byl schopen kterémukoli z těchto směrů vytknout, že jeho prapor hanobí (a přitom neveřejně a za zády) všelijaká havěť? Všechny výklady pana Michajlovského tvoří jeden jediný řetěz falzifikátů, zkomolenin a švindlů. Viděli jsme už, že „pravdy“, ze kterých vycházejí sociální demokraté, úplně překroutil a vyložil tak, jak je nikdo z marxistů nikde a nikdy nevykládal a vykládat nemohl. A kdyby byl vyložil, jak sociální demokraté skutečně chápou ruskou skutečnost, musel by vidět, že „ztotožnit se“ s těmito názory lze *jen jedním způsobem*, totiž pomáhat rozvíjet třídní uvědomění proletariátu, organizovat a sjednocovat proletariát pro politický boj proti nynějšímu řádu. Panu Michajlovskému zbyl mimochodem ještě jeden trik. S výrazem uražené nevinnosti zvedá farizejsky oči k nebi a nasládlým hlasem pronáší: „Velmi rád to slyším, ale nechápu, proti čemu protestujete“ (tak to stojí doslova v 2. čísle R. b.). „Přečtěte si pozorněji, co říkám o pasívních marxistech, a uvidíte, že říkám: z etického hlediska nelze nic namítnout.“

Ani tohle není ovšem nic jiného než omílání starých ubohých vytáček.

No řekněte, jak byste nazvali jednání člověka, jenž by prohlásil, že kritizuje sociálně revoluční narodnictví (beru toto období, jiní narodníci ještě nevystoupili) a vykládal by přibližně tohle:

„Narodníci se dělí, pokud vím, na tři kategorie: na důsledné narodníky, kteří respektují mužickou mentalitu a v plném souladu s tužbami mužika všeobecně doporučují metly, bití žen a vůbec podporují onu nejhnusnější vládní

politiku karabáče a knuty, které se přece říkalo lidová; potom na zbabělé narodniky, kteří se nezajímají o mužické názory a jen se pokoušejí přenést do Ruska jemu cizí revoluční hnutí pomocí asociací atd.; proti tomu nelze ostatně z etického hlediska nic namítnout, kdyby to nebyla příliš kluzká cesta, po níž může zbabělý narodnik snadno sklouznout k důsledným nebo smělym; a konečně na smělé narodniky, kteří důsledně uskutečňují lidové ideály přičinlivého mužika, a proto se usazují na půdě, aby si mohli pořádně nahrabat.“ — Všichni slušní lidé by to přirozeně nazvali ničemným a sprostým výsměchem. A kdyby se nadto narodnici nemohli ohradit proti pisateli takových věcí v témže tisku, kdyby se nadto narodnické ideje stále propagovaly jen nelegálně, takže mnozí by o nich neměli přesnou představu a snadno by mohli uvěřit všemu, co se jim o narodnicích řekne — pak by všichni souhlasili, že takový člověk je...

Ostatně možná že pan Michajlovskij sám ještě zcela nezapomněl slovo, které by zde mělo následovat.

Ale už dost! U pana Michajlovského by se našlo ještě mnoho podobných insinuací, ale neznám únavnější, nevděčnější a špinavější práci než rýt se v této špíně, lovit tu a tam roztroušené narážky, konfrontovat je a hledat nějakou seriózní námitku.

Dost už!

V dubnu 1894

V textu statě najde čtenář odkazy na další rozbor některých otázek: ve skutečnosti však tento rozbor chybí.

Je to způsobeno tím, že tato stať tvoří jen první část odpovědi na články o marxismu, které vyšly v časopise Ruskoje bogatstvo. Pro velký nedostatek času nemohla stať vyjít včas a dále otálet už nepovažujeme za možné; i tak jsme se opozdili o dva měsíce. Proto jsme se rozhodli vydat zatím rozbor „kritiky“ pana N. Michajlovského a nečekat, až bude vytištěna stať celá.

V připravovaném druhém a třetím sešitě najde čtenář kromě tohoto rozboru také rozbor sociálně ekonomických názorů dalších čelných představitelů časopisu Ruskoje bogatstvo, pana S. Južakova a S. Krivenka, v souvislosti s nástinem ekonomické situace Ruska a z ní vyplývajícími „ideami a taktikou sociálních demokratů“.

Toto vydání se přesně shoduje s prvním. Protože jsme se nijak nepodíleli na tvorbě textu, necítili jsme se oprávněni jej jakkoli měnit a omezili jsme se jen na práci vydavatelskou. K tomuto činu nás podnítilo přesvědčení, že studie přispěje k oživení naší sociálně demokratické propagandy.

Máme za to, že odhodlání podpořit tuto propagandu nutně vyplývá ze sociálně demokratického přesvědčení, a obracíme se ke všem, kdo sdílejí názory autora této brožury, s výzvou, aby všemi prostředky (zvláště ovšem rozmnožováním) napomáhali co nejvíce šíření jak této studie, tak veškerých tiskovin marxistické propagandy. Dnešní doba zvláště volá po spolupráci. Časopis Russkoje bogatstvo se k nám chová stále provokativněji. Ve snaze paralyzovat šíření sociálně demokratických idejí ve společnosti došel až tak daleko, že nás otevřeně obviňuje z lhostejnosti k zájmům proletariátu a z toho, že trváme na ruinování mas. Troufáme si tvrdit, že si časopis takto jen sám škodí a připravuje naše vítězství. Nesmíme však zapomínat, že pomlouvači mají k dispozici veškeré materiální prostředky pro nejširší propagaci svých pomluv. Disponují několika tisíčovým nákladem časopisu, mají čítárny a knihovny. Chceme-li proto dokázat svým nepřátelům, že ani privilegované postavení nezaručuje vždy úspěch insinucí, pak musíme napnout všechny své síly. Jsme pevně přesvědčeni, že se tyto síly najdou.

V červenci 1894

S E Š I T III

Выпускъ III.

ЧТО ТАКОЕ „ДРУЗЬЯ НАРОДА“
И
КАКЪ ОНИ ВОЮЮТЪ ПРОТИВЪ
СОЦІАЛ - ДЕМОКРАТОВЪ.

Сентябрь 1894.

Изданіе
провинціальной группы
соціал-демократовъ.

Obálka III. sešitu hektografovaného vydání Leninovy knihy
Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům?
z roku 1894

Zmenšeno

Na závěr se seznámíme ještě s jedním „přítelem lidu“, s panem Krivenkem, který rovněž táhne do otevřeného boje proti sociálním demokratům.

Jeho články (O kulturních jedincích ^[36] v 12. č. z roku 1893, Dopisy z cesty ^[35] v 1. č. z roku 1894) nebudeme však rozebírat tak jako články pánů Michajlovského a Južakova. Ty jsme rozebrat museli, abychom si učinili jasnou představu jak o obsahu jejich námitek proti materialismu a marxismu, tak o jejich politickoekonomických teoriích. Abychom si utvořili úplný obraz „přátel lidu“, seznámíme se nyní s jejich taktikou, praktickými návrhy a politickým programem. „Přátelé lidu“ nikde nevykládají tento program otevřeně a tak důsledně a soustavně jako své názory teoretické. Proto jsem nucen jejich program sestavovat z různých článků uveřejněných v časopise, jehož spolupracovníci jsou do té míry solidární, že si navzájem neodporují. Uvedených statí pana Krivenka si budu všímat více než ostatních jednak proto, že poskytují mnohem více látky, jednak z toho důvodu, že jejich autor je pro časopis stejně typickým praktikem a politikem jako pan Michajlovskij sociologem a pan Južakov ekonomem.

Než však přejdeme k jejich programu, musíme se nutně pozastavit ještě u jednoho teoretického bodu. Viděli jsme už, jak se pan Južakov oháněl nicneřikajícími frázemi o lidovém pachtu, který podporuje národní hospodářství atd., a zastíral jimi skutečnost, že nerozumí ekonomice našich zemědělců. Drobné průmyslové výroby se nedotkl a omezil se na údaje o růstu továrního velkopřůmyslu. Pan

Krivenko teď opakuje podobné fráze o domácí výrobě. Proti kapitalistickému průmyslu přímo staví „naš lidový průmysl“, tj. průmysl domácí (č. 12, s. 180—181). Praví: „Lidová výroba“ (sic!) „vzniká ve většině případů přirozeně“, kdežto kapitalistický průmysl „je vytvářen ve směs uměle“. Jinde staví proti „kapitalistickému velkoprámyslu“ „drobný lidový průmysl“. Chcete-li vědět, v čem tkví zvláštnost lidového průmyslu, dovíte se pouze, že je „drobný“* a že pracovní nástroje jsou spjaty s výrobcem (tuto definici přejímám z výše uvedeného článku pana Michajlovského). Tím se však přece ještě zdaleka nevystihuje jeho ekonomická organizace, a navíc je to úplně nesprávné. Pan Krivenko např. praví, že „drobný lidový průmysl ještě dnes dodává daleko větší část celkové produkce a zaměstnává více pracovních sil než kapitalistický velkoprámysl“. Autor má zřejmě na mysli údaje o počtu domácích výrobců, jichž je podle jednoho odhadu 4 milióny, podle druhého 7 miliónů. Kdo by však nevěděl, že převládající ekonomickou formou naší domácí výroby je systém velkovýroby založený na domácí práci, že mnoho domácích výrobců rozhodně nemá samostatné, ale naopak zcela závislé, podřízené postavení ve výrobě, že nezpracovává vlastní materiál, ale materiál obchodníka, který jim platí pouze mzdu? Vždyť údaje o převaze této formy najdete dokonce i v legální literatuře. Odvolávám se např. na výtečnou práci známého statistika S. Charizomenova v časopise *Juridičeskij věstnik*⁶⁵ (r. 1883, č. 11 a 12). Charizomenov shrnul údaje z literatury o naší domácí výrobě v centrálních guberniích, kde se nejvíce rozšířila, a dospěl k závěru, že tu rozhodně převládá systém velkovýroby založený na domácí práci, tj. nesporně kapitalistická forma průmyslu. Praví: „Chceme-li stanovit ekono-

* Kromě toho se můžeme od pana Krivenka dovědět toto: „Může se z něho vyvinout skutečný“ (sic!) „lidový průmysl.“ To je obvyklá metoda „přátel lidu“; pronášejí prázdné a nesmyslné fráze, místo aby přesně a jasně popsali skutečnost.

mickou úlohu samostatné drobné průmyslové výroby, dospějeme k těmto závěrům: v Moskevské gubernii připadá z ročního obratu domácího průmyslu 86,5 % na systém velkovýroby využívající domácí práci a pouze 13,5 % na samostatnou drobnou průmyslovou výrobu. V alexandrovském a pokrovském újezdu Vladimírské gubernie připadá 96 % ročního obratu domácího průmyslu na systém velkovýroby založený na domácí práci a na manufaktury a pouze 4 % na samostatnou drobnou průmyslovou výrobu.“

Pokud je známo, tyto údaje se nikdo nepokusil vyvrátit a ani je vyvrátit nelze. Jak je tedy možné tato fakta opomíjet a zamlčovat, nazývat takový průmysl v protikladu ke kapitalistickému „lidovým“ a vykládat, že se z něho může vyvinout skutečný průmysl?

Toto přímé ignorování faktů lze vysvětlit pouze všeobecnou tendencí „přátel lidu“ stejně jako všech ruských liberálů zastírat antagonismus tříd a vykořisťování pracujícího lidu v Rusku a všechno vykládat jen jako pouhé „defekty“. Ostatně je možné, že příčina je navíc i v tak hluboké znalosti věci, jakou projevuje např. pan Krivenko, když nazývá „pavlovskou výrobu nožů“ „polořemeslnou výrobou“. Jak fenomenálně dovedou „přátelé lidu“ přerukovat skutečnost! Jak mohou v tomto případě mluvit o řemeslné výrobě, když pavlovští nožíři pracují pro trh a ne na objednávku? Počítá snad pan Krivenko k řemeslu i takové případy, kdy si obchodník objedná u domácího výrobce zboží, aby je poslal na trh v Nižním Novgorodě? To je přímo směšné, ale je tomu tak.

Ve skutečnosti si výroba nožů zachovala v nejmenší míře (v porovnání s jinými pavlovskými druhy výroby) formu drobné domácí výroby se (zdánlivou) samostatností výrobců: N. F. Anněnskij píše: „Výroba jídelních a řemeslnických nožů* se už značně přibližuje výrobě to-

* Největší výrobní odvětví, které zhotovuje výrobky za 900 000 rublů, zatímco celková pavlovská produkce činí 2 750 000 rublů.

vární či přesněji řečeno manufakturní.“ V Nižněnovgorodské gubernii vyrábí jídelní nože celkem 396 lidí: pouze 62 (16 %) vyrábí pro trh, 273 (69 %) pro faktora* a 61 (15 %) výrobců jsou námezdní dělníci. Pouze jedna šestina domácích výrobců není tedy přímo závislá na podnikateli. Pokud jde o další nožířský obor, o výrobu kapesních (zavíracích) nožů, zaujímá podle téhož autora „střední místo mezi jídelními noži a zámky: většina mistrů už pracuje pro faktora, ale vedle nich se ještě udržuje značný počet samostatných výrobců, kteří pracují pro trh“.

Tento druh nožů zhotovuje v Nižněnovgorodské gubernii celkem 2552 domácích výrobců, z toho pro trh 48 % (1236), pro faktora 42 % (1058) a 10 % (258) v námezdním poměru. I zde jsou tedy samostatní (?) domácí výrobci v menšině. A k tomu ti, kdo pracují pro trh, jsou samostatní jen zdánlivě; ve skutečnosti jsou stejně závislí na *kapitálu* překupníků. Vezmeme-li údaje o domácí výrobě celého gorbatovského újezdu Nižněnovgorodské gubernie, kde je zaměstnáno 21 983 pracovníků, tj. **84,5 % všech evidovaných pracovníků****, dostaneme tyto údaje (přesné údaje o ekonomice průmyslové výroby existují jen o 10 808 dělnících ve výrobě kovodělné, kožedělné, v sedlářské, plšářské a ve zpracování konopí): 35,6 % domácích výrobců pracuje pro trh, 46,7 % pro faktora a 17,7 % jako námezdní dělníci. Tedy *i zde vidíme, že převažuje systém velkovýroby založený na domácí práci, že převládají takové vztahy, při nichž je práce podřízena kapitálu.*

„Přátelé lidu“ klidně ignorují podobná fakta mimo jiné i proto, že se ve svém pojetí kapitalismu nedostali dále než

* Tj. pro obchodníka, který dodává domácím výrobcům materiál a platí jim za práci obvyklou mzdu.

** Svérázní ruští národohospodáři měřící ruský kapitalismus počtem továrních dělníků (sic!) připočítávají prostě tyto pracovníky a spoustu jim podobných k zemědělskému obyvatelstvu, které netrpí kapitalistickým útlakem, ale uměle vyvolanými nátlaky na „lidové zřízení“ (???!).

k běžným vulgárním představám — kapitalista = bohatý a vzdělaný podnikatel provozující strojovou velkovýrobu — a nechtějí nic slyšet o vědeckém obsahu tohoto pojmu. V předešlé kapitole jsme viděli, že pro pana Južakova začíná kapitalismus rovnou strojovým průmyslem a prostou kooperací a manufakturu úplně pomíjí. Tato chyba je všeobecně rozšířena a vede mimo jiné i k tomu, že se ignoruje kapitalistická organizace naší domácí výroby.

Velkovýroba založená na domácí práci je samozřejmě kapitalistická forma průmyslu: má všechny její znaky — zbožní hospodářství je již na vysokém stupni vývoje, výrobní prostředky se koncentrují v rukou jednotlivců, dochází k vyvlastňování mnoha dělníků, kteří nemají vlastní výrobní prostředky, a proto používají cizích, nepracují pro sebe, ale pro kapitalistu. Výroba je bezesporu organizována čistě kapitalisticky; v porovnání se strojovým velkopřůmyslem je technicky nevyspělá (což se vysvětluje hlavně hanebně nízkou mzdou) a kromě toho si dělníci drží malá zemědělská hospodářství. Zejména tato okolnost mate „přátele lidu“, kteří si zvykli myslet, jak se také sluší na skutečné metafyziky, jen v naprostých a holých protikladech: „Ano, ano — ne, ne, co nad to jest, od ďábla jest.“

Jestliže dělníci nemají půdu — je to kapitalismus; mají-li půdu — není to kapitalismus. „Přátelům lidu“ to klidně stačí, protože neberou v úvahu celkovou společenskou organizaci hospodářství a zapomínají na všeobecně známý fakt, že vlastnictví půdy v žádném případě neodstraňuje nelidskou bídu vlastníků půdy, kteří jsou nejnestoudnějším způsobem okrádání jinými jim podobnými vlastníky půdy — „rolníky“.

Snad ani nevědí, že kapitalismus na poměrně nízkém stupni vývoje nebyl nikde s to úplně odtrhnout dělníka od půdy. Pro západní Evropu platí podle Marxe zákon, že teprve strojový velkopřůmysl dělníka nadobro vyvlastňuje. Běžné úvahy o tom, že u nás neexistuje kapitalismus, protože „lid má půdu“, jsou tedy pochopitelně nesmyslné, neboť

kapitalismus prosté kooperace a manufaktury nikde a nikdy neodlučoval pracovníka úplně od půdy, a přesto samozřejmě nepřestával být kapitalismem.

Pokud jde o strojový velkopřmysl v Rusku, který se velmi rychle prosazuje v největších a nejdůležitějších odvětvích našeho průmyslu, má u nás přes všechnu naši specifiku stejný rys jako na celém kapitalistickém Západě; rozhodně se už nesmíruje s tím, aby dělník zůstával spojen s půdou. Tento fakt mimochodem dokázal Dementjev přesnými statistickými údaji, ze kterých (zcela nezávisle na Marxovi) vyvodil závěr, že strojová výroba je nerozlučně spjata s úplným odloučením pracujícího člověka od půdy. Toto šetření znovu dokázalo, že Rusko je zemí kapitalistickou, že spojení pracujícího člověka s půdou je tu tak nepevné a iluzorní a moc majetného člověka (vlastníka peněz, překupníka, vesnického boháče, majitele manufaktury apod.) již tak pevná, že stačí jediný krok techniky — a „rolník“ (?? žijící již dávno z prodeje pracovní síly) se mění v typického dělníka.* To však zdaleka není jediná věc v ekonomické organizaci naší domácí výroby, kterou „přátelé lidu“ nechápou. Dokonce i o těch odvětvích domácí výroby, kde se nepracuje „na pána“, mají stejně povrchní představy jako o zemědělcích (což jsme už zaznamenali). Je to ostatně zcela přirozené, když o politicko-ekonomických otázkách začínají hloubat a rozhodovat pánové, kteří snad vědí jen to, že existují výrobní prostředky, jež „mohou“ být spojeny s pracujícím člověkem — a to je velmi dobré; ale „mohou“ být od něho i odloučeny — a to je velmi špatné. S tím se člověk daleko nedostane.

Když pan Krivenko uvažuje o tom, která odvětví domácí výroby nabývají a která nenabývají kapitalistického charakteru (kde „může volně existovat drobná výroba“),

* Systém velkovýroby založený na domácí práci je nejen kapitalistický systém, ale navíc nejhorší kapitalistický systém, protože při maximálním vykořisťování pracujícího člověka má dělník jen minimální možnost bojovat za své osvobození.

poukazuje mimo jiné na to, že v některých odvětvích jsou „základní výrobní náklady“ zcela nepatrné a může se tam proto uplatnit drobná výroba. Jako příklad uvádí výrobu cihel, při níž mohou prý být náklady patnáctkrát menší než roční obrat závodů.

Protože je to málem jediný autorův odkaz na fakta (opakuji, je to nejtýpější rys subjektivní sociologie, že se bojí přímo a přesně charakterizovat a analyzovat skutečnost a raději se povznáší do sféry „ideálů“ ...maloměřtáctví), ukážeme na něm, jak nesprávné jsou představy „přátel lidu“ o skutečnosti.

Popis výroby cihel (z kaolínu) máme v hospodářské statistice moskevského zemstva (Sborník, sv. VII, sešit I, část 2 atd.)^[96]. Výroba je soustředěna hlavně ve třech volostech bogorodského újezdu, kde je 233 závodů s 1402 dělníky (567 rodinných* = 41 % a 835 námezdních = 59 %) a s celkovou roční výrobou v hodnotě 357 000 rublů. Cihelny vznikly už dávno, ale k jejich rozvoji došlo zejména v posledních 15 letech díky stavbě železnic, která značně usnadnila odbyt. Před stavbou železnic měla hlavní úlohu rodinná forma výroby, která teď ustupuje využívání námezdní práce. V odbytu jsou drobní cihlářští výrobci rovněž závislí na velkých podnikatelích: protože „nemají dostatek finančních prostředků“, prodávají podnikatelům cihly na místě (někdy „surové“ = nevypálené) za úžasně nízké ceny.

Máme však možnost seznámit se i s organizací výroby mimo tuto závislost, neboť k pojednání je přiložen soupis domácích výrobců podle usedlostí, ve kterém je uveden počet dělníků a celková roční výroba každého závodu.

Chceme-li zjistit, zda lze aplikovat na toto odvětví výroby zákon, že zbožní hospodářství je hospodářstvím kapitalistickým, tj. že se v ně na určitém stupni vývoje ne-

* Pod rodinnými dělníky se na rozdíl od námezdních rozumějí pracující příslušníci majitelovy rodiny.

vyhnutelně přeměňuje, musíme porovnat závody podle jejich velikosti: jde tu právě o vzájemný poměr malých a velkých závodů podle jejich úlohy ve výrobě, podle využívání námezdní práce. Vezmeme-li za základ počet dělníků, můžeme rozdělit závody domácích výrobců do tří skupin: I. závody s 1—5 dělníky (rodinnými příslušníky i námezdními dělníky); II. závody s 6—10 dělníky; III. závody s více než 10 dělníky.

Zkoumáme-li velikost závodů, počet dělníků a celkovou výrobu v každé skupině, obdržíme tyto údaje:

Skupiny domácích výrobců podle počtu dělníků	Průměrný počet dělníků na 1 závod	V %			Rozdělení v %			Absolutní čísla		
		Závodů s námezdními dělníky	Námezdních dělníků	Roční výroba 1 dělníka	Závodů	Dělníků	Celkové výroby	Počet závodů*	Počet dělníků	Celková výroba (v rublech)
I. 1—5 dělníků	2,8	25	19	251	72	34	34	167/43	476/92	119 500
II. 6—10 dělníků	7,3	90	58	249	18	23	22	43/39	317/186	79 000
III. více než 10 dělníků	26,4	100	91	260	10	43	44	23/23	609/557	158 500
<i>Celkem</i>	6	45	59	254	100	100	100	233/105	1402/835	357 000

Prozkoumáte-li bedlivě tabulku, budete mít jasnou představu o buržoazní nebo, což je totéž, kapitalistické organizaci daného odvětví: čím jsou závody větší, tím více roste produktivita práce** (střední skupina tvoří

* Jmenovatel označuje počet závodů s námezdními dělníky a počet námezdních dělníků. Platí to i pro následující tabulku.

** V I. skupině má roční výroba jednoho dělníka hodnotu 251 rublů, ve II. skupině 249 a ve III. skupině 260 rublů.

výjimku), zvětšuje se využití námezdní práce* a stupňuje se koncentrace výroby**.

Třetí skupina, jejíž hospodářství je založeno téměř výlučně na námezdní práci, představuje 10 % celkového počtu závodů a 44 % veškeré výroby.

Taková koncentrace výrobních prostředků v rukou menšiny, spojená s vyvlastněním většiny (námezdní dělníci), nám také objasňuje jak stupeň závislosti drobných výrobců na překupnicích (velcí podnikatelé jsou přece překupníky), tak i ujařmení práce v tomto výrobním odvětví. Vidíme tedy, že *příčina* vyvlastnění pracujícího člověka a jeho vykořisťování tkví ve výrobních vztazích samých.

Ruští socialisté narodnického zaměření zastávali, jak víme, opačný názor, neboť příčinu ujařmení práce v domácí výrobě neviděli ve výrobních vztazích (o nichž prohlašovali, že jsou vybudovány na principu vylučujícím vykořisťování), ale mimo ně — v politice, a to v politice agrární, finanční atd. Vzniká otázka, na čem se zakládal a zakládá tento názor, který se již nyní zakořenil skoro jako předsudek? Existovala snad *jiná* představa o výrobních vztazích v domácí výrobě? Rozhodně ne. Tento názor se drží jen proto, že se nikdo nepokusil *přesně a jasně charakterizovat dané, skutečné formy ekonomické organizace*; drží se jen proto, že se výrobní vztahy samostatně nevyčleňují a že se samostatně neanalyzují. Drží se zkrátka jen proto, že není pochopena jediná vědecká metoda zkoumání společenských věd, totiž metoda materialistická. Teď chápeme i myšlenkový pochod našich starších socialistů. Pokud jde o domácí výrobu, vidí příčinu vykořisťování v jevech

* V I. skupině je 25 % závodů s námezdními dělníky, v II. skupině 90 % a ve III. skupině 100 %; námezdních dělníků je 19 %, 58 % a 91 %.

** V I. skupině připadá na 72 % závodů 34 % výroby; ve II. skupině na 18 % závodů 22 % výroby; ve III. skupině na 10 % závodů 44 % výroby.

ležících *mimo* výrobní vztahy; pokud jde o velký, tovární kapitalismus, nemohli nepostřehnout, že *tam* tkví příčina vykořisťování právě ve výrobních vztazích. Vznikal tu nesmiřitelný protiklad, nesoulad, bylo nepochopitelné, kde se vzal tento velký kapitalismus, když ve výrobních vztazích domácí výroby (které se však nezkoumaly!) není nic kapitalistického. Závěr je přirozený: když lidé nechápou spojitost mezi domácím a kapitalistickým průmyslem, stavějí jeden proti druhému jakožto „lidový“ proti „umělému“. Objevuje se názor, že kapitalismus je v rozporu s naším „lidovým řádem“, názor, který je tak rozšířen a který ještě nedávno servíroval v opraveném a vylepšeném vydání ruské veřejnosti pan Nikolaj -on. Tento názor se udržuje jen setrvačností, přestože je fenomenálně nelogický: o továrním kapitalismu si jeho zastánci tvoří představu podle toho, čím skutečně je, kdežto o domácím průmyslu podle toho, čím „může být“; o prvním na základě rozboru výrobních vztahů, o druhém tak, že se ani nepokoušejí zvláště prozkoumat výrobní vztahy a přenášejí celou záležitost do oblasti politiky. Při rozboru výrobních vztahů uvidíme, že „lidový řád“ představuje tytéž kapitalistické výrobní vztahy, byť v nevyvinutém, zárodečném stavu; že vzdáme-li se naivního předsudku, podle kterého jsou všichni domácí výrobci pokládáni za sobě rovné, a vyjádříme-li přesně rozdíl mezi nimi, pak mezi továrním „kapitalistou“ a „domácím výrobcem“ zjistíme někdy menší rozdíl než mezi dvěma „domácími výrobci“; že *kapitalismus není protikladem „lidového řádu“, nýbrž jeho přímým, nejbližším a bezprostředním pokračováním a rozvinutím.*

Je ostatně možné, že se někomu nebude zdát tento příklad vhodný. Řekne, že v daném případě je procento námezdních dělníků příliš vysoké.* Jde však o to, že tu vůbec nejsou důležitá absolutní čísla, ale *vztahy*, které se za těmito

* To sotva platí o výrobě v Moskevské gubernii; máme-li však na mysli méně vyspělou výrobu v ostatním Rusku, je to možná pravda.

číslly skrývají, které jsou svou podstatou buržoazní a nepřestávají jimi být, ať už se projevuje jejich buržoazní charakter v menší či větší míře.

Chcete-li, uvedu jiný příklad — úmyslně volím příklad, kde se buržoazní charakter vztahů neprojevuje tak silně — hrnčířství (z knihy pana Isajeva o průmyslové výrobě v Moskevské gubernii^[24]), které je podle pana profesora „čistě domácí výrobou“. Tato výroba může být příkladem drobné průmyslové výroby rolníků: jednoduchá technika, minimální výrobní zařízení, výroba dodává předměty všeobecné a nezbytné potřeby. A tak díky soupisu domácích výrobců podle usedlostí máme možnost na základě týchž údajů jako v předešlém případě prozkoumat ekonomickou organizaci i tohoto výrobního odvětví, které je nesporně zcela typické pro obrovské množství ruských drobných „lidových“ výrobních odvětví. Rozdělíme domácí výrobce na tyto skupiny: I. výrobce s 1—3 dělníky (rodinní příslušníci i námezdní dělníci dohromady), II. výrobce se 4—5 dělníky, III. výrobce s více než 5 dělníky a uvedeme tytéž výpočty:

Skupiny domácích výrobců podle počtu dělníků	V %				Rozdělení v %			Absolutní čísla		
	Průměrný počet dělníků na 1 závod	Závodů s námezdními dělníky	Námezdních dělníků	Roční výroba 1 dělníka	Závodů	Dělníků	Celkové výroby	Počet závodů	Počet dělníků	Celková výroba (v rublech)
I. 1—3 dělníci	2,4	39	19	468	60	38	36	72/28	174/33	81 500
II. 4—5 dělníků	4,3	48	20	498	27	32	32	33/16	144/29	71 800
III. více než 5 dělníků	8,4	100	65	533	13	30	32	16/16	134/87	71 500
<i>Celkem</i>	3,7	49	33	497	100	100	100	121/60	452/149	224 800

I v tomto odvětví — a takových příkladů bychom mohli uvést libovolný počet — jsou *vztahy* nepochybně buržoazní: vidíme tutéž diferenciaci na základě zbožního hospodářství a přitom diferenciaci specificky kapitalistickou, která vede k vykořisťování námezdní práce převládajícímu již v nejvyšší skupině, jež soustředila v jedné osmině všech závodů s 30 % dělníků téměř $\frac{1}{3}$ celkové výroby při poměrně značně vyšší produktivitě práce, než je průměrná. Již samy tyto výrobní vztahy nám objasňují vznik a sílu překupníků. Vidíme, jak menšina, která má větší a výnosnější závody a dostává „čistý“ důchod z cizí práce (v nejvyšší skupině hrnčírů připadá na 1 závod 5,5 námezdních dělníků), hromadí „úspory“, kdežto většina přichází na mizinu a dokonce i drobní hospodáři (nemluvě již o námezdních dělnících) se jen tak tak drží nad vodou. Je pochopitelné a nevyhnutelné, že většina bude v područí menšiny, je to nevyhnutelné právě v důsledku kapitalistického charakteru daných výrobních vztahů. Tyto vztahy tkví v tom, že produkt společenské práce organizované zbožním hospodářstvím se dostává do rukou soukromých osob a v jejich rukou je nástrojem útlaku a zotročení pracujícího člověka, prostředkem k osobnímu obohacení na úkor vykořisťované masy. A nemyslete si, že toto vykořisťování, tento útisk není tak intenzivní proto, že charakter vztahů je ještě nedostatečně vyvinut, že akumulace *kapitálu*, ke které dochází současně se zblídačováním výrobců, je minimální. Právě naopak. Vede to jen k hrubším, feudálním formám vykořisťování, k tomu, že kapitál, který není ještě s to přímo si podřídit pracovníka prostou koupí jeho pracovní síly podle její hodnoty, opřádá pracujícího člověka celou sítí lichvářských úskoků, připoutává ho k sobě kulackými metodami a tím ho okrádá nejen o nadhodnotu, nýbrž i o obrovskou část mzdy, a navíc ho ještě ubíjí, protože mu bere možnost měnit „pána“, ponižuje ho, protože jej nutí pokládat za dobrodiní to, že mu „dává“ (sic!) práci. Je pochopitelné, že ani jeden dělník by nikdy nevyměnil své

postavení za postavení ruského „samostatného“ domácího výrobce ve „skutečném“, „lidovém“ průmyslu. Je rovněž pochopitelné, že všechna opatření, která mají rušit radikálové v takové oblibě, se buď ani dost málo nedotknou vykořisťování pracujícího člověka a jeho zotročení kapitálem, protože zůstávají ojedinělými experimenty (družstva), anebo zhoršují postavení pracujícího lidu (nezcizitelnost pozemkových přidělů), či posléze jen očistí, rozvinou a upevní dané kapitalistické vztahy (zdokonalení techniky, úvěry atd.).

„Přátelé lidu“ ostatně nikdy nebudou s to pochopit, že by domácí výroba rolníků při vši své ubohosti, s poměrně malými dílnami, velmi nízkou produktivitou práce, primitivní technikou a malým počtem námezdních dělníků mohla být *kapitalismem*. Vůbec nedovedou pochopit, že *kapitál* je určitý vztah mezi lidmi, vztah, který zůstává stejný jak při vyšším, tak i při nižším stupni vývoje porovnávaných kategorií. Buržoazní ekonomové to nikdy nemohli pochopit: vždycky měli námitky proti takové definici kapitálu. Vzpomínám si, že když jeden z nich recenzoval v časopise *Russkaja mysl* Ziberovu knihu (o Marxově teorii) a citoval tuto definici (kapitál je vztah), dělal vykřičníky a pohoršoval se.

Pro buržoazní filozofy je zvláště příznačné, že pokládají kategorie buržoazního režimu za věčné a přirozené; proto také stanoví takové definice kapitálu, jako např. nahromaděná práce sloužící další výrobě, tj. definují je jako kategorii věčně platnou pro lidskou společnost a tím zastírají onu zvláštní, historicky určitou ekonomickou formaci, kdy se tato *nahromaděná práce* organizovaná zbožním hospodářstvím dostává do rukou toho, kdo nepracoval, a slouží k vykořisťování cizí práce. A výsledek je ten, že místo analýzy a studia určitého systému výrobních vztahů pronášejí řadu banálností, jež lze aplikovat na všechny řády a jež jsou prošpikovány sentimentálními výlevy šosácké morálky.

Teď se podívejte, proč „přátelé lidu“ nazývají tento prů-

mysl „lidovým“, proč jej stavějí proti průmyslu kapitalistickému? Jedině proto, že tito pánové jako ideologové maloburžoazie nejsou s to si ani představit, že drobní výrobci žijí a hospodaří v systému zbožního hospodářství (proto je také nazývám maloburžou) a že jejich vztahy k trhu je nutně a nevyhnutelně štěpí na buržoazii a proletariát. Jen kdybyste se pokusili prozkoumat skutečnou organizaci naší „lidové“ výroby a nevedli dlouhé řeči o tom, co z ní „může“ vzejít — pak bychom viděli, zda byste dokázali najít v Rusku alespoň jedno poněkud vyvinutější odvětví domácího průmyslu, které by nebylo organizováno kapitalisticky.

A jestliže nesouhlasíte s tím, že těmito znaky, nezbytnými a dostačujícími pro takové pojetí, jsou monopolizace výrobních prostředků v rukou menšiny, odnětí těchto prostředků většině a vykořisťování námezdní práce (obecně řečeno: soukromé osoby si přisvojují produkt společenské práce organizovaný zbožním hospodářstvím — právě v tom je podstata kapitalismu), pak račte předložit „vlastní“ definici kapitalismu a „vlastní“ dějiny kapitalismu.

Ve skutečnosti organizace naší domácí „lidové“ výroby skvěle ilustruje obecné dějiny vývoje kapitalismu. Ukazuje nám názorně jeho vznik, jeho zárodek, např. ve formě prosté kooperace (nejvyšší skupina v hrnčířství), ukazuje dále, jak se „úspory“ hromadí se — díky zbožnímu hospodářství — v rukou jednotlivých osob stávají kapitálem, monopolizujíce zpočátku odbyt („překupníci“ a obchodníci), protože jediné majitelé těchto „úspor“ mají prostředky, které jsou nezbytné pro prodej ve velkém a které jim dovolují počkat na realizaci zboží na vzdálených trzích; jak si dále tento obchodní kapitál podřizuje masu výrobců a organizuje kapitalistickou manufakturu, kapitalistický systém velkovýroby založený na domácí práci; jak konečně rozšíření trhu a vzrůstající konkurence vede k zdokonalování techniky, jak se tento obchodní kapitál stává průmyslovým a organizuje strojovou velkovýrobu. A když už je tento kapitál dost silný, když si podmanil milióny pracujících

a celé kraje, když už začíná přímo a bez okolků vykonávat nátlak na vládu, z níž si dělá svého lokaje, tu naši ducha-plní „přátelé lidu“ spouštějí pokřik o „zavádění kapitalismu“, o jeho „umělém vytváření“!

Včas se vzpamatovali, jen co je pravda!

Svémi frázemi o lidovém, skutečném, správném apod. průmyslu se tedy pan Krivenko jednoduše pokusil zastříť fakt, že naše domácká výroba je rovněž kapitalismem na různých stupních jeho vývoje. S těmito metodami jsme se už dostatečně seznámili u pana Južakova, který místo studia rolnické reformy pronášel fráze o základním cíli pozoruhodného manifestu⁶⁶ atd., místo aby prozkoumal pacht, nazýval jej lidovým, místo aby prozkoumal, jak se utváří vnitřní trh kapitalismu, filozofoval o nevyhnutelném zániku kapitalismu z nedostatku trhů atd.

Abych ukázal, jak dalece pánové „přátelé lidu“ překrucují fakta, uvedu ještě jeden příklad.* Naši subjektivní filozofové nás tak zřídka obdařují přesnými odkazy na fakta, že by bylo nespravedlivé nezaznamenat jeden z nejpřesnějších, který lze u nich najít, totiž odkaz pana Krivenka (č. 1, r. 1894) na rozpočty voroněžských rolníků. Na údajích, které sami vybrali, se zde můžeme názorně přesvědčit, kdo správněji chápe skutečnost, zda ruští radikálové a „přátelé lidu“, anebo ruští sociální demokraté.

Statistik voroněžského zemstva pan Ščerbina uvádí v příloze k svému popisu rolnického hospodářství v ostrogožském újezdu 24 rozpočtů typických rolnických hospodářství a v textu je rozebírá.**

* I když se tento příklad týká rozkladu rolnictva, o kterém se už hodně mluvilo, pokládám za nutné rozebrat *jejich vlastní údaje*, abych názorně ukázal, jak drze lžou, když tvrdí, že prý se sociální demokraté nezajímají o skutečnost, ale o „vidiny budoucnosti“, a jak šarlatánsky si počínají „přátelé lidu“, když v polemice s námi pomíjejí podstatu našich názorů a vykrucují se nesmyslnými frázemi.

** Sborník statistických údajů o Voroněžské gubernii, sv. II, sešit II. Rolnické hospodářství v ostrogožském újezdu, Voroněž 1887^[69].

Pan Krivenko reprodukuje tento rozbor, ale nevidí, lépe řečeno nechce vidět, že jeho metody rozhodně nemohou podat obraz ekonomiky našich rolníků zabývajících se zemědělstvím. Jde o to, že těchto 24 rozpočtů pochází z naprosto odlišných hospodářství — zámožných, středních i chudých, na což poukazuje i sám pan Krivenko (s. 159), ale stejně jako pan Ščerbina operuje prostě *průměrnými* čísly slučujícími nejružnější typy hospodářů, a tak úplně zastírá jejich diferenciaci. A diferenciaci našich malovýrobců je tak všeobecný a tak závažný fakt (na který sociální demokraté už dávno upozorňují ruské socialisty — viz Plechanovovy spisy), že zcela jasně vystupuje dokonce i z tak malého počtu údajů, které vybral pan Krivenko. Když hovoří o rolnickém *hospodářství*, nerozděluje rolníky na kategorie podle velikosti jejich hospodářství, podle způsobu hospodaření, ale rozděluje je stejně jako pan Ščerbina na právní kategorie bývalých státních a bývalých statkářských rolníků, věnuje veškerou pozornost větší zámožnosti prvních v porovnání s druhými a nevšímá si toho, že rozdíly mezi rolníky v jednotlivých kategoriích jsou mnohem větší než rozdíly mezi jednotlivými kategoriemi.* Abych to dokázal, rozdělím těchto 24 rozpočtů do tří skupin: a) zvláště vyčleňuji 6 zámožných rolníků, potom b) 11 průměrně majetných (rozpočty č. 7—10, 16—22 u Ščerbiny) a c) 7 chudých (rozpočty č. 11—15, 23—24 ve Ščerbínově tabulce). Pan Krivenko například tvrdí, že výdaje na jedno hospodářství činí u bývalých státních rolníků 541,3 rublu, kdežto u bý-

Vlastní rozpočty jsou v přílohách na s. 42—49. Zpracovány jsou v XVIII. kapitole Složení a rozpočty rolnických hospodářství.

* Hospodářství rolníka, který žije výhradně ze svého zemědělského hospodářství a zaměstnává dělníka, se bezesporu svým typem odlišuje od hospodářství rolníka, který je sám zemědělským dělníkem a tím získává tři pětiny výdělku. A mezi těmito 24 hospodáři jsou jedni i druzí. Posuďte sami, jaká z toho vzejde „věda“, když budeme házet do jednoho pytle zemědělské dělníky s hospodáři, kteří si dělníky drží, a operovat všeobecným průměrem!

valých statkářských 417,7 rublu. Přitom nebere v úvahu, že tyto výdaje nejsou u různých rolníků zdaleka stejné: mezi bývalými státními rolníky je např. rolník s vydáním 84,7 rublu i s *vydáním desetkrát větším* — 887,4 rublu (a to ještě neuvádíme německého kolonistu s vydáním 1456,2 rublu). Jaký smysl má průměr vypočtený ze součtu takových veličin? Vezmeme-li moji klasifikaci, vyjde nám, že u zámožného rolníka činí výdaje na hospodářství průměrně 855,86 rublu, u středního 471,61 rublu a u chudého 223,78 rublu.*

Rozdíl se jeví přibližně v poměru 4 : 2 : 1.

Jděme dále. Podle Ščerbinova vzoru uvádí pan Krivenko výdaje na osobní potřeby různých právních kategorií rolnictva: např. u bývalých státních rolníků činí roční výdaje na rostlinnou stravu na osobu 13,4 rublu, kdežto u bývalých statkářských rolníků 12,2 rublu. Podle ekonomických kategorií však vycházejí tato čísla: a) 17,7, b) 14,5 a c) 13,1. Výdaje na masitou a mléčnou stravu na osobu činí u bývalých statkářských rolníků 5,2 rublu, u bývalých státních 7,7 rublu. Podle kategorií: 11,7 — 5,8 — 3,6. Výpočet podle právních kategorií zřejmě pouze zastírá obrovské rozdíly a nic víc. Je proto jasné, že není k ničemu. Pan Krivenko tvrdí, že příjem bývalých státních rolníků je o 53,7 % vyšší než příjem bývalých statkářských rolníků: v celkovém průměru je to 539 rublů (ze 24 rozpočtů), a podle těchto kategorií přes 600 rublů a kolem 400 rublů. Zatím však podle majetnosti příjem činí: a) 1053,2 rublu, b) 473,8 rublu, c) 202,4 rublu, tj. kolísá nikoli od 3 : 2, nýbrž od 10 : 2.

„Základní hodnota rolnických hospodářství bývalých státních rolníků činí 1060 rublů, kdežto u bývalých statkářských 635 rublů,“ praví pan Krivenko. A podle kategorií**:

* Počet členů průměrné rodiny kolísá daleko méně: a) 7,83, b) 8,36, c) 5,28 osoby na rodinu.

** Zvlášť velké jsou rozdíly v inventáři: v průměru činí hodnota inventáře na jedno hospodářství 54,83 rublu. Ale u zámožných je dvojnásobná — 111,80 rublu, zatímco u chudých činí jednu třetinu — 16,04 rublu. U středních rolníků činí 48,44 rublu.

a) 1737,91 rublu, b) 786,42 rublu a c) 363,38 rublu — opět kolísá ne od 3 : 2, ale od 10 : 2. Tím, že autor rozdělil *rolnictvo* na právní kategorie, připravil se o možnost utvořit si správnou představu o ekonomice tohoto *rolnictva*.

Porovnáme-li hospodářství různých typů rolníků podle majetnosti, vidíme, že zámožné rodiny mají průměrný příjem 1053,2 rublu a vydání 855,86 rublu, tj. 197,34 rublu čistého příjmu. Střední rodina má příjem 473,8 rublu, kdežto její vydání činí 471,61 rublu, tj. má čistý příjem 2,19 rublu na hospodářství (když nepočítáme dluhy a daňové nedoplatky). Z toho je zřejmé, že stěží vystačí: z 11 hospodářství má 5 schodek. Nejnižší skupina, skupina chudých rolníků, hospodaří přímo se ztrátou: z příjmu 202,4 rublu vydává 223,78 rublu, tj. má schodek 21,38 rublu.* Z toho je vidět, že spojíme-li tato hospodářství dohromady a vypočteme celkový průměr (čistý příjem 44,11 rublu), úplně zkreslujeme skutečnost. Ignorujeme tím (tak jako pan Krivenko) fakt, že všech šest zámožných rolníků s čistým příjmem zaměstnává dělníky (8 osob), ten fakt, který nám objasňuje ráz jejich zemědělského hospodářství (stávají se farmáři), jež jim nese čistý příjem a zbavuje je téměř úplně nutnosti hledat si „vedlejší výdělek“. Tito hospodáři (všichni dohromady) kryjí z vedlejšího výdělku pouze 6,5 % svého rozpočtu (412 rublů ze 6319,5), přičemž podle jedné připomínky pana Ščerbiny tento vedlejší příjem plyne z takových činností jako „povoznictví“ nebo dokonce „obchod ovce“, které nejen nesvědčí o závislosti, nýbrž naopak předpokládají vykořisťování jiných (zejména v druhém případě: nahromaděné „úspory“ se přeměňují v obchodní *kapitál*). Tito hospodáři mají 4 závody, které jim vynášejí 320 rublů (5 %) příjmu.**

* Je zajímavé, že zemědělstí dělníci — dva ze sedmi chudých hospodářů — nemají schodkový rozpočet: 99 rublů příjmu a 93,45 rublu vydání na rodinu. Jeden z nich se stravuje u hospodáře a dostává od něho oděv i obuv.

** Viz přílohu I, tento svazek s. 335. *Red.*

Jiný charakter má hospodářství středních rolníků, kteří se, jak jsme viděli, stěží drží nad vodou. Zemědělství nekryje jejich potřeby a takzvané vedlejší výdělky tvoří 19 % jejich příjmu. Jakého druhu jsou tyto výdělky, dovídáme se z článku pana Ščerbiny. Jsou uvedeny u sedmi hospodářů: pouze dva se zabývají samostatnou výdělečnou prací (krejčovstvím a pálením uhlí), ostatních pět svou pracovní sílu prodává („chodil kosit louky“, „pracuje jako dělník v lihovaru“, „pracuje jako nádeník ve žních“, „pase ovce“, „pracoval v místním velkostatku“). To jsou už zpoila rolníci a zpoila dělníci. Vedlejší zaměstnání je odvádí od hospodářství a tím ho nadobro rujuje.

Zemědělství chudých rolníků je už přímo schodkové; význam „vedlejších výdělků“ v rozpočtu ještě více vzrůstá (činí 24 % příjmu), a téměř ve všech případech (s výjimkou jednoho hospodáře) jde o prodej pracovní síly. U dvou z nich „vedlejší výdělky“ (nádeničení) převládají a poskytují jim dvě třetiny příjmu.

Z toho je patrné, že se malovýrobci zcela diferencují, jejich horní skupiny se mění v buržoazii a dolní v proletariát. Vyjdeme-li z celkového průměru, nic takového pochopitelně nezjistíme a neuděláme si žádnou představu o ekonomice vesnice.

Autor mohl použít své metody jenom proto, že operoval fiktivními průměrnými čísly: aby určil místo těchto typických hospodářství ve všeobecném typu rolnického hospodářství v újezdu, rozdělil pan Ščerbina rolníky podle přidělové půdy; a tu se ukazuje, že zmíněných 24 hospodářství (v celkovém průměru) je přibližně o třetinu zámožnější než průměrná hospodářství v újezdu. Tento výpočet nás nemůže uspokojit jednak proto, že mezi těmito 24 hospodáři jsou zjevné obrovské rozdíly, jednak i proto, že rozdělení podle přidělové půdy zastírá rozklad rolnictva: autorovo tvrzení, že „přídělová půda je základní příčinou rolníkovy zámožnosti“, je úplně nesprávné. Každý ví, že „vyrovnávající“ rozdělování půdy uvnitř obcí vůbec ne-

brání těm členům, kteří nemají koně, aby se zbavovali půdy, propachtovávali ji, odcházeli z vesnice a měnili se v proletáře, kdežto členům občiny s více koňmi umožňuje připachtovávat si velké množství půdy a zařídit si velké a výnosné hospodářství. Podíváme-li se např. na našich 24 rozpočtů, vidíme, že bohatý rolník se 6 děšjatinami přídělové půdy má příjem celkem 758,5 rublu, střední rolník se 7,1 děšjatiny přidělu 391,5 rublu a chudý se 6,9 děšjatin 109,5 rublu. Viděli jsme, že příjmy v různých skupinách jsou v poměru 4 : 2 : 1, kdežto přidělová půda v poměru $22,1 : 9,2 : 8,5 = 2,6 : 1,08 : 1$. To je zcela pochopitelné, protože zjišťujeme, že např. zámožní rolníci, kteří mají přiděl 22,1 děšjatin na usedlost, připachtovávají ještě po 8,8 děšjatin, kdežto střední rolníci, kteří mají menší přiděly (9,2 děšjatin), připachtovávají méně (7,7 děšjatin) a chudí s ještě menším přidělem (8,5 děšjatin) připachtovávají jen 2,8 děšjatin.* Když pan Krivenko praví, že „údaje uvedené panem Ščerbínou nemohou být bohužel přesným měřítkem pro celkovou situaci nejen v gubernii, ale ani v újezdu“, lze k tomu jen podotknout, že nemohou být měřítkem jen tehdy, používá-li se nesprávné metody vypočítávání celkového průměru (k této metodě také neměl pan Krivenko sahat), a celkem vzato, údaje pana Ščerbiny jsou tak obsáhlé a cenné, že z nich můžeme vyvodit správné závěry — a jestli to pan Krivenko neučinil, není to vina pana Ščerbiny.

Pan Ščerbina např. nerozděluje na s. 197 rolníky podle množství přidělové půdy, ale podle počtu tažného dobytka, tj. rozděluje je podle hospodářského znaku, a ne podle znaku právního — a toto rozdělení nám umožňuje konstatovat, že poměr mezi různými kategoriemi těchto 24 typic-

* Nechci ovšem říci, že by údaje o 24 hospodářstvích mohly *samy o sobě* vyvrátit tvrzení o zásadním významu přidělové půdy. Již dříve však byly uvedeny údaje o několika újezdech, které toto tvrzení naprosto vyvracejí.⁶⁷

Skupiny hospodářů podle počtu kusů tažného dobytka	Počet hospodářů	Připadá na 1 usadlost		Procento hospodářství								
		ku kusů hovězího dobytka	průdělové přidělové	Půdy v děsji. připachto- vané	Průměrná rodina (osob)	se zemědělskými dělníky	s obchodním a prů- myslovým podniká- ním	bez vlastního domu	bez cizích dělníků	neobdělávacích půdu	bez inventáře	
	%											
I. Bez taž. dobytka	8 728	26,0	0,7	6,2	0,2	4,6	0,6	4,0	9,5	16,6	41,6	98,5
II. S 1 kusem taž. dobytka	10 510	31,3	3,0	9,4	1,3	5,7	1,4	5,4	1,4	4,9	2,9	2,5
III. Se 2—3 kusy taž. dobytka	11 191	33,3	6,8	13,8	3,6	7,7	8,3	12,3	0,4	1,3	0,4	—
IV. Se 4 a více kusy taž. dobytka	3 152	9,4	14,3	21,3	12,3	11,2	25,3	34,2	0,1	0,4	0,3	—
<i>Celkem</i>	33 581	100,0	4,4	11,2	2,5	6,7	5,7	10,0	3,0	6,3	11,9	23,4
Z 24 typických hospodářství*	zemědělství děl.	0,5	7,2	0	4,5							
	chudí hosp.	2,8	8,7	3,9	5,6							
	střední hosp.	8,1	9,2	7,7	8,3							
	zámožní hosp.	13,5	22,1	8,8	7,8							
<i>Celkem</i>		7,2	12,2	6,6	7,3**							

kých hospodářství odpovídá poměru mezi různými hospodářskými skupinami v celém újezdu.

Rozdělení je následující:* [Viz tabulka na s. 251.]

* Při srovnání 24 typických hospodářství s kategoriemi hospodářství v celém újezdu bylo užito týchž metod, podle kterých pan Ščerbina srovnával průměr z 24 hospodářství s jednotlivými skupinami podle přidělové půdy.

Poznámky k tab. na s. 251:

* Zde byli z chudých hospodářů vyřazeni dva zemědělstí dělníci (rozpočty č. 14 a 15 u Ščerbiny), takže zbývá jen pět chudých.

** K této tabulce musíme rovněž poznamenat, že zde také přesně vidíme vzrůst výměry připachtované půdy podle stoupající zámožnosti, *bez ohledu* na vzrůst výměry přidělové půdy. Údaje z dalšího újezdu tedy potvrzují, že myšlenka o zásadním významu přidělové půdy je nesprávná. Vidíme naopak, že podíl přidělové půdy v celkové držbě půdy dané skupiny klesá podle toho, jak stoupá majetnost skupiny. Když sečteme přidělovou a zpachtovanou půdu a z úhrnu vypočítáme procento přidělové půdy, dostaneme podle jednotlivých skupin tyto údaje: I. 96,8 %, II. 85,0 %, III. 79,3 % a IV. 63,3 %. Tento jev je naprosto pochopitelný. Víme, že po osvobozovací reformě se půda v Rusku stala zbožím. Kdo má peníze, může si vždycky půdu koupit: musí se kupovat i přidělová půda. Je pochopitelné, že zámožní rolníci koncentrují ve svých rukou půdu a že v důsledku středověkých omezení v nakládání s přidělovou půdou ji ponejvíce koncentrují prostřednictvím pachtu. „Přátelé lidu“, kteří hájí tato omezení, nechápou, že toto nesmyslné reakční opatření jen zhoršuje postavení chudiny: ožebračení rolníci zbavení inventáře musí dávat půdu do pachtu za každou cenu a zákaz pachtování (nebo prodeje) povede buď k tomu, že ji dají do pachtu potají, a tudíž za horších podmínek pro ně, nebo k tomu, že chudina bude bezplatně přenechávat půdu „občinně“, tj. opět kulakovi.

Nemohu zde neocitovat správnou Gurvičovu úvahu o této pověstné „nezcizitelnosti“:

„Abychom se orientovali v tomto problému, musíme si všimnout, kdo kupuje rolnickou půdu. Viděli jsme, že jen menší část parcel o výměře čtvrti koupili obchodníci. Všeobecně řečeno, malé parcely, které prodává šlechta, kupují výhradně rolníci. Tato otázka se tudíž dotýká jen vztahů mezi rolníky a nedotýká se ani zájmů šlechty, ani třídy kapitalistů. Je docela dobře možné, že v podobných případech se ruská vláda uráčí předhodit narodníkům nějakou tu almužnu. Toto podivné spojení (mésalliance) východní patriarchální kurately

Je zcela nesporné, že celkově i v průměru má 24 typických hospodářství vyšší úroveň než běžný typ rolnického hospodářství v újezdu. Vezmeme-li však místo fiktivních průměrů ekonomické kategorie, máme možnost srovnávat.

Vidíme, že zemědělstí dělníci v typických hospodářstvích jsou na tom o něco hůře než hospodáři bez tažného dobytka, ale značně se k nim přibližují. Chudí hospodáři se

(oriental paternalism) s jakýmsi zmrzačeným státně socialistickým prohibicionismem jen stěží nevyvolá odpor právě těch, které chtějí obšťastnit. Jelikož proces rozkladu vesnice postupuje zřejmě zevnitř, a nikoli zvenčí, bude se nezcizitelnost rolnické půdy prostě rovnat vyvlastňování chudiny bez náhrady ve prospěch zámožných členů obcíny.

Zjišťujeme, že mezi rolníky s čtvrtí půdy⁶⁸, kteří měli právo zcizovat svou půdu, bylo značně vyšší procento přesídlenců než mezi bývalými státními rolníky s občinovou držbou půdy: tak v ranenburském újezdu (Rjazaňská gubernie) je mezi rolníky s čtvrtí půdy 17 % přesídlenců a mezi bývalými státními rolníky 9 %, v dankovském újezdu je mezi prvými 12 %, mezi druhými 5 % přesídlenců. Jak vzniká tento rozdíl? Objasní nám to jeden konkrétní příklad:

„Roku 1881 se vystěhovala malá občina pěti hospodářů, bývalých Grigorovových nevolníků, z vesnice Bigildino v dankovském újezdu. Za 1500 rublů prodala bohatému rolníkovi 30 děsjatin své půdy. Doma neměli přesídlenci z čeho žít a většinou to byli celoroční dělníci.“ (Sborník statistických údajů, část II, s. 115, 247.) Podle údajů pana Grigorjeva (*Přesídlování rolníků z Rjazaňské gubernie*) stačí 300 rublů — což je cena průměrné rolnické parcely o výměře 6 děsjatin — k tomu, aby si rolnická rodina mohla založit zemědělské hospodářství na jižní Sibíři. Tedy rolník, který přišel na mizinu, by měl možnost stát se po prodeji své parcely občinové půdy zemědělcem v novém kraji. Úcta k posvátným obyčejům předků by stěží mohla odolat takovému pokušení, kdyby tomu nebránila nejmilostivější byrokracie.

Jistě budu obviněn z pesimismu, jako jsem byl nedávno obviněn za své názory na přesídlování rolníků (Severnyj věstnik, r. 1892, č. 5, článek Bogdanovského). Lidé usuzují obvykle asi takto: připusťme, že situace je vylíčena pravdivě, ve shodě se skutečností, avšak škodlivé následky (přesídlování) jsou způsobeny nenormálními životními podmínkami rolnictva, protože za normálních podmínek by námitky (proti přesídlování) „nebyly nic platné“. Na neštěstí však tyto skutečně „nenormální“ podmínky vznikají živelně, a vytvořit „normální“ podmínky není v moci příznivců rolnictva“ (cit. dílo, s. 137).⁶⁹

značně přibližují k vlastníkům jednoho kusu tažného dobytka (mají-li dobytka méně o 0,2 — chudí hospodáři 2,8, hospodáři s jedním koněm 3 — zato mají o něco více půdy jak přidělové, tak připachtované, totiž 12,6 děsjatiny proti 10,7). Střední hospodáři jsou na tom jen o něco málo lépe než hospodáři s 2—3 kusy tažného dobytka (dobytka mají o něco více, půdy o něco méně), zámožní pak se mají jen poněkud *hůře* než hospodáři se 4 i více kusy tažného dobytka. Z toho můžeme právem vyvodit závěr, že celkem je v újezdu nejméně 0,1 hospodářů, jejichž zemědělské hospodářství je vyrovnané a výnosné a nepotřebují tedy vedlejší výdělky. (Je důležité poznamenat, že tento příjem je vyjádřen v penězích a předpokládá tedy obchodní ráz zemědělství.) Hospodáři převážně s pomocí námezdních dělníků: nejméně čtvrtina hospodářství má stálé zemědělské dělníky a není známo, kolik ještě přibírají sezónních nádeníků. Dále je v újezdu více než polovina chudých hospodářů (téměř 0,6 bez koně nebo s jedním koněm, 26 % + 31,3 % = 57,3 %), kteří hospodáři již přímo ztrátově, přicházejí tedy na mizinu a neustále, nepřetržitě jsou vyvlastňováni. Jsou nuceni prodávat svou pracovní sílu, přičemž asi čtvrtina rolníků žije už daleko více z námezdní práce než ze zemědělství. Zbytek tvoří střední rolníci, kteří zápasí na svém zemědělském hospodářství s ustavičným schodkem, pomáhají si vedlejšími výdělky a nemají tedy ani minimální hospodářskou stabilitu.

Tyto údaje jsem úmyslně rozebral tak podrobně, abych ukázal, jak pan Krivenko zkresluje skutečnost. Bez dlouhého rozmyšlení bere celkové průměry a operuje jimi: vychází z toho pochopitelně nejen fikce, ale přímo podvrh. Viděli jsme například, že jeden bohatý rolník (z typických rozpočtů) kryje svým čistým příjmem (+ 197,34) schodky *devíti* chudých hospodářství ($-21,38 \times 9 = -192,42$), takže 10 % bohatých rolníků v újezdu nejen že kryje schodky 57 % chudiny, ale má i určitý přebytek. A když pan Krivenko obdržel z průměrného rozpočtu ze 24 hospodářství

přebytek 44,14 rublu — a bez úvěru a daňových nedoplatků 15,97 rublu — mluví prostě o „úpadku“ středních a menších hospodářů. Ve skutečnosti lze mluvit o úpadku snad jen u středního rolníka*, protože u chudiny můžeme pozorovat už přímé *vyvlastňování* provázené navíc koncentrací výrobních prostředků v rukou menšiny, která vlastní poměrně velká a stabilní hospodářství.

Protože autor ignoroval tuto poslední okolnost, nemohl postihnout další, velmi zajímavý rys těchto rozpočtů: stejným způsobem dokazují, že *rozklad rolnictva vytváří vnitřní trh*. Na jedné straně od nejvyšší skupiny k nejnižší vzrůstá význam příjmů z vedlejší výdělečné činnosti (6,5 % — 18,8 % — 23,6 % celkového rozpočtu rolníků zámožných, středních a chudých), tj. hlavně z prodeje pracovní síly. Na druhé straně od nejnižších skupin k nejvyšším nabývá zemědělství stále výrazněji rázu hospodářství zbožního (dokonce jak jsme viděli *buržoazního*), stále stoupá procento prodávaného obilí, takže příjem ze zemědělství všech hospodářů podle kategorií se rovná :

$$a) \frac{3861,7}{1774,4}, \quad b) \frac{3163,8}{899,9}, \quad c) \frac{689,9}{175,25}.$$

Jmenovatel udává peněžní část příjmu**, která činí od

* Ale i to bude sotva správné, protože úpadek předpokládá dočasnou a náhodnou ztrátu stability, kdežto postavení středního rolnictva, jak jsme viděli, je ustavičně vratké, toto rolnictvo je stále na pokraji zruinování.

** Abychom vypočetli peněžní příjem ze zemědělství (Ščerbina jej neuvádí), bylo nutno provést dosti složité výpočty. Musel jsem z celkového příjmu z obilovin vyloučit příjem za slámu a plevy, které jsou podle autora určeny na krmivo pro dobytek. Sám autor je v XVIII. kapitole vyloučil, ale jen u výsledných čísel v újezdu, nikoli však z údajů o 24 hospodářstvích. Podle jeho výsledků jsem určil procento příjmů z obilí (v poměru k celkovému příjmu z obilovin, tj. z obilí, ze slámy i plev) a vyloučil jsem v daném případě slámu a plevy. Dostal jsem 78,98 % žita, 72,67 pšenice, 73,32 % ovsa a ječmene, 77,78 % prosa a pohanky. Pak jsem odečetl obilí, které se spotřebovalo ve vlastním hospodářství, a dostal jsem množství prodávaného obilí.

nejvyšší kategorie k nejnižší 45,9⁹/₁₀ % — 28,3 % — 25,4 %.

Zde tedy opět názorně vidíme, jak se výrobní prostředky, kterých jsou zbavováni vyvlastňovaní rolníci, mění v *kapitál*.

Je pochopitelné, že z takto využitého materiálu — lépe řečeno takto znetvořeného — nemohl pan Krivenko vyvodit správné závěry. Když popsal podle vypravování jednoho novgorodského rolníka, který s ním cestoval v železničním vagónu, peněžní ráz rolnického hospodářství v oněch místech, byl nucen vyvodit správný závěr, že právě tyto podmínky, podmínky zbožního hospodářství, „vytvářejí“ „zvláštní schopnosti“, a vyvolávají jedinou starost: „laciněji sklídit (seno)“, „dražše prodat“ (s. 156).^{*} Tyto podmínky jsou „školou“, „probouzející“ (správně!) „a třibící obchodní vlohy“. „Objevují se talenty, ze kterých se rodí Kolupajevové, Děrunovové a další vydřiduši^{**}, kdežto lidé prostoduši a prostomyslní zůstávají pozadu, jejich hospodářství upadá, přicházejí na mizinu a stávají se z nich zemědělství dělníci“ (s. 156).

Údaje z gubernie, která má zcela jiné podmínky — gubernie zemědělské (Voroněžské) — vedou ke stejným závěrům. Zdálo by se, že je to celkem jasné: zřetelně se rýsuje systém zbožního hospodářství jako základ ekonomiky země vůbec a „občinnového“ „rolnictva“ zvláště, jasných kontur nabývá i *fakt*, že toto zbožní hospodářství, a *právě ono*, štěpí „lid“ a „rolnictvo“ na proletariát (přicházejí na mizinu, stávají se zemědělskými dělníky) a buržoazii (vydřiduši), tj., přeměňuje se v kapitalistické hospodářství. „Přátelé lidu“ se však nikdy neodvažují podívat *skutečnosti* tváří v tvář a nazývat věci pravými jmény (to by bylo příliš „kruté“)! Pan Krivenko tedy uvažuje:

^{*} „Dělníka je nutno najmout co nejlevněji a mít z něho co největší užitek,“ zcela správně praví tamtéž pan Krivenko.

^{**} Ale pane Južakove! Jak je to možné: váš přítel říká, že z „talentů“ se rodí „vydřiduši“, kdežto vy jste tvrdil, že vydřiduchy se stávají lidé proto, že mají „nekritický rozum“? Ale pánové, to přece není hezké v jednom časopise potírat jeden druhého!

„Někteří lidé pokládají takový stav za zcela přirozený“ (bylo by třeba dodat: za zcela přirozený důsledek kapitalistického charakteru výrobních vztahů. Pak by to byla přesná reprodukce názorů „některých lidí“ a pak by už nebylo možné odbývat tyto názory prázdnými frázemi, ale bylo by nutné rozebrat podstatu věci. I když si autor nevytkl jako zvláštní úkol bojovat proti „některým lidem“, byl nucen přiznat, že peněžní hospodářství je právě onou „školou“, ze které vycházejí „talentovaní“ vydřiduši a „prostoduši“ nádeníci) „a vidí v něm nezvratné poslání kapitalismu“. (Jistěže! Konstatovat, že je nutné bojovat právě proti „škole“ a v ní hospodařícím „vydřiduchům“ s jejich přísluhovači z řad úřednictva a inteligence, znamená pokládat kapitalismus za nezvratný. Zato však ponechávat kapitalistickou „školu“ s jejími vydřiduchy zcela nedotčenu a chtít liberálními polovičatými opatřeními odstranit její kapitalistické výplody znamená být skutečným „přítelem lidu“!) „Pohlížíme na věc poněkud jinak. Kapitalismus hraje nesporně značnou úlohu, na což jsme už také poukazovali“ (to je právě onen výše uvedený poukaz na školu vydřiduchů a nádeníků), „nelze však říci, že by jeho úloha byla již tak všeobšáhla a rozhodující, aby v probíhajících přeměnách národního hospodářství neexistovaly jiné faktory a v budoucnosti žádné jiné východisko“ (s. 160).

Jen se račte podívat! Místo aby přesně a přímo charakterizoval soudobý řád, místo aby jednoznačně odpověděl na otázku, proč se *rolnictvo* štěpí na vydřiduchy a nádeníky, pronáší pan Krivenko nic neříkající fráze. „Nelze říci, že by úloha kapitalismu byla rozhodující.“ Je přece podstatné, zda to lze či nelze říci.

Abyste uhájil svůj názor, musel byste uvést, jaké jiné příčiny tu *rozhodují*, jaké jiné *východisko* může existovat než to, na které poukazují sociální demokraté, než třídní boj proletariátu proti vydřiduchům.* Žádné argumenty však

* Jsou-li s to chápat myšlenku třídního boje proletariátu proti

neuvádíte. Pokládá snad autor za argument právě níže uvedená slova? Ať je to sebekomičtější, od „přátel lidu“ se lze nadít všeho.

„Jak jsme viděli, upadají především hospodářství slabá, která mají málo půdy“ — totiž méně než 5 děšjatin přídělu. „Avšak typická hospodářství státních rolníků s 15,7 děšjatiny přídělu se vyznačují stabilitou... Aby dosáhla takového příjmu (čistého ve výši 80 rublů), připachtovávají si ovšem ještě po 5 děšjatinách; to však jen dokazuje, co potřebují.“

Co znamená tato „oprava“, která spojuje s kapitalismem pověstný „nedostatek půdy“? Znamená, že ti, kdo mají málo, jsou připravováni i o to málo, kdežto majetní (s 15,7 děšjatiny) získávají ještě více.** To je ale přece pouhá parafráze teze, podle níž jedni přicházejí na mizinu a druzí se obohacují!! Je na čase skoncovat s těmito bezobsažnými frázemi o nedostatku půdy, které nic neobjasňují (protože rolníci nedostávají přídělovou půdu zdarma, ale kupují ji), toliko proces popisují a k tomu jej popisují nepřesně, poněvadž je nutné mluvit nejen o půdě, ale i o výrobních prostředcích vůbec, ne o tom, že jich mají rolníci „málo“, ale o tom, že rolníci jsou o ně *připravováni*, že jsou *vyvlastňováni* vzrůstajícím se kapitalismem. „Nechceme tím rozhodně říci,“ uzavírá své mudrování pan Krivenko, „že zemědělství má a může za všech okolností zůstat ‚naturální‘ a oddělené od zpracovatelského průmyslu“ (Opět fráze! Nebyl jste snad právě teď nucen přiznat, že už nyní existuje škola peněžního hospodářství, předpoklá-

buržoazii dosud jen měštští tovární dělníci, ale ne venkovští „prostduši a prostomyslní“ nádeníci, tj. právě lidé, kteří ztratili tyto výtečné vlastnosti, tak úzce spjaté s „odvěkými pilíři“ a s „občinným duchem“, dokazuje to jen, že teorie sociálních demokratů o pokrokovém, revolučním působení ruského kapitalismu je správná.

** Nemluvím již o tom, jak nesmyslná je představa, že rolníci se stejným přídělem jsou si navzájem rovni a nedělí se na „vydřiduchy“ a „nádeníky“.

dajícího směnu, a tudíž oddělení zemědělství od zpracovatelského průmyslu? K čemu je zase tato slátanina o tom, co je možné a co je nutné?), „tvrdíme pouze, že je neracionální vytvářet uměle oddělený průmysl“ (Zajímalo by nás, zda je „oddělen“ kimerský a pavlovský průmysl, kdo, jak a kdy jej „uměle“ vytvářel?), „že výrobce je odlučován od půdy a výrobních nástrojů nejen vlivem kapitalismu, ale i dalších faktorů, které mu předcházely a jeho rozvoji napomáhaly.“

Tady se zřejmě opět předpokládala hluboká myšlenka: je-li výrobce zbavován půdy, která přechází k vyřiduchovi, je to proto, že má půdy první „málo“ a druhý „mnoho“.

A tato mudrlantská filozofie vytýká sociálním demokratům, že jsou „omezení“, protože vidí rozhodující příčinu v kapitalismu!... Pozastavil jsem se ještě znovu tak podrobně u rozkladu rolníků a domáckých výrobců právě proto, že bylo nutné názorně vysvětlit, jak si představují situaci sociální demokraté a jak ji objasňují. Musel jsem ukázat, že tatáž fakta, která se subjektivnímu sociologovi jeví tak, že rolníci „zchudli“, kdežto „dravci“ a „vyřiduš“ „si nahrabali zisky“, znamenají z hlediska materialisty buržoazní rozklad výrobců zboží, rozklad, který je nutně vyvoláván působením samého zbožního hospodářství. Bylo nutné ukázat, na jakých faktech se zakládá tvrzení (uvedené výše, v prvním sešitě*), že boj mezi majetnými a nemajetnými probíhá v Rusku všude, nejen v továrnách a závodech, ale i v nezapadlejší vesničce, a všude je to boj mezi buržoazií a proletariátem, vznikajícím na půdě zbožního hospodářství. Rozklad, odrolničtívání našich rolníků a domáckých výrobců, které lze na základě tak skvělého materiálu, jako je zemstevní statistika, přesně popsat, *fakticky* dokazuje, že právě sociální demokraté správně chápou ruskou skutečnost, protože podle nich je rolník a domácký výrobce *malovýrobce* v „katego-

* Viz tento svazek, s. 214. *Red.*

rickém“ významu tohoto slova, tj. *příslušník maloburžoazie*. Tuto tezi lze nazvat ústředním bodem teorie **DĚLNICKÉHO SOCIALISMU** na rozdíl od starého rolnického socialismu, který nechápal ani podmínky zbožního hospodářství, ve kterých tento malovýrobce žije, ani kapitalistický rozklad malovýrobců probíhající na této základně. A kdyby proto někdo chtěl vážně kritizovat ideje sociální demokracie, musel by argumenty dokázat, že Rusko politicko-ekonomicky nepředstavuje systém zbožního hospodářství, že rozklad rolnictva neprobíhá na této základně, že vyvlastňování obyvatelstva a vykořisťování pracujícího člověka lze objasnit něčím jiným než buržoazní, kapitalistickou organizací našeho společenského (tedy i rolnického) hospodářství.

Nuže pánové, zkuste to!

Dále je tu ještě jeden důvod, kvůli němuž jsem pro ilustraci sociálně demokratické teorie dal přednost právě údajům o hospodářství rolníků a domáckých výrobců. Odchýlil bych se od materialistické metody, kdybych svou kritiku názorů „přátel lidu“ založil pouze na konfrontaci jejich idejí s idejemi marxistickými. Je nutné ještě objasnit „narodnické“ ideje, ukázat jejich **MATERIÁLNÍ** základ v našich nynějších společenskoeconomických poměrech. Ukázky a příklady z hospodaření našich rolníků a domáckých výrobců ukazují, kdo je tento „rolník“, jehož ideology chtějí být „přátelé lidu“. Dokazují buržoazní charakter ekonomiky našeho venkova a tím potvrzují, že „přátelé lidu“ jsou správně zařazeni mezi ideology maloburžoazie. Dokazují navíc, že mezi idejemi a programy našich radikálů a mezi zájmy maloburžoazie existuje nejužší spojitost. Tato spojitost vynikne ještě jasněji po detailním rozboru jejich programu a objasní nám, proč jsou tyto radikální ideje v naší „veřejnosti“ tak rozšířeny; velmi dobře vysvětlí také politické lokajství „přátel lidu“ a jejich ochotu ke kompromisům.

Konečně ještě z jednoho důvodu jsem tak podrobně ro-

zebral ekonomiku právě těch stránek našeho společenského života, kde je kapitalismus nejméně vyvinut a odkud obyčejně čerpali narodníci látku pro své teorie. Prozkoumáním a popisem této ekonomiky bylo nejsnáze možné věcně odpovědět na jednu z nejrozšířenějších námitek proti sociální demokracii, které kolují v naší veřejnosti. Naši radikálové vycházejí z běžného názoru, že kapitalismus odporuje „lidovému řádu“, a když vidí, že sociální demokraté pokládají kapitalistickou velkovýrobu za pokrokový jev, že se právě o ni chtějí opírat v boji proti soudobému loupeživému režimu, bez dlouhého uvažování je obviňují, že ignorují zájmy početného rolnického obyvatelstva a že chtějí „převarit každého mužíka v továrním kotli“ atd.

Všechna tato tvrzení jsou založena právě na oné zarážející nelogické metodě, že se kapitalismus posuzuje podle toho, čím ve skutečnosti je, kdežto vesnice podle toho, čím „může být“. Na to lze pochopitelně nejlépe odpovědět tím, že jim ukážeme *skutečnou* vesnici, její *skutečnou* ekonomiku.

Každý, kdo nestranně, vědecky prozkoumá tuto ekonomiku, musí přiznat, že provinciální Rusko tvoří systém malých, roztráštěných trhů (nebo malých odnoží ústředního trhu) regulujících společenskoekonomický život jednotlivých nevelkých oblastí. A v každé takové oblasti vidíme všechny jevy, které jsou vlastní společenskoekonomické organizaci, jejímž regulátorem je trh: vidíme rozklad kdysi sobě rovných, patriarchálních bezprostředních výrobců na boháče a chudinu, vidíme vznik *kapitálu*, zejména obchodního, který spřádá své sítě kolem pracujícího člověka a vysává z něj poslední síly. Když porovnáte hospodářství rolnictva, jak je líčí naši radikálové, s přesnými údaji původních pramenů o hospodářském životě venkova, překvapí vás, že v kritizovaném systému názorů není ani zmínky o mase drobných obchodníků, kterými se každý takový trh hemží, o všech těch handlířích, trhovcích a jak je ještě pojmenovali místní rolníci, o celé té mase drobných

vykořisťovatelů, kteří se roztahují na trzích a neúprosně rdousí pracujícího člověka. Obyčejně se prostě přecházejí slovy — „to už nejsou rolníci, ale kramáři“. — Ano, máte úplnou pravdu: to „už nejsou rolníci“. Ale zkuste zařadit do zvláštní skupiny všechny tyto „kramáře“, tj., řečeno přesným jazykem politické ekonomie, ty, kteří se zabývají obchodem a alespoň zčásti si přisvojují cizí práci, zkuste přesně vyčíslit ekonomickou sílu této skupiny a její úlohu v celém hospodářství kraje; zkuste potom zařadit do opačné skupiny všechny ty, kteří také „již nejsou rolníky“, protože nabízejí na trhu svou pracovní sílu, protože nepracují na sebe, ale na jiného, zkuste splnit tyto elementární požadavky nestranného a seriózního výzkumu a budete mít před sebou jasný obraz buržoazního rozkladu, a po mýtu o „lidovém řádu“ nezůstane ani památka. Tato masa drobných vesnických vykořisťovatelů je strašlivou silou, strašlivou zejména proto, že rdousí pracujícího člověka po jednom, jednotlivě, že ho připoutává k sobě a zbavuje veškeré naděje na osvobození, strašlivou proto, že toto vykořisťování při mimořádné zaostalosti venkova způsobené nízkou produktivitou práce v popsaném systému, jakož i nedostatkem styků, je nejen pouhou loupeží práce, ale navíc také asiatským ponižováním lidské osobnosti, s nímž se na vesnici ustavičně setkáváme. Jestliže porovnáte tuto *skutečnou* vesnici s naším kapitalismem, pochopíte, proč sociální demokraté pokládají působení našeho kapitalismu za progresivní: neboť soustřeďuje tyto malé roztráštěné trhy v jeden celoruský trh, vytváří místo bezpočtu drobných loajálních vydřiduchů hrstku mocných „pilířů vlasti“, zespolečenštuje práci a zvyšuje její produktivitu, ruší podřízenost pracujícího člověka místním upírům a vytváří podřízenost velkému *kapitálu*. Přes všechny hrůzy ujařmení práce, vymírání, svévole, mrzačení ženského a dětského organismu atd. je tato podřízenost ve srovnání s předchozí pokroková, protože **PROBOUZÍ DĚLNICKOU MYSL**, přeměňuje utajenou a podvědomou nespokojenost

v uvědomělý protest, přeměňuje jednotlivé malé a bezvýznamné vzpoury v organizovaný třídní boj za osvobození veškerého pracujícího lidu, v boj, který čerpá svou sílu přímo z existenčních podmínek této kapitalistické velkovýroby, a proto může rozhodně počítat **S JISTÝM ÚSPĚCHEM.**

Na obvinění, že ignorují masu rolnictva, mohou sociální demokraté plným právem odpovědět slovy Karla Marxe:

„Kritika strhla z okovů imaginární květy ne proto, aby člověk vlek dál bezútešné okovy nezkrášené fantazií, nýbrž aby tyto okovy odhodil a utrl živý květ.“⁷⁰

Ruští sociální demokraté nestrhávají z našeho venkova imaginární květy, které jej zkrášlují, nebojují proti idealizování a fantaziím, neuskutečňují onu bořivou činnost, pro kterou je tak smrtelně nenávidí „přátelé lidu“, proto, aby masa rolnictva byla dále deptána nynějším ujařmením, vymíráním a porobou, ale proto, aby proletariát pochopil, jaké okovy všude spoutávají pracujícího člověka, aby pochopil, jak se tyto okovy vykovávají, a aby se dovedl proti nim vzbouřit, svrhnout je a utrhnout živý květ.

Když sociální demokraté šíří tuto ideu mezi představiteli pracující třídy, kteří v důsledku svého postavení jsou jediní s to osvojit si třídní uvědomění a zahájit třídní boj, jsou obviňováni, že chtějí převarit mužika v továrním kotli.

A kdo je obviňuje?

Lidé, kteří v otázce osvobození pracujícího člověka sami skládají naděje ve „vládu“ a „společnost“, tj. v složky téže buržoazie, jež všude spoutala pracující lid!

A takoví slaboši si troufají říkat, že sociální demokraté nemají ideály!

Teoretickými názory „přátel lidu“ jsme se už zabývali snad přespříliš, a proto přejdeme k jejich politickému programu. Jakými prostředky chtějí „uhasit požár“? V čem

vidí východisko, jestliže to, které ukazují sociální demokrate, je nesprávné?

„Reorganizace rolnické banky,“ praví pan Južakov v článku Ministerstvo zemědělství^[129] (Russkoje bogatstvo, č. 10), „zřízení kolonizační správy, úprava pronájmu státních pozemků v zájmu národního hospodářství..., rozpracování a úprava otázky pachtu — to je program obnovy národního hospodářství a jeho ochrany před ekonomickým násilím“ (sic!) „rodící se plutokracie.“ V článku Otázky ekonomického vývoje^[128] je tento program „obnovy národního hospodářství“ doplněn těmito „prvními, avšak nezbytnými kroky“: „odstranění veškerých překážek, které nyní stojí v cestě vesnické občině; její oproštění od kurately, přechod k společné orbě (zspolečenštění zemědělské výroby) a rozvinutí společného zpracování surovin získaných z půdy“. A pánové Krivenko a Karyšev dodávají: „Levný úvěr, družstevní forma hospodářství, zajištění odbytu, možnost obejít se bez podnikatelského zisku“ (o tom podrobněji níže), „vynalezení levnějších motorů a jiná technická zdokonalení“, a konečně „muzea, sklady a komisionářské kanceláře“.

Prostudujte bedlivě tento program a uvidíte, že tito pánové jednoznačně stojí na půdě moderní společnosti (tj. na půdě kapitalistického řádu, aniž si to uvědomují) a chtějí celou záležitost odbyť záplatováním a vylepšováním této společnosti, protože nechápou, že všechny jejich pokrokové recepty — levný úvěr, technická zdokonalení, banky atd. — mohou buržoazii jedině posílit a přispět k jejímu rozvoji.

Nik. -on má jistě úplnou pravdu — a to je jedno z jeho nejvzácnějších tvrzení, proti němuž nemohli „přátelé lidu“ neprotestovat — když tvrdí, že za nynějšího řádu nepomohou žádné reformy; ani úvěrem, ani přesídlováním, ani daňovými reformami, ani předáním veškeré půdy rolníkům se nic podstatného nezmění, ale naopak se tím posílí a rozvine kapitalistické hospodářství, které nyní brzdí

zbytečná „kuratela“, pozůstatky nevolnických plateb, připoutání rolníků k půdě atd. Ekonomové jako kníže Vasilčikov (svými ideami nesporný „přítel lidu“), kteří si přejí extenzívně rozšířit úvěr — praví Nik. -on, chtějí totéž co „liberální“, tj. buržoazní ekonomové: „snaží se rozvinout a upevnit kapitalistické vztahy“. Nechápu antagonistickou povahu našich výrobních vztahů (uvnitř *rolnictva* stejně jako uvnitř jiných stavů) a místo aby se snažili uvolnit tomuto antagonismu cestu, místo aby se rovnou přidali k těm, kteří jsou v důsledku tohoto antagonismu zotročováni, a snažili se pomoci jim povstat k boji, blouzní o zastavení boje opatřeními, která budou vyhovovat všem, všechny usmíří a sjednotí. Je jasné, jaký výsledek mohou mít všechna tato opatření: stačí si vzpomenout na výše uvedené příklady rozkladu, abychom se přesvědčili, že veškerých úvěrů*, zdokonalené techniky, bank a jiných podobných „pokroků“ bude moci využít pouze ten, kdo má při prosperujícím, stabilním hospodářství určité „úspory“, tj. představitel nepatrné menšiny, maloburžoazie. Jakkoli budete reorganizovat rolnickou banku a jí podobné instituce, ani v nejmenším se tím nedotknete toho základního a stěžejního faktu, že velká část obyvatelstva je a bude i nadále vyvlastňována, protože nemá prostředky ani k obživě, natož k zavedení prosperujícího hospodářství.

Totéž platí také o „družstvech“ a „společné orbě“. Společnou orbu nazývá pan Južakov „zespolečenštěním zemědělské výroby“. To je ovšem kuriózní, protože k zespolečenštění je nutno organizovat výrobu nejen v rámci nějaké jedné vesničky, protože k tomu musí být vyvlastnění „vydřiduši“, kteří monopolizovali výrobní prostředky a

* Tato idea — pomoci úvěrem „národnímu hospodářství“, tj. hospodářství malovýrobců za kapitalistických poměrů (jejichž existenci, jak jsme poznali, „přátelé lidu“ již nemohou popírat) — tato nesmyslná idea, která prozrazuje nepochopení těch nejelementárnějších základů teoretické politické ekonomie, dokazuje zcela názorně, jak banální je teorie těchto panů pokoušejících se sedět na dvou židlích.

ovládají dnešní ruské společenské hospodářství. A k tomu ie nutný boj, boj a zase boj, a ne neplodné maloburžoazní moralizování.

Proto se podobná opatření mění v nesměle prosazované liberální polovičatosti vegetující z milodarů filantropických buržoů, a protože odvracejí vykořisťované od boje, je škoda, kterou tím způsobují, daleko větší než případný užitek plynoucí ze zlepšeného postavení jednotlivců, které v rámci kapitalistických vztahů nemůže být jiné než ubohé a vratké. Jak nehorázně zastírají tito pánové antagonismus v ruském životě — samozřejmě s nejlepšími úmysly, aby zastavili skutečný boj, tj. právě s takovými úmysly, kterými je vydlážděna cesta do pekel — ukazuje tato úvaha pana Krivenka:

„Intelligence řídí podniky továrníků a může řídit lidový průmysl.“

Celá jejich moudrost vyúsťuje v hořekování, že existuje boj a vykořisťování, ale „nemuselo by“ jich být, kdyby..., kdyby nebylo vykořisťovatelů. Co vlastně chtěl autor říci touto nesmyslnou frází? Lze snad popírat, že ruské univerzity a další školy produkují každý rok „inteligenci“ (??), která hledá pouze toho, kdo ji bude živit? Lze snad popírat, že prostředky k obživě této „inteligence“ má dnes v Rusku jediné buržoazní menšina? Zmizí snad buržoazní inteligence v Rusku tím, když „přátelé lidu“ prohlásí, že „by nemusela“ sloužit buržoazii? Ano, „nemusela by“, *kdyby* nebyla buržoazní. „Nemusela by“ být buržoazní, „kdyby“ nebyla v Rusku buržoazie a kapitalismus! Ale jsou lidé, kteří si celý život krátí dlouhou chvíli jen těmito „kdyby“ a „kéž by“! Ostatně tito pánové nejenže odmítají přiznat rozhodující význam kapitalismu, ale vůbec v něm nechtějí vidět něco špatného. Kdyby se odstranily některé „defekty“, snad by si za kapitalismu zařídili docela slušnou existenci. Mohu vám posloužit tímto prohlášením pana Krivenka:

„Kapitalistická výroba a kapitalizace drobné průmyslo-

vé výroby rozhodně netvoří dvířka, kterými se zpracovatelský průmysl může lidu jen vzdalovat. Jistěže se může vzdálit, může však také proniknout do života lidu a přiblížit se zemědělství a těžebnímu průmyslu. Je několik možných kombinací a mohou tomu sloužit tato dvířka právě tak jako jiná“ (161). Pan Krivenko má v porovnání s panem Michajlovským některé velmi dobré vlastnosti. Například otevřenost a přímočarost. Kde by pan Michajlovskij popsal celé stránky uhlaženými a halasnými frázemi, chodil kolem dokola a neřekl nic k věci, tam věcný a praktický pan Krivenko nedělá cavyky a bez výčitek svědomí vykládá čtenáři jasně všechny své absurdní názory. Všimněte si: „Kapitalismus může proniknout do života lidu.“ To znamená, že kapitalismus je možný bez odloučení pracujícího člověka od výrobních prostředků! Výborně, to je skvělé; teď alespoň docela jasně víme, co chtějí „přátelé lidu“. Chtějí zbožní hospodářství bez kapitalismu, kapitalismus bez vyvlastňování a bez vykořisťování, jen s maloburžoazií pokojně vegetující pod záštitou humánních statkářů a liberálně smýšlejících úředníků. A „přátelé lidu“ s vážnou tváří ministerského byrokrata hodlajícího obšťastnit Rusko začínají vymýšlet kombinace takového zřízení, v němž by se vlk nažral a koza zůstala celá. Abychom si utvořili představu o povaze těchto kombinací, musíme si všimnout článku téhož autora v 12. čísle (O kulturních jedincích³⁶¹). Pan Krivenko zřejmě propadl iluzi, že je už „povolán“ „řešit praktické ekonomické problémy“, a uvažuje takto: „Družstevní a státní forma průmyslu rozhodně není vším, co si lze v daném případě představit. Je možná např. takováto kombinace.“ A líčí dále, jak do redakce časopisu Ruskoje bogatstvo přišel jistý technik s návrhem na technické využití donské oblasti prostřednictvím akciového podniku s akciemi nízké nominální hodnoty (nejvýše storublovými). Autor byl požádán, aby změnil projekt asi v tom smyslu, „aby akcie nepatřily soukromým osobám, ale vesnickým občinám, přičemž by ta

část jejich členů, která bude pracovat v podnicích, dostávala normální mzdu, a vesnické obcíny by jí zaručovaly spojení s půdou.“

Není to administrativní genialita? Jak dojemně prostě a snadno se do života lidu zavádí kapitalismus a odstraňují se jeho špatné a škodlivé vlastnosti! Stačí zařídit, aby venkovští boháči koupili prostřednictvím obcíny akcie* a dostávali příjem z podniku, ve kterém by pracovala „část členů“, která by měla zajištěno spojení s půdou, takové „spojení“, které nedává možnost obživy na této půdě (proč by jinak šel někdo pracovat za „normální mzdu“?), ale které stačí připoutat člověka k jednomu místu, podřídit ho místnímu kapitalistickému podniku a zabránit mu, aby vyměnil jednoho zaměstnavatele za druhého. Mluvím plným právem o zaměstnavateli, kapitalistovi, protože toho, kdo platí pracujícím *mzdu*, jinak nazvat nelze.

Čtenář mi snad může zazlívát, že se tak dlouho zabývám nesmyslem, který zřejmě takovou pozornost nezasluhuje. Ale promiňte. I když je to nesmysl, je užitečné a potřebné se jím zabývat, neboť se v něm odrážejí skutečné společenskoekonomické poměry v Rusku, a proto patří k nejrozšířenějším společenským představám u nás, ke kterým sociální demokraté budou muset ještě dlouho přihlížet. Jde

* Říkám, že akcie koupí boháči — i když autor poznamenává, že akcie budou patřit občinám — protože přece mluví o tom, že akcie se budou kupovat za peníze, a ty mají pouze boháči. Ať už k tomu dojde prostřednictvím občin, nebo bez nich, platit mohou tedy stejně jen boháči, kterým nic nebrání, aby si půdu nemonopolizovali, přestože ji kupuje nebo propachtovává občina. Dále důchod (dividendu) musí dostávat ten, kdo zaplatil, jinak by nebyla akcie akcií. Chápu autorův návrh tak, že určitá část zisku se bude srážet na to, aby „dělníkům bylo zajištěno spojení s půdou“. Nemá-li autor na mysli tohle (i když to z řečeného nutně vyplývá), ale chce, aby boháči zaplatili peníze za akcie a dividendy nedostávali, pak jeho návrh prostě znamená, že majetní se budou dělit s nemajetnými. Připomíná mi to anekdotu o hubení much, podle níž se moucha chytí a strčí do nádoby, kde hned chcípne.

o to, že přechod od nevolnického, feudálního způsobu výroby ke způsobu kapitalistickému vytvořil a zčásti ještě dosud vytváří v Rusku takové podmínky pro pracujícího člověka, za nichž rolník, který není s to se uživit na půdě a *odevzdávat z ní statkáři povinné dávky (a on je až dosud odevzdává)*, byl nucen uchýlovat se k „vedlejšími výdělkům“, které měly zpočátku, za dobrých zlatých časů, formu buď samostatné výdělečné činnosti (např. povoznictví), nebo činnosti nesamostatné, ale poměrně přijatelně placené, protože tehdy byl rozvoj nezemědělské výroby teprve v počátcích. V porovnání s dneškem zajišťoval tento stav jistý blahobyt rolnictva, blahobyt poddaného lidu, který pokojně živořil pod ochrannými křídly statisiců urozených policejních náčelníků a novopečených shromažďovatelů ruské půdy — buržoů.

„Přátelé lidu“ tento řád idealizují, pomíjejí jednoduše jeho stinné stránky, fantazírují o něm, „fantazírují“ proto, že ve skutečnosti už dávno neexistuje, že ho dávno zlikvidoval kapitalismus, který způsobil hromadné vyvlastňování rolnictva a přeměnil někdejší „výdělky“ v bezuzdné vykořisťování mnoha nabízejících se dělnických „rukou“.

Naši rytíři maloburžoazie chtějí zachovat právě „spojení“ rolníka s půdou, ale nechtějí nevolnictví, které jedině toto spojení zajišťovalo a které bylo odstraněno až zbožným hospodářstvím a kapitalismem, jejichž existence toto spojení vylučuje. Chtějí vedlejší výdělky, které by rolníka neodtrhovaly od půdy, které by při práci pro trh neplodily konkurenci, nevytvářely *kapitál* a neuváděly v jeho područí široké vrstvy obyvatelstva. Tito věrní stoupenci subjektivní metody v sociologii chtějí „převzít“ dobré z toho i onoho, ale ve skutečnosti vede jejich bláhové přání přirozeně jen k reakčnímu fantazírování, jen k tomu, že ignorují skutečnost, že nejsou schopni pochopit a využít skutečně progresivních, revolučních stránek nových poměrů, zato však sympatizují s opatřeními, která mají zvěčnit dobré staré vztahy vyplývající z polonevolnické, polo-

svobodné práce se všemi hrůzami vykořisťování a útisku, z nichž není východiska.

Abych dokázal, že toto vysvětlení právem zařazuje „přátele lidu“ mezi reakcionáře, uvedu dva příklady.

V moskevské zemstevní statistice si můžeme přečíst popis hospodářství jakési paní K. (v podolském újezdu), jímž se nadchli (hospodářstvím, ne popisem) moskevští statistikové, a jestli si dobře pamatuji, i pan V. V. (vzpomínám si, že o tom psal v jakémisi časopiseckém článku).

Toto proslulé hospodářství paní K. je pro pana V. Orlova „faktem, který v praxi přesvědčivě potvrzuje“ jeho oblíbenou tezi, že „tam, kde je v dobrém stavu rolnické hospodářství, prosperuje lépe i hospodářství statkářů“. Z vypravování pana Orlova o statku této paní je patrné, že hospodáři s pomocí místních rolníků, kteří obdělávají její půdu, protože jim v zimě půjčují mouku atd.; majitelka zároveň obdivuhodně pečuje o rolníky, pomáhá jim, takže dnes patří tito rolníci k nejpořádnějším ve volosti, s obilím „vystačí téměř do žní (dříve nevystačili ani do Mikuláše)“.

Vzniká otázka, zda „takový stav věcí vylučuje protiklad mezi zájmy rolníka a statkáře“, jak se domnívají pánové N. Kablukov (sv. 5, s. 175) a V. Orlov (sv. 2, s. 55—59 aj.)? Jistěže ne, protože paní K. žije z práce svých rolníků. Vykořisťování není tedy vůbec odstraněno. Paní K. lze prominout, že pro dobrý poměr k vykořisťovaným nevidí vykořisťování, ale rozhodně to nelze prominout ekonomovi a statistikovi; svým nadšením pro tento případ se zcela vyrovná oněm Menschenfreundům na Západě, kteří jsou nadšeni dobrým poměrem kapitalisty k dělníkovi a se zánícením vypravují o tom, jak továrník pečuje o dělníky, zřizuje pro ně konzumy, staví byty atd. Dokazovat na těchto „faktech“ (a tedy i „možnostech“), že tu neexistuje protikladnost zájmů, znamená nevidět pro stromy les. To za prvé.

Z vypravování pana Orlova za druhé vidíme, že rolníci

paní K. „díky velmi dobrým sklizním (statkářka jim dala dobré osivo) začali chovat dobytek“ a „řádne“ hospodaří. Představte si, že tito „řádní hospodáři“ se stali ne „téměř“, ale úplně řádnými; obilí jim vystačí ne „téměř“ do žní a ne pouze „většině“, ale všichni ho mají dost. Předpokládejme, že tito rolníci budou mít dost půdy, že budou mít „pastviny i výběh“, které nyní nemají (to je řádné!) a které si za práci připachtovávají u paní K. Opravdu si pan Orlov myslí, že by tito rolníci „konali všechny práce na statku paní K. pečlivě, včas a rychle“, jako to dělají nyní, kdyby jejich hospodářství bylo skutečně řádné? Nebo snad bude vděčnost vůči dobré jemnostpaní, která tak mateřsky vysává řádné rolníky, stejně silným impulsem jako nynější bezútěšné postavení rolníků, kteří se nemohou obejít bez pastvin a výběhů?

Je jasné, že ideje „přátel lidu“ jsou v podstatě tytéž: jako skuteční ideologové maloburžoazie nechtějí skoncovat s vykořisťováním, ale zmírnit je, nechtějí boj, ale smír. Jejich velké ideály, které je nutí tak horlivě potírat úzkoprse sociální demokraty, nejdou dále než k „řádnému“ rolnictvu, jež bude plnit „povinnosti“ vůči statkářům a kapitalistům, jen když budou statkáři a kapitalisté vůči němu spravedliví.

Další příklad. Pan Južakov ve svém dosti známém článku Normy lidové pozemkové držby v Rusku^[130] (Russkaja mysl, r. 1885, č. 9) vykládal své názory na to, jak velká má být „lidová“ pozemková držba, tj. podle terminologie našich liberálů držba, která vylučuje kapitalismus a vykořisťování. Teď, když nám pan Krivenko problém tak skvěle objasnil, víme, že ho posuzoval také z hlediska „zavedení kapitalismu do života lidu“. Za minimum „lidové“ pozemkové držby pokládal takové přídělky, které by zajišťovaly „dostatek obilí a placení dávek“*, na ostatní prý

* Abych ukázal, v jakém poměru jsou tato vydání k ostatní části rolnického rozpočtu, odvolávám se na tytéž 24 rozpočty z ostrogož-

si lze „přivydělat“... Jinými slovy, smířil se prostě s tím, že rolník udržující si spojení s půdou je vykořisťován dvojnásobně, jednak statkářem — na základě „přídělu“, jednak kapitalistou — na základě „výdělků“. Toto postavení dvojnásobně vykořisťovaných malovýrobců žijících v podmínkách, které nutně plodí otupělost a útlak, protože berou třídě utlačovaných všechny naděje nejen na vítězství, ale i na boj, toto polostředověké postavení — toť nec plus ultra obzoru a ideálů „přátel lidu“. A tak když se kapitalismus v Rusku v poreformním období začal nesmírně rychle rozvíjet a začal i s kořeny vyvracet tento pilř starého Ruska, tj. patriarchální, polonevolnické rolnictvo, vyprošťovat je ze středověkých, polofeudálních poměrů a převádět do nových, čistě kapitalistických, nutit je, aby opouštělo rodný kraj a potulovalo se po celém Rusku a hledalo práci, když začal zpřetrhávat pouta poroby místního „chlebodárce“ a ukazovat, co je základem vykořisťování jako takového, vykořisťování třídního, a nikoli okrádání tím neb oním zloduchem — když kapitalismus začal masově vtahovat další zaostalé rolnické obyvatelstvo zdeptané na úroveň němé tváře do víru stále se komplikujícího společenskopolitického života — tu naši rytíři začali hořekovat a bědovat nad pádem a zhroucením oněch pilřů. A ještě stále hořekují a vzdychají po starých dobrých časech, ačkoli by se zdálo, že teď už jen slepý nevidí revoluční stránku nového způsobu života, nevidí, jak kapitalismus vytváří novou společenskou sílu, která není ničím spjata se starým vykořisťovatelským režimem a má možnost proti němu bojovat.

„Přátelé lidu“ si však ani v nejmenším nepřejí nějakou

ského újezdu. Průměrné vydání rodiny činí 495,39 rublu (naturální i peněžní). Z toho jde 109,10 rublu na chov dobytka, 135,80 rublu na rostlinnou stravu a daně a zbytek 250,49 rublu na ostatní vydání: jinou stravu než rostlinnou, oděv, inventář, pachtovné apod. Vydání na chov dobytka započítává pan Južakov do položky sena a jiných krmných plodin.

podstatnou změnu současného stavu. Jsou navýsost spokojeni s liberálními úpravami daného stavu a pan Krivenko projevuje při vynalézání takových úprav skutečně administrativní schopnosti u nás odchovaného byrokratického tupce⁷¹.

O nutnosti „podrobně prozkoumat a podstatně přetvořit“ „naš lidový průmysl“ uvažuje pan Krivenko takto: „Tuto otázku je nutno speciálně studovat a rozdělit výrobní odvětví na ta, která se mohou uplatnit v životě lidu“ (sic!!), „a na ta, jejichž uplatnění naráží na nějaké vážné obtíže.“

Vzor jednoho takového dělení nám uvádí týž pan Krivenko, jenž rozděluje odvětví drobné průmyslové výroby na taková, která se nekapitalizují, na taková, která se už zkapitalizovala, a na taková, která mohou „soutěžit s velkopřůmyslem o svoji existenci“.

„V prvním případě,“ rozhoduje administrativně pan Krivenko, „může malovýroba svobodně existovat“ — a být nezávislá na trhu, jehož výkyvy rozkládají malovýrobce na buržoazii a proletariát, nezávislá na rozšíření místních trhů a jejich koncentraci ve velký trh, nezávislá na technickém pokroku? Nebo snad při zbožním hospodářství nemusí být tento technický pokrok kapitalistický? V tomto případě autor požaduje „organizovat výrobu také ve velkém rozsahu“: „Je jasné, že pak je již nutné organizovat výrobu také ve velkém rozsahu, je nutný základní a oběžný kapitál, stroje atd., anebo se musí tyto podmínky kompenzovat něčím jiným: levným úvěrem, odstraněním zbytečného zprostředkovatelství, družstevní formou hospodářství a možností obejít se bez podnikatelského zisku zajištěním odbytu, vynalezením levnějších motorů a jiných technických vymožeností nebo konečně jistým snížením mezd, bude-li nahrazeno jinými výhodami.“

Tato úvaha je nanejvýš typická pro „přátele lidu“ s jejich velkými ideály na papíře a s jejich šablonovitým liberalismem v praxi. Jak vidíte, náš filozof nezačíná ničím

větším ani menším než možností obejít se bez podnikatelského zisku a vystačit s organizováním velkovýroby. Výborně: to je právě to, CO chtějí také sociální demokraté. Ale jak toho chtějí dosáhnout „přátelé lidu“? Vždyť má-li se organizovat velkovýroba bez podnikatelů, je nutné především zrušit zbožní organizaci společenského hospodářství a nahradit ji organizací pospolnou, komunistickou, v níž by regulátorem výroby nebyl trh jako nyní, ale sami výrobci, samo společenství dělníků, v níž by výrobní prostředky nepatřily soukromníkům, ale celému společenství. Aby soukromá *forma přivlastňování* mohla být nahrazena pospolnou formou, je zřejmě nezbytné *předběžně* změnit *formu výroby*, sloučit rozptýlené, malé, oddělené výrobní procesy malovýrobců v *jeden společenský výrobní proces*, zkrátka vytvořit právě takové materiální podmínky, jaké vytváří kapitalismus. Ale vždyť „přátelé lidu“ se přece nechtějí opírat o kapitalismus. Jak tedy chtějí postupovat? To nikdo neví. Dokonce se ani nezmiňují o odstranění zbožního hospodářství: jejich velké ideály zřejmě nemohou jaksí překročit rámec daného systému společenské výroby. A dále, chceme-li odstranit podnikatelský zisk, musíme přece vyvlastnit podnikatele, jejichž „zisky“ plynou právě z toho, že zmonopolizovali výrobní prostředky. Vyvlastnit hlavní pilíře naší vlasti může však jen lidové revoluční hnutí v boji proti buržoaznímu režimu, hnutí, jež může organizovat jedině dělnický proletariát, který není ničím spjat s tímto režimem. Avšak „přátelé lidu“ na nějaký boj ani nepomýšlejí a netuší, že mohou a musí existovat nějakí jiní společenští činitelé než administrativní orgány samotných podnikatelů. Je jasné, že vůbec nechtějí vystupovat proti „podnikatelskému zisku“: pan Krivenko si prostě zablábolil. Hned se však opravuje: je přece také možné „kompenzovat“ takovou věc jako „možnost obejít se bez podnikatelského zisku“ „něčím jiným“, a to úvěrem, organizací odbytu a zdokonalením techniky. Všecko je tedy v nejlepším pořádku: místo zrušení posvátných práv

na „zisk“, jež je pánům podnikatelům tak nepřijemné, se objevila taková umírněná liberální opatření, která poskytnou kapitalismu jen lepší prostředky k boji, která jen posílí naši drobnou „lidovou“ buržoazii, upevní její pozice a přispějí k jejímu rozvoji. A aby nikdo nemohl zapochybovat, že „přátelé lidu“ hájí právě jen zájmy této maloburžoazie, podává pan Krivenko ještě další pozoruhodné vysvětlení. Vysvětluje, že zrušení podnikatelského zisku lze „kompenzovat“ ... „snížením mezd“!!! Na první pohled se může zdát, že je to prostě nesmysl. Ale není to pravda. Znamená to dovedení maloburžoazních idejí do důsledku. Autor pozoruje boj velkého kapitálu s malým a jako skutečný „přítel lidu“ se pochopitelně staví na stranu malého ...*kapitálu*. Zaslých přitom, že jedním z neúčinnějších bojových prostředků malých kapitalistů je spolu s prodloužením pracovní doby snížení mezd — fakt celkem správně postřehnutý a zjištěný ve spoustě výrobních odvětví i v Rusku. A proto ve snaze stůj co stůj zachránit malé ...*kapitalisty*, navrhuje „jisté snížení mezd, bude-li kompenzováno jinými výhodami“! Páni podnikatelé, o jejichž „zisku“ se zpočátku pronášely jakési podivné řeči, mohou být naprosto klidní. Myslím, že by tohoto geniálního byrokrata, který navrhuje použít v boji *proti* podnikatelům snižování mezd, dokonce s radostí udělali ministrem financí.

Lze uvést i další příklad toho, jak z humánně liberálních byrokratů R. bogatstva čouhá čistokrevný buržoa, jakmile jde o jakoukoli praktickou otázku. Ve Zprávách z domova v 12. č. časopisu R. bogatstvo se mluví o monopolu.

Autor píše: „Monopol a syndikát, toť ideály vyspělého průmyslu.“ A dále se diví, že tyto instituce vznikají i u nás, i když u nás neexistuje „silná konkurence kapitálů“. „Ani cukrovarnický, ani petrolejářský průmysl ještě nejsou zvláště rozvinuty. Jak spotřeba cukru, tak i petroleje je u nás téměř v zárodku, srovnáme-li nepatrné množství těchto výrobků připadající na jednoho spotřebitele s jinými zeměmi. Zdálo by se, že uvedená průmyslová odvětví mají

ještě velmi široké možnosti rozvoje a mohou pohltit ještě velmi mnoho kapitálů.“

Je příznačné, že právě zde — když jde o praktickou otázku — zapomněl pisatel na oblíbenou ideu R. bogatstva o zužování vnitřního trhu. Je nucen přiznat, že tento trh se bude ještě značně rozvíjet, a nikoli zužovat. K tomuto závěru dospěl srovnáním se Západem, kde je spotřeba větší. A proč? Protože je tam vyšší kultura. Ale v čem jiném spočívají materiální základy této vyšší kultury než v rozvoji kapitalistické techniky, v růstu zbožního hospodářství a směny, které přispívají ke stále častějšímu střetávání lidí a narušují středověkou izolovanost jednotlivých krajů? Byla např. ve Francii před velkou revolucí, kdy její zpola středověké rolnictvo nebylo ještě úplně rozštěpeno na venkovskou buržoazii a proletariát, vyšší kultura než u nás? A kdyby autor pozorněji sledoval život v Rusku, musel by např. zjistit, že v krajích s vyspělým kapitalismem jsou potřeby rolnického obyvatelstva značně vyšší než v krajích čistě zemědělských. Jednomyslně to konstatují všichni, kdo zkoumají náš domácí průmysl ve všech případech, kdy je tento průmysl tak rozvinut, že vtiskuje průmyslový charakter veškerému životu obyvatelstva.*

„Přátelé lidu“ podobné „maličkosti“ naprosto ignorují, vysvětlují si problém „prostě“ kulturou nebo všeobecně se komplikujícím životem a přitom je vůbec nezajímá, jaké jsou materiální základy této kultury a proč se život komplikuje. Kdyby si však povšimli třeba jen ekonomiky naší vesnice, museli by přiznat, že právě diferenciaci rolnictva na buržoazii a proletariát vytváří vnitřní trh.

Pravděpodobně se domnívají, že růst trhu ještě zdaleka neznamená růst buržoazie. Zmíněný redaktor Zpráv z domova dále uvažuje: „Protože se u nás nedostatečně rozvíjí

* Jako příklad uvedu alespoň srovnání pavlovských domácích výrobců a rolníků z okolních vesnic. Viz spisy Grigorjeva a Anněnského. Úmyslně uvádím jako příklad znovu vesnici, ve které prý existuje zvláštní „lidový řád“.

výroba a chybí podnikavost a iniciativa, je monopol novou brzdou rozvoje *sil země*.“ Autor počítá, že tabákový monopol „z *lidového* oběhu odčerpá 154 milióny rublů“. Zde se už přímo ignoruje fakt, že základem našeho hospodářského řádu je zbožní hospodářství, které tak jako všude i u nás ovládá buržoazie. A místo aby autor mluvil o omezení buržoazie monopolem, mluví o „zemi“, místo aby mluvil o buržoazním oběhu zboží, mluví o „lidovém“ oběhu.* Buržoazie nikdy není s to postřehnout rozdíl mezi těmito pojmy, ať je sebevětší. Abych ukázal, jak je tento rozdíl ve skutečnosti zřejmý, odvolávám se na časopis těšící se autoritě u „přátel lidu“ — na *Otčestvennyje zapiski*. V 2. čísle z r. 1872 čteme v článku *Plutokracie a její základy*^[79]:

„Podle Marloovy charakteristiky je nejpodstatnějším znakem plutokracie záliba v liberální formě státu nebo alespoň v zásadě svobodného nabývání. Zaměříme-li se na tento znak a porovnáme-li dnešek se situací před nějakými osmi až desíti lety, uvidíme, že jsme v liberalismu dosáhli obrovských úspěchů... Ať vezmeme do ruky kterýkoli list nebo časopis, všechny zdánlivě víceméně zastávají princip demokracie, všechny usilovně prosazují zájmy lidu. Avšak zároveň s demokratickými názory, a dokonce pod jejich rouškou (*všimněte si toho*) se ustavičně úmyslně či bezděčně uplatňují plutokratické tendence.“

Jako příklad uvádí autor memorandum petrohradského a moskevského kupectva ministru financí, v němž mu tento nejctihodnější stav ruské buržoazie vyjadřuje poděkování za to, že „založil ruské finančnictví na co největším rozšíření soukromé činnosti, která jediné je plodná“. Autor končí slovy: „Plutokratické živly a choutky v naší společnosti nesporně existují, a v dostatečné míře.“

Vidíte — vaši předchůdci v dávno minulých dobách,

* Tento termín je nutné autorovi vytknout zvlášť proto, že R. bohatstvo rádo používá slova „lidový“ v protikladu k slovu buržoazní

kdy ještě byly živé a svěží dojmy z velké osvobozovací reformy (která měla podle objevu pana Južakova prokletit klidnou a správnou cestu rozvoji „lidové“ výroby, ve skutečnosti však prokletila jen cestu rozvoji plutokracie), byli sami nuceni přiznat plutokratický, tj. buržoazní ráz soukromého podnikání v Rusku.

Proč jste na to zapomněl? Když mluvíte o „lidovém“ oběhu a rozvoji „sil země“ v důsledku rozvoje „podnikavosti a iniciativy“, proč se zároveň nezmiňujete o antagonistické povaze tohoto rozvoje, o vykořisťovatelském rázu této podnikavosti a této iniciativy? Je samozřejmě možné a nutné vystupovat proti monopolům a jiným podobným institucím, protože nesporně zhoršují postavení pracujícího člověka, ale nelze zapomínat, že kromě všech těch středověkých okovů je pracující člověk spoután ještě silnějšími, novověkými, buržoazními okovy. Zrušení monopolů bude nesporně prospěšné všemu „lidu“, neboť stalo-li se buržoazní hospodářství základem ekonomiky země, pak tyto pozůstatky středověkého řádu pouze připojují ke kapitalistickým útrapám útrapy ještě horší — středověké. Je bezesporu bezpodmínečně nutné je odstranit — a čím rychleji a radikálněji budou odstraněny, tím lépe, protože oproštěním buržoazní společnosti od zděděných polofeudálních okovů se uvolní ruce dělnické třídy a usnadní se jí boj proti buržoazii.

A tak je také třeba mluvit a nazývat věci pravými jmény: zrušení monopolů a všech dalších středověkých omezení (a těch je v Rusku bezpočet) dělnická třída nezbytně potřebuje k usnadnění svého boje proti buržoaznímu řádu. Tak je to. Jen buržoové mohou nevidět za solidárním zájmem všeho „lidu“ na odstranění středověkých, nevolnických institucí hluboký a nesmiřitelný antagonismus mezi buržoazií a proletariátem uvnitř tohoto „lidu“.

Bylo by ostatně pošetilé si myslet, že se za to „přátelé lidu“ budou stydět, když např. o potřebách vesnice mluví takto:

„Když se před několika lety,“ vykládá pan Krivenko, „v některých listech diskutovalo o tom, jaká povolání a jaké vzdělance potřebuje vesnice, vznikl velmi dlouhý a pestrý výčet, který obsáhl téměř všechny stránky života: po lékařích a lékařkách následovali felčáři, za nimi advokáti, za advokáty učitelé, zakladatelé knihoven a knihkupectví, agronomové, lesníci a vůbec lidé zabývající se zemědělstvím, technici nejrůznějších oborů (pole velmi široké a ještě téměř nedotčené), zakladatelé a ředitelé úvěrních ústavů, vedoucí skladů zboží atd.“

Zastavme se třeba jen u těch „vzdělců“ (??), jejichž činnost se bezprostředně týká ekonomické oblasti, u lesníků, agronomů, techniků atd. Tyto lidi venkov skutečně potřebuje! Ale **JAKÝ** venkov? Přirozeně venkov statkářů, venkov příčinnivých mužiků, kteří mají „úspory“ a mohou platit za služby všem těm řemeslníkům, které pan Krivenko ráčí povyšovat na „vzdělance“. *Tento* venkov skutečně dávno dychtí jak po technících, tak po úvěru a po skladech zboží — to dosvědčuje veškerá ekonomická literatura. Existuje však i jiný venkov, venkov daleko početnějšího obyvatelstva, na který by si měli „přátelé lidu“ častěji vzpomenout, venkov zbídačeného, úplně zuboženého a do poslední nitky obraného rolnictva, které nejenže nemá „úspory“ na zaplacení práce „vzdělců“, ale ani tolik chleba, aby neumíralo hladem. A *tomuto* venkovu chcete pomoci *sklady zboží*!! Co do těch skladů dají naši rolníci, kteří mají jen jednoho koně nebo ani toho ne? Svě šatstvo? To už zastavili roku 1891 u venkovských a městských vydřiduchů, kteří tehdy zřizovali podle vašeho humánně liberálního receptu skutečné „sklady zboží“ ve svých domech, krčmách a obchodech. Zbývají vlastně jen pracující „ruce“. A pro takové zboží nevymysleli dosud „sklady zboží“ ani ruští úředníci...

Těžko si lze představit názornější důkaz krajního úpadku těchto „demokratů“ než dojemný zápal pro technický pokrok „rolnictva“ a přitom ignorování hromadného vy-

vlastňování téhož „rolnictva“. Například pan Karyšev ve 2. čísle R. bogatstva (Črty, § XII^[30]) s nadšením liberálního kreténa vypravuje o „zvelebování a zlepšování“ rolnického hospodářství, o „zavádění šlechtěných druhů osiva v rolnických hospodářstvích“, amerického ovsa, žita vasa, clydesdalského ovsa atd. „Někde vyčleňují rolníci pro pěstování osiva zvláštní malé pozemky, které pečlivě obdělávají a ručně na nich vysazují tříděná semena.“ „Četné a velmi rozmanité novoty“ lze pozorovat „v oblasti zdokonaleného nářadí a strojů“* — rozorávače, lehké pluhy, mlátičky, fukary a třídičky. Konstatuje se, že „se rozšiřuje sortiment hnojiv“ — fosfáty, kostní moučka, holubí trus apod. „Dopisovatelé požadují, aby byly na vesnici zřízeny místní zemstevní prodejny fosfátů“ — a pan Karyšev, když cituje spis pana V. V. Pokrokové proudy v rolnickém hospodářství^[13] (na který se odvolává také pan Krivenko), je ze všech těch dojemných pokrokových receptů dokonale vyveden z míry:

„Tyto zprávy, které jsme mohli vyložit jen stručně, jsou povzbudivé a zároveň i smutné... Povzbudivé proto, že tento lid, zchudlý a zadlužený, v mnoha případech připravený o potah, neskládá ruce v klín, nepropadá zoufalství, nehledá jiné zaměstnání, ale zůstává věren půdě, protože ví, že jedině půda, bude-li s ní správně zacházet, je jeho budoucnost, jeho síla, jeho bohatství.“ (No samozřejmě! Je přece jasné, že právě tento zchudlý a o potah připravený mužik kupuje fosfáty, třídičky, mlátičky, semena clydesdalského ovsa! Ó, sancta simplicitas! Ale vždyť to nepíše lyceistka, ale profesor, doktor politické ekonomie!! Myslete si, co chcete, ale pouhou svatou prostotou to vysvětlit nelze.) „Horečně hledá způsob správného

* Připomenu čtenáři, jak je rozděleno toto zdokonalené nářadí v novouzenském újezdu: 37 % (chudých) rolníků, 10 tisíc usedlostí z 28 tisíc má 7 kusů nářadí z celkového počtu 5724, tj. $\frac{1}{8}$ %!, zatímco $\frac{4}{5}$ nářadí zmonopolizovali boháči, kteří vlastní pouze $\frac{1}{4}$ všech usedlostí.

zacházení s půdou, hledá nové cesty, způsoby obdělávání, osivo, nářadí, hnojiva, vše, co by mohlo zúrodnit jeho půdu živitelku, která se mu za to dříve nebo později stonásobně odmění...* Smutné jsou uvedené zprávy proto,“ (jste na omylu, jestliže si myslíte, že „přítel lidu“ se alespoň při této příležitosti zmíní o onom hromadném vyvlastňování rolnictva, které provází a vyvolává koncentraci půdy v rukou příčinlivých mužiků, její přeměnu v *kapitál*, v základ *zlepšeného* hospodářství, o onom vyvlastňování, které právě vrhá na trh „volné“ a „levné“ „ruce“ zaručující úspěchy domácí „podnikavosti“ ve sféře všech těch mlátiček, třídiček, fukarů), „protože probouzet je nutné právě nás samy. Jak podporujeme tuto mužikovu snahu o povznesení vlastního hospodářství? My máme vědu, literaturu, muzea, sklady, komisionářské kanceláře.“ (Výborně, pánové, máme to tady vedle sebe: „věda“ a „komisionářské kanceláře“... „Přátele lidu“ není třeba poznávat tehdy, když bojují proti sociálním demokratům, protože v tom případě si navlékají háv slátaný z cárů „otcovských ideálů“, ale v jejich všedních šatech, když se podrobně zabývají otázkami každodenního života. Tehdy spatříte tyto ideology maloburžoazie v celé jejich kráse.) „Má v sobě něco podobného mužik? Zárodky tu jistě jsou, ale ty se jen pomalu vyvíjejí. Mužik chce vidět příklad — kde jsou naše pokusná pole, vzorná hospodářství? Mužik hledá tištěné slovo — kde je naše populární agronomická literatura?...

* Máte svatou pravdu, velevážený pane profesore, že zlepšené hospodářství *stonásobně* odmění „lid“, který „nepropadne zoufalství“ a „zůstává věren půdě“. Ale copak nepozorujete, slavný doktore politické ekonomie, že k tomu, aby „mužik“ získal všechny tyto fosfáty atd., musel by se odlišovat od masy hladovějících chudáků tím, že by měl v hotovosti *volné* peníze — a peníze, to je přece produkt *společenské* práce, který se dostává do rukou soukromníků; že přisvojení „odměny“ za toto zlepšené hospodářství bude přivlastněním *cizí* práce; že vidět zdroj této vysoké odměny v osobní píli hospodáře, který „neskládaje ruce v klín“, „zúrodnuje půdu živitelku“, mohou jen nejobožejší nohsledi buržoazie?

Mužik hledá hnojiva, náradí, osivo — kde jsou zemstevní sklady toho všeho, nákup ve velkém, výhodné podmínky nákupu a odbytu?... Kde jste vy, soukromí i zemstevní pracovníci? Dejte se do práce, už je nejvyšší čas, a

srdečně vám za to poděkuje
ruský lid!“*

N. Karyšev (R. bogatstvo, č. 2, s. 19).

Tady je máte, přátele drobných „lidových“ buržoů, jak se kochají svými maloburžoazními pokroky!

Zdálo by se, dokonce bez analýzy ekonomiky naší vesnice, že stačí tento do očí bijící fakt našich novodobých hospodářských dějin jen pozorovat — všeobecně konstatované pokroky v rolnickém hospodářství současně s hromadným vyvlastňováním *rolnictva*, abychom se přesvědčili, jak nesmyslná je představa o *rolnictvu* jako o nějakém vnitřně homogenním a jednolitém celku, abychom se přesvědčili o buržoazní podstatě veškerého tohoto pokroku! „Přátele lidu“ však zůstávají ke všemu hluchí. Z jejich učení se vytratily všechny dobré stránky starého ruského sociálně revolučního narodnictví, zato setrvali na jedné z jeho velikých chyb — nepochopení třídního antagonismu uvnitř rolnictva.

„Narodnik 70. let,“ velmi výstižně praví Gurvič, „neměl žádnou představu o třídním antagonismu uvnitř samotného rolnictva, omezoval jej výhradně na vztahy mezi ‚vykořisťovatelem‘ — kulakem nebo vydřiduchem — a jeho obětí, rolníkem prodchnutým myšlenkou komunismu.** Gleb Uspenskij se ironicky vysmíval těmto všeobecným iluzím a se svým skepticismem zůstal osamocen. Uspenskij znal dokonale rolnictvo a jeho mimořádný umělecký

* Z Někrasovovy básně Rozsévačům (N. A. Někrasov, *Básně*, Praha 1969, s. 267). *Čes. red.*

** „Uvnitř vesnické obcíny vznikly antagonistické sociální třídy,“ praví Gurvič na jiném místě (s. 104). Cituji Gurviče jen jako dodatek k uvedeným údajům.

talent pronikal do samé podstaty jevů; proto musel postřehnout, že individualismus se stal základem ekonomických vztahů nejen mezi lichvářem a dlužníkem, ale mezi rolníky vůbec. Viz jeho článek Vyrovnávání rozdílů⁷² v časopise Russkaja mysl, 1882, č. 1.“ (Citovaný spis, s. 106.)

Bylo-li však odpustitelné, ba dokonce přirozené propadat této iluzi v 60. a 70. letech, kdy bylo ještě málo poměrně přesných údajů o ekonomice venkova, kdy se ještě rozklad venkova neprojevoval tak pronikavě, musí dnes každý úmyslně zavírat oči, aby jej neviděl. Je velice příznačné, že právě v poslední době, kdy ožebračení rolnictva dosáhlo, jak se zdá, vrcholu, přicházejí odevšad zprávy o pokrokových proudech v rolnickém hospodářství. Pan V. V. (také zcela nesporný „přítel lidu“) napsal na toto téma celou knihu. A nemůžete mu vytknout, že fakta, která uvádí, nejsou správná. Naopak, fakta jsou nesporná — rolnictvo vyspělo v technice i agrokultuře, ale stejně nesporný je také fakt, že rolnictvo je hromadně vyvlastňováno. A tu „přátelé lidu“ soustřeďují veškerou pozornost na to, jak „mužik“ horečně hledá nové způsoby obdělávání, které by mu pomohly zúrodnit půdu živitelku, přičemž si vůbec nevšímají druhé stránky věci, totiž horečného zbavování „mužika“ půdy. Jako pštrosi strkají hlavu do písku, aby neviděli samu realitu, aby neviděli, že jsou přímo svědky procesu, v němž se přeměňuje v kapitál půda, z níž je rolnictvo vytlačováno, že jsou svědky procesu vytváření vnitřního trhu.* Zkuste vyvrátit *skutečnost*, že v našem občinném rolnictvu *existují* tyto dva protichůdné procesy, zkuste je *objasnit* jinak než buržoazním charakterem naší společnosti! — Kdepak! Pět chvalozpěvy a utápět se v humánně sentimentálních frázích — toť alfa a omega

* „Horečným“ se stává hledání „nových způsobů obdělávání“ právě proto, že příčinlivý mužik má větší hospodářství, které by starými způsoby nezvládl, právě proto, že konkurence ho nutí hledat nové způsoby práce v zemědělství, které nabývá stále více rázu zbožního, buržoazního hospodářství.

celé jejich „vědy“, veškeré jejich politické „činnosti“.

A toto chabé liberální záplatování nynějšího řádu povyšují dokonce na filozofii. Pan Krivenko hlubokomyslně usuzuje: „Malý aktivní čin je daleko lepší než velká nečinnost.“ Jak objevené a jak moudré! A pak — pokračuje — „malý čin rozhodně není synonymem malého cíle“. A jako příklad takové „rozšířené činnosti“, která z malé věci dělá „správnou a dobrou“, se uvádí činnost jisté dámy, spočívající v zakládání škol, dále činnost advokátů mezi rolníky, vytlačující pokoutní soudní znalce — návrh, aby advokáti jezdili na venkov a na místě hájili obžalované rolníky při přelíčeních okruhových soudů — a konečně nám již známé zřizování skladů pro domácí výrobce: rozšířená činnost (sledující i velký cíl) zde spočívá v zřizování skladů „spojenými silami zemstev na nejrušnějších místech“.

To jsou samozřejmě velice ušlechtilé, humánní a liberální počiny — „liberální“ proto, že zbaví buržoazní hospodářský systém všech středověkých pout a tím ulehčí dělníkům boj proti tomuto systému, kterého se samozřejmě taková opatření nejen nedotknou, nýbrž jej naopak posílí. Četli jsme to už dávno ve všech ruských liberálních publikacích. Nestálo by ani za to s tím polemizovat, kdyby nás k tomu nenutili pánové z R. bogatstva, kteří začali vytaňovat tyto „chabé zárodky liberalismu“ **PROTI** sociálním demokratům, aby si z nich vzali příklad, a přitom jim vytýkají, že se zřekli „ideálů svých otců“. A tu nám nezbyvá než prohlásit, že je to přinejmenším komické oponovat sociálním demokratům tím, že se jim navrhne a doporučí umírněná a starostlivá *liberální* (totiž buržoazii prospěšná) činnost. A o otcích a jejich ideálech je třeba poznamenat toto: ať byly staré teorie ruských narodníků jakkoli chybné a utopické, přece jen naprosto **BEZPODMÍNEČNĚ** odmítaly podobné „chabé zárodky liberalismu“. Přejímám tento výraz z noticky pana N. K. Michajlovského K ruskému vydání knihy K. Marxe^[65] (Otčečestvennyje zapiski, 1872, č. 4) — z noticky napsané velmi živě, jadrně a svěže (v po-

rovnání s jeho nynějšími výtvy), v níž bouřlivě protestoval proti výzvě nekřivdit našim mladým liberálům.

Ale to bylo dávno, tak dávno, že „přátelé lidu“ na to už úplně zapomněli a svou taktikou názorně ukázali, že stačí jediný krok, aby ten, kdo nedokáže materialisticky kritizovat politické instituce, kdo nechápe třídní charakter soudobého státu, přešel od politického radikalismu k politickému oportunismu.

Uvedu několik příkladů tohoto oportunismu:

„Přeměna ministerstva státního majetku v ministerstvo zemědělství,“ prohlašuje pan Južakov, „může pronikavě ovlivnit náš hospodářský vývoj, ale může také znamenat jen určitý přesun úředníků“ (č. 10 R. b.).

Všechno tedy závisí na tom, koho „povolají“ — zda přátele lidu, nebo představitele zájmů statkářů a kapitalistů. Zájmů samých není třeba se ani dotýkat.

„Prvým přirozeným úkolem státních zásahů je ochrana hospodářsky velmi slabého před hospodářsky silným,“ pokračuje na téměř místě též pan Južakov a jemu přizvukuje stejnými výrazy redaktor zpráv z domova v 2. čísle R. bogatstva. A aby nenechal nikoho na pochybách, že má na tento filantropický nesmysl* stejný názor jako jeho důstojní kolegové, západoevropští liberální a radikální ideologové maloburžoazie, dodává hned k tomu, co bylo uvedeno výše:

„Gladstonovy pozemkové zákony⁷³, Bismarckovo pojištění dělníků, tovární inspekce, myšlenka naší rolnické banky, organizace přesídlování, opatření proti kulakům, to vše jsou pokusy o uplatnění zásady státních zásahů na ochranu hospodářsky slabšího.“

To je lepší už proto, že je to řečeno otevřeně. Pisatel zde přímo říká, že chce stejně jako pánové Gladstonové a Bismarckové setrvat na půdě daných společenských vztahů,

* Nesmysl proto, že síla „hospodářsky silného“ spočívá mimo jiné právě v tom, že má politickou moc. Bez ní by nemohl udržet svou hospodářskou nadvládu.

že chce přesně tak vyspravovávat a záplatovat soudobou společnost (buržoazní — což nechápe, stejně jako to nechápou ani západoevropští přívrženci Gladstonů a Bismarcků), a nikoli bojovat proti ní. V naprostém souladu s touto jejich základní teoretickou koncepcí je i okolnost, že nástroj k uskutečnění reform vidí v orgánu, který vyrostl na půdě této soudobé společnosti a chrání zájmy jejích vládnoucích tříd — ve státě. Podle nich je stát přímo všemohoucí, neboť stojí nad všemi třídami. Očekávají, že bude nejen „podporovat“ pracujícího člověka, ale že vytvoří reálný, spravedlivý společenský řád (jak jsme slyšeli od pana Krivenka). Je ostatně pochopitelné, že od nich jako od vyložených ideologů maloburžoazie nemůžeme nic jiného očekávat. Vždyť je to jeden ze základních a charakteristických rysů maloburžoazie — pro který je mimochodem maloburžoazie právě třídou reakční — že malovýrobci, rozptýlení a izolovaní výrobními podmínkami samými, připoutaní k určitému místu a k určitému vykořisťovateli, nejsou s to pochopit třídní charakter tohoto vykořisťování a útisku, jež na ně někdy doléhá stejně jako na proletáře, a nejsou s to pochopit, že ani stát v buržoazní společnosti nemůže nebýt třídním státem.*

Pročpak ale, velevážení „přátelé lidu“, až dosud — a od doby osvobozovací reformy zvláště energicky — naše vláda „podporovala, chránila a vytvářela“ pouze buržoazii a kapitalismus? Pročpak se takováhle nepěkná činnost této

* Proto také jsou „přátelé lidu“ nejhorší reakcionáři, když říkají, že přirozeným úkolem státu je chránit hospodářsky slabého (tak to má být podle jejich omšelé starosvětské morálky), zatímco celé ruské dějiny a vnitřní politika dosvědčují, že úkolem našeho státu je chránit jen feudální statkáře a velkoburžoazii a co nejbrutálněji potlačovat každý pokus „*hospodářsky slabých*“ nenechat se utiskovat. To je samozřejmě jeho přirozený úkol, protože absolutismus a byrokracie jsou skrznastrz prosáklé nevolnickým a buržoazním duchem a protože v hospodářské sféře buržoazie vládne a poroučí tak neomezeně, že si dělník nemůže dovolit ani hlesnout.

absolutistické, prý nad třídami stojící vlády úplně kryje s historickým obdobím, které je charakterizováno ve vnitřním životě rozvojem zbožního hospodářství, obchodu a průmyslu? Proč soudíte, že tyto nejnovější změny ve vnitřním životě jsou druhotné, kdežto politika vlády prvotní, přestože se tyto změny odehrávaly tak hluboko, že je vláda ani nezpozorovala a kladla jim spoustu překážek, přestože táž „absolutistická“ vláda za jiných vnitřních životních podmínek „podporovala“, „chránila“ a „vytvářela“ jinou třídu?

Podobné otázky si „přátelé lidu“ přece nikdy nekladou! To všechno je přece materialismus a dialektika, „hegelovství“, „mystika a metafyzika“. Prostě si myslí, že vláda všechno dobře zařídí, když ji poníženež a co nejuctivěji o to poprosí. A pokud jde o uctivost, je třeba vyslovit R. bogatstvu uznání: věru, dokonce i mezi ruským liberálním tiskem vyniká neschopností chovat se aspoň trochu nezávisle. Posuďte sami:

„Zrušení daně ze soli, zrušení daně z hlavy a snížení výkupních plateb“ nazývá pan Južakov „velkou úlevou pro lidové hospodářství“. To je pravda! Ale nebyly spolu se zrušením daně ze soli zavedeny spousty nových nepřímých daní a zvýšeny staré? Nebylo zrušení daně z hlavy provázeno zvýšením plateb bývalých státních rolníků pod rouškou jejich převedení na výkup? Nezůstal i nyní, po neblaze proslulém snížení výkupních plateb (kterým stát nedal rolníkům ani to, co vydělal na výkupu), nesoulad mezi platbami a výnosem půdy, tj. přímý pozůstatek nevolnického obroku? Na tom přece nezáleží! Vždyť důležitý je zde pouze první „krok“, „princip“, a potom... potom se může ještě poprosit!

Ale to všechno jsou jen kvítka. A tady máte jahůdky:

„Osmdesátá léta ulehčila břemeno lidu (přece uvedenými opatřeními) a tím zachránila lid před úplným zblázněním.“

To je také klasická lokajsky nestoudná fráze, kterou lze

srovnat snad jen s uvedeným prohlášením pana Michajlovského, že proletariát musíme teprve vytvářet. Při této příležitosti nelze nezpomenout výstižného Šcedrinova líčení vývoje ruského liberála. Tenhle liberál začíná tím, že prosí vrchnost, aby „podle možnosti“ zaváděla reformy. Pak škemrá: „Dejte nám alespoň něco.“ Nakonec zaujímá věčně stejný, neměnný postoj „neštítící se žádné ničemnosti“. Chtěněchtě musíme prohlásit i o „přátelích lidu“, že zaujali tento věčně stejný, neměnný postoj, když pod čerstvým dojmem hladovění miliónů lidí, na které vláda nejdříve reagovala s handlířskou skoupostí a pak s handlířskou zbabělostí, v tisku říkají, že vláda zachránila lid před úplným zbídačením!! Uplyne ještě několik let s ještě rychlejším vyvlastňováním rolnictva, vláda zřídí ministerstvo zemědělství a současně zruší jednu nebo dvě přímé daně a zavede několik nových nepřímých; pak hladomor zachvátí 40 miliónů obyvatel — a tihle pánové budou psát úplně stejně: podívejte se, hladoví jen 40, a ne 50 miliónů; to proto, že vláda ulehčila břemeno lidu a zachránila jej před úplným zbídačením, to proto, že poslechla „přátele lidu“ a zřídila ministerstvo zemědělství!

Jiný příklad:

Redaktor zpráv z domova v 2. čísle R. bogatstva vykládá, že Rusko je „naštěstí“ (sic!) zaostalá země „uchovávací si určité prvky opodstatnění svého ekonomického řádu na zásadě solidarity“*, a vysvětluje, že proto je Rusko s to vystoupit „v mezinárodních vztazích jako průkopník hospodářské solidarity“ a že tyto šance Ruska zvyšuje jeho nesporná „politická moc“!!

Tento evropský četník, stálá a nejspolehlivější bašta každé reakce, který zostudil ruský lid tím, že tento lid — sám doma zdeptaný — se stal nástrojem k deptání národů

* Mezi kým? Mezi statkářem a rolníkem? Příčinnivým mužikem a vandrákem? Továrníkem a dělníkem? Abychom pochopili tuto klasickou „zásadu solidarity“, musíme připomenout, že solidarity mezi podnikatelem a dělníkem se dosahuje „snížením mzdy“.

na Západě, tenhle četník je označován za průkopníka hospodářské solidarity!

To už přesahuje všechny meze! Pánové „přátelé lidu“ strčí do kapsy všechny liberály. Nejenže prosí vládu, nejenže na ni pějí chvalozpěvy, ale přímo se k této vládě modlí, hluboce se jí klaní a prosí ji tak horlivě, že se člověku dělá nanic, když slyší, jak jejich ponížená čela bijí o zem. Vzpomínáte si na německou definici filistra?

Was ist der Philister?
Ein hohler Darm,
Voll Furcht und Hoffnung,
Dass Gott erbarm.*

Na naše poměry se tato definice jaksí nehodí. Bůh... bůh je u nás teprve na druhém místě. Zato však vrchnost — to už je něco jiného. Nahradíme-li v této definici slovo „bůh“ slovem „vrchnost“, máme tu nejpřesnější charakteristiku ideové erudice, mravní úrovně a občanské statečnosti ruských humánně liberálních „přátel lidu“.

Tento absurdní názor na vládu spojují „přátelé lidu“ s odpovídajícím postojem k tzv. inteligenci. Pan Krivenko píše: „Literatura“... musí „hodnotit jevy podle jejich společenského smyslu a podporovat každý aktivní pokus o dobrý skutek. Vždy tvrdila a stále tvrdí, že je nedostatek učitelů, lékařů a techniků, že lid churaví, chudne (je málo techniků!), neumí číst a psát atd., a když se objeví lidé, které už omrzelo sedět u karet, zúčastňovat se ochotnických představení a jíst panské pirohy s rybí paštikou, lidé, kteří se pouštějí do práce se vzácným sebeobětováním“ (Představte si, že odmítli karty, představení a pirohy!) „a bez ohledu na četné překážky, musí je literatura vítat.“

S důležitostí zkušenostmi zmoudřelého ouřady peskuje o dvě stránky dále lidi, kteří „se nemohli rozhodnout, zda

* Co je to filistr? Prázdné střevo, plné strachu a naděje, že se bůh smiluje. (Goethe.) *Red.*

mají či nemají podle nového nařízení nastoupit na místa obvodních náčelníků, městských starostů, předsedů a členů zemstevních správ. Ve společnosti, která má vyvinutý smysl pro občanské potřeby a povinnosti“ (Poslyšte, pánové, tohle se skutečně vyrovná řečem proslulých ruských byrokratických tupců, oněch Baranovů a Kosičů!), „by byly taková nerozhodnost či takový postoj k věci nemyslitelné, protože by si tato společnost každou alespoň trochu životaschopnou reformu uzpůsobila podle svého, tj. využíla by jí a rozvinula ty její stránky, které jsou účelné; z nepotřebných stránek by učinila mrtvou literu; a není-li reforma vůbec životaschopná, zůstala by zcela cizorodým prvkem.“

Čert aby se v tom vyznal! Obyčejný krejcarový oportunistus a vystupuje s takovou sebejistotou! Úkolem literatury je sbírat salónní klepy o zlých marxistech, klanět se vládě za to, že zachránila lid před úplným zbídačením, pět chvalozpěvy na lidi, které omrzelo sedět u karet, učit „veřejnost“, aby se nevyhýbala ani takovým hodnostem, jako je funkce obvodního náčelníka... Co to vlastně čtu? Časopis Nědělja⁷⁴, nebo Novoje vremja? Nikoli, je to Russkoje bogatstvo, orgán pokrokových ruských demokratů...

A takoví pánové mluví o „ideálech otců“, aspirují na to, že oni jediní střeží tradice doby, kdy Francie šířila po celé Evropě ideje socialismu⁷⁵ a kdy osvojení těchto idejí přineslo Rusku teorie a učení Gercenovo a Černyševského. To už je darebáctví, které by hluboce pobuřovalo a uráželo, kdyby se Russkoje bogatstvo příliš nezesměšňovalo, kdyby podobné projevy na stránkách tohoto časopisu nevyvolávaly jen homérský smích. Ano, to vy špiníte tyto ideály! V čem vlastně spočívaly ideály prvních ruských socialistů, socialistů epochy, kterou Kautsky tak výstižně charakterizoval slovy:

„Kdy každý socialista byl básníkem a každý básník socialistou?“

Víra ve zvláštní společenský řád, v občinové uspořádání ruského života; odtud víra v možnost rolnické socialistické revoluce — to je inspirovalo, to burcovalo desítky a stovky lidí k hrdinskému boji proti vládě. Nebudete moci vyčítat sociálním demokratům, že nedokáží ocenit obrovské dějinné zásluhy těchto nejlepších lidí své doby, že si nedovedou hluboce vážít jejich památky. Ale ptám se vás: Kam se nyní poděla tato víra? — Vypařila se, a to do té míry, že když pan V. V. loni začal prohlašovat, že občina vychovává lid k solidaritě a je kolébkou altruistických citů apod.⁷⁶, dokonce i pan Michajlovskij se vzpamatoval a začal ostýchavě domlouvat panu V. V., že „neexistuje žádný výzkum, který by dokazoval spojitost naší občiny s altruismem“⁷⁷. A takový výzkum skutečně neexistuje. A teď si představte: byla doba, kdy lidé věřili bez jakéhokoli výzkumu a věřili bezmezně.

Jak? Proč? Z jakého důvodu?...

„Každý socialista byl básníkem a každý básník socialistou.“

A pak — dodává týž pan Michajlovskij — všichni svědomití badatelé jsou zajedno v tom, že se vesnice rozpadává, na jedné straně plodí početný proletariát, na druhé hrstku „kulaků“, kteří udržují v područí ostatní obyvatelstvo. A zase má pan Michajlovskij pravdu: vesnice se skutečně rozpadává. Nejen to, vesnice se už dávno úplně rozpadla. Spolu s ní se rozpadl i starý ruský rolnický socialismus a ustoupil na jedné straně dělnickému socialismu, na druhé degeneroval v banální maloměšťácký radikalismus. Tuto přeměnu nelze nazvat jinak než degenerací. Z doktríny o zvláštním způsobu života rolníků, o zcela svérázných cestách našeho vývoje vzešel jakýsi neduživý eklecticismus, který už nemůže popírat, že zbožní hospodářství se stalo základem hospodářského vývoje a přerostlo v kapitalismus, který odmítá buržoazní charakter veškerých výrobních vztahů a nechce připustit, že je třídní boj v tomto zřízení nutný. Z politického programu, jehož cílem je *zburcovat rolnictvo* k socialistické revoluci *proti základům soudobé společ-*

*nosti**, vzešel program, který se snaží záplatovat, „vylepší“ situaci rolnictva a *přitom zachovat základy soudobé společnosti*.

Ze všeho, co bylo dosud řečeno, lze si už vlastně představit, jakou „kritiku“ můžeme čekat od těchto pánů z časopisu *Russkoje bogatstvo*, když začnou „potírat“ sociální demokraty. Ani se nepokusili přímo a poctivě vyložit, jak sociální demokraté chápou ruskou skutečnost (z hlediska cenzury by to bylo docela dobře možné, kdyby se soustředili především na ekonomickou stránku a kdyby se drželi stejně všeobecných a zčásti ezopovských výrazů, kterých používali v celé své „polemice“), a pak s tímto pojetím věcně polemizovat a vyvracet správnost jeho praktických závěrů. Jim je milejší pronášet bezobsažné fráze o abstraktních schématech, o své víře v tato schémata, o přesvědčení, že každá země musí projít fází... a jiných podobných nesmyslech, které dostatečně známe od pana Michajlovského. Přitom často překrucují skutečnost. Podle pana Krivenka např. Marx „přiznával, že bychom se mohli vyhnout kapitalistickým peripetiím a jít jinou, účelnější cestou, kdybychom chtěli“ (?!! *Podle Marxe* tedy závisí vývoj společenskoekonomických vztahů na vůli a vědomí lidí?? Co to je — bezmezná ignorance, anebo bezpříkladná drzost?!), „a podle toho si počínali“ (sic!!!).

Náš rytíř musel překrucovat fakta, aby mohl vykládat tyto nesmysly. Pan Krivenko citoval ze známého *Dopisu K. Marxe* (*Juridičeskij věstník*, 1888, č. 10) místo, kde Marx mluví o své hluboké úctě k Černyševskému, jenž soudil, že Rusko „nemusí prožívat útrapy kapitalistického řádu“, pak uzavřel uvozovky, tj. přestal přesně citovat Marxova slova [končící takto: „vyslovuje se (Černyšev-

* Na to se fakticky omezovaly všechny naše staré revoluční programy — snad už od bakuninovců a buřičů⁷⁸ přes narodniky až po narodovoljovce⁷⁹, kteří přece byli také dost pevně přesvědčeni, že rolnictvo vyšle do budoucího zemského sněmu⁸⁰ převážnou většinu socialistů.

skij) ve smyslu posledního řešení“] a dodal: „A já, praví Marx, *sdílím*“ (podtrženo panem Krivenkem) „tyto názory“ (č. 12, s. 186).

Marx však ve skutečnosti praví: „A můj vážený kritik mohl přinejmenším stejným právem vyvozovat z mé úcty k tomuto, velkému ruskému učenci a kritikovi“, že sdílím jeho názory na tuto otázku, jako usuzovat z mé polemiky proti onomu ‚beletristovi‘ a panslavistovi, že je odmítám.“⁸¹ (Juridičeskij věstník, 1888, č. 10, s. 271.)

Marx tedy říká, že pan Michajlovskij neměl právo vidět v něm odpůrce myšlenky o osobitém vývoji Ruska, protože si vážil zastánců této myšlenky; ale pan Krivenko to nesprávně interpretuje v tom smyslu, že prý Marx „uznával“ tento osobitý vývoj. To je hrubé překrucování. Citovaný Marxův výrok zcela jasně dokazuje, že se vyhýbá meritorní odpovědi: „Pan Michajlovskij by mohl vzít za základ kteroukoli ze dvou protichůdných připomínek, tj. neměl žádný důvod budovat své závěry o mém nazírání na ruské záležitosti ani na jedné, ani na druhé.“ A aby tyto připomínky nemohly být nesprávně vyloženy, odpověděl Marx přímo v témž „dopise“ na otázku, jak lze aplikovat jeho teorii na Rusko. Tato odpověď zvláště názorně ukazuje, že se Marx vyhýbá meritorní odpovědi, vyhýbá se rozboru ruských skutečností, které jediné mohou problém vyřešit. Marx odpovídá: „Jestliže Rusko směřuje k tomu, aby se stalo kapitalistickým národem podle západoevropského vzoru — a v posledních letech na to vynaložilo velmi mnoho námahy — nedosáhne toho, nepřemění-li napřed velkou část svých rolníků v proletáře.“⁸²

Zdá se, že tohle je už celkem jasné: problém byl právě v tom, zda Rusko směřuje k tomu být kapitalistickým národem, zda ruinování jeho rolnictva lze hodnotit jako proces vytváření kapitalistického řádu, kapitalistického proletariátu; a Marx praví, že „jestliže“ k tomu směřuje, pak musí nutně přeměnit velkou část rolníků v proletáře. Jinými slovy, Marxova teorie spočívá ve studiu a objasnění

vývoje hospodářského řádu určitých zemí a její „aplikace“ na Rusko může záležet pouze v tom, že se **VYUŽIJÍ** vypracované zásady **MATERIALISTICKÉ** metody a **TEORETICKÉ** politické ekonomie ke **ZKOUMÁNÍ** ruských výrobních vztahů a jejich vývoje.*

Vypracování nové metodologické a politickoekonomické teorie bylo takovým obrovským pokrokem ve vědě o společnosti, takovým kolosálním krokem vpřed k socialismu, že ruští socialisté začali považovat za nejzávažnější teoretickou otázku takřka ihned po vyjití Kapitálu otázku „osudů kapitalismu v Rusku“; kolem ní se rozvíjely nejbouřlivější diskuse a v souvislosti s ní se formulovaly nejdůležitější programové teze. A je pozoruhodné, že když vznikla (asi před deseti lety) zvláštní skupina socialistů, která se stavěla k otázce kapitalistického vývoje Ruska kladně a vycházela přitom z faktického stavu soudobé ruské ekonomiky, nenašel se nikdo, kdo by ji jasně, otevřeně a věcně kritizoval, nenašel se kritik, který by vycházel z týchž obecných metodologických a teoretických zásad a příslušná fakta objasňoval jinak.

„Přátelé lidu“, kteří zahájili tažení proti marxistům, rovněž nezakládají svou argumentaci na rozboru faktografických údajů. Jak jsme viděli v prvním sešitě, snaží se odbýt věc frázemi. Přitom si pan Michajlovskij nenechává ujít příležitost a brousí si svůj ostrovtip na tom, že marxisté nejsou jednotni v názorech, že se navzájem nedohodli. „Náš známý“ N. K. Michajlovskij se bujaře směje vlastnímu vtipu o „pravých“ a „nepravých“ marxistech. Je pravda, že marxisté nejsou zcela jednotni. Ale tento fakt líčí pan Michajlovskij za prvé nesprávně, a za druhé to nedokazuje slabost, ale naopak sílu a životaschopnost ruské sociální demokracie. Charakteristické je právě to, že v poslední době dospívají socialisté k sociálně demokratickým

* Opakuji: tento závěr musel být jasný každému, kdo četl Komunistický manifest, Bídu filozofie a Kapitál, a jen panu Michajlovskému bylo třeba jej zvlášť vysvětlit.

názorům různými cestami, a proto i když jsou naprosto jednotní v základní a hlavní tezi, že totiž Rusko představuje buržoazní společnost, která vzešla z feudálního zřízení, že její politickou formou je třídní stát a že vykořisťování pracujícího člověka odstraní jedině třídní boj proletariátu, přesto se v mnohých dílčích otázkách rozcházejí jak ve způsobech argumentace, tak i v detailním vysvětlování různých jevů ruského života. Mohu proto už předem potěšit pana Michajlovského sdělením, že např. i v otázkách, kterých jsem se dotkl v těchto zběžných připomínkách — rolnická reforma, ekonomika rolnického zemědělství a domácí výroby, pacht atd. — existují v rámci právě uvedené základní a všem sociálním demokratům společné teze různá mínění. Jednotnost lidí, kteří se spokojují s jednomyslným uznáváním „velikých pravd“ toho druhu, že rolnická reforma *by mohla* otevřít Rusku pokojnou cestu k správnému vývoji, že stát *by mohl* povolávat místo představitelů zájmů kapitalismu „přátele lidu“, že občina *by mohla* zespolečenštit zemědělství spolu se zpracovatelským průmyslem, který *by mohl* domácí malovýrobce povznést na velkovýrobu, že *lidový* pacht by podporoval *lidové* hospodářství — tato tklivá a dojemná jednotnost ustoupila neshodám lidí, kteří usilují o objasnění *skutečné, dané* ekonomické organizace Ruska jako systému určitých výrobních vztahů, objasnění jeho *skutečného* ekonomického vývoje, jeho politických a různých jiných nadstaveb.

A jestliže taková činnost, jež vede lidi k tomu, že z různých hledisek uznávají onu všeobecnou tezi, která bezpodmínečně určuje také solidární politickou činnost, a proto opravňuje a zavazuje všechny stoupence této teze, aby se považovali za „**SOCIÁLNÍ DEMOKRATY**“, nazývali se tak, ponechává ještě rozsáhlé pole pro neshody ve spoustě odlišně řešených dílčích otázek, dokazuje to samozřejmě jen sílu a životaschopnost ruské sociální demokracie.*

* Prostě proto, že se tyto otázky dosud *vůbec neřešily*. Řešením otázky pachtu nelze přece nazvat tvrzení, že „lidový pacht podporuje lidové

Podmínky pro tuto činnost jsou přitom tak špatné, že horší si lze těžko představit: neexistuje a nemůže existovat orgán, který by tuto činnost sjednocoval; soukromé styky jsou v našich policejních poměrech krajně znesnadněny. Je pochopitelné, že sociální demokraté se nemohou jaksepatří domluvit a shodnout na podrobnostech, že si navzájem odporují...

Co myslíte, není to ve skutečnosti směšné?

V „polemice“ pana Krivenka proti sociálním demokratům může vyvolat rozpaky skutečnost, že mluví o jakýchsi „neomarxistech“. Některý čtenář by si mohl pomyslet, že mezi sociálními demokraty došlo k jakémusi rozkolu, že se od starých sociálních demokratů oddělili „neomarxisté“. — Nic takového se nestalo! Nikdo nikde nikdy veřejně nekritizoval ve jménu marxismu teorie a program ruských sociálních demokratů ani neobhajoval jiný marxismus. Jde o to, že pánové Krivenko a Michajlovskij mají plnou hlavu nejrůznějších salónních klepů o marxistech a všelijakých liberálech zastírajících marxismem svou liberální prázdnotu; takto vyzbrojeni se s vrozeným důvtipem a taktem pustili do „kritiky“ marxistů. Není proto divu, že je jejich „kritika“ nepřetržitým řetězem kuriozit a špinavých útoků.

„Kdo chce být důsledný,“ usuzuje pan Krivenko, „musí odpovědět kladně“ (na otázku „zda není třeba usilovat o rozvoj kapitalistického průmyslu“) a „neohlížet se ani na skupování rolnické půdy, ani na zřizování krámů a krčem“, musí „mít radost z úspěchu četných krčmářů v dumě a pomáhat ještě četnějším skupovačům rolnického obilí“.

Je to skutečně docela zábavné. Zkuste říci takovému

hospodářství“, nebo takové líčení soustavy obdělávání statkářských pozemků rolnickým inventářem: „Ukázalo se, že rolník je silnější než statkář“, který „obětoval svou nezávislost ve prospěch samostatného rolníka“; „rolník připravil statkáře o velkovýrobu“; „lid zvítězil v boji za formu zemědělské kultury“. To je liberální mlácení prázdné slámy z Osudů kapitalismu^[14] „našeho známého“ pana V. V.

„příteli lidu“, že vykořisťování pracujícího člověka v Rusku je ve své podstatě všude kapitalistické, že je nutné podle jistých politickoekonomických příznaků dokazujících buržoazní ráz rozkladu rolnictva zařazovat příčinnivé mužiky a překupníky mezi představitele kapitalismu, hned spustí pokřik, nazve to neuvěřitelným kacířstvím, začne vykřikovat, že je to bezduché přejímání západoevropských vzorů a abstraktních schémat (a přitom se co nejopatrněji vyhne skutečnému obsahu „kacířské“ argumentace). A když je třeba vylíčit „hrůzy“, jejichž původci jsou zlí marxisté, najednou je možné ponechat stranou vznešenou vědu a čisté ideály a lze dokonce přiznat, že skupovači rolnického obilí a rolnické půdy jsou skuteční představitelé kapitalismu, a ne pouze lidé, kteří se „rádí“ přiživí na cizím.

Zkuste dokázat tomuto „příteli lidu“, že ruská buržoazie nejenže již nyní všude ovládá práci lidu, protože ona jediná soustřeďuje výrobní prostředky, ale vykonává i nátlak na vládu a tím vyvolává, vynucuje si a určuje buržoazní ráz její politiky: rozzuří se a začne vykřikovat, že naše vláda je všemocná, že je to pouze osudové nedorozumění a nešťastná náhoda, když se ustavičně „dovolává“ představitelů zájmů kapitalismu a nikoli „přátel lidu“, že uměle zavádí kapitalismus... A potají sami musí uznat za představitele kapitalismu právě krčmáře zasedající v dumě, tj. jeden ze živlů těžé vlády, která prý stojí nad třídami. Ale pánové, cožpak zájmy kapitalismu jsou u nás v Rusku zastoupeny pouze v „dumě“ a prosazují je jen „krčmáři“?...

Se špinavými útoky pana Michajlovského jsme se seznámili už víc než dost a setkáváme se s nimi znovu u pana Krivenka, který např. ve snaze zdeptat nenáviděný sociáldemokratismus vypráví o tom, jak „někteří lidé jdou za prací do továren“ (i když se jim nabízejí dobrá místa techniků a úředníků) „a zdůvodňují své rozhodnutí výhradně tím, že chtějí urychlit kapitalistický proces“. Na

taková již zcela nepřístojná tvrzení není samozřejmě třeba ani odpovídat. To samo o sobě stačí.

Jen tak dál, pánové, pokračujte směle v tomto duchu! Táž vláda velkého cara, která, jak jsme právě od vás slyšeli, již učinila opatření (byť i s přehmaty) k záchraně lidu před úplným zbídačením, učiní tentokrát opatření již bez přehmatů, aby vás zachránila před usvědčením z triviálnosti a ignorance. „Kulturní veřejnost“ bude jako dříve ochotně v přestávkách mezi pojídáním pirohů s rybí paštikou a sezením u karet vyprávět o mladším bratrovi a vymýšlet humánní návrhy na „zlepšení“ jeho postavení; představitelé této společnosti budou potěšeni, když se od vás dovědí, že dokazují svou vyspělost a pochopení pro občanské potřeby a povinnosti, budou-li zastávat funkce obvodních náčelníků nebo nějakých jiných dozorců nad kapsami rolníků. Jen tak dál! Máte zajištěn nejen klid, nýbrž i souhlas a pochvalu... z úst pánů Bureninů.

Na závěr snad bude vhodné zodpovědět otázku, která napadla pravděpodobně již nejednoho čtenáře. Mělo cenu tak dlouho diskutovat s těmito pány? Stálo za to vážně reagovat na záplavu liberální a cenzurou chráněné špíny, kterou tito pánové ráčili nazvat polemikou?

Mám za to, že ano, ne ovšem kvůli nim a ne kvůli „kulturní“ veřejnosti, ale pro ono prospěšné ponaučení, které mohou a musí pro sebe vyvodit z tohoto tažení ruští socialisté. Toto tažení je nejnázornějším a nejpřesvědčivějším důkazem toho, že nenávratně minuly doby společenského vývoje Ruska, kdy demokratismus a socialismus splývaly v jeden nerozlučný, nedělitelný celek (jak tomu bylo např. v době Černyševského). Dnes je už definitivně odzvoněno ideji, která se ještě leckde mezi ruskými socialisty udržuje a působí krajně škodlivě na jejich teorii i na jejich praxi, podle níž v Rusku neexistuje hluboký, kvalitativní rozdíl mezi názory demokratů a socialistů.

Právě naopak, mezi těmito názory zeje celá propast a bylo by dávno na čase, aby to ruští socialisté pochopili; aby pochopili **NEVYHNUTELNOST** a **NALÉHAVOU NUTNOST NAPROSTÉHO** a **DEFINITIVNÍHO ROZCHODU** s názory demokratů.

Podívejme se, čím byl vlastně tento ruský demokrat v dobách, které přivedly na svět uvedenou ideu, a čím se stal. Pro takové srovnání nám poskytují „přátelé lidu“ dostatek látky.

V tomto směru je neobyčejně zajímavý útok pana Krivenka na pana Struveho, který vystoupil v jedné německé publikaci proti utopismu pana Nik. -ona (jeho noticka K otázce kapitalistického vývoje Ruska, Zur Beurteilung der kapitalistischen Entwicklung Russlands^[108], vyšla v Sozialpolitisches Centralblatt⁸³, III, č. 1 z 2. října 1893). Pan Krivenko napadá pana Struveho za to, že počítá k „národnímu socialismu“ (který má podle jeho výroku „čistě utopickou povahu“) „zastánce občiny a pozemkového přidělu“. Toto strašné obvinění ze socialismu uvádí veleváženého pisatele přímo v zuřivost.

Vykřikuje: „Cožpak nikdo jiný (kromě Gercena, Černyševského a narodníků) neobhajoval občinu a pozemkový přiděl? A co autoři nařízení o rolnících, kteří učinili občinu a hospodářskou samostatnost rolníků základem reformy, a co badatelé v oboru našich dějin a současnosti, kteří se vyslovují pro tyto principy, a téměř veškerý náš seriózní a slušný tisk, který rovněž zastává tyto principy — cožpak ti všichni padli za oběť omylu zvanému „národní socialismus“?“

Uklidněte se, velevážený „příteli lidu“! Tak jste se polekal toho strašného obvinění ze socialismu, že jste si ani pozorně nepřečetl „malý článku“ pana Struveho. Vždyť by to byla skutečně do nebe volající nespravedlnost obviňovat ze socialismu „zastánce občiny a pozemkového přidělu“! Prosím vás, co je na tom socialistického? Vždyť socialismem se nazývá protest a boj proti vykořisťování

pracujícího člověka, boj za úplné odstranění tohoto vykořisťování, kdežto „být pro příděl“ znamená být pro to, aby rolníci vykoupili veškerou půdu, kterou dříve disponovali. Dokonce i když nebudete pro výkup, ale budete žádat, aby byla rolníkům bezplatně ponechána veškerá půda, kterou měli před reformou, ani pak na tom ještě nebude vůbec nic socialistického, protože právě toto rolnické vlastnictví půdy (utvářející se za feudalismu), bylo všude na Západě stejně jako u nás v Rusku* základem buržoazní společnosti. „Být pro občinu“, tj. protestovat proti policejnímu vměšování do obvyklých způsobů rozdělování půdy — co je na tom socialistického, když každý ví, že vykořisťování pracujícího člověka se velmi dobře snáší s občinou a vzniká přímo v ní? Tak rozšiřovat význam slova „socialismus“ už přece není možné: nakonec bude snad nutné zařadit mezi socialisty i pana Pobědonosceva!

Pan Struve se v žádném případě nedopouští takové strašné nespravedlnosti. Mluví o „utopičnosti národního socialismu“ *narodniků*, a koho řadí mezi narodniky, je patrné z toho, že nazývá Plechanovovy Naše neshody^[78] polemikou proti narodníkům. Plechanov nesporně polemizoval se socialisty, s lidmi, kteří nemají nic společného se „seriózním a slušným“ ruským tiskem. A proto pan Krivenko neměl žádné právo vztahovat na sebe to, co se týká narodníků. Chtěl-li však za každou cenu zjistit, co si pan Struve myslí o směru, k němuž se sám hlásí, pak se divím, že si nepovšiml této pasáže z článku pana Struveho a *nepřeložil ji pro R. bogatstvo*:

„S postupem kapitalistického vývoje musí právě vylíčený světový názor (narodnický) ztrácet půdu pod nohama. Buď se zvrhne (wird herabsinken) v dosti nevýrazný reformistický směr schopný kompromisů a vyhledávající je,**

* Důkazem je rozklad rolnictva.

** Ziemlich blasse kompromissfähige und kompromissüchtige Reformrichtung — to snad lze přeložit i jako kulturnický oportunistus.

jak tomu už dávno nasvědčují některé příznaky, nebo uzná skutečný vývoj za nevyhnutelný a vyvodí z toho nutně vyplývající teoretické a praktické závěry, jinými slovy, přestane být utopický.“

Jestliže pan Krivenko netuší, kde hledat zárodky směru schopného pouze kompromisů, poradil bych mu, aby nahlédl do časopisu *Russkoje bogatstvo*, aby se podíval na teoretické názory tohoto časopisu, které jsou ubohým pokusem slepit fragmenty narodnického učení s uznáním kapitalistického vývoje Ruska, aby se podíval na jeho politický program, jehož cílem je zlepšení a obnova hospodářství malovýrobců v rámci daného kapitalistického řádu.*

Jedním z nejcharakterističtějších a nejpozoruhodnějších jevů našeho společenského života v poslední době je skutečnost, že narodnictví se zvrhlo v maloburžoazní oportunistismus.

* Pokus pana Krivenka bojovat proti panu Struvemu působí velmi uboze. Je to jakási dětinská bezmocnost uvést nějakou věcnou námitku a stejně dětinské podráždění. Pan Struve např. praví, že pan Nik. -on je „utopista“. Přitom naprosto jasně zdůvodňuje, proč ho tak nazývá: 1. protože ignoruje „skutečný vývoj Ruska“; 2. protože se obrací ke „společnosti“ a „státu“ a nechápe třídní povahu našeho státu. Co může proti tomu namítnout pan Krivenko? Popírá snad, že náš vývoj je skutečně kapitalistický? Tvrdí snad, že je nějaký jiný? Že náš stát není třídní? Nikoli, raději se zásadně vyhýbá těmto otázkám, směšně se vzteká a napadá jakési „šablony“, které sám vymyslel. Ještě jeden příklad: Pan Struve vytýká panu Nik. -onovi, že nejen nechápe třídní boj, ale dopouští se i hrubých chyb v teorii týkající se „čistě ekonomických faktů“. Mimo jiné konstatuje, že pan Nik. -on, když mluví o malé početnosti našeho nezemědělského obyvatelstva, „nepozoruje, že kapitalistický vývoj Ruska bude tento rozdíl mezi 80 % (vesnické obyvatelstvo v Rusku) a 44 % (vesnické obyvatelstvo v Americe) právě zmírňovat: lze říci, že v tom tkví jeho historické poslání“. Pan Krivenko za prvé překrucuje smysl této pasáže, neboť mluví o „našem“ (?) poslání připravit rolníky o půdu, zatímco tu jde prostě o tendenci kapitalismu zmenšovat počet vesnického obyvatelstva, a za druhé, aniž řekl slovo k věci (zda je možný kapitalismus, který by nevedl k úbytku vesnického obyvatelstva), žvaní nesmysly o „knihomolech“ atp. Viz přílohu II, tento svazek, s. 338 *Red.*

Projdeme-li skutečně program R. bogatstva — všechny ty úpravy přesídlování a pachtu, všechny ty levné úvěry, muzea, sklady, technická zdokonalení, družstva a společnou orbu, zjistíme, že mu věnuje velkou pozornost veškerý „seriózní a slušný tisk“, tj. veškerý liberální tisk, který není reakční nebo prodejný.⁸⁴ Myšlenka nutnosti, užitečnosti, naléhavosti a „neškodnosti“ všech těchto opatření se mezi inteligencí hluboce zakořenila a neobyčejně rozšířila: naleznete ji v provinčních plátcích a novinách, ve všech zemstevních studiích, sbornících, popisech atd., atd. Kdyby mělo být uznáno za narodnictví *právě toto*, byl by to jistě obrovský a nesporný úspěch.

Jenomže to přece vůbec není narodnictví (v původním, obvyklém významu slova) a tohoto úspěchu a této ohromné popularity bylo dosaženo za cenu profanace narodnictví, za cenu přeměny sociálně revolučního narodnictví, jež bylo v přímé opozici proti našemu liberalismu, v kulturnický oportunistus, splývající s tímto liberalismem a vyjadřující jedině zájmy maloburžoazie.

Chceme-li se o tom přesvědčit, stačí si povšimnout uvedených příkladů diferenciací rolníků a domáckých výrobců. Rozhodně to nejsou příklady, které by vystihovaly nějaká ojedinělá nebo nová fakta, je to prostě pokus vyjádřit z hlediska politické ekonomie onu „školu“ „vydřiduchů“ a „nádeníků“, jejíž existenci na našem venkově nepopírají ani naši protivníci. „Narodnická“ opatření jsou pochopitelně s to jen posílit maloburžoazii; nebo snad (družstva a společná orba) mají být ubohými náplastmi, mají zůstat žalostnými experimenty, které tak láskyplně kultivuje liberální buržoazie v celé Evropě jednoduše proto, že se vlastní „školy“ nikterak nedotýkají. Z téhož důvodu nemohou proti takovým pokrokovým receptům nic namítat ani pánové Jermolovové a Vitteové. Právě naopak. Prokažte jim tu laskavost, pánové! Dají vám dokonce peníze „na pokusy“, jen když odvrátíte „inteligenci“ od revoluční činnosti (zdůrazňování antagonismu, jeho objas-

ňování proletariátu, pokusy využít tohoto antagonismu v otevřeném politickém boji) a přivedete ji k podobnému zahlazování antagonismu, smiřování a sjednocování. Buďte tak laskavi!

Zastavme se na okamžik u procesu, který vedl k takové degeneraci narodnictví! V době svého vzniku, ve své původní podobě byla tato teorie celkem logická, protože vycházela z představy o zvláštním způsobu života lidu, věřila v komunistické instinkty „občínového“ rolníka a viděla tak v rolnictvu rozhodného bojovníka za socialismus. Ale jednak nebyla teoreticky dostatečně propracována a podložena fakty z ruského života a jednak neměla zkušenosti s uplatňováním politického programu založeného na těchto domnělých rolníkových vlastnostech.

Teorie se rozvíjela těmito dvěma směry, směrem teoretickým a praktickým. Teoretikové zkoumali především tu formu pozemkové *držby*, ve které chtěli vidět zárodky komunismu; tak získali velmi rozmanitý a bohatý faktografický materiál. Avšak tento materiál týkající se převážně formy pozemkové *držby* znemožnil badatelům najít cestu k *ekonomice* venkova. Bylo to tím přirozenější, že badatelé neměli za prvé dostatečně propracovanou teorii o metodě vědy o společnosti, teorii, která by objasňovala nutnost vyčlenit a zvláště prozkoumat výrobní vztahy; a za druhé shromážděný faktografický materiál přímo a jasně ukazoval nejnaléhavější potřeby rolnictva, bezprostřední svízele, které sužovaly rolnické hospodářství. Badatelé se proto soustředili na zkoumání těchto svízeli — nedostatku půdy, vysokých plateb, bezpráví, otupělosti a zdeptanosti rolníků. Na podkladě bohatého materiálu bylo toto všechno vylíčeno, prozkoumáno a objasněno tak podrobně, že se náš stát jistě musel stokrát přesvědčit o nutnosti odstranit tyto svízele, kdyby nebyl třídním státem, kdyby se jeho politika neřídila zájmy vládnoucích tříd, ale objektivním zvážením „potřeb lidu“. Naivní badatelé, kteří věřili, že lze „přesvědčit“ společnost a stát, se úplně utopili v detailech svého

materiálu a pustili ze zřetele jedno — politickoekonomickou strukturu vesnice, unikla jim vlastní podstata tohoto hospodářství, které skutečně sužovaly bezprostřední a ty největší svízele. Výsledek byl samozřejmě ten, že hájením zájmů hospodářství trpícího nedostatkem půdy atd. hájili zároveň zájmy třídy, která ovládala toto hospodářství, která se také jediná mohla udržet a rozvíjet v daných společenskoekonomických vztazích *uvnitř* obcí, za daného systému hospodářství v zemi.

Na základě usilovného teoretického zkoumání instituce, která by měla být základem a zárukou odstranění vykořisťování, byl vypracován program vyjadřující zájmy maloburžoazie, tj. právě té třídy, o kterou se vykořisťování opírá!

Praktická revoluční činnost se současně rozvíjela také zcela neočekávaným směrem. Socialisté věřili v komunistické instinkty mužika a museli proto přirozeně odsunout politiku a „jít mezi lid“. Mnoho velmi energických a nadaných pracovníků se pustilo do uskutečňování tohoto programu a v praxi se přesvědčilo o tom, že představy o komunistických instinktech mužika jsou naivní. Usoudili však, že vinen není mužik, ale vláda — a všechno úsilí věnovali boji proti vládě, boji, v němž byli příslušníci inteligence osamoceni, pokud je občas nepodpořili *dělníci*. Zpočátku byl tento boj veden ve jménu socialismu a opíral se o teorii, podle níž je lid zralý pro socialismus a podle níž bude možné pouhým uchopením moci uskutečnit nejen politickou, ale i sociální revoluci. V poslední době se přestává tato teorie zřejmě uznávat a boj narodovoljovců proti vládě se stává bojem radikálů za politickou svobodu.

I na druhé straně jsou tedy výsledky tohoto úsilí přímo protichůdné jeho východiskům: i na druhé straně vznikl program vyjadřující pouze zájmy radikální buržoazní demokracie. Po pravdě řečeno, tento proces ještě neskončil, ale jak se zdá, dostatečně se už vyhranil. Takový vývoj narodnictví byl naprosto přirozený a nevyhnutelný, proto-

že základem doktríny byla pouze vybájená představa o zvláštním (občinném) způsobu rolnického hospodářství: po konfrontaci se skutečností se báje rozplynula a z rolnického socialismu vznikla radikálně demokratická reprezentace maloburžoazního rolnictva.

Přecházím k příkladům vývoje onoho demokrata:

„Je třeba dát pozor, aby se místo všečlověkaneobjevil všeruský budižkničemu oplývající nejasnými představami ušlechtilosti, avšak neschopný se obětovat a vykonat v životě něco solidního,“ usuzuje pan Krivenko. Výborné poučení; podíváme se, k čemu se využije. Pan Krivenko pokračuje: „V této souvislosti mohu uvést jednu smutnou zkušenost“: Na jihu Ruska žila mládež „vedená nejlepšími úmysly a láskou k mladšímu bratrovi; mužikovi věnovali všestrannou pozornost a prokazovali velkou úctu, vyhrazovali mu málem první místo, jedli s ním jednou lžící, hostili jej zavařeninami a koláči; za všechno mu platili víc než ostatní, dávali mu peníze — na dluh, na „přilepšenou“ nebo jen tak — vypravovali mu o evropském zřízení a dělnických spolcích atd. V témž kraji žil také jeden mladý Němec, jmenoval se Schmidt, správce, lépe řečeno prostě sadař, člověk bez jakýchkoli humánních idejí, pravá omezená formální německá duše (sic??!)“ atd. Tito mladí prý pobýli v tomto kraji tři čtyři léta a odjeli. Uplynulo dalších asi dvacet let a autor se při návštěvě tohoto kraje dověděl, že „pan Schmidt“ (za prospěšnou činnost přejmenovaný ze sadaře Schmidta na pana Schmidta) naučil rolníky vinařství, z něhož mají „jistý příjem“ ve výši 75 až 100 rublů ročně, takže na něj „v dobrém vzpomínají“, kdežto „na pány, kteří k mužikovi chovali jen dobré city a nic podstatného (!) pro něho neudělali, si nikdo ani nevzpomene“.

Začneme-li počítat, zjistíme, že vylíčené události spadají do let 1869—1870, tj. přibližně do doby, kdy se ruští socialisté narodnického zaměření⁸⁵ pokoušeli přenést do Ruska nejpokrokovější a největší zvláštnost „evropského zřízení“ — Internacionálu.

Vyprávění pana Krivenka působí až příliš ostrým dojmem, a proto rychle dodává:

„Nechci tím samozřejmě říci, že Schmidt je lepší než tito pánové, pouze vysvětluji, proč přes všechny nedostatky zanechal po sobě přece jen trvalejší stopu v daném kraji a mezi jeho obyvatelstvem.“ (Neříkám, že je lepší, ale říkám, že po sobě zanechal trvalejší stopu — co je to za nesmysl?!) „Neříkám také, že udělal něco významného, ale naopak uvádím to, co udělal, jako příklad malého činu, který vykonal jen tak mimochodem a který ho nic nestál, avšak činu nesporně záslužného.“

Jak vidíte, jeho dodatek je dvojsmyslný, ale podstata netkví v jeho dvojsmyslnosti, nýbrž v tom, že pisatel porovnávající bezvýslednost jedné činnosti s úspěšností druhé zřejmě ani netuší, že je mezi nimi podstatný rozdíl. Právě proto je jeho vyprávění tak charakteristické pro mentalitu dnešního demokrata.

Vždyť mládež chtěla tehdy zřejmě svým vyprávěním o „evropském zřízení a dělnických spolcích“ vyburcovat mužika k přeměně forem společenského života (můj závěr může být v daném případě chybný, ale každý snad bude souhlasit, že oprávněný, protože nutně vyplývá z uvedeného vyprávění pana Krivenka), chtěla ho vyburcovat k sociální revoluci proti soudobé společnosti, která tak neohrázně vykořisťuje a utlačuje pracujícího člověka — a zároveň jásala nad nejrůznějšími liberálními pokrokovými recepty. „Pan Schmidt“ jako pravý hospodář chtěl však pomoci ostatním hospodářům také dobře hospodařit — a víc nic. Jak lze tedy srovnávat, klást vedle sebe tyto dvě činnosti, jejichž cíle jsou diametrálně odlišné? Je to přece totéž, jako kdyby někdo začal porovnávat neúspěšnou činnost člověka, který chce zbourat určitou stavbu, se zdárnou činností toho, kdo ji chce zpevnit! Kdybychom chtěli doopravdy srovnávat tyto dva druhy činnosti, museli bychom prozkoumat, proč byl tak neúspěšný pokus mládeže, která šla mezi lid, aby burcovala rolníky k revoluci —

nebylo to snad proto, že vycházela z chybné představy o „rolnictvu“ jako o představiteli pracujícího a vykořisťovaného obyvatelstva, zatímco ve skutečnosti rolnictvo není zvláštní třídou (iluze vysvětlitelná snad jen odrazem vlivu období, kdy bylo zrušeno nevolnictví a kdy rolnictvo skutečně vystupovalo jako *třída*, avšak jen jako třída feudální společnosti), protože uvnitř rolnictva samého se utváří třída buržoazie a třída proletariátu — zkrátka a dobře bylo třeba rozebrat staré socialistické teorie a jejich sociálně demokratickou kritiku. Pan Krivenko se však místo toho všemožně snaží dokázat, že čin „pana Schmidta“ je „činem nesporně záslužným“. Ale prosím vás, velevážený pane „příteli lidu“, proč nosíte dříví do lesa? Kdopak o tom pochybuje? Zřídít vinici a dostávat z ní 75—100 rublů příjmu — co může být opravdu záslužnějšího?*

A pisatel začíná vysvětlovat: založí-li si jeden hospodář vinici, bude to činnost jednotlivce, učiní-li to však několik hospodářů, bude to činnost všeobecně rozšířená, která z malého činu dělá opravdový, správný, *jako např.* A. N. Engelgardt⁸⁶, který nejen sám používal fosfátů, nýbrž zavedl jejich používání také na jiných statcích.

Není to úžasný demokrat!

Další příklad vezmeme z úvah o rolnické reformě. Jak se k ní stavěl Černyševskij, demokrat zmíněného období, kdy demokratismus byl nerozlučně spjat se socialismem? Protože nemohl otevřeně hlásat své názory, *mlčel*, nepřímou však charakterizoval připravovanou reformu takto:

„Předpokládejme, že jsem se snažil uchovat v dobrém stavu potraviny, z nichž se připravuje váš oběd. Je přirozené, že když jsem to dělal vlastně ze sympatie k vám, snažil jsem se ze všech sil, protože jsem byl přesvědčen, že potraviny jsou vaše a oběd z nich

* Měl jste se pokusit přijít s návrhem této „záslužné“ činnosti k té mládeži, jež vyprávěla mužikovi o evropských spolicích! Ta by vás byla uvítala, ta by vám dala skvělou odpověď! Dostal byste z jejich idejí stejnou smrtelnou hrůzu, jakou teď máte z materialismu a dialektiky!

přichystaný je zdravý a prospěje vám. Představte si však mé pocity, když se dovidám, že vám potraviny vůbec nepatří a že za každý oběd z nich připravený musíte zaplatit víc, než STOJÍ nejenom sám oběd“ (bylo to napsáno před reformou, ale páni Južakovové nyní tvrdí, že jejím základním principem bylo zabezpečení rolníků!!!), *ale že jej bez krajního uskrovnění nemůžete vůbec zaplatit. Jaké myšlenky mne napadají při těchto překvapivých odhaleních?... Jak jsem byl pošetilý, že jsem usiloval o věc, když nebyly zajištěny podmínky zaručující její užitečnost! Kdo vyjma pošetilce může usilovat o to, aby bylo vlastnictví zachováno v určitých rukou, aniž se předem přesvědčil, že se vlastnictví do těchto rukou dostane, a to za výhodných podmínek?... Ať se raději zkaží všechny ty potraviny, které přinášejí jen škodu člověku, kterého mám rád! Ať raději zhyne celá věc, má-li vám přinášet jen bídu!“*

Podtrhuji místa, která nejnázorněji ukazují, jak dokonale Černyševskij rozuměl tehdejšímu dění, jak chápal, co to jsou rolnické platby, jak chápal antagonismus ruských společenských tříd. Je důležité si také všimnout, že takové navýsost revoluční myšlenky dokázal Černyševskij vykládat v cenzurovaném tisku. Ve svých ilegálních spisech psal totéž, ale bez obalu. V Prologu k prologu praví Volgin (do jehož úst vkládá Černyševskij své myšlenky):

*„Ať je osvobození rolníků svěřeno statkářské straně. Rozdíl nebude velký.“** A na námitku svého společníka, že rozdíl bude naopak kolosální, protože statkářská strana je proti přidělení půdy rolníkům, kategoricky odpovídá:

„Ne, nebude kolosální, ale nepatrný. Byl by kolosální, kdyby rolníci dostali půdu bez výkupu. Je rozdíl, jestliže vezmeme člověku věc nebo mu ji ponecháme, ale musí-li za ni zaplatit, pak je to jedno. Plán statkářské strany se odlišuje od plánu pokrokářů jedině tím, že je jednodušší, kratší. Proto je dokonce lepší. Méně průtahů znamená pravděpodobně menší zatížení pro rolníky. Ten rolník, který má peníze, si půdu koupí. Kdo je nemá — toho

* Cituji podle Plechanovova článku N. G. Černyševskij[77] v časopise Social-demokrat.⁸⁷

je zbytečné nutit, aby si půdu kupoval. Přivede ho to jedině na mizinu. Výkup je také koupě.“

Jedině tak geniální člověk jako Černyševskij mohl tehdy, v období vlastního uskutečňování rolnické reformy (kdy ještě nebyla dostatečně osvětlena ani na Západě), tak jasně pochopit její zásadní buržoazní ráz, pochopit, že už tehdy v ruské „společnosti“ a v ruském „státě“ vládly a panovaly společenské třídy, veskrze nepřátelské pracujícímu člověku, které bezohledně směřovaly k ožebračení a vyvlastnění rolnictva. A přitom Černyševskij chápal, že vláda zastírající naše antagonistické společenské vztahy je strašným zlem, které nesmírně zhoršuje postavení pracujícího lidu.

„Po pravdě řečeno,“ pokračuje Volgin, *„ať jsou raději osvobozeni bez půdy.“* (To znamená, jsou-li naši feudální statkáři tak silní, ať raději vystupují otevřeně, přímo, ať raději nic nezatajují, než aby skrývali tytéž feudální zájmy za kompromisy pokrytecké absolutistické vlády.)

*„Otázka je taková, že nemám důvod se rozčilovat dokonce ani kvůli tomu, budou-li či nebudou rolníci osvobozeni; tím méně kvůli tomu, kdo je osvobodí, zda liberálové či statkáři. Myslím, že je to jedno. Statkáři jsou dokonce lepší.“**

Z Dopisů bez adresy: *„Říká se — osvobodte rolníky... Kde jsou síly, které by to dokázaly? Ještě je nemáme. Nemůžeme se pouštět do něčeho, na co síly nestačí. A uvidíte, k čemu to povede: bude docházet k osvobozování. Jak to dopadne? Posuďte sami, jak to dopadne, když se někdo pouští do věci, na kterou nestačí. Pokaždí ji a bude z toho ničemnost.“⁸⁸*

Černyševskij chápal, že ruský feudálně byrokratický stát není s to osvobodit rolníky, tj. svrhnout feudály, že je schopen udělat jen „ničemnost“, ubohý kompromis mezi zájmy liberálů (výkup je také koupě) a statkářů, kompromis, který oklame rolníky vidinou zajištěné existence a svobody, ale ve skutečnosti je bude přivádět na mizinu a vydávat napospas statkářům. A Černyševskij protestoval, proklínal

* N. G. Černyševskij, Prolog, Praha 1954, s. 249–250. Čes. red.

reformu a přál si, aby zkrachovala, aby se vláda dostala do slepé uličky ve svém lavírování mezi liberály a statkáři, aby nastal krach, který by vyvedl Rusko na cestu otevřeného třídního boje.

A *nyní*, když se geniální předtuchy Černyševského splnily a když se za uplynulých třicet let nutně zhroutily veškeré ekonomické a politické iluze, pějící naši dnešní „demokraté“ chvalozpěvy na reformu, vidí v ní sankcionování „lidové“ výroby a jsou s to ji vydávat za důkaz o možnosti jakési cesty, která by *minula* společenské třídy nepřátelské pracujícím člověku. Opakuji, postoj k rolnické reformě nejnázorněji dokazuje, do jaké míry naši demokraté zburžoazněli. Tito pánové se ničemu nenaučili, zato moc a moc zapomněli.

Pro porovnání vezmu Otěčestvennyje zapiski z roku 1872. Uvedl jsem již výňatky z článku Plutokracie a její základy^[79] týkající se úspěchů liberalismu (kryjícího zájmy plutokratů), kterých dosáhla ruská společnost již v prvním desetiletí po „velké osvobozovací“ reformě.

Týž autor v témže článku píše: Jestliže bylo dříve dost lidí, kteří hořkovali nad reformami a oplakávali staré časy, dnes už takoví lidé nejsou. „Všem se zalíbily nové poměry, všichni jsou veselí a spokojení“; a dále autor uvádí, jak i literatura „sama se stává orgánem plutokracie“, neboť „pod rouškou demokratismu“ propaguje plutokratické zájmy a choutky. Zamysleme se nad touto úvahou. Autorovi se nelíbí, že „všichni“ jsou spokojeni s novými poměry vytvořenými reformou, že „všichni“ (samozřejmě představitelé „společnosti“ a „inteligence“, nikoli pracující lid) jsou veselí a spokojení bez ohledu na zřejmé antagonistické, buržoazní rysy těchto nových poměrů: veřejnost nepozoruje, že liberalismus kryje jen „svobodné nabývání majetku“, samozřejmě nabývání majetku na úkor pracujícího lidu a k jeho újmě. A tu autor protestuje. Právě tento protest, charakteristický pro socialistu, je v jeho úvaze cenný. Všimněte si, že tento protest proti plutokratismu zastře-

nému demokratiem odporuje celkové teoretické linii časopisu: tento časopis přece popírá jakékoli buržoazní rysy, prvky a zájmy rolnické reformy, popírá třídní charakter ruské inteligence a ruského státu, popírá, že by v Rusku byly podmínky pro kapitalismus — a přesto nemohou nepociťovat a nenahmatávat kapitalismus a buržoaznost. A pokud Otěčestvennyje zapiski bojovaly proti buržoaznímu liberalismu a demokratiem, protože pociťovaly antagonismus ruské společnosti, potud jednaly stejně jako všichni naši první socialisté, kteří si byli tohoto antagonismu vědomi, přestože ho nebyli schopni pochopit, a chtěli bojovat proti samotné organizaci společnosti, jež antagonismus plodila; potud byly Otěčestvennyje zapiski pokrokové (samozřejmě z hlediska proletariátu). „Přátelé lidu“ zapomněli na tento antagonismus a nejsou s to postřehnout, že se „pod rouškou demokratiem“ i u nás na svaté Rusi skrývají čistokrevní buržoové; a proto jsou nyní reakční (v poměru k proletariátu), jelikož zastírají antagonismus a nemluví o boji, nýbrž o smířliveckém kulturnictví.

Přestane snad být ruský osvícený liberál, demokratický představitel plutokracie 60. let, ideologem buržoazie 90. let jen proto, že se jeho tvář zastřela závojem občanského smutku?

A nezmění-li se dané společenskoekonomické vztahy, přestane snad být „svobodné nabývání majetku“ ve velkém rozsahu, svobodné nabývání velkého úvěru, velkých kapitálů, velkých technických vymožeností liberální, tj. buržoazní, jedině proto, že je nahrazeno svobodným nabýváním malého úvěru, malých kapitálů a malých technických vymožeností?

Opakuji, nedá se říci, že tito lidé dospěli k jinému stanovisku pod vlivem radikální změny názorů nebo radikálního zvratu našich poměrů. Nikoli, oni prostě zapomněli.

„Přátelé lidu“ si neuchovali jediný rys, který činil kdysi jejich předchůdce „pokrokovými“ bez ohledu na neudržitelnost jejich teorií a naivní utopické názory na skutečnost,

a za celý ten čas se vůbec ničemu nenaučili. A zatím je měly již samotné politické dějiny Ruska za oněch třicet let mnohému naučit, dokonce bez ohledu na politickoekonomickou analýzu ruské skutečnosti.

Tehdy, v *šedesátých letech*, byla síla feudálů podlomena: neutrpěli sice definitivní, ale přece jen tak drtivou porážku, že museli zmizet ze scény. Liberálové naopak zvedli hlavu. Začaly se valit liberální fráze o pokroku, vědě, dobru, boji proti nepravdě, o zájmech lidu, o jeho svědomí, lidových silách atd. atd., tytéž fráze, ze kterých se i dnes, ve chvílích krajní skleslosti, dělá nanic našim radikálním skuhralům v jejich salónech, našim liberálním frázistům na jejich jubilejních hostinách, na stránkách jejich časopisů a novin. Liberálové měli tolik síly, že předělali „nové poměry“ podle svého — ovšemže ne úplně, ale do značné míry. Třebaže ani tehdy nezářilo na Rusi „jasné světlo otevřeného třídního boje“, přece jen bylo světleji než dnes, takže dokonce ani ti ideologové pracující třídy, kteří o třídním boji neměli ponětí a kteří raději snili o lepší budoucnosti, než aby *objasňovali* hnusnou přítomnost, dokonce ani ti nemohli nevidět, že se za liberalismem skrývá plutokracie, že nové poměry jsou poměry buržoazní. Poznali to právě díky tomu, že ze scény museli odejít feudálové, kteří neupozorňovali na ještě křiklavější aktuální problémy a neznemožňovali zkoumání nových poměrů v (poměrně) čisté podobě. Ale naši tehdejší demokraté sice dovedli odsuzovat plutokratický liberalismus, nedokázali jej však pochopit a vědecky objasnit, nedovedli pochopit jeho nezbytnost za kapitalistické organizace našeho společenského hospodářství, nedovedli pochopit pokrokovost nového způsobu života v porovnání se starým, feudálním, nedovedli pochopit revoluční úlohu proletariátu, který se v něm rodí, pouze „ohrnovali nos“ nad tímto stavem „svobody“ a „humánosti“, pokládali buržoazní poměry za jakousi nahodilost a čekali, že se v „lidovém řádu“ musí objevit ještě jiné společenské vztahy.

A tu jim tyto jiné společenské vztahy dějiny ukázaly. Reforma, strašlivě znetvořená zájmy feudálů, feudály ještě úplně nezničila; (načas) ožili a názorně ukázali, jaké jsou ty naše společenské poměry jiné než buržoazní, ukázali to formou tak nespoutané, neuvěřitelně nesmyslné a bestiální reakce, že naši demokraté dostali strach a zalezli, místo aby postupovali vpřed a přetvářeli svůj naivní demokratismus, který citlivě reagoval na buržoazní poměry, ale nedokázal je pochopit, v sociáldemokratismus, vrátili se zpět, k liberálům, a nyní se pyšní tím, že s jejich bédováním..., tj. chtěl jsem říci s jejich teoriemi a programy, souhlasí „veškerý seriózní a slušný tisk“. Zdálo by se, že poučení bylo velmi důrazné: iluze starých socialistů o zvláštním způsobu života lidu, o socialistických instinktech lidu, o nahodilosti kapitalismu a buržoazie začínaly být příliš zjevné, zdálo by se, že je už možné podívat se na skutečnost přímo a otevřeně přiznat, že v Rusku nebyly a nejsou žádné jiné společenskoekonomické vztahy než buržoazní a přežívající feudální a že tudíž k socialismu nemůže vést ani jiná cesta než přes dělnické hnutí. Ale tito demokraté se ničemu nenaučili a naivní iluze maloburžoazního socialismu ustoupily praktické střízlivosti maloburžoazních pokrokových snah.

Dnes, kdy se tito ideologové maloburžoazie vydávají za představitele zájmů pracujícího lidu, jsou jejich teorie přímo reakční. Zastírají antagonismus nynějších ruských společenskoekonomických vztahů, protože věří ve spasitelnost všeobecných, na všechny se vztahujících opatření k „povznesení“, „zlepšení“ atd., věří, že lze všechny směry smířit a sjednotit. Jsou reakční, protože líčí náš stát jako něco, co stojí nad třídami a co by proto mohlo a bylo s to nějak účinně a nezištně pomoci vykořisťovanému obyvatelstvu.

Konečně jsou reakční proto, že absolutně nechápou nutnost boje, urputného boje samotného pracujícího lidu za osvobození. „Přátelé lidu“ si např. myslí, že snad mohou všecko zařídit sami. Dělníci mohou být klidní. Onehdy už

do redakce R. bogatstva přišel technik a oni málem vypracovali jednu z „možných variant“, jak „zavést kapitalismus do života lidu“. Socialisté se musí **ROZHODNĚ** a **NADOBRO** rozejít se všemi maloburžoazními ideami a teoriemi — **TO JE HLAVNÍ UŽITEČNÉ POUČENÍ**, které je nutné vyvodit z tohoto tažení.

Všimněte si, prosím, že mluvím o rozchodu s maloburžoazními ideami, nikoli s „přáteli lidu“ a nikoli s jejich ideami — neboť se nelze rozejít s tím, s čím jsme nebyli nikdy spojeni. „Přátelé lidu“ jsou jen jedněmi představiteli jednoho ze směrů maloburžoazně socialistických idejí tohoto druhu. A docházím-li při této příležitosti k závěru, že je nutné rozejít se s maloburžoazně socialistickými ideami, s ideami starého ruského rolnického socialismu *vůbec*, je to proto, že představitelé starých idejí, postrašení rozšířením marxismu, ve svém tažení proti marxistům vyložili maloburžoazní ideje neobyčejně důkladně a plasticky. Porovnáme-li tyto ideje se soudobým socialismem, s nynějšími fakty ruské skutečnosti, neobyčejně názorně vidíme, že tyto ideje vyvětraly, že pozbyly jakéhokoli uceleného teoretického základu, protože se zvrhly v ubohý eklekticismus, nejtuctovější oportunistický kulturnický program. Lze namítnout, že to není vina starých socialistických idejí *vůbec*, ale pouze vina těch pánů, které přece nikdo mezi socialisty ani nezahrnuje; taková námitka se mi však zdá naprosto neopodstatněná. Vždy jsem se snažil dokázat nutnost degenerace starých teorií, vždy jsem se snažil věnovat co možno nejméně místa kritice právě těchto pánů a co nejvíce — obecným a základním tezí starého ruského socialismu. A kdyby snad socialisté zjistili, že jsem tyto teze vyložil nesprávně, nepřesně či neúplně, mohu je pouze nejuctivěji požádat: buďte tak laskavi, pánové, vyložte je sami, vysvětlíte je důkladně, jak se patří!

Věřte, že nikdo by neměl větší radost než sociální demokraté, kdyby mohli polemizovat se socialisty.

Opravdu si myslíte, že je nám potěšením reagovat na

„polemiku“ takových pánů a že bychom s nimi polemizovali, kdyby nás k tomu přímo, naléhavě a důrazně nevyzývali?

Opravdu si myslíte, že si nečiníme násilí, když máme číst, znovu pročitat a pronikat do tohoto odporného spojení byrokraticko-liberálních frází s maloměšťáckým moraličováním?

Není to však naše vina, že zdůvodňováním a výkladem takových idejí se dnes zabývají pouze podobní pánové. Všimněte si, prosím, i toho, že mluvím o nutnosti rozchodu s maloburžoazními *socialistickými* ideami. Rozebrané maloburžoazní teorie jsou **NESPORNĚ** reakční, **POKUD** se vydávají za teorie socialistické.

Pochopíme-li však, že v nich ve skutečnosti není zhola nic socialistického, tj. že všechny tyto teorie rozhodně neobjasňují vykořisťování pracujícího člověka, a proto absolutně nemohou přispět k jeho osvobození, že ve skutečnosti všechny tyto teorie vyjadřují a prosazují zájmy maloburžoazie, pak budeme nuceni zaujmout k nim jiné stanovisko, budeme nuceni se zeptat: *jak má dělnická třída pohlížet na maloburžoazii a na její programy?* A na tuto otázku nelze odpovédět, nepřihlédneme-li k dvojakému charakteru této třídy (u nás v Rusku je tato dvojakost zvlášť výrazná, protože antagonismus mezi maloburžoazií a velkoburžoazií je méně vyvinut). Tato třída je pokroková, pokud vznáší obecně demokratické požadavky, tj. pokud bojuje proti všem pozůstatkům středověku a nevolnictví; je reakční, pokud se snaží zadržet či zvrátit zpět celkový vývoj země buržoazním směrem a tím zachovat své postavení drobné buržoazie. Takové reakční požadavky, jako je např. pověstná nezcizitelnost přídělů, stejně jako mnohé další plány kurately nad rolnictvem se obyčejně schovávají za ušlechtilou záminku obrany pracujícího lidu; ale ve skutečnosti samozřejmě jeho postavení jen zhoršují a zároveň jeho boj za osvobození znesnadňují. Tyto dvě stránky maloburžoazního programu je nutné přísně rozlišovat,

a upíráme-li těmto teoriím jakékoli socialistické rysy a bojujeme-li proti jejich reakčním stránkám, nesmíme zapominat na jejich demokratickou stránku. Objasním na příkladu, že i když marxisté rozhodně odmítají maloburžoazní teorie, neznamená to, že v jejich programu neexistují demokratické prvky, ale naopak, že je třeba je ještě naléhavěji zdůrazňovat. Uvedl jsem tři základní teze, z nichž vždy vycházeli představitelé maloburžoazního socialismu ve svých teoriích: nedostatek půdy, vysoké platby a administrativní útlak.

Žádají-li, aby byla tato zla odstraněna, není na tom vůbec nic socialistického, neboť ani v nejmenším neodhalují vyvlastňování a vykořisťování; budou-li tato zla odstraněna, útlak práce kapitálem zůstane nedotčen. Jejich odstraněním však bude tento útlak zbaven středověké veteše, která jej zesiluje; to usnadní dělníkovi otevřený boj proti kapitálu, a proto bude dělnictvo tento demokratický požadavek co nejenergičtěji podporovat. Platby a daně jsou, všeobecně řečeno, takovou otázkou, které mohou příkládat zvláštní význam jen příslušníci maloburžoazie, ale u nás jsou platby rolníků v mnoha směrech pouhým přežitkem nevolnictví: ať už jde např. o výkupní platby, které musí být okamžitě a bezpodmínečně zrušeny, nebo o daně, které zatěžují jen rolníky a maloburžoazii, ale netýkají se „urozených“. Sociální demokraté budou vždy podporovat požadavek, aby byly zrušeny tyto pozůstatky středověkých poměrů, které jsou příčinou hospodářské i politické stagnace. Totéž platí i o nedostatku půdy. Podal jsem již dost důkazů o tom, že nářky nad tímto zlem mají buržoazní ráz. Je však nesporné, že např. rolnická reforma se svými „odřezky“ okradla rolníky ve prospěch statkářů a tím posloužila této obrovské reakční síle jak přímo (uchvácením rolnické půdy), tak i nepřímo (umělým vyčleněním přídělů). Sociální demokraté budou co nejenergičtěji požadovat, aby rolníkům byla okamžitě vrácena půda, která jim byla odňata, aby byly beze zbytku vyvlastněny statkářské

pozemky, které jsou oporou feudálních institucí a tradicí. Poslední bod splývající s požadavkem znárodnění půdy neobsahuje nic socialistického, protože farmářské vztahy, které se u nás už vytvářejí, by se přitom jen rychleji a bouřlivěji rozvinuly; je však neobyčejně důležitý v demokratickém smyslu jako jediné opatření, které by mohlo definitivně zlomit vaz urozeným statkářům. A konečně tvrdit, že příčinou vyvlastňování a vykořisťování rolníků je jejich bezprávné postavení, mohou jen páni Južakovové a V. V. Správní orgány však nesporně rolníky nejen utiskují, ale není to pouhý útisk, nýbrž přímé šikanování rolníků jako „sprosté chátory“, jíž přísluší být v poddanství urozených statkářů, jíž se poskytují všeobecná občanská práva jen jako zvláštní milost (např. přesídlení*), se kterou každý nadutý tupec může nakládat jako s lidmi v pracovním táboře. A proto sociální demokraté bezvýhradně podporují požadavek, aby se rolnictvu navrátila plná občanská práva, aby byly jednou provždy zrušeny všechny výsady šlechty, aby byla odstraněna byrokratická kuratela nad rolnictvem a rolnictvo získalo samosprávu.

A tím spíše se musí právě ruští komunisté, stoupenci marxismu, nazývat **SOCIÁLNÍMI DEMOKRATY** a ve své činnosti nikdy nezapomínat na nesmírnou důležitost **DEMOKRATISMU.****

V Rusku jsou pozůstatky středověkých, polofeudálních institucí ještě nepředstavitelně tíživé (v porovnání se zá-

* Nelze tu nezpomenout čistě ruskou nestoudnost feudála, s níž pan Jermolov, nynější ministr zemědělství, ve své knize Neúroda a bída lidu^[22] uvádí námítky proti přesídlování. Nelze je prý z hlediska státu pokládat za racionální, mají-li v evropském Rusku statkáři ještě nedostatek pracovních sil. Skutečně, k čemu jinému jsou rolníci než k tomu, aby svou prací živili statkářské darmojedy a jejich „vysoce postavené“ služebníky?

** To je nesmírně důležitý bod. Plechanov velmi správně tvrdí, že naši revolucionáři mají „dva nepřátele: ještě ne zcela vymýcené staré předsudky na jedné straně a omezené chápání nového programu na straně druhé“. Viz Přílohu III. (Tento svazek, s. 356. *Red.*)

padní Evropou); doléhají jako těžké jařmo na proletariát a lid vůbec, brzdí rozvoj politického myšlení všech stavů a tříd, a proto je nutné zdůrazňovat, že boj proti veškerým feudálním institucím, proti absolutismu, stavovství a byrokracii má pro dělníky nesmírný význam. Dělníkům je třeba zcela konkrétně ukázat, jak nebezpečnou reakční silou jsou tyto instituce, jak stupňují útlak práce kapitálem, jak ponižují a deptají pracující lid, jak udržují kapitál v jeho středověkých formách, které se vykořisťováním práce vyrovnají nejnovějším průmyslovým formám a navíc ještě strašně znesnadňují boj za osvobození. Dělníci musí vědět, že dokud nesvrhnou tyto pilíře reakce*, nebudou rozhodně moci úspěšně bojovat proti buržoazii, protože ruský vesnický proletariát, jehož podpora je nutnou podmínkou vítězství dělnické třídy, se za existence těchto pilířů reakce nevymaní z postavení zdeptaného a zastrašeného lidu, který se zmůže jen na bezmocné zoufalství, ale ne na rozumný a rozhodný protest a boj. A proto je bezpodmínečnou povinností dělnické třídy bojovat po boku radikální demokracie proti absolutismu a reakčním stavům a institucím a tuto povin-

* Zvláště vlivnou reakční institucí, jíž si naši revolucionáři poměrně málo všimli, je domácí *byrokracie*, která de facto vládne ruskému státu. Tato byrokracie, skládající se hlavně z příslušníků raznočinské inteligence, je jak svým původem, tak smýšlením a charakterem své činnosti naprosto buržoazní, avšak vlivem absolutismu a velkých politických výsad urozených statkářů nabyla zvláště nebezpečných rysů. Točí se neustále jako holub na báni a pokládá za své nejvyšší poslání slučovat zájmy statkáře a buržoy. Je to Jidášek**, který využívá sympatií feudálů i styků s nimi k balamucení dělníků a rolníků; tváří se, jako by „bránil hospodářsky slabé“ a „pečoval“ o ně, aby je ochránil před kulaky a lichváři, a přitom prosazuje opatření, která vrhají pracující lid do postavení „sprosté chátry“, vydávají jej napospas statkářům a činí jej ještě bezbrannějším proti buržoazii. Je to velmi nebezpečný pokrytec, který se poučil ze zkušeností západoevropských mistrů reakce a obratně zastírá své arakčejevovské⁸⁹ choutky fíkovým listem frází o lásce k lidu.

** Jidášek — hlavní postava románu Saltykova-Ščedrina Golovlevské panstvo. *Čes. red.*

nost jí také musí sociální demokraté vštěpovat. Zároveň musí dělnické třídě neustále důrazně připomínat, že boj proti všem těmto institucím je nutný pouze jako prostředek, který jí usnadní boj proti buržoazii, a že uskutečnění obecně demokratických požadavků dělnické třídě pouze proklestí cestu vedoucí k vítězství nad hlavním nepřítelem pracujícího lidu — nad *kapitálem*, který je svou povahou čistě demokratickou institucí a který je u nás v Rusku zvláště náchylný obětovat svůj demokratismus a uzavírat spojevnectví s reakcionáři proto, aby ještě víc zdeptal dělnictvo a značně zpomalil rozvoj dělnického hnutí.

Tím, co jsem řekl, je snad dostatečně charakterizován postoj sociálních demokratů k absolutismu a politické svobodě, i jejich postoj k proudu, který v poslední době zvláště sílí a jehož cílem je „sjednocení“ a „svazek“ všech frakcí revolucionářů k dosažení politické svobody.⁹⁰

Je to dost originální a charakteristický proud.

Originální je proto, že návrhy na vytvoření „svazku“ nevycházejí od určité skupiny nebo určitých skupin s určitými programy, které se v něčem shodují. Kdyby tomu tak bylo, otázka svazku by byla řešena v každém jednotlivém případě, byla by to konkrétní otázka, kterou by mohli řešit zástupci sjednocujících se skupin. Pak by ani zvláštní „sjednocovací“ proud nemohl existovat. Ale tento proud existuje a vychází prostě od lidí, kteří se odpoutali od starého a k ničemu novému nedospěli: teorie, o niž se dosud opírali bojovníci proti absolutismu, se zřejmě hroutí a podrývá i podmínky solidarity a organizovanosti, které jsou nezbytné pro boj. A pánové „sjednocovatelé“ a „spojenci“ si snad myslí, že taková teorie se nejspíše vytvoří, když se zúží jen na protest proti absolutismu a na požadavek politické svobody a když se vyhne všem ostatním socialistickým i nesocialistickým problémům. Tento naivní omyl se pochopitelně nutně sám vyvrátí už při prvních pokusech o takové sjednocení.

„Sjednocovací“ proud je charakteristický tím, že vyjadřuje jedno z posledních stadií procesu přeměny bojovného,

revolučního nacionalismu v politicky radikální demokraticismus, kterýžto (proces) jsem se již pokusil nastínit. Pevné sjednocení všech nesociálně demokratických revolučních skupin pod tímto praporem bude možné teprve tehdy, až bude vypracován závazný program *demokratických* požadavků, který skončuje s předsudky o svébytném historickém vývoji Ruska. Vytvoření takové demokratické strany pokládají sociální demokraté samozřejmě za užitečný krok vpřed a jejich činnost zaměřená proti nacionalismu k tomu musí přispívat, musí pomáhat odstraňovat veškeré předsudky a mýty, sjednocovat socialisty pod praporem marxismu a podněcovat ostatní skupiny, aby vytvořily demokratickou stranu.

S touto stranou by se ovšem nemohli „sjednotit“ sociální demokraté, kteří pokládají za nutné, aby byli dělníci samostatně organizováni ve zvláštní dělnické straně, ale dělnictvo by co nejenergičtěji podpořilo každý boj demokratů proti reakčním institucím.

Degenerace nacionalismu v nejtuctovější teorii maloburžoazního radikalismu — o čemž podávají takový názorný důkaz „přátelé lidu“ — nám ukazuje, jak nesmírně chybují ti, kdo šíří mezi dělníky myšlenku boje proti absolutismu, ale neobjasňují jim přitom antagonistický charakter našich společenských vztahů, který způsobuje, že politickou svobodu požadují rovněž ideologové buržoazie, neobjasňují jim historickou úlohu ruského dělníka bojujícího za osvobození veškerého pracujícího obyvatelstva.

Sociálním demokratům se často vytýká, že si činí výhradní právo na aplikaci Marxovy teorie, zatímco prý jeho ekonomickou teorii uznávají všichni socialisté. Vzniká však otázka, zda má smysl objasňovat dělníkům formu hodnoty, podstatu buržoazního zřízení a revoluční úlohu proletariátu, když u nás v Rusku se vykořisťování pracujícího lidu vždy a všude vysvětluje nikoli buržoazní organizací společenského hospodářství, ale třeba nedostatkem půdy, platbami a administrativním útlakem.

Jaký smysl má vysvětlovat dělníkům teorii třídního boje, když jim tato teorie nemůže objasnit ani vztah dělníka k továrníkovi (náš kapitalismus uměle zavedla vláda), nemluvě už o „mase“ „lidu“, který nepatří k vzniklé třídě továrních dělníků?

Jak lze uznávat Marxovu ekonomickou teorii s jejím závěrem o revoluční úloze proletariátu jako tvůrci komunismu prostřednictvím kapitalismu, když se u nás hledají cesty ke komunismu míjející kapitalismus a jím vytvářený proletariát?

Vyzývat za takových podmínek dělníka, aby bojoval za politickou svobodu, znamená samozřejmě totéž jako vyzývat ho, aby tahal za pokrokovou buržoazii kaštany z ohně, protože nelze popírat (je příznačné, že to nepopírali ani narodníci a narodovoljovci), že politická svoboda prospěje především zájmům buržoazie, neusnadní postavení dělnictva, ale pouze... pouze podmínky boje... *proti těžce buržoazii*. Říkám to na adresu těch socialistů, kteří sice neuznávají teorii sociálních demokratů, avšak agitují mezi dělníky, neboť se na vlastní zkušenosti přesvědčili, že jen tam lze najít revoluční síly. Teorie těchto socialistů je v rozporu s jejich praxí a oni sami se dopouštějí velmi závažné chyby tím, že odvracejí dělníky od jejich bezprostředního úkolu — od **ORGANIZOVÁNÍ SOCIALISTICKÉ DĚLNICKÉ STRANY**.*

Tato chyba vznikla přirozeně v době, kdy třídní antagonismy buržoazní společnosti byly ještě zcela nevyvinuté,

* K závěru, že dělníky je nutné vyburcovat k boji proti absolutismu, lze dospět dvěma cestami: *buď* považovat dělníka za jediného bojovníka za socialistický řád a pak vidět v politické svobodě jednu z podmínek usnadňujících jeho boj. To je názor sociálních demokratů. *Nebo* se k dělníkovi obracet prostě jako k člověku, který nejvíce trpí současnými poměry, který už nemá co ztratit a který může co nejradikálněji vystoupit proti absolutismu. To však také znamená nutit ho, aby byl ve vleku buržoazních radikálů, kteří nechtějí vidět za solidaritou všeho „lidu“ proti absolutismu antagonismus mezi buržoazií a proletariátem.

potlačené nevolnictvím, které vyvolávalo solidární protest a boj veškeré inteligence a vytvářelo iluzi o specifickém demokracismu naší inteligence, iluzi o tom, že mezi idejemi liberálů a socialistů není hluboký rozpor. Dnes však hospodářský vývoj tak pokročil, že dokonce lidé, kteří dříve tvrdili, že v Rusku neexistují podmínky pro vznik kapitalismu, přiznávají, že jsme na kapitalistickou cestu vývoje již vstoupili — a to je konec všem iluzím. Složení „inteligence“ se rýsuje stejně jasně jako složení společnosti zabývající se výrobou materiálních hodnot: jestliže v této společnosti neomezeně vládne a poroučí kapitalista, udává tón mezi „inteligencí“ stále rychleji rostoucí hejno kariéristů a zaprodanců buržoazie — a tu je „inteligence“ spokojená a klidná, nepropadá blouznění a dobře ví, co chce. Naši radikálové a liberálové nejenže nepopírají tento fakt, ale naopak jej horlivě zdůrazňují, všemožně dokazují jeho nemorálnost, odsuzují jej, snaží se jej odstranit, zstudit... a vymýtit. Tato naivní snaha *zahanbit* buržoazní inteligenci za její buržoaznost je stejně směšná jako snaha maloburžoazních ekonomů postrašit naši buržoazii (poukazováním na zkušenosti „starších bratří“) tím, že přivádí lid na mizinu, uvaluje na lidi bídu, nezaměstnanost a hlad; toto odsouzení buržoazie a jejích ideologů připomíná odsouzení štiky k smrti utopením v řece. Za touto hranicí se rodí liberální a radikální „inteligence“, která se ohání bezpočtem frází o pokroku, vědě, pravdě, lidu atd., která tak ráda oplakává 60. léta, kdy nebylo svárů, úpadku, deprese a apatie a kdy každé srdce planulo demokracií.

Tito pánové s naivitou sobě vlastní nechtějí za žádnou cenu pochopit, že tehdejší solidarita vyplývala z tehdejších materiálních podmínek, které se nemohou vrátit. Nevolnictví ubíjelo všechny stejně: šafáře, který si nastřádal peníze a chtěl si zařídit život podle svého, stejně jako příčinnivého mužika, který nenáviděl svého pána kvůli dávkám, za to, že se mu vměšoval do hospodářství a vytrhoval ho z práce, stejně jako zproletarizovaného čeledína a zchud-

lého mužika, který se dostával do otrocké závislosti na kupci; nevolnictvím trpěl továrník i dělník, domácí výrobce i faktor. Všechny tyto lidi spojovalo jen to, že nenáviděli nevolnictví: za hranicemi této solidarity začínal nejvyhrocenější hospodářský antagonismus. Jakými nádhernými vidinami musí být opojen člověk, který ani teď nevidí tento antagonismus, jenž už dosáhl tak obrovských rozměrů, který s pláčem přivolává zpět dobu solidarity, i když skutečnost již vyžaduje boj, vyžaduje, aby se každý, kdo nechce — ať **VĚDOMĚ**, či **NEVĚDOMĚ** — pomáhat buržoazii, postavil na stranu proletariátu.

Neuvěříte-li slepě bombastickým frázím o „zájmech lidu“ a zkusíte-li sáhnout jim na zoubek, poznáte, že máte před sebou nejtypičtější ideology maloburžoazie, která sní o zlepšení, podpoře a obnově svého (podle nich „lidového“) hospodářství pomocí různých nevinných pokrokových receptů a vůbec není s to pochopit, že za daných výrobních vztahů bude veškeré takové pokrokářství jen víc a víc proletarizovat masy. „Přátelům lidu“ musíme poděkovat za to, že značně přispěli k odhalení třídního charakteru naší inteligence a tím podpořili marxistickou teorii o maloburžoazním charakteru našich malovýrobců. „Přátelé lidu“ nutně urychlí proces vymírání starých iluzí a mýtů, které tak dlouho mátlly ruské socialisty. „Přátelé lidu“ pošpinili, znehodnotili a zaneřádili tyto teorie tak, že ruští socialisté, kteří je dosud uznávali, stojí nutně před dilematem: buď tyto teorie znovu přezkoumat, anebo je úplně zavrhnout a dát je k dispozici pouze pánům, kteří se samolibou vítězoslávou oznamují *urbi et orbi**, že rolníčtí boháči kupují zdokonalené náradí, a kteří vás s vážnou tváří ujišťují, že je nutné oslavovat lidi, jež omrzelo sedět u karet. A podobně mluví o „lidovém řádu“ a „inteligenci“ nejen zcela vážně, ale i vybroušenými velkolepými frázemi o velkých ideálech, o ideálním pojetí životně důležitých otázek!...

* — celému světu. *Red.*

Socialistická inteligence bude plodně a tvůrčím způsobem pracovat teprve tehdy, až skoncuje s iluzemi a začne hledat oporu ve skutečném, a nikoli toužebně očekávaném vývoji Ruska, ve skutečných, a nikoli možných společenskoekonomických vztazích. Ve své **TEORETICKÉ** činnosti se musí přitom zaměřit na *konkrétní zkoumání všech forem ekonomického antagonismu v Rusku, zkoumání jejich spojitosti a vývojové posloupnosti; musí odhalit tento antagonismus všude, kde je zastřen politickými dějinami, zvláštnostmi právního řádu a zakořeněnými teoretickými předsudky. Musí podat ucelený obraz naší skutečnosti jakožto určitého systému výrobních vztahů, ukázat, že vykořisťování a vyvlastňování pracujícího lidu je za tohoto systému nevyhnutelné, ukázat východisko z tohoto řádu, které naznačuje ekonomický vývoj.*

Tato teorie, založená na podrobném a zevrubném studiu ruských dějin a současnosti, musí odpovědět na požadavky proletariátu, a bude-li vyhovovat vědeckým požadavkům, pak každé vyburcování proletariátu k myšlence protestu povede nevyhnutelně k sociáldemokratismu. Čím hlouběji bude tato teorie propracována, tím rychleji se bude rozvíjet sociáldemokratismus, protože ani nejvychytralejší strážci nynějších poměrů nezabrání, aby proletariát nezačal přemýšlet, už proto ne, že samy tyto poměry nutně a nevyhnutelně vyvolávají stále intenzívnější vyvlastňování výrobců, neustálý růst proletariátu a jeho rezervní armády — a to spolu s růstem společenského bohatství, s obrovským rozmachem výrobních sil a kapitalistickým zespolečenštěním práce. I když na vypracování této teorie je nutné vynaložit ještě mnoho úsilí, socialisté toto dílo určitě vykonají. Zárukou toho je materialismus rozšířený v jejich řadách, jediná vědecká metoda vyžadující, aby každý program přesně vystihl skutečný proces, a zárukou je i úspěch, jehož dosahuje sociální demokracie osvojující si tyto ideje, úspěch, který tak znepokojil naše liberály a demokraty, že jejich tlusté časopisy, jak poznamenal jeden marxista, přestaly být nudné.

Jestliže zdůrazňuji, že teoretická činnost sociálních demokratů je nutná, důležitá a rozsáhlá, rozhodně tím nechci říci, že by měla stát na prvním místě, před činností **PRAKTICKOU***, a už rozhodně ne, že by se praktická činnost měla odkládat až do ukončení práce teoretické. K takovému závěru by mohli dospět jen přívrženci „subjektivní metody v sociologii“ nebo stoupenci utopického socialismu. Vidí-li ovšem někdo úkol socialistů v hledání „jiné (než reálné) cesty vývoje“ země, pak bude přirozeně praktická činnost možná teprve tehdy, až geniální filozofové objeví a ukáží ony „jiné cesty“; a naopak, až budou tyto cesty objeveny a ukázány, skončí teoretická práce a začnou pracovat ti, kdož mají uvést „vlast“ na „nově objevenou“ „jinou cestu“. Úplně jiná je situace, klade-li se socialistům za úkol být ideovými vůdci proletariátu v jeho skutečném boji proti skutečným, opravdovým nepřátelům, kteří stojí na *skutečné* cestě daného společenskoekonomického vývoje. V takové situaci teoretická i praktická práce splývá v jedinou činnost, kterou tak výstižně charakterizoval veterán německé sociální demokracie Liebkecht slovy:

Studieren, Propagandieren, Organisieren.**

Ideovým vůdcem nemůže být ten, kdo se nevěnuje zmíněné teoretické práci, jako jím nemůže být ten, kdo tuto práci neusměrňuje podle aktuálních potřeb, kdo nepropaguje výsledky této teorie mezi dělníky a nepomáhá jim organizovat se.

Bude-li sociální demokracie takto chápat úkoly, vyhne se nedostatkům, kterými tak často trpí socialistické skupiny, a to dogmatismu a sektářství.

* Naopak. Na prvním místě vždy bezpodmínečně stojí praktická činnost propagandistická a agitační, za prvé proto, že teorie pouze reaguje na požadavky vyplývající z praktické činnosti. A za druhé jsou sociální demokraté nezávisle na nich samých nuceni omezovat se příliš často jen na teoretickou činnost, a proto si velice cení každého okamžiku, kdy mohou jednat prakticky.

** Studovat, propagovat, organizovat. Red.

Dogmatismus je neudržitelný tam, kde je nejvyšším a jediným kritériem doktríny její soulad se skutečným procesem společenskoekonomického vývoje; sektářství není možné tehdy, když úkol zní přispět k zorganizování proletariátu a úlohou „inteligence“ je tedy docílit, aby nebylo třeba zvláštních vůdců z jejich řad.

A proto, i když se marxisté v různých teoretických otázkách rozcházejí, byly metody jejich politické činnosti už od vzniku skupiny stejné a zůstávají stejné dodnes.

Politická činnost sociálních demokratů spočívá v tom, že pomáhají rozvíjet a organizovat dělnické hnutí v Rusku a přispívají k tomu, aby nynější roztržštěné pokusy o protest, „vzpoury“ a stávky, jež postrádají vůdčí ideu, přerostly v organizovaný boj **CELÉ** ruské dělnické **TŘÍDY** proti buržoaznímu režimu, za vyvlastnění vyvlastňovatelů, za odstranění společenského řádu založeného na útisku pracujícího člověka. Základním předpokladem této činnosti je, aby všichni marxisté byli přesvědčeni, že ruský dělník je jediným a přirozeným představitelem veškerého pracujícího a vykořisťovaného obyvatelstva v Rusku.*

Přirozeným proto, že je v Rusku vykořisťování pracujícího člověka *všude ve své podstatě kapitalistické*, ponecháme-li stranou zanikající pozůstatky nevolnického hospodářství; vykořisťování masy výrobců je však nevýrazné, rozptýlené a nevyvinuté, kdežto vykořisťování továrního proletariátu je intenzívní, zespolečenštěné a koncentrované. Vykořisťování výrobců je nadto opředeno středověkými formami, různými politickými, právními a zvyklostními kličkami, úskoky a chytristikami, které brání pracujícímu člověku i jeho ideologovi vidět podstatu řádu utlačujícího pracujícího člověka, poznat, kde a jak lze z něho najít východisko. Vykořisťování továrního proletariátu je naopak už zcela

* Člověkem budoucnosti v Rusku je rolník — soudili představitelé rolnického socialismu, narodnici v nejšířším smyslu tohoto slova. Člověkem budoucnosti v Rusku je dělník — soudí sociální demokraté. Tak bylo formulováno v jistém rukopisu marxistické hledisko.

vyvinuté a projevuje se ve své čisté podobě, bez jakýchkoli matoucích jednotlivostí. Dělník už nemůže nevidět, že ho utiskuje *kapitál*, že je nutné bojovat proti *třídě* buržoazie. A tento jeho boj za bezprostřední hospodářské potřeby a za zlepšení vlastního hmotného postavení nevyhnutelně vyžaduje, aby se dělníci organizovali, stává se nezbytně bojem ne proti osobě, ale proti *třídě*, téže třídě, která utiskuje a rdousí pracujícího člověka nejen v továrnách a závodech, ale prostě všude. Proto je právě tovární dělník čelným představitelem veškerého vykořisťovaného obyvatelstva, a k tomu, aby splnil svou vedoucí úlohu v organizovaném a neohroženém boji, se rozhodně nemůže nechat unést nějakými „perspektivami“; stačí, když se *mu* prostě *objasní jeho postavení*, když se mu vysvětlí politickoekonomická struktura systému, který ho utiskuje, nutnost a nevyhnutelnost třídního antagonismu za daného systému. Postavení, jaké má tovární dělník v celkovém systému kapitalistických vztahů, z něho dělá jediného bojovníka za osvobození dělnické třídy, poněvadž teprve vyšší vývojové stadium kapitalismu, strojový velkopřmysl, vytváří materiální podmínky a sociální síly nutné pro tento boj. Nikde jinde, v nižších formách vývoje kapitalismu, tyto materiální podmínky neexistují: výroba je roztržena do tisíců trpasličích hospodářství (která nepřestávají být roztržěnými *hospodářstvími* ani při těch nejvyrovnanějších formách občinové *držby* půdy), vykořisťovaný má většinou ještě nepatrné hospodářství a tím je ještě připoutáván k buržoaznímu systému, proti němuž má bojovat: to brzdí a znesnadňuje rozvoj sociálních sil, které jsou s to svrhnout kapitalismus. Roztržěné, individuální, drobné vykořisťování připoutává pracující k jednomu místu, rozděluje je, nedovoluje jim uvědomit si svou třídní solidaritu, znemožňuje jim sjednotit se a pochopit, že příčinou útisku není ta neb ona osoba, ale celý hospodářský systém. Naproti tomu kapitalistická velkovýroba nevyhnutelně zpřetrhává veškerá pouta dělníka se starou společností, s určitým místem a určitým vykořisťovatelem,

sjednocuje dělníky, nutí je přemýšlet a vytváří podmínky, ve kterých se mohou pustit do organizovaného boje. Právě proto věnují sociální demokraté veškerou svou pozornost a veškerou svou činnost dělnické třídě. Až si její čelní představitelé osvojí ideje vědeckého socialismu, myšlenku historické úlohy ruského dělníka, až se tyto ideje rozšíří a dělnictvo vytvoří pevné organizace, jež přemění nynější roztržitý hospodářský boj dělníků v uvědomělý třídní boj, postaví se ruský **DĚLNÍK** do čela všech demokratických sil, svrhne absolutismus a povede **RUSKÝ PROLETARIÁT** (po boku proletariátu **VŠECH ZEMÍ**) *přímou cestou otevřeného politického boje k* **VÍTĚZNÉ**

KOMUNISTICKÉ REVOLUCI.

Konec.

1894

ными хозяйствами при самых уравнительных формах общинного землевладѣнія), эксплуатируемый болышею частью владѣть. еще крошечнымъ хозяйствомъ и так. обр. привязывается къ той самой буржуазной системѣ, противъ которой долженъ вести борьбу: это задерживаетъ и затрудняетъ развитие тѣхъ социальныхъ силъ, которыя способны ниспровергнуть капитализмъ. Раздробленная, единичная, мелкая эксплуатация привязываетъ трудящихся къ мѣсту, разобщаетъ ихъ, не даетъ имъ возможности уразумѣть своей классовой солидарности, не даетъ возможности объединиться, понимая, что причина угнетенія — не та или другая личность, — а вся хозяйственная система. Напротивъ, крупный капитализмъ неизбежно разрываетъ всякую связь рабочего со старымъ обществомъ, съ определеннымъ мѣстомъ и определеннымъ эксплуататоромъ, объединяетъ его, заставляетъ мыслить и ставить въ условія, дающія возможность начать организованную борьбу. На классъ рабочихъ и обращаютъ социаль-демократы все свое вниманіе и всю свою дѣятельность. Когда передовые представители его усвоятъ идеи научнаго социализма, идею объ исторической роли русскаго рабочего, когда эти идеи получатъ широкое распространеніе и среди рабочихъ создадутся прочныя организаціи, преобразующія теперешнюю разрозненную экономическую войну рабочихъ въ сознательную классовую борьбу, — тогда русскій РАБОЧИЙ, поднявшись во главѣ всѣхъ демократическихъ элементовъ, свалитъ абсолютизмъ и поведетъ РУССКІЙ ПРОЛЕТАРІАТЪ (рядомъ съ Пролетаріатомъ ВСѢХЪ СТРАНЪ) прямой дорогой открытой политической борьбы къ ПОБѢДОНОСНОЙ

КОММУНИСТИЧЕСКОЙ РЕВОЛЮЦІИ.

Конецъ.

1894.

Poslední strana III. sešitu hektografovaného vydání knihy
V. I. Lenina Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují
proti sociálním demokratům?
z roku 1894

Zmenšeno

PŘÍLOHA I

V tabulce uvádím údaje z 24 rozpočtů, o nichž se mluví v textu.

Souhrn údajů o složení a rozpočtech 24 typických rolnických hospodářství v ostrogožském újezdu.

Vysvětlení k tabulce

1. Prvních 21 sloupců je převzato ze sborníku. Ve 22. sloupci jsou shrnuty údaje z osmi sloupců sborníku: příjem za žito, pšenici, oves a ječmen, proso a pohanku, ostatní obiloviny, brambory, zeleninu a seno. Jak byl vypočítán příjem za obiloviny (sloupec 23) s výjimkou otrub a slámy, se vysvětluje v textu. Dále ve 24. sloupci jsou shrnuty údaje z devíti sloupců sborníku: příjem z koní, hovězího dobytka, ovcí, prasat, drůbeže, kůží a vlny, sádla a masa, mléčných výrobků a oleje. Sloupce 25–29 jsou převzaty ze sborníku. Sloupce 30–34 shrnují údaje z dvanácti sloupců sborníku: vydání za žito, pšenici, proso a pohanku, brambory, zeleninu, sůl, olej, sádlo a maso, ryby, mléčné výrobky, vodku a čaj. Ve sloupci 35 jsou shrnuty údaje ze čtyř sloupců sborníku: vydání za mýdlo, petrolej, svíčky, oděv a nádobí. Ostatní sloupce jsou jasné.

2. V 8. sloupci jsou sečteny desjatiny připachtované půdy a desjatiny přidělové orné půdy (tento sloupec je ve sborníku).

3. Dolní čísla ve sloupcích Rozdělení příjmů a vydání vyjadřují *peněžní část vydání a příjmů*. Ve sloupcích 25–28 a 37–42 je celý příjem (vydání) peněžní. Částka v penězích (autor ji samostatně neuvádí) byla stanovena tak, že z hrubého příjmu se odečetlo to, co se spotřebovalo ve vlastním hospodářství.

Kategorie hospodářů a jejich počet		Počet osob obojího pohlaví	Počet pracovníků mužského pohlaví	Zemědělství dělníci	
				Hospodářství, se zemědělský- mi dělníky	Počet zemědě- lských dělníků a dělnic
6 zámožných	Celkem	47	11	6	8
	Průměrně na 1 hospodářství	7,88	1,8	—	—
11 středních	Celkem	92	26	2	2
	Průměrně na 1 hospodářství	8,36	2,4	—	—
7 chudých	Celkem	37	10	2	2
	Průměrně na 1 hospodářství	5,28	1,4	—	—
<i>Celkem</i> 24 hospodářů	Celkem	176	47	10	12
	Průměrně na 1 hospodářství	7,33	1,9	—	—
2 zemědělských dělníci (zahrnuti mezi chudé hospodáře)	Celkem	9	2	—	—
	Průměrně na 1 hospodářství	4,5	1	—	—

Děsatin přidělové půdy	Pacht		Celkem orné půdy	Počet hospodářských budov	Počet podniků	Počet kusů zemědělského nářadí	Dobytěk (kusů)	
	Hospodářství	Děsatin					Tažný	Celkem v pře- počtu na hovězi
5	6	7	8	9	10	11	12	13
132,6	6	52,8	123,4	52	4	224	35	81
22,1	—	8,8	20,6	8,6	—	37,3	5,8	13,5
101,2	10	85,5	140,2	70	—	338	40	89,1
9,2	—	7,7	12,7	6,4	—	30,7	3,6	8,1
57,8	4	19,8	49,8	31	—	108	7	15,3
8,5	—	2,8	7,1	4,4	—	15,4	1	2,2
291,6	20	158,1	313,4	153	4	670	82	185,4
12,1	—	6,6	13	6,4	—	27,9	3,4	7,7
14,4	—	—	6,8	6	—	11	—	1,1
7,2	—	—	3,4	3	—	5,5	—	0,5

Kategorie hospodářů a jejich počet		Hodnota v rublech						
		Budovy	Ostatní nemo- vitý majetek	Inventář	Zařízení	Oděv	Dobytěk a včely	Celkem
		14	15	16	17	18	19	20
6 zámož- ných	Celkem	2 696	2 237	670,8	453	1 294,2	3 076,5	10 427,5
	Prů- měrně na 1 hospod.	449,38	872,83	111,80	75,5	215,7	512,75	1 737,91
11 středních	Celkem	2 862	818	532,9	485,9	2 094,2	2 907,7	8 650,7
	Prů- měrně na 1 hospod.	214,73	28,91	48,44	89,63	190,38	264,33	786,42
7 chudých	Celkem	835	90	112,3	254	647,1	605,3	2 548,7
	Prů- měrně na 1 hospod.	119,28	12,85	16,04	36,29	92,45	86,47	363,38
Celkem 24 hospodá- řů	Celkem	5 893	2 645	1 316	1 142,9	4 035,5	6 589,5	21 621,9
	Prů- měrně na 1 hospod.	245,55	110,21	54,83	47,62	168,14	274,56	900,91
2 zemědělstí dělníci (za- hrnuti mezi chudé hosp.)	Celkem	155	25	6,4	76,8	129,8	9,1	401,6
	Prů- měrně na 1 hospod.	77,5	12,5	3,2	38,4	64,65	4,55	200,8

Celkem úvěrových nedoplatků v rublech	Rozdělení příjmů							
	Z pěstování plodin		Z chovu dobytka	Z včel a sadařství	Z vedlejších výdělků	Z podniků	Různé příjmy	Celkem v rublech
	Celkem	Z toho obilovin						
21	22	23	24	25	26	27	28	29
80	61,2% 3 861,7 1 774,4	2 598,2 1 774,4	15,4% 972,6 396,5	4,3% 271	6,5% 412	5% 820	7,6% 482,2	100% 6 319,5 8 656,1
13,3	643,6	—	162,1	45,2	68,6	53,3	80,4	1 053,2 609,3
857	60,7% 8 163,8 899,9	2 203,8 899,9	16,1% 837,5 423,2	0,7% 36,1	18,8% 979,3	—	3,7% 195,5	100% 5 212,2 2 534
32,4	287,7	—	76,1	3,2	89	—	17,8	473,8 230
233,6	48,7% 689,9 175,25	502,08 175,24	22,9% 324,2 216,6	1,9% 27	23,8% 336,8	—	2,7% 39	100% 1 416,9 794,64
38,4	98,5	—	46,8	3,9	48,1	—	5,5	202,4 113,5
670,6	59,6% 7 715,4 2 849,54	5 304,8 2 849,54	16,5% 2 184,3 1 036,3	2,6% 384,1	18,8% 1 728,1	2,5% 320	5,5% 716,7	100% 12 948,6 6 984,74
27,9	821,5	—	88,9	18,9	72	13,8	29,9	539,5 291,03
50	59,5 3	—	5,7 4,8	—	128,8	—	4	198 140,6
25	29,75	—	2,85	—	64,4	—	2	99 70,3

Kategorie hospodářů a jejich počet		Rozdělení					
		Strava					Odvěv a domáček potřeby
		Celkem	Rostlinná	Ostatní	Z toho		
					Mléko maso apod.	Sůl vodka čaj	
30	31	32	33	34	35		
6 zámožných	Celkem	29,2% 1 500,6 218,7	823,8	676,8	561,3 103,2	115,5	8,2% 423,8 58,6
	Průměrně na 1 hospod.	250,1	—	—	—	—	70,63
11 středních	Celkem	37,6% 1 951,9 257,7	1 337,3 33,4	614,6	534,3 144	80,3	10,6% 548,1 49,5
	Průměrně na 1 hospod.	177,45	—	—	—	—	49,83
7 chudých	Celkem	42,1% 660,8 258,46	487,7 160,96	173,1	134,4 53,8	38,7	14,6% 229,6 26,8
	Průměrně na 1 hospod.	94,4	—	—	—	—	32,8
Celkem 24 hospodářů	Celkem	34,6% 4 113,3 729,86	2 648,8	1 464,5	1 230	234,5	10,1% 1 201,5 134,9
	Průměrně na 1 hospod.	171,39	110,37	61,02	51,25	9,77	50,06
2 zemědělstí dělníci (za- hrnutí mezi chudé hospodáře)	Celkem	81,7 50,7	72,1 42,5	9,6	6,1 4,7	3,5	14,9 4,6
	Průměrně na 1 hospod.	40,85	—	—	—	—	7,45

vydání								Čistý příjem (+) schodek (-)
Chov dobytka	Živý a mrtvý inventář	Dělníci a pasáci	Pachtovné	Daně	Kněžím	Různá vydání	Celkem rublů	
36	37	38	39	40	41	42	43	44
24,9% 1 276,6	9,4% 484,5	13,5% 691,7	6,5% 332	4,9% 253,5	1,1% 56	2,3% 116,5	100% 5 135,2 2 211,5	+ 1 184,3
212,76	80,75	115,29	55,33	42,25	9,33	19,42	855,86 368,6	+ 197,34
21,2% 1 098,2	5% 256	0,9% 47,6	6,8% 351,7	4,9% 254,9	1,3% 69,9	11,7% 609,4	100% 5 187,7 1 896,7	+ 24,5
99,84	28,27	4,88	31,97	23,17	6,35	55,4	471,6 172,5	+ 2,19
15,6% 243,7	7,1% 110,6	1,6% 24,3	6% 94,5	6,5% 101,8	1,8% 28	4,7% 73,2	100% 1 566,5 712,66	- 149,6
34,81	15,8	3,47	13,5	14,54	4	10,46	223,78 101,8	- 21,38
22,2% 2 618,5	7,1% 851,1	6,4% 763,6	6,5% 778,2	5,1% 610,2	1,3% 153,9	6,7% 799,1	100% 11 889,4 4 820,86	+ 1 059,2
109,1	35,46	31,82	32,43	25,43	6,41	33,29	495,39 200,87	+ 44,11
8	53,2	0,4	—	22,6	2,8	3,3	186,9 137,6	+ 11,1
4	26,6	0,2	—	11,3	1,4	1,65	93,45 68,8	+ 5,55

PŘÍLOHA II

Pan Struve se velmi správně ve své kritice Nik. -ona zaměřuje na jeho tezi, že „Marxovo učení o třídním boji a státu je tomuto ruskému ekonomovi naprosto cizí“. Chybí mi odvaha pana Krivenka, abych jen na základě této malé Struvovy noticky (na 4 sloupcích) posoudil systém jeho názorů (jiné jeho články neznám); musím rovněž říci, že nesouhlasím se všemi jeho tvrzeními, a nemohu proto hájit jeho článek jako celek, ale jen některé jeho základní teze. Zmíněná okolnost je však rozhodně zhodnocena velice správně: *základní chyba* pana Nik.-ona je skutečně v tom, že nechápe třídní boj, vlastní kapitalistické společnosti. Stačilo by opravit pouze tuto chybu a z jeho teoretických tvrzení a studií by nutně vyplynuly sociálně demokratické závěry. Ignoruje-li někdo třídní boj, svědčí to skutečně o naprostém nepochopení marxismu a toto nepochopení je nutno vytknout panu Nik.-onovi tím spíše, že se chce vydávat za přísného stoupence Marxových zásad. Může snad někdo, kdo jen trochu zná Marxe, popírat, že učení o třídním boji je těžištěm celého systému jeho názorů?

Pan Nik.-on mohl samozřejmě přijmout Marxovu teorii s výjimkou tohoto bodu snad už také proto, že možná neodpovídá faktům z ruských dějin a přítomnosti, ale pak by za prvé nebylo možné tvrdit, že Marxova teorie objasňuje náš řád, nebylo by možné mluvit dokonce o této teorii a o kapitalismu, protože by bylo nutné teorii přepracovat a vytvořit pojetí nějakého jiného kapitalismu, kterému nejsou vlastní antagonistické vztahy a boj tříd. V každém případě by měl autor co nejpodrobněji zdůvodnit a vysvětlit,

proč nechce říci *B*, když řekl z marxismu *A*. Ale pan Nik.-on se o nic takového ani nepokusil.

Pan Struve z toho zcela správně vyvodil závěr, že nechápe-li pan Nik.-on třídní boj, je *utopista*, protože ten, kdo v kapitalistické společnosti ignoruje třídní boj, ignoruje eo ipso celý skutečný obsah jejího společenskopolitického života, a chce-li uskutečňovat své požadavky, je nutně odsouzen k tomu, aby se vznášel ve sféře neškodných snů. Jestliže to pan Nik.-on nechápe, je *reakcionář*, protože výzvy ke „společnosti“ a „státu“, tj. k buržoazním ideologům a politikům, mohou socialisty tak poplést, že by se spojili s největšími nepřáteli proletariátu, mohou pouze zabrzdit boj dělnictva za osvobození, ale nijak nepřispějí k jeho zesílení, větší cílevědomosti a organizovanosti.

Když už jsem začal mluvit o článku pana Struveho, musím se zmínit i o odpovědi pana Nik.-ona v 6. čísle časopisu *Russkoje bogatstvo*.*

Pan Nik.-on uvádí údaje o pozvolném růstu počtu továrních dělníků, který se opožďuje za růstem obyvatelstva, a uvažuje takto: „Zdá se, že kapitalismus v Rusku nejen neplní své ‚historické poslání‘, ale sám klade meze svému vlastnímu vývoji. Proto mají vlastně naprostou pravdu ti, kdo hledají ‚pro svou vlast jinou cestu vývoje než tu, kterou se ubírala a ubírá západní Evropa‘.“ (A to píše člověk, který uznává, že Rusko se ubírá touž kapitalistickou cestou!) Že kapitalismus neplní své „historické poslání“, vyvozuje pan Nik.-on z toho, že „hospodářský proud, který se staví negativně k občině“ (tj. kapitalismus), „podrývá základy její

* Pan Nik.-on se usilovně snaží svými články v *R. b.* zřejmě dokázat, že mu maloburžoazní radikalismus není tak cizí, jak by se zdálo; že i on je schopen v růstu rolnické buržoazie (č. 6, s. 118 — rozšíření zdokonaleného nářadí, fosfátů etc. mezi „rolníky“) vidět příznaky toho, že „samo *rolnictvo*“ (to, které je hromadně vyvlastňováno?) „chápe, že se nezbytně musí vymanit ze své nynější situace“.

existence, aniž s sebou přináší sjednocující tendence, které jsou tak charakteristické pro západní Evropu a zvláště výrazně se začínají projevovat v Severní Americe“.

Jinými slovy, máme tu onen otřepaný argument proti sociálním demokratům, který vynalezl slovutný pan V. V., jenž posuzoval kapitalismus z hlediska ministerského úředníka řešícího státně důležitou otázku „zavedení kapitalismu do života lidu“: plní-li „poslání“, může dostat povolení, neplní-li, bude „povolení zamítnuto“. Pomineme-li ostatní kvality tohoto důvtipného úsudku, samo „poslání“ kapitalismu chápal přitom pan V. V. — a stejně je chápe zřejmě i pan Nik. -on — tak úžasně nesprávně a úzce, že to je až k nevíře; a nás už ani nemůže překvapit, že své vlastní úzké pojetí bezostyšně přisuzují tito pánové sociálním demokratům: lze je směle pomlouvat jako mrtvé, naštěstí nemají přístup do legálního tisku!

Marx spatřoval pokrokové, revoluční působení kapitalismu v tom, že zespolečenštuje práci a zároveň mechanismem samého procesu „školí, sdružuje a organizuje dělnickou třídu“, učí ji boji, dává směr jejímu „rozhořčení“, sjednocuje ji k „vyvlastnění vyvlastňovatelů“, k uchvácení politické moci a k tomu, aby odňala výrobní prostředky „několika málo uzurpátorům“ a předala je celé společnosti (Kapitál, 650)⁹¹.

To je Marxova formulace.

O „počtu továrních dělníků“ se Marx samozřejmě vůbec nezmiňuje: mluví o soustředění výrobních prostředků a zespolečenštění práce. Je jasné, že tato kritéria nemají s „počtem továrních dělníků“ nic společného.

Avšak naši svérázní vykladači Marxe si to vyložili tak, že zespolečenštění práce za kapitalismu spočívá v práci továrních dělníků pod jednou střechou, a proto se prý stupeň pokrokového působení kapitalismu měří . . . počtem továrních dělníků!!! Přibývá-li továrních dělníků, znamená to, že kapitalismus dobře plní pokrokové poslání; ubývá-li jich, plní „své historické poslání špatně“ (s. 103 článku pana Nik.

-ona) a „inteligence“ by pak měla „hledat pro svou vlast jiné cesty“.

A tak ruská inteligence začíná hledat „jiné cesty“. Hledá a nalézá je už nejedno desetiletí a přitom se usilovně snaží dokázat*, že kapitalismus znamená „nesprávný“ vývoj, neboť vede k nezaměstnanosti a krizím. Před krizí jsme stáli roku 1880 a stejně tak roku 1893. Je na čase opustit tuto cestu, protože je zřejmé, že se nám vede špatně.

A ruská buržoazie „naslouchá a cpe se dál“⁹²: vede se jí skutečně „špatně“, když už neplynou do jejích kapes pohádkové zisky; sborově přizvukuje liberálům a radikálům a díky uvolněnému a levnějšímu kapitálu se horlivě pouští do stavby nových železnic. Vede se „nám“ špatně, protože „my“ jsme na starých místech lid už dočista obrali a musíme přecházet k průmyslovému kapitálu, z kterého se tak nebohatne jako z obchodního: „my“ se teď vydáme do východních a severních okrajových území evropského Ruska, kde je ještě možná „původní akumulace“, z níž plynou stovky procent zisků, a kde ještě zdaleka není dovršen buržoazní rozklad rolnictva. Inteligence to všechno pozoruje a neustále vyhrožuje, že „my“ opět zkrachujeme. A nový krach se skutečně blíží. Velcí kapitalisté ubíjejí spoustu malých, rolníci jsou masově vytlačováni ze zemědělství, které stále ve větší míře ovládá buržoazie; bída, nezaměstnanost a vymírání hladovějícího obyvatelstva nabývají fantastických rozměrů — a „inteligence“ se s klidným svědomím odvolává na svá proroctví, ustavičně běduje nad

* Tyto důkazy nejsou k ničemu, ale ne proto, že by byly nesprávné — vždyť zbídačování, ožebračování a hladovění lidu jsou nesporné a nevyhnutelné průvodní jevy kapitalismu — ale proto, že jsou adresovány do vzduchoprázdna. „Společnost“, ta dokonce pod rouškou demokraticismu hájí plutokratické zájmy, a plutokracie se samozřejmě proti kapitalismu nepostaví. Uvedu jeden úsudek odpůrce, pana N. K. Michajlovského, který jednou napsal: Programy naší vlády sice moc neznáme, ale známe je natolik, abychom si byli jisti, že „zespolečenštění práce“ do nich nespadá.

nesprávnou cestou a dokazuje nepevnost našeho kapitalismu tím, že nemáme zahraniční trhy.

A ruská buržoazie „naslouchá a cpe se dál“. Zatímco „inteligence“ hledá nové cesty, buržoazie se pouští do nákladných staveb železnic do svých kolonií, buduje si v nich trh, zavádí v těchto mladých zemích rozkoše buržoazního zřízení, bleskurychle v nich vychovává průmyslovou a zemědělskou buržoazii a masu výrobců posílá mezi věčně hladovějící nezaměstnané.

Skutečně budou socialisté pořád jen hořekovat nad nesprávnými cestami a dokazovat nepevnost kapitalismu... pomalým růstem počtu továrního dělnictva!!?

Dříve než přejdeme k této bláhové myšlence*, musíme se zmínit o tom, že pan Nik. -on zcela nepřesně reprodukoval kritizovanou pasáž z článku pana Struveho. V jeho článku se praví doslova toto:

„Jestliže autor“ (tj. pan Nik. -on) „poukazuje na rozdílné složení ruského a amerického obyvatelstva, pokud jde o druh zaměstnání — odhaduje se, že v Rusku je 80 % veškerého výdělečně činného (erwerbstätigen) obyvatelstva zaměstnáno v zemědělství, kdežto ve Spojených státech pouze 44 % — nebere v úvahu, že právě kapitalistický vývoj Ruska povede ke zmenšení rozdílu mezi 80 a 44 procenty: lze říci, že v tom tkví jeho historické poslání.“

Můžeme namítnout, že *slova* „poslání“ je tu použito velmi nevhodně, ale myšlenka pana Struveho je jasná: Nik. -on nevzal v úvahu, že kapitalistický vývoj Ruska (sám přiznává, že to je skutečně vývoj kapitalistický) povede ke snižování počtu vesnického obyvatelstva, a to je

* Cožpak lze nazvat tuto myšlenku jinak než bláhovou, když se pokroková úloha kapitalismu neposuzuje podle stupně zespolečenštění práce, ale podle tak kolísavého ukazatele rozvoje *jediného* odvětví společenské práce? Každý ví, že za kapitalistického výrobního způsobu musí být počet dělníků mimořádně nestálý, že závisí na množství druhoradých faktorů, jako jsou krize, početnost rezervní armády, stupeň vykořisťování práce, stupeň její intenzity atd., atd.

obecný zákon kapitalismu. Chtěl-li pan Nik. -on vyvrátit tuto námitku, měl tudíž dokázat *bud*: 1. že si je vědom této tendence kapitalismu, *nebo*: 2. že kapitalismus nemá tuto tendenci.

Místo toho začíná pan Nik. -on rozebírat údaje o počtu našich továrních dělníků (podle jeho výpočtů tvoří 1 % obyvatelstva). Ale cožpak pan Struve mluví o továrních dělnících? Cožpak 20 % obyvatelstva v Rusku a 56 % v Americe jsou tovární dělníci? Cožpak jsou pojmy „tovární dělnictvo“ a „obyvatelstvo, které není zaměstnáno v zemědělství“, totožné? Lze popírat, že také v Rusku klesá počet obyvatelstva zaměstnaného v zemědělství?

Po této opravě, kterou pokládám za nutnou také proto, že pan Krivenko už jednou v témže časopise toto místo překroutil, přejdeme k vlastní myšlence pana Nik. -ona: „náš kapitalismus špatně plní své poslání“.

Za prvé je nesmyslné ztotožňovat počet továrních dělníků s počtem dělníků zaměstnaných v kapitalistické výrobě, jak to činí autor Studií^[20]. Znamená to opakovat (*ba dokonce znásobovat*) chybu maloburžoazních ruských ekonomů, pro něž kapitalismus začíná strojovým velkopřmyslem. Cožpak milióny ruských domácíků výrobců, kteří pracují pro kupce z jejich materiálu za obvyklou mzdu, nejsou zaměstnány v kapitalistické výrobě? Cožpak zemědělství dělníci a nádeníci nedostávají od hospodářů mzdu a neodvádějí jim nadhodnotu? Cožpak dělníci zaměstnaní ve stavebním průmyslu (který se u nás po reformě rychle rozvíjí) nejsou vykořisťováni kapitalisty atd.?^{*}

Za druhé je nesmyslné porovnávat počet továrních děl-

* Kritizují zde pouze *metodu* pana Nik. -ona, jenž posuzuje „sjednocující význam kapitalismu“ podle počtu továrních dělníků. Nemohu se pouštět do rozboru čísel, protože nemám po ruce prameny, kterých pan Nik. -on používá. Musím však poznamenat, že pan Nik. -on sotva vybral vhodné prameny. Nejdříve čerpá údaje za rok 1865 z Vojenského statistického sborníku^[6] a za rok 1890 z Ukazatele továren a závodů^[118] vydaného roku 1894. Vychází mu 829 573 a 875 764 dělníků (kromě horníků). Přírůstek 5,5 % je daleko menší než přírůstek oby-

níků (1 400 000) s veškerým obyvatelstvem a vyjadřovat tento poměr v procentech. To prostě znamená srovnávat nesrovnatelné veličiny: práce schopné obyvatelstvo s obyvatelstvem práce neschopným, obyvatelstvo vyrábějící materiální hodnoty s „ideologickými sociálními skupinami“ atd. Neživí snad každý tovární dělník určitý počet nepracujících rodinných příslušníků? Neživí snad tovární dělníci — kromě svých pánů a celého hejna obchodníků — spoustu vojáků, úředníků a dalších pánů, které připočítáváte k zemědělskému obyvatelstvu a pak stavíte celou tuto pestrou směsici do protikladu k továrnímu dělnictvu? Nebo snad neexistují na Rusi taková zaměstnání jako rybolov

vatelstva (91 miliónů a 61 420 000 — 48,1 %). Na *následující stránce* jsou už jiné údaje: za rok 1865 a za rok 1890 z Ukazatele vydaného roku 1893. Podle nich činí počet dělníků 392 718 a 716 792, přírůstek 82 %. Do toho se však nezahrnuje počet dělníků v průmyslu podléhající spotřební dani, ve kterém bylo zaměstnáno (s. 104) roku 1865 186 053 dělníků a roku 1890 144 332 dělníků. Když sečteme tato čísla s předchozími, docházíme k tomu, že bylo celkem (kromě horníků) v roce 1865 578 771 dělníků a v roce 1890 861 124 dělníků. Při zvýšení počtu obyvatelstva o 48,1 % činí přírůstek 48,7 %. Na pěti stránkách uvádí tedy autor údaje, ze kterých jedny vykazují přírůstek 5 %, kdežto druhé 48 %! A na základě takových odporujících si údajů usuzuje o nepevnosti našeho kapitalismu!!

A dále: proč nepoužil autor údajů o počtu dělníků, které uvádí ve Studiích (tabulka XI a XII) a podle kterých zjišťujeme za *tři roky* (1886—1889) přírůstek dělníků o 12—13 %, tj. přírůstek, který rychle předstihuje růst obyvatelstva? Autor možná namítne, že je to značně krátký časový úsek. Zato však jsou tyto údaje stejnorodé, srovnatelné a velmi věrohodné. To za první! A za druhé, cožpak autor sám těchto údajů nepoužil bez ohledu na krátký časový úsek, když posuzoval růst továrního průmyslu?

Je pochopitelné, že údaje z jediného odvětví společenské práce musí být nepřesvědčivé, opírají-li se o tak kolísající ukazatel stavu tohoto odvětví, jako je počet dělníků. Dovedete si představit, jak bezmezně naivní musí být utopista, když může na základě takových údajů doufat, že se náš kapitalismus zhroutí, že se sám od sebe obrátí v prach a popel, bez úporného boje na život a na smrt! — když chce stavět takové údaje proti nesporné nadvládě a rozvoji kapitalismu ve všech odvětvích společenské práce!

apod., která je také nesmyslné zahrnovat pod zemědělství a stavět proti továrnímu průmyslu? Kdybyste chtěli získat představu o složení obyvatelstva v Rusku podle jeho zaměstnání, bylo by nutné za prvé vyčlenit obyvatelstvo, které vyrábí materiální hodnoty (vyloučit tedy jednak nepracující obyvatelstvo, jednak vojáky, úředníky, kněze apod.), a za druhé pokusit se je rozdělit podle různých odvětví společenské práce. A nelze-li takové výpočty* pod-

* Pan Nik. -on se pokusil o takový výpočet ve Studiích^[20], ale naprosto neúspěšně. Na s. 302 čteme:

„Nedávno byl učiněn pokus stanovit počet všech svobodně najímaných dělníků v 50 guberniích evropského Ruska (S. A. Korolenko, Svobodná námezdní práce, Petrohrad 1892^[32]). Podle šetření zemědělského odboru ministerstva je v 50 guberniích evropského Ruska celkem asi 35 712 000 venkovských práce schopných obyvatel, zatímco v zemědělství, zpracovatelském, důlním, dopravním a jiných odvětvích průmyslu je zapotřebí všehovšudy 30 124 000 pracovních sil. Takže přebývá obrovský počet 5 588 000 naprosto zbytečných dělníků, což je spolu s rodinnými příslušníky podle obvyklého průměru nejméně 15 miliónů lidí.“ (To se opakuje ještě jednou na s. 341.)

Podíváme-li se na toto „šetření“, zjistíme, že bylo „vyšetřeno“ jen to, jak využívají svobodné námezdní práce statkáři. Tomuto šetření pan Korolenko přizpůsobil „přehled“ „zemědělství a průmyslu“ evropského Ruska. V přehledu byl učiněn pokus (nikoli na základě nějakého „šetření“, nýbrž na základě dříve dostupných údajů) rozdělit pracující obyvatelstvo evropského Ruska podle zaměstnání. Pan S. A. Korolenko dospěl k těmto výsledkům: V 50 guberniích evropského Ruska je celkem 35 712 000 dělníků. Z nich je zaměstnáno:

v polním hospodářství	27 435 400	} 30 124 000
při pěstování speciálních plodin	1 466 400	
v továrním a důlním průmyslu	1 222 700	
židé		1 400 400
v lesnictví	asi	2 000 000
při chovu dobytka	asi	1 000 000
v železniční dopravě	asi	200 000
v rybářství	asi	200 000
v domácí výrobě v místě a odcházející za prací, při lovu zvěře apod.		787 200
<i>Celkem</i>		<u>35 712 100</u>

ložit údaji, je lépe se o ně ani nepokoušet a nemluvit nemsyly o 1 % (??!!) obyvatelstva zaměstnaného v továrním průmyslu.

Za třetí — a to je hlavní a zcela nehorázné znetvoření Marxovy teorie o pokrokovém, revolučním působení kapitalismu — jak jste dospěl k tomu, že „sjednocující význam“ kapitalismu se projevuje jen ve sjednocování továrních dělníků? Snad nepřebíráte představy o marxismu z článků o zespolečenštění práce uveřejněných v časopise Otčestvennyje zapiski? To i vy zužujete kapitalismus na práci pod jednou střechou?

Ale ne. Zdálo by se, že Nik. -onovi to nelze vytknout, ponevadž na druhé stránce svého článku v 6. čísle časopisu Ruskoje bogatstvo přesně charakterizuje zespolečenštění práce kapitalismem a správně připomíná oba znaky zespolečenštění: 1. práci pro celou společnost a 2. spojení jednotlivých pracovníků k získání produktu společné práce. Ale jestliže je to tak, proč tedy bylo nutné posuzovat „poslání“ kapitalismu podle počtu továrních dělníků, zatímco toto „poslání“ plní kapitalismus již svým rozvojem a zespolečenštěním práce, již vytvářením proletariátu, vůči němuž tovární dělníci zaujímají postavení pouhého předvoje, avantgardy. Je jistě nesporné, že revoluční hnutí proletariátu závisí i na počtu dělníků, na jejich koncentraci a na stupni jejich vyspělosti atd., ale to všechno ani zdaleka

Takto rozdělil pan Korolenko (ať už dobře, či špatně) podle zaměstnání *všechny* dělníky, kdežto pan Nik. -on vzal svévolně prvé tři rubriky a mluví o 5 588 000 „naprosto zbytečných“ (??) dělnících!

Vedle tohoto lapsu musíme ještě poznamenat, že výpočty pana Korolenka jsou velmi hrubé a nepřesné: počet zemědělských dělníků je stanoven podle jedné všeobecné šablony pro celé Rusko, zvláště je neuvádí neproduktivní obyvatelstvo (protože se pan Korolenko podřizuje antisemitismu vrchnosti a připočítal sem — *židy*! Neproduktivních pracovníků musí být více než 1 400 000: obchodníci, žebráci, tuláci, zločinci atd.), domácích výrobců je moc málo (poslední rubrika: pracujících v místě nebo odcházejících za prací) atd. Podobné výpočty by bylo lépe vůbec neuveřejňovat.

nikoho neopravňuje k tomu, aby omezoval „sjednocující význam“ kapitalismu na počet továrních dělníků. To je nepřipustné zjednodušení Marxovy myšlenky.

Uvedu příklad. Ve své brožuře *Zur Wohnungsfrage** píše Bedřich Engels o německém průmyslu a poukazuje na to, že v žádné jiné zemi kromě Německa — má na mysli jen západní Evropu — není tolik námezdních dělníků, kteří mají zahradu nebo kousek pole. Práví: „*Venkovský domácký průmysl, spojený se sadarstvím nebo zemědělstvím, tvoří širokou základnu mladého německého velkopřůmyslu.*“⁹³ Úměrně tomu, jak roste bída německého maloroľnictva, se tento domácký průmysl stále více rozmáhá (jako v Rusku — dodávám já), přitom však **SPOJENÍ** průmyslu se zemědělstvím není podmínkou **BLAHOBYTU** domáckého výrobce, ale naopak — ještě většího **ÚTISKU**. Protože domácký výrobce je připoután k jednomu místu, musí se spokojit s každou cenou, a proto odvádí kapitalistovi nejen nadhodnotu, ale i velkou část mzdy (stejně jako v Rusku, kde je systém velkovýroby založený na domácké práci velmi rozvinut). Engels pokračuje: „*To je jedna stránka věci, ale má i svůj rub... Rozšiřování domáckého průmyslu strhává však roľnické kraje jeden po druhém do průmyslového pohybu přítomnosti. Právě toto revolucionování zeměděľských krajů domáckým průmyslem rozšířilo průmyslovou revoluci v Německu na mnohem větší oblast než v Anglii a ve Francii... Tím se vysvětľuje, proč se v Německu na rozdíl od Anglie a Francie revoluční děľnické hnutí tak mocně rozšířilo po velké části země a nebylo vázáno výhradně na městská centra. A to zase vysvětľuje klidný, jistý, nezadržitelný postup hnutí kupředu. V Německu je samozřejmé, že vítězné povstání v hlavním městě a v jiných velkých městech bude možné teprve tehdy, až uzraje pro převrat i většina malých měst a velká část venkovských krajů.*“⁹⁴

Tak to vidíte: ne pouze „sjednocující význam kapitalismu“, ale jak se ukazuje, i úspěch děľnického hnutí závisí nejen na počtu továrních děľníků, ale i na počtu... *domác-*

* K bytové otázce. *Red.*

kých výrobců! A naši zastánci svébytnosti historického vývoje Ruska, ignorující čistě kapitalistickou organizaci převážné většiny ruské domácí výroby, ji stavějí do protikladu ke kapitalismu jako nějaký „lidový“ průmysl a „procento obyvatelstva, které bezprostředně podléhá moci kapitalismu“, určují podle počtu továrních dělníků! To připomíná jednu úvahu pana Krivenka: marxisté chtějí veškerou pozornost věnovat továrním dělníkům, ale protože jich je dohromady pouze 1 milión ze 100 miliónů, je to jen maličký výsek života a cele se mu věnovat je totéž jako omezit se na práci ve stavovských nebo dobročinných institucích (R. bogatstvo, č. 12). Továrny a závody jsou prý stejně maličký výsek života jako stavovské a dobročinné instituce!! Vy jste geniální, pane Krivenko! Stavovské instituce snad vyrábějí produkty pro celou společnost? Poměry ve stavovských institucích snad vysvětlují vykořisťování a vyvlastňování pracujícího lidu? Ve stavovských institucích snad máme hledat uvědomělé představitele proletariátu, schopné pozvednout prapor za osvobození dělnictva?

Nepřekvapuje nás, když takové věci slyšíme z úst bezvýznamných buržoazních filozofů, ale když se s něčím podobným setkáváme u pana Nik. -ona, je to poněkud trapné.

V Kapitálu na s. 393⁹⁶ uvádí Marx údaje o složení anglického obyvatelstva. V roce 1861 žilo v Anglii a Walesu celkem 20 miliónů obyvatel. V hlavních odvětvích továrního průmyslu bylo zaměstnáno 1 605 440 osob*. Služebnictva přitom bylo 1 208 648, a jak v poznámce k druhému vydání Marx upozorňuje, tato třída zvláště rychle roste. Teď si představte, že by se v Anglii vyskytli „marxisté“, kteří by ve snaze určit „sjednocující význam kapitalismu“

* 642 607 osob bylo zaměstnáno v textilním průmyslu, při výrobě punčoch a krajek (u nás desetitisíce žen zaměstnaných výrobou punčoch a krajek až neuvěřitelným způsobem vykořisťují „obchodnice“, pro které tyto ženy pracují. Dostávají mnohdy *tři* (sic!) kopějky za den! „Nepodléhají“ snad, pane Nik. -one, „bezprostřední moci kapitalismu“?), dále 565 835 osob je zaměstnáno v uhelných a rudných dolech a 396 998 osob v kovodělných odvětvích a manufakturách.

začali dělit 1,6 miliónu dvaceti milióny!! Vychází 8 % — méně než jedna dvanáctina!!! Jak lze mluvit o „poslání“ kapitalismu, když nesjednotil ani dvanáctinu obyvatel! A přitom rychleji roste třída „domáckých otroků“ — mrtvá, ztracená „společenská práce“, která dokazuje, že „my“ Angličané jdeme „nesprávnou cestou“! Což není jasné, že právě „my“ máme „hledat pro svou vlast jiné“, nekapitalistické „cesty vývoje“?!

Argumentace pana Nik. -ona obsahuje ještě jeden bod: když říká, že náš kapitalismus nemá onen sjednocující význam, který je „tak charakteristický pro západní Evropu a zvláště výrazně se začíná projevovat v Severní Americe“, má zřejmě na mysli dělnické hnutí. Musíme tedy hledat jiné cesty, protože náš kapitalismus nevyvolává k životu dělnické hnutí. Zdá se, že tento argument anticipoval už pan Michajlovskij. Marx operoval s hotovým proletariátem — poučoval pan Michajlovskij marxisty. A na výtku jednoho marxisty, že vidí v bídě jenom bídu, reagoval takto: jako obvykle je tato výtku doslova převzata z Marxe. Když se prý však podíváme na toto místo v Bídě filozofie, shledáme, že se pro naše poměry nehodí, že naše bída není nic jiného než bída. Ve skutečnosti se však z Bídy filozofie ještě nic nedovíme. Marx tam mluví o komunistech staré školy, že v bídě vidí pouze bídu a nevidí její revoluční, destruktivní sílu, která jednou svrhne starou společnost.⁹⁶ Jestliže pan Michajlovskij tvrdí, že se to nehodí pro naše poměry, vychází zřejmě z toho, že se dělnické hnutí „neprojevuje navenek“. K této úvaze za prvé poznamenáváme, že jen nej povrchnější znalost faktů může vést k myšlence, že Marx operoval s hotovým proletariátem. Komunistický program vypracoval Marx už před rokem 1848. Jaké bylo tehdy dělnické hnutí v Německu*? Tehdy neexistovala dokonce ani

* Jak málo početná byla tehdy dělnická třída, lze soudit z toho, že po 27 letech, roku 1875, Marx psal: „Pracující lid v Německu se skládá většinou z rolníků, a ne z proletářů.“⁹⁷ Tohle tedy znamená „operovat (??) s hotovým proletariátem“!

politická svoboda a komunisté pracovali jen v ilegálních kroužcích (jako nyní u nás). Sociálně demokratické dělnické hnutí, které každému názorně ukázalo revoluční a sjednocující úlohu kapitalismu, se zrodilo o dvě desetiletí později, kdy byla teorie vědeckého socialismu už definitivně vytvořena, kdy se ještě více rozvinul velkopřůmysl a mezi dělníky se objevilo mnoho talentovaných a energických širitelů této teorie. Naši filozofové líčí historická fakta v nesprávném světle, když zapomínají, jaké obrovské úsilí vynaložili socialisté, aby zvýšili uvědomění a organizovanost dělnického hnutí, a přisuzují Marxovi ty nejnesmyslnější fatalistické názory. Podle jeho názoru prý organizování a zespolečňování dělníků probíhá samovolně, máme-li tedy kapitalismus, ale přitom postrádáme dělnické hnutí, je to prý proto, že kapitalismus neplní své poslání, a ne proto, že zatím věnujeme velmi málo energie organizování dělníků a propagování teorie mezi nimi. Tuto maloměstácky zbabělou vytáčku našich svérázných filozofů je zbytečné vyvracet: Vyvrací ji veškerá činnost sociálních demokratů všech zemí, vyvrací ji každý veřejný projev kteréhokoli marxisty. Kautsky velmi správně říká: Sociální demokracie, toť spojení dělnického hnutí se socialismem. A proto, aby se pokrokový vliv kapitalismu „projevil“ také u nás, musí se naši socialisté pustit s veškerou energií do práce; musí podrobněji propracovat marxistické pojetí ruských dějin a ruské skutečnosti na základě konkrétnějšího studia všech forem třídního boje a vykořisťování, které jsou v Rusku obzvlášť propletené a zastřené. Musí tuto teorii popularizovat, dělníka s ní seznámit, pomoci mu, aby si ji osvojil, a vypracovat *pro naše poměry NEJVHODNĚJŠÍ organizační formu k rozšiřování sociáldemokratismu a semknutí dělníků v politickou sílu*. A ruští sociální demokraté nejenže nikdy neříkali, že už tuto práci vykonali, že splnili tento úkol ideologů dělnické třídy (práce je to nekonečná), ale naopak vždy zdůrazňovali, že s ní teprve začínají, že ještě mnoho lidí musí vynaložit nemálo úsilí, aby bylo vytvořeno alespoň něco trvalého.

Obvyklá námitka, že náš kapitalismus nepřináší žádný pokrok, se samozřejmě zakládá nejen na neuspokojivém a nepřípustně zjednodušeném pojetí Marxovy teorie, ale ještě také na nesmyslné ideji o iluzorním „lidovém řádu“.

Když se „rolníci“ v neblaze proslulé „občině“ rozpadají na chudáky a boháče, na představitele proletariátu a kapitálu (zejména obchodního), nechtějí v tom naši teoretické vidět zárodečný, středověký kapitalismus, politicko-ekonomickou strukturu vesnice obcházejí a při hledání „jiných cest pro vlast“ zbytečně řeční o modifikacích formy rolnické pozemkové *držby*, se kterou nepřípustně směšují formu ekonomické organizace, jako by uvnitř „rovnostářské občiny“ samé neprobíhal čistě buržoazní rozklad rolnictva. A když tento kapitalismus ve svém vývoji přerůstá úzké formy středověkého, vesnického kapitalismu, podrývá feudální moc držby půdy a nutí už dávno docela ožebračeného a hladovějícího rolníka vzdát se půdy ve prospěch občiny, aby mohla být rovnostářsky rozdělena mezi triumfující kulaky, nutí rolníka odejít, toulat se po celém Rusku, být dlouhou dobu bez práce, dát se najímat dnes u statkáře, zítra u podnikatele budujícího železnice, plahočit se jako pomocný dělník ve městě nebo jako zemědělský dělník u zámožného rolníka atd.; když tento „rolník“ mění pány po celém Rusku a vidí, že všude, kam přijde, je nestoudně okrádán, když vidí, že kolem něj jsou okrádání stejní chudáci, že nekrade pouze „jemnostpán“, ale i „našinec mužik“, jen když má peníze na koupi pracovní síly, když vidí, jak vláda všude vychází vstříc jeho pánům, omezuje práva dělníků a potlačuje jako vzpuru každý pokus o obhajobu jejich nejzákladnějších práv, když vidí, že ruský dělník je nucen stále intenzivněji pracovat, že stále rychleji roste bohatství a přepych — zatímco postavení dělníka se ustavičně zhoršuje, vyvlastňování se stupňuje a nezaměstnanost se stává pravidlem — za této situace hledají naši kritikové marxismu jiné cesty pro vlast, v této době si lámou hlavu hlubokomyslnou otázkou: máme v této si-

tuaci uznat pokrokové působení kapitalismu, když jsme svědky pomalého růstu počtu továrních dělníků, nebo má být náš kapitalismus zavržen a označen za nesprávnou cestu, když tak „špatně, prašpatně plní své historické poslání“.

Není to ušlechtilé, hluboce humánní zaměstnání?

Jací jsou to omezení doktrináři tito zlí marxisté, když říkají, že hledat jiné cesty pro vlast v době, kdy všude v Rusku dochází ke kapitalistickému vykořisťování pracujícího člověka, znamená utíkat před skutečností do sféry utopií, když zjišťují, že své poslání neplní špatně náš kapitalismus, ale ruští socialisté, kteří nechtějí pochopit, že snít o zmírnění staletého hospodářského boje antagonistických tříd ruské společnosti znamená propadat manilovovštině⁹⁸, nechtějí pochopit, že je nutné snažit se dodat tomuto boji organizovanosti a uvědomělosti a pustit se proto do práce nastíněné sociálně demokratickou stranou.

Závěrem nelze nezaznamenat ještě jeden útok pana Nik. -ona proti panu Struvemu v témže 6. čísle R. bogatstva.

Pan Nik. -on praví: „Nemůžeme nechat bez povšimnutí jednu zvláštnost polemiky pana Struveho. Psal pro německou veřejnost, v seriózním německém časopise, ale používal jaksi zcela nevhodných metod. Musíme mít na paměti, že nejen německá, ale i ruská veřejnost vyrostla — „je už dospělá“ — takže se sotva dá nachytat na různé „strašáky“, kterými je zpestřen jeho článek. V každém sloupci se vyskytují slova, jako „utopie“, „reakční program“ apod. Ale běda, tato „strašná slova“ už rozhodně nepůsobí tak, jak by si pan Struve zřejmě přál“ (s. 128).

Pokusíme se zjistit, obsahuje-li polemika pánů Nik.-ona a Struveho „nevhodné metody“, a když ano, kdo jich používá.

Pan Struve je obviňován z užívání „nevhodných metod“

proto, že se v seriózním článku snaží nacytat veřejnost na „strašáky“ a „strašná slova“.

Používat vůči svému odpůrci „strašáků“ a „strašných slov“ znamená podávat velmi zápornou charakteristiku protivníka, která však není jasně a pádně zdůvodněna ani nevyhnutelně nevyplývá z pisatelova hlediska (hlediska jasně vyloženého), nýbrž vyplývá jen z úmyslu někomu vynadat, někoho potupit.

Je jasné, že jen v tomto případě se záporná epiteta mění v „strašáky“. Pan Slonimskij se přece velmi nepříznivě vyslovil o panu Nik. -onovi, ale protože zároveň jasně a přesně formuloval své hledisko průměrného liberála, absolutně neschopného pochopit buržoazní povahu soudobého řádu, naprosto jasně formuloval své úžasné argumenty, lze ho obvinít z čehokoli, jen ne z „nevhodných metod“. Pan Nik. -on se také kriticky vyjádřil o panu Slonimském a mimo jiné mu pro výstrahu a poučení ocitoval Marxova slova, „jež platí i o nás“ (přiznal pan Nik. -on), o *reakčnosti* a *utopičnosti* obhajoby drobné domácí výroby a drobné rolnické pozemkové držby, obhajoby, jíž se dovolává pan Slonimskij, a vytýkal mu „omezenost“, „naivitu“ atd. Článek pana Nik. -ona je tedy „zpestřen“ stejnými epitetami (jsou podtržena) jako článek pana Struveho, ale nemůžeme mluvit o „nevhodných metodách“, protože všechno je zdůvodněno, všechno vyplývá z určitého hlediska a systému autorových názorů, které mohou být nesprávné, avšak respektujeme-li je, nemůžeme pohlížet na odpůrce jinak než jako na naivního, omezeného a reakčního utopistu.

Jak je tomu v článku pana Struveho? Když vytýká panu Nik. -onovi utopismus, ze kterého nutně vyplynul reakční program, a naivitu, naprosto jasně vysvětluje, jak k tomuto názoru dospěl. Za prvé: když pan Nik. -on žádá „zspolečnění výroby“, „apeluje na společnost (sic!) a stát“. To „dokazuje, že Marxovo učení o třídním boji a státu je ruskému ekonomovi naprosto cizí“. Náš stát je „představitelem vládnoucích tříd“. — Za druhé: „Stavíme-li proti sku-

tečnému kapitalismu *imaginární* hospodářský řád, který *musí* přijít prostě proto, že si jej *přejeme*, jinými slovy, chceme-li zespolečenštit výrobu mimo kapitalismus, svědčí to jen o naivním pojetí neodpovídajícím historii.“ S rozvojem kapitalismu, vytlačováním *naturálního* hospodářství, úbytkem venkovského obyvatelstva „moderní stát vystoupí ze soumraku, ve kterém se ještě nachází v naší patriarchální době (mluvíme o Rusku), dostane se na denní světlo otevřeného třídního boje a tu bude nutné hledat pro zespolečenštění výroby jiné síly a faktory“.

Cožpak to není dost jasně a pádně zdůvodnění? Chcete říci, že pan Struve věcně nesprávně interpretuje autorovy myšlenky? Vzal pan Nik. -on skutečně v úvahu třídní boj příznačný pro kapitalistickou společnost? Nikoli. Mluví o společnosti a státu, ale třídní boj ignoruje, vylučuje jej. Tvrdí například, že stát podporoval kapitalismus, místo aby zespolečenštoval práci prostřednictvím občiny atd. Zřejmě soudí, že stát mohl postupovat oběma způsoby, že tedy stojí *mimo třídy*. Není jasné, že obviňovat pana Struveho z vytahování „strašáků“ je *nehorázně* nespravedlivé? Není snad jasné, že kdo si myslí, že náš stát je třídní, musí nutně pokládat za naivního a reakčního utopistu toho, kdo vyžaduje od státu, aby zespolečenštil práci, tj., aby odstranil vládnoucí třídy? A nejen to. Obviňuje-li někdo svého odpůrce z vytahování „strašáků“ a přitom *zamlčuje* jeho názor, ze kterého jeho úsudek vyplynul a který byl přitom jasně formulován, když navíc své obvinění uveřejňuje v cenzurovaném časopise, do kterého protivníkův názor nemůže proniknout, můžeme o takovém člověku soudit, že používá „naprosto nevhodných metod“?

A dále. Druhý argument pana Struveho je formulován stejně jasně. Zespolečenštění práce mimo kapitalismus, prostřednictvím občiny, je nesporně *imaginární* řád, protože ve skutečnosti neexistuje. Tento fakt sám pan Nik. -on líčí takto: Do roku 1861 byly výrobními jednotkami „rodina“ a „občina“ (Studie, s. 106—107). „Malá, rozptýlená, sobě-

stačná výroba se nemohla příliš rozvíjet, proto se také vyznačuje krajní strnulostí a nízkou produktivitou.“ Další změna spočívala v tom, že „společenská dělba práce pronikala stále hlouběji a hlouběji“. Kapitalismus tedy prolomil úzký rámec dřívějších výrobních jednotek a zespolečnil práci celé společnosti. *Toto zespolečnění práce našim kapitalismem přiznává i pan Nik. -on.* Nechce-li se proto opírat při zespolečnění práce o kapitalismus, který už práci zespolečnil, ale o občinu, jejíž rozbití právě způsobilo, že byla poprvé zespolečněna práce celé společnosti, je reakční utopista. To je myšlenka pana Struveho. Můžeme ji pokládat za správnou nebo nesprávnou, nelze však popřít, že z tohoto názoru vyplynul logicky a nutně příkrý úsudek o panu Nik. -onovi a že proto o „strašácích“ tu nemůže být řeči.

A nejen to. Končí-li pan Nik. -on svou polemiku s panem Struvem obviněním, že pan Struve chce připravit rolnictvo o půdu („jestliže se pod pokrokovým programem rozumí zbavení rolnictva půdy, ...pak je autor Studií konzervativců“) — přestože pan Struve přímo prohlásil, že je pro zespolečnění práce, a to pomocí kapitalismu, a že se chce proto opírat o síly, které odhalí „denní světlo otevřeného třídního boje“ — musíme jeho vyjádření označit za naprosto odporující pravdě. A jestliže si uvědomíme, že pan Struve nemohl v cenzurovaném tisku mluvit o silách dostávajících se na denní světlo třídního boje, že tedy odpůrci pana Nik. -ona byl strčen roubík do úst, pak lze stěží popřít, že metoda pana Nik. -ona je naprosto „nevhodnou metodou“.

PŘÍLOHA III

Když mluvím o úzkém pojetí marxismu, mám na mysli samotné marxisty. Při této příležitosti musím poznamenat, že nejnehorázněji je marxismus zjednodušován a znetvořován, pouštějí-li se do jeho výkladu naši liberálové a radikálové na stránkách legálního tisku. Jaký je to výklad! Jen si představte, jak je třeba tuto revoluční doktrínu znetvořit, aby se vměstnala do Prokrustova lože⁹⁹ ruské cenzury! Naši publicisté se s lehkým srdcem pouštějí do této operace: marxismus se v jejich výkladech redukuje asi tak na učení o tom, jak individuální vlastnictví založené na vlastníkově práci prochází za kapitalistického řádu svým dialektickým vývojem, jak se přeměňuje ve svou negaci a potom zespolečenštuje. A v tomto schématu docela vážně spatřují veškerý obsah marxismu, pomíjejí všechny zvláštnosti jeho sociologické metody, pomíjejí učení o třídním boji a pomíjejí zásadní, bezprostřední cíl zkoumání, tj. odhalit všechny formy antagonismu a vykořisťování, aby se jich proletariát mohl snáze zbavit. Není divu, že vzniká něco tak chabého a omezeného, že naši radikálové začínají hořekovat nad ubohými ruskými marxisty. Jakkak by ne! Ruský absolutismus a ruská reakce by nebyly absolutismem a reakcí, kdyby za jejich vlády bylo možné v ucelené podobě, přesně a soustavně vykládat marxismus a objasňovat důsledně jeho závěry! A kdyby naši liberálové a radikálové marxismus důkladně znali (aspoň z německé literatury), styděli by se jej tak znetvořovat na stránkách cenzurovaného tisku. Nemůžete-li teorii vyložit, raději mlčte nebo se omluvte, že nevykládáte zdaleka všechno, že vynecháváte to nejpod-

statnější. Proč však vykládáte z teorie jen útržky a pak vykřikujete, že je omezená?

Vždyť jedině tak lze dospět ke kuriozitám, které jsou možné jen v Rusku: za marxisty jsou vydáváni lidé, kteří nemají ponětí o třídním boji, o nutném antagonismu příznačném pro kapitalistickou společnost a o vývoji tohoto antagonismu, lidé, kteří nemají ponětí o revoluční úloze proletariátu; dokonce i lidé, kteří přicházejí přímo s buržoazními návrhy, jen když se v nich objevují slůvka „peněžní hospodářství“, jeho „nutnost“ a další podobné výrazy, které může uznat za ryze marxistické pouze člověk s takovým důvtipem jako pan Michajlovskij.

Naproti tomu Marx spatřoval hodnotu své teorie v tom, že je to „ve své podstatě teorie kritická* a revoluční“¹⁰⁰. A tento poslední rys je *marxismu* skutečně naprosto a bezpodmínečně vlastní, protože tato teorie si přímo klade za cíl *odhalit* všechny formy antagonismu a vykořisťování v soubodé společnosti, prozkoumat jejich vývoj, dokázat jejich přechodný ráz, nevyhnutelnost jejich přeměny v jinou formu, *a pomoci tím proletariátu, aby co nejrychleji a co nejsnáze skoncoval s jakýmkoli vykořisťováním*. Nezdolná přitažlivá síla, kterou tato teorie působí na socialisty všech zemí, tkví právě v tom, že spojuje přísnou vědeckost, vědeckost nejvyššího stupně (jako poslední slovo vědy o společnosti) s revolučností, a to ne náhodně, nejen proto, že sám zakladatel doktríny měl vlastnosti učence i revolucionáře, ale vnitřně a nerozlučně v samé teorii. Teorii a vědě se tu fakticky klade za úkol pomáhat třídě utlačovaných v jejím nynějším skutečném hospodářském boji.

* Všimněte si, že zde Marx mluví o materialistické kritice, kterou pokládá za jedině vědeckou, tj. o kritice, která konfrontuje politicko-právní, sociální, životní a jiná fakta s ekonomikou, se systémem výrobních vztahů, se zájmy těch tříd, které se nutně vytvářejí na základě všech antagonistických společenských vztahů. Že jsou ruské společenské vztahy antagonistické, o tom může sotva někdo pochybovat. Ale ještě nikdo se nepokusil vzít je za základ *takové* kritiky.

„Neříkáme světu: Přestaň bojovat, celý tvůj boj je nesmysl; my ti dáme to pravé bojové heslo.“¹⁰¹

Podle Marxe je tedy závazným úkolem vědy razit pravé bojové heslo, tj. umět objektivně vysvětlit tento boj jako produkt určitého systému výrobních vztahů, umět *pochopit* nutnost tohoto boje, jeho obsah, průběh a podmínky vývoje. „Bojové heslo“ nemůže razit ten, kdo zevrubně nezkoumá každou jednotlivou formu tohoto boje, kdo nesleduje krok za krokem jeho přechod z jedné formy v druhou, aby dovedl v každém daném okamžiku zhodnotit situaci a nepouštět ze zřetele obecný charakter boje, jeho obecný cíl — důsledně a jednou provždy odstranit každé vykořisťování a každý útisk.

Zkuste porovnat s „kritickou a revoluční“ Marxovou teorií onen neslaný nemastný žvást, který uváděl ve své „kritice“ a proti kterému bojoval „naš známý“ N. K. Michajlovskij, a budete překvapeni, že se mohou skutečně najít lidé, kteří se pokládají za „ideology pracující třídy“ a spokojují se ...onou „slátaninou“, kterou udělali z Marxovy teorie naši publicisté, protože z ní setřeli všechno živoucí.

Pokuste se porovnat s požadavky této teorie naši rolnickou literaturu, která přece také chce vyjadřovat ideologii pracujícího člověka, literaturu věnovanou dějinám a současnému stavu našich ekonomických poměrů a zvláště postavení rolnictva, a budete překvapeni, jak mohla socialisty uspokojit teorie, která se omezovala na zkoumání a líčení útrap a mravoličná kázání o těchto útrapách. Nevolnictví se tu nevysvětluje jako určitá forma hospodářské organizace plodící určité vykořisťování, určité antagonisticke třídy, určité politické, právní a jiné poměry, ale prostě jako nešvary statkářů a nespravedlnost vůči rolníkům. Rolnická reforma se tu nevysvětluje jako střetnutí určitých hospodářských forem a určitých ekonomických tříd, ale jako opatření vrchnosti, jež „zvolila“ omylem „nesprávnou

cestu“, přestože měla nejušlechtilejší úmysly. Poreformní Rusko se vysvětluje jako odchýlení od správné cesty, provázené útrapami pracujícího člověka, a ne jako určitý systém antagonistických výrobních vztahů, který se určitým způsobem vyvíjí.

Ostatně tato teorie dnes nesporně pozbyla veškeré vážnosti, a čím dříve ruští socialisté pochopí, že při nynější úrovni vědomostí nemůže revoluční teorie existovat mimo rámec marxismu, čím rychleji vynaloží všechno své úsilí na aplikaci této teorie na Rusko — a to teoreticky i prakticky — tím jistější a rychlejší bude úspěch revoluční práce.

Pro názornou ilustraci rozkladu, který vnášejí pánové „přátelé lidu“ do nynější „ubohé ruské mentality“ svou výzvou k inteligenci, aby svým kulturním vlivem na „lid“ pomohla „vytvořit“ solidní, skutečný průmysl atd., uvedeme názor lidí, jejichž způsob myšlení je úplně jiný než náš, a to názor „narodopravců“, přímých a bezprostředních potomků narodovoljovců. Viz brožuru Naléhavá otázka^[2] z roku 1894, kterou vydala strana Narodnoje pravo.

Narodopravovci nejdříve skvěle reagovali na názory těch narodníků, kteří tvrdí, „že v žádném případě, dokonce ani v případě naprosté svobody, se Rusko nesmí vzdát své hospodářské organizace zajišťující (!) pracujícímu člověku samostatné postavení ve výrobě“, a kteří tvrdí, že „nepotřebujeme politické reformy, ale systematické, plánovitě uskutečněné reformy hospodářské“, a dále pokračují:

„Nejsme obhájci buržoazie, tím méně ctitelé jejích ideálů; kdyby však zlý osud dal lidu na vybranou buď „plánovitě hospodářské reformy“ pod ochranou obvodních policejních náčelníků, kteří je žárlivě střeží před úklady buržoazie, anebo tuto buržoazii spolu s politickou svobodou, tj. za podmínek *zajišťujících* lidu možnost organizovaně hájit své zájmy, pak si myslíme, že kdyby lid zvolil druhou možnost, byla by to vyslovená výhra. My dnes nemáme „politické reformy“, které by chtěly lid připravit o jeho zdánlivě sa-

mostatnou hospodářskou organizaci, ale máme to, co všichni a všude obvykle pokládají za buržoazní politiku, jež se projevuje nejhorším vykořisťováním práce lidu. Nemáme dnes ani příliš mnoho, ani příliš málo svobody, ale máme ochranu stavovských zájmů, po které už netouží statkáři ani kapitalisté v konstitučních zemích. Nemáme ‚buržoazní parlamentarismus‘, společnost je na hony vzdálena řízení — máme ale pány Najděnovy, Morozovy, Kazy a Nělovy, kteří chtějí své zájmy obehnat čínskou zdí, a představitele ‚naší věrné šlechty‘, kteří se nestydí požadovat bezúročný úvěr ve výši 100 rublů na děsjatinu. Ti jsou zváni do komisí, každý je s úctou vyslechné, jejich hlas rozhoduje o nejdůležitějších otázkách hospodářského života země. Ale kdo a kde vystupuje na obranu lidu? Nejsou to snad obvodní policejní náčelníci? Nejsou snad zemědělské pracovní oddíly navrhovány ve prospěch lidu? Neprohlásil snad vologedský gubernátor ve svém oběžníku otevřeně, ba až cynicky, že lid dostal pozemkové příděly jedině proto, aby platil daně a plnil povinnosti? Gubernátor jen formuloval a nahlas vyslovil to, co svou politikou fatálně prosazuje samoděržaví či lépe řečeno byrokratický absolutismus.“

Ať mají narodopravovci ještě jakkoli mlhavé představy o „lidu“, jehož zájmy chtějí hájit, o „společnosti“, ve které stále spatřují důvěryhodný orgán hájící zájmy práce, v každém případě je nutné přiznat, že vytvoření strany Narodnoje pravo je krokem vpřed, krokem k definitivnímu zavržení iluzí a vidin o „jiných cestách pro vlast“, k smělému uznání skutečných cest a k tomu, aby se na jejich podkladě hledaly síly pro revoluční boj. Jasně se tu projevuje snaha vytvořit demokratickou stranu. Mluvím jen o „snaze“, protože narodopravovci neuplatňují bohužel důsledně své základní hledisko. Stále ještě mluví o sjednocení a svazku se socialisty a nechtějí pochopit, že zatahovat dělníky do pouhého politického radikalismu znamená jen odtrhovat dělnickou inteligenci od dělnické masy, znamená odsuzovat dělnické hnutí k bezmocnosti, protože hnutí

může být silné jen tehdy, bude-li důsledně a všestranně prosazovat zájmy dělnické třídy, povede-li proti kapitálu hospodářský boj, který nerozlučně splývá s politickým bojem proti přísluhovačům kapitálu. Nechtějí pochopit, že všechny revoluční síly se daleko snáze „sjednotí“, když budou představitelé jednotlivých zájmů* organizováni zvlášť a v určitých případech budou obě strany postupovat jednotně. Stále ještě nazývají svou stranu „sociálně revoluční“ (viz Manifest strany Narodnoje pravo z 19. února 1894), ačkoli se současně omezují výhradně na politické reformy a velmi úzkostlivě se vyhýbají našim „prokletým“ socialistickým problémům. Strana, která tak horlivě vyzývá k boji proti iluzím, by neměla v jiných vyvolávat iluze již prvními slovy svého „manifestu“; neměla by mluvit o *socialismu* tam, kde není nic kromě *konstitucionalismu*. Opakují však, že nelze hodnotit narodopravovce a nebrat v úvahu, že pocházejí z narodovoljovců. Proto musíme uznat, že dělají krok vpřed, když výhradně politický boj, který nemá vztah k socialismu, zdůvodňují výhradně politickým programem. Sociální demokraté přejí narodopravovcům z celého srdce úspěch, přejí si, aby jejich strana rostla a vzkvétala, aby se více sblížila s těmi sociálními silami, které vycházejí z daného ekonomického řádu** a jejichž *životní zájmy* jsou opravdu úzce spjaté s *demokratismem*.

Smířlivecké, zbabělé, sentimentálně utopické narodnictví „přátel lidu“ se dlouho neudrží, bude-li napadeno z obou stran: političtí radikálové je budou kritizovat za to, že

* Vždyť oni sami protestují proti víře v zázračnost inteligence, sami mluví o nutnosti zapojit do boje lid. A k tomu je přece nutné spojit tento boj s určitými životními zájmy a rozlišovat tedy jednotlivé zájmy a každý zvlášť uplatňovat v boji... Budou-li se však jednotlivé zájmy zastírat pouhými politickými požadavky, jimž rozumí jen inteligence, není to další krok zpět, neznamená to znovu se omezit pouze na boj inteligence, jejíž bezmocnost jsme právě teď uznali?

** (Tj. kapitalistického) — a neuznávají za nutné odmítat tento řád a neúprosňe proti němu bojovat.

jsou schopni důvěřovat *byrokracii* a že nechápou bezpodmínečnou nutnost politického boje; sociální demokraté za to, že se snaží vystupovat málem jako socialisté, ačkoli nemají se socialismem nic společného, ačkoli vůbec nechápou příčiny útlaku pracujícího člověka a charakter probíhajícího třídního boje.

E K O N O M I C K Ý O B S A H
N A R O D N I C T V Í
A J E H O K R I T I K A
V K N I Z E
P A N A S T R U V E H O
(Odraz marxismu
v buržoazní literatuře)

KE KNIZE P. STRUVEHO
KRITICKÉ POZNÁMKY K OTÁZCE
EKONOMICKÉHO VÝVOJE RUSKA
PETROHRAD 1894¹⁰²

*Napsáno koncem roku 1894 až
počátkem roku 1895
Otištěno roku 1895 ve sborníku
Matérialy k charakterístike
našego chozjajstvennogo razvitija
S. Petěrburg
Podepsán K. Tulin*

*Podle textu sborníku
Matérialy k charakterístike
našego chozjajstvennogo razvitija
porovnaného s textem sborníku
Vl. Iljin, Za 12 let, 1907*

МАТЕРІАЛЫ

КЪ ХАРАКТЕРИСТИКЪ

НАШЕГО ХОЗЯЙСТВЕННОГО РАЗВИТІЯ.

СБОРНИКЪ СТАТЕЙ.

С.-ПЕТЕРБУРГЪ

Типографія П. П. Солякина, Стрѣмянная ул., № 12 -

1895

Titulní list sborníku, v němž byla otištěna Leninova práce
Ekonomický obsah narodnictví a jeho kritika v knize pana Struveho
z roku 1895

Kniha pana Struveho je systematickou kritikou narodnictví v širokém smyslu tohoto slova — jako teoretické doktríny, která určitým způsobem řeší velmi závažné sociologické a ekonomické otázky, i jako „soustavy dogmat ekonomické politiky“ (s. VII). Už jen vytyčením takového úkolu by mohla kniha vzbudit značný zájem; avšak ještě významnější je v tomto ohledu stanovisko, z něhož kritika vychází. Autor o něm v předmluvě píše:

„V některých hlavních otázkách se (autor) přiklání k názorům, jež se naprosto jasně vyhranily v literatuře, avšak necítí se nikterak vázán literou a kodexem nějaké doktríny. Není nakažen ortodoxností“ (s. IX).

Z celého obsahu knihy je zřejmé, že těmito „názory, jež se naprosto jasně vyhranily v literatuře“, jsou míněny názory marxistické. Klademe si otázku, které z těch „některých hlavních“ tezí marxismu autor akceptuje a které odmítá? A proč a do jaké míry? Přímo odpověď na tuto otázku autor nedává. Máme-li si tedy ujasnit, co vlastně lze v této knize považovat za marxistické, které teze doktríny autor akceptuje a jak důsledně se jimi řídí, které odmítá a co z toho v takových případech vychází, má-li nám to být všechno jasné, je třeba knihu podrobně rozebrat.

Obsah knihy je velmi různorodý: autor nejprve podává výklad „subjektivní metody v sociologii“, kterou naši narodníci přejímají, kritizuje ji a staví proti ní metodu „historickoekonomického materialismu“. Poté předkládá ekonomickou kritiku narodnictví, za prvé na základě „všelidské zkušenosti“ (s. IX) a za druhé na základě údajů ruských

hospodářských dějin i současnosti. Zároveň kritizuje i dogmata narodnické ekonomické politiky. Tento různorodý obsah (při kritice nejvýznamnějšího myšlenkového směru naší společnosti naprosto nevyhnutelný) určuje i formu rozboru: musíme sledovat krok za krokem autorův výklad a zastavovat se přitom u každé skupiny jeho argumentů.

Než však přikročíme k rozboru knihy, pokládám za nutné uvést ještě jedno předběžné vysvětlení. Úkolem této stati je podat kritiku knihy pana Struveho z hlediska člověka, který se „přiklání“ ve *všech* (a nikoli jen v „některých“) „hlavních otázkách k názorům, jež se naprosto jasně vyhranily v literatuře“.

Tyto názory byly už nejednou předmětem kritického výkladu na stránkách liberálně narodnického tisku a tento výklad je zatemnil až hrůza — ba co víc, zkomolil je, protože k nim přimíchal hegelovství, které s nimi nemá nic společného, „pevné přesvědčení, že každá země musí projít fází kapitalismu“, a mnoho jiných nesmyslů už čistě v duchu listu *Novoje vremja*.

Komolena byla zejména praktická stránka doktríny, její aplikace na ruské poměry. Naši liberálové a narodníci, neochotní pochopit, že doktrína ruského marxismu vychází z naprosto jiného pojetí ruské skutečnosti, konfrontovali tuto doktrínu se svým starým názorem na tuto skutečnost. Výsledkem byly nejen naprosté nesmysly, ale navíc ještě velice absurdní obvinění marxistů.

Proto soudím, že k rozboru knihy pana Struveho nemůžeme přikročit dříve, než přesně vymezíme své stanovisko k narodnictví. Kromě toho je třeba předem konfrontovat narodnické a marxistické názory, abychom pak mohli objasnit četné pasáže recenzované knihy, která se omezuje na objektivní stránku doktríny, a praktických závěrů si takřka vůbec nevšímá.

Tato konfrontace nám ukáže, jaká jsou společná východiska narodnictví a marxismu a v čem se zásadně liší. Zde je vhodnější obrátit se k starému ruskému narodnictví, pro-

tože za prvé dosahuje mnohem vyšší úrovně než narodnictví dnešní (reprezentované takovými orgány, jako je Russkoje bogatstvo), pokud jde o důslednost a propracovanost, a za druhé se v něm uceleněji projevují lepší stránky narodnictví, k nimž se v některých bodech přiklání i marxismus.

Vezměme tedy jedno z oněch professions de foi* starého ruského narodnictví a sledujme krok za krokem jeho autora.

* — vyznání víry. *Red.*

KAPITOLA I

PODROBNÝ KOMENTÁŘ K TEXTU NARODNICKÉHO PROFESSION DE FOI

V CCXLII. svazku časopisu *Otčestvennyje zapiski** vyšel nepodepsaný článek *Nové osení na národní nivě*, který jasně vyzdvihuje pokrokové rysy narodnictví proti ruskému liberalismu.

Autor začíná slovy, že protestovat proti „těm, kdo se pozvedli z lidových vrstev a dostávají se na vyšší stupeň společenského žebříčku“, se „dnes“ považuje „málem za zradu“.

„Ještě nedávno si jeden literární osel zaryl do časopisu *Otčestvennyje zapiski* za *pesimistický postoj vůči lidu*, jak se vyslovil o stručné recenzi knížky Zlatovratského, v níž kromě pesimistického postoje vůči lichvářství a demoralizujícímu vlivu vydrídušství nebylo vůbec nic pesimistického; a když pak Gleb Uspenskij napsal komentář ke svým posledním fejetonům (*Otčestvennyje zapiski*, č. 11, 1878), tu se liberální bahno rozhýbalo zrovna jako v té pohádce... a kde se vzala, tu se vzala, objevila se taková spousta obhájců lidu, že jsme se až upřímně podivili, kolik má náš lid přátel... Nemohu nesympatizovat... se vzrůstem zájmu o krásy vesnice a o to, jak se k ní chovají naši literární chasníci nebo lépe řečeno ne chasníci, ale staří záletníci z řad pánů šlechticů a lokajů i mladého kupectva... Zpívat vesnici serenády a ‚házet po ní očkem‘ zdaleka ještě neznamená milovat ji a vážit si jí, stejně jako poukazovat na její nedostatky zdaleka ještě neznamená chovat se k ní nepřátelsky. Zeptáte-li se samotného Uspenského..., k čemu spíš tíhne a v čem vidí větší záruky pro budoucnost — zda ve vesnici nebo ve starošlechtické a novoměšťanské vrstvě, pak zcela bezpochyby řekne, že ‚ve vesnici‘.“

Tato pasáž je velmi charakteristická. Za prvé názorně ukazuje, v čem je podstata narodnictví: v protestu proti nevolnictví (starošlechtická vrstva) a buržoaznosti (novo-

* Rok 1879, č. 2, *Sovremennoje obozrenije*, s. 125—152^[71].

měšťanská vrstva) v Rusku z *hlediska rolníka, malovýrobce*. Za druhé se v ní zároveň ukazuje to, jak je tento protest nereálný, jak ignoruje fakta.

Existuje snad někde „vesnice“ *mimo* „starošlechtický“ nebo „novoměšťanský“ řád? Nebudovali a nebudují snad „vesnici“ podle svého příslušníci obou těchto vrstev? Vesnice — to je právě „vrstva“ zčásti „starošlechtická“ a zčásti „novoměšťanská“. Ať se podíváte na vesnici z kterékoli strany — budete-li ovšem chtít zjišťovat pouze skutečnost (a jedině o to tu jde), a ne možnosti — nedokážete v ní najít nic jiného, žádnou třetí „vrstvu“. A jestliže narodníci něco takového *nalézají*, pak jedině proto, že pro stromy nevidí les, že pro formu *držby* půdy jednotlivých rolnických občin nevidí ekonomickou organizaci celého ruského společenského hospodářství. Tato organizace, měnící rolníka ve výrobce zboží dělá z rolníka maloburžou, drobného izolovaného podnikatele vyrábějícího pro trh. Proto tato organizace vylučuje možnost hledat „záruky pro budoucnost“ *v tom, co už bylo*, a nutí je hledat *v tom, co teprve přichází* — nikoli na „vesnici“, v níž kombinace „starošlechtické“ a „novoměšťanské“ vrstvy úžasně zhoršuje pozice práce a zbavuje ji možnosti bojovat proti vládcům „novoměšťanského“ řádu, neboť sama protikladnost jejich zájmů k zájmům práce není ještě dostatečně vyvinuta — nýbrž hledat je v plně rozvinuté, důsledně „novoměšťanské“ vrstvě, jež se už nadobro zbavila „starošlechtických“ příkras, zespolečenštila práci, vyhrotila a prokázala sociální protikladnost, která na vesnici existuje teprve v zárodečné, tlumené podobě.

Nyní je třeba vyznačit teoretické rozdíly mezi doktrínami, *jež vedou* k narodnictví a k marxismu, mezi *dvojitým pojetím* ruské současnosti a historie.

Sledujme autora dále.

Ujišťuje „rozhořčené panstvo“, že vzájemný poměr mezi chudobou lidu a jeho morálkou chápe Uspenskij

„lépe než mnozí obdivovatelé vesnice, pro něž... je vesnice... něco

jako liberální legitimace, kterou si v takové době, jako je naše, obvykle opatřují všichni dostatečně mazaní a praktičtí buržoové“.

Vy si teď, pane narodniku, myslíte: proč se děje něco tak smutného a pro člověka, který chce zastupovat zájmy práce, něco tak urážlivého, že se to, v čem spatřuje „záruky pro budoucnost“, obrací v „liberální legitimaci“? Tato budoucnost musí vylučovat buržoazii; avšak to, čím chcete k této budoucnosti dospět, „praktičtí a dostatečně mazaní buržoové“ nejen neodmítají, nýbrž naopak ochotně akceptují, a to jako svou „legitimaci“.

Co soudíte: byl by takový skandál vůbec myslitelný, kdybyste neukazoval „záruky pro budoucnost“ tam, kde jsou sociální protiklady tohoto řádu — v němž vládne „praktičtí a dostatečně mazaní buržoové“ — teprve v nerozvinutém, zárodečném stavu, nýbrž tam, kde jsou rozvinuty až do krajnosti, do nec plus ultra, kde se tedy nelze omezovat na uklidňující léky a polovičatá opatření, kde nelze využívat desiderata pracujících ve svůj prospěch a kde je už otázka vyhrocena na ostří nože?

Cožpak vy sám o něco dále neříkáte:

„Pasivní přátelé lidu nechtějí pochopit prostou věc, že všechny síly působící ve společnosti se obvykle skládají ve dvě vzájemně protikladné výsledné síly a že pasivní síly, které se zřejmě boje neúčastní, slouží jedině té síle, která má v dané chvíli převahu“ (s. 132).

Vymyká se snad vesnice této charakteristice, je snad jakýmsi zvláštním světem, v němž tyto „vzájemně protikladné síly“ a boj neexistují, aby se o ní mohlo mluvit jen povšechně a bez obav, že se tím přihraje „oné síle, která má převahu“? A když už se mluví o boji, je snad důvod začínat tam, kde je obsah tohoto boje zatemněn spoustou vedlejších okolností, které nedovolují tyto vzájemně protikladné síly rázně a jednou provždy od sebe oddělit a které nedovolují zřetelně rozpoznat hlavního nepřítele? Není snad zřejmé, že program, který proklamuje autor na konci článku — vzdělání, rozšíření rolnické držby půdy a snížení daní — nemůže ani trochu ohrozit toho, kdo má pře-

vahu, kdežto poslední bod programu — „organizování lidového průmyslu“ — už přece předpokládá, že k boji nejen došlo, ale že už také vítězně skončil? Váš program pomíjí antagonismus, jehož existenci jste musel sám přiznat. Proto váš program nenahání vladařům „novoměšťanské vrstvy“ žádný strach. Váš program je maloburžoazní fantazie. A právě proto se hodí jedině k tomu, aby byl „liberální legitimací“.

„Lidé, pro něž je vesnice abstraktní pojem a mužik abstraktní Narcis, se mýlí i tehdy, když říkají, že vesnici je třeba jen chválit a tvrdit, že skvěle odolává všem rozkladným vlivům. Je-li vesnice v takové situaci, že se musí každý den rvát o kopějku, odírají-li ji lichváři, podvádějí kulaci a utlačují statkáři, bývají-li vesničané bití na volostní správě — může to snad neovlivnit její morálku?... Stává-li se rubl, tato kapitalistická luna, dominujícím bodem venkovské krajiny, upínají-li se k němu všechny zraky, veškeré tužby a duševní síly, stává-li se cílem života a měřítkem osobních schopností, je snad možné tento fakt tajit a říkat, že mužik je takový prostáček z pohádky, který peníze vůbec nepotřebuje? Jsou-li na vesnici zjevné tendence k nesvářům, bují-li tam kulactvo a snaží-li se podmanit si nejubožejší rolníky jako zemědělské dělníky, rozvrátit občinu atd., je snad možné, táž se, všechna tato fakta tajit?! Můžeme si přát, aby byla důkladněji a všestranněji zkoumána, můžeme si je vysvětlovat tísnivými podmínkami chudoby (lidé z hladu kradou a vraždí a v krajních případech se i navzájem pojídají), ale rozhodně je nelze tajit. Zatajovat je znamená obhajovat status quo, obhajovat ono proslulé *laissez faire, laissez aller**, dokud se tyto smutné jevy nerozrostou do strašlivých rozměrů. Přikrášlovat pravdu je ostatně vždycky zbytečné.“

A opět, jak je tato charakteristika vesnice výstižná a jak nanicovaté závěry se z ní dělají! Jak správně jsou fakta vylíčena a jak uboze jsou vysvětlena a pochopena! Znovu tu vidíme obrovskou propast mezi požadavky na ochranu práce a prostředky k jejich uskutečnění. Kapitalismus na vesnici není pro autora nic víc než „smutný jev“. Přestože vidí týž kapitalismus ve velkém i ve městě, přestože vidí, jak si kapitalismus podřídil nejen všechny oblasti práce lidu, nýbrž i „pokrokovou“ literaturu, která proklamuje

* — ponechte věcem volný průchod. *Red.*

buržoazní opatření jménem lidu a pro lid — přesto nechce uznat, že tu jde o zvláštní organizaci našeho společenského hospodářství, a utěšuje se lichými nadějemi, že je to pouze smutný jev způsobený „tísňivými podmínkami“. Kdybychom se prý nedrželi teorie nezasahování, mohli bychom tyto podmínky odstranit. Ano, tohle nešťastné *kdyby!* Ale na Rusi ještě nikdy neexistovala politika nezasahování, vždycky se zasahovalo... ve prospěch buržoazie, a jedině sladké snění „odpolední siesty“ může zplodit naději, že se situace změní bez „nového rozdělení sociálních sil mezi třídami“, jak tvrdí pan Struve.

„Zapomínáme, že naše společnost potřebuje ideály — politické, občanské a jiné — hlavně proto, aby až je bude mít, nemusela už na nic myslet, a že je tato společnost nevyhledává s mladickým vzrušením, nýbrž v rozpoložení odpolední siesty, a že pak své rozčarování neprožívá v duševních mukách, nýbrž s lehkou myslí arkádského prince. Taková je alespoň převážná většina naší společnosti. Tato společnost žádné ideály vlastně ani nepotřebuje, neboť je už syta a plně uspokojena zažívacími procesy.“

To je skvělá charakteristika naší liberálně narodnické společnosti.

Ptáme se, kdo je teď důslednější: zda „narodníci“, kteří se nepřestávají obírat a piplat s touto „společností“, servírují jí líčení hrůz „blížícího se“ kapitalismu a „hrozícího zla“*, jak se vyjádřil autor článku, a vyzývají příslušníky této společnosti, aby opustili nesprávnou cestu, na kterou jsme „my“ zašli, atd., či marxisté, kteří jsou tak „omezení“, že se rázně distancují od společnosti a soudí, že je třeba obracet se výhradně k těm, kteří nejsou „uspokojeni“ a *nemohou se uspokojit* „zažívacími procesy“, kteří ideály potřebují, pro které jsou ideály každodenním chlebem?

Takhle může usuzovat jen lyceistka, pokračuje autor. To „svědčí o hlubokém úpadku myšlení a cítění... dosud nikdy neexistovala navenek tak slušná, uhlazená, nevinná a současně hluboká de-

* Hrozícího komu? Zažívacím procesům? Kapitalismus jim nejen „nehrozí“, ale naopak slibuje nejlahodnější a nejvybranější pochoutky.

moralizace. Tato demoralizace je veskrze vymožeností našich moderních dějin a měšťanské kultury [tj. přesněji řečeno buržoazních, kapitalistických poměrů. K. T.], jež se rozbujela v atmosféře panské zhyčkanosti, šlechtické sentimentality, nevzdělanosti a lenosti. Měšťanstvo vneslo do života svou vědu, svůj mravní kodex i svá sofizmata“.

Zdálo by se, že autor zhodnotil skutečnost tak výstižně, že se z toho dá pochopit i jediné možné východisko. Padá-li veškerá vina na naši buržoazní kulturu, nemohou tedy existovat žádné jiné „záruky pro budoucnost“ kromě „antipoda“ této buržoazie, protože on jediný se s konečnou platností „diferencoval“ od této „měšťanské kultury“, zaujal k ní definitivně a nezvratně nepřátelské stanovisko a není schopen žádných kompromisů, z nichž lze tak snadno vyrábět „liberální legitimace“.

Ale není to tak. Můžeme se ještě na chvílku oddat snění. „Kultura“ je opravdu samo „měšťanství“ a sám úpadek. Vždyť to je ale právě výsledek staré panské zhyčkanosti (autor teď přece sám přiznal, že tuto kulturu vytvořily moderní dějiny, tytéž dějiny, které také zničily starý panský stav) a lenosti, tedy cosi náhodného, co nemá pevné kořeny atd., atd. A dál pokračují fráze, které nemají žádný smysl kromě toho, že se odvracejí od fakt a rozplývají se v sentimentálním snění, jež si nechce připustit *existenci* „vzájemně protikladných sil“. Poslechněte si:

„Měšťanstvo je (vědu a mravní kodex) potřebuje zavést na katedry, do literatury, do soudnictví i do ostatních oblastí života. [Výše jsme viděli, že *je už zavedlo* do tak hluboké ‚oblasti života‘, jako je vesnice. K. T.] Měšťanstvo k tomu především nenachází dostatek vhodných lidí, a z nutnosti se obrací na lidi jiných tradic. [Cože, ruská buržoazie ‚nenachází lidí‘?! To ani není třeba vyvracet, tím spíše, že autor dále vyvrátí sám sebe. K. T.] Tito lidé se nevyznají v situaci [ruští kapitalisté?! K. T.], jejich kroky jsou nezkušené, jejich pohyby neobratné [ale ‚vyznají se v situaci‘ natolik, aby vydělávali desítky a stovky procent zisku; jsou dostatečně ‚zkušení‘, aby všude zaváděli truckový systém¹⁰³, jsou dostatečně obratní, aby shrabovali ochranná cla. Taková fantazie se mohla vylíhnout jediné v hlavě toho, kdo nezakouší útisk těchto lidí *bezprostředně na vlastní kůži*, jediné v hlavě maloburžoy. K. T.]; tito lidé se snaží napodobovat západoevropskou bur-

žoazii, objedávají si knihy a učí se [a tady už musí sám autor přiznat fantastičnost svých výmyslů: ‚měšťanská kultura‘ prý u nás vznikla z *nevědomosti*. To není pravda. Právě *ona* přinesla poreformnímu Rusku jeho kulturu a ‚vzdělanost‘. ‚Přikrášlovat pravdu‘ a líčit nepřítel jako bezmocného a bez pevné půdy pod nohama, ‚je ostatně vždycky zbytečné‘. K. T]; občas se těchto lidí zmocňuje stesk po minulosti, občas zase pochyby o budoucnosti, neboť odněkud se ozývají hlasy, že měšťanstvo je jen drzý dočasný favorit, že jeho věda nesnese kritiku a že jeho mravní kodex za nic nestojí.“

Že by ruskou buržoazii trápil „stesk po minulosti“ a „pochyby o budoucnosti“?! Ale jděte! Že se lidem vůbec chce takhle se navzájem balamutit a tak nehorázně pomlouvati chuděrku ruskou buržoazii, prý ji uvádějí do rozpaků hlasy o „neschopnosti měšťanstva“! Není to snad naopak: „neupadly do rozpaků“ právě tyto „hlasy“, když se na ně někdo pořádně rozkřikl, nejsou snad právě tyto hlasy výrazem „pochyb o budoucnosti“?...

A takoví pánové se pak ještě diví a tváří se, že nechápou, proč jsou nazýváni romantiky!

„Je však třeba hledat záchranu. Měšťanstvo neprosí, nýbrž pod hrozbou záhuby přikazuje dát se do práce.* Neuposlechněš-li, zůstaneš bez chleba, octneš se na ulici a budeš volat: ‚Smilujte se nad vysloužilým štábním kapitánem‘, anebo hlady úplně zdechneš. A práce už začíná, ozývá se pískání, skřípění a řinčení, nastává shon. Práce kvapí, nestrpí odkladu. Konečně se mechanismus rozjíždí. Skřípění a vrzání se trochu tlumí, kolečka jako by se zaběhla, rachotí tam jen něco nemotorného. Ale o to je to strašnější: prkna se čím dál víc prohýbají, šrouby povolují, a než se stačíš ohlédnout, všechno se rozletí v trosky.“

Toto místo je zvlášť charakteristické proto, že plasticky, lakonicky a vzletně vystihuje názorové schéma, kterému ruští narodníci dávají tak rádi vědeckou formu. Vycházejí z nesporných a naprosto nepochybných fakt, jež dokazují, že v kapitalistickém řádu existují rozpory, že v něm exist-

* Všimněte si toho, čtenáři. Když narodník říká, že u nás v Rusku „*měšťanstvo* přikazuje dát se do práce“ — pak je to pravda. Když ale marxista řekne, že u nás existuje kapitalistický způsob výroby, pak spustí pan V. V. pokřik, že se marxista snaží „zavést místo demokratického (sic!!) řádu řád kapitalistický“.

tuje útisk, vymírání, nezaměstnanost atd., a snaží se horlivě dokázat, že kapitalismus je cosi velmi nepěkného a „nemotorného“ [srovnej V. V., *Kablukova* (Dělníci v zemědělství^[26]) a částečně též pana Nikolaje -ona], co se, „než se stačíš ohlédnout“, rozletí v trosky.

Ohlížíme se, hledíme na to už pěknou řádku let, a vidíme, že síla, která přikazuje ruskému lidu, aby se dal do práce, stále mohutní a roste, chvástá se před celou Evropou, jak mocné je Rusko, které *ona* vytváří, a pochopitelně ji těší, že „se ozývají hlasy“ jen o tom, že je třeba spoléhat, že „šrouby povolí“.

„Slabochům se strachy zastavuje srdce. ‚Tím lépe,‘ říkají odvážlivci. ‚Tím lépe,‘ říká i buržoazie, ‚aspoň si dřív objednáme nový mechanismus z ciziny, z domácího materiálu připravíme základy, prkna a hroubou stavbu a vychováme si šikovné strojníky.‘ Přitom po morální stránce je na tom společnost po celou tu dobu prabídně. Někteří lidé přicházejí nové činnosti na chuť a přepínají své síly, někteří zůstávají pozadu a ztrácejí víru v život.“

Ubohá ruská buržoazie! „Přepíná své síly“, aby si přivlastnila nadhodnotu! A morálně se cítí bídně. (Nezapomeňte, že na předešlé stránce se celá tato morálka omezovala na zažívací procesy a na demoralizaci.) Je pochopitelné, že tady už vůbec není třeba proti ní bojovat — a ke všemu ještě v jakémsi třídním boji — stačí ji důkladně pokárat a přestane si dělat násilí.

„Na lid přitom skoro nikdo nemyslí; podle buržoazie se ovšem dělá všechno pro lid a v jeho prospěch; každý veřejný činitel i literatura považují za svou povinnost šířit se o blahu lidu. Tento liberálně koketní směr potlačil všechno ostatní a zvítězil. V našem *demokratickém století* je to nejen pan Suvorin, kdo se veřejně vyznává ze své lásky k lidu a říká: ‚Jedno jsem vždycky miloval a s touto láskou i zemřu — lid; já sám jsem vyšel z lidu,‘ (což ještě naprosto nic nedokazuje), ale dokonce i Moskovskije vědomosti se k lidu chovají jaksí docela jinak... a jaksí, ovšem svým způsobem, pečují o jeho blaho. Dnes už dokonce neexistuje ani jediný tiskový orgán na způsob zesnulé *Věsti*, který by byl nepřátelský vůči lidu. Zjevné nepřátelství bylo však přece jen lepší, protože nepřítel bylo vidět jako na dlani: bylo zřejmé, v čem je hlupák a v čem darebák. Teď jsou všichni přáteli a současně i nepřáteli; ve

všeobecném chaosu se to všechno pomíchalo. Lid, jak říká Uspenskij, je totiž obklopen jakousi mlhou, která nezkušeného člověka mate a svádí z cesty. Dříve měl před sebou jen nezastřenou nezákonnost. Teď mu ale říkají, že je právě tak svobodný jako statkář, říkají mu, že sám řídí své záležitosti, říkají mu, že jej pozvedají z jeho nicoty a stavějí na nohy, zatímco veškerou tuto péči prolíná a opráďá jako tenká, leč pevná nit nekonečná faleš a pokrytectví.“

Co je pravda, to je pravda!

„Dříve se jen málokdo staral o zřizování záloženských sdružení, která podporovala kulactvo a opravdové chudáky ponechávala bez úvěru.“

Zpočátku bychom mohli soudit, že autor, který chápe buržoazní podstatu úvěru, musí odmítat všechna taková buržoazní opatření. Avšak typickým a dominujícím rysem maloburžoy je, že bojuje proti buržoaznosti prostředky buržoazní společnosti. A právě proto autor jako všichni narodníci *vylepšuje* počínání buržoazie a žádá širší úvěr, úvěr pro opravdové chudáky!

„...nikdo nemluvil o nutnosti intenzivního hospodářství, kterému brání nové rozdělování půdy a občina (?); nikdo se nešířil o tom, jak tíživá je daň z hlavy, pomlčelo se o nepřímých daních i o tom, že daň z příjmů se v praxi obvykle mění v daň, která doléhá zase na tytéž chudáky; nikdo nemluvil o nutnosti pozemkového úvěru, za který by si rolníci mohli koupit od statkářů půdu za abnormálně vysoké ceny, atd... Totéž se děje ve společnosti: i tam má lid tolik přátel, že člověk nevychází z údivu... O lásce k lidu začnou pravděpodobně brzy mluvit i majitelé zastaváren a krčmáři.“

Protest proti buržoaznosti je to skvělý, ale závěry jsou ubohé: buržoazie vládne jak v životě, tak ve společnosti. Zdálo by se, že je tedy třeba se od společnosti odvrátit a jít za antipodem buržoazie.

Nikoli, je třeba propagovat úvěr pro „opravdové chudáky“!

„Kdo nese větší vinu za tenhle zmatek, zda literatura nebo společnost, to se dá těžko zjistit a také to je úplně zbytečné. Říká se, že ryba hnije od hlavy, ale já nepřikládám tomuto ryze kulinářskému postřehu žádný význam.“

Buržoazní společnost hnije — to má tedy na mysli autor. Musíme zdůraznit, že to je i výchozí stanovisko marxistů.

„A zatímco my koketujeme s vesnicí a házíme po ní očkem, kolo dějin se otáčí, živelné síly působí, čili řečeno srozumitelněji a jednodušeji, do života se vtírají všelijací prohnaní filutové a předělávají jej podle svého. Zatímco literatura povede spory o vesnici, o ušlechtilosti mužika a o jeho nevzdělanosti, zatímco publicistika vypotřebuje celá vědra inkoustu na psaní o občině a o formách držby půdy a zatímco daňová komise bude i nadále projednávat daňovou reformu — vesnice se octne beznadějně na mizině.“

Tak vida! „Zatímco my mluvíme, kolo dějin se otáčí a živelné síly působí!“

To by byl povyk, milí přátelé, kdybych to tak řekl já!¹⁰⁴

Když mluví o „kole dějin a živelných silách“ marxisté a přitom přesně vysvětlují, že tyto „živelné síly“ jsou silami vzrůstající se buržoazie, páni narodníci raději mlčky přecházejí otázku, je-li pravdivý a pravdivě zhodnocený fakt, že tyto „živelné síly“ rostou, a žvaní jen samé nesmysly o tom, jací „mystickové a metafyzikové“ jsou lidé schopní mluvit o „kole dějin“ a „živelných silách“.

Rozdíl mezi ocitovaným přiznáním narodníka a obvyklou tezí marxistů je pouze ten — a je to rozdíl velmi podstatný — že zatímco narodník líčí tyto „živelné síly“ jen jako „prohnané filuty“, kteří se „vtírají do života“, pro marxistu jsou živelné síly ztělesněny v *třídě* buržoazie, která je produktem a výrazem společenského „života“ tvořícího kapitalistickou společenskou formaci, a ne že se náhodně nebo odněkud zvenčí „vtírají do života“. Narodník, který setrvává na povrchu nejružnějších úvěrů, daní, forem pozemkové držby, nového rozdělování půdy, reform apod., nemůže vidět, že buržoazie tkví svými kořeny hluboko v ruských výrobních vztazích, a proto se utěšuje dětinskými iluzemi, že to jsou pouze „prohnaní filutové“. Z *takového* hlediska bude pak samozřejmě naprosto nepochopitelné, co s tím má společného třídní boj, jde-li jen o to, jak odstranit „prohnané filuty“. Když

marxisté tento boj důrazně připomínají, páni narodnici na to přirozeně odpovídají naprosto nechápavým mlčením člověka, který nevidí třídu, ale jen „prohnané filuty“.

Proti třídě může bojovat jedine *jiná třída*, a to jedine taková, která se už plně „diferencovala“ od svého nepřítele a je jeho naprostým protikladem, kdežto na „prohnané filuty“ pochopitelně stačí policie, v krajním případě „společnost“ a „stát“.

Brzy však uvidíme, jak tyto „prohnané filuty“ charakterizuje sám narodnik, kam až sahají jejich kořeny a jak rozsáhlé jsou jejich společenské funkce.

Po výše citovaných slovech o „pasívních přátelích lidu“ autor pokračuje:

„Je to ještě horší než ozbrojená neutralita v politice, horší proto, že se tu vždycky poskytuje aktivní pomoc silnějšímu. I kdyby byl pasivní přítel ve svém cítění sebeupřímnější, kdyby se snažil zaujmout na společenském kolbišti sebeskromnější a sebenenápadnější postavení, přesto bude přátelům škodit...“

„... lidem víceméně vyrovnaným a upřímně milujícím lid* se podobná situace nakonec nesnesitelně protiví. Se studem a odporem naslouchají těmto věčným, sladce úlisným výlevům lásky, které se rok co rok denně opakují, opakují se v kancelářích i v salónech velkého světa, v restauracích při láhvi Cliquotu, ale nikdy se nestávají činem. A právě proto tito lidé celý ten galimatyáš nakonec šmahem odmítají.“

Tato charakteristika postoje někdejších ruských narodníků k liberálům by se skoro doslova hodila na postoj marxistů k nynějším narodníkům. Pro marxisty je už také „nesnesitelné“ poslouchat, že se má „lidu“ pomáhat úvěry, kupováním půdy, zdokonalováním techniky, družstvy, společnou orbou** apod. Marxisté také žádají, aby lidé,

* Jak nepřesně jsou zde stanoveny charakteristické rysy odlišující je od „pasívních přátel“! Ti přece také bývají „vyrovnaní“ a jistě „upřímně“ „milují lid“. Z předchozí konfrontace jasně vysvítá, že pasivního je třeba konfrontovat s tím, kdo se účastní boje „vzájemně protikladných“ *společenských sil*. Hier liegt der Hund begraben. (Tady je zakopaný pes. *Red.*)

** Pan Južakov v 7. č. časopisu Russkoje bogatstvo z roku 1894.

kterí se chtějí zastávat ...nikoli „lidu“, to ne, nýbrž těch, kterým buržoazie přikazuje dát se do práce — aby „šmahem odmítali“ celý tento liberálně narodnický galimatyáš. Marxisté soudí, že je „nesnesitelně“ pokrytecké diskutovat o tom, jakou cestu si má Rusko zvolit, vykládat o útrapách „hrozícího“ kapitalismu a o „potřebách lidového průmyslu“, vládne-li ve všech odvětvích tohoto lidového průmyslu kapitál a probíhá-li skrytý boj zájmů, který se nemá zastírat, nýbrž odhalovat; nelze snít, že „bez boje by to bylo lepší“*, nýbrž je třeba *rozvíjet* tento boj směrem k větší rozhodnosti, soustavnosti, důslednosti a hlavně ideovosti.

„A právě proto jsou koneckonců určitá občanská příkázání, určité kategorické požadavky slušnosti tak přísné a někdy až strohé, že nevyhovují zejména rozšafným liberálům, kteří mají rádi prostor v temnotách a zapomínají na logický původ těchto požadavků.“

Výtečné přání! Bezpodmínečně nutné jsou právě ty „přísné“ a „strohé“ požadavky.

Neštěstí je však v tom, že všechny ty výtečné záměry narodníků nikdy nepřekročily rámec „zbožných přání“. Přestože si narodníci uvědomovali, že takové požadavky jsou nutné, přestože měli dost a dost času, aby je uskutečnili, dodnes je nevypracovali, a vždy řadou mezičlánků splývali s ruskou liberální společností a splývají s ní dodnes.**

Ať se proto narodníci zlobí sami na sebe, mají-li dnes marxisté *vůči* nim skutečně velmi „přísné“ a velmi „strohé“

* Výrok pana Krivenka (R. b., 1894, č. 10) jako odpověď na slova pana Struveho o „neúprosném boji společenských tříd“.

** Někteří naivní narodníci ve své prostotě nechápou, že píší proti sobě, a dokonce se tím chlubí:

„Celá naše inteligence a zejména literatura,“ píše pan V. V. *proti* panu Struvemu, „dokonce i příslušníci těch neburžoaznějších směrů mají v sobě, dá se říci, rys narodnictví.“ (Nědělja, 1894, č. 47, s. 1506.)

Tak jako v životě splývá malovýrobce řadou nenápadných mezičlánků s buržoazií, tak se v literatuře stávají narodnická zbožná přání „liberální legitimací“ pro lidi, kteří hlásají teorie zaživacích procesů, pro různé tlučhuby¹⁰⁶ atd.

požadavky — že je nutné *bezvýhradně* sloužit *vylučně* jedné třídě (a to právě té, která se „diferencovala od života“), aby se tato třída samostatně rozvíjela a samostatně myslela, a že je nutné zbavit se jednou provždy „občanské“ „slušnosti“ ruských „slušných“ buržoů.

„Jakkoli jsou tato přikázání fakticky v jednotlivostech strohá, rozhodně nelze nic namítat proti všeobecnému požadavku: „buď — anebo: „Buď buďte opravdovými přáteli, anebo se staňte otevřenými nepřáteli!“

V dnešní době prožíváme mimořádně významný dějinný proces, proces formování třetího stavu. Vidíme, že si nová společenská síla vybírá své představitele, že se organizuje a že se chystá řídit život.“

Teprve se „chystá“? A kdo tedy vlastně „řídí“? Jaká jiná „společenská síla“?

Snad ne ta, která se projevovala v orgánech à la Věst¹⁰⁶? To není možné. Nežijeme v roce 1894, ale v roce 1879, v předvečer „diktatury srdce“¹⁰⁷, v době, kdy se podle výroku autora článku „ukazuje na krajní konzervativce na ulici prstem“ a lidé „se jim na celé kolo smějí“.

Snad ne dokonce „lid“, snad ne pracující? Na to odpovídá záporně celý autorův článek.

A to ještě říká: „Chystá se řídit?!“ Nikoli, tato síla se už hodně dávno „nachystala“, už hodně dávno „řídí“; volit pro Rusko lepší cesty „se chystají“ totiž jen narodnici, a dopadne to asi tak, že se budou chystat tak dlouho, dokud důsledný vývoj třídních protikladů nevytlačí a nehodí přes palubu všechny, kdo se těmto protikladům vyhýbají.

„Tento proces, který začal v Evropě mnohem dříve než u nás, dospěl už v mnoha státech ke konci*; v jiných státech jej dosud brzdí zbytky feudalismu a odpor pracujících tříd, ale kolo dějin i zde rok co rok stále neúprosněji tyto zbytky zdolává a razí cestu novým poměrům.“

Všimněte si, jak málo naši narodnici chápou západoevropské dělnické hnutí! Toto hnutí prý „brzdí“ kapita-

* Co to znamená „dospěl ke konci“? Snad to, že už je patrný jeho konec a že se už shromažďuje „nová síla“? — v takovém případě spěje ke konci i u nás. Nebo to snad znamená, že tam už nevzniká třetí stav? To není pravda, neboť i tam dosud existují malovýrobci, z nichž vyrůstají hrstky buržoazie a masy proletariátu.

lismus — a narodníci je staví jako ony „zbytky“ do jedné řady s feudalismem!

Je to názorný důkaz, že nejen pokud jde o Rusko, ale ani pokud jde o Západ nejsou naši narodníci s to pochopit, jak je možné bojovat proti kapitalismu ne „brzděním“, nýbrž urychlováním jeho vývoje, ne zezadu, nýbrž zepředu, ne reakčně, nýbrž pokrokově.

„V obecných rysech je podstatou tohoto procesu asi toto: mezi šlechtou a lidem se vytváří nová společenská vrstva z lidí, kteří klesají dolů, a z lidí, kteří jdou nahoru, kteří jako by měli, dá-li se to tak říci, stejnou specifickou váhu; tito lidé se pevně sdružují, sjednocují, prodělávají hlubokou vnitřní proměnu, začínají měnit horní i dolní vrstvu a přizpůsobují je svým potřebám. Tento proces je sám o sobě mimořádně zajímavý a pro nás velmi důležitý. Vyvstává tu před námi celá řada otázek: je snad panství třetího stavu osudovým a nevyhnutelným stupněm civilizace každého národa?...“

Co je to za nesmysl? Kde se tu bere a co tu má co dělat „osudová nevyhnutelnost“? Nelíčil snad už autor a nebude ještě dále podrobněji líčit panství třetího stavu u nás, na svatě Rusi, v sedmdesátých letech?

Autor zřejmě užívá stejných teoretických argumentů, za které se schovávali představitelé naší buržoazie.

Posuďte sami, není to snivá povrchnost přijímat takové nesmysly za bernou minci a nechápat, že za těmito „teoretickými“ úvahami stojí *zájmy*, zájmy společnosti, která byla právě teď tak výstižně ohodnocena, zájmy buržoazie?

Jedině romantik si může myslet, že proti zájmům lze bojovat sylogismy.

„...a nemůže stát opravdu přejít od jednoho stupně přímo k druhému, aniž by přitom udělal nějaké salto mortale, jehož se na každém kroku děsí přespříliši opatrní šosáci, a aniž by dopřával sluchu fatalistům, kteří vidí v dějinách jen osudový běh věcí, v němž je panství třetího stavu pro stát stejně nevyhnutelné, jako je pro člověka nevyhnutelné stárí nebo mládí?...“

Vida, jak hluboce chápou narodníci naši skutečnost! Napomáhá-li stát rozvoji kapitalismu, není to vůbec proto, že buržoazie vládne takovou materiální silou, že lidu „při-

kazuje dát se do práce“ a usměrňuje politiku ve svůj prospěch. Vůbec ne. Jde prostě jen o to, že profesori Vernadští, Čičerinové, Mendělejevové aj. se drží nesprávných teorií o „osudovém“ běhu věcí a stát jim „dopřává sluchu“.

„...cožpak nelze koneckonců zmírnit záporné stránky nastupujícího řádu, nějak jej pozměnit nebo zkrátit dobu jeho panství? Cožpak je stát opravdu něco tak inertního, slabého a bezmocného, že nemůže svůj osud ovlivňovat a měnit jej; cožpak je stát opravdu něco jako káča, kterou roztáčí prozřetelnost, a ona se pak pohybuje jen po určité dráze, jen po určitou dobu a udělá jen určitý počet otáček, anebo je to nějaký organismus s velmi omezenou vůlí; cožpak je stát opravdu řízen nějakým obrovským železným kolem, jež drtí každého odvážlivce, který se opováží hledat nejkratší cesty k lidskému štěstí?!“

Tohle je velice příznačná pasáž, v níž se zvláště názorně projevuje, z jakých *reakčních* a *maloburžoazních* pozic zastupovali a zastupují zájmy bezprostředních výrobců ruští narodnici. Malovýrobci jsou nepřátelsky zaujati proti kapitalismu, tvoří však přechodnou třídu, která se váže na buržoazii, a proto nemohou pochopit, že kapitalistická velkovýroba, jim nepřijemná, není náhodný jev, nýbrž přímý produkt celého soudobého ekonomického (a sociálního i politického a právního) řádu, který se rodí z boje vzájemně protikladných společenských sil. Jedině ten, kdo to nechápe, může dospět k absolutnímu nesmyslu a dovolávat se „státu“, jako by politické zřízení nemělo své kořeny v ekonomickém řádu, jako by nebylo jeho výrazem a jako by mu nesloužilo.

Je snad stát něco inertního? táže se v zoufalství malovýrobce, když vidí, že stát je vůči *jeho* zájmům opravdu velmi inertní.

Mohli bychom mu odpovědět: ne, stát není v žádném případě nic inertního, vždycky jedná, a to velmi energicky, vždycky aktivně a nikdy pasívně — sám autor o pouhou stránku dříve charakterizoval tuto aktivní činnost, její buržoazní ráz i její přirozené plody. Chyba je jen v tom, že autor nechce vidět souvislost mezi charakterem této

činnosti a kapitalistickou organizací ruského společenského hospodářství, a proto je tak povrchní.

Je snad stát káča na hraní, je snad železné kolo? táže se Kleinbürger*, když vidí, že „kolo“ se točí docela jinak, než by si přál.

Ó nikoli, mohli bychom mu odpovědět, není to ani káča, ani kolo, ani fatální zákon, ani vůle prozřetelnosti: uvádějí jej do pohybu „živé osobnosti“ „přes řadu překážek“** (jako je například odpor bezprostředních výrobců nebo představitelů starošlechtické vrstvy), ony „živé osobnosti“, jež patří k společenské síle, která má převahu. A proto, abychom přiměli kolo otáčet se na opačnou stranu, je v boji proti „živým osobnostem“ (tj. společenským silám, které nepatří k ideologickým stavům, nýbrž přímo vyjadřují naléhavé hospodářské zájmy) třeba se obrátit rovněž k „živým osobnostem“, v boji proti třídě je třeba se obrátit rovněž k třídě. K tomu ale nestačí pouhá ušlechtilá a zbožná přání ubírat se „nejkratšími cestami“, to vyžaduje „nově rozdělit sociální síly mezi třídami“, to vyžaduje stát se ideologem ne bezprostředního výrobce, který stojí stranou boje, nýbrž toho, kdo stojí v nejprudší seči a již se nadobro „diferencoval od života“ buržoazní společnosti. To je *jediná*, a proto i nejkratší „cesta k lidskému štěstí“, cesta, na níž lze nejen zmírnit záporné stránky daného stavu, nejen zkrátit jeho trvání urychlením jeho vývoje, nýbrž s ním definitivně skoncovat a přimět „kolo“ (nikoli už státních, nýbrž sociálních sil), aby se otáčelo na zcela opačnou stranu.

„...Nás zajímá jen proces organizování třetího stavu a dokonce jen ti lidé, kteří pocházejí z lidových vrstev a stávají se příslušníky tohoto

* — maloměšťák. *Red.*

** Pan N. Michajlovskij, citováno v knize pana Struveho, s. 8: „Živá osobnost se všemi svými záměry a city se stává historickým činitelem na vlastní riziko. Ona, a ne nějaká mystická síla, vytyčuje v dějinách cíle a orientuje k nim události přes řadu překážek, které jí kladou do cesty živelné síly přírody a historických podmínek.“

stavu. Tito lidé jsou velmi důležití: vykonávají mimořádně závažné společenské funkce a na nich přímo závisí stupeň intenzity buržoazního řádu. Neobešla se bez nich ani jedna země, kde se tento řád zaváděl. Jestliže v zemi nejsou, anebo je-li jich málo, pak se musí z řad lidu povolat, musí se v životě lidu vytvořit podmínky, které by pomáhaly takové lidi utvářet a vychovávat, a konečně je třeba tyto lidi chránit a podporovat jejich růst, dokud nebudou dost silní. Zde se už setkáváme s tím, že do dějinných osudů přímo zasahují velmi energiční lidé, kteří využívají okolností a vhodného okamžiku pro své zájmy. Tyto okolnosti tkví hlavně v nutnosti průmyslového pokroku (nahrazení domácí výroby výrobou manufakturní a manufakturní výroby výrobou tovární, nahrazení jedné soustavy polního hospodářství jinou, racionálnější), bez něhož se stát při určité hustotě obyvatelstva a mezinárodních stycích vskutku nemůže obejít, a v rozporech politického a mravního rázu, což je podmiňováno jak ekonomickými faktory, tak šířením idejí. A právě tyto naléhavé změny v životě státu spojují obratní lidé obvykle se svou osobou a s jistými poměry, přičemž by zcela určitě mohli být a vždycky také mohou být nahrazeni, budou-li jiní lidé dovednější a energičtější, než byli doposud oni.“

Autor tedy musí uznat, že buržoazie vykonává „závažné společenské funkce“ — funkce, které lze obecně vyjádřit takto: podřizuje si práci lidu, řídí ji a zvyšuje její produktivitu. Autor nemůže nevidět, že hospodářský „pokrok“ je opravdu „spojen“ s těmito silami, tj. že naše buržoazie s sebou opravdu přináší hospodářský, přesněji řečeno technický pokrok.

Ale právě tady začíná zásadní rozdíl mezi ideologem malovýrobce a marxistou. Narodnik vysvětluje tuto skutečnost (spojitost mezi buržoazií a pokrokem) tím, že „obratní lidé“ „využívají okolností a vhodného okamžiku pro své zájmy“ — jinak řečeno, považuje tento jev za náhodný, a proto s naivní odvahou uzavírá: „zcela určitě mohou být tito lidé vždycky (!) nahrazeni jinými“, kteří rovněž přinesou pokrok, ale pokrok nikoli buržoazní.

Marxista vysvětluje tuto skutečnost společenskými vztahy lidí ve výrobě materiálních hodnot, které se vytvářejí ve zbožním hospodářství, které dělají z práce zboží, podřizují ji kapitálu a zvyšují její produktivitu. Marxista v tom nevidí náhodu, nýbrž nutný produkt kapitalistického uspo-

řádání našeho společenského hospodářství. Proto nevidí východisko v povídkách o tom, co „zcela určitě mohou“ udělat lidé, kteří nahradí buržou (napřed je přece třeba jej „nahradit“ a na to nestačí pouhá slova nebo apelování na společnost a stát), nýbrž v tom, že se budou prohlubovat třídní protiklady daného ekonomického řádu.

Každý chápe, že tato dvě vysvětlení jsou diametrálně protichůdná a že z nich vyplývá dvojnásobně se vylučující postup. Narodnik, který považuje buržoazii za náhodný jev, nevidí její spojitost se státem a s důvěřivostí „prostoduchého mužika“ se obrací o pomoc právě k tomu, kdo chrání zájmy buržoazie. Jeho činnost se omezuje jen na umírněnou a slušnou, erárně liberální činnost, která se rovná filantropii, neboť se nijak vážně nedotýká „zájmů“ a ani v nejmenším je neohrožuje. Marxista však takový galimatyáš odmítá a prohlašuje, že neexistují jiné „záruky pro budoucnost“ než „neúprosný boj ekonomických tříd“.

Vyplývají-li rozdíly v postupu přímo a nevyhnutelně z rozdílného *vysvětlování* nadvlády naší buržoazie, pak je rovněž pochopitelné, že se marxista v *teoretickém sporu* omezuje na důkaz, že tato buržoazie je nezbytná a nevyhnutelná (v dané organizaci společenského hospodářství), (což se stalo i v knize pana Struveho); jestliže se však narodnik vyhýbá otázce různého vysvětlení tohoto faktu a mluví o heglovství a „bezcitném postoji vůči osobnosti“*, pak to jen názorně dosvědčuje, jak je bezmocný.

„Dějiny třetího stavu v západní Evropě jsou velmi dlouhé... My ovšem nebudeme celé tyto dějiny opakovat, ať si fatalisté tvrdí cokoli; vzdělání příslušníci našeho třetího stavu také nebudou používat k dosažení svých cílů všech prostředků, kterých se používalo dříve, ale vyberou z nich pouze nejvhodnější, takové, které odpovídají místu i době. Aby zbavili rolnictvo půdy a vytvořili tovární proletariát, nebudou se pochopitelně uchýlovat k hrubé vojenské síle nebo k neméně hrubé čistce na statcích...“

„Nebudou se uchýlovat...“?! Jedině u teoretiků fari-

* Pan Michajlovskij v 10. čísle R. b. z roku 1894.

zejského optimismu se můžeme setkat s tím, že tak zá-
měrně zapomínají na *fakta* z minulosti i z přítomnosti, jež
už řekla svoje „ano“ — a kojí se růžovými nadějemi, že
budoucnost samozřejmě řekne své „ne“. Je to ovšem lež.

„...nýbrž odstraní veškerou občinovou držbu půdy, vytvoří kapi-
talistické farmáře, nepočetnou třídu zámožných rolníků* a použijí pro-
středků, při nichž hospodářsky slabý jedinec hyne sám od sebe. Nebu-
dou dnes vytvářet cechy, ale budou zakládat sdružení pro úvěr a suro-
viny, sdružení spotřebitelů a výrobců, která, přestože slibují obecné
blaho, budou pomáhat jedině silnému, aby byl ještě silnější a slabý
ještě slabší. Nebudou usilovat o zřízení patrimoniálních soudů, ale
budou usilovat o zákonodárství, jež by povzbudilo pracovitost, střízli-
vou rozvahu a vzdělanost, z nichž bude mít prospěch jedině mladá
buržoazie, protože masa bude tak jako dříve pít, žít v nevědomosti
a pracovat na cizího.“

Jak hezky jsou tu charakterizována všechna ta sdružení
pro úvěr, suroviny aj., všechna ta opatření na podporu
pracovitosti, střízlivé rozvahy a vzdělanosti, o nichž se tak
dojemně rozepisuje náš dnešní liberálně narodnický tisk
včetně časopisu *Russkoje bogatstvo*. Marxistovi zbývá
pouze zdůraznit to, co zde bylo řečeno, a plně souhlasit
s tím, že ve skutečnosti *to všechno není nic jiného než zastupo-
vání zájmů třetího stavu* a že tedy lidé, kteří o to usilují, ne-
jsou nic jiného než *malí buržoové*.

Tento citát je dostačující odpovědí dnešním narodníkům,
kteří z odmítavého postoje marxistů k podobným opatře-
ním vyvozují závěr, že marxisté chtějí být „diváky“, že
chtějí sedět se založenýma rukama. Marxisté pochopitelně
nikdy nepřiloží svou ruku k dílu buržoazie, vždycky zůsta-
nou jen jeho „diváky“.

„Úloha této třídy (vyšlé z lidu, maloburžoazie), která tvoří strážní
hlídky, rojnice a předvoj buržoazní armády, bohužel velmi málo za-
jímala historiky a ekonomy, přestože úloha této třídy, opakujeme, je
velmi závažná. Když se rušila občina a rolnictvo bylo zbavováno půdy,
nedělali to ani zdaleka jen lordi a rytíři, nýbrž i naši, tj. opět ti,

* To jde velmi dobře i bez odstranění občiny, která vůbec nezabra-
ňuje rozkladu rolnictva — jak to zjistila zemstevní statistika.

kteří vyšli z lidu, lidé s praktickým smyslem a ohebným hřbetem obdaření panskou milostí, kteří si nalovili v kalných vodách či nakradli nějaký ten kapitálek, lidé, kterým šly na ruku vyšší stavy i zákonodárství. O těchto lidech se říkalo, že to jsou nejpracovitější, nejschopnější a nejstřízlivější síly lidu...“

Tento postřeh je po faktické stránce velmi správný. Rolníka zbavoval půdy skutečně hlavně „našinec“, maloburžoa. Ale narodnik tuto skutečnost dostatečně nechápe. Nerozlišuje dvě antagonistické třídy, feudály a buržoazii, představitele „starošlechtických“ a „novoměšťanských“ poměrů, nerozlišuje různé soustavy hospodářské organizace, nevidí pokrokovost buržoazie ve srovnání s feudály. To za prvé. Za druhé připisuje růst buržoazie loupeži, praktickému smyslu, lokajským manýrám atd., zatímco malé hospodářství založené na výrobě zboží mění i nejstřízlivějšího a nejpracovitějšího hospodáře v maloburžo: hromadí se mu „úspory“ a vlivem okolností se z těchto „úspor“ stává *kapitál*. Přečtěte si, co píše o domácí výrobě a o rolnickém hospodářství naši narodničtí beletristé.

„...To však není rojnice a předvoj, nýbrž hlavní buržoazní armáda, jsou to oddíly řadových poddůstojníků, jimž velí štábní kapitáni a vysocí důstojníci, velitelé jednotlivých útvarů a generální štáb složený z publicistů, řečníků a vědců*. Bez této armády by buržoazie nic nepořídila. Dokázali by angličtí landlordi, kterých není ani třicet tisíc, ovládat bez kapitalistických farmářů několik desítek miliónů hladovějících?! Farmář, to je ten řadový voják v politickém smyslu a malá vyvlastňující buňka ve smyslu ekonomickém... V továrnách vykonávají úlohu farmářů mistři a jejich pomocníci, kteří dostávají velmi slušný plat nejen za lepší práci, ale i za to, aby dohlíželi na dělníky a odcházeli od strojů jako poslední, aby zabraňovali dělníkům žádat zvýšení mezd nebo kratší pracovní dobu a aby na ně podnikatelé mohli poukazovat a říkat: ‚Podívejte se, kolik platíme těm, kdo pracují a jsou nám užiteční.‘ Pak to jsou drobní obchodníci, kteří mají velmi úzké styky s podnikateli a správou závodů, a nakonec úředníci a všelijací dohlížitelé a jiná sebranka, v jejichž žilách dosud koluje dělnická

* Mělo by se ještě dodat: správních úředníků, byrokratů. Jinak je složení „generálního štábu“ hrozně neúplné, hrozně zjevné z hlediska ruských poměrů.

krev, ale jejíž duše se už zmocnil kapitál. [Naprostu správně! K. T.] To, co vidíme v Anglii, můžeme pochopitelně pozorovat i ve Francii, v Německu a v jiných zemích. [Naprostu správně! A také v Rusku, K. T.] V některých případech se mění snad jen detaily, ale i ty se většinou shodují. Francouzská buržoazie, která zvítězila koncem minulého století nad šlechtou, nebo lépe řečeno využila vítězství lidu, oddělila od lidu maloburžoazii, která pak pomohla okrást a sama okradla lid a vydala jej napospas dobrodruhům... Zatímco literatura pěla ódy na francouzský lid, zatímco vychvalovala jeho velikost, velkodušnost a lásku k svobodě, zatímco se nad Francií vznášelo toto podkuřování jako hustý mrak, pochutnával si buržoazní kocour na svém kuřátku a spořádal je skoro celé a lidu nechal obrané kůstky. Ukázalo se, že tolik oslavovaná lidová držba půdy byla jen mikroskopická, že se dala měřit na pouhé metry a často nebyla schopná ani uhradit daně...“

O tom si promluvíme podrobněji.

Za prvé bychom se rádi zeptali narodníka, kdo u nás „využil vítězství nad nevolnictvím“, nad „starošlechtickou vrstvou“? Asi to nebyla buržoazie. Co se u nás dělo s „lidem“, zatímco „literatura pěla ódy“, o nichž se autor právě zmiňoval, ódy na lid, na lásku k lidu, na velkodušnost, na vlastnosti a přednosti obcíny, na „vzájemné sociální přizpůsobování a solidárnost“ v občině, na to, že Rusko je vlastně jediné družstvo, že občina je „všechno, co tkví v myslích i konání vesnického lidu“, etc., etc., etc. a co se podnes opěvuje (byť v mollové tónině) na stránkách liberálně narodnického tisku? Rolníkům asi nebyla odebírána půda, buržoazní kocour si nepochutnával na kuřátku, nespořádal je skoro celé, „neukázalo se“, že „tolik oslavovaná lidová držba půdy“ „byla jen mikroskopická“ a poplatky v ní asi nepřevyšovaly příjmy*? — Ne, to mohou tvrdit jen „mystickové a metafyzikové“, jenom oni to mohou považovat za fakt a vycházet z tohoto faktu při posuzování naší situace a ve své činnosti, která je zaměřena ne na hledání „jiných cest pro vlast“, nýbrž na práci na dané a již zcela vyhraněné kapitalistické cestě.

* A nejen „často“ jako ve Francii, ale jako obecné pravidlo, přičemž rozdíl nečiní desítky, ale stovky procent.

Za druhé. Je zajímavé porovnat autorovu *metodu s metodou* marxistů. Z konkrétních úvah vyplyne jejich odlišnost mnohem snáze než z abstraktních představ. Proč autor říká o francouzské „buržoazii“, že zvítězila koncem minulého století nad šlechtou? Proč se dílo, které bylo převážně a skoro výlučně dílem inteligence, nazývá dílem buržoazie? A pak, ruku k dílu přiložila přece také vláda, která brala rolníkům půdu, ukládala jim vysoké daně atd. A konečně, vždyť tito činitelé také mluvili o lásce k lidu, o rovnosti a obecném blahu, jako o tom mluvili a mluví ruští liberálové a narodníci. Můžeme za takových okolností vidět za tím vším jedině „buržoazii“? Není názor, který redukuje politická a ideová hnutí na Plusmacherei*, „omezený“? — Vidíte, jsou to stále stejné otázky, které se hrnou na ruské marxisty, když tvrdí totéž o naší rolnické reformě (protože vidí, že se liší jen „detaily“) a o celém poreformním Rusku. Opakuji, že zde nemluvím o tom, je-li náš názor fakticky správný, nýbrž o *metodě*, kterou v tomto případě používá narodník. Pro něho jsou *kritériem* výsledky („ukázalo se“, že lidová držba půdy byla jen mikroskopická, kocour „si pochutnával“ na kuřátku a „spořádal“ je) a přitom výhradně *výsledky* hospodářské.

Vzniká otázka, proč narodník aplikuje tuto *metodu* jen na Francii a nechce ji použít také pro Rusko? Metoda musí být přece všude stejná. Hledáte-li ve Francii za činností *vlády* a *inteligence zájmy*, proč je *nehledáte* také na svaté Rusi? Vede-li vás *tam* vaše kritérium k otázce, jakou se „ukázala“ lidová držba půdy, proč je *zde* kritériem, jakou se lidová držba půdy „může“ ukázat? Vyvolávají-li *tam* ve vás fráze o lidu a jeho velkodušnosti při „pořádání kuřátka“ oprávněný odpor, proč se *zde* neodvracíte jako od buržoazních filozofů i od lidí, kteří za situace, kdy podle vašeho vlastního přiznání jde bezpochyby o „pořádání kuřátka“, dokáží mluvit o „vzájemném sociálním přizpůsobování“, o „so-

* — honba za ziskem, za bohatstvím. *Red.*

lidárnosti lidu“⁴, o „*potřebách lidového průmyslu*“⁵ a podobných věcech?

Na to je jen jediná odpověď: proto, že jste ideolog maloburžoazie, proto, že vaše ideje, tj. narodnické ideje obecně, a ne ideje nějakého Petra či Pavla, odrážejí zájmy a hlediska malovýrobce a vůbec nejsou výsledkem „čistého“* myšlení.

„Pro nás však je v tomto ohledu zvlášť poučné Německo, které se stejně jako my opozdilo s buržoazní reformou, a proto nevyužilo zkušeností jiných národů v kladném, nýbrž samozřejmě v záporném slova smyslu.“ Složení rolnictva v Německu, reprodukuje autor Vasilčikova slova, bylo nesourodé: rolníci se diferencovali jak podle práv, tak podle držby půdy a velikosti přidělů. Celý proces vedl k vytváření „rolnické aristokracie“, „vrstvy menších statkářů nešlechtického původu“, k přeměně velmi mnoha „hospodářů v nádeníky“. „Situaci pak dovršila a všechny legální cesty k lepšímu postavení dělníků zatarasila napůl aristokratická a napůl buržoazní ústava z roku 1849, která přiznala hlasovací právo jedině šlechtě a majetnému měšťanstvu.“

To je přece originální úvaha. Ústava „*zatarasila*“ legální cesty?! To je stále ještě odraz staré pošetilé teorie ruských narodníků, podle níž se po „inteligenci“ chtělo, aby obětovala „svobodu“, neboť ta by prý byla ku prospěchu jen jí, kdežto lid by vydala do rukou „majetného měšťanstva“. Nehodláme polemizovat s touto nesmyslnou reakční teorií, neboť se jí zřekli už všichni dnešní narodníci, tedy i naši nejbližší odpůrci páni publicisté z časopisu Russkoje bogatstvo. Musíme však podotknout, že odmítnutím této ideje učinili narodníci krok k otevřenému uznání *daných* cest pro Rusko namísto hlásání možnosti jiných cest, čímž definitivně prokázali svou maloburžoaznost, neboť trvání na drobných, buržoazních reformách a zároveň naprosté nepochopení třídního boje je řadí k liberálům a proti těm, kdo se stavějí na stranu „antipoda“, spatřujícíce v něm jediného, abych tak řekl, destinatéra** statků, o nichž je řeč.

* Výraz pana V. V. Viz Naše směry^[10] a též časopis Nędělja, 1894, č. 47—49.

** — tvůrce. Red.

„Také v Německu bylo tehdy mnoho lidí, kteří měli pro emancipaci jen slova nadšení a vydrželo jim to deset, dvacet, třicet let i déle; byli to lidé, kteří považovali každý projev skepticismu, každý projev nespokojenosti s reformou za vodu na mlýn reakci a proklínali jej. Ti prostoduši si představovali lid jako koně puštěného na svobodu, kterého pak lze znovu uvázat do stáje a zapřáhnout, aby uháněl s poštovním vozem (což se vždycky nedá). Vyskytli se však mezi nimi i darebáci, kteří lidu lichotili, ale sami pěkně potichoučku prosazovali jinou politiku, ničemové vemlouvající se prostáčkům upřímně milujícím lid, kteří se nechali vodit za nos a vykořisťovat. Ach, tihle upřímní prostáčkové! Když propuká občanský boj, ne každý je na tento boj připraven a zdaleka ne každý je takového boje schopen.“

To jsou báječná slova, která výstižně shrnují nejlepší tradice starého ruského národního hnutí a jichž můžeme použít k charakteristice vztahu ruských marxistů k *dnešnímu* ruskému národnímu hnutí. Abychom jich mohli použít, nemusíme na nich mnoho měnit: natolik je proces kapitalistického vývoje obou zemí *shodný*, natolik jsou *shodné* společenskopolitické ideje, které tento proces odrážejí.

Také v naší „pokrokové“ literatuře mají vrch lidé, kteří vykládají o „podstatných rozdílech mezi rolnickou reformou u nás a na Západě“, o „sankcionování lidové (sic!) výroby“, o rozsáhlém „přidělování půdy“ (vždyť to je výkup!!) apod., a očekávají proto od vrchnosti, že sešle zázrak, kterému se říká „zespolečenštění práce“, čekají na to „deset, dvacet, třicet let i déle“, zatímco kocour, o němž jsme právě mluvili, pořádá kuřátko a dívá se přitom přívětivým pohledem sytého a spokojeného zvířete na „upřímné prostáčky“, kteří diskutují o tom, že je nutné zvolit jinou cestu pro vlast, že „hrozící“ kapitalismus je škodlivý, že by se mělo pomáhat lidu úvěry, družstvy, společnou orbou a podobným neškodným záplatováním. „Ach, tihle upřímní prostáčkové!“

„Právě tento proces vytváření třetího stavu prožíváme nyní i my a hlavně naše rolnictvo. Rusko se v tom opozdilo za celou Evropou, dokonce i za svým přítelem ze studií či spíše vychovatelem — za Německem. Všude v Evropě se třetí stav rozmáhal a zabydloval hlavně ve městech. U nás je naopak“ městského obyvatelstva mnohem mé-

ně... „Hlavní příčina tohoto rozdílu spočívá v tom, že lid vlastní půdu, a to drží obyvatelstvo na vesnici. Růst městského obyvatelstva v Evropě úzce souvisí s tím, že lid přicházel o půdu a že rostl tovární průmysl, který za kapitalistických výrobních podmínek vyžaduje levnou práci a přebytek její nabídky. Zatímco evropské rolnictvo vyháněné z vesnic šlo za výdělkem do měst, naše rolnictvo se drží půdy, pokud mu síly stačí. Lidová držba půdy je hlavní strategický bod, klíč k postavení rolníků, jehož význam si velmi dobře uvědomují vůdcové měšťanstva, a proto na něj zaměřují všechn svůj um i veškeré síly. A právě tady vznikají i všechny útoky proti občině, právě odtud pochází ono veliké množství různých plánů, jak zbavit zemědělce půdy ve jménu racionální agronomie, ve jménu rozkvětu průmyslu a ve jménu pokroku národa a jeho slávy!“

Tady se už názorně projevuje povrchnost narodnické teorie, která sní o „jiných cestách“ a naprosto nesprávně hodnotí skutečnost: vidí „hlavní bod“ v takových podružných právních institucích, jako jsou formy rolnické *držby* půdy (občिनová nebo individuální); vidí v našem maloroľnickém hospodářství něco zvláštního, jako by to nebylo obyčejné hospodářství malovýrobců, naprosto shodné typem své politickoekonomické organizace s hospodářstvím západoevropských řemeslníků a rolníků, nýbrž jako by to byla jakási „lidová“ (?!) držba půdy. Podle terminologie, která teď vládne v našem liberálně narodnickém tisku, znamená slovo „lidový“ něco, co vylučuje vykořisťování pracujícího člověka, takže autor svou charakteristikou přímo zastírá nespornou skutečnost, že v našem roľnickém hospodářství existuje stejné přivlastňování nadhodnoty a stejná práce na cizího, jaké panují i mimo „občinu“, a otevírá dveře dokořán sentimentálnímu a úlisnému fa-rizejství.

„Naše dnešní občina s nedostatkem půdy a přetížena daněmi ještě neskýtá bůhvíjakou záruku. I tak mívali roľníci málo půdy, ale teď, následkem růstu obyvatelstva a klesající úrodnosti, je jí ještě méně; daňové břemeno se nezmenšuje, ale zvětšuje; drobné průmyslové výroby je málo, výdělků na vesnici ještě méně; život na vesnici se stává tak těžkým, že z některých vesnic odcházejí všichni roľníci daleko za výdělkem a zanechávají doma jen ženy a děti. Pustnou tak celé újezdy... Vlivem těchto těžkých životních podmínek se na jedné straně

z řad rolnictva odděluje zvláštní třída lidí, mladá buržoazie, která se snaží kupovat půdu bokem, na vlastní pěst, snaží se najít jiná zaměstnání — obchod, lichvu, organizování dělnických družstev, které pak sama vede, a hledá si různé smluvní práce a podobné obchůdky.“

Tuto pasáž si musíme rozebrat podrobně.

Za prvé se tu konstatují známá fakta, která lze vyjádřit třemi slovy: rolníci opouštějí půdu; za druhé se tato fakta hodnotí (záporně) a za třetí se vysvětlují, z čehož přímo vyplývá i celý program, který zde sice není vyložen, ale je až příliš dobře znám (přidat půdu a snížit daně; „zvelebit“ a „rozvinout“ drobnou průmyslovou výrobu).

Je třeba zdůraznit, že z hlediska marxisty je zcela a naprosto správný jak *první*, tak *druhý* bod (jenže jsou vyjádřeny, jak ihned uvidíme, velmi neuspokojivě). Naprosto nesprávný je však bod *třetí**.

Vysvětlím to. První bod je správný. Je fakt, že naše občina neskýtá žádnou záruku, že rolnictvo opouští vesnici, opouští půdu; bylo by třeba říci: rolnictvo je vyvlastňováno, protože vlastnilo (právem soukromého vlastnictví) určité výrobní prostředky (z toho půdu podle zvláštního práva, které však dávalo do soukromého užívání i půdu, kterou *vykouřily* občiny) a tyto prostředky teď ztrácí. Správné je konstatování, že domácí výroba „upadá“, tj. i zde jsou rolníci vyvlastňováni, přicházejí o výrobní prostředky a nástroje, zanechávají domácího tkalcovství a dávají se najímat jako dělníci na stavbu železnic, jako zedníci, jako pomocní dělníci atd. Výrobní prostředky, jichž se rolníci zbavují, se dostávají do rukou nepatrné menšiny a stávají se zdrojem vykořisťování pracovní síly — *kapitálem*. Proto má autor pravdu, když říká, že z vlastníků těchto výrobních prostředků se stává „buržoazie“, tj. třída, která za kapitalistické organizace společenského hospodářství ovládá práci „lidu“. Všechna tato fakta konstatoval autor správně a jejich vykořisťovatelský význam správně zhodnotil.

* Právě proto v boji proti narodnictví kladou marxističtí teoretikové tak velký důraz na vysvětlení, na pochopení a na objektivní stránku.

Ale už z toho, co zde bylo vylíčeno, čtenář jistě poznal, že marxista *vysvětluje* tato fakta zcela jinak. Narodnik vidí příčiny těchto jevů v tom, že „je málo půdy“, že jsou tu tíživé daně, že klesá možnost „výdělků“, tj. vidí je ve zvláštnostech *politiky*: agrární, daňové a průmyslové, ale ne ve zvláštnostech *společenské organizace výroby*, z níž *takováto* politika nevyhnutelně vyplývá.

Narodnik soudí: půdy je málo a je jí čím dál méně. (Neuvádím ani konkrétní výrok autora článku, ale jen obecnou tezi narodnické doktríny.) — To je naprosto správné, ale proč říkáte jen to, že je *málo* půdy, a nedodáte: *málo půdy na prodej*. Přece víte, že naši rolníci si *vykupují* svoje přídělky od statkářů. Proč se tedy zaměřujete na to, že půdy je *málo*, a ne na to, že *se prodává*?

Už sám fakt, že se půda prodává, že se vykupuje, svědčí o tom, že platí takové zásady (výrobní prostředky si lze opatřit za peníze), podle nichž pracující stejně zůstávají bez výrobních prostředků, ať už se jich prodává málo, nebo mnoho. Zamlčujete-li tento fakt, zamlčujete kapitalistický způsob výroby, na jehož základě mohl takový prodej jediné vzniknout. Tím, že tento fakt zamlčujete, dostáváte se již na stanovisko této buržoazní společnosti a stává se z vás obyčejný politikář, který uvažuje o tom, má-li se půdy prodávat mnoho nebo málo. Nevidíte, že už sám tento fakt výkupu svědčí o tom, že „duše“ lidí, v jejichž zájmu byla „velká“ reforma provedena a kteří ji provedli, „už úplně ovládl *kapitál*“, nevidíte, že celé této liberálně narodnické „společnosti“, která se opírá o poměry vytvořené reformou a politikarií kolem jejího nejrůznějšího vylepšování, zcela stačí světlo, které vyzařuje „kapitalistická luna“. Právě proto se narodnik tak nenávistně vrhá na ty, kdo důsledně zastávají zásadně jiné stanovisko. Křičí, že se nestarají o lid, že chtějí rolníky připravit o půdu!!

On, narodnik, se o lid stará, on nechce připravit rolnictvo o půdu, chce, aby se mu dostalo (*prodalo*) půdy více! Narodnik je poctivý obchodník. Je sice pravda, že nemluví.

o tom, že se půda nedává zadarmo, nýbrž se prodává, ale cožpak se někdy v obchodě mluví o tom, že se za zboží musí platit penězi? To přece ví každý.

Je pochopitelné, že nenávidí marxisty, kteří tvrdí, že je třeba obracet se jedině na ty, kdo se už „diferencovali“ od této kšeftařské společnosti, kdo se od ní „odloučili“ — můžeme-li použít těchto velmi charakteristických maloburžoazních výrazů pánů Michajlovských a Južakovů*.

Pokračujme dále. „Drobné průmyslové výroby je málo“, tak zní narodnikův názor na domácí výrobu. A zase zamlčuje, jak je tato výroba organizována. Lhostejně zavírá oči před tím, že domácí výroba, která „upadá“, i ta, která „se rozvíjí“, je organizována stejně kapitalisticky, že je při ní práce stejně ujařmena kapitálem překupníků, obchodníků atd., a omezuje se na měšťácké volání po pokroku, zlepšeních, družstvech atd., jako by taková opatření mohla vůbec nějak změnit *fakt*, že vládne kapitál. Jak v zemědělství, tak ve zpracovatelském průmyslu vychází narodnik z jejich dnešní organizace a nebojuje proti této organizaci samé, ale proti jejím všelijakým nedostatkům. Pokud jde o daně, tady už narodnik vyvrátil sám sebe, protože názorně předvedl hlavní charakteristický rys narodnictví, totiž schopnost uzavírat kompromisy. Výše sám tvrdil, že každá daň (dokonce i daň z příjmů) doléhá za dnešního systému přivlastňování nadhodnoty na pracující, ale to mu vůbec nebrání, aby si s liberální společností nepodebatoval o tom, jsou-li daně velké nebo malé, aby nedával „jako poctivý občan“ příslušné rady bernímu úřadu.

Zkrátka, marxista je toho názoru, že příčina není ani v politice, ani ve státu, ani ve „společnosti“, nýbrž v daném systému hospodářské organizace Ruska; nejde o to, že

* Páni narodnici nejen zamlčují a nechápou kapitalistický charakter výkupu, ale skromně obcházejí i skutečnost, že k „nedostatku půdy“, jímž trpí rolníci, se přidružuje i to, že velmi dobré pozemky vlastní příslušníci „starošlechtické vrstvy“.

„obratní lidé“ nebo „prohnaní filutové“ loví v kalných vodách, ale o to, že „lid“ tvoří dvě vzájemně protikladné a navzájem se vylučující třídy: „Všechny síly působící ve společnosti se skládají ve dvě vzájemně protikladné výsledné síly.“

„Lidé, kteří mají zájem na tom, aby byl nastolen buržoazní řád, vidí, že se jejich plány hrouť*, ale přesto se nedávají odradit: ustavičně rolnictvu tvrdí, že vinu na tom všem má obecina a vzájemné ručení, nové rozdělování půdy a poměry v občině, které jdou k duhu lenochům a opilcům. Tito lidé zřizují pro majetné rolníky záloženská sdružení, starají se o drobný pozemkový úvěr pro parcelovou držbu půdy; zakládají ve městech technické, řemeslnické a jiné podobné školy, do nichž se dostávají zase jen děti majetných, zatímco většina zůstává bez škol; tito lidé pomáhají bohatým rolníkům zušlechťovat jejich dobytek pořádáním výstav, vyplácením premií, chovem plemenného dobytka připouštěného za poplatek, atd. Všechny tyto drobné snahy se pak slévají v jednu velikou sílu, která má na obec rozkladný vliv a stále zřetelněji štěpí rolnictvo na dvě skupiny.“

„Drobné snahy“ tu jsou charakterizovány správně. Autorova myšlenka, že všechny tyto drobné snahy (na kterých nyní tak usilovně trvá Ruskoje bogatstvo a všechen náš liberálně narodnický tisk) vyznačují, vystihují a pro-

* Hrouť-li se plán na zrušení obcí, znamená to vítězství nad zájmy „nastolení buržoazního řádu“!!

Narodník, který si vytvořil z „obcí“ měšťáckou utopii, dospívá k tak fantastickému ignorování skutečnosti, že v plánu namířeném proti občině vidí úplné nastolení buržoazního řádu, zatímco to je pouze obyčejné politikaření na půdě už definitivně „nastoleného“ buržoazního řádu.

Nejpádnějším argumentem proti marxistům je pro narodníka otázka, kterou klade s výrazem triumfálního vítězství: No tak, řekněte, chcete zrušit občinu, anebo ne? Ano, anebo ne? — V tom je pro něj vlastně celá otázka, celé „nastolení“. Absolutně nechce pochopit, že z hlediska marxisty je „nastolení“ už dávný a nezvratný fakt, na kterém nic nezmění ani zrušení obcí, ani její upevnění, protože kapitál dnes už ovládá jak vesnici, kde je obecina, tak vesnici, kde každý hospodaří na svém samostatně.

Každý závažnější protest proti „nastolení“ se narodník snaží vydávat za apologii nastolení. Tonoucí se stébla chytá.

sazují „novoměšťanskou“ vrstvu a kapitalistické poměry, tato myšlenka je naprosto správná.

Právě pro tuto okolnost marxisté podobné snahy odmítají. A fakt, že tyto „snahy“ nesporně reprezentují bezprostřední požadavky malovýrobců, dokazuje podle názoru marxistů správnost jejich základní poučky: v rolníkovi nelze vidět představitele myšlenky práce, protože rolník, který je za kapitalistické organizace hospodářství maloburžoazie, uznává v důsledku toho existující poměry a některými stránkami svého života (i svého myšlení) tíhne k buržoazii.

Nebude rovněž na škodu využít tuto pasáž k tomu, abychom zdůraznili jednu věc: odmítavé stanovisko marxistů k „drobným snahám“ vyvolává velký nářek pánů narodníků. Připomínáme-li jim jejich předky, dokládáme tím, že byly doby, kdy na to měli narodníci jiný názor, kdy s takovou ochotou a vervou neuzavírali kompromisy (ačkoli už tehdy je přece jen uzavírali, jak dokazuje též článek), kdy — neříkám, že chápali, ale aspoň dovedli rozpoznat buržoazní podstatu podobných snah, kdy jen ti nejnaivnější z liberálů odsuzovali odmítání těchto snah jako „pesimistický postoj vůči lidu“.

Příjemné styky pánů narodníků s liberály jako představiteli „společnosti“ přinesly zřejmě dobré ovoce.

Nechce-li se někdo spokojit s „drobnými snahami“ buržoazního pokroku, neznamená to přece ještě, že absolutně odmítá dílčí reformy. Marxisté vůbec nepopírají určitou (i když nepatrnou) užitečnost takových opatření: tato opatření mohou přinést pracujícímu člověku určité (i když nepatrné) zlepšení jeho situace; uspíší zánik zvlášť zaostalých forem kapitálu, lichvářství, poroby apod., urychlí jejich přeměnu v modernější a humánnější formy evropského kapitalismu. Kdybyste se proto marxistů zeptali, je-li třeba učinit taková opatření, jistě by odpověděli: je to třeba, ale přitom by vysvětlili svůj celkový postoj ke kapitalistickému řádu, který se těmito opatřeními zlepšuje, a svůj souhlas

by zdůvodnili tím, že si přejí urychlit vývoj tohoto řádu a tím i jeho konec.*

„Povšimneme-li si, že rolnictvo je u nás tak jako v Německu rozděleno podle svých práv a vlastnictví na rozličné kategorie (rolníci státní, údělní, bývalí statkářští a mezi nimi zase ti, kteří dostali celé, střední nebo čtvrtinové příděly, a také čeledíni); že občinový způsob života není u nás všeobecným zjevem; že v jihozápadním kraji, kde se setkáváme s individuální držbou půdy, máme zase rolníky, kteří mají potah, a rolníky bez vlastního potahu** , drobné pěstitele zeleniny, rolníky, kteří se musí dávat najímat, a nájemce, z nichž někteří mají až 100 děsjatin půdy i více, zatímco jiní nemají ani píď; že v pobaltských guberniích je agrární zřízení věrnou kopií německého agrárního zřízení atd., pak se přesvědčíme, že i u nás je živná půda pro buržoazii.“

Tady si musíme nutně povšimnout utopického zveličování významu obcí, což je odjakživa hřích všech narodníků. Autor se vyjadřuje tak, jako by „občinový způsob života“ vylučoval existenci buržoazie, jako by vylučoval roztržštění rolnictva! To přece evidentně není pravda!

Každý ví, že také občinoví rolníci jsou rozdělení podle práv a přídělů, že v každé vesnici i s tou nejdokonalejší občinou je rolnictvo zase rozděleno jak „podle práv“ (bezzemci, rolníci s přídělem, bývalá čeleď, rolníci, kteří si vykoupili příděly za stanovené částky, připsaní rolníci etc., etc.), tak „podle majetku“: rolníci, kteří své příděly propachtovali, a rolníci, kterým byly příděly odebrány pro neplacení daní nebo proto, že půdu neobdělávali a zanedbávali, dále rolníci, kteří si pachtují cizí příděly; rolníci, kteří vlastní půdu „navěky“ nebo si ji „kupují“ po několika děsjatinách „na roky“; a nakonec rolníci bez vlastního hospodářství, bez vlastního dobytka, bez koní a rolníci s více koňmi. Je známo, že v každé vesnici i s tou nejdokonalejší občinou, bují na tomto podkladě hospodářské roztržštěnosti a zbožního hospodářství lichvářský kapitál a poroba ve

* To se týká nejen „technických a jiných škol“, lepšího technického vybavení rolníků a domáckých výrobců, ale i „rozšíření rolnické držby půdy“, „úvěru“ apod.

** Viz tento svazek, s. 67. *Red.*

všech svých formách. A přesto narodnici stále šíří své ne-japné povídačky o jakémsi „občínovém způsobu života“!

„A mladá buržoazie v Rusku roste vskutku jako z vody, a to nejen v okrajových územích s židovským obyvatelstvem, nýbrž i ve vnitrozemí. Vyčíslit její počet je zatím velmi těžké; přihlédneme-li však k vzrůstajícímu počtu vlastníků půdy a k vzrůstajícímu počtu obchodních oprávnění, k vzrůstajícímu počtu stížností docházejících z venkova na vydřiduchy a kulaky i k jiným podobným příznakům*, lze soudit, že buržoazie je už velmi početná.“

Naprosto správně! Právě tento fakt, platný pro rok 1879 a v mnohem větším rozsahu nesporný pro rok 1895, je jedním z východisek marxistického pojetí ruské skutečnosti.

Naše stanovisko k tomuto faktu je stejně odmítavé; shodujeme se v tom, že je výrazem jevů, které jsou v rozporu se zájmy bezprostředních výrobců, ale tato fakta *chápe*me zcela odlišně. Teoretickou stránku tohoto rozdílu jsem charakterizoval už dříve a nyní pojednám o jeho praktické stránce.

Naše buržoazie — zejména vesnická — je **ještě** slabá; teprve se rodí, říká narodnik. Proto je **ještě** možné proti ní bojovat. Buržoazní směr je dosud ještě slabý — proto je **ještě** možný návrat zpět. Ještě je čas.

Tak může uvažovat v sociologii jedině metafyzik (z něhož se v praxi stává zbabělý reakční romantik). Nebudu se ani šířit o tom, že „slabost“ vesnické buržoazie se vysvětluje odlivem jejích silných složek, jejích špiček do měst, tím, že na vesnicích zůstávají jen „vojáci“, kdežto ve městech už sedí „generální štáb“; nebudu mluvit o všech těch až příliš očividných případech, kdy narodnici překrucují fakta. V jejich uvažování je totiž ještě jedna chyba, která mu právě vtiskuje metafyzický ráz.

* K nim musíme připojit i koupi půdy prostřednictvím rolnické banky, „pokrokové proudy v rolnickém hospodářství“, tj. zlepšování zemědělské techniky i obdělávání půdy, zavádění dokonalejšího nářadí, setí travin apod., rozšiřování drobného úvěru a organizování odbytu pro domácí výrobce atd.

Máme před sebou určitý společenský vztah, vztah mezi vesnickým maloburžoou (bohatým rolníkem, spekulantem, kulakem, vydřiduchem apod.) a „pracujícím“ rolníkem, pracujícím pochopitelně „na cizího“.

Tento vztah existuje a narodnik nemůže popřít, že je všeobecně rozšířen. Je však slabý, říká, a proto se dá *ještě* napravit.

Dějiny tvoří „živé osobnosti“, řekneme tomuto narodnikovi, a počastujeme ho tak jeho vlastním zbožím. Náprava, změna společenských vztahů je pochopitelně možná; je však možná jedině tehdy, když vychází *od samotných nositelů těchto napravovaných nebo měněných společenských vztahů*. To je nad slunce jasnější. Ptáme se však, zda může změnit tento vztah „pracujícím“ rolník? V čem tento vztah spočívá? — V tom, že v systému zbožní výroby hospodaří dva drobní výrobci a že je toto zbožní hospodářství štěpí „vedví“, že jednomu dává *kapitál*, kdežto druhého nutí pracovat „na cizího“.

Jak tedy může náš pracující rolník změnit tento vztah, stojí-li sám jednou nohou právě na oné základně, kterou je třeba měnit? Jak může pochopit pochybenost izolovanosti a zbožního hospodářství, je-li sám izolován a hospodaří-li na vlastní riziko a nebezpečí pro trh? Vyvolávají-li v něm tyto životní podmínky „záměry a city“ vlastní tomu, kdo vyrábí pro trh na vlastní pěst? Je-li izolován přímo materiálními podmínkami, rozsahem a typem svého hospodářství, a nedostal-li se proto dosud do takového protikladu vůči kapitálu, aby byl schopen pochopit, že jde právě o tento *kapitál*, a nikoli jen o „prohnané filuty“ a obratné lidi?

Není snad zřejmé, že je třeba obrátit se tam, kde je *právě tento* (nota bene) společenský vztah *plně* rozvinut, kde nositelé tohoto společenského vztahu, kteří jsou bezprostředními výrobci, jsou už sami „diferencováni“ a „odloučeni“ od buržoazních poměrů, kde se uvedený protiklad rozvinul natolik, že je sám sebou jasný, kde už není

možná žádná utopická či polovičatá formulace otázky? A až budou bezprostřední výrobci, kteří žijí v těchto pokročilých podmínkách, „diferencováni od života“ buržoazní společnosti nejen *ve skutečnosti*, nýbrž i *ve svém vědomí*, pak také pracující rolnictvo žijící v zaostalých, horších podmínkách uvidí, „jak se to dělá“, a připojí se k těm, kteří rovněž pracují „na cizího“.

„Mluví-li se u nás o tom, že si rolníci kupují půdu, a říká-li se, že si ji kupují jak do soukromého vlastnictví, tak prostřednictvím obcí, skoro nikdo k tomu nedodává, že koupě půdy prostřednictvím obcí je jen vzácnou a nepatrnou výjimkou z obecného pravidla soukromých koupí.“

Autor dále uvádí, že podle soupisu z roku 1861 dosáhl počet soukromých vlastníků půdy 103 158, kdežto podle soupisu ze šedesátých let 313 529, a připomíná, že rozdíl se dá vysvětlit tím, že podruhé sem byli připočítáni drobní vlastníci z řad rolníků, kteří nebyli pojeti do soupisu za nevolnictví, a pokračuje:

„Je to právě naše mladá vesnická buržoazie, která se přímo sblíží a spojuje s drobnou pozemkovou šlechtou.“

To je pravda, naprostá pravda — musíme přitakat, zejména pokud jde o ono „sblížování“ a „spojování“! A právě proto počítáme k ideologům maloburžoazie lidi, kteří přikládají velký význam (ve smyslu zájmů bezprostředních výrobců) „rozšíření rolnické držby půdy“, tj. i autora, který to říká na s. 152.

A právě proto lidé, kteří rozebírají problém soukromé koupě a koupě prostřednictvím obcí, jako by na něm nějak záviselo „nastolení“ buržoazního zřízení, nejsou podle našeho mínění nic než politikáři. My považujeme oba případy za typicky buržoazní, neboť v obou případech koupě je koupě a peníze jsou peníze, tj. zboží, které se dostává jedině do rukou maloburžoy*, lhotejno, zda je sdru-

* Nemíníme tu pochopitelně peníze, jež slouží pouze k získávání nezbytných spotřebních předmětů, nýbrž *volné* peníze, jež lze strádat na nákup výrobních prostředků.

žen v občině „k vzájemnému sociálnímu přizpůsobování a solidárnosti“, nebo je-li izolován jako majitel parcely.

„Ostatně tu není (mladá vesnická buržoazie) ani zdaleka sama, ‚Vesnický vydríduch‘ není na Rusi žádné nové slovo, ovšem nikdy nemělo takový význam, jaký má teď, nikdy nepůsobilo na vesničany tak tísnivě jako nyní. Vydríduch býval jakousi patriarchální osobností, která se ve srovnání s dnešním vydríduchem vždycky podřizovala občině, a někdy to byl prostě jen lenoch, který se ani zvlášť nepídil po bohatství. Dnes má slovo ‚vydríduch‘ už jiný význam a ve většině gubernií se z něho už stal jen rodový pojem, používá se ho poměrně málo a nahrazuje se slovy: kulak, handlíř, kupec, krčmář, kůžičkář, dohazovač, lichvář atd. Toto rozvedení jednoho slova do několika slov, jednak v slova rovněž nikoli nová a jednak v slova zbrusu nová anebo dosud se mezi rolnictvem nevyskytující, svědčí především o tom, že ve vykořisťování lidu nastala dělba práce a že se vydrídušství rozmohlo a specializovalo. Skoro v každé obci a v každé vesnici je jeden nebo několik takových vykořisťovatelů.“

Nesporně je tu správně vystižena skutečnost, že se vydrídušství rozmáhá. Jenomže autor, tak jako všichni narodníci, nechce navzdory těmto faktům pochopit, že toto soustavné, všeobecné a regulární (dokonce i s dělbou práce) kořistění je projevem kapitalismu v zemědělství, znamená nadvládu kapitálu v jeho počátečních formách, kapitálu, který na jedné straně neustále plodí měštský, bankovní, zkrátka evropský kapitalismus, v němž narodníci spatřují něco cizího, a na druhé straně je tímto kapitalismem podporován a živen, zkrátka, že je to jedna ze stránek kapitalistické organizace ruského národního hospodářství.

Kromě toho nám uvedená charakteristika „evoluce“ vesnického vydríducha dává možnost znova usvědčit narodníka.

V reformě z roku 1861 narodník vidí sankcionování lidové výroby a domnívá se, že se podstatně liší od reformy na Západě.

Opatření, po nichž teď narodník prahne, se omezují v podstatě na stejné „sankcionování“ — občiny apod., na stejné „zaopatření přídělů“ a nejrůznějšími výrobními prostředky.

Proč tedy, pane narodniku, reforma, která „sankcionovala lidovou (a ne kapitalistickou) výrobu“, vedla jediné k tomu, že se z „patriarchálního lenocha“ stal poměrně energický čiperný a mírně zcivilizovaný dravec? Proč vedla k pouhé změně *formy* vydřidušství právě tak jako podobné velké reformy na Západě?

Proč soudíte, že další kroky k „sankcionování“ (jistě možné v podobě rozšiřování rolnické držby půdy, přesídlování, regulování pachtu a jiných nesporných pokrokových opatření, ovšem opatření pouze buržoazních), proč soudíte, že povedou k něčemu jinému než k další změně *formy*, k dalšímu poevropštění *kapitálu*, k přeměně obchodního kapitálu v kapitál výrobní a středověkého v moderní?

Jinak tomu *nemůže být* prostě proto, že se podobná opatření vůbec nedotýkají *kapitálu*, tj. takového vztahu mezi lidmi, při němž se v rukou jedněch hromadí peníze jako produkt *společenské práce*, organizované zbožním hospodářstvím, zatímco druzí nemají nic kromě svobodných „rukou“* — osvobozených právě od toho produktu, který je soustředěn v rukou předchozí kategorie lidí.

„...Z těchto lidí (kulaků atd.) se ti nuznější, kteří nemají kapitál, obvykle spojují s velkoobchodníky, kteří jim poskytují úvěr nebo jim svěřují obstarávání; nákupů; majetnější obchodují samostatně, sami udržují styky s velkými obchodními a přístavními městy, sami tam posílají vagóny a sami se vypravují za zbožím, kterého je v jejich kraji třeba. Posadte se do kteréhokoli vlaku a určitě tam ve III. třídě (zřídka v II. třídě) najdete desítky takových lidí, kteří někam cestují za svými obchodními záležitostmi. Poznáte je i podle zvláštního způsobu oblékání a podle krajně nevázaného chování, podle toho, že se neomalene řehťají nějaké paničce, která prosí, aby se nekouřilo, nebo nějakému venkovánkovi [skutečně se tam říká „venkovánkovi“, K. T.], který jede někam za výdělkem, a protože se nevyzná v kšeftování a chodí v láptích, připadá jim „nevzdělaný“. Poznáte je i podle řeči. Obvykle mluví o jehněčích kožkách, o postním oleji, o kůzích, o jídle, o prose

* „*Masa bude tak jako dřív... pracovat na cizího*“ (recenzovaný článek, s. 135): kdyby nebyla „svobodná“ (de facto a de iure možná i „zaopatřená přídělem“), pak by se to pochopitelně nemohlo stát.

apod. Uslyšíte přitom i cynická vyprávění o tom, jak podvádějí a falšují zboží: o tom, jak ‚prodali do továrny‘ slaninu, která už ‚pořádně zaváněla‘, o tom, že ‚čaj dovede přibarvit každý, když se mu to jednou ukáže‘, že ‚cukr váží hned o tři libry na homoli víc, když se šikovně navlhčí, aby to kupující nepoznal‘, atd. A vyprávějí to všechno tak otevřeně a bez rozpaků, že vám je jasné, že tito lidé nekradou lžičky v jídelnách a neodšroubovávají plynové kohoutky na nádražích jedině proto, že se bojí, aby se nedostali za mříže. Po mravní stránce nesplňují tito lidé ani nejelementárnější požadavky, celá jejich morálka je založena na rublu a vystihují ji dokonale rčení jako: kupec — to je lovec; proto je štika v rybníce, aby kapr nezlenivěl; jen se tuž!; vem všechno, co ti přijde pod ruku; využij chvíle, kdy nikdo nekouká; slabého nelituj; ohni hřbet a klaň se, když je třeba.“ A pak se uvádí exemplární příklad z novin o tom, jak si nějaký Volkov, krčmář a lichvář, zapálil vlastní dům pojištěný na vysokou částku. Tohle individuum „považuje místní učitel i kněz za svého nejtihodnějšího známého“, „jeden učitel pro něj píše za sklenku vína všechna ta pochybná lejstra“. „Volostní písař mu slibuje, že mu pomůže balamutit Mordvince“. „Jedenzemstevní úředník a současně člen zemstevní správy mu pojistil starý dům na 1000 rublů“ atd. „Volkov není vůbec ojedinělý jev, ale je to typ. Neexistuje kraj, který by neměl svého Volkova, kde by vám nevyprávěli nejen o stejném odírání a zotročování rolníků, ale i o podobných případech žhářství...“

„...A jak se vlastně chová k takovým lidem rolnictvo? Jsou-li to takoví hloupí a neomalení hrubiáni jako Volkov, rolníci je nemají rádi a bojí se jich; bojí se jich proto, že jim mohou vyvést jakoukoli ničemnost, zatímco rolnictvo na ně nemůže: jejich domy jsou pojištěny, mají dobré koně, pevné závory, zlé psy a styky s místními úřady. Jsou-li to však lidé trochu šikovnější a chytřejší než Volkov, dovedou-li odírat a zotročovat rolníky navenek slušnou formou, podaří-li se jim někoho tajně okrást o rubl a hned nato přede všemi slevují groš, a nelitují-li nějaký ten půlčik vodky nebo mírku prosa na vyhořelou vesnici, pak jsou rolníky ctěni, mají u nich autoritu a vážnost jako dobrodinci vesnické chudiny, která by bez nich snad i zahynula. Rolník se na ně dívá jako na obratné lidi a dává k nim dokonce do učení děti, protože si pokládá za čest, dostane-li se chlapec za pult, a je přesvědčen, že z hochů něco bude.“

Schválně jsem uvedl autorovu úvahu hodně podrobně, abych ukázal, jak charakterizuje naši mladou buržoazii *odpůrce* teze o buržoazní organizaci ruského společenského hospodářství. Rozbor této charakteristiky může v mnohém

objasnit teorii ruského marxismu i ráz obvyklých útoků *dnešního* narodnictví proti němu.

Podle prvních vět této charakteristiky by se zdálo, že autor chápe, jak hluboké kořeny má tato buržoazie, že chápe její spojení s velkoburžoazií, k níž „se upíná“ maloburžoazie, její svazky s rolnictvem, které k ní dává „děti do učení“, ale z autorových příkladů je vidět, že si ani zdaleka neuvědomuje, jak je tento jev trvalý.

Jeho příklady mluví o trestných činech, o podvodech, o žhářství atd. Vzniká dojem, že „odfrání a zotročování“ rolnictva je jen nějaká náhoda, výsledek (jak se vyjádřil autor) těžkých životních podmínek, „hrubosti mravních idejí“, překážek kladených „pronikání literatury mezi lid“ (s. 152) apod. — zkrátka, že to všechno vůbec nutně nevyplývá ze soudobé organizace našeho společenského hospodářství.

Marxista však zastává právě tento názor; tvrdí, že to vůbec není náhoda, nýbrž nutnost, nutnost podmíněná kapitalistickým způsobem výroby v dnešním Rusku. Jakmile se rolník stane výrobcem zboží (a těmi se už stali všichni rolníci), pak jeho „morálka“ bude nevyhnutelně „založena na rublu“, a nelze mu to vůbec klást za vinu, protože jej samy životní podmínky nutí, aby tento rubl sháněl pomocí všelijakých kšeftařských kliček.* Za těchto okolností se „rolnictvo“ rozděluje na bohaté a chudé bez ohledu na jakékoli trestuhodné počínání, na jakékoli lokajské manýry a jakékoli podvody. Někdejší rovnost nemůže obstát před výkyvy trhu. To není jen planá úvaha, to je fakt. A faktem je i to, že „bohatství“ několika málo jedinců se za těchto okolností stává *kapitálem*, kdežto „chudoba“ nutí široké vrstvy lidu, aby prodávaly svou pracovní sílu, aby pracovaly na cizího. Podle marxistova názoru z toho tedy vyplývá, že kapitalismus se už upevnil, rozvinul a dokonale vyhranil nejen v továrním průmyslu, ale i na venkově a vůbec na celé Rusi.

* Porovnej *Uspenského*¹⁰⁸.

Teď vidíte, jak jsou páni narodníci duchaplní, když jako odpověď na marxistovu argumentaci, že příčinou těchto „smutných jevů“ na vesnicích není ani politika, ani nedostatek půdy, ani platby, ani „lidská“ špatnost, ale kapitalismus, že to všechno je za kapitalistického způsobu výroby, za třídní nadvlády buržoazie *nutné* a nevyhnutelné — když jako odpověď na to začne narodník vykřikovat, že marxisté chtějí rolnictvo připravit o půdu, že „dávají přednost“ proletáři před „samostatným“ rolníkem, že se chovají „pohrdavě a bezcitně“ vůči „osobnosti“, jak tvrdí maloměstské slečinky a pan Michajlovskij v odpovědi panu Struvemu!

Z tohoto obrázku vesnice, zajímavého tím, že jej vykreslil náš odpůrce, názorně vidíme, jak jsou běžné námitky proti marxistům nesmyslné a vykonstruované, protože jejich autoři pomíjejí skutečnost a zapomínají na svá vlastní předchozí prohlášení, a to všechno proto, aby byly zachráněny, *côte que côte**, teorie iluzí a kompromisů, které teď naštěstí už nemůže zachránit vůbec nic.

Když marxisté mluví o kapitalismu v Rusku, přejímají hotová schémata a dogmaticky opakují teze odrážející zcela jiné podmínky. Nepatrně rozvinutou a málo významnou kapitalistickou výrobu v Rusku (v našich továrnách a závodech je zaměstnáno celkem 1 400 000 lidí) vztahují i na masu rolnictva, která dosud vlastní půdu. Tak zní jedna z oblíbených námitek liberálně narodnického tábora.

A právě na tomto obrázku vesnice vidíme, že líčí-li narodník poměry „občinných“ a „samostatných“ rolníků, nemůže se obejít bez kategorie buržoazie převzaté z abstraktních schémat a cizích dogmat a musí nutně konstatovat, že je tato buržoazie pro vesnici typická, a nikoli na vesnici ojedinelá, že je velmi silnými pouty spjata s buržoazií ve městech a že je spjata i s rolnictvem, které k ní „dává děti do učení“, a z něhož pak, jinak řečeno, tato mladá

* — za každou cenu. *Red.*

buržoazie vyrůstá. Vidíme tedy, že tato mladá buržoazie vyrůstá přímo z naší „občiny“ a ne mimo ni, že se rodí přímo ze společenských vztahů mezi rolnictvem, které se stalo výrobcem zboží; vidíme, že na *kapitál* nepracuje jen „1 400 000 lidí“, ale i masa ruského vesnického lidu, a že jím je „řízena“. Kdo tedy dělá správné závěry z těchto skutečností, jež nekonstatoval nějaký marxistický „mystik a metafyzik“ věřící v „triády“, nýbrž svébytný narodnik, který umí ocenit zvláštnosti ruských poměrů? Snad narodnik, který vykládá o volbě lepší cesty — jako by si kapitál už svou cestu ne zvolil, který vykládá o obratu k jinému zřízení, jehož se lze nadít od „společnosti“ a „státu“, tj. od takových institucí, které vyrostly právě na základě této volby a *pro tuto volbu*? Anebo marxista, který říká, že snít o jiných cestách může jen naivní romantik, neboť skutečnost velmi názorně svědčí o tom, že „cesta“ je už zvolena, že nadvláda kapitálu je fakt, jehož se nelze zbavit polemikou a odsuzováním, fakt, s nímž jedině mohou bezprostřední výrobci počítat?

A další velmi častá výtku. Marxisté považují kapitalistickou velkovýrobu v Rusku za pokrokový jev. Dávají tak přednost proletáři před „samostatným“ rolníkem, souhlasí s tím, aby byl zbavován půdy, a z hlediska teorie razící ideál, aby se výrobní prostředky staly majetkem dělnictva, jsou pro to, aby byl dělník odloučen od výrobních prostředků, tj. zabředají do nesmiřitelného rozporu.

Ano, marxisté považují kapitalistickou velkovýrobu za pokrokový jev; ne ovšem proto, že nahrazuje „samostatnost“ nesamostatností, ale proto, že vytváří podmínky pro úplné odstranění nesamostatnosti. Pokud jde o „samostatnost“ ruského rolníka, je to jen farizejská narodnická báchorka a nic víc; ve skutečnosti taková samostatnost neexistuje. A vylíčený obraz (jako všechno, co bylo napsáno a zjištěno o hospodářské situaci rolnictva) tuto skutečnost (že samostatnost fakticky neexistuje) rovněž uznává: rolnictvo stejně jako dělníci pracuje „na cizího“. Staří ruští

narodníci to uznávali. Necháпали však příčiny a charakter této nesamostatnosti, necháпали, že je to rovněž *kapitalistická* nesamostatnost, která se liší od městské jediné nižším stupněm vývoje a výraznějšími pozůstatky středověkých, polonevolnických forem kapitálu. Porovnejme třeba onu vesnici, kterou nám vylíčil narodník, s továrnou. Rozdíl (pokud jde o samostatnost) je jediné v tom, že na vesnici vidíme „malé parazity“, kdežto v továrně velké, na vesnici vykořisťování jednotlivců polonevolnickými způsoby, v továrně vykořisťování širokých mas, a to už vykořisťování ryze kapitalistické. Druhý případ je pochopitelně pokrokový: týž kapitalismus, který je na vesnici ještě nevypělý, a proto je ještě zpestřen lichvářstvím etc., je v továrně vypělý; protiklad, který existuje i na vesnici, má zde už náležitou formu; nastala tu už úplná diferenciacie a není zde možná žádná polovičatá formulace otázky, jež uspokojuje malovýrobce (a jeho ideologa), který je schopen hanět, kárát a proklínat kapitalismus, ale není s to vzdát se nejvlastnější základny* tohoto kapitalismu, přestat věřit jeho sluhům, zřít se růžových snů, že „bez boje by to bylo lepší“, jak řekl skvělý pan Krivenko. *Tady* už nelze snít a to znamená obrovský krok vpřed; tady je už jasně vidět, na čí straně je síla, a nedá se žvanit o volbě cesty, neboť je jasné, že napřed je třeba tuto sílu „znovu rozdělit“.

Pan Struve označil narodnictví za „farizejský optimismus“, což je naprosto správné. Jakkak by to nebyl opti-

* Abych se vyhnul nedorozumění, podotýkám, že „základnou“ kapitalismu rozumím onen společenský vztah, který existuje v různých formách v kapitalistické společnosti a který Marx vyjádřil formulí: peníze — zboží — peníze + (tj. peníze s nadhodnotou. *Čes. red.*).

Narodnická opatření se *nedotýkají* tohoto vztahu, neboť neohrožují ani výrobu zboží, která dává do soukromých rukou peníze = produkt společenské práce, ani diferenciaci „lidu“ na vlastníky těchto peněz a na chudinu.

Marxista bere tento vztah v jeho nejrozvinutější formě, která je kvintesencí všech ostatních forem, a ukazuje výrobcí úkol a cíl: odstranit tento vztah a nahradit jej jiným.

mismus, když neomezené panství kapitálu na vesnici ignoruje, zamlčuje a líčí jako náhodný jev? Když navrhuje různé úvěry, družstva a společnou orbu půdy, jako by všichni „kulaci, handlíři, kupci, krčmáři, dohazovači a lichváři“ atd., jako by všechna tato „mladá buržoazie“ neměla už „v rukou“ „každou vesnici“? — A jak to nemá být farizejství, když tito lidé už „deset, dvacet, třicet i více let“ neustále říkají „bez boje by to bylo lepší“, zatímco boj už propukl, avšak je to boj skrytý, neuvědomělý, neosvícený ideou?

„A teď se, čtenáři, podívejte do měst. Uvidíte, že je tu mladá buržoazie ještě víc a že je ještě různorodější. Všichni, kdo se naučí číst a psát a považují se za schopné ušlechtilější činnosti, všichni, kdo se považují za hodné lepšího údělu, než je žalostný úděl prostého rolníka, a konečně všichni, kdo se za těchto okolností nemohou uplatnit na vesnici, snaží se teď dostat do města...“

A přesto páni narodníci farizejsky prohlašují, že městský kapitalismus je „uměle vytvářen“, že je to „skleníková rostlina“, která bez patriční péče sama zahyne atd. Stačí se jen jednoduše podívat na *fakta* a hned bude jasné, že touto „uměle vytvářenou“ buržoazií jsou prostě ti vesničtí vydríduši, kteří se přistěhovali do měst a zcela volně vegetují na půdě ozářené „kapitalistickou lunou“ a nutí zde každého prostého rolníka k tomu, aby co nejlevněji koupil a co nejdráže prodal.

„...Vidíte tu příručí, kancelisty, hokynáře, podomní obchodníky, nejružnější drobné podnikatele (štukatéry, tesaře, zedníky atd.), konduktéry, domovníky, městské strážníky, burzovní úředníky, majitele povozů a drožek, majitele jídelen a zájezdních hostinců, majitele různých dílen, tovární mistry atd., atd. To všechno je skutečná mladá buržoazie se všemi svými charakteristickými znaky. Její morální kodex není ani zde příliš obsáhlý: veškerá její činnost je založena na vykořisťování práce*, a jejím životním úkolem je získat kapitál nebo alespoň

* To není přesné. Maloburžoza se odlišuje od velkoburžozy právě tím, že sám též pracuje — tak jako pracují příslušníci kategorií, jež autor vyjmenoval. Vykořisťování tu pochopitelně existuje, ale nejde tu jen o vykořisťování.

A ještě jedna připomínka: životním úkolem těch, koho neuspoko-

kapitálek k prázdnému ubíjení času...“ „...Vím, že mnozí mají z těchto lidí radost, zdají se jim chytří, energičtí a podnikaví, považují je za nejprogresivnější síly lidu a spatřují v nich přímý a přirozený pokrok naší ruské civilizace, jejíž nerovnosti časem zmizí. Vím přece už dávno, že naše vyšší buržoazie vznikla z lidí vzdělaných, z kupectva a šlechty, která buď nevydržela krizi v roce 1861 a zhroutila se, anebo podlehla duchu doby, že již tato buržoazie vytvořila kádry třetího stavu a že jí chybějí jedině takové síly pocházející z lidu, bez nichž nemůže nic dokázat a které se jí proto zamlouvají...“

I zde jsou ponechána zadní dvířka pro „farizejský optimismus“: velkoburžoazii „chybějí jedině“ buržoazní síly mezi lidem!! Z čeho však tato velkoburžoazie vzešla, když ne z lidu? Nebude snad chtít autor popírat spojitost našeho „kupectva“ s rolnictvem?

Zde je patrná snaha vydávat růst mladé buržoazie za dílo náhody, za výsledek politiky atd. Tato povrchnost, neschopná vidět kořeny jevu v samotné ekonomické struktuře společnosti, schopná vyjmenovat desítky představitelů maloburžoazie, ale neschopná pochopit, že malé samostatné hospodářství rolníka či domáckého výrobce není za daných ekonomických poměrů už vůbec žádným „lidovým“ hospodářstvím, ale hospodářstvím *maloburžoazním*, tato povrchnost je pro narodníka nanejvýš typická.

„...Vím, že mnozí potomci starobylých rodů už založili lihovary a začali prodávat lihoviny, nakupovat železniční a těžbařské koncese, zasedat ve správních radách akciových bank, že pronikli dokonce i do literatury a zpívají teď novou písničku. Vím, že mnohé z těchto literárních písniček jsou velmi dojemné a cituplné, že se v nich mluví o potřebách a tužbách lidu, ale vím také, že je povinností solidní literatury, aby odhalovala úmysl dát lidu místo chleba kamení.“

Jaká to arkádská idyla!¹⁰⁹ Jde teprve o „úmysl“?!

juje úděl prostého rolníka, je získat kapitál. To říká (v jasných chvílích) narodník. Ruské rolnictvo netáhne k občině, nýbrž k maloburžoaznímu zřízení. To říká marxista.

Čím se liší tato dvě tvrzení? Snad jen tím, že jedno z nich se přidržuje empirických sociálních postřehů, kdežto druhé zobecňuje pozorovaná fakta (jež vyjadřují reálné „záměry a city“ reálných „živých osobností“) v zákon politické ekonomie?

Jak to hezky ladí: „ví“, že buržoazie vznikla „už dávno“, a stále ještě vidí svůj úkol v „odhalování úmyslů“ vytvořit buržoazii!

A právě tomu se říká „krasodušství“, když lidé při pohledu na zmobilizovanou armádu, na nastoupené „vojáky“, které sešikoval „už dávno“ ustavený „generální štáb“, pořád ještě vykládají o „odhalování úmyslů“ a ne o už zcela odhaleném boji zájmů.

„...Francouzská buržoazie se rovněž ztotožňovala s lidem a vždy vyhlášovala své požadavky jménem lidu, ale pokaždé jej oklamala. My považujeme buržoazní směr, který naše společnost v posledních letech přijala, za škodlivý a nebezpečný pro mravnost i blahobyt lidu.“

V této větě se autorova maloburžoaznost projevila snad nejnázorněji. Prohlašuje buržoazní směr za „škodlivý a nebezpečný“ pro mravnost i blahobyt lidu! A jakého „lidu“, vážený pane moralisto? Toho lidu, který pracoval na statkáře za nevolnictví, jež upevňovalo „rodinný krb“, „usedlý život“ a „svatou povinnost pracovat“*? Nebo toho lidu, který pak šel shánět peníze na výkup? Dobře víte, že zaplacení těchto peněz bylo základní a hlavní podmínkou „osvobození“ a že rolník nemohl tyto peníze sehnat jinde než u pana Kupóna¹¹⁰. Sám jste přece vylíčil, jak tento pán hospodařil, jak „měšťanstvo vneslo do života svou vědu, svůj mravní kodex i svá sofizmata“, jak vznikla literatura, která opěvuje „chytrost, podnikavost a energii“ buržoazie. Je jasné, že tu jde pouze o vystřídání dvou forem společenské organizace: systém přivlastňování nadpráce nevolných rolníků připoutaných k půdě vytvořil feudální morálku; systém „svobodné práce“ „na cizího“, na vlastníka peněz, vystřídá feudální morálku morálkou buržoazní.

Maloburžoza se však bojí podívat na věci zpříma a nazvat je pravým jménem: proto se od těchto nesporných fakt odvrací a začíná snít. Považuje za „morální“ jedině malé samostatné hospodářství (vyrábějící *pro trh*, o čemž skromně mlčí), kdežto námezdní práci má za „nemorální“. Sou-

* Slova pana Južakova.

vislost jednoho s druhým — a to souvislost nerozlučnou — nechápe a domnívá se, že buržoazní morálka je jakási náhodná choroba, a ne přímý produkt buržoazních poměrů vyrůstajících ze zbožního hospodářství (proti němuž on vlastně nic nenamítá).

A tu maloburžoza začíná se svým senilním kázáním: „Je to škodlivé a nebezpečné.“

Nesrovnává nejnovější formu vykořisťování s formou předchozí, feudální, nevidí změny, které tato nová forma vnesla do vztahů výrobce k vlastníku výrobních prostředků, ale srovnává ji s nesmyslnou, měšťáckou utopií: s takovým „malým samostatným hospodářstvím“, které by, ač je to zbožní hospodářství, nevedlo tam, kam vede (srov. s již uvedeným tvrzením: „Bují kulactvo a snaží se podmanit si nejubožejší rolníky jako zemědělské dělníky“ . atd.). Proto se jeho protest proti kapitalismu (jako takový, jako protest naprosto na místě a naprosto oprávněný) stává reakčním lamentováním.

Maloburžoza nechápe, že „buržoazní směr“ vykonal užitečné dílo tím, že nahradil formu vykořisťování, která připoutávala pracujícího člověka k jednomu místu, takovou formou, která honí pracujícího člověka z místa na místo po celé zemi; nechápe, že zaměnil-li „buržoazní směr“ formu vykořisťování, při níž bylo přivlastňování nadproduktu opředeno osobními vztahy vykořisťovatele k výrobcí, vzájemnými občanskými politickými závazky, „zaopatřením přídělem“ apod., takovou formou, která to všechno nahrazuje „bezcitným mamonem“ a staví pracovní sílu na roveň každému jinému zboží a každé jiné věci, obnažil tím vykořisťování a zbavil je všech kamufláží a obnažit toto vykořisťování znamená už velikou zásluhu.

Dále si pak všimněte tvrzení, že naše společnost přijala buržoazní směr „v posledních letech“. Opravdu až „v posledních letech“? Neprojevilo se snad dost výrazně už v šedesátých letech? A nepřevládalo pak už po celá sedmdesátá léta?

Maloburžoza se i zde snaží celou záležitost bagatelizovat a vydávat buržoaznost, příznačnou pro naši „společnost“ v celém poreformním období, za nějakou přechodnou zálibu, za módu. Hlavním rysem maloburžoazní doktríny je, že pro stromy nevidí les. Pro protesty a zuřivé útoky proti nevolnictví nevidí (ideolog maloburžoazie) buržoaznost, protože má strach zpříma se podívat na ekonomické základy systému, který se za tohoto zběsilého pokřiku utvářel. Za úvahami veškeré pokrokové („liberálně koketní“, s. 129) literatury o úvěrech, o záloženských sdruženích, o daňovém břemenu, o rozšíření držby půdy a jiných podobných opatřeních na pomoc „lidu“ — vidí jen buržoaznost „posledních let“. A konečně pro reptání nad „reakcí“, pro pláč nad „šedesátými léty“ už vůbec nevidí základ toho všeho — buržoaznost, a proto s touto „společností“ stále víc a víc splývá.

Skutečně, po všechna tři údobí poreformní historie stál náš ideolog rolnictva vždycky po boku „společnosti“ a kráčet s ní, protože nechápal, že buržoaznost této „společnosti“ zbavuje jeho protest proti buržoaznosti veškeré síly a nevyhnutelně jej odsuzuje buď k tomu, aby snil, nebo aby dělal ubohé maloburžoazní kompromisy.

Tato spřízněnost našich narodníků („v zásadě“ nepřátelských vůči liberalismu) s liberální společností mnohé dojímala a stále ještě dojímá pana V. V. (viz jeho článek v časopise *Nědělja* z roku 1894, č. 47—49). Z toho se pak vyvozuje, že máme jen slabou nebo dokonce vůbec žádnou buržoazní inteligenci, s čímž prý souvisí to, že ruský kapitalismus nemá živnou půdu. Ve skutečnosti je tomu však právě naopak: tato spřízněnost je nejsilnějším argumentem proti narodnictví, je přímým důkazem jeho maloburžoaznosti. Tak jako v praxi splývá malovýrobce s buržoazií na základě izolované výroby zboží pro trh, díky svým šancím, že se vyšvihne a že se prosadí mezi velkopodnikatele, splývá též ideolog malovýrobce s liberálem, jakmile spolu začnou diskutovat o různých úvěrech, družstvech

etc.; tak jako malovýrobce není schopen bojovat proti buržoazii a věří v taková prospěšná opatření, jako je snížení daní, rozšíření polností apod., důvěřuje i narodnik liberální „společnosti“ a jejím žvástům o „lidu“, z nichž číší „nekonečná faleš a pokrytectví“. A i když si narodnik někdy na „společnost“ zanadává, ihned dodá, že se zkazila teprve „v posledních letech“, ale sama o sobě že není špatná.

„Když časopis Sovremennyje izvěstija nedávno psal o nové ekonomické třídě, která u nás vznikla po reformě, charakterizoval ji výstižnými slovy: „Skromný a vousatý milionář ze starých časů, ve vymaštěných botách, poklonkující před každým policejním úředníčkem, se rychle proměnil v evropsky nenuceného, ba dokonce bezohledného a nadutého podnikavce, dekorovaného někdy i velmi nápadným řádem a vysokou hodností. Všimnete-li si pozorně těchto lidí, kteří se tak nečekaně vyvihli, s údivem zjistíte, že většina těchto dnešních veličin jsou včerejší majitelé hostinců, zprostředkovatelé, příručí apod. Noví přivandrovalci oživili městský život, ale nic na něm nezlepšili. Vnesli do něho jen uspěchanost a nevidané zmatení pojmů. Zvýšení obratu a poptávka po kapitálu vyvolaly podnikatelskou horečku, z níž se vyvinula až jakási hráčská vášeň. Velký majetek, k němuž tito lidé přišli zcela nečekaně, do krajnosti vystupňoval nedočkavou touhu po zisku“ atd...

Je nesporné, že takoví lidé působí velmi zhoubně na morálku lidu [tak vida, v čem je vlastně to neštěstí: v úpadku mravů a vůbec ne v kapitalistických výrobních vztazích! K. T.] a nelze-li pochybovat o tom, že morálka městských dělníků je horší než morálka na vesnici, je to nesporně proto, že městští dělníci přicházejí mnohem více do styku s těmito lidmi, dýchají s nimi stejný vzduch a žijí životem, který jim tito lidé připravují.“

To názorně potvrzuje mínění pana Struveho, že narodnictví je reakční. „Úpadek mravů“ městských dělníků děsí maloburžou, který dává přednost „rodinnému krbu“ (i s poměrem tchána se snachou a s nezbytným klackem) a „usedlému životu“ (se zaostalostí a hrubostí) a nechápe, že když se v „tahounovi“¹¹¹ probudí člověk — процитnutí, které má tak ohromný, světodějný význam, že je hodno všech obětí — musí se nutně v kapitalistických podmínkách, a zejména v ruských, projevit přímo bouřlivě.

„Vyznačoval-li se ruský statkář hrubostí a stačilo-li ho jen trochu odrhnout, abychom v něm rozpoznali Tatařa, není ruského buržoazie vůbec třeba drhnout. Vytvořilo-li staré ruské kupectvo vládu tmy, vytvoří teď s novou buržoazií takovou tmou, v níž zahyne každá myšlenka a každý lidský cit.“

Autor se krutě mylí. Tady se mělo užít minulého času, a ne budoucího, mělo se ho užít už tenkrát, v sedmdesátých letech.

„Hordy nových dobyvatelů táhnou všemi směry a nikde jim nikdo neklade odpor. Statkáři nad nimi drží ochrannou ruku a s radostí je vítají, zemstevníci jim vyplácejí vysoké pojišťovací prémie, učitelé jim sepisují jejich pochybná lejstra, duchovenstvo k nim chodí na návštěvu a volostní písaři jim pomáhají balamutit Mordvince.“

Naprostě správná charakteristika! „Nejenže jim nikdo nikde neklade odpor“, ale dostává se jim podpory od všech představitelů „společnosti“ a „státu“, jež autor právě tak pečlivě vyjmenoval. Proto — jak svérázná logika! — má-li se situace změnit, je třeba poradit jinou cestu, a poradit to právě „společnosti“ a „státu“.

„Co ale dělat proti takovým lidem?“

„...Čekat, až budou vykořisťování vzdělanější a až se pozvedne veřejné mínění, to nelze ani z hlediska spravedlnosti, ani z hlediska mravního a politického, které by měl stát zaujmout.“

Račte si všimnout: stát by měl zaujmout „mravní a politické hledisko“! To už jsou pouhopouhé fráze! Cožpak dotyční představitelé a zástupci „státu“ (od volostních písařů výše) nezaujmají už „politické“ hledisko (srov. výše: „mnozí se radují... považují je za nejprogressivnější síly lidu, spatřují v nich přímý a přirozený pokrok naší ruské civilizace) a hledisko „mravní“ (viz tamtéž: „chytrí, energičtí, podnikaví“)? Proč tedy zastíráte, že už došlo k rozpadu mravních a politických idejí, jež jsou vůči sobě stejně nepřátelské, jako je v praxi „nové osení“ nesporně nepřátelské těm, „kterým buržoazie přikazuje dát se do práce“? Proč tedy zastíráte ideový boj, který je jen nadstavbou boje společenských tříd?

To všechno je přirozený a nevyhnutelný výsledek malo-buržoazního hlediska. Malovýrobce dnešními poměry příliš trpí, stojí však stranou přímých, již zcela zjevných protikladů, bojí se jich a utěšuje se naivně reakčními sny, že „stát by měl zaujmout mravní hledisko“, a to hledisko takové morálky, která vyhovuje malovýrobci.

Ne, nemáte pravdu. Stát, k němuž se obracíte, tento soudobý stát *musí* zaujmout hledisko morálky, která vyhovuje vyšší buržoazii, a *musí* to udělat proto, že takové je rozdělení sociálních sil mezi existujícími třídami společnosti.

Jste pobouřeni. Začínáte křičet, že když marxista uznává tuto „nutnost“, tuto nevyhnutelnost, hájí vlastně buržoazii.

To není pravda. Cítíte, že fakta svědčí proti vám, a proto se uchylujete dokonce k chytračení: snahu hájit buržoazii připisujete tomu, kdo vyvrací vaše měšťácké sny o volbě cesty bez buržoazie poukazováním na *fakt*, že buržoazie už vládne; tomu, kdo vyvrací účinnost vašich ubohých, nicotných opatření proti buržoazii a poukazuje na její hluboké kořeny v ekonomické struktuře společnosti, na ekonomický boj tříd, který tkví v základu „společnosti“ a „státu“; tomu, kdo žádá od ideologů pracující třídy, aby se s těmito živly nadobro rozešli a sloužili výhradně těm, kdo se už „diferencovali od života“ buržoazní společnosti.

„Ovšemže nepovažujeme vliv literatury za naprosto neúčinný; k tomu je však třeba, aby literatura za prvé lépe chápala svoje poslání a neomezovala se jen (sic!!!) na výchovu kulactva, ale aby také burcovala veřejné mínění.“

Tady už máte svého ryzího petit bourgeois! Vychová-li literatura kulactvo, je to proto, že špatně chápe svoje poslání!! A tito pánové se ještě diví, když se o nich říká, že jsou naivní nebo že jsou romantici!

Zcela naopak, vážený pane narodniku: „kulactvo“* vychovává literaturu, ono jí dává náměty (o chytrosti, energii, podnikavosti a o přirozeném pokroku naší ruské civilizace), ono jí poskytuje prostředky. Vaše apelování na literaturu

* Je to příliš zúženo. Mělo by se říci přesněji a jasněji: buržoazie.

je stejně směšné, jako kdyby se někdo obrátil k pobočnickovi polního maršála jedné ze dvou proti sobě stojících armád s uctivou prosbou, aby se „postupovalo družněji“. Úplně totéž.

Právě takové je i přání „burcovat veřejné mínění“. — Mínění společnosti, která „hledá ideály v klidu odpolední siesty“? To je obvyklé zaměstnání pánů narodníků, jemuž se tak úspěšně oddávají „už deset, dvacet, třicet i více let“.

Jen se tužte, pánové! A jestli si společnost oddávající se sladké odpolední siestě někdy i zabručí, určitě to znamená, že je odhodlána postupovat družně proti kulactvu. Zkuste si s ní ještě promluvit. Allez toujours!

„...a za druhé, musí mít větší svobodu slova a větší možnost proniknout mezi lid.“

To je správné přání. „Společnost“ s tímto „ideálem“ sympatizuje. Protože jej však „hledá“ v klidu odpolední siesty a nejvíce ze všeho na světě se bojí, aby ji nikdo z tohoto klidu nevyrušil..., proto pospíchá velmi pomalu a postupuje kupředu tak rozvážně, že se každým rokem víc a víc ve svém vývoji opožďuje. Páni narodníci v tom vidí náhodu, neboť odpolední siesta právě končí a opravdový pokrok teprve začne. To si tedy počkáte!

„Stejně tak se nedomníváme, že je zcela neúčinný vliv výchovy a vzdělání, ale především soudíme: 1. že vzdělání se má dostat všem a každému, a ne pouze jedincům, které vytrhne z jejich prostředí a nadělá z nich kulaky...“

„Všem a každému“... — právě tohle chtějí marxisté. Soudí však, že je to za dnešních sociálně ekonomických vztahů nedosažitelné, protože i při bezplatné a povinné školní docházce bude na „vzdělání“ zapotřebí peněz, které mají jedině ti, kdo se „povznesli“. Marxisté proto soudí, že ani zde není jiné východisko než „neúprosný boj společenských tříd“.

„...2. že v základních školách musí vyučovat vedle bývalých kostelních zpěváků, úředníků a všelijakých ochmelků lidé opravdu slušní a upřímně milující lid.“

Jak dojemné! Vždyť ale lidé poukazující na „chytrost, podnikavost a energii“ těch, „kdo se povznesli z lidu“ — také ujišťují (a ne vždycky neupřímně), že „milují lid“, a mnozí z nich jsou nesporně „opravdu slušní“ lidé. Kdo tu pak bude soudcem? Kriticky myslící a mravně vyspělé osobnosti? Neřekl však sám autor, že se nesmí pohrdat lidmi, kteří se povznesli z lidu?*

A tak jsme tedy v závěru dospěli k témuž hlavnímu rysu narodnictví, který jsme museli konstatovat již na počátku — odvracení se od fakt.

Když narodník popisuje fakta, musí sám vždy přiznat, že skutečnost patří kapitálu, že náš skutečný vývoj je kapitalistický, že síla je na straně buržoazie. To přiznal teď například i autor komentovaného článku, neboť konstatoval, že u nás vznikla „měšťanská kultura“, že buržoazie přikazuje lidu dát se do práce, že buržoazní společnost se věnuje jedině zaživačím procesům a odpolední siestě, že „měšťanstvo“ vytvořilo dokonce i buržoazní vědu, buržoazní morálku, buržoazní politická sofismata a buržoazní literaturu.

A přesto je základem *všech* narodnických úvah *vždycky* právě opačný předpoklad: že silná není buržoazie, ale „lid“. Narodník řeční o volbě cesty (a zároveň uznává, že skutečná cesta je kapitalistická), o zespolečenštění práce (která je „řízena“ buržoazií), že stát by měl zaujmout mravní a politické hledisko, že lid mají učit jedině narodníci atd., jako by síla už byla na straně pracujících nebo jejich ideologů a zbývalo už jen najít „nejvhodnější“, „účelné“ apod. metody, jak tuto sílu uplatnit.

To všechno je vyloženě odporná lež. Raison d'être pro podobné iluze by si bylo možné představit ještě tak před půl stoletím, v době, kdy pruský Regierungsrat¹¹² objevoval v Rusku „občinu“, kdežto dnes, po více než třiceti letech „svobodné“ práce, je to buď výsměch, nebo farizejství a úlisné pokrytectví.

* S. 151: „...nepohrdají už předem (všimněte si dobře toho ‚předem‘) těmi, kdo by moh pohrdat jimi?“

Hlavním teoretickým úkolem marxismu je vyvrátit tuto bláhovou a krasoduchou lež. První povinností těch, kdo chtějí hledat „cesty k lidskému štěstí“, je nebalamutit sama sebe a mít odvalu přiznat otevřeně, jak to ve skutečnosti je.

Až tohle ideologové pracující třídy pochopí a až si to uvědomí, pak uznají, že „ideály“ nesmí spočívat ve vymýšlení nejlepších a nejkratších cest, nýbrž ve formulování úkolů a cílů onoho „neúprosného boje společenských tříd“, který se odehrává před našimi zraky v naší kapitalistické společnosti; že měřítkem úspěchu jejich snah není vymýšlení rad prospěšných „společnosti“ a „státu“, ale to, jak dalece jsou tyto ideály rozšířeny v určité společenské třídě; že nejvyšší ideály stojí za zlámanou grešlí, pokud je nedokážete nerozlučně spojit se zájmy bezprostředních účastníků hospodářského boje, s „úzkými“ a dílčími otázkami každodenního života dané třídy, jako je např. otázka „spravedlivé odměny za práci“, na něž upovídaný narodník pohlíží s takovým despektem.

„...To však nestačí. Větší vzdělanost, jak bohužel vidíme na každém kroku, nechrání ještě člověka před kořistnickými choutkami a instinkty. A proto musí být neprodleně učiněna opatření k ochraně vesnice před kořistnictvím, musí být především učiněna opatření k ochraně naší obcí jako formy soužití, která zmírňuje mravní nedokonalost lidské povahy. Občina musí být zabezpečena jednou provždy. Ale ani to nestačí: za dnešních hospodářských podmínek a daňového břemene nemůže obecina existovat, a proto je třeba rozšířit rolnickou držbu půdy, snížit daně a organizovat lidový průmysl.

To jsou prostředky proti kulactvu, na nichž se musí shodnout veškerá solidní literatura a hájit je. Nové prostředky to sice nejsou, ale jde o to, že jsou to jediné prostředky svého druhu, o čemž však nejsou dosud zdaleka všichni přesvědčeni.“ (Konec.)

Tak tady máte program tohoto upovídaného narodníka! Z líčení fakt jsme viděli, že se všude projevuje naprostý protiklad ekonomických zájmů — „všude“ nejen v tom smyslu, že se projevuje ve městě i na vesnici, uvnitř obcí i mimo ni, v továrním i „lidovém“ průmyslu, ale i mimo rámec hospodářských jevů — v literatuře i ve „společnosti“,

v oblasti idejí mravních, politických, právních atd. A tu náš rytíř Kleinbürger roní hořké slzy a volá: „Neprodleně učiňte opatření k ochraně vesnice.“ Měšťácká povrchnost a ochota ke kompromisům jsou tu naprosto zřejmé. Sama vesnice, jak jsme viděli, je obrazem rozkladu a boje, představuje systém protikladných zájmů, ale narodník nevidí kořen zla v tomto systému, nýbrž v jeho dílčích nedostacích, a svůj program nebuduje na tom, že je třeba do tohoto boje vnést ideovost, nýbrž na tom, že je třeba „ochránit“ vesnici před náhodnými, nelegitimními „kořistníky“, kteří zasahují do těchto poměrů zvenčí! A kdo vlastně, vážený pane romantiku, by měl učinit opatření k ochraně? „Společnost“, která se spokojí zažívacími procesy právě na úkor těch, které je třeba chránit? Nebo snad zemstevní, volostní a jiní činitelé, kteří žijí z podílů na nadhodnotě, a proto, jak jsme právě viděli, nekladou odpor, nýbrž naopak přikládají ruku k dílu?

Narodník shledává, že je to politováníhodná náhoda a nic víc, že je to výsledek špatného „pochopení vlastního poslání“; že postačí výzva „dohodnout se a družně postupovat“, aby všechny podobné živly „opustily nesprávnou cestu“. Narodník nechce vidět, že když v ekonomických vztazích vznikla soustava Plusmacherei a když se utvořily takové poměry, v nichž prostředky a dostatek času pro vzdělání může mít jedině ten, „kdo se povznesl z lidu“, kdežto „masa“ musí „dál žít v nevědomosti a pracovat na cizího“, je přímým a bezprostředním důsledkem těchto poměrů to, že do „společnosti“ pronikají jedině lidé, „kteří se povznesli“, a že jedině z této společnosti a z „těchto lidí“ se mohou rekrutovat volostní písaři, úředníci zemstev a tak dále, o nichž narodník naivně soudí, že stojí *nad* ekonomickými vztahy a *nad* třídami.

Proto se také se svým voláním po „ochraně“ obrací na zcela nesprávnou adresu.

Narodník se spokojí buď měšťáckými paliativy (boj proti kulactvu — viz výše o záloženských sdruženích, o úvěru,

o zákonodárství, jež by povzbudilo střízlivou rozvahu, pracovitost a vzdělanost; rozšíření rolnické držby půdy — viz výše o pozemkovém úvěru a o koupi půdy; snížení daní — viz výše o dani z příjmů), nebo růžovými sny o „organizování lidového průmyslu“, které se hodí leda tak pro slečinky z lycea.

Cožpak už tento průmysl nefunguje? Cožpak už veškerá shora vylíčená mladá buržoazie nezorganizovala „lidový průmysl“ podle svých, buržoazních představ? Jak jinak by mohla „mít ve svých rukou každou vesnici“? Jak by mohla „přikazovat lidu dát se do práce“ a přivlastňovat si nadhodnotu?

Mravní rozhořčení narodníka dosahuje vrcholu. Je nemorální — volá — připisovat kapitalismu „organizaci“, když je založen na anarchii výroby, na krizích, na ustavičné, trvalé a stále se prohlubující nezaměstnanosti mas, na stále se zhoršujícím postavení pracujícího lidu.

Naopak. Je nemorální přikrášlovat pravdu a líčit poměry, které jsou příznačné pro celé poreformní Rusko, jako něco náhodného a překvapivého. Že každý kapitalistický národ platí za technický pokrok a zespolečenštění práce mrzačením a demoralizací výrobce, se zjistilo už hodně dávno. Ale dělat z tohoto *faktu* námět pro moralistické debaty se „společností“ a zavírat přitom oči před současným bojem a blábolit při odpolední siestě „ochraňte“, „zabezpečte“, „zorganizujte“, znamená být romantikem, romantikem naivním a reakčním.

Čtenáři se možná bude zdát, že tento komentář nijak nesouvisí s rozbořem knihy pana Struveho. Podle mého to spolu nesouvisí jen navenek.

Knihy pana Struveho vůbec neobjevuje ruský marxismus. Přináší jen poprvé v našem tisku teorie, které vznikly a byly objasněny už dříve.* Předcházela tomu, jak už bylo

* Srov. V. V., *Nástin teoretické ekonomie*^[12], Petrohrad 1895 s. 257—258.¹¹³

připomenuto, zběsilá kritika marxismu v liberálně narodnickém tisku, kritika, která všechno zamotala a překroutila.

Bez odpovědi na tuto kritiku nebylo za prvé možné přistoupit k formulaci otázky z dnešního hlediska; za druhé nebylo možné pochopit knihu pana Struveho, její ráz a poslání.

Starý narodnický článek jsme k tomu zvolili proto, že jsme potřebovali zásadní článek, a to takový, který by obsahoval aspoň některé, pro marxismus cenné odkazy starého ruského narodnictví.

V tomto komentáři jsme se snažili ukázat, jak jsou běžné metody liberálně narodnické polemiky vykonstruované a nesmyslné. Úvahy na téma, že marxismus souvisí s hegelovstvím*, s vírou v triády, abstraktní dogmata a schémata nevyžadující ověření fakty, s vírou v nevyhnutelnost toho, že každá země musí projít kapitalistickou fází vývoje, atd. — tyto úvahy se ukázaly být jen pustým žvástem.

Marxismus vidí své kritérium ve *formulaci* a v teoretickém *objasnění* boje společenských tříd a ekonomických zájmů, k němuž dochází před našimi zraky.

Marxismus se opírá jedině o fakta z ruských dějin a o současnost; marxismus je rovněž ideologií pracující třídy, jenomže vysvětluje všeobecně známá fakta růstu a vítězství ruského kapitalismu zcela jinak, chápe zcela jinak úkoly, které ukládá naše současnost ideologům bezprostředních výrobců. Když proto marxista mluví o nutnosti, nevyhnutelnosti a progresivnosti ruského kapitalismu, vychází ze všeobecně zjištěných skutečností, které právě proto, že jsou už všeobecně zjištěny a nejsou ničím novým, nebývají vždy uváděny; marxismus vysvětluje jinak to, co už popsala a mnohokrát zopakovala narodnická

* Nemluvím tu pochopitelně o historickém původu marxismu, nýbrž o jeho dnešním obsahu.

literatura — a když na to narodnik odpovídá pokřikem, že marxista nechce znát fakta, pak k jeho usvědčení stačí prostě jen ocitovat kterýkoli zásadní narodnický článek ze sedmdesátých let.

A nyní přejdeme k rozboru knihy pana Struveho.

KAPITOLA II

KRITIKA NARODNICKÉ SOCIOLOGIE

„Podstatu“ narodnictví, jeho „hlavní ideu“ vidí autor v „teorii svébytného ekonomického vývoje Ruska“. Tato teorie má podle jeho slov „dva hlavní prameny: 1. vyhraněné učení o úloze osobnosti v historickém procesu a 2. přímé přesvědčení o specifické národní povaze a duchu ruského lidu a o jeho zvláštních historických osudech“ (2). V poznámce k tomuto místu autor uvádí, že „pro narodnictví jsou charakteristické zcela určité sociální ideály“*, a říká, že ekonomickým názorům narodníků se bude věnovat v dalším výkladu.

Zdá se mi, že tuto charakteristiku podstaty narodnictví je třeba poněkud poopravit. Je příliš abstraktní a idealistická, protože nás seznamuje s dnešními teoretickými narodnickými názory, ale neuvádí nic ani o jejich „podstatě“, ani o jejich „pramenech“. Zůstává naprosto nejasné, proč byly zmíněné ideály spojovány s vírou ve svébytný vývoj a se zvláštním učením o úloze osobnosti a proč se tyto teorie staly „nejvlivnějším“ myšlenkovým směrem naší

* Slova „zcela určité ideály“ nelze pochopitelně chápat doslovně, tj. v tom smyslu, že by narodnici „zcela určitě“ věděli, co chtějí. To by bylo naprosto nesprávné. Pod „zcela určitými ideály“ je třeba chápat pouze ideologii bezprostředních výrobců, i kdyby byla tato ideologie sebeneurčitější.

společnosti. Nemohl-li se však autor, když mluvil o „sociologických idejích narodnictví“ (název 1. kapitoly), omezit na čistě sociologické otázky (metoda v sociologii) a dotkl-li se též názoru narodníků na ruskou ekonomickou skutečnost, pak měl ukázat i podstatu těchto názorů. V uvedené poznámce to však udělal jen napůl. Podstatou narodnictví je, že zastupuje zájmy výrobců z hlediska malovýrobce, z hlediska maloburžoy. Pan Struve ve svém německy psaném článku o knize pana N. -ona (Sozialpolitisches Centralblatt*, 1893, č. 1) nazval narodnictví „národním socialismem“ (Russkoje bogatstvo, 1893, č. 12, s. 185). Místo „národní“ by se mělo říci „rolnický“, pokud jde o staré ruské narodnictví, a „maloměšťácký“, pokud jde o narodnictví soudobé. „Pramenem“ narodnictví je skutečnost, že v po-reformním kapitalistickém Rusku převládá třída malovýrobců.

Tuto charakteristiku je třeba vysvětlit. Výraz „maloměšťácký“ nepoužívám v běžném, ale v politickoekonomickém významu. Malovýrobce hospodařící v soustavě zbožního hospodářství — to jsou dva znaky, které tvoří pojem „maloburžo“, Kleinbürger nebo, což je totéž, maloměšťák. Patří sem tedy rolník i domácký výrobce, které narodníci vždy stavěli do jedné roviny — a to zcela oprávněně, neboť oba to jsou výrobci, kteří pracují pro trh a odlišují se jen stupněm rozvoje zbožního hospodářství. A dále rozlišují mezi starým* a dnešním narodnictvím proto, že to byla do určité míry ucelená doktrína, která se vytvořila v době, kdy byl kapitalismus v Rusku teprve velmi málo rozvinut, kdy se maloburžoazní charakter rolnického hospodářství ještě plně neprojevil, kdy praktická stránka doktríny byla čirou utopií, kdy se narodníci přísně stranili liberální „společnosti“ a „chodili mezi lid“. Teď je to jinak: nikdo už nepopírá, že se Rusko ubírá

* Pod pojmem „starí narodníci“ si nepředstavuji ty, kdo ovlivňovali například list Otčestvennyje zapiski, ale právě ty, kteří „chodili mezi lid“.

kapitalistickou cestou, rozklad vesnice je nesporným faktem. Z ucelené doktríny narodnictví s jeho dětinskou vírou v „občinu“ zůstaly jen cáry. Z praktického hlediska zaujal místo utopie naprosto neutopický program maloburžoazních „pokroků“ a jen bombastické fráze připomínají historickou souvislost mezi těmito ubohými kompromisy a sněním o lepších a svébytných cestách pro vlast. Místo distancování se od liberální společnosti vidíme nanejvýš dojemné sblíživání. A právě tato změna nás nutí odlišovat ideologii rolnictva od ideologie maloburžoazie.

Tuto připomínku ke skutečnému obsahu narodnictví jsem považoval za nezbytnou tím spíše, že zmíněná abstraktnost výkladu pana Struveho je jeho hlavním nedostatkem; to za prvé. A za druhé, „některé hlavní“ teze doktríny, kterou se pan Struve necítí vázán, vyžadují, aby společenské ideje byly převedeny na sociálně ekonomické vztahy.

A my se teď pokusíme ukázat, že bez toho si nelze ujasnit dokonce ani tak ryze teoretické ideje narodnictví, jako je otázka metody v sociologii.

Pan Struve uvedl, že narodnické učení o specifické metodě v sociologii nejlépe vyložili pánové Mirtov a Michajlovskij, a charakterizuje toto učení jako „subjektivní idealismus“. Na důkaz toho cituje ze spisů jmenovaných autorů četné pasáže, které stojí za povšimnutí.

Oba autoři vycházejí z teze, že dějiny dělaly „jednotlivé bojující osobnosti“. „Osobnosti tvoří dějiny“ (Mirtov). Ještě jasněji je to řečeno u pana Michajlovského: „Živá osobnost se všemi svými záměry a city se stává dějinným činitelem na vlastní riziko. Ona, a ne nějaká mystická síla vytyčuje v dějinách cíle a orientuje k nim události přes řadu překážek, které jí kladou do cesty živelné síly přírody a historických podmínek“ (8). Tato teze, že dějiny dělají osobnosti, je teoreticky naprosto bezobsažná. Celé dějiny se totiž skládají z činů osobností a je úkolem sociologie tyto činy vysvětlovat, takže odvolávat se na „právo zasa-

hovat do běhu událostí“ (slova pana Michajlovského citovaná panem Struvem, s. 8) je jen prázdná tautologie. Zvláště jasně se to projevuje v citované tirádě pana Michajlovského. Živá osobnost — soudí pan Michajlovskij — orientuje události přes řadu překážek, které jí kladou do cesty živelné síly historických podmínek. V čem ale vlastně tyto „historické podmínky“ spočívají? Podle autorovy logiky opět v činech jiných „živých osobností“. To je ale hluboká filozofie dějin: živá osobnost orientuje události přes řadu překážek, které jí kladou do cesty jiné živé osobnosti! A proč jsou tedy činy jedněch živých osobností označovány za živelné, kdežto o druhých se říká, že „orientují události“ k předem vytčeným cílům? Je jasné, že hledat v tom jen špetku teoretického obsahu by bylo asi dost beznadějně. Jde zcela jednoduše o to, že historickými podmínkami, které poskytovaly našim subjektivistům materiál pro „teorii“, byly (a jsou i dnes) antagonistické vztahy a že tyto podmínky vedly k vyvlastnění výrobce. Protože subjektivisté nedovedli tyto antagonistické vztahy pochopit a neuměli *právě v nich* najít společenské síly, k nimž by se mohly „jednotlivé osobnosti“ přidat, omezovali se na vymýšlení teorií, jež utěšovaly „jednotlivé“ osobnosti slovy, že dějiny dělaly „živé osobnosti“. Proslulá „subjektivní metoda v sociologii“ neznamená vůbec nic jiného než upřímné přání a špatné pochopení věci. Další úvaha pana Michajlovského, kterou autor cituje, to názorně potvrzuje.

Život v Evropě, říká pan Michajlovskij, „se utvářel právě tak beze smyslu i bez morálky, jako v přírodě teče řeka nebo roste strom. Řeka teče ve směru nejmenšího odporu, odplavuje, co může odplavit, i kdyby to byla diamantová hora, a obtéká to, co odplavit nemůže, i kdyby to byla jen hromada hnoje. Jezy, přehrad, obvodové a odváděcí kanály se budují z iniciativy lidského rozumu a citu. Lze říci, že tento rozum a cit při vzniku soudobého ekonomického řádu v Evropě chyběly (? P. S.). Rozum a cit se

teprve rodily a jejich vliv na přirozený, živelný běh věcí byl nepatrný“ (9).

Pan Struve připojuje otazník a my nechápeme, proč jen k jednomu slovu a ne ke všem: tak je celá tato tiráda bezobsažná! Co je to za nesmysl, že při vzniku kapitalismu chyběl rozum a cit? Co je tedy základem kapitalismu, ne-li určité vztahy mezi lidmi; a kromě toho jsme ještě nepoznali člověka, který by neměl rozum a cit. A co je to za výmysl, že vliv rozumu a citu tehdejších „živých osobností“ na „běh věcí“ byl „nepatrný“? Právě naopak. Lidé tenkrát budovali při zdravém rozumu a dobré paměti velmi důmyslné jezy a přehrady, které vháněly nepokorného rolníka do řečiště kapitalistického vykořisťování; budovali velmi důmyslné obvodové kanály politických a finančních opatření, jimiž plynula kapitalistická akumulace a kapitalistické vyvlastňování, které překročily rámec působnosti pouhých ekonomických zákonů. Zkrátka, všechny výroky pana Michajlovského jsou natolik nesprávné, že se nedají vysvětlit pouze teoretickými omyly. Vysvětluje je jedině maloměšťácké hledisko jejich autora. Kapitalismus už naprosto jasně odhalil své tendence, maximálně rozvinul svůj typický antagonismus, protikladnost zájmů se už začíná vyhraňovat a odráží se dokonce i v ruském zákonodárství, ale malovýrobce stojí stranou tohoto boje. Je dosud připoután k staré buržoazní společnosti svým trpasličím hospodářstvím, takže když jej kapitalistický řád utlačuje, není s to pochopit skutečné příčiny svého útlaku a stále ještě se utěšuje iluzemi, že všechny pohromy jsou způsobeny tím, že rozum a cit lidí „se teprve rodí“.

„Ovšem,“ pokračuje ideolog tohoto maloburžoy, „lidé se vždycky snažili tak či onak ovlivnit běh věcí.“

„Běh věcí“ spočívá právě v činech a „vlivech“ lidí a v ničem jiném, takže tu máme opět jen nic neříkající frázi.

„Řídili se však přitom velmi skrovnými zkušenostmi a nejhrubšími zájmy; je proto pochopitelné, že tato vodítka je mohla jen velmi zřídka a náhodou zavést na cestu,

kterou ukazuje moderní věda a moderní mravní ideje“ (9).

Měšťácká morálka, jež odsuzuje „hrubost zájmů“, protože nedovede své „ideály“ skloubit s nějakými naléhavými zájmy; měšťácké zavírání očí před rozkolem, k němuž již došlo a který se jasně odráží v moderní vědě i v moderních mravních idejích.

Je pochopitelné, že pan Michajlovskij uvažuje naprosto stejně i tehdy, když přechází k Rusku. „Z celé duše vítá“ právě tak podivné báchorky jakéhosi pana Jakovleva, tvrdícího, že Rusko je tabula rasa, že může začít od začátku, vyvarovat se chyb jiných zemí atd., atd. A to všechno je řečeno s plným vědomím toho, že na této tabule rase se dosud pevně drží představitelé „starošlechtického“ řádu s velkým pozemkovým vlastnictvím a s obrovskými politickými výsadami a že se na ní rychle rozvíjí kapitalismus se svými všemožnými „pokroky“. Maloburžoa před těmito *fakty* zbaběle zavírá oči a nechává se unášet bláhovým sněním o tom, že „začínáme žít v době, kdy věda již dosáhla určitých pravd a určité autority“.

Již z těchto úvah pana Michajlovského citovaných panem Struvem vyplývá tedy třídní původ sociologických idejí narodnictví.

Nemůžeme přejít bez námítky jednu výhradu pana Struveho vůči panu Michajlovskému. „Podle jeho názoru,“ praví autor, „neexistují nezvratné historické tendence, které jako takové mají být jednak východiskem a jednak závaznými hranicemi cílevědomé činnosti osobnosti i společenských skupin“ (11).

Takhle mluví objektivista, a ne marxista (materialista). Mezi těmito pojmy (mezi systémy názorů) je rozdíl, o němž je nutné se zmínit, protože ve většině svých úvah si pan Struve tento rozdíl plně neuvědomuje, což je hlavním nedostatkem jeho knihy.

Objektivista mluví o nutnosti daného historického procesu; materialista přesně konstatuje danou společensko-ekonomickou formaci a antagonistické vztahy, které tato

formace plodí. Objektivista dokazuje nutnost dané řady fakt, ale současně vždycky riskuje, že se stane pouhým obhájcem těchto fakt; materialista odhaluje třídní protiklady a tím vymezuje svůj názor. Objektivista mluví o „nezvratných historických tendencích“; materialista mluví o třídě, která „řídí“ daný ekonomický řád a vytváří tak určité formy odporu ostatních tříd. Materialista je tedy na jedné straně důslednější než objektivista a svůj objektivismus uplatňuje hlouběji a důsledněji. Nezdůrazňuje nutnost daného procesu, ale vysvětluje, která konkrétní společenskoekonomická formace dává tomuto procesu obsah, *kteřá konkrétní třída* určuje tuto nutnost. V daném případě by se například materialista nespokojil konstatováním „nezvratných historických tendencí“, ale poukázal by na existenci určitých tříd, které určují obsah daných poměrů a vylučují jinou možnost kromě zásahu výrobců samých. Na druhé straně materialismus v sobě zahrnuje, abych tak řekl, stranickost svým postulátem, aby se při hodnocení každé události přímo a otevřeně vycházelo z hlediska určité společenské skupiny.*

Od pana Michajlovského přechází autor k panu Južakovovi, na němž není nic originálního ani nic zajímavého. O jeho sociologických úvahách pan Struve zcela právem říká, že to jsou pouze „nabubřelá slova“ „bez jakéhokoli obsahu“. Stojí za to poukázat na velmi charakteristický (pro celé narodnictví) rozdíl mezi panem Južakovem a panem Michajlovským. Pan Struve komentuje tento rozdíl tak, že nazývá pana Južakova „nacionalistou“, kdežto panu Michajlovskému prý „byl jakýkoli nacionalismus vždycky naprosto cizí“, a podle jeho vlastních slov prý „otázka spravedlivé věci lidu zahrnuje nejen ruský lid, nýbrž všechen pracující lid celého civilizovaného světa“. Zdá se mi, že za tímto rozdílem se rýsuje ještě odraz dvo-

* Konkrétní příklady nedůsledného uplatňování materialismu u pana Struveho i jeho nedůsledné teorie třídního boje budeme uvádět dále v každém jednotlivém případě.

jakého postavení malovýrobce, který je pokrokovou silou, pokud se podle mimoděk výstižného výroku pana Južakova začíná „diferencovat“ od společnosti, a zároveň silou reakční, pokud bojuje za zachování svého postavení drobného vlastníka a snaží se ekonomický vývoj zastavit. Právě proto v sobě může ruské národní spojit pokrokové a demokratické rysy doktríny s reakčními, které vzbuzují sympatie listu *Moskovskije vědomosti*¹¹⁴. Pokud jde o tyto reakční rysy, bylo by myslím těžké vyjádřit je výstižněji, než to udělal pan Južakov v tirádě citované panem Struvenem:

„Nositelem čisté ideje práce bylo vždy a všude jedině rolnictvo. Tutéž ideu vnesl zřejmě na fórum moderních dějin takzvaný čtvrtý stav, městský proletariát, avšak obměny, jež prodělala její podstata, jsou tak značné, že by v ní rolník sotva rozpoznal obvyklý základ svého života. *Právo* na práci a nikoli svatá *povinnost* pracovat, povinnost v potu tváře dobývat svůj chléb [tak vida, co se skrývalo za „čistou ideou práce“! Čistě feudální idea, že rolník „je povinen“ dobývat svůj chléb..., aby splnil své povinnosti? A o této „svaté“ povinnosti se vykládá otupělému a touto povinností zdeptanému tahounovi!]*]; potom zdůrazňování práce a odměna za ni, celá ta agitace za spravedlivou odměnu za práci, jako by tuto odměnu neposkytovala sama práce svými plody [„Co je to?“ táže se pan Struve, „sancta simplicitas**“, anebo něco jiného?“ Něco horšího. Je to apoteóza pokorné poslušnosti zemědělského dělníka připoutaného k půdě a zvyklého pracovat na jiné div ne zadarmo]; oddělování práce od života a její vyčleňování v jakousi abstraktní (?! P. S.) kategorii představující určitý počet hodin strávených v továrně a nemající žádný

* Autor patrně neví, což je ostatně měšťákovi podobné, že západoevropský pracující lid už dávno překonal stadium vývoje, kdy volal po „právu na práci“, a žádá teď „právo na zahálku“, právo na odpočinek po nadměrné práci, která ho mrzáčí a ničí.

** — svatá prostota. *Red.*

jiný (?! P. S.) vztah, žádnou souvislost s každodenními zájmy pracujícího člověka [čistě maloburžoazní zbabělost malovýrobce, jemuž občas bývá z dnešní kapitalistické organizace úplně nanic, ale který se ze všeho na světě nejvíc bojí vážného zásahu proti této organizaci, zásahu těch sil, které se definitivně „diferencovaly“ od jakékoli spojitosti s ní]; nakonec tu chybí usedlý život a domácí krb vzešlý z vlastní práce, a také se mění pracoviště, což je ideji rolnické práce naprosto cizí. Vlastnoručně vybudovaný a po otcích a dědech zděděný krb, práce, jejíž zájmy prolínají celý život a vytvářejí jeho morálku — lásku k zemi zkropené potem mnoha pokolení, všechno, co tvoří neodmyslitelný charakteristický rys rolnického způsobu života, je naprosto neznámé dělnickému proletariátu; zatímco je tedy život proletariátu, třebaže je to život pracujícího člověka, budován na morálce buržoazní (individualistické a opírající se o zásadu nabytého práva) nebo v nejlepším případě abstraktně filozofické, základem rolnické morálky je právě práce, její logika a její požadavky“ (18). Zde se již objevují v čisté podobě reakční rysy malovýrobce, jeho otupělost, která ho nutí věřit, že mu je navěky přisouzena „svatá povinnost“ být pouhým tahounem; jeho „po otcích a dědech zděděná servilnost“; jeho připoutanost k individuálnímu trpasličímu hospodářství, o něž se tak bojí, že se zříká jen pomyšlení na „spravedlivou odměnu“ a odmítá jakoukoli „agitaci“ — a toto hospodářství s nízkou produktivitou práce připoutává pracujícího člověka k jednomu místu a dělá z něj barbara, takže pouhý vliv hospodářských podmínek nutně plodí jeho otupělost a servilnost. Rozhodně musíme uznat, že vymýcení těchto reakčních rysů je zásluhou naší buržoazie; právě v tom je její dílo pokrokové, že zprětrhala všechny vztahy pracujícího člověka s feudálními poměry i s feudálními tradicemi. Středověké formy vykořisťování, jež byly zastřeny *osobními* vztahy pána k poddanému, vztahy místního kulaka a překupníka k místním rolníkům a domácími výrobci,

vztahy patriarchálního „skromného vousatého milionáře“ k jeho „dětem“, a jež proto plodily ultrareakční ideje, tyto středověké formy buržoazie nahradila a nahrazuje vykořisťováním „evropsky nenuceného podnikavce“, vykořisťováním neosobním, zjevným, ničím nezastřeným, a tedy rozbíjejícím absurdní iluze a sny. Buržoazie odstranila dřívější izolovanost rolníka („usedlý život“), který nechtěl *a dokonce ani nemohl* znát nic jiného než svůj kousek půdy, a zespolečenšováním práce a neobyčejným zvyšováním její produktivity začala výrobce násilím vhánět do arény společenského života.

Pan Struve o tomto názoru pana Južakova říká: „Pan Južakov tím naprosto jasně dokazuje slavjanofilské kořeny nacionalismu“ (18), a když pak dále shrnuje svůj výklad sociologických idejí nacionalismu, dodává, že víra ve „svébytný vývoj Ruska“ vytváří „historickou souvislost mezi slavjanofilstvím a nacionalismem“, a proto prý spor marxistů s nacionalisty je „přirozeným pokračováním neshod mezi slavjanofilstvím a západnictvím“ (29). Podle mého je třeba toto poslední tvrzení upřesnit. Je nesporné, že nacionalisté mají velkou vinu na primitivním planém vlastenčení (například pan Južakov). Je nesporné i to, že ignorování Marxovy sociologické metody a jeho formulace otázek týkajících se bezprostředních výrobců znamenají pro Rusy, kteří chtějí zastupovat zájmy bezprostředních výrobců, totéž co dokonalá uzavřenost před západní „civilizací“. Avšak podstata nacionalismu tkví hlouběji: ne v učení o svébytnosti a ne v slavjanofilství, ale v zastupování zájmů a hájení názorů ruského malovýrobce. Proto byli mezi nacionalisty i spisovatelé (a byli to ti nejlepší z řad nacionalistů), kteří i podle přiznání pana Struveho neměli se slavjanofilstvím nic společného a dokonce uznávali, že Rusko se dalo stejnou cestou jako západní Evropa. Takové kategorie jako slavjanofilství a západnictví nejsou pro ujasnění otázek ruského nacionalismu nic platné. Nacionalismus odrazilo jeden fakt ruského života, který v době,

kdy se slavjanofilství a západnictví utvářely, skoro ještě neexistoval, totiž protikladnost zájmů práce a *kapitálu*. Narodnictví odrazilo tento *fakt* prizmatem životních podmínek a zájmů malovýrobce, odrazilo jej proto deformovaně a zbaběle, neboť vytvořilo teorii, jež nekladla důraz na protiklady společenských zájmů, ale na jalové naděje v jinou vývojovou cestu; naším úkolem je napravit tuto narodnickou chybu a ukázat, která společenská skupina může být skutečnou představitelkou zájmů bezprostředních výrobců.

Přejdeme nyní k druhé kapitole knihy pana Struveho.

Autor rozvrhl svůj výklad takto: nejdříve uvádí všeobecné argumenty, proč je materialismus jedinou správnou metodou vědeckého zkoumání společnosti; potom objasňuje Marxovy a Engelsovy názory a nakonec aplikuje přijaté závěry na některé jevy ruského života. Protože je předmět této kapitoly zvláště důležitý, pokusíme se rozebrat její obsah podrobněji a povšimnout si všech bodů, které vyvolávají námítky.

Autor začíná naprosto správnou připomínkou, že teorie redukcující společenský proces na činy „živých osobností“, jež „si vytyčují cíle“ a „orientují události“, je výsledkem nepochopení. Nikoho samozřejmě nikdy ani nenapadlo připisovat „sociální skupině samostatnou existenci nezávislou na osobnostech, které ji tvoří“ (30), jde však o to, že „osobnost jako konkrétní individualita je produktem všech dříve žijících i současných osobností, tj. sociální skupiny“ (31). Vysvětleme autorovu myšlenku. Dějiny dělá, usuzuje pan Michajlovskij, „živá osobnost se všemi svými záměry a city“. To je naprosto správné. Čím jsou ale tyto „záměry a city“ určovány? Lze seriózně zastávat názor, že vznikají náhodně a nutně nevyplývají z daného společenského prostředí, které je materiálem a objektem duchovního života osobnosti a které se odráží v jejích „záměrech a citech“ kladně nebo záporně jako výraz zájmů určité společenské třídy? A dále: na základě jakých

znaků máme posuzovat *reálné* „záměry a city“ *reálných* osobností? Takový znak může být pochopitelně jen jeden: *činy* těchto osobností. Protože se tu však mluví jen o společenských „záměrech a citech“, je nutné ještě dodat: *společenské činy* osobností, tj. *sociální fakta*. „Oddělíme-li sociální skupinu od osobnosti,“ říká pan Struve, „chápeme pod sociální skupinou nejrozličnější vzájemné vztahy mezi osobnostmi, které vznikají na bázi sociálního života a objektivují se ve zvycích a v právu, v mravech a v morálce, v náboženských představách“ (32). Jinými slovy: materialistický sociolog, který zkoumá určité společenské vztahy lidí, zkoumá tím zároveň i reálné *osobnosti*, z jejichž činů se tyto vztahy utvářejí. Subjektivistický sociolog, který ve svých úvahách vychází údajně od „živých osobností“, vychází ve skutečnosti z toho, že podsouvá těmto osobnostem takové „záměry a city“, které sám považuje za racionální (neboť tím, že izoluje své „osobnosti“ od konkrétního společenského prostředí, připravuje se o možnost zkoumat jejich *skutečné* záměry a city), tj. „vychází z utopie“, jak to musel přiznat i pan Michajlovskij*. A protože se dále ve vlastních představách tohoto sociologa o racionálním odráží (aniž si to sám uvědomuje) dané sociální prostředí, vyjadřují jeho konečné závěry, které se jemu jeví jako „nejčistší“ produkt „moderní vědy a moderních mravních idejí“, ve skutečnosti jediné názor a zájmy... maloburžoazie.

Poslední bod, tj. že zvláštní sociologická teorie o úloze osobnosti čili o subjektivní metodě nahrazuje kritické materialistické zkoumání utopií, je zvlášť důležitý, a protože jej pan Struve opomíjí, musíme se u něho pozastavit.

Pro ilustraci si vezměme běžný narodnický názor na domácího výrobce. Narodnik popisuje jeho žalostné postavení, ubohost jeho výroby, líčí, jak nestoudně ho vykořisťuje překupník, v jehož kapse mizí lví podíl produktu

* Spisy, sv. III, s. 155[57]: „Sociologie musí vyjít z nějaké utopie.“

a jenž ponechává výrobcí za 16—18 hodin práce denně pár grošů, a dospívá k závěru, že bídná úroveň výroby a vykořisťování práce domácího výrobce jsou špatnou stránkou daných poměrů. Avšak domácí výrobce není námezdní dělník, a to je dobrá stránka věci. Je třeba zachovat dobrou stránku a odstranit tu špatnou a za tím účelem zřídit družstvo domácích výrobců. K tomu dochází ve svých úvahách narodnik.

Marxista uvažuje jinak. Protože zná situaci v domácí výrobě, zajímá jej kromě otázky, co je dobré a co špatné, ještě otázka, jak je tato výroba organizována, tj. jak a proč se vztahy mezi domácími výrobcí při výrobě daného produktu utvářejí *právě tak a ne jinak*. Vidí, že je organizována jako zbožní výroba, tj. výroba *izolovaných* výrobců, které vzájemně spojuje *trh*. Produkt jednotlivého výrobce určený pro cizí spotřebu se může dostat ke spotřebiteli a dát výrobcí právo získat jiný společenský produkt jedině tehdy, když nabude formy *peněz*, tj. poté, co ho bude společnost evidovat z hlediska kvality i kvantity. A tato evidence se uskutečňuje pomocí tržních výkyvů za zády výrobce. Tyto tržní výkyvy, o nichž výrobce neví a jež na něm nejsou závislé, nutně plodí nerovnost mezi výrobcí a nutně tuto nerovnost prohlubují, neboť jedny ožebračují a druhým dávají do rukou peníze = produkt společenské práce. Z toho je zřejmý i zdroj moci vlastníka peněz, překupníka: spočívá v tom, že z domácích výrobců, kteří žijí ze dne na den a v nejlepším případě z týdne na týden, jedině překupník vlastní peníze, tj. produkt předchozí *společenské* práce, který se v jeho rukou stává *kapitálem*, nástrojem k přivlastňování nadproduktu ostatních domácích výrobců. Proto, uzavírá marxista, je za takového uspořádání společenského hospodářství vyvlastňování a vykořisťování výrobce naprosto nevyhnutelné a naprosto nevyhnutelná je i podřízenost nemajetných majetným a protikladnost jejich zájmů, která dává obsah *vědeckému* pojmu *třídního boje*. Výrobce tedy nemá nejmenší zájem na smíření těchto

protikladných sil, nýbrž naopak na prohloubení tohoto protikladu a na hlubším uvědomování si tohoto protikladu. Vidíme, že růst zbožního hospodářství spěje i u nás, na Rusi, k tomuto vývoji protikladu: úměrně s rozvojem trhu a rozšiřováním výroby se stává z kapitálu obchodního kapitál průmyslový. Strojový průmysl, který definitivně likviduje drobnou izolovanou výrobu (její základy už podkopal překupník), zespolečňuje práci. Systém Plusmacherei, který je v domácí výrobě zastřen zdánlivou samostatností domácího výrobce a zdánlivou náhodností moci překupníka, je teď evidentní a ničím nezastřený. „Práce“, která se i v domácí výrobě podílela na „životě“ pouze tím, že přinášela překupníkům nadprodukt, se nyní úplně „diferencuje od života“ buržoazní společnosti. Buržoazní společnost „práci“ zcela otevřeně vytlačuje a naprosto důsledně uplatňuje svůj základní princip, podle něhož může výrobce získat prostředky k životu jedině tehdy, najde-li vlastníka peněz, jemuž se uráčí přivlastnit si nadprodukt jeho práce. A to, co nemohl domácí výrobce [a ani jeho ideolog — narodnik] pochopit, totiž hluboký, třídní charakter této protikladnosti, je teď výrobcem jasné už samo sebou. Proto může zájmy domácího výrobce zastupovat pouze tento vyspělý výrobce.

Porovnejme nyní tyto úvahy z hlediska narodnické sociologické metody.

Narodnik tvrdí, že je realista. „Dějiny dělají živé osobnosti“, a já, říká, vycházím z „citů“ domácího výrobce, který má k dnešním poměrům negativní postoj, a z jeho záměrů nastolit lepší poměry, kdežto marxista uvažuje o jakési nutnosti a nevyhnutelnosti; je to mystik a metafyzik.

Skutečně, odpovídá tento mystik, dějiny dělají „živé osobnosti“, a když jsem uvažoval o tom, proč se společenské vztahy v domácí výrobě vytvořily tak a ne jinak (vy jste si tu otázku dokonce ani nepoložil!), zkoumal jsem právě to, *jak* „živé osobnosti“ *své dějiny dělaly* a dělají. Také

já jsem měl v rukou spolehlivé kritérium, že tu mám co činit s „živými“, skutečnými osobnostmi, se skutečnými zá- měry a city: kritériem bylo to, že se jejich „záměry a city“ již projeví v činech a vytvořily určité společenské vztahy. Nikdy sice netvrdím, že „dějiny dělají živé osobnosti“ (protože mi to připadá jako pustá fráze), ale když zkoumám *skutečné* společenské vztahy a jejich *skutečný* vývoj, zkoumám právě produkt činnosti živých osobností. Vy však o „živých osobnostech“ hodně mluvíte, ale ve skutečnosti není pro vás východiskem „živá osobnost“ se „záměry a city“, jež se opravdu zformovaly v jejích životních podmínkách a v daném systému výrobních vztahů, nýbrž loutka, které cpete do hlavy své vlastní „záměry a city“. Z toho mohou pochopitelně vzejít jen bláhové sny; život je pojednou někde mimo vás a vy se ocítáte mimo život*. A nejen to, podívejte se, *co* cpete do hlavy této loutce a jaká opatření proklamujete. Když jste pracujícím doporučoval družstva jako „cestu, kterou ukazuje moderní věda i moderní mravní ideje“, opominul jste jednu maličkost: celou organizaci našeho společenského hospodářství. Protože nechápete, že je to kapitalistické hospodářství, nepovšiml jste si, že *na této základně* budou nejrůznější družstva stále jen bezvýznamnými paliativy, která nemohou odstranit ani koncentraci výrobních prostředků včetně peněz, v rukou menšiny (a tato koncentrace je nesporný fakt), ani úplné zbídačení ohromné masy obyvatelstva, budou jen paliativy, jež v nejlepším případě pomohou hrstce jednotlivých domácích výrobců dostat se mezi maloburžoazii. Z ideologa pracujícího lidu se stáváte ideologem maloburžoazie.

Vraťme se však k panu Struvemu. Upozorňuje na bez- obsažnost narodnických úvah o „osobnosti“ a pokračuje:

* „Praxe jí („možnost nové dějinné cesty“) nemilosrdně omezuje“; „dá se říci, že jí ubývá každým dnem“ (slova pana Michajlovského, citovaná P. Struvem, s. 16). Neubývá ovšem „možnosti“, která nikdy neexistovala, ale ubývá iluzí. A to je dobře, že jich ubývá.

„Každý pokus vysvětlit určitý významný moment dějného vývoje svědčí o tom, že se sociologie skutečně vždy snaží převádět prvky individuálnosti na jejich sociální příčiny. Když však jde o ‚historickou osobnost‘, o ‚velkého člověka‘, vždy se tu projevuje snaha vydávat jej za ‚nositele‘ ducha určité epochy, za představitele své doby, a jeho činy, jeho úspěchy i nezdary líčit jako nevyhnutelné důsledky celého předchozího běhu událostí“ (32). Tato obecná tendence každého pokusu *vysvětlit* sociální jevy, tj. vytvořit vědu o společnosti, „se výrazně projevila v učení o třídním boji jakožto hlavním procesu společenského vývoje. Jakmile vypadla ze hry osobnost, bylo nutné najít jiný prvek. A tímto prvkem se stala sociální skupina“ (33). Pan Struve má naprostou pravdu, když říká, že teorie třídního boje dovršuje takříkajíc obecnou snahu sociologie převádět „prvky individuálnosti na sociální příčiny“. Nejen to, teorie třídního boje poprvé uplatňuje tuto snahu tak všestranně a tak důsledně, že povyšuje sociologii na vědu. Podařilo se to díky materialistické definici pojmu „skupina“. Sám o sobě je tento pojem ještě příliš neurčitý a nevyhraněný: kritérium pro rozlišování „skupin“ lze spatřovat v jevech náboženských, etnografických, politických, právních apod. Neexistuje závazný znak, podle něhož by se daly v každé z těchto oblastí rozlišovat jednotlivé „skupiny“. Teorie třídního boje znamená ohromný pokrok vědy o společnosti právě proto, že naprosto přesně a jasně určuje metody, jak převádět individuální jevy na jevy sociální. Za prvé tato teorie vypracovala pojem *společenskoekonomické formace*. Za východisko zvolila skutečnost, která má stěžejní význam pro každou lidskou pospolitost, totiž způsob získávání životních prostředků, a s ním pak uvedla do souvislosti vztahy mezi lidmi utvářející se vlivem daných způsobů získávání životních prostředků, a v systému těchto vztahů (podle Marxovy terminologie „výrobních vztahů“) zdůraznila onen *základ* společnosti, který se pak odívá politickoprávními formami a určitými směry společenského myšlení. Každý

takový systém výrobních vztahů je podle Marxovy teorie zvláštním sociálním organismem, který má zvláštní zákony svého vzniku, fungování i přechodu ve vyšší formu, přeměny v jiný sociální organismus. Tato teorie aplikovala na sociální vědu ono objektivní a všeobecně platné vědecké kritérium opakovatelnosti, zatímco subjektivisté možnost této aplikace na sociologii popírali. Domnívali se totiž, že sociální jevy jsou tak nesmírně složité a rozmanité, že je nelze studovat, aniž bychom odlišili důležité jevy od nedůležitých, a že k takovému rozlišení je nutně zapotřebí hledisko „kriticky myslící“ a „mravně vyspělé“ osobnosti — čímž se šťastně dopracovali až k tomu, že z vědy o společnosti učinili řadu příkázání maloměšťácké morálky, jejíž ukázky jsme viděli u pana Michajlovského, filozofujícího o neúčelnosti dějin a o cestě vedené „světlem vědy“. A právě takové názory Marxova teorie vyvrátila. Místo odlišování důležitého od nedůležitého se začalo rozlišovat mezi ekonomickou strukturou společnosti jakožto *obsahem* a politickou a ideovou *formou*: vlastní pojem ekonomické struktury byl přesně objasněn vyvrácením názoru starších ekonomů, kteří viděli zákony přírody tam, kde mají místo jediné zákony zvláštního, historicky určitého systému výrobních vztahů. Místo obecných úvah subjektivistů o „společnosti“, namísto planých úvah, které se nedostaly dál než k maloburžoazním utopiím (neboť nebyla vyjasněna dokonce ani možnost zobecnit nejrozličnější sociální poměry ve zvláštní druhy sociálních organismů), se začaly *zkoumat* dané formy uspořádání společnosti. Za druhé činy „živých osobností“ v rámci každé z těchto společenskoeconomických formací, činy nekonečně rozmanité a zdánlivě se vymykající jakékoli systematizaci, byly zobecněny a převedeny na činy skupin osobností odlišujících se od sebe úlohou v systému výrobních vztahů, podmínkami výroby, a tedy i podmínkami svého životního postavení, svými zájmy danými tímto postavením, krátce řečeno na činy *tříd*, jejichž boj určoval vývoj společnosti. Tím byl vyvrácen dětinsky

naivní a čistě mechanický názor subjektivistů, kteří se spojovali s nic neříkajícím tvrzením, že dějiny dělají živé osobnosti, a nechtěli zkoumat, jaká sociální situace jejich činy podmiňuje a jak. Místo subjektivismu byl vysloven názor na sociální proces jako na proces přírodně historický, což je názor, bez něhož by pochopitelně nemohla věda o společnosti existovat. Pan Struve velmi správně upozorňuje, že „ignorování osobnosti v sociologii nebo lépe řečeno její vyloučení ze sociologie je v podstatě zvláštní případ snahy o vědecké poznání“ (33) a že „individuality“ existují nejen v duchovním, nýbrž i ve fyzickém světě. Jde o to, že zahrnutí „individualit“ pod určité všeobecné zákony bylo pro fyzický svět provedeno velmi dávno, kdežto pro oblast sociální je pevně stanovila teprve Marxova teorie.

Další námitka pana Struveho proti sociologické teorii ruských subjektivistů spočívá v tom, že kromě všech uvedených argumentů „nemůže sociologie v žádném případě uznávat to, co nazýváme individualitou, za prvotní fakt, protože sám pojem individuality (bez dalšího vysvětlování) a jemu odpovídající skutečnost jsou výsledkem dlouhého sociálního procesu“ (36). To je velmi správná myšlenka, která si zaslouhuje pozornost tím spíše, že autorova argumentace je poněkud chybná. Autor uvádí názory *Simmelovy*, který prý ve svém spisu *O sociální diferenciaci*^[150] dokázal přímou závislost mezi rozvojem individuality a diferenciací skupiny, k níž osobnost patří. Pan Struve staví toto tvrzení proti teorii pana Michajlovského o nepřímé úměrné závislosti mezi rozvojem individuality a diferenciací („různorodostí“) společnosti. „V nediferencovaném prostředí,“ namítá mu pan Struve, „bude jedinec ‚harmonicky celistvý‘... ve své jednotvárnosti a neosobnosti.“ „Reálná osobnost nemůže být ‚souhrnem všech rysů vlastních lidskému organismu vůbec‘ prostě proto, že taková úplnost obsahu je nad síly reálné osobnosti“ (38 až 39). „Aby mohla být osobnost diferencovaná, musí žít v diferencovaném prostředí“ (39).

Z výkladu není jasné, jak vlastně formuluje otázku Simmel a jak argumentuje. Avšak v podání pana Struveho trpí formulace otázky stejným nedostatkem jako u pana Michajlovského. Abstraktní úvaha o tom, jak je rozvoj (a blahobyt) individuality závislý na diferenciaci společnosti, je naprosto nevědecká, protože nelze zjistit žádný vzájemný vztah, jenž by se hodil pro každou formu uspořádání společnosti. Sám pojem „diferenciace“, „různorodost“ atd. dostává zcela odlišný význam podle toho, na jaké sociální prostředí se aplikuje. Hlavní chyba pana Michajlovského je právě v abstraktním dogmatismu jeho úvah, na jejichž základě se snaží postihnout „pokrok“ vůbec, místo aby prostudoval konkrétní „pokrok“ některé konkrétní společenské formace. Když pan Struve vytyčuje proti panu Michajlovskému své všeobecné teze (uvedené výše), opakuje jeho chybu, protože se od popisu a vysvětlení podstaty konkrétního pokroku dostává do oblasti mlhavých a prázdných dogmat. Vezměme si příklad: „Harmonická celistvost jedince je ve svém obsahu určována stupněm rozvoje, tj. diferenciaci skupiny,“ tvrdí pan Struve a tuto větu podtrhává. Co však máme chápat pod pojmem „diferenciace“ skupiny? Zrušení nevolnictví tuto „diferenciací“ prohloubilo, anebo oslabilo? Pan Michajlovskij je toho názoru, že oslabilo („Co je to pokrok?“); pan Struve by se pravděpodobně rozhodl pro prohloubení a odvolal by se na prohloubení společenské dělby práce. První měl na zřeteli zrušení rozdílů stavovských, kdežto druhý vytvoření rozdílů ekonomických. Termín je, jak vidíte, tak neurčitý, že může zahrnout zcela protikladné jevy. A ještě jeden příklad. Přejít od kapitalistické manufaktury k strojovému velkopřemyslu by bylo možné pokládat za oslabení „diferenciace“, neboť mizí detailní dělba práce mezi specializovanými dělníky. A zatím nemůže být sporu o tom, že podmínky rozvoje individuality jsou daleko příznivější (pro dělníka) právě v tomto případě. Z toho vyplývá závěr, že nesprávná je už formulace

otázky. Autor sám přiznává, že existuje také antagonismus mezi osobností a skupinou (o čemž právě mluví Michajlovskij). „Ale život,“ dodává autor, „se nikdy neskládá z *absolutních* protikladů: v životě je všechno *plynulé* a *relativní* a současně se všechny jednotlivé stránky neustále ovlivňují“ (39). Je-li tomu tak, proč potom bylo třeba tak zdůrazňovat absolutní vzájemné vztahy mezi skupinou a osobností — vztahy, které se netýkají přesně vymezeného momentu vývoje dané společenské formace? Proč se potom celá argumentace nesoustředila na konkrétní proces vývoje Ruska? Autor se pokouší formulovat otázku takto, a kdyby byl důsledný, moc by to prospělo jeho argumentaci. „Jedině dělba práce — tento podle učení pana Michajlovského hřích lidstva — vytvořila podmínky pro rozvoj ‚osobnosti‘, jejímž jménem pan Michajlovskij právem protestuje proti soudobým formám dělby práce“ (39). Tohle je řečeno skvěle; jen místo „dělba práce“ by se mělo říci „kapitalismus“ nebo dokonce ještě přesněji: *ruský kapitalismus*. Pokrokový význam kapitalismu je právě v tom, že odstranil dřívější tísnivé podmínky lidského života, jež otupovaly mysl a nedávaly výrobcům možnost, aby se sami chopili řízení svého osudu. Obrovský rozvoj obchodních styků a světové směny, stálé přesuny velkého počtu obyvatelstva zpřetrhaly odvěká pouta rodu, rodiny a územní pospolitosti a vytvořily onu rozmanitost vývoje, „rozmanitost talentů a bohatství společenských vztahů“*, která hraje tak význačnou úlohu v moderních dějinách Západu. V Rusku se tento proces markantně projevil v období po reformě, kdy se staré formy práce překotně hroutily a první místo zaujaly koupě a prodej pracovní síly, která odtrhávala rolníka od patriarchální polofeudální rodiny i od otupujícího vesnického prostředí a zaváděla místo polofeudálních forem přivlastňování nadhodnoty formy čistě kapitalistické.

* *K. Marx, Der achtzehnte Brumaire, S. 98 u. s. w.*¹¹⁶ (Osmnáctý brumaire, s. 98n. *Red.*)

V sociální oblasti se tento ekonomický proces projevil tak, že „všeobecně posílil pocit osobnosti“, že třídu statkářů začali ze „společnosti“ vytlačovat raznočinci a že se v literatuře rozpoutal rozhořčený boj proti nesmyslným středověkým omezením osobnosti apod. Že právě poreformní Rusko přineslo tento silnější pocit osobnosti, vlastní důstojnosti, to snad narodníci popírat nebudou. Narodníci se však nezabývají otázkou, jaké materiální podmínky to způsobily. Za nevolnictví se pochopitelně nic takového stát nemohlo, a tak narodník vítá „osvobozující“ reformu, aniž pozoruje, že zabředá do stejně krátkozrakého optimismu jako buržoazní historikové, o nichž Marx řekl, že se dívají na rolnickou reformu skrze clairobscur* „emancipace“, aniž vidí, že tato „emancipace“ znamenala jen nahrazení jedné formy druhou, nahrazení feudálního nadproduktu buržoazní nadhodnotou. Přesně totéž se dělo i u nás. Právě systém „starošlechtického“ hospodářství, který připoutával obyvatelstvo k jednomu místu a rozděloval je na hrstky poddaných jednotlivých dědičných pánů, deptal osobnost. A dále — právě kapitalismus, který zbavil osobnost všech feudálních pout a učinil ji samostatnou vůči trhu tím, že z ní udělal vlastníka zboží (a jako takovou rovnocennou každému jinému vlastníku zboží), posílil pocit osobnosti. Jestliže páni narodníci farizejsky žasnou, když se mluví o pokrokovosti ruského kapitalismu, je to jen proto, že se nezamýšlejí nad materiálními podmínkami „výhod pokroku“, jimiž se vyznačuje poreformní Rusko. Začíná-li pan Michajlovskij svou „sociologii“ „osobností“, protestující proti ruskému kapitalismu jako proti náhodnému a dočasnému odbočení Ruska ze správné cesty, potírá sám sebe, protože nechápe, že právě kapitalismus vytvořil podmínky, které tento protest osobnosti umožnily. — Na tomto příkladě znovu vidíme, co je záhodno na argumentaci pana Struveho změnit. Otázka měla být zaměřena výhradně na rus-

* — šerosvit. *Red.*

kou skutečnost a na vysvětlení toho, co je, proč tomu je tak a ne jinak: narodníci nebudovali nadarmo celou svou sociologii na tom, že místo analýzy skutečnosti uvažovali o tom, co „by mělo být“; nemohli nevidět, že skutečnost jejich iluze nemilosrdně rozbíjí.

Autor uzavírá svůj rozbor teorie „osobností“ touto formulací: „Osobnost je pro sociologii funkcí prostředí“, „osobnost je zde formálním pojmem, jehož obsah je dán zkoumáním sociální skupiny“ (40). Tento protiklad zvláště dobře zdůrazňuje protikladnost subjektivismu a materialismu: ve svých úvahách o „osobnosti“ vymezovali subjektivisté *obsah* tohoto pojmu (tj. „záměry a city“ této osobnosti, její sociální činy) *a priori*, tj. místo „zkoumání sociální skupiny“ sem vkládali své utopie.

Jiná „důležitá stránka“ materialismu, pokračuje pan Struve, „je obsažena v tom, že ekonomický materialismus podřizuje ideu faktu, vědomí a nutnost — bytí“ (40). „Podřizuje“ v tomto případě ovšem znamená: určuje podřízené místo při vysvětlování společenských jevů. Narodničtí subjektivisté si počínají právě naopak: vycházejí ve svých úvahách z „ideálů“ a vůbec se nezamýšlejí nad tím, že se tyto ideály mohly objevit pouze jako určitý odraz skutečnosti, že musí tedy být fakty ověřeny a na fakta převedeny. — Nicméně narodníkovi bude toto tvrzení bez vysvětlivek nepochopitelné. To snad ne, pomyslí si narodník, přece ideály mají soudit fakta, mají ukazovat, jak je změnit, mají ověřovat fakta a ne být fakty ověřovány. Narodníkovi, jenž je zvyklý vznášet se v nadoblačných sférách, se zdá, že to je smířování se skutečností. Vysvětleme si to.

Pokud se bude „pracovat na cizího“, pokud bude existovat vykořisťování, budou stále vznikat jak u vykořisťovaných, tak i u jednotlivých představitelů „intelligence“ ideály, jež budou v rozporu s tímto systémem.

Pro marxistu jsou tyto ideály mimořádně cenné; jedině na jejich základě polemizuje marxista s narodnictvím a po-

lemizuje výhradně o tom, jak tyto ideály vznikají a jak je lze uskutečnit.

Narodníkovi stačí konstatovat fakt, z něhož takové ideály vznikají, potom uvést důkazy o oprávněnosti ideálu z hlediska „moderní vědy a moderních mravních idejí“ [přitom nechápe, že tyto „moderní ideje“ jsou jen ústupky západoevropského „veřejného mínění“ nově vznikající síle] a vyzývat dále „společnost“ a „stát“: zabezpečte, ochraňte, organizujte!

Marxista vychází z téhož ideálu, ale nekonfrontuje jej s „moderní vědou a moderními mravními idejemi“*, nýbrž s *existujícími třídními protiklady*, a neformuluje ho proto jako požadavek „vědy“, ale jako požadavek určité třídy, který vznikl z určitých společenských vztahů (které je třeba objektivně prozkoumat) a je uskutečnitelný jen jako určitý důsledek určitých znaků uvedených vztahů. Nestanou-li se *tak* ideály fakty, zůstanou jen zbožným přáním bez jakýchkoli vyhlídek, že je masa přijme a že tedy budou uskutečněny.

Poté, co pan Struve uvedl všeobecné teoretické teze, podie nichž musí být materialismus uznán za jediné správnou metodu vědy o společnosti, přechází k výkladu Marxových a Engelsových názorů a cituje převážně Engelsovy spisy. To je mimořádně zajímavá a poučná část knihy.

Neobyčejně správné je autorovo konstatování, že „se nikde nesetkáváme s takovým nepochopením Marxe jako mezi ruskými publicisty“ (44). Jako příklad uvádí především pana Michajlovského, který vidí v Marxově „historicko-filozofické teorii“ jen vysvětlení „geneze kapitalistického řádu“. Pan Struve proti tomu plným právem protestuje. Je to skutečně nanejvýš příznačný fakt. Pan Michajlovskij

* Engels ve své knize *Herrn Dührings Umwälzung der Wissenschaft* (Pana Evžena Dühringa převrat vědy. *Red.*) velmi výstižně poznamenal, že je to stará psychologická metoda: konfrontovat svůj názor nikoli s faktem, jehož je odrazem, nýbrž s jiným pojmem, který je odrazem jiného faktu.¹¹⁶

psal o Marxovi mnohokrát, ale nikdy ani nehlesl o vztahu *Marxovy metody* k „subjektivní metodě v sociologii“. Pan Michajlovskij psal o Kapitálu a prohlašoval, že je „solidární“ (?) s Marxovou ekonomickou doktrínou, ale zatvrzele mlčel — kupříkladu — o tom, zda se metoda ruských subjektivistů nepodobá metodě Proudhonově, který chtěl předělat zbožní hospodářství podle svého ideálu spravedlnosti?* Čím se liší toto kritérium (spravedlnosti — justice éternelle) od kritéria pana Michajlovského: „moderní věda a moderní mravní ideje“? A proč pan Michajlovskij, který vždycky tak energicky protestoval proti ztotožňování metody společenských věd s metodou věd přírodních, nepolemizoval s Marxovým prohlášením, že tato Proudhonova metoda je právě takový nesmysl, jako kdyby chemik chtěl místo „studia skutečných zákonů výměny látek“ přetvořit tuto výměnu podle zákonů „afinity“? Proč nepolemizoval s Marxovým názorem, že sociální proces je „proces přírodně historický“? Neznalostí literatury se to vysvětlit nedá: zřejmě tu jde o naprosté nepochopení nebo nechť pochopit. Pan Struve byl zřejmě první, kdo to v naší literatuře prohlásil, a v tom je jeho veliká zásluha.

Přejděme nyní k autorovým výrokům o marxismu, které vyvolávají kritiku. „Musíme přiznat,“ říká pan Struve, „že čistě filozofické zdůvodnění tohoto učení nebylo dosud podáno a že doposud nebyl zvládnut obrovský konkrétní materiál, který poskytují světové dějiny. Zřejmě je třeba přezkoumat fakta z hlediska nové teorie; je třeba kritizovat teorii na základě fakt. Snad budou zavrženy mnohé jednostrannosti a příliš uspěchané generalizování“ (46). Není zcela jasné, co si autor představuje pod „čistě filozofickým zdůvodněním“. Z Marxova a Engelsova hlediska nemá filozofie vůbec žádné právo na zvláštní samostatnou existenci a její předmět se rozpadá pod různá odvětví pozitivní vědy. Pod filozofickým zdůvodněním si tedy lze představovat

* Das Kapital, I. B., 2-te Aufl., S. 62, Anm. 38.¹¹⁷

bud konfrontaci jejích premis s pevně stanovenými zákony ostatních věd [a pan Struve sám přiznal, že psychologie již poskytuje teze, které nutí vzdát se subjektivismu a přijmout materialismus], *nebo* zkušenost z aplikace této teorie. A tak tu máme autentické prohlášení pana Struveho, že „vždycky zůstane zásluhou materialismu, že podal hluboce vědecký, vskutku *filozofický* (podtrženo autorem) výklad celé řady (toto nota bene) nesmírně důležitých historických fakt“ (50). Tento autorův výrok obsahuje přiznání, že materialismus je jedinou vědeckou metodou sociologie, a proto je ovšem třeba z tohoto hlediska „přezkoumat fakta“, zejména fakta ruských dějin a ruské skutečnosti, která ruští subjektivisté tak horlivě falšovali. Pokud jde o poslední poznámku o možných „jednostrannostech“ a „příliš uspěchaném generalizování“, nebudeme se touto všeobecnou, a tedy nejasnou poznámkou zdržovat a obrátíme se přímo k jedné z oprav, kterou vnáší „ortodoxností nezasažený“ autor do Marxova „příliš uspěchaného generalizování“.

Jde o stát. Zavrhujíce stát, Marx a jeho stoupenci „zašli v zápalu“ příliš daleko, pokud jde o kritiku *moderního státu*, a zabředli do „jednostrannosti“. „Stát,“ koriguje tento zápal pan Struve, „je především *organizace pořádku*; a organizací panství (třídního) je stát ve společnosti, ve které je podřízenost jedněch skupin druhým skupinám podmíněna ekonomickou strukturou společnosti“ (53). Podle autorova mínění znalo stát i rodové zřízení a stát zůstane i po zrušení tříd, neboť znakem státu je donucovací moc.

Lze se jen divit, že autor kritizuje Marxe ze svého profesorského hlediska s tak překvapujícím nedostatkem argumentů. Autor především vidí naprosto nesprávně charakteristický znak státu v donucovací moci: donucovací moc existuje v každém lidském společenství, i v rodovém zřízení, i v rodině, ale stát tu neexistoval. „Podstatným znakem státu,“ říká Engels ve spise, z něhož pan Struve převzal citát o státu, „je veřejná moc odlišená od masy lidu“

(Ursprung der Familie u. s. w., 2-te Aufl., S. 84*; rus. překl., s. 109¹¹⁸); o něco výše mluví o existenci naukráří¹¹⁹, která „znamenala dvojí zásah do rodového zřízení: předně vytvořila veřejnou moc (öffentliche Gewalt — do ruštiny je to nesprávně přeloženo jako „společenská síla“), která už prostě nebyla totožná se souhrnem ozbrojeného lidu“ (ib., S. 79; rus. překl., s. 105¹²⁰). Znakem státu je tedy existence zvláštní třídy lidí, v jejíž rukou se soustřeďuje *moc*. Občinu, v níž by „organizaci pořádku“ řídili postupně *všichni* její členové, by pochopitelně nikdo nemohl nazvat státem. A dále, pokud jde o moderní stát, je názor pana Struveho ještě neudržitelnější. Říkat o moderním státu, že je to „především (sic!?) organizace pořádku“, znamená nechápat jeden z velmi důležitých bodů Marxovy teorie. Onou zvláštní vrstvou, která má v moderní společnosti moc, je byrokracie. Bezprostřední a velmi úzké spojení tohoto orgánu s třídou buržoazie, která v dnešní společnosti vládne, je zřejmé i z dějin (byrokracie byla prvním politickým nástrojem buržoazie proti feudálům a vůbec proti představitelům „starošlechtického“ řádu, v ní vstoupili na kolbiště politického panství ne již urození vlastníci půdy, ale raznočinci, „měšťanstvo“) i přímo z podmínek vzniku a ustavení této třídy, do níž mají přístup jen buržoové, „kteří se povznesli z lidu“, a jež je spjata s touto buržoazií tisícerymi pevnými nitkami**. Autorova chyba je tím trapnější, že právě ruští narodníci, proti nimž měl tak chvályhodný úmysl bojovat, nemají ani ponětí, že každá byrokracie je svým historickým původem, svými současnými zdroji

* Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu, 2. vyd., s. 84. *Red.*

** *Srov. K. Marx, Bürgerkrieg in Frankreich (Občanská válka ve Francii. Red.), S. 23 (Lpz. 1876) a Der achtzehnte Brumaire (Osmnáctý brumaire. Red.), S. 45—46 (Hmb. 1885)¹²¹, kde se říká: „Ale materiální zájmy francouzské buržoazie jsou právě co nejtěsněji spjaty se zachováním oné široké a rozvětvené státní mašinérie (jde o byrokracii). V ní buržoazie zaopatřuje své přebytečné obyvatelstvo a doplňuje ve formě platů od státu to, co nemůže shrábnout ve formě zisků, úroků, rent a honorářů.“*

i svým posláním čistě a výlučně buržoazní institucí, k níž se mohou obracet z hlediska zájmů výrobce jedině ideologové maloburžoazie.

Stojí za to povšimnout si ještě, jaký vztah má marxismus k etice. Autor uvádí na s. 64—65 Engelsovo skvělé objasnění vztahu svobody a nutnosti: „Svoboda je pochopení nutnosti.“¹²² Determinismus nejen že nepředpokládá fatalismus, nýbrž naopak dává podklad k rozumnému počínání. Musíme zde připomenout, že ruští subjektivisté si nedokázali poradit ani s tak elementární otázkou, jako je svoboda vůle. Pan Michajlovskij se bezmocně zapléтал ve směřování determinismu s fatalismem a našel východisko... v tom, že se posadil mezi dvě židle: protože nechtěl popřít zákonitost, tvrdil, že svoboda vůle je fakt našeho vědomí (což je vlastně Mirtovova myšlenka, kterou pan Michajlovskij převzal) a že proto může být základem etiky. V aplikaci na sociologii nemohly tyto názory přinést pochopitelně nic kromě utopie nebo bezobsažné morálky, jež ignoruje třídní boj probíhající ve společnosti. Proto musíme uznat za správné Sombartovo tvrzení, že „v marxismu samém není od začátku do konce ani špetka etiky“: pokud jde o teorii, podřizuje marxismus „etické hledisko“ „principu příčinnosti“; pokud jde o praxi, zužuje je na třídní boj.

Pan Struve doplňuje výklad materialismu materialistickým hodnocením „dvou faktorů, jež mají velmi důležitou úlohu ve všech narodnických konstrukcích“, totiž „inteligence“ a „státu“ (70). V tomto hodnocení se znovu projevila táž autorova „neortodoxnost“, na kterou jsme upozorňovali již dříve v souvislosti s jeho objektivismem. „Jestliže... všechny společenské skupiny představují reálnou sílu jen potud, pokud... jsou totožné se společenskými třídami nebo k nim inklinují, je zřejmé, že ‚nestavovská inteligence‘ není reálnou společenskou silou“ (70). V abstraktně teoretickém smyslu má ovšem autor pravdu. Dá se říci, že chytá narodniky za slovo. Říkáte, že inteligence musí usměrnit Rusko na „jiné cesty“, ale nechápete, že pokud

se inteligence nepřiklání k určité třídě, je pouhou nulou. Chlubíte se, že ruská nestavovská inteligence se vždycky vyznačovala názorovou „čistotou“ — ale právě proto byla také vždycky bezmocná. Autorova kritika se omezuje na konfrontaci nejapné narodnické *ideje* o všemocnosti inteligence s vlastní naprosto správnou *ideou* o „bezmocnosti inteligence v ekonomickém procesu“ (71). Taková konfrontace však nestačí. Abychom mohli posoudit ruskou „nestavovskou inteligenci“ jako zvláštní skupinu ruské společnosti, která je tak charakteristická pro celé poreformní období, období, kdy byl šlechtic definitivně vytlačen raznočincem, a která nesporně sehrála a nadále hraje určitou historickou úlohu, k tomu je nutné konfrontovat ideje a ještě spíše programy naší „nestavovské inteligence“ s *postavením a zájmy daných tříd ruské společnosti*. Abychom se vyvarovali podezření, že jsme nějak zaujati, nebudeme provádět tuto konfrontaci sami, ale spokojíme se s odvoláním na onoho narodníka, jehož článek jsme komentovali v I. kapitole. Ze všech jeho úvah vyplývá naprosto jednoznačný závěr: ruská pokroková, liberální, „demokratická“ inteligence byla inteligencí buržoazní. „Nestavovství“ ani v nejmenším nevyklučuje třídní původ idejí inteligence. Buržoazie vždy a všude revoltovala proti feudalismu ve jménu nestavovství — i u nás se proti starošlechtickému, stavovskému zřízení postavila nestavovská inteligence. Vždy a všude buržoazie brojila proti přežilým stavovským omezením a jiným středověkým institucím ve jménu veškerého „lidu“, mezi jehož vrstvami se dosud nerozvinuly třídní protiklady, a byla jak na Západě, tak v Rusku v právu, neboť kritizované instituce omezovaly skutečně *každého*. Jakmile byla ruskému stavovství zasazena rozhodující rána (1861), ihned se začal projevovat antagonismus uvnitř „lidu“ a současně s tím a v důsledku toho i v řadách nestavovské inteligence — mezi liberály a narodníky, ideology rolnictva (první ruští ideologové bezprostředních výrobců nepostřehli a ani ještě nemohli postřehnout zrod protikladných tříd mezi rolnictvem).

Další ekonomický vývoj vedl k tomu, že se ještě markantněji projeví sociální protiklady v ruské společnosti, a vynutil si uznat rozklad rolnictva na vesnickou buržoazii a proletariát. Narodnictví se už téměř proměnilo v maloburžoazní ideologii, protože se distancovalo od marxismu. Proto ruská „nestavovská inteligence“ reprezentuje „reálnou společenskou sílu“, *pokud hájí zájmy veškeré buržoazie**. Jestliže tato síla přesto *nebyla s to* vytvořit instituce vycházející vstříc zájmům, které hájila, a nedokázala změnit „atmosféru soudobé ruské kultury“ (pan V. V.), jestliže „aktivní demokratismus v epoše politického boje“ byl vystřídán „společenským indiferentismem“ (pan V. V. v časopise Nědělja, 1894, č. 47), pak příčinou toho je nejen snílkovství domácí „nestavovské inteligence“, ale hlavně postavení tříd, z nichž pocházela a z nichž čerpala sílu, jejich dvojakost. Ruská „atmosféra“ pro ně nesporně znamenala mnoho záporů, ale i určité klady.

V Rusku má zvlášť velkou historickou úlohu třída, která podle mínění narodníků není nositelkou „čisté ideje práce“; její „aktivitu“ nelze uspat „vybranými lahůdkami“. Pokud ukazují-li marxisté na tuto třídu, nejenže tím „nezpřetrhávají demokratickou nit“, jak tvrdí pan V. V., který se specializoval na vymýšlení nejabsurdnějších nesmyslů o marxistech, ale naopak se snaží zachytit „nit“, kterou indiferentní „společnost“ pouští z rukou, a chtějí ji rozvíjet, zpevnit a přiblížit životu.

Na neúplnou charakteristiku inteligence navazuje u pana

* Maloburžoazní charakter převážné většiny narodnických tužeb jsme konstatovali již v I. kapitole. Tužby, na něž se tato charakteristika nehodí (např. „zespolečenštění práce“), mají v dnešním narodnictví již zcela nepatrné místo. Také Ruskoje bogatstvo (1893, č. 11–12, *Južakovův* článek Otázky ekonomického vývoje Ruska [128]) a pan V. V. (Nástin teoretické ekonomie [12], Petrohrad, 1895) protestují proti panu N. -onovi, který se vyslovuje „drasticky“ (výraz pana *Južakova*) o zprofanovaném všeléku úvěru, rozšiřování pozemkové držby, přesídlování atd.

Struveho dost nešťastná formulace další teze. „Je třeba dokázat,“ říká pan Struve, „že rozklad starého ekonomického řádu je nevyhnutelný“ (71). Za prvé, co rozumí autor „starým ekonomickým řádem“? Nevolnictví? — jeho rozklad není přece vůbec třeba dokazovat. „Lidovou výrobu“? — vždyť sám dále zcela správně říká, že toto slovní spojení „neodpovídá žádnému reálnému historickému řádu“ (177), jinými slovy, že je to mýtus, protože po zrušení „nevolnictví“ se u nás začalo urychleně rozvíjet zbožní hospodářství. Autor měl zřejmě na mysli ono stadium vývoje kapitalismu, kdy se kapitalismus ještě zcela nevymaňil ze středověkých institucí, kdy si obchodní kapitál ještě uchovával svou moc a mezi velikou částí výrobců se udržovala malovýroba. Za druhé, v čem vidí autor kritérium této nevyhnutelnosti? V panství nějakých tříd? Ve vlastnostech daného systému výrobních vztahů? V obou případech otázka vyúsťuje v *konstatování existence* určitých (kapitalistických) poměrů; otázka vyúsťuje v *konstatování faktu* a neměla by být v žádném případě přenášena do oblasti úvah o budoucnosti. Takové úvahy by měly být ponechány v monopolním vlastnictví pánů narodníků, kteří hledají „pro vlast jiné cesty“. Autor sám hned na další stránce říká, že každý stát je „výrazem panství určitých společenských tříd“ a že „je nutné nově rozdělit sociální síly mezi jednotlivé třídy, aby stát od základu změnil svůj kurs“ (72). Všechno to je velice správné a je to velmi ostře namířeno proti narodníkům, a proto měla být otázka formulována jinak: je třeba dokázat (ne „nevyhnutelnost rozkladu“ atd.), že v Rusku *existují* kapitalistické výrobní vztahy; je třeba dokázat, že i v údajích o Rusku se potvrzuje zákon, že „zbožní hospodářství je hospodářství kapitalistické“, tj. že také u nás zbožní hospodářství všude přerůstá v kapitalistické; je třeba dokázat, že všude vládnou poměry ve své podstatě buržoazní, že právě panství této třídy a nikoli tolikrát přetřásané narodnické „náhody“ nebo „politika“ atd. působí, že výrobce je zba-

vován výrobních prostředků a že všude hospodaří na cizího.

Tím končím rozbor první, všeobecné části knihy pana Struveho.

KAPITOLA III

JAK FORMULUJÍ EKONOMICKÉ OTÁZKY NARODNICI A JAK PAN STRUVE

Jakmile je autor hotov se sociologií, přechází ke „konkrétnějším ekonomickým otázkám“ (73). Považuje přitom za „přirozené a logické“ začít „všeobecnými tezemi a historickými údaji“, „nespornými předpoklady stanovenými všelidskou zkušeností“ — jak se říká v předmluvě.

Musíme poznamenat, že tento postup trpí stejnou abstraktností, na kterou jsme upozorňovali hned na začátku jako na hlavní nedostatek rozebírané knihy. V kapitolách, k nimž teď přecházíme (třetí, čtvrtá a pátá), měl tento nedostatek dvojí nežádoucí následky. Jednak oslabil ony určité teoretické teze, které autor uvedl proti narodníkům. Pan Struve se pouští do *všeobecných* úvah, popisuje přechod od naturálního hospodářství ke zbožnímu, ukazuje, že to na světě vypadalo povětšinou tak a tak, a přitom se jednotlivými letnými zmínkami dostává i k Rusku a vztahuje i na ně všeobecný proces „historického vývoje hospodářského života“. Je nesporné, že taková aplikace je zcela oprávněná a že autorovy „historické údaje“ jsou naprosto nezbytné pro kritiku narodnictví s jeho nesprávným výkladem dějin, a to nejen dějin Ruska. Bylo by však třeba tyto teze více zkonkretizovat, postavit je do výraznějšího protikladu k argumentům narodníků, kteří neuznávají, že je správné vztahovat všeobecný proces i na Rusko; bylo by třeba kon-

frontovat toto narodnické pojetí ruské skutečnosti s *jiným* pojetím *téže* skutečnosti, s pojetím marxistickým. Na druhé straně vede abstraktnost autorových úvah k tomu, že v jeho tezích zůstává mnoho nedořečeného, že i když správně poukazuje na existenci určitého procesu, neanalyzuje, jaké třídy se přitom vytvářely, jaké třídy byly nositeli tohoto procesu a zatlačovaly do pozadí jiné, jim podřízené vrstvy obyvatelstva; autorův objektivismus tu zkrátka nedospívá až k materialismu — ve zmíněném významu těchto termínů*.

Důkazy o správnosti takového hodnocení jmenovaných kapitol spisu pana Struveho uvedeme ihned při rozboru jednotlivých zásadních tezí.

Autor velmi správně poznamenává, že „v ruských dějinách je snad již od prvních stránek patrná závislost (právní i ekonomická) bezprostředních výrobců na svých chlebodárcích jako historický průvodní jev idyly ‚lidové výroby‘“ (81). Za naturálního hospodářství byl rolník zotročen vlastníkem půdy, nepracoval pro sebe, nýbrž na bojara, na klášter a na statkáře — a pan Struve plným právem vyzdvihuje tento *historický fakt* proti báchorkám našich svérázných sociologů, podle nichž prý „výrobní prostředky patřily výrobcům“ (81). Tyto báchorky patří k oněm zkomoleninám ruských dějin ve prospěch maloburžoazní utopie, na něž si narodníci vždy tolik potrpěli. Protože se báli po-

* Na takový vztah mezi objektivismem a materialismem poukázal ostatně už Marx v předmluvě k svému spisu *Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte* (Osmnáctý brumaire Ludvíka Bonaparta. *Red.*). Marx říká, že o *téže* historické události psal Proudhon (*Coup d'état*) (Státní převrat. *Red.*), a vyjadřuje se o jeho diametrálně odlišném hledisku takto:

„Proudhon se snaží vyložit státní převrat (z 2. prosince) jako výsledek předchozího dějinného vývoje. Ale historická konstrukce státního převratu se mu pod rukama mění v historickou apologii hrdiny tohoto převratu. Propadá tak omylu našich tzv. *objektivních* historiků. Já naopak dokazuji, že okolnosti a poměry, které umožnily průměrné a groteskní postavě sehrát roli hrdiny, vytvořil ve Francii *třídni boj*“ (Vorwort).¹²⁸

dívat se na skutečnost zpříma, protože se báli pojmenovat tento útlak pravým jménem, obraceli se k historii a líčili situaci tak, že prý výrobní prostředky vlastnil „odjakživa“ výrobce, což prý byl „odvěký základ“ práce rolníka, a že dnešní vyvlastňování rolnictva nelze proto vysvětlovat tím, že feudální nadprodukt nahradila buržoazní nadhodnota ne! jako důsledek kapitalistické organizace našeho společenského hospodářství, nýbrž jako nahodilý výsledek neúspěšné politiky, jako dočasné „odbočení z cesty dané celým historickým životem národa“ (pan Južakov, z něhož pan Struve cituje na s. 15). A nerozpakovali se vyprávět tyto nesmyslné báchorky o zemi, v níž teprve nedávno zaniklo* feudální vykořisťování rolnictva v těch nejhrubších, asiatských formách, kdy výrobní prostředky výrobci nejen nepatřily, ale kdy se i sami výrobci od „výrobního prostředku“ jen velmi málo lišili. Pan Struve velmi výstižně staví proti tomuto „farizejskému optimismu“ Saltykovův britký výrok o spojitosti „lidové výroby“ s nevolnictvím, o tom, jak se v epoše „odvěkých základů“ „dostávalo hojnosti jedině (všimněte si) potomkům příslušníků osobní gardy¹²⁴ a jiných členů carské družiny“ (83).

Všimněme si ještě další poznámky pana Struveho, která se nepochybně týká určitých fakt ruské skutečnosti a obsahuje velmi správnou myšlenku: „Když výrobci začínají pracovat ne pro místní, přesně vymezený trh, ale pro trh vzdálený a neurčitý, a když se rozvíjí konkurence, boj o trh, vedou tyto okolnosti k technickému pokroku... Jakmile je možná dělba práce, musí být uplatňována co nejrozsáhleji, ale dřív než se výroba reorganizuje technicky, projeví se vliv nových podmínek směny (odbytu) v tom, že se výrobce ocitne v ekonomické závislosti na

* Dokonce se ještě ani nedá říci, že zaniklo definitivně. Jednak tu máme výkupní platby (a je známo, že nezahrnují jen cenu půdy, ale i výkup z nevolnictví); jednak musí rolníci například odpracovávat „odřezky“, což je přímý přežitek feudálního způsobu výroby.

obchodníkovi (překupníkovi), a tento moment má v sociálním ohledu rozhodující význam. To naši ‚opravdoví marxisté‘ typu pana V. V., zaslepení významem čistě technického pokroku, opomíjejí“ (98). Toto zdůraznění rozhodujícího významu zrodu překupníka je velice správné. Rozhodující je proto, že nesporně dokazuje existenci kapitalistické organizace výroby, dokazuje, že také na Rusko se vztahuje teze, podle níž „zbožní hospodářství — peněžní hospodářství — je hospodářství kapitalistické“ a vytváří takovou podřízenost výrobce kapitálu, z níž nemůže být jiné východisko než výrobcova samostatná aktivita. „Od chvíle, kdy se mezi spotřebitele a výrobce staví kapitalistický podnikatel, což je při výrobě pro rozsáhlý a blíže nevymezený trh nevyhnutelné, máme před sebou jednu z forem kapitalistické výroby.“ A autor správně dodává, že „rozumí-li se *domáckou* výrobou taková výroba, při níž má výrobce, který pracuje pro blíže nevymezený a vzdálený trh, *naprostou ekonomickou samostatnost*, ukáže se možná, že tato opravdová domácká výroba v ruské *skutečnosti* téměř neexistuje“. Výrazu „možná“ a budoucího času se zde užívá zbytečně: převaha systému velkovýroby založeného na domácké práci a úplné ujařmení domáckých výrobců překupníky je ve skutečné organizaci naší domácké výroby všeobecně rozšířený a převládající *fakt*. Tato organizace je nejen kapitalistická, ale jak autor správně připomíná, je to navíc organizace „pro kapitalisty neobyčejně výhodná“, protože jim zajišťuje obrovské zisky i možnost vyplácet nehorázně nízké mzdy a protože nesmírně brzdí organizování a uvědomování dělníků (s. 99—101). Nutno poznamenat, že převaha kapitalistického vykořisťování v naší domácké výrobě je známa už odedávna, ale národní ji zcela bezostyšně ignorují. Skoro v každém čísle jejich časopisů a novin, kde se o tom píše, můžete číst nářky, že vláda „uměle“ podporuje kapitalistickou velkovýrobu (jejíž celá „umělost“ je v tom, že je velká, a ne malá, že je tovární, a ne domácká, že je mechanizovaná, a ne ruko-

dělná) a že nedělá nic pro „potřeby *lidového* průmyslu“. Zde se zcela zřetelně projevuje omezenost maloburžoy, který hájí malý *kapitál* proti velkokapitálu a tvrdošijně zavírá oči před nesporně zjištěnou skutečností, že v „lidovém“ průmyslu existuje stejný antagonismus zájmů a že tedy výcho-
disko není v žalostně malých úvěrech apod. Protože drobnému hospodáři, který je připoután k svému hospodářství a neustále se o ně bojí, to všechno připadá jako nějaká hrůza, jako nějaká „agitace“ „za spravedlivou odměnu za práci, jako by práce neskýtala tuto odměnu už svými plody“ — proto je pak pochopitelné, že jediným představitelem pracující masy domácích výrobců může být pouze výrobce, který žije v „umělých“, „skleníkových“ podmínkách továrního průmyslu*.

Zmíníme se ještě o názorech pana Struveho na zemědělství. Parní doprava si vynucuje přechod k směnnému hospodářství a přetváří zemědělskou výrobu ve výrobu zboží. Zbožní charakter výroby bezpodmínečně vyžaduje „ekonomickou a technickou racionálnost“ (110). Tuto tezi považuje autor za zvláště pádný argument proti narodníkům, kteří vítězoslavně prohlašují, že (prý) výhody velkovýroby v zemědělství prokázány nebyly. „Ti, kdo se opírají o Marxovo učení,“ odpovídá jim autor, „by neměli popírat význam ekonomických a technických zvláštností zemědělské výroby, jejichž zásluhou jsou malé podniky v určitých případech ekonomicky výhodnější než velké, třebaže by sám Marx význam těchto zvláštností neuznával“ (111). To je velmi nejasné. O jakých zvláštnostech autor mluví? Proč je přesně nejmenuje? Proč neřekne, kde a jak se o tom Marx vyjádřil, a proč je třeba jeho názor korigovat?

„Zemědělská malovýroba,“ pokračuje autor, „musí stále více nabývat zboží charakter, a mají-li se z malých země-

* „Celý proces se projevuje v tom, že malovýroba (řemeslo) se některými svými prvky sblíží s ‚kapitalismem‘ a jinými zase s námezdní prací, jež je osvobozena od výrobních prostředků“ (s. 104).

dělských hospodářství stát životaschopné *podniky*, musí vyhovovat obecným požadavkům ekonomické a technické racionálnosti“ (111). „Nejde vůbec o to, zda budou malé zemědělské podniky pohlceny velkými — takový výsledek ekonomického vývoje lze stěží očekávat, ale o proměny, které prodělává celé národní hospodářství vlivem směny. Narodníci neberou v úvahu, že vytlačování naturálního hospodářství hospodářstvím směnným v souvislosti s výše konstatovaným ‚rozptýlením průmyslu‘ naprosto mění celou strukturu společnosti. Dřívější vztahy mezi obyvatelstvem zemědělským (na venkově) a nezemědělským (ve městě) se narušují ve prospěch nezemědělského obyvatelstva. Sám ekonomický typ i psychické založení zemědělských výrobců se vlivem nových podmínek hospodářského života od základu mění“ (114).

Citované místo nám vysvětluje, co chtěl autor říci svou tirádou o Marxovi, a zároveň názorně ilustruje dřívější poznámku, že dogmatický způsob výkladu, který se neopírá o popis konkrétního procesu, zatemňuje autorovy myšlenky a ponechává je nedořečené. Jeho tvrzení, že narodnické názory jsou chybné, je naprosto správné, ale nedostatečné, protože se v souvislosti s ním neříká nic o nových formách třídního antagonismu, jež se rozvíjejí při vystřídání neracionální výroby výrobou racionální. Autor se například jen letmo zmiňuje o tom, že „ekonomická racionálnost“ znamená „nejvyšší rentu“ (110), ale zapomíná dodat, že *renta* předpokládá *buržoazní organizaci zemědělství*, tj. za prvé, že se zemědělství úplně podřizuje trhu, a za druhé, že se v zemědělství vytvářejí stejné třídy buržoazie a proletariátu, jež jsou vlastní i kapitalistickému průmyslu.

Když narodníci uvažují o údajně nekapitalistické organizaci našeho zemědělství, stavějí otázku nehorázně úzce a chybně, protože celou záležitost zužují na vytlačování malých hospodářství velkými a dost. Pan Struve jim zcela správně říká, že při takovém způsobu uvažování neberou zřetel na celkový charakter zemědělské výroby, který může

být (a u nás skutečně je) buržoazní i za malovýroby, stejně jako je buržoazní i hospodářství západoevropských rolníků. Podmínky, v nichž se malé samostatné hospodářství (podle terminologie ruské inteligence „lidové“) stává buržoazním, jsou známé: je to předně nadvláda zbožního hospodářství, které mezi izolovanými* výrobci vyvolává konkurenci, ožebračuje masu a obohacuje několik málo jedinců; za druhé je to okolnost, že pracovní síla se mění ve zboží a výrobní prostředky v kapitál, tj. že výrobce je odlučován od výrobních prostředků a že nejdůležitější průmyslová odvětví jsou organizována kapitalisticky. Za těchto podmínek se samostatný drobný výrobce dostává do výjimečné situace vzhledem k masě výrobců, tak jako i u nás tvoří dnes už *skutečně samostatní* hospodáři výjimku mezi masou, která pracuje na cizího, a nejenže nemá „samostatné“ hospodářství, nýbrž ani životní prostředky, které by mu vystačily alespoň na týden. Postavení a zájmy izolují samostatného hospodáře od masy výrobců, kteří žijí *hlavně* ze mzdy. Zatímco tito výrobci volají po „spravedlivé odměně“, čímž se nutně předjímá stěžejní otázka o jiném uspořádání společenského hospodářství, zajímá samostatného hospodáře mnohem víc něco docela jiného: úvěr, a zejména malý „lidový“ úvěr, lepší a levnější nářadí, „organizace odbytu“, „rozšíření držby půdy“ apod.

Sám zákon o převaze velkých hospodářství nad hospodářstvími malými je výlučně zákonem zbožní výroby a nelze ho tedy vztahovat na hospodářství, která dosud nejsou plně vtažena do sféry zbožní výroby a podřízena trhu. Proto argumentace (v níž se mimo jiné pocvičil také pan V. V.) v tom smyslu, že šlechtická hospodářství po

* Jde tu pochopitelně o *hospodářskou* izolovanost. Občinnová *držba* půdy tuto izolovanost ani v nejmenším neodstraňuje. Rolník i při nejdůsledněji prováděném „rovnostářském“ rozdělování půdy hospodář na svém pozemku sám, a je tedy izolovaným, odděleným výrobcem.

reformě upadají a že si rolníci pachtují statkářskou půdu, vyvrací představu o kapitalistickém vývoji našeho zemědělství. Taková argumentace dokazuje jedině to, že lidé, kteří ji používají, vůbec nechápou, co se vlastně děje. Rozklad nevolnických vztahů, za nichž *obdělávali pole* rolníci, vyvolal pochopitelně krizi statkářů. I kdybychom však nemluvili o tom, že tato krize vedla jedině ke stále většímu využívání práce zemědělských dělníků a nádeníků, která nahradila přežití formy polonevolnické práce (odpracovávání) — i kdybychom už o tom nemluvili, podstatnou změnu prodělávalo samo rolnické hospodářství: bylo nuceno pracovat pro trh, což neprodleně způsobilo, že se rolnictvo začalo rozpadat na vesnickou maloburžoazii a na vesnický proletariát. Tento rozpad definitivně řeší otázku, zda v Rusku existuje kapitalismus. Pan Struve vysvětluje tento proces v V. kapitole, kde poznamenává: „Malý zemědělec se diferencuje: na jedné straně se vyvíjí ‚hospodářsky silné‘ rolnictvo (mělo by být řečeno: buržoazní), a na druhé straně rolnictvo proletářského typu. Rysy lidové výroby splývají s rysy kapitalistickými v jeden obraz s velice výrazným nápisem: nastupuje zbohatlík“ (177).

A na tuto stránku věci, na *buržoazní organizaci* nového, „racionálního“ zemědělství se měla zaměřit pozornost. Narodníkům se mělo ukázat, že ignorují-li tento proces, mění se z ideologů rolnictva na ideology buržoazie. „Povznesení lidové výroby“, po němž touží, může za takové organizace rolnického hospodářství znamenat jedině „povznesení“ maloburžoazie. A naopak ti, kdo poukazují na výrobce, který žije ve velmi vyspělých kapitalistických poměrech, správně vyjadřují zájmy nejen tohoto výrobce, ale i celé obrovské masy „proletářského“ rolnictva.

Výklad pana Struveho je neuspokojivý a zůstává v něm hodně nedořečeného; tak v úvahách o racionálním zemědělství necharakterizoval jeho společenskoekonomickou

organizaci, a když ukazoval, jak parní doprava nahrazuje neracionální výrobu výrobou racionální a naturální výrobu výrobou zboží, necharakterizoval nově vznikající formu třídního antagonismu.

Stejným nedostatkem při formulaci otázek trpí většina úvah v rozebíraných kapitolách. Pro ilustraci uvedu ještě několik příkladů. Zbožní hospodářství — říká autor — a rozsáhlá společenská dělba práce „se rozvíjejí tím, že se opírají o instituci soukromého vlastnictví, o principy ekonomické svobody a individualistické cítění“ (91). Pokrok národní výroby je spjat se „stupněm nadvlády instituce soukromého vlastnictví nad společností“. „Snad je to smutné, ale je to tak, je to empiricky, historicky zjištěná koexistence. Dnes, kdy se tak lehkomyšlně přezírají ideje a zásady 18. století, přičemž se v podstatě opakuje právě jeho chyba, se velmi často zapomíná na kulturně historickou souvislost ekonomického pokroku s institucí soukromého vlastnictví, s principy ekonomické svobody a individualistickým cítěním. A jen ten, kdo tuto souvislost ignoruje, může spoléhat na to, že ekonomicky a kulturně nevyspělá společnost může dosáhnout hospodářského pokroku bez uskutečnění těchto principů. Nepocítujeme k těmto principům žádné zvláštní sympatie a velmi dobře chápeme jejich historicky *přechodný* ráz, avšak současně v nich nemůžeme nevidět ohromnou kulturní sílu, a to nejen negativní, ale i pozitivní. Tuto sílu může nevidět jedině idealismus, který se necítí vázán ve svých konstrukcích žádnou historickou kontinuitou“ (91).

Autor má při svém „objektivním“ konstatování „historických koexistencí“ naprostou pravdu, avšak tím trapněji pak působí, že svou argumentaci nedovádí do konce. Moc rádi bychom mu řekli: Jen to pěkně dopovězte! Aplikujte ty všeobecné teze a historické údaje na určité období našich ruských dějin a formulujte je tak, abyste ukázal, proč a hlavně v čem se vaše pojetí liší od pojetí narodnického, konfrontujte je se skutečností, která musí být pro ruského

marxistu kritériem, ukazujte třídní rozpory, které jsou skryty za celým tím pokrokem a veškerou kulturou*.

„Pokrok“ a „kultura“, které s sebou přineslo poreformní Rusko, jsou nesporně spjaty s „institucí soukromého vlastnictví“; tato instituce byla nejen poprvé zavedena se vším všudy vytvořením nového „projednacího“ civilního soudního řízení, které zajišťovalo každému před soudem stejnou „rovnost“, jaká byla v životě ztělesněna ve „svobodné práci“ a v prodeji této práce kapitálu; tato instituce se rozšířila na pozemkové vlastnictví jak statkářů, kteří byli zproštěni všech povinností a závazků vůči státu, tak rolníků, z nichž se stali rolníci *vlastníci*; tato instituce se dokonce stala základem politických práv „občanů“ podílet se na místní samosprávě (census) atd. Ještě nespornější je „souvislost“ našeho „pokroku“ s „principy ekonomické svobody“: už v I. kapitole jsme se od našeho narodníka dozvěděli, že tato „svoboda“ spočívala v tom, že „skromní a vousatí“ shromažďovatelé ruské půdy byli osvobozeni od nutnosti „poklonkovat před každým policejním úředníčkem“. Mluvili jsme už o tom, jak se „individualistické cítění“ utvářelo s rozvojem zbožního hospodářství. Shrňme-li všechny rysy pokroku, jehož dosáhla naše vlast, dospějeme nutně k závěru (k němuž dospěl i narodnik sedmdesátých let), že tento pokrok a tato kultura byly veskrze buržoazní. Dnešní Rusko je mnohem lepší než Rusko předreformní, ale protože všechna tato zlepšení jsou cele a výlučně dílem buržoazie, jejích představitelů a ideologů, výrobci z nich neměli nic. Pro ně tato zlepšení znamenala pouze změnu formy nadproduktu, znamenala pouze zlepšení a zdokonalení metod, jak odloučit výrobce od výrobních prostředků. Proto páni narodníci projevuji

* *Contra principia negantem disputari non potest* (s tím, kdo neuznává hlavní principy, se nelze přít. *Red.*) — říká autor o sporu s narodníky. Záleží na tom, jak jsou ta principia formulována — jako všeobecné teze a údaje nebo jako *jiné pojetí* určitých *fakt* ruských dějin a současnosti.

až neuvěřitelnou „lehkomyšlnost“ a zapomnětlivost, když protestují proti ruskému kapitalismu a buržoaznosti právě u těch, kdo je razili a uskutečňovali. Proto lze o narodních říci jedno: „Bratr bratra nepoznal.“

S tímto hodnocením poreformního Ruska a „společnosti“ nebude moci dnešní narodnik souhlasit. Ale kdyby proti němu hodlal něco namítat, musel by popřít buržoazní charakter poreformního Ruska, popřít právě to, co hlásal jeho dávný předek, narodnik sedmdesátých let, když „šel mezi lid“ hledat „záruky pro budoucnost“ u bezprostředních výrobců. *Dnešní* narodnik si ovšem nakonec nejen troufne to popřít, ale bude možná také dokazovat, že v tomto ohledu nastala změna k lepšímu; tím by však jedinec ukázal všem, kdo to ještě nezpozorovali, že rozhodně není nic víc než docela obyčejný *maloburžo*.

Jak čtenář vidí, musím tvrzení pana Struveho jen dopovědět, trochu je přeformulovat, „říci to trochu jinak“. Vzniká otázka, je-li to zapotřebí? Stojí za to zabývat se tak podrobně těmito dodatky a závěry? Nejsou snad samozřejmé?

Zdá se mi, že to stojí za to ze dvou příčin. Za první, autorův úzký objektivismus je krajně nebezpečný, protože autor zachází tak daleko, že zapomíná, kde jsou hranice mezi starými a v naší literatuře tolik zakořeněnými profesorskými názory o dalších cestách a osudech vlasti a mezi přesnou charakteristikou skutečného procesu, který uvádějí do pohybu určité třídy. Tento úzký objektivismus a nedůsledný marxismus jsou hlavním nedostatkem knihy pana Struveho a je třeba se jím zvláště podrobně zabývat, abychom ukázali, že tento nedostatek nevyplývá z marxismu, ale z jeho neadekvátní aplikace; že nevyplývá z toho, že by autor ve své teorii uznával jiná kritéria než skutečnost a že by dělal jiné praktické závěry z doktríny (opakují, že je to nemožné a nemyslitelné, nemají-li být zkomoleny všechny její nejdůležitější teze), nýbrž z toho, že se omezil na jednu, a to velice všeobecnou stránku teorie a že ji

nedovedl do všech důsledků. Za druhé, musíme souhlasit s myšlenkou, kterou vyslovil autor v předmluvě, že dříve, než se začne kritizovat narodnictví v dílčích otázkách, je třeba „odhalit vlastní podstatu rozepře“ (VII) v „zásadní polemice“. Ale právě proto, aby bylo tohoto autorova cíle dosaženo, je třeba dát skoro všem jeho tezím konkrétnější smysl a zaměřit jeho příliš všeobecné poznámky na konkrétní otázky ruských dějin i ruské současnosti. Ve všech těchto otázkách musí ruští marxisté ještě důkladně „přezkoumat fakta“ z materialistického hlediska — odhalit třídní protiklady v činnosti „společnosti“ a „státu“ a v teoriích „intelligence“ — a konečně najít také souvislosti mezi všemi jednotlivými, nekonečně rozmanitými formami přivlastňování nadproduktu v ruské „lidové“ výrobě a mezi pokročilou a vysoce vyspělou kapitalistickou formou tohoto přivlastňování, která dává „záruku pro budoucnost“ a staví dnes do popředí ideu a historický úkol „výrobce“. Proto i kdyby se zdál pokus ukázat řešení těchto otázek sebeodvážnější a i kdyby si další podrobný rozbor vyžádal sebevíce změn a oprav — stojí přece jen za námahu nastínit konkrétní otázky, jež by vyvolaly co nejširší a nejobsáhlejší diskusi.

Kulminačním bodem úzkého objektivismu pana Struveho, který je příčinou autorovy nesprávné formulace otázek, je jeho úvaha o Listovi, o jeho „pozoruhodném učení“ o „konfederaci národních výrobních sil“, o důležitosti rozvoje továrního průmyslu pro zemědělství, o převaze manufakturně zemědělského státu nad státem zemědělským apod. Autor shledává, že toto „učení“ velmi „přesvědčivě dokazuje dějinnou nevyhnutelnost a zákonitost kapitalismu v širokém slova smyslu“ (123) i „kulturně historickou sílu triumfující zbožní výroby“ (124).

Tady se projevuje zvlášť názorně profesorský charakter úvah autora, jakoby povzneseného nad všechny určité země, nad určitá historická období a nad určité třídy. Ať se díváme na tuto úvahu jakkoli — z čistě teoretické nebo z praktické

stránky — je toto hodnocení vždycky stejně správné. Začněme první stránkou. Není to zvláštní myslet si, že o „dějinné nevyhnutelnosti a zákonitosti kapitalismu“ pro určitou zemi lze někoho „přesvědčit“ abstraktními a dogmatickými tezemi o významu továrního průmyslu? Není to chyba zavádět na tuto půdu tak vyhovující liberálním profesorům z listu Russkoje bogatstvo? Neměl by se marxista soustředit na to, aby vysvětlil, co je a proč to je právě tak a ne jinak?

Narodníci považují náš kapitalismus za uměle vypěstovanou skleníkovou rostlinu, protože nechápou jeho souvislost s celou zbožní organizací našeho společenského hospodářství a nevidí jeho kořeny v naší „lidové výrobě“. Ukažte jim tuto souvislost a kořeny, ukažte jim, že kapitalismus panuje v nejméně rozvinuté, a tedy nejhorší formě i v lidové výrobě — a dokážete tím „nevyhnutelnost“ ruského kapitalismu. Ukažte, že tento kapitalismus zvyšující produktivitu práce a zespolečňující práci rozvíjí a odhaluje třídní, sociální antagonismus, který existuje všude v „lidové výrobě“ — a dokážete tím „zákonitost“ ruské kapitalistické velkovýroby. Pokud jde o praktickou stránku této úvahy dotýkající se obchodní politiky, je třeba připomenout: když ruští marxisté především a nejvíce zdůrazňují, že svoboda obchodu a protekcionismus je otázka kapitalistická, otázka buržoazní politiky, musí hájit svobodu obchodu, protože v Rusku se zvláště silně projevuje reakčnost protekcionismu, který brzdí ekonomický vývoj země a neslouží zájmům celé třídy buržoazie, ale jen hrstce oligarchických magnátů, protože svoboda obchodu znamená urychlení procesu, který přináší prostředky k odstranění kapitalismu.

Poslední (XI.) podkapitola III. kapitoly je věnována rozboru pojmu „kapitalismus“. Autor velmi správně připomíná, že se tohoto slova používá „velmi volně“, a uvádí příklady jeho „velmi úzkého“ i „velmi širokého“ pojetí, ale nestanoví žádné přesně vymezené znaky; pojem „kapi-

talismus“ zůstává i přes autorův rozbor nevysvětlený. Zdá se však, že by to nemuselo dát mnoho práce, protože tento pojem zavedl do vědy Marx a také jej na základě fakt zdůvodnil. Ale pan Struve by se ani zde nechtěl nakazit „ortodoxností“. „Sám Marx,“ říká pan Struve, „si možná představoval, že proces přeměny *zbožní výroby* v *kapitalistickou zbožní výrobu* bude rychlejší a přímočařejší, než je tomu ve skutečnosti“ (s. 127, pozn.). Možná. Ale protože je to jediná vědecky zdůvodněná a dějinami kapitálu poděpená představa a protože jiné představy o tom, že tento proces je „možná“ méně „rychlý“ a méně „přímochařý“, neznáme, obrátíme se přece jen na Marxe. Podstatnými znaky kapitalismu jsou podle jeho učení (1) *zbožní výroba* jako *všeobecná* forma výroby. Výrobek nabývá formy zboží v nejrůznějších společenských výrobních organismech, ale jen v kapitalistické výrobě je taková forma produktu práce *všeobecná*, a ne výjimečná, ne ojedinělá a ne náhodná. Druhým znakem kapitalismu (2) je, že formu zboží přijímá nejen produkt práce, nýbrž i práce sama, tj. lidská pracovní síla. Stupeň rozvoje zboží formy pracovní síly charakterizuje stupeň rozvoje kapitalismu.* — S pomocí této definice se snadno vyznáme v příkladech nesprávného pojetí tohoto termínu, které uvádí pan Struve. Je nepochybné, že stavět ruské poměry do protikladu ke kapitalismu, a to na základě technické zaostalosti našeho národního hospodářství, na základě převahy rukodělné výroby apod., což tak často dělají narodnici, je naprostý nesmysl, neboť kapitalismus existuje i za málo vyspělé i za vysoce vyspělé techniky, a Marx v Kapitálu mnohokrát zdůrazňuje, že kapitál si zpočátku podřizuje výrobu takovou, jakou jí zastihuje, a teprve potom ji technicky přetváří. Je nepochybné, že německá Hausindustrie a ruský „systém velkovýroby založený na

* Das Kapital, II. Band (1885), S. 93. — Je nutné připomenout, že Marx na tomto místě nepodává žádnou *definici* kapitalismu. Definicemi se vůbec nezabýval. Poukazuje zde jen na vztah zboží výroby k výrobě kapitalistické, o čemž také v textu mluví.¹²⁵

domácké práci“ jsou kapitalistickou organizací výroby, neboť zde nejen převládá zbožní výroba, ale také vlastník peněz ovládá výrobce a přivlastňuje si nadhodnotu. Je nepochybné, že stavět ruské rolnictvo „vlastníci půdy“ do protikladu k západoevropskému kapitalismu, jak to narodníci rádi dělají, také svědčí jedině o tom, že nechápou, co to je kapitalismus. I na Západě, jak naprosto správně připomíná autor, se leckde udržuje „polonaturální rolnické hospodářství“ (124), ale tato skutečnost ani na Západě, ani v Rusku neodstraňuje ani převahu zbožní výroby, ani podřízenost převážné většiny výrobců kapitálu; než tato podřízenost dospěje ke své krajní, nejvyšší mezi, prochází mnoha stupni, jež narodníci obvykle ignorují, přestože tento vývoj Marx naprosto přesně vysvětlil. Tato podřízenost začíná *obchodním a lichvářským kapitálem*, potom přerůstá v průmyslový kapitalismus, který je zase zpočátku technicky zcela primitivní a ničím se neliší od dřívějších výrobních soustav, potom organizuje manufakturu, která je stále ještě založena na rukodělné práci a převládající domácké výrobě a neodtrhuje námezdního dělníka od půdy — a vývoj vrcholí strojovým velkopřmyslem. Teprve poslední, nejvyšší stadium je kulminačním bodem vývoje kapitalismu, *teprve toto stadium* vytváří zcela vyvlastněného dělníka, který je svobodný jako pták*, *teprve v tomto stadiu* se rodí (jak materiálně, tak sociálně) onen „sjednocující význam“ kapitalismu, který si narodníci zvykli spojovat s veškerým kapitalismem, a *teprve toto stadium* staví proti kapitalismu jeho „vlastní výplod“.

Čtvrtá kapitola knihy s názvem Pokrok ekonomický a pokrok sociální je bezprostředním pokračováním třetí kapitoly a vztahuje se k oné části knihy, která narodníkům oponuje údaji z „všelidské zkušenosti“. Zde se budeme muset podrobně zabývat předně jedním nesprávným auto-

* Narodníci to líčí vždycky tak, že dělník zbavený půdy je nutnou podmínkou pro kapitalismus *všebec*, a ne jen pro strojový průmysl.

rovým názorem (nebo nezdařilým výrazem?) o Marxových stoupencích a za druhé formulací úkolů ekonomické kritiky narodnictví.

Pan Struve říká, že Marx si představoval přechod od kapitalismu k novému společenskému řádu jako prudký pád, jako zhroucení kapitalismu. (Shledává, že tak lze soudit podle „některých míst“ v Marxově díle, zatímco ve skutečnosti je tento názor obsažen *ve všech* Marxových *spisech*.) Jeho stoupenci bojují *za reformy*. Do Marxova názoru z let čtyřicátých „byl vnesen významný korektiv“: místo „propasti“ dělíci kapitalismus od nového řádu se teď uznává „celá řada přechodných stupňů“.

S tím nemůžeme v žádném případě souhlasit. Marxovi stoupenci nevnesli do jeho názorů žádný významný ani nevýznamný „korektiv“ (čili — *opravu*). Boj za reformy není ani v nejmenším svědectvím „korektivu“, ani v nejmenším nekoriguje doktrínu o propasti a prudkém pádu, protože boj směřuje k otevřeně a jasně vytčenému cíli — dospět právě k „pádu“; a že k tomu je třeba „celé řady přechodných stupňů“ — jedné fáze boje, jeho jednoho stupně k dalším, to uznával i Marx ve čtyřicátých letech, když v Manifestu napsal, že nelze *oddělit* hnutí za nový řád od dělnického hnutí (a tedy od boje za reformy), a sám v závěru navrhl četná praktická opatření.¹²⁶

Chtěl-li pan Struve upozornit na *vývoj* Marxova názoru, pak má ovšem pravdu. Nevidíme tu však „korektiv“ Marxových názorů, ale právě naopak jejich *aplikaci a realizaci*.

Rovněž nemůžeme souhlasit s autorovým postojem k narodnictví.

„Naše narodnická literatura,“ říká autor, „si uvědomila rozpor mezi národním bohatstvím a životní úrovní lidu, sociálním pokrokem a pokrokem v rozdělování“ (131).

Narodnictví si tento rozpor „neuvědomilo“, ale jen *konstatovalo*, že v poreformním Rusku existují tytéž protiklady mezi pokrokem, kulturou, bohatstvím a — odloučením výrobce od výrobních prostředků, zmenšováním vý-

robcova podílu na produktu práce lidu, růstem bídy a nezaměstnanosti, které vedly ke vzniku tohoto rozporu i na Západě.

„...Díky své humánnosti a lásce k lidu tato literatura ihned vyřešila otázku ve prospěch životní úrovně lidu; a protože některé lidové ekonomické formy (občina, družstva) zřejmě ztělesňovaly ideál ekonomické rovnosti a zajišťovaly tak životní úroveň lidu, zatímco pokrok ve výrobě pod vlivem rostoucí směny nesliboval těmto formám vůbec nic příznivého, neboť odstraňoval jejich ekonomické i psychické základy, postavili narodníci, poukazující na smutné zkušenosti Západu s pokrokem ve výrobě, založeným na soukromém vlastnictví a ekonomické svobodě, do protikladu ke zbožnému hospodářství, tj. kapitalismu, takzvanou ‚lidovou výrobu‘, zaručující životní úroveň lidu jako sociálně ekonomický ideál, za jehož zachování a další rozvoj by měla ruská inteligence a ruský lid bojovat.“

V této úvaze se zcela zřetelně projevují nedostatky výkladu pana Struveho. Narodnictví líčí jako „humánní“ teorii, která „si uvědomila“ rozpor mezi národním bohatstvím a bídou lidu a „vyřešila otázku“ ve prospěch rozdělování, neboť ze „zkušeností Západu“ neplynulo „nic příznivého“ pro životní úroveň lidu. Autor začíná polemizovat s takovým „řešením“, ale zároveň mu ušlo, že bojuje pouze proti idealistickému a přitom naivně snílkovskému hávu narodnictví, a ne proti jeho obsahu, ušlo mu, že se už svou profesorskou formulací otázky, která je u pánů narodníků zcela běžná, dopouští hrubé chyby. — Poznamenali jsme již, že *obsah* narodnictví je odrazem názorů a zájmů ruského malovýrobce. „Humánnost a láska k lidu“ této teorie byly důsledkem zdeptanosti našeho malovýrobce, který zle trpěl „starošlechtickými“ poměry a tradicemi i útlakem velkokapitálu. Postoj narodnictví k „Západu“ i k jeho vlivu na Rusko se ovšem nevyhranil tím, že narodnictví „převzalo“ od Západu tu či onu ideu, ale vlivem životních podmínek malovýrobce: viděl proti sobě kapitalistickou

velkovýrobu, která přejímala západoevropskou techniku,* a protože jí byl utiskován, vytvářel si naivní teorie, které nevysvětlovaly kapitalistickou politiku kapitalistickým hospodářstvím, nýbrž kapitalismus politikou, a prohlašovaly kapitalistickou velkovýrobu za něco, co je ruskému životu cizí, co se do ruského života vnáší zvenčí. Připoutanost k izolovanému drobnému hospodářství brala malovýrobci možnost pochopit skutečný charakter státu — obracel se k němu s prosbou o podporu a zvelebení drobné („lidové“) výroby. Nevyvinutost třídních protikladů charakteristická pro ruskou kapitalistickou společnost způsobila, že se teorie těchto ideologů maloburžoazie prosadila jako představitelka zájmů práce vůbec.

Místo aby autor ukázal nesmyslnost samotné narodnické formulace otázky a vysvětlil její „řešení“ materiálními podmínkami života malovýrobce, formuluje sám otázku tak dogmaticky, že to připomíná narodnickou „volbu“ mezi ekonomickým a sociálním pokrokem.

„Úkolem kritiky ekonomických základů narodnictví... je... dokázat toto:

1. Ekonomický pokrok je nezbytnou podmínkou pokroku sociálního, který z něj historicky vyplývá, a na určitém stupni vývoje se pak musí mezi oběma procesy projevit a skutečně se projevuje organické ovlivňování a vzájemná podmíněnost“ (133).

Všeobecně vzato je tento názor samozřejmě naprosto správný. Stanoví však spíše úkoly kritiky sociologických, a nikoli ekonomických základů narodnictví: v podstatě je to jen jiná formulace učení, podle něhož je vývoj společnosti určován vývojem výrobních sil a o němž byla řeč v I. a II. kapitole. Ke kritice „ekonomických základů narodnictví“ to však nestačí. Otázku je třeba formulovat konkrétněji a přejít od pokroku vůbec k „pokroku“ ruské kapitalistické společnosti, k oněm nesprávnostem v pojetí *tohoto* pokroku,

* Viz citovaný článek z časopisu *Otčestvennyje zapiski*.

z nichž vznikly směšné narodnické báchoroky o tabula rasa, o „lidové výrobě“, o tom, že ruský kapitalismus nemá živnou půdu atd. Místo aby se říkalo, že ekonomický a sociální pokrok se musí vzájemně ovlivňovat, je třeba ukázat (nebo alespoň naznačit) určité jevy sociálního pokroku v Rusku, v nichž narodnici *tyto* ekonomické kořeny nevidí.*

„2. Proto je otázka organizace výroby a stupně produktivity práce přednější než otázka rozdělování; v určitých historických podmínkách, kdy je produktivita práce lidu absolutně i relativně velmi nízká, je prvořadý význam výrobního aspektu zvláště markantní.“

Autor se zde opírá o Marxovo učení o podřízeném významu rozdělování. Jako moto ke IV. kapitole uvádí Marxova slova z jeho poznámek ke gothajskému programu¹²⁷, v němž Marx staví proti vulgárnímu socialismu socialismus vědecký, který nepřikládá rozdělování podstatný význam, neboť vysvětluje společenský řád organizací *výrobních vztahů* a soudí, že tato organizace již obsahuje určitý systém rozdělování. Tato myšlenka, jak autor zcela správně poznamenává, prostupuje celé Marxovo učení a je velmi důležitá pro pochopení maloburžoazního obsahu narodnictví. Avšak druhá polovina věty pana Struveho ji silně zatemňuje, zejména nejasným termínem „výrobní aspekt“. Mohou tu snad vzniknout pochybnosti, v jakém smyslu tento termín chápat. Narodnik zastává hledisko malovýrobce, který si vysvětluje své nesnáze velice povrchně: tím, že je „chudý“, kdežto soused překupník je „bohatý“; tím, že „páni“ pomáhají pouze velkokapitálu atd., zkrátka zvláštnostmi rozdělování, chybami v politice apod. A jaké hledisko proti tomu staví autor: hledisko velkokapitálu, který pohrdavě

* Někdo může namítnout, že vlastně předbílám: autor přece řekl, že hodlá postupně přecházet od všeobecných otázek ke konkrétním, které pak rozebírá v VI. kapitole. Jde však o to, že zmíněná abstraktnost kritiky pana Struveho je typická pro *celou* jeho knihu, i pro VI. kapitolu a dokonce i pro závěr. Potřeboval by především a zejména lépe *formulovat otázky*.

sleduje ubohé hospodaření rolnického domácího výrobce a holedbá se vysokým stupněm rozvoje vlastní výroby, svými „zásluhami“, které spočívají ve zvýšení absolutně i relativně nízké produktivity práce lidu? Anebo hledisko jeho antipoda, který už žije v natolik rozvinutých vztazích, že se nemůže spokojit odvoláváním na politiku a na rozdělování a začíná chápat, že příčina vězí hlouběji — přímo v organizaci (společenské) výroby, v uspořádání společenského hospodářství podle zásad individuálního vlastnictví kontrolovaného a řízeného trhem? Taková otázka by mohla u čtenáře přirozeně vzniknout, a to tím spíše, že autor někdy používá výrazu „výrobní aspekt“ vedle výrazu „hospodárnost“ (viz s. 171: narodníci v „ignorování výrobního aspektu“ „dospívají až k zavrhování jakékoli hospodárnosti“), tím spíše, že autor někdy porovnáváním „neracionální“ a „racionální“ výroby zastírá vztah mezi malovýrobce a takovým výrobcem, který už přišel o všechny výrobní prostředky. Je nesporné, že *objektivní* správnost autorova výkladu se tím nezmenšuje; že představit si věc z hlediska zmíněného vztahu dokáže snadno každý, kdo chápe antagonismus kapitalistického řádu. Protože je však všeobecně známo, že to právě páni ruští narodníci nechápou, rádi bychom ve sporech s nimi nacházeli na jejich straně více určitosti a úplnosti a co nejméně příliš všeobecných abstraktních tezí.

Celý rozdíl mezi narodnictvím a marxismem spočívá v *charakteru kritiky ruského kapitalismu*, jak jsme se snažili ukázat na konkrétním příkladu v I. kapitole. Podle narodníka ke kritice kapitalismu stačí konstatovat, že existuje vykořisťování, že souvisí s politikou apod. Podle marxisty je nutné tyto jevy vykořisťování vysvětlit a uvést do souvislosti jako systém určitých výrobních vztahů, jako zvláštní společenskoekonomickou formaci, a zákony jejího působení a vývoje objektivně zkoumat. Podle narodníka stačí pro kritiku kapitalismu odsoudit ho z hlediska vlastních ideálů, z hlediska „moderní vědy a moderních mravních idejí“.

Podle marxisty je nezbytné co nejdůkladněji prozkoumat třídy, které se v kapitalistické společnosti vytvářejí, a za důkladnou kritiku považovat jedině kritiku z hlediska určité třídy, kritiku, jejímž základem nejsou morální soudy „osobnosti“, nýbrž přesná formulace skutečně probíhajícího společenského procesu.

Kdybychom se podle toho pokusili zformulovat úkoly kritiky ekonomických základů narodnictví, vyzněly by asi takto:

Je třeba dokázat, že kapitalistická velkovýroba v Rusku se má k „lidové výrobě“ jako plně vyvinutý jev k nevyvinutému, jako vyšší stadium vývoje kapitalistické společenské formace k jejímu nižšímu stadiu;* že proces odlučování výrobce od výrobních prostředků a přivlastňování produktu jeho práce vlastníkem peněz musí být vysvětlován jak v továrně, tak i ve vesnici s tou nejdokonalejší občinou nikoli politikou, nikoli rozdělováním, ale výrobními vztahy, které se za zbožního hospodářství nutně utvářejí, vznikem tříd a protikladnými zájmy, jež jsou typické pro kapitalistickou společnost**; že skutečnost (malovýroba), kterou chtějí narodníci zvelebit a vyhnout se přitom kapitalismu, už obsahuje kapitalismus i s jeho třídním antagonismem a s třídními srážkami, jenže v jeho nejhorší formě, která

* Rozbor ekonomické stránky by měl být pochopitelně doplněn rozбором sociálních, právně politických a ideových nadstaveb. Narodníci nechápali souvislost mezi kapitalismem a „lidovou výrobou“, takže dospěli k myšlence o *netřídním* charakteru rolnické reformy, státní moci, inteligence atd. Materialistický rozbor, spojující všechny tyto jevy s třídním bojem, musí konkrétně ukázat, že náš ruský poreformní „sociální pokrok“ byl pouze důsledkem kapitalistického „ekonomického pokroku“.

** „Přezkoumání fakt“ ruské ekonomické skutečnosti, zvláště té, z níž narodníci čerpají materiál pro své bláhové sny, tj. rolnického hospodářství a hospodářství domáckých výrobců — musí ukázat, že příčinou zdeptanosti výrobce není rozdělování („mužik je chudý, překupník bohatý“), ale samy výrobní vztahy, sama společenská organizace dnešního hospodářství rolníků a domáckých výrobců. Teprve pak se ukáže, že i v „lidové“ výrobě je „otázka organizace výroby přednější než otázka rozdělování“.

znesnadňuje samostatnou činnost výrobce, a že proto narodníci, kteří ignorují dosavadní sociální rozpory a blouzní o „jiných cestách pro vlast“, jsou reakční utopisté, protože kapitalistická velkovýroba pouze rozvíjí, ozřejmuje a vyjasňuje obsah rozporů, které existují v celém Rusku.

S příliš abstraktní formulací úkolů ekonomické kritiky narodnictví přímo souvisí i další autorův výklad, dokazující „nevyhnutelnost“ a „pokrokovost“ nikoli ruského kapitalismu, nýbrž kapitalismu západoevropského. Tento výklad se sice přímo netýká ekonomického obsahu narodnické doktríny, ale je velmi zajímavý a poučný. V naší narodnické literatuře se nejednou ozývaly nedůvěřivé hlasy vůči západoevropskému dělnickému hnutí. Zvláště jasně se to projevilo v poslední polemice pánů Michajlovského a spol. (Russkoje bogatstvo, 1893—1894) proti marxistům. Dosud jsme se nedočkali od kapitalismu ničeho dobrého, napsal tehdy pan Michajlovskij.* Tyto nejapné maloburžoazní názory skvěle vyvracejí údaje pana Struveho tím spíše, že jsou převzaty z nejnovější buržoazní literatury, kterou nelze v žádném případě podezřívát z přehánění. Citáty, které autor uvádí, ukazují, že všichni lidé na Západě a dokonce i příslušníci buržoazie vidí, že přechod kapitalismu do nové společenskoekonomické formace je nevyhnutelný.

* Nelze opomenout, že v odpovědi panu Struvemu pan Michajlovskij uvádí, že Engels je „zamilován sám do sebe“, když říká, že dominujícím, gigantickým faktem současnosti, který ji staví nad jakoukoli jinou epochu a dává smysl historii jejího vzniku, je dělnické hnutí na Západě.

Tato pobuřující výtku Engelsovi je pro hodnocení soudobého ruské ho narodnictví typická.

Tito pánové dovedou žvanit o „pravdě lidu“, dovedou promlouvat k naší „společnosti“ a kárat ji, že zvolila pro vlast nesprávnou cestu, dovedou sladce vyzpěvovat na téma „buď teď, anebo nikdy“ a zpívají už „deset, dvacet, třicet i více let“, ale nejsou s to vůbec pochopit, jak nesmírný dosah má samostatné vystoupení těch, jejichž jménem se tyto popěvky pěly.

Zespolečenštění práce kapitalismem dospělo tak daleko, že dokonce i buržoazní literatura otevřeně mluví o nutnosti „plánovité organizace národního hospodářství“. Autor má naprostou pravdu, když říká, že je to „příznak doby“, příznak úplného rozkladu kapitalistického řádu. Cituje velmi zajímavé výroky nejen buržoazních profesorů, ale i konzervativců, kteří jsou nuceni přiznat to, co ruští radikálové chtějí stále ještě popírat, že totiž dělnické hnutí vzešlo z materiálních podmínek, které zplodil kapitalismus, a nebylo „jen“ důsledkem kultury nebo jiných politických podmínek.

Po všem, co jsme zde uvedli, se už snad nemusíme zabývat autorovými úvahami, že rozdělování se může dále rozvíjet jedině tehdy, bude-li se opírat o racionální výrobu. Smyslem tohoto tvrzení je zcela nepochybně to, že jedině kapitalistická velkovýroba, jejímž základem je racionální výroba, staví výrobce do situace, která mu dovoluje vzchopit se, zamyslet se a postarat se o sebe i o ty, kdo nejsou vinou zaostalé výroby ve stejné situaci.

Zmíníme se jen několika slovy o následující větě pana Struveho: „Velmi nerovnoměrné rozdělování, které brzdí ekonomický pokrok, nezplodil kapitalismus: zdědil je z doby, kdy podle romantiků země oplývala mlékem a strdím“ (s. 159). To je správné, chce-li tím autor pouze říci, že i před nástupem kapitalismu existovalo nerovnoměrné rozdělování, na což páni narodníci rádi zapomínají. Je to však nesprávné, pokud se tím popírá, že kapitalismus tuto nerovnoměrnost ještě prohloubil. Za nevolnictví neexistovala a nemohla existovat tak velká nerovnost mezi úplně ožebračeným rolníkem nebo tulákem a bankovním, železničním či průmyslovým magnátem, jakou vytvořilo poreformní kapitalistické Rusko.

Přejdeme k V. kapitole. Autor tu podává všeobecnou charakteristiku „narodnictví jako ekonomického světového názoru“. „Narodníci jsou,“ podle mínění pana Struveho,

„ideology naturálního hospodářství a prvobytné rovnosti“ (167).

S takovou charakteristikou nelze souhlasit. Nebudeme zde opakovat argumenty z I. kapitoly dokazující, že narodnici jsou ideology malovýrobce. Tam jsme už objasnili, že právě materiální podmínky života malovýrobce, jeho přechodné postavení někde uprostřed mezi „podnikateli“ a „dělníky“ způsobuje, že narodnici nechápou třídní protiklady a že jejich program je podivnou směsicí pokrokových i reakčních bodů.

Zde jen dodáme, že svou první, tj. pokrokovou stránkou se ruské narodnictví sblížuje se západoevropským demokracismem, a proto se na ně výborně hodí ona geniální charakteristika demokracismu, která byla vyslovena před více než čtyřiceti lety v souvislosti s událostmi francouzských dějin:

„Demokratovi, protože zastupuje maloburžoazii, tedy *mezitřídou*, v níž se vzájemně otupují zájmy dvou tříd, se však zdá, že je povznesen nad třídní protiklad. Demokraté přiznávají, že proti nim stojí privilegovaná třída, ale oni se všemi ostatními částmi národa tvoří *lid*. Hájí přece *právo lidu*; jejich zájem je *zájem lidu*. Nepotřebují proto v předvečer boje zkoumat zájmy a postavení různých tříd. Nepotřebují příliš úzkostlivě zvažovat své vlastní prostředky.* Jestliže se ukáže, že jejich zájmy nikoho nezajímají, že jejich moc je *bezmocí*, pak jsou tím vinni buď zhoubní sofisté, kteří se snaží rozštěpit *nedělitelný lid* na různé nepřátelské tábory...**, nebo celá věc ztroskotala na nějakém

* A právě tak ruští narodníci. Nepopírají, že na Rusi existují třídy antagonistické výrobci, ale utěšují se mudrováním, že ve srovnání s „lidem“ jsou tito „dravci“ bezvýznamní, a nehodlají přesně zkoumat postavení a zájmy každé jednotlivé třídy, nehodlají zjišťovat, zda se zájmy některé kategorie výrobců neproplétají se zájmy „dravců“, čímž se oslabuje odpor jedněch proti druhým.

** Podle ruských narodníků jsou tím vinni zlomyslní marxisté, kteří uměle nasazují kapitalismus a jeho třídní antagonismy do půdy, na níž bujně vzkvétá „vzájemné sociální přizpůsobování“ a „solidárnost“ (pan V. V. u Struveho, s. 161).

detailu v průběhu realizace, nebo celou věc zmařila pro tentokrát nějaká nepředvídaná náhoda. Ať tak či onak, demokrat vyvázl z nejhanebnější porážky právě tak neposkvrněný, jak nevinně se k ní blížil, vychází z ní posílen ve svém přesvědčení, že musí zvítězit, že on sám a jeho strana se nemusí vzdát starého stanoviska, nýbrž naopak, že pro ně musí poměry teprve dozrát“ (ihm entgegenzureifen haben. Der achtzehnte Brumaire u. s. w., S. 39).¹²⁸

O nesprávnosti charakteristiky, která spatřuje v narodnicích ideology naturálního hospodářství a prvobytné rovnosti, svědčí příklady, které uvádí sám autor. „Musíme připomenout jako *kuriozitu*,“ říká pan Struve, „že pan -on doposud nazývá Vasilčikova liberálním ekonomem“ (169). Pokud máme na mysli *podstatu* tohoto označení, není vůbec kuriózní. Vasilčikov dává do svého programu levný a velmi rozšířený úvěr. Pan Nikolaj -on musí přece vidět, že úvěr v kapitalistické společnosti, jako je společnost ruská, posílí jediné buržoazii a povede k „rozvoji a upevnění kapitalistických poměrů“ (Studie^[20], s. 77). Stejně jako všichni narodníci zastupuje Vasilčikov svými praktickými opatřeními jediné zájmy maloburžoazie. Kuriózní je tu snad jen to, že pan -on, který sedává pohromadě s publicisty z časopisu Russkoje bogatstvo, „doposud“ nerozpoznal, že to jsou právě takoví malí „liberální ekonomové“ jako kníže Vasilčikov. Utopické teorie se v praxi snadno smířují s maloburžoazními pokroky. Takovouto kvalifikaci narodnictví potvrzuje ještě více Golovačov, který si je vědom nesmyslnosti přidělování půdy podle počtu členů rodiny a navrhuje „levný úvěr pro pracující lid“. Když pan Struve tuto „šokující“ teorii kritizuje, upozorňuje jen na její teoretickou absurdnost, ale nějak mu uniká její maloburžoazní obsah.

Pokud jde o V. kapitolu, je nutné se ještě zmínit o „zákonu průměrné spotřeby“ pana Ščerbiny. Je to důležité pro hodnocení malthuziánství pana Struveho, jež výrazně vystupuje v VI. kapitole. „Zákon“ spočívá v tom, že při rozdělování rolníků do skupin *podle přidělu půdy* je průměrná

výše spotřeby rolnické rodiny (tj. vydání na různé potřeby) takřka vyrovnaná (podle skupin), přičemž pan Ščerbina rozpočítává vydání na 1 obyvatele.

Pan Struve s potěšením zdůrazňuje, že tento „zákon“ „má ohromný význam“, neboť prý potvrzuje „všeobecně známý“ Malthusův zákon, že „životní úroveň a rozmnožování obyvatelstva jsou určovány dostupnými životními prostředky“.

Není jasné, proč má z tohoto zákona radost pan Struve. Není jasné, jak je možné vidět ve výpočtech pana Ščerbiny „zákon“, a k tomu ještě zákon mající „ohromný význam“. Je zcela přirozené, že při nepříliš velkých rozdílech ve způsobu života jednotlivých rolnických rodin získáme při rozdělení rolníků na skupiny takřka vyrovnané průměry, zejména bereme-li při tomto rozdělení za základ velikost přidělu půdy, který životní úroveň rodiny přímo neurčuje (protože se přiděl může propachtovat anebo lze také ještě připachtovat další půdu) a který dostává bohatý i chudý rolník, pokud mají stejný počet členů rodiny podléhajících zdanění. Výpočty pana Ščerbiny svědčí jedině o tom, že při rozdělení rolníků zvolil špatnou metodu. A myslí-li si pan Ščerbina, že objevil nějaký zákon, je to velmi podivné. Stejně podivné je vidět v něm potvrzení správnosti Malthusova zákona, jako by podle velikosti přidělu bylo možno soudit o „životních prostředcích dostupných rolníkovi“ a jako by nebylo třeba přihlížet ani k pachtu, ani k „jiné výdělečné činnosti“, ani k ekonomické závislosti rolníka na statkáři a překupníkovi. O tomto „zákoně“ pana Ščerbiny (výklad tohoto zákona ukazuje, že sám autor „zákona“ přikládá svým průměrným číslům, která vůbec nic nedokazují, neuvěřitelně velký význam) pan Struve říká: „Lidová výroba“ v tomto případě znamená prostě hospodářství, v němž se nepoužívá námezdní práce. Je nesporné, že za takové organizace hospodářství zůstává „nadhodnota“ v rukou výrobce“ (176). A autor připomíná, že při nízké produktivitě práce může „lidový výrobce“ žít hůř než děl-

ník. Nadšení pro malthuziánství dovedlo autora k nepřesné formulaci uvedené teze. Obchodní a lichvářský *kapitál* si podřizuje práci v každé ruské vesnici, a aniž mění výrobce v námezdního dělníka, odnímá mu právě tolik nadhodnoty jako průmyslový kapitál dělníkovi. Pan Struve předtím správně uvedl, že kapitalistická výroba vzniká v okamžiku, kdy mezi výrobcem a spotřebitelem vstupuje *kapitalista*, i kdyby od (zdánlivě) samostatného výrobce hotové zboží (s. 99 a pozn. 2) jen kupoval, a mezi ruskými „samostatnými“ výrobci by nebylo snadné najít takové, kteří nepracují pro kapitalistu (kupce, překupníka, kulaka aj.). K největším chybám narodníků patří to, že nevidí velmi úzkou a nerozlučnou souvislost mezi kapitalistickou organizací ruského společenského hospodářství a svrchovanou nadvládou obchodního kapitálu na vesnici. Proto autor velmi výstižně říká, že „samo spojení slov ‚lidová výroba‘ v tom smyslu, jak jej používají páni narodníci, neodpovídá žádnému reálnému historickému řádu. U nás v Rusku byla ‚lidová výroba‘ až do roku 1861 těsně spjata s nevolnictvím, kdežto po roce 1861 se velmi rychle rozvíjelo zboží hospodářství, které nutně narušilo čistotu lidové výroby“ (177). Když narodník prohlašuje za odvěkou zásadu ruského způsobu života to, že výrobní prostředky patří výrobcem, falšuje prostě historii ve prospěch své utopie, falšuje ji chytračením se slovy: za nevolnictví dával statkář výrobní prostředky výrobcem *proto, aby* pro něj mohl výrobce robotovat; přiděl byl tedy jakousi naturální mzdou, tj. „odvěkým“ prostředkem přivlastňování nadproduktu. Zrušení nevolnictví vůbec neznamenal „osvobození“ výrobce; znamenalo jen *změnu formy* nadproduktu. Jestliže někde v Anglii měl pád nevolnictví za následek skutečné osamostatnění a osvobození rolníků, pak naše reforma uskutečnila naráz přechod od „ostudného“ feudálního nadproduktu k „svobodnému“ buržoazní nadhodnotě.

KAPITOLA IV

JAK PAN STRUVE VYSVĚTLUJE

NĚKTERÉ RYSY

POREFORMNÍ EKONOMIKY RUSKA

Poslední (šestá) kapitola knihy pana Struveho je věnována nejdůležitější otázce — ekonomickému vývoji Ruska. Její teoretický obsah se dělí na tyto části: 1) přelidnění v agrárním Rusku, jeho charakter a příčiny; 2) rozklad rolnictva, jeho význam a příčiny; 3) úloha průmyslového kapitalismu při ožebračování rolnictva; 4) soukromovlastnické hospodářství; charakter jeho rozvoje a 5) otázka trhů pro ruský kapitalismus. Než začneme analyzovat argumentaci pana Struveho ke každé z těchto otázek, pozastavíme se u jeho poznámek k rolnické reformě.

Autor protestuje proti „idealistickému“ pojetí rolnické reformy a poukazuje na potřeby státu, které vyžadovaly zvýšit produktivitu práce, na *výkup*, na tlak „zdola“. Je jen škoda, že autor svůj oprávněný protest nedopověděl. Narodníci vysvětlují reformu tím, že se ve „společnosti“ rozvinuly „humánní“ a „osvobozené“ ideje. To je nesporný fakt, ale *vysvětlovat* jím reformu znamená zabředat do bezobsažné tautologie, převádět „osvobození“ na „osvobozené“ ideje. Materialista musí zkoumat především *obsah* opatření, která byla ve jménu idejí uskutečněna. V dějinách neexistovala ani jediná významná „reforma“, byť i třídního charakteru, která by nebyla provázena vznešenými slovy a vznešenými idejemi. A právě tak je tomu i s rolnickou reformou. Všimneme-li si skutečného obsahu přeměn, jež provedla, ukáže se, že část rolnictva byla zbavena půdy, a hlavně, že ostatní *rolníci*, kterým byla část jejich půdy ponechána, museli tuto půdu od statkářů *vykupovat* jako naprosto cizí a k tomu ještě za uměle zvýšenou

cenu. Takové reformy byly nejen u nás v Rusku, ale i na Západě zastírány teoriemi „svobody“ a „rovnosti“, a už v Kapitálu bylo ukázáno, že základnou, z níž vyrůstaly ideje svobody a rovnosti, byla právě zbožní výroba. Přestože byl byrokratický mechanismus, který prováděl reformu v Rusku, nadměru složitý, přestože byl *zřejmě** na hony vzdálen i buržoazii samé, nemůže být sporu o tom, že z *takovéto* reformy mohlo vzniknout jedině *buržoazní zřízení*. Pan Struve zcela oprávněně říká, že je nesprávné klást — jak je to zvykem — ruskou rolnickou reformu do protikladu k západoevropským reformám: „Naprosto nesprávné (*v tak všeobecné formě*) je tvrzení, že v západní Evropě byli rolníci osvobozeni bez půdy, čili jinak řečeno, že byli zbaveni půdy cestou zákona“ (196). Zdůrazňuji slova „v tak všeobecné formě“, neboť zbavení rolníků půdy cestou zákona je nesporný historický fakt všude, kde byla provedena rolnická reforma, ale není to fakt všeobecný, neboť *část* rolníků si při osvobození z nevolnictví *vykoupila* půdu od statkářů na Západě a vykupuje si ji i u nás. Jedině buržoové jsou schopni zastírat tento fakt *vykupu* a vykládat, že prý „osvobození rolníků s půdou** učinilo z Ruska tabula rasa“ (slova jakéhosi pana Jakovleva, která „od srdce uvítal“ pan Michajlovskij — viz s. 10 v knize P. Struveho).

I

Přejdeme k teorii pana Struveho o „charakteru přelidnění v agrárním Rusku“. Je to jeden z nejdůležitějších bodů,

* Ve skutečnosti, jak už bylo řečeno, mohl tento mechanismus sloužit jedině buržoazii, a to jak svým složením, tak svým historickým původem.

** Kdyby to mělo být řečeno po pravdě, muselo by se říci: *části* rolníků byla dána možnost *vykupovat* od statkářů *část své* přídělové půdy *za dvojnásobnou cenu*. A nehodí se dokonce ani slova „dána možnost“, protože když rolník takovou možnost „opatřit si příděl“ odmítl, hrozil mu za to výprask na volostní správě.

v nichž pan Struve ustupuje od marxistické „doktríny“ a přiklání se k doktríně malthuziánské. Podstata jeho názorů, jež rozvíjí v polemice proti panu N. -onovi, spočívá v tom, že přelidnění v agrárním Rusku „není kapitalistické, nýbrž, abych tak řekl, docela jednoduše odpovídá naturálnímu hospodářství“*.

Protože pan Struve říká, že se jeho námitka proti panu -onovi „plně shoduje s obecnou námitkou F. A. Langeho proti Marxově teorii relativního přelidnění“ (183, pozn.), věnujeme se nejprve Langeho „obecné námitce“, abychom si ji ověřili.

Lange pojednává o Marxově populačním zákoně v V. kapitole své Dělnické otázky (rus. překl.^[41], s. 142—178). Začíná hlavní Marxovou tezí, že „každý zvláštní, historicky odlišný výrobní způsob má své zvláštní historicky platné populační zákony. Abstraktní populační zákon existuje jen pro rostliny a zvířata“¹²⁹. Lange na to říká:

„Dovolujeme si poznamenat, že jak pro rostliny, tak pro zvířata neexistuje, přísně řečeno, žádný ‚abstraktní‘ populační zákon, neboť abstrakce jako taková znamená jen vytčení obecného z celé řady stejnorodých jevů“ (143), a dále Lange Marxovi podrobně vysvětluje, co to je abstrakce. Je zřejmé, že smysl Marxova výroku prostě nepochopil. Marx odlišuje v tomto smyslu člověka od rostlin a zvířat, protože člověk žije v různých *historicky* proměnlivých *sociálních organismech*, které jsou určovány systémem společenské výroby, a tedy i rozdělování. Podmínky rozmnožování člověka přímo závisí na uspořádání různých sociálních organismů, a proto musí být populační zákon zkoumán pro každý takový organismus zvlášť, a ne „abstraktně“, bez zřetele k historicky odlišným formám uspořádání společnosti. Langeho vysvětlení, že abstrakce znamená vytčení obecného ze *stejnorodých* jevů, se obrací úplně proti němu samé-

* Tak to formuluje pan Struve v článku v listu Sozialpolitisches Centralblatt (1893, č. 1 z 2. října). Dodává, že tento názor nepovažuje za „malthuziánský“.

mu: za stejnorodě můžeme považovat jen životní podmínky zvířat a rostlin, ale ne člověka, neboť víme, že žil v sociálních svazcích, lišících se typem své organizace.

Lange potom podává výklad Marxovy teorie o relativním přelidnění v kapitalistické zemi a říká: „Na první pohled se může zdát, že tato teorie zpřetrhává dlouhou nit, která prochází veškerou organickou přírodou až po člověka, že vysvětluje základ dělnické otázky tak, jako by obecné zkoumání existence, rozmnožování a zdokonalování lidského rodu bylo pro náš cíl, tj. pro pochopení dělnické otázky, zcela zbytečné“ (154).*

Marxova teorie ani v nejmenším nezpřetrhává nit, která prochází veškerou organickou přírodou až po člověka: žádá jedině, aby se „dělnická otázka“ — protože taková otázka existuje jedině v kapitalistické společnosti — neřešila na základě „obecného zkoumání“ rozmnožování člověka, nýbrž na základě speciálního zkoumání zákonů kapitalistických vztahů. Lange je však jiného názoru. „Ve skutečnosti,“ říká, „tomu tak není. Především je jasné, že tovární práce předpokládá hned ve svém prvopočátku *bídu*“ (154). A Lange věnuje půldruhé stránky dokazování tohoto tvrzení, které je zřejmé už samo sebou a které nám nepomáhá ani o vlásek kupředu: předně víme, že sám kapitalismus plodí *bídu* ještě před oním stadiem svého vývoje, kdy výroba nabývá tovární formy, ještě dříve než stroje vytvářejí přebytečné obyvatelstvo; za druhé, forma uspořádání společnosti, jež předchází kapitalismu, tj. feudální, nevolnická forma, rovněž plodila svou zvláštní *bídu*, kterou pak odkázala jako dědictví kapitalismu.

„Ale i s tak velkým pomocníkem (tj. s *bídou*) se prvnímu podnikateli daří jen zřídkakdy zlákat značný počet pra-

* A v čem vlastně může spočívat toto „obecné zkoumání“? Bude-li ignorovat zvláštní ekonomické formace lidské společnosti, dospěje jedině k banálnosti. A má-li zahrnout několik formací, musí patrně takovému zkoumání předcházet speciální zkoumání každé formace zvlášť.

covních sil pro nový druh činnosti. Probíhá to obvykle takto: z kraje, kde si už tovární průmysl vydobyl své domovské právo, si podnikatel přiváží kontingent dělníků; k němu pak připojuje pár bezzemků*, kteří jsou v té době bez práce, a tento tovární kontingent už pak doplňuje *dorůstající mládeží*“ (156). Lange dvě poslední slova podtrhl. „Obecné zkoumání existence, rozmnožování a zdokonalování lidského rodu“ se zřejmě projevilo právě v poučce, že továrník verbuje nové dělníky z řad „dorůstající mládeže“, a nikoli z umdlených starců. A dobrák Lange rozvíjí toto „obecné zkoumání“ ještě na celé další stránce (157) a vykládá čtenáři, že se rodiče snaží zaopatřit svoje děti, že nejpapni moralisté marně odsuzují jejich snahu vyšvihnout se ze stavu, v němž se narodily, a že snaha umožnit dětem, aby si samy vydělávaly, je zcela přirozená. Teprve když se prokoušeme všemi těmi úvahami, vhodnými leda tak pro moralizující kalendářové příběhy, dostáváme se k podstatě věci:

„V agrární zemi, kde půda patří malým i velkým vlastníkům, nevyhnutelně vzniká — pokud v morálce lidí dosud nezakotvila tendence dobrovolně omezit porodnost — stálý přebytek pracovních sil i spotřebitelů, kteří chtějí najít obživu na daném území“ (157—158). Tento ryze malthuziánský názor Lange prostě předkládá bez jakýchkoli argumentů. Ještě několikrát ho opakuje a tvrdí, že „v každém případě hustota obyvatelstva v takové zemi, i kdyby byla absolutně velmi malá, obvykle vykazuje příznaky relativní přelidněnosti“, že „na trhu *trvale převládá* nabídka práce, zatímco poptávka zůstává nepatrná“ (158), — ale to všechno jsou stále jen a jen slova. Z čehopak vyplývá, že by byl „přebytek dělníků“ opravdu „nevyhnutelný“? Odkud je zřejmá souvislost tohoto přebytku s tím, že v morálce lidu

* Mimochodem: odkud se vzali tito „bezzemci“? Podle Langeho to zřejmě není ani pozůstatek nevolnictví, ani produkt nadvlády kapitálu, nýbrž výsledek toho, že „v morálce lidu dosud nezakotvila tendence dobrovolně omezit porodnost“ (s. 157)?

dosud nezakotvila tendence dobrovolně omezit porodnost? Nebylo by třeba, dříve než začneme uvažovat o „morálce lidu“, podívat se na výrobní vztahy, v nichž tento lid žije? Představme si například, že ti malí i velcí vlastníci, o nichž Lange mluví, by byli spjati při výrobě materiálních hodnot takto: malí vlastníci by dostávali od velkých vlastníků přiděly půdy pro svou obživu a za to by na ně robotovali a obdělávali jim pole. Představme si dále, že tyto vztahy jsou zpřetrhány, že humánní ideje popletly velkým vlastníkům hlavy natolik, že „osvobodili své rolníky i s půdou“, tj. odřezali jim asi tak 20 % přidělů a za zbývajících 80 % je přinutili zaplatit dvojnásobnou kupní cenu. Rolníci, ušetření takto „morové rány proletariátu“, musí pochopitelně jako dosud pracovat na velké vlastníky, aby mohli existovat, ale teď už nepracují na příkaz šafáře jako dříve, nýbrž na základě svobodně uzavřené smlouvy si navzájem přebírají práci, protože je k sobě už nic nepoutá a každý hospodaří na vlastní pěst. Taková konkurence nutně vyřazuje část rolníků: protože se rolníci zmenšením přidělů a zvýšením plateb v poměru k statkáři oslabili, zvýší jejich vzájemná konkurence míru nadproduktu, takže statkář vystačí s menším počtem rolníků. A i kdyby tendence dobrovolně omezit porodnost zakotvila v morálce lidu sebepevněji, stejně by nutně musel vznikat „přebytek“. Langeho úvaha, jež ignoruje společenskoekonomické vztahy, je jen názorným důkazem toho, že jeho metoda nestojí za nic. Lange kromě takových úvah nepřináší nic nového. Říká, že továrníci rádi přemístují výrobu do zapadlých vesnic proto, že „*se tam pro kterýkoli obor vždycky najde mezi dětmi potřebné množství pracovních sil*“ (161), ale nepátrá po tom, jaký dějinný vývoj a jaký způsob společenské výroby vyvolal tuto „ochotu“ rodičů vystavovat vlastní děti takové otročině. Jeho metody vyplývají nejnázorněji z této úvahy: cituje Marxe, který říká, že strojový průmysl, jenž umožňuje kapitálu kupovat práci žen a dětí, dělá z dělníka „obchodníka s otroky“.

„Tak vida, oč tu vlastně šlo!“ — volá vítězoslavně Lange. „Cožpak si lze myslet, že dělník, který z bídy prodává svou vlastní pracovní sílu, by tak ochotně začal obchodovat i s ženou a s dětmi, kdyby ho i k tomu nenutila jednak bída a jednak — neodolatelné pokušení?“ (163).

Dobrák Lange zašel ve své horlivosti tak daleko, že hájí dělníka před Marxem a dokazuje Marxovi, že dělníka k tomu „nutí bída“.

„...A co jiného tedy vlastně znamená tato stále rostoucí bída, ne-li metamorfózu boje o existenci?“ (163).

Vida, k jakým objevům vede „obecné zkoumání existence, rozmnožování a zdokonalování lidského rodu“! Dozvíme se aspoň něco o příčinách „bídy“, o jejím politickoekonomickém obsahu a vývoji, když se nám řekne, že je to metamorfóza boje o existenci? Vždyť se to dá říci o čemkoli, i o vztahu dělníka ke kapitalistovi a statkáři k továrníkovi i k nevolníkovi atd. atd. Langeho pokus opravit Marxe nám neskýtá nic jiného než takovéto bezobsažné banality a naivnosti. Podívejme se teď, čím hodlá podpořit tuto opravu Langeho epigon pan Struve, když uvažuje o konkrétní otázce, totiž o přelidnění v agrárním Rusku.

Zbožní výroba — začíná pan Struve — zvyšuje kupní sílu země. „Tyto účinky směny se projevují nejen tím, že se výroba plně, technicky i ekonomicky, reorganizuje, ale i v těch případech, kdy zůstává technika výroby na dřívější úrovni a kdy si naturální hospodářství zachovává v celkovém hospodaření obyvatelstva dřívější dominující úlohu. V takovém případě však dochází po krátkém oživení zcela nevyhnutelně k „přelidnění“; a má-li na něm zbožní výroba vůbec nějakou vinu, pak jedině: 1. jako *stimulátor*, 2. jako komplikující faktor“ (182). K přelidnění by došlo i tehdy, kdyby neexistovalo zbožní hospodářství: nemá kapitalistický charakter.

Takové teze tedy autor hlásá. Už od počátku překvapují stejnou bezobsažností, jakou jsme viděli u Langeho: tvrdí, že za naturálního hospodářství je přelidnění nevyhnutelné,

ale nevysvětluje vlastní proces, jímž přelidnění vzniká. Obrátme se k faktům, jimiž autor potvrzuje své názory.

Údaje za léta 1762—1846 ukazují, že počet obyvatelstva vcelku nijak rychle nevzrůstal: roční přírůstek činil 1,07—1,5 %. Přitom podle Arseňjevova tvrzení počet obyvatelstva rostl rychleji v „obilnářských“ guberniích. „Tato skutečnost,“ usuzuje pan Struve, „je velmi příznačná pro primitivní formy národního hospodářství, kdy je růst obyvatelstva přímo závislý na přirozené úrodnosti, kterážto závislost je takřikajíc hmatatelná.“ Je to výsledek „zákona o poměru mezi růstem počtu obyvatelstva a životními prostředky“ (185). „Čím více je půdy a čím vyšší je přirozená úrodnost půdy, tím větší je i přirozený přírůstek obyvatelstva“ (186). Závěr je naprosto bez důkazů: na podkladě holé skutečnosti, že z gubernií centrální oblasti evropského Ruska vzrostl počet obyvatelstva v letech 1790—1846 nejméně ve Vladimírské a Kalužské gubernii, se vyvozuje celý zákon o poměru mezi růstem počtu obyvatelstva a životními prostředky. Copak se dá podle „území“ soudit o životních prostředcích obyvatelstva? (I kdybychom připustili, že se z tak kusých údajů dají vyvodit obecné závěry.) Vždyť „obyvatelstvo“ nespotřebovalo plody „přirozené úrodnosti“, jež sklidilo, pouze samo, ale dělilo se o ně se statkáři a se státem. Není snad zřejmé, že určitá soustava statkářského hospodářství — obrok nebo odpracování, rozsah povinností a způsoby jejich vymáhání atd. — měly na velikost „životních prostředků“, jichž se dostávalo obyvatelstvu, nesrovnatelně větší vliv než území, která nebyla ve výlučném a svobodném vlastnictví výrobců? A nejen to. Nezávisle na společenských vztazích, které našly svůj výraz v nevolnictví, bylo obyvatelstvo i tehdy spjato směnou: „Již před reformou,“ podotýká správně autor, „byl oddělen zpracovatelský průmysl od zemědělství, tj. existovala společenská, národní dělba práce“ (189). Vzniká otázka, proč se tedy v takovém případě máme domnívat, že „vladimírský domácký výrobce nebo obchodník s do-

bytkem, kteří žili uprostřed močálů, měli méně „životních prostředků“ než tambovský prostý zemědělec s celou jeho „přirozenou úrodností půdy“?

Potom pan Struve uvádí údaje o úbytku nevolnického obyvatelstva před osvobozením. Ekonomové, jejichž mínění tlumočí, připisují tento jev „poklesu životní úrovně“ (189). Autor pak uzavírá:

„Pojednali jsme podrobně o poklesu počtu nevolnického obyvatelstva před osvobozením, protože se domníváme, že tento fakt vrhá jasné světlo na hospodářskou situaci tehdejšího Ruska. Značná část země byla... za daných technickohospodářských a sociálně právních podmínek obyvatelstvem nasycena: sociálně právní podmínky byly vysloveně nepříznivé pro trochu rychlejší růst téměř 40 % veškerého obyvatelstva“ (189). Co s tím má ale společného Malthusův „zákon“ o poměru mezi růstem počtu obyvatel a životními prostředky, jestliže nevolnické společenské vztahy vrhaly tyto životní prostředky do rukou hrstky velkých vlastníků půdy, zatímco zcela opomíjely masy obyvatelstva, jejichž růst se zde zkoumá? Má pak nějakou cenu například autorův argument, že se nejmenší přírůstek projevil buď v málo úrodných guberniích s málo rozvinutým průmyslem, nebo v hustě obydlených ryze zemědělských guberniích? Pan Struve je v tom ochoten vidět projev „nekapitalistického přelidnění“, k němuž by bylo muselo dojít i bez zbožního hospodářství a které „odpovídá naturálnímu hospodářství“. Avšak stejným, ne-li větším právem by se mohlo tvrdit, že toto přelidnění odpovídá feudálnímu hospodářství a že pomalý růst počtu obyvatelstva byl závislý především na zvýšeném vykořisťování rolnické práce, které nastalo následkem rozmachu zbožní výroby ve statkářských hospodářstvích, protože tato hospodářství začala využívat odpracovávání k produkci obilí určeného *na prodej*, a nikoli jen pro vlastní spotřebu. Autorovy příklady mluví proti němu: dokazují, že je nemožné stanovit abstraktní populační zákon podle formule o poměru mezi růstem

počtu obyvatelstva a životními prostředky a přitom ignorovat historicky odlišné systémy společenských vztahů a stadia jejich vývoje.

Pan Struve přechází k poreformnímu období a prohlašuje: „Ve vývoji obyvatelstva po pádu nevolnictví vidíme týž hlavní rys jako před osvobozením. Intenzita populace je obecně přímo závislá na velikosti území a na přídělu půdy“ (198). Dokazuje to tabulkou, jež třídí rolníky podle velikosti přídělu a ukazuje, že přírůstek obyvatelstva je tím větší, čím větší je příděl půdy. „*Jinak tomu ani být nemůže za naturálního, samozásobitelského*... hospodářství, které slouží především bezprostřednímu uspokojování potřeb výrobce“ (199).

Skutečně, *kdyby tomu tak bylo*, kdyby příděly sloužily především k bezprostřednímu uspokojování potřeb výrobce a kdyby byly jediným zdrojem uspokojování těchto potřeb — tehdy a jedině tehdy by se mohl z takových údajů vyvodit všeobecný populační zákon. My však víme, že tomu tak není. Příděly slouží „především“ k uspokojování potřeb statkářů a státu: nejsou-li tyto „potřeby“ uspokojovány včas, příděly se vlastníkům odeberou; zatíží se platbami, které převyšují důchod z nich. A pak, rolník není živ z pouhého přídělu. Deficit v hospodářství, praví autor, se musí preventivně a represivně projevat na vývoji obyvatelstva. Zvyšování populace je nadto brzděno vedlejší výdělečnou činností, která odvádí dospělé mužské obyvatelstvo z venkova (199). Je-li však deficit přídělového hospodářství kryt pachtem nebo jiným vedlejším výdělkem, pak mohou životní prostředky rolníků na „výrazné zvýšení populace“ stačit. Takové příznivé okolnosti se mohou bezesporu vytvořit jedině pro menšinu rolníků; protože však nebyl proveden zvláštní rozbor výrobních vztahů mezi rolnictvem, nic nesevědí o tom, že by tento přírůstek byl rovnoměrný a že by jej jednostranně nezvyšovala dobrá životní úroveň menšiny. A konečně sám autor klade jako podmínku průkaznosti své teze naturální hospodářství.

Po reformě však pronikla podle jeho vlastního doznání do dřívějšího života mocná vlna zbožní výroby. Je zřejmé, že autorovy údaje absolutně nestačí *na formulování obecného zákona růstu populace*. A nejen to, abstraktní „jednoduchost“ tohoto zákona, který předpokládá, že výrobní prostředky zkoumané společnosti „slouží především k bezprostřednímu uspokojování potřeb výrobce“, vysvětluje komplikovanější fakta zcela nesprávně a neprůkazně. Například: po osvobození, říká pan Struve, bylo pro statkáře výhodné propachtovávat rolníkům půdu. „Tak se stalo, že se rozšiřovala vyživovací plocha dostupná rolnictvu, tj. jeho životní prostředky“ (200). Takové zjednodušující zařazení veškeré zpachtované půdy do „vyživovací plochy“ je zcela neopodstatněné a nesprávné. Autor sám uvádí, že si statkáři přisvojovali lví podíl z produktu získaného z jejich půdy (200), takže je ještě otázka, zda takový pacht (například za odpracování) nezhoršoval situaci pachtýřů, zda jim neukládal závazky, které vedly koneckonců k zmenšení vyživovací plochy. A dále autor rovněž sám říká, že pacht si mohou dovolit jen zámožní (216) rolníci, pro něž je spíše prostředkem k rozšíření zbožního hospodářství než k upevnění hospodářství „samozásobitelského“. A i kdyby se dokázalo, že pacht vcelku zlepšil situaci „rolnictva“, jak potom vysvětlit okolnost, že — podle autorových slov — zemědělskou chudinu pachtu ožebračovaly (216), tj. že toto zlepšení pro jedny znamenalo zhoršení pro jiné? V rolnickém pachtu se zřejmě prolínají staré feudální vztahy se vztahy novými, kapitalistickými; autorova úvaha, která nebere zřetel na žádný z těchto vztahů, nejenže nepomáhá vyznat se v nich, ale ještě celý tento problém zatemňuje.

Je tu ještě jeden autorův odkaz na údaje, které prý potvrzují správnost jeho názorů. Odvolává se totiž na to, že „starý výraz *nedostatek půdy* je pouze lidové označení jevu, kterému věda říká přelidnění“ (186). Autor se tu zdánlivě opírá o veškerou naši narodnickou literaturu, která nesporně zjistila, že rolnické příděly jsou „nedostačující“, a snad

tisíckrát „podepřela“ své bláhové sny o „rozšíření rolnické držby půdy“ tímto „jednoduchým“ argumentem: počet obyvatelstva vzrostl, kdežto přídělky se rozdrobily, a z toho přirozeně vyplývá, že rolníci chudnou. Tato otřepaná narodnická úvaha o „nedostatku půdy“ má však sotva nějaký vědecký* význam a sotva ji lze uplatnit někde jinde než v „loajálních projevech“ v komisi pro studium otázky, jak by se vlast mohla bezbolestně dostat na správnou cestu. V této úvaze není pro stromy vidět les, za vnějšími obrysy jevu není vidět *hlavní* společenskoekonomické pozadí obrazu. *Hlavním* pozadím, na němž zůstává jakékoli „rozšíření držby půdy“ jen ubohým paliativem, je skutečnost, že obrovský pozemkový fond jednak vlastní představitelé „starošlechtického“ řádu, a za druhé, že půdu lze získat koupí. A narodnické úvahy o nedostatku půdy a Malthusovy „zákony“ o poměru mezi růstem počtu obyvatelstva a životními prostředky jsou pochybené právě pro svou abstraktní „jednoduchost“, jež ignoruje dané, konkrétní společenskoekonomické vztahy.

Tento přehled argumentů pana Struveho nás vede k závěru, že jeho tvrzení, že přelidnění v agrárním Rusku lze vysvětlit nepoměrem mezi růstem počtu obyvatelstva a životními prostředky, není zhola ničím dokázáno. Pan Struve uzavírá svoji argumentaci slovy: „A tak tu máme obraz přelidnění za naturálního hospodářství, jež je komplikováno momenty zbožního hospodářství a jinými významnými rysy, zděděnými ze sociálního zřízení nevolnictví“ (200). O každém ekonomickém faktu vyskytujícím se v zemi, která přechází od „naturálního“ hospodářství ke „zbožnímu“, lze ostatně říci, že je to jev „naturálního hospodářství komplikovaný momenty zbožního hospodářství“. Lze

* Tato úvaha je totiž naprosto nevhodná pro *vysvětlení* zbídačování rolnictva a přelidnění, třebaže sám fakt „nedostatku půdy“ je zcela nesporný, právě tak jako jeho ožehavost vyvolaná růstem počtu obyvatelstva. Fakt je ale třeba nejen konstatovat, nýbrž jeho vznik také vysvětlit.

to říci i naopak: „Jev zbožního hospodářství komplikovaný momenty naturálního hospodářství.“ To však nemůže poskytnout nejen „obraz“, ale ani sebemenší představu, *jak vlastně vzniká přelidnění za daných společenskoekonomických vztahů*. V konečném autorově závěru proti panu N. -onovi a jeho teorii o kapitalistickém přelidnění v Rusku se říká: „Naši rolníci nevyrobí dostatek potravin“ (237).

Produkty rolnické zemědělské výroby dosud plynou do rukou statkářů, kteří dostávají prostřednictvím státu výkupní platby; rolnická zemědělská výroba je stálým předmětem operací obchodního a lichvářského *kapitálu*, který odnímá převážné většině rolnictva ohromnou část produktu, a konečně přímo mezi „rolnictvem“ samým je tato výroba rozdělena tak složitě, že celkové i průměrné plus (pacht) znamená pro masu minus, a pan Struve roztíná celou tuto síť společenských vztahů jako gordický uzel¹³⁰ abstraktním a zcela neprůkazným závěrem, že „nevyrobí dostatek potravin“. Ne, tato teorie neobstojí před žádnou kritikou: jediné komplikuje to, co má být zkoumáno, totiž výrobní vztahy v rolnickém zemědělském hospodářství. Malthuziánská formule líčí věc tak, jako bychom měli před sebou tabula rasa, a ne feudální a buržoazní vztahy, jež se v soudobé organizaci ruského rolnického hospodářství navzájem prolétají.

Je pochopitelné, že se v žádném případě nemůžeme spokojit pouhou kritikou názorů pana Struveho. Musíme se ještě zabývat otázkou, z čeho plynou jeho chyby a kdo z obou odpůrců (pan N. -on a pan Struve) vysvětluje přelidnění správně?

Pan N. -on vysvětluje přelidnění skutečností, že kapitalizace drobné průmyslové výroby „osvobodila“ masy dělníků. Dokládá to pouze údaji o růstu továrního velkopřmyslu a opomíjí paralelní rozvoj domácí výroby, jenž je projevem prohlubující se společenské dělby práce.* Svoje

* Je známo, že po reformě se naše domácí výroba rozrůstá a že vzniká spousta nových odvětví. Je rovněž známo teoretické vysvětlení

vysvětlení aplikuje na zemědělství, přičemž se ani nepokouší popsat přesně jeho společenskoekonomickou organizaci a *stupeň jejího vývoje*.

Pan Struve na to odpovídá připomínkou, že „kapitalistické přelidnění, jak ho chápe Marx, úzce souvisí s pokrokem techniky“ (183), a protože shodně s panem N. -onem shledává, že „technika“ rolnického „hospodářství skoro vůbec nepokročila“ (200), odmítá uznat přelidnění v agrárním Rusku za kapitalistické a hledá jiná vysvětlení.

Připomínka pana Struveho v odpovědi panu N. -onovi je správná. Kapitalistické přelidnění vzniká tam, kde se *kapitál* zmocňuje výroby, snižuje počet potřebných dělníků (k výrobě určitého množství produktů) a vytváří tak přebytečné obyvatelstvo. Marx říká o kapitalistickém přelidnění v zemědělství toto:

„Jestliže se kapitalistická výroba zmocňuje zemědělství, nebo tou měrou, jak se ho zmocňuje, poptávka po zemědělském dělnictvu absolutně klesá s akumulací kapitálu fungujícího v této oblasti, přičemž vyhazování dělníků není vyvažováno jako v nezemědělském průmyslu jejich větším přitahováním. Část venkovského obyvatelstva je proto neustále v přechodném stavu přeměny v městský nebo manu-fakturní proletariát.“* (Manufaktura zde označuje každou nezemědělskou výrobu.) „Tento zdroj relativně přebytečného obyvatelstva plyne neustále, ale jeho nepřetržité proudění do měst předpokládá již na venkově skryté přelidnění, jehož rozsah se stává viditelným jen tehdy, když se

této skutečnosti v souvislosti s kapitalizací ostatní drobné průmyslové výroby, které dal Marx, když vysvětloval „vytváření vnitřního trhu pro průmyslový kapitál“ (Das Kapital, 2. Aufl., S. 776 u. ff.)¹⁸¹

* Mimochodem: zkoumání této skutečnosti pravděpodobně přimělo Langeho zplodit připomínku k Marxově teorii, kterou špatně pochopil. Místo aby při rozboru této skutečnosti vzal za základ daný (kapitalistický) způsob společenské výroby a zkoumal, jak se projevuje v zemědělství, začal si vymýšlet různé zvláštnosti vyplývající z „morálky lidu“.

odváděcí kanály otevrou neobyčejně široce. Tím je zemědělský dělník stlačován na nejnižší míru mzdy a stojí stále jednou nohou v bahně pauperismu“ (Das Kapital, 2. Aufl., S. 668)¹³².

Pan N. -on *nedokázal*, že přelidnění v agrárním Rusku má kapitalistický ráz, protože je nedal do souvislosti s kapitalismem v zemědělství: omezil se na letmou a kusou zmínku o kapitalistickém vývoji statkářského hospodářství a vůbec nevzal v úvahu buržoazní rysy organizace rolnického hospodářství. Pan Struve měl tento závažný nedostatek výkladu pana N. -ona opravit, neboť ignorování kapitalismu v zemědělství, jeho převahy a současně jeho dosud nedostatečného rozvoje přirozeně vedlo k teorii, podle níž vnitřní trh neexistuje nebo se zužuje. Místo aby pan Struve aplikoval teorii pana N. -ona na konkrétní údaje našeho zemědělského kapitalismu, dopustil se jiné chyby tím, že naprosto popřel kapitalistický charakter přelidnění.

Celé poreformní dějiny jsou poznamenány vpádem *kapitálu* do zemědělství. Statkáři přecházeli (zda pomalu nebo rychle, to je jiná otázka) k svobodné námezdní práci, která se velmi rozšířila a vymezila dokonce i ráz převážné většiny rolnických výdělků; statkáři zlepšovali technickou vybavenost a zaváděli stroje. Dokonce i vymírající nevolnický systém hospodaření — přenechávání půdy rolníkům za odpracovávání — prodělával buržoazní proměnu vlivem konkurence mezi rolníky, která zhoršovala situaci pachtýřů, ztěžovala podmínky*, a tedy také snižovala počet dělníků. V rolnickém hospodářství se naprosto jasně projevil rozklad rolnictva na vesnickou buržoazii a proletariát. „Boháči“ rozšiřovali ornou půdu a zvelebovali svá hospodářství (srov. V. V., Pokrokové proudy v rolnickém hospodář-

* Viz například Karyšev (Výsledky zemstevní statistiky, sv. II, s. 266)^[29] — údaje o stále klesajícím podílu rolníků na soustavě „skopštiny“^[30] ze sborníku pojednávajícím o újezdu Rostov na Donu. Tamtéž, kap. V, část 9 — jak rolníci doplácují na podílný pacht svou prací.

ství⁽¹³⁾) a byli nuceni používat námezdní práci. To všechno jsou dávno zjištěná a všeobecně uznávaná fakta, na která poukazuje (jak hned uvidíme) i sám pan Struve. Ukažme si pro názornost ještě velmi všední příklad z ruské vesnice: „Kulak“ si vysoudil na „občině“, lépe řečeno — na zproletarizovaných členech občiny, nejlepší kus přídělkové půdy a hospodáří na něm tak, že používá práce a náradí právě těch „přídělem zaopatřených“ rolníků, kteří zabředli do dluhů a mají různé závazky, takže jsou připoutáni ke svému dobrodinci — v zájmu vzájemného sociálního přizpůsobování a solidárnosti — a to zásadami občiny, které narodníci tak vyzdvihují. Hospodářství takového kulaka prosperuje pochopitelně lépe než hospodářství ožebračených rolníků a vyžaduje mnohem méně pracovníků než v dobách, kdy byl tento kus půdy v rukou několika malých hospodářů. Že podobné případy nejsou ojedinělé, ale že je to všeobecný jev, to nemůže žádný narodník popřít. Svěráznost jejich teorií je právě v tom, že nechtějí nazvat fakta skutečným jménem, že v nich nechtějí vidět *nadvládu kapitálu v zemědělství*. Zapomínají, že prvotní formou kapitálu byl vždy a všude kapitál obchodní, peněžní a že kapitál vždycky přejímá způsob výroby takový, jaký právě zastihne, a teprve potom jej dále technicky přetváří. Narodníci proto nevidí, že když „hájí“ (pochopitelně pouze slovy, a ničím jiným) dnešní poměry v zemědělství před „nastupujícím“ (?!) kapitalismem, hájí pouze *středověké* formy kapitálu před nápořem jeho novějších, ryze buržoazních forem.

Nelze tedy popírat kapitalistický ráz přelidnění v Rusku, jako nelze popírat nadvládu kapitálu v zemědělství. Je pochopitelně naprostý nesmysl ignorovat *stupeň vývoje kapitálu*, jak to dělá pan N. -on, který jej ve svém zápalu vydává za téměř dovršený, a vymýšlí proto teorii, že se vnitřní trh zužuje nebo že neexistuje, zatímco skutečnost je taková, že kapitál sice už dosáhl nadvlády, avšak v poměrně velmi nevyspělé podobě; k tomu, aby se plně rozvinul, aby byl výrobce úplně odloučen od výrobních prostředků, musí kapi-

tál projít ještě mnoha mezistupni; každý další krok kapitalismu v zemědělství kupředu znamená *růst* vnitřního trhu, který je podle Marxovy teorie vytvářen právě kapitalismem v zemědělství a který se v Rusku nezužuje, ale naopak se dál upevňuje a rozvíjí.

Z této byt velmi všeobecné charakteristiky našeho kapitalismu v zemědělství* dále vidíme, že v tomto ohledu kapitalismus nezahrnuje *všechny* sociálně ekonomické vztahy na vesnici. Existují vedle něj ještě i nevolnické vztahy — jak v hospodářské oblasti (např. přenechávání odřezků za odpracovávání a naturálie — tady jsou zřetelné všechny znaky hospodářství za nevolnictví: jak naturální „vzájemné služby“ mezi výrobcem a vlastníkem výrobních prostředků, tak vykořisťování výrobce tím, že je *připoutáván* k půdě, a nikoli odlučován od výrobních prostředků), tak ještě více v oblasti sociální a právně politické (povinné „zaopatření přídělem“, připoutání k půdě, tj. nesvoboda pohybu, výkupní platby, tj. opět obrok odváděný statkáři, podřízenost privilegovaným vlastníkům půdy v soudnictví a veřejné správě atd.); tyto vztahy nesporně také způsobují ožebračování rolníků a nezaměstnanost, „přelidnění“ zemědělských dělníků připoutaných k půdě. Kapitalistický základ soudobých poměrů nám nesmí zastírat stále ještě silné pozůstatky „starošlechtické“ vrstvy, které kapitalismus *dosud neodstranil* právě proto, že není dost vyspělý. Nevyspělost kapitalismu, „zaostalost Ruska“, kterou narodníci považují za „štěstí“**, je „štěstím“ jedině pro vykořisťovatele urozeného původu. Současné „přelidnění“ má tedy kromě hlavních kapitalistických rysů ještě i rysy nevolnictví.

Porovnáme-li tuto tezi s tezí pana Struveho, podle něhož má „přelidnění“ rysy naturálního hospodářství i rysy hospodářství zbožního, uvidíme, že se navzájem nevylučují,

* Podrobněji o něm budeme hovořit dále, zvlášť ve vztahu k rolníkům a zvlášť ve vztahu k statkářům.

** Pan Južakov v časopise Russkoje bogatstvo.

ale že naopak jedno do druhého dobře zapadá: nevolnictví patří k jevům „naturálního hospodářství“, kapitalismus k jevům „hospodářství zbožního“. Teze pana Struveho jednak přesně neukazuje, které *vztahy* jsou příznačné pro naturální hospodářství a které pro hospodářství zbožní, a jednak nás vrací zpátky k neprůkazným a bezobsažným Maltusovým „zákonům“.

Z těchto nedostatků přirozeně vyplynul i neuspokojivý charakter dalšího výkladu. „Jakým způsobem,“ táže se autor, „a podle jakých zásad lze naše národní hospodářství reorganizovat?“ (202) Podivná otázka, formulovaná zase čistě profesorsky, přesně tak, jak si zvykli formulovat otázky páni narodníci, kteří konstatují, že dnešní situace je neuspokojivá, a hledají lepší cesty pro vlast. „Naše národní hospodářství“ je kapitalistické hospodářství, o jehož organizaci a „reorganizaci“ rozhoduje buržoazie, která je „spravuje“. Místo otázky o možnosti reorganizace měl autor položit otázku, jaké jsou další stupně vývoje tohoto buržoazního hospodářství; měl ji tak položit z hlediska právě té teorie, jejímž jménem tak skvěle odpovídá panu V. V., vystavujícímu panu N. -onovi osvědčení „nesporného marxisty v tom smyslu“, že totiž tento „nesporný marxista“ nemá ani ponětí o třídním boji a o třídním původu státu. Kdyby byla otázka takto pozměněna, uchránilo by to autora před takovými scestnými úvahami o „rolnictvu“, jaké čteme na s. 202—204.

Autor začíná tím, že rolnictvu přidělová půda nestačí, a tvrdí, že i když rolnictvo uhrazuje tento nedostatek pachtem, přesto má „značná část rolnictva“ *vždycky* deficit; mluvit o rolnictvu jako o celku nelze, neboť to znamená mluvit o fikci* (203). Pak hned následuje závěr:

„V každém případě je *hlavním, dominujícím* faktem našeho národního hospodářství nedostačující výroba“ (204).

* „Hlavním nedostatkem úvah pana Golubjova v jeho pozoruhodných článkách je právě to, že se této fikce nemůže zbavit“ (203).

Chybí tu jakýkoli důkaz a jakákoli souvislost s předešlým tvrzením: proč není „hlavním, dominujícím faktem“ fakt, že rolnictvo jako celek je fikce, neboť uvnitř rolnictva se vytvářejí nepřátelské třídy? Autor dělá svůj závěr bez jakýchkoli důkazů, bez jakéhokoli rozboru faktů týkajících se „nedostačující výroby“ [jež však nebrání menšině, aby si žila v dostatku na úkor většiny] nebo diferenciaci rolnictva — prostě jen v jakémsi zaujetí pro malthuziánství. „Proto,“ pokračuje autor, „je zvýšení produktivity zemědělské práce pro ruské rolnictvo přímo výhodné a prospěšné“ (204). Tomu nerozumíme: právě teď vznesl autor proti narodnikům vážné (a nanejvýš oprávněné) obvinění, že uvažují o „fikci“, totiž o „rolnictvu“ vůbec, a nyní sám tuto fikci do svého rozboru vnáší! Jsou-li vztahy uvnitř tohoto „rolnictva“ takové, že menšina se stává „hospodářsky silnou“, kdežto většina se proletarizuje, rozšiřuje-li menšina svoji držbu půdy a bohatne, zatímco většina má stále deficit a chudne, jak je možné mluvit o všeobecné „výhodnosti a prospěšnosti“ daného procesu? Autor chtěl pravděpodobně říci, že tento proces je výhodný pro obě části rolnictva. Pak ale měl za prvé rozebrat a zvláště prozkoumat situaci každé jednotlivé skupiny a za druhé, protože existuje antagonismus mezi skupinami, bylo třeba jasně vymezit, z hlediska *které* skupiny se dá mluvit o „výhodnosti a prospěšnosti“. Na tomto příkladu se znovu potvrzuje, že objektivismus pana Struveho je neuspokojivý a nedomyšlený.

Protože pan N. -on zastává v této otázce opačný názor, neboť tvrdí, že „zvýšení produktivity zemědělské práce*, budou-li se výrobky produkovat jako zboží, nemůže přispět ke zvýšení životní úrovně lidu“ (Studie^[20], s. 266) — začíná teď pan Struve tento názor vyvracet.

Za prvé, říká pan Struve, rolník, na kterého celou svou

* „Byl by (toto zvýšení) jakkoli žádoucí a potřebné,“ dodává pan N. -on.

vahou dolehla dnešní krize, vyrábí obilí pro vlastní spotřebu; obilí neprodává, ale přikupuje. Pro takového rolníka — a těch je až 50 % (jsou to rolníci s jedním koněm nebo bez koně), rozhodně však ne méně než 25 % (rolníci bez koně) — by bylo zvýšení produktivity práce v každém případě výhodné, i kdyby cena obilí klesla.

Zvýšení produktivity by bylo pro takového rolníka pochopitelně výhodné, kdyby ovšem mohl své hospodářství udržet a zvelebit. Tuto možnost však rolníci s jedním koněm nebo bez koně nemají. Nejsou s to udržet ani své nynější hospodářství s jeho primitivním nářadím, s nedbalým obděláváním půdy atd., a ještě aby zdokonalovali techniku. Zdokonalení techniky je výsledkem růstu zbožního hospodářství. A jestliže jsou už dnes, za nynějšího stupně rozvoje zbožní výroby, nuceni prodávat obilí i takoví rolníci, kteří si je potom musí přikupovat, pak na dalším stupni vývoje bude prodej obilí ještě nezbytnější (sám autor uznává, že přechod od naturálního hospodářství k hospodářství zbožnímu je nezbytný), a konkurence hospodářů, kteří zkvalitnili techniku obdělávání půdy, takového rolníka nevyhnutelně a okamžitě vyvlastní se vším všudy a z proletáře připoutaného k půdě se stane proletář volný jako pták. Tím naprosto nechci říci, že by taková změna byla *pro něho* nevýhodná. Naopak, jakmile se už výrobce dostal do spárů kapitálu — a to se, pokud jde o tuto skupinu rolnictva, nepochybně stalo — je pro něho úplná volnost, která mu umožňuje měnit zaměstnavatele a uvolňuje mu ruce, velmi „výhodná a prospěšná“. Polemika pánů Struveho a N. -ona se však vůbec nepohybuje v oblasti *takových* úvah.

Za druhé, pokračuje pan Struve, pan N. -on „zapomíná, že zvýšení produktivity zemědělské práce je možné pouze tehdy, bude-li změněna *technika* i *soustava* hospodaření neboli obdělávání půdy“ (206). Pan N. -on na to skutečně zapomíná, ale tento argument jen posiluje tezi, že úplné vyvlastnění nemajetných rolníků, rolníků „proletářského

typu“, je nevyhnutelné. K zdokonalení techniky jsou zapotřebí volné peněžní prostředky, ale tito rolníci nemají ani prostředky k obživě.

Za třetí, uzavírá autor, nemá pan N. -on pravdu, tvrdí-li, že zvýšení produktivity zemědělské práce donutí konkurenty, aby snížili ceny. K takovému snížení — připomíná správně pan Struve — je nezbytně třeba, aby produktivita naší zemědělské práce nejen dostihla západoevropskou [v tom případě budeme prodávat produkt podle míry společensky nutné práce], ale aby ji předstihla. Tato námitka je zcela namístě, ale neříká ještě nic o tom, pro kterou část „rolnictva“ bude toto zdokonalení techniky výhodné a proč.

„Pan N. -on se zbytečně tolik obává zvýšení produktivity zemědělské práce“ (207). Podle mínění pana Struveho pramení jeho obava z toho, že si nedovede rozvoj zemědělství představit jinak než jako rozvoj extenzivního zemědělství, v němž jsou dělníci stále více vytlačováni stroji.

Autor velmi výstižně charakterizuje postoj pana N. -ona k zdokonalení zemědělské techniky slovem „obava“; má úplnou pravdu, že tato obava je nesmyslná. Domníváme se však, že jeho argumentace nepostihuje hlavní chybu pana N. -ona.

Pan N. -on se zdánlivě velmi přísně drží marxistické doktríny, ale přesto ostře odlišuje kapitalistický vývoj zemědělství v kapitalistické společnosti od vývoje zpracovatelského průmyslu, a to v tom smyslu, že ve zpracovatelském průmyslu přiznává pokrokovou úlohu kapitalismu, zespolečenštění práce, kdežto v zemědělství tuto úlohu neuznává. Proto se ve zpracovatelském průmyslu „neobává“ zvýšení produktivity práce, kdežto v zemědělství se ho „obává“, *ačkoli sociálně ekonomická stránka věci a odraz tohoto procesu v různých společenských třídách jsou v obou případech naprosto stejné*... Marx vyslovil tuto tezi zvláště jasně v následující poznámce: „Filantropičtí angličtí ekonomové, jako Mill, Rogers, Goldwin Smith, Fawcett atd. a liberální

továrníci, jako John Bright a spol., se ptají anglických pozemkových aristokratů, jako se bůh ptal Kaina na jeho bratra Ábela, kam se poděly tisíce našich samostatných rolníků? — Ale kdepak jste se tu vzali vy? Ze zničení těchto rolníků. Proč se neptáte dál, kam se poděli samostatní tkalci, přadláci a řemeslníci?“ (Das Kapital, I, S. 780, Anm. 237)¹³⁴. Poslední věta názorně ztotožňuje osud malovýrobců v zemědělství s jejich osudem ve zpracovatelském průmyslu a v obou případech zdůrazňuje vznik tříd buržoazní společnosti.* Hlavní chybu dělá pan N. -on právě v tom, že tyto třídy a jejich vznik v našem rolnictvu ignoruje, že se nesnaží prozkoumat zcela přesně každý další stupeň vývoje antagonismu těchto tříd.

Ale takto pan Struve otázku vůbec nestaví. Nejenže zmíněnou chybu pana N. -ona neopravuje, ale naopak *ji sám opakuje*, protože uvažuje o „výhodnosti“ pokroku pro „rolnictvo“ z hlediska profesora, který stojí *nad* třídami. Tato pošetilá snaha povznést se nad třídy vede k tomu, že autorovy úvahy jsou velmi mlhavé, mlhavé natolik, že z nich lze vyvodit buržoazní závěry: proti nesporně správné tezi, že kapitalismus v zemědělství (stejně jako kapitalismus v průmyslu) zhoršuje postavení výrobce, klade tezi o *všeobecné* „výhodnosti“ těchto změn. To je totéž, jako kdyby někdo uvažoval o strojích v buržoazní společnosti a důkazy o všeobecné „výhodnosti a prospěšnosti“ pokroku začal vyvracet teorii romantického ekonomy, podle níž stroje zhoršují postavení pracujících.

Na argumentaci pana Struveho narodník pravděpodobně odpoví: pan N. -on se neobává zvýšení produktivity práce, ale její buržoaznosti.

V našich kapitalistických poměrech má nesporně technický pokrok v zemědělství pečeť buržoaznosti, avšak „obava“ narodníků je samozřejmě zcela nesmyslná. Bur-

* Viz hlavně § 4 XXIV. kapitoly: Geneze kapitalistických nájemců, S. 773—776.¹³⁵

žoaznost se už stala reálným faktem, práce je podřízena kapitálu už i v zemědělství a není třeba se „obávat“ buržoaznosti, ale toho, že výrobce si buržoaznost neuvědomuje a že není schopen hájit v boji s ní své zájmy. Proto si není třeba přát, aby se kapitalismus ve svém vývoji zastavil, nýbrž naopak aby se plně rozvinul, aby se rozvinul co nejvíce.

Abychom podrobněji a přesněji vysvětlili, kde se vzala chyba, jíž se dopustil pan Struve při výkladu o zemědělství v kapitalistické společnosti, pokusíme se vylíčit (alespoň zhruba) proces vytváření tříd souběžně s oněmi změnami v technice, které tuto úvahu motivovaly. Pan Struve při tom přísně rozlišuje extenzivní a intenzivní zemědělství a vidí kořen omylů pana N. -ona v tom, že nechce uznat nic jiného než extenzivní zemědělství. Pokusíme se dokázat, že *hlavní* chyba pana N. -ona není v tom, že vytváření tříd buržoazní společnosti při přechodu k intenzivnímu zemědělství se v podstatě shoduje s procesem probíhajícím za rozvoje extenzivního zemědělství.

O extenzivním zemědělství není nutné mnoho mluvit, protože i pan Struve uznává, že tu buržoazie vytlačuje „rolnictvo“. Zmíníme se pouze o dvou bodech. Za prvé: rozvoj techniky je vyvoláván zbožním hospodářstvím; aby mohl hospodář rozvíjet techniku, musí mít volné, přebytečné [pokud jde o jeho spotřebu a reprodukci jeho výrobních prostředků] *peněžní* prostředky. A odkud mohou tyto prostředky pocházet? Zřejmě z ničeho jiného než z toho, že se oběh „zboží — peníze — zboží“ změnil v oběh „peníze — zboží — peníze +“. Jinými slovy, tyto prostředky mohou pocházet jedině z kapitálu, z *obchodního a lichvářského kapitálu*, právě od těch „handlířů, kulaků, kupců“ atd., které naivní ruští narodnici počítají *nikoli* ke kapitalismu, ale k „vydřiduštví“ (jako by kapitalismus nebyl vydřiduštví! Jako by nám ruská skutečnost neukazovala souvislost všemožných norem takového „vydřiduštví“, od nejprimitivnějšího a prvopočátečního kulactví až po nejmodernější

racionální podnikání!)* Za druhé si všimneme podivného postoje pana N. -ona k této otázce. Ve 2. poznámce na s. 233 vyvrací autora Jihoruského rolnického hospodářství⁽⁸⁰⁾ V. J. Postnikova, který tvrdí, že stroje rozšířily pracovní plochu rolnického hospodářství přesně na dvojnásobek, z 10 děsjatin na 20 děsjatin na jednoho pracovníka, a že proto příčinou „chudoby Ruska“ je „malá rozloha rolnického hospodářství“. Jinak řečeno: rozvoj techniky v buržoazní společnosti vede k vyvlastnění malých a zaostalých hospodářství. Pan N. -on namítá: zítra může technika rozšířit pracovní plochu i na trojnásobek. Pak bude zapotřebí rozšířit hospodářství o 60 děsjatinách na 200 nebo 300děsjatinové. Takový argument proti tezi o buržoaznosti našeho zemědělství je stejně směšný, jako kdyby někdo začal dokazovat slabost a bezmocnost továrního kapitalismu tím, že dnešní parní stroj bude „zítra“ zapotřebí nahradit strojem elektrickým. „Rovněž ani nadále není známo, kam mizejí milióny uvolněných pracovních sil,“ dodává pan N. -on a volá před svůj soud buržoazii, zapomíná však, že ji kromě výrobce samého nemá kdo soudit. Vznik rezervní armády nezaměstnaných je v buržoazním zemědělství nevyhnutelným důsledkem používání strojů právě tak jako v buržoazním průmyslu.

Pokud tedy jde o rozvoj extenzivního zemědělství, není pochyb, že technický pokrok za zbožního hospodářství dělá z „rolníka“ jednak nájemce (když pod pojmem nájemce

* Páni narodnici mají ještě jeden velmi důkladný způsob, jak zastrkat kořeny našeho průmyslového kapitalismu v „lidové výrobě“, tj. v „lidovém“ lichvářství a kulactví. Kulak odnáší své „úspory“ do státní banky; jeho vklady umožňují bance, která se opírá o růst národního bohatství, úspor lidu, podnikavosti lidu a úvěruschopnosti lidu, aby si vypůjčila peníze od Angličana. Vypůjčenými penězi „stát“ pomáhá... — jaká to krátkozraká politika! Jaké to truchlivé ignorování „moderní vědy“ a „moderních mravních idejí“! — ...*kapitalistům*. Ptáme se, zda není jasné, že by u nás na Rusi neexistoval kapitalismus, nýbrž „lidová výroba“, kdyby stát nevěnoval tyto peníze (kapitalistů) na kapitalismus, ale na „lidovou výrobu“?

rozumíme podnikatele, kapitalistu v zemědělství), jednak zemědělského dělníka a nádeníka. Podívejme se nyní na případ, kdy extenzivní zemědělství přechází v intenzivní. Pan Struve očekává právě od tohoto procesu „výhody“ pro „rolníka“. Abychom se vyvarovali sporu o vhodnosti materiálu, na jehož podkladě tento přechod popisujeme, použijeme spisu Vliv parní dopravy na zemědělství^[102] od pana A. I. Skvorcova*, kterého pan Struve tolik vychvaluje.

Ve 3. kapitole IV. oddílu své knihy pan A. Skvorcov zkoumá „změnu techniky obdělávání půdy pod vlivem parní dopravy“ v zemích extenzivního i intenzivního zemědělství. Všimněme si, jak popisuje tuto změnu v *hustě osídlených zemích s extenzivním zemědělstvím*. Připustme, že se tato charakteristika hodí na centrální evropské Rusko. Pan Skvorcov předpovídá takové zemi stejné změny, k nimž musí podle mínění pana Struveho nevyhnutelně dojít také v Rusku: totiž přeměnu v zemi intenzivního zemědělství s vyspělou tovární výrobou.

Sledujme pana A. Skvorcova (§§ 4—7, s. 440—451).

Země s extenzivním zemědělstvím.** Velmi značná část obyvatelstva se zabývá zemědělstvím. Jednostranné zaměstnání způsobuje, že neexistuje trh. Obyvatelstvo je chudé předně proto, že hospodářství mají malou výměru, a za druhé proto, že neexistuje směna: „Lze říci, že ostatní

* Naše literatura jej obvykle řadí k marxistům. Má pro to stejně málo důvodů jako počítat k marxistům pana N. -ona. Pan Skvorcov také není obeznámen s učením o třídním boji a o třídní povaze státu. Jeho praktické návrhy v Ekonomických studiích^[103] se ničím neliší od obvyklých buržoazních návrhů. Pohlíží-li na ruskou skutečnost mnohem střízlivěji než páni narodnici, pak by *jen* z tohoto důvodu musel být počítán mezi marxisty také pan B. Čičerin a mnozí jiní.

** Pan A. Skvorcov podotýká, že země s extenzivním zemědělstvím se obvykle rozumí země řídce osídlená (s. 439, pozn.). Považuje tuto definici za nesprávnou a uvádí tyto znaky extenzivnosti: 1) velké výkyvy ve sklizních; 2) monokulturní hospodářství a 3) chybějící vnitřní trhy, tj. nedostatek velkých měst, v nichž se soustřeďuje zpracovatelský průmysl.

potřeby, kromě potravin, které si zemědělec vyrábí sám, jsou uspokojovány výhradně výrobky primitivního řemesla, kterému se u nás říká domácká výroba.“

Budování železnic zvyšuje cenu zemědělských výrobků, a tedy i koupěschopnost obyvatelstva. „Po zavedení železnic je země zaplavována levnými výrobky manufaktur a továren“, které ruínují místní domácké výrobce. To je první příčina „úpadku mnoha hospodářství“.

Druhou příčinou tohoto jevu jsou neúrody. „Půda se až dosud obdělávala primitivně, tj. v každém případě neracionálně, a proto je neúroda častým jevem, ale po zavedení železnic se v důsledku neúrody výrobky nezdražují, jako tomu bylo dříve, nebo se zdražují mnohem méně. Proto již obvykle po první neúrodě četná hospodářství upadají. Dochází k tomu tím rychleji, čím menší byly přebytky normálních sklizní a čím více se obyvatelstvo muselo spoléhat na výdělek z domácké výroby.“

Aby bylo možné obejít se bez domácké výroby a zajistit se před neúrodami přechodem k intenzivnímu (racionálnímu) zemědělství, jsou třeba především velké přebytky peněžních prostředků (z prodeje zemědělských výrobků za vyšší ceny) a za druhé určitá vzdělanost obyvatelstva, bez níž nelze racionálnost a intenzivnost zvýšit. Většina obyvatelstva tyto podmínky ovšem nemá: má je pouze menšina.*

„Přebytečné obyvatelstvo, které tak vzniká“ (tj. následkem „zániku“ četných hospodářství, zruinovaných úpadkem domácké výroby a vyššími požadavky na obdělávání půdy) „bude zčásti pohlceno hospodářstvími, která z této situace vyvážnou šťastněji a budou mít možnost zvýšit intenzitu výroby“ (tj. pochopitelně budou „pohlčeni“ jako

* „Pro takovou zemi (s dostatečným počtem obyvatelstva na daném stupni hospodářské úrovně) musíme připustit, že příliš malé přebytky na jedné straně a nízká vzdělanost obyvatelstva na straně druhé vedou k tomu, že za změněných podmínek četná hospodářství zanikají“ (442).

námezdní dělníci, jako zemědělské dělníci a nádeníci. Tohle pan Skvorcov neřká, možná si myslí, že je to příliš jasné). Bude třeba mnoha pracovních sil, neboť přiblížení trhu vyplývající ze zlepšené dopravy umožní vyrábět produkty, jež se obtížně přepravují a „jejichž výroba většinou vyžaduje značné vynaložení lidské pracovní síly“. „Obvykle však,“ pokračuje pan Skvorcov, „hospodářství upadají mnohem rychleji, než se zvelebují ta, která se udržela; část zruinovaných hospodářů se musí vystěhovat, když ne do ciziny, tak alespoň do měst. A právě tato část tvořila hlavní kontingent přírůstku obyvatelstva v evropských městech od dob, kdy se začaly stavět železnice.“

Dále. „Přebytek obyvatelstva znamená levné pracovní síly. „Je-li půda úrodná (a podnebí příznivé...), jsou zaručeny všechny podmínky pro pěstování plodin a pro výrobu zemědělských produktů, které vyžadují značné vynaložení pracovní síly na jednotku plochy“ (443), a to tím spíše, že malé výměry hospodářství („i když se snad proti dřívějšímu zvýší“) ztěžují zavádění strojů. „Současně nezůstane beze změny ani základní kapitál, a především se musí změnit mrtvý inventář.“ Kromě strojů „povede nutnost lépe obdělávat půdu k tomu, že dřívější primitivní nářadí bude nahrazeno dokonalejším, místo dřeva se bude používat železo a ocel. Tato změna nutně vyvolá vznik továren na výrobu tohoto nářadí, neboť po domácku je uspokojivě vyrábět vůbec nelze.“ Rozvoj daného průmyslového odvětví příznivě ovlivňují tyto podmínky: 1. nutnost opatřit si rychle stroj nebo jeho součásti; 2. „pracovních sil je tu dostatek a jsou levné“; 3. palivo, stavební materiál a půda jsou laciné; 4. „malý rozsah hospodářských jednotek vede k tomu, že se zvyšuje spotřeba nářadí, neboť, jak známo, malá hospodářství potřebují relativně více inventáře“. Rozvíjejí se i jiná výrobní odvětví. „Po všech stránkách se rozvíjí městský život.“ Nutně se rozvíjí *báňský a hutní průmysl*, „neboť jednak je tu spousta volných pracovních sil, jednak zavedením železnic a díky rozvoji zpra-

covatelského strojového a jiného průmyslu roste poptávka po výrobcích báňského a hutního průmyslu.

Kraj, který byl před zavedením železnic hustě osídleným krajem extenzivního zemědělství, se tak pomaleji či rychleji mění v kraj velmi intenzivního zemědělství s více či méně rozvinutou tovární výrobou. " Vyšší intenzita se projevuje ve změně soustavy polního hospodářství. Trojhonná soustava už nevyhovuje pro výkyvy ve sklizních. Je třeba přejít ke „střídavému osevnímu postupu“, který odstraňuje výkyvy ve sklizních. *Důsledný střídavý osevní postup**, vyžadující velmi vysokou intenzivnost, nemůže být ovšem zaveden naráz. Proto se zpočátku zavádí *obilní střídavý osevní postup* (pravidelné střídání obilnin), zvelebují se chov dobytka a *sejí se pícniny*.

„Tak se nakonec z našeho hustě osídleného kraje s extenzivním hospodářstvím stane dříve či později v závislosti na rozvoji dopravy kraj vysoce intenzivního hospodářství, přičemž jeho intenzivnost bude stoupat, jak už bylo řečeno, především s růstem variabilního kapitálu.“

Toto podrobné vylíčení rozvoje intenzivního hospodářství názorně ukazuje, že i v tomto případě vede technický pokrok za zbožní výroby k buržoaznímu hospodářství, neboť dělí bezprostřední výrobce na *farmáře*, požívající všech výhod intenzivního zemědělství, zdokonaleného nářadí atd., a na *dělníky*, vytvářející svou „svobodu“ a svou „láci“ ty „nejpříznivější podmínky“ k „progresivnímu vývoji celého národního hospodářství“.

Hlavní chyba pana N. -ona není v tom, že ignoruje intenzivní zemědělství a omezuje se jen na extenzivní, ale v tom, že místo rozboru třídních protikladů v ruské zemědělské výrobě častuje čtenáře zbytečnými nářky nad tím, že „naše“ cesta není správná. Pan Struve tuto chybu opakuje, neboť zastírá třídní protiklady „objektivními“

* Jeho znaky: 1. oře se všechna půda; 2. úhor se pokud možno vylučuje; 3. plodiny se pravidelně střídají; 4. půda se obdělává co nejpečlivěji; 5. dobytek se chová ve stájích.

úvahami a opravuje jen podružné chyby pana N. -ona. Je to tím podivnější, že sám naprosto oprávněně vytýká tomuto „nespornému marxistovi“, že nechápe teorii třídního boje. Je to tím trapnější, že pan Struve takovou chybou oslabuje průkaznost své naprosto správné myšlenky, že totiž „obava“ z technického pokroku v zemědělství je nesmyslná.

Abychom s otázkou kapitalismu v zemědělství skončili, shrneme, co už bylo řečeno. Jak staví otázku pan Struve? Vychází z apriorního, nepodloženého výkladu přelidnění nepoměrem mezi růstem populace a životními prostředky, uvádí dále, že naši rolníci „nevyrábějí dostatek“ potravin, a řeší otázku tím, že technický pokrok je pro „rolnictvo“ výhodný a že „je nutné zvýšit produktivitu zemědělství“ (211). Jak by musel pan Struve stavět otázku, kdyby byl „vázáán doktrínou“ marxismu? Musel by začít rozborem daných výrobních vztahů v ruském zemědělství, a až by ukázal, že zdeptanost výrobce nelze vysvětlovat ani nahodilostí, ani politikou, nýbrž nadvládou *kapitálu*, který se nutně tvoří na základě zbožního hospodářství, měl by dále pátrat po tom, jak tento kapitál ruinuje malovýrobu a jakých forem přitom nabývají třídní protiklady. Potom by měl ukázat, jak další vývoj vede k tomu, že kapitál přerůstá z obchodního v průmyslový (a nabývá určitých forem za extenzivního hospodářství a opět jiných forem za intenzivního hospodářství), přičemž rozvíjí a zostřuje třídní antagonismus, jenž se ve své základní podobě zrodil už ve své staré formě, protože s konečnou platností staví „svobodnou“ práci proti „racionální“ výrobě. Potom by už prostě stačilo jen srovnat tyto dvě po sobě následující formy buržoazní výroby a buržoazního vykořisťování, aby se „pokrokovost“ změny a její „výhodnost“ pro výrobce zcela ozřejmily: v prvním případě je podřízení práce kapitálu zastřešeno tisícerými pozůstatky středověkých vztahů, které výrobci brání vidět podstatu věci a u jeho ideologa plodí hloupé a reakční myšlenky, že lze očekávat

pomoc od „společnosti“ *apod.*; v druhém případě je toto podřízení zcela oproštěno od středověkých pout a výrobce získává možnost a chápe nutnost vyvíjet samostatnou a uvědomělou činnost proti svému „antipodu“. Úvahy o „obtížném a trýznivém přechodu“ ke kapitalismu by pak vystřídala teorie, která by o třídních protikladech nejen mluvila, ale také by je skutečně odhalovala v každé formě „neracionální“ i „racionální“ výroby, „extenzivního“ i „intenzivního“ hospodářství.

Výsledky, k nimž nás přivedl rozbor první části VI. kapitoly knihy pana Struveho, té části, která se zabývá „charakterem přelidnění v agrárním Rusku“, lze formulovat takto: 1. Malthuziánství pana Struveho není podloženo žádnými faktografickými údaji a spočívá na metodologicky nesprávných dogmatických předpokladech. 2. Přelidnění v agrárním Rusku lze vysvětlit nadvládou kapitálu, a nikoli nepoměrem mezi růstem počtu obyvatelstva a jeho životními prostředky. 3. Tvrzení pana Struveho, že přelidnění odpovídá naturálnímu hospodářství, je správné jen v tom smyslu, že zemědělský kapitál je vlivem přežívání nevolnických vztahů udržován v nerozvinutých, a proto pro výrobce zvláště tíživých formách. 4. Pan N. -on nedokázal, že přelidnění má v Rusku kapitalistický charakter, protože nezkoumal nadvládu kapitálu v zemědělství. 5. Hlavní chyba pana N. -ona, kterou opakuje i pan Struve, vězí v tom, že neprovedl rozbor tříd, které se vytvářejí při vývoji buržoazního zemědělství. 6. Takové ignorování třídních protikladů přivedlo pana Struveho přirozeně k tomu, že naprosto správnou tezi o pokrokovosti a potřebnosti technických zlepšení vyjádřil velmi nezdařile a neurčitě.

II

Přejdeme nyní k druhé části VI. kapitoly, zabývající se otázkou rozkladu rolnictva. Tato část přímo a bezprostředně souvisí s předchozí částí a doplňuje otázku kapitalismu v zemědělství.

Pan Struve poukazuje na zvýšení cen zemědělských výrobků v prvních dvaceti letech po reformě a na rozšíření zbožní výroby v zemědělství a zcela správně říká, že z toho „měli prospěch převážně statkáři a zámožní rolníci“ (214). „Diferenciace mezi rolnickým obyvatelstvem se musela prohloubit a v tomto období dosáhla prvních úspěchů.“ Autor cituje zjištění místních statistiků, podle nichž vybudování železnic zvýšilo pouze životní úroveň zámožné části rolnictva, a že pacht vyvolává mezi rolníky „jedině boj“, který vždycky končí vítězstvím hospodářsky silných jedinců (216—217). Cituje studii V. Postnikova, podle níž je hospodářství zámožných rolníků podřízeno trhu už natolik, že na prodej jdou výrobky ze 40 % osevni plochy; dodává, že rolníci na opačném pólu „ztrácejí svou hospodářskou samostatnost, prodávají svou pracovní sílu, ocitají se tím takřka v postavení zemědělského dělníka“, a správně vyvozuje: „Skutečnost, že hospodářsky silná rolnická hospodářství mohou mít výhodu z ožebračení slabých usedlostí, lze vysvětlit jedině tím, že se rozmáhá směnné hospodářství“ (223). „Rozvoj peněžního hospodářství a růst obyvatelstva,“ říká autor, „vede k tomu, že se rolnictvo rozpadává na dvě části: na část hospodářsky silnou, kterou tvoří představitelé nové síly, kapitálu ve všech jeho formách a stadiích, a na druhou část, kterou tvoří polosamostatní zemědělci a skuteční zemědělstí dělníci“ (239).

I když jsou autorovy zmínky o této „diferenciaci“ velmi stručné, přesto nám umožňují konstatovat tyto důležité rysy zkoumaného procesu: 1. Nejde jen o vytváření majetkové nerovnosti: vzniká „nová síla“ — *kapitál*. 2. Vznik

této nové síly provází vznik nových typů rolnických hospodářství: jednak zámožného, hospodářsky silného, které se zabývá vyspělou zbožní výrobou, pachtuje od chudiny půdu a vykořisťuje cizí práci*; jednak „proletářského“ rolnictva, které prodává svou pracovní sílu kapitálu.

3. Všechny tyto jevy vyrostly přímo a bezprostředně ze zbožního hospodářství. Pan Struve sám ukázal, že když neexistovala zbožní výroba, nebyly tyto jevy možné, ale jakmile se prosadila, staly se nutnými.

4. Tyto jevy („nová síla“, nové typy rolnictva) patří do oblasti *výroby* a neomezují se na oblast směny, oběhu zboží; kapitál se projevuje v zemědělské *výrobě*; právě tak i prodej pracovní síly.

Zdálo by se, že z těchto rysů daného procesu přímo vyplývá, že tu máme co dělat s ryze kapitalistickým jevem, že se mezi rolnictvem vytvářejí *třídy* vlastní kapitalistické společnosti—buržoazie a proletariát. A nejen to: tyto skutečnosti svědčí nejen o nadvládě kapitálu v zemědělství, ale i o tom, že kapitál už učinil, lze-li se tak vyjádřit, druhý krok. Z obchodního kapitálu se mění v kapitál průmyslový, z kapitálu, který vládne trhu, v kapitál, který vládne výrobě; třídní protiklad mezi bohatým překupníkem a chudým rolníkem se mění v protiklad mezi racionálním buržoazním podnikatelem a svobodným prodávčem svobodných rukou.

Pan Struve se však ani zde nemohl obejít bez svého malthuziánství; v uvedeném procesu se podle jeho mínění odráží jen *jedna stránka* věci („jen progresivní stránka“), vedle níž existuje i druhá: „technická neracionálnost celého rolnického hospodářství“; „v ní se projevuje takříkajíc regresivní stránka celého procesu“, která „nivelizuje“

* Pan Struve se o tomto rysu nezmiňuje. Projevuje se jak v používání námezdní práce, která hraje nemalou úlohu v hospodářství zámožných rolníků, tak v operacích lichvářského a obchodního kapitálu v jejich rukou, který výrobci rovněž odnímá nadhodnotu. Bez tohoto rysu ani nelze mluvit o „kapitálu“.

rolnictvo, zahlazuje nerovnost, neboť působí „v souvislosti s růstem počtu obyvatelstva“ (223—224).

Z této dosti nejasné úvahy je vidět jedině to, že autor dává přednost krajně abstraktním tezím před konkrétními důkazy, že do všeho plete „zákon“ o poměru mezi růstem populace a životních prostředků. Říkám, že plete, protože i když se přísně omezíme na fakta, která uvádí sám autor, nenajdeme v nich zmínky o žádných konkrétních rysech procesu, na něž by nebylo možné aplikovat marxistickou „doktrínu“ a jež by vyžadovaly uznat malthuziánství. Načrtněme si ještě jednou tento proces: na počátku máme naturální výrobce, rolníky, poměrně stejnorodé*. Pronikání zbožní výroby činí majetnost každé usedlosti závislou na trhu, čímž vytváří vlivem výkyvů trhu nerovnost a stupňuje ji, neboť soustřeďuje v rukou jedněch volné peníze a jiné ožebračuje. Tyto peníze slouží přirozeně k vykořisťování nemajetných a mění se v kapitál. Dokud se ožebračování rolníci drží ještě svého hospodářství, může je kapitál vykořisťovat tak, že je nechává hospodařit jako dříve, po staru, technicky neracionálně, a může zakládat vykořisťování na koupi produktu jejich práce. Avšak ožebračování dosáhne nakonec takového stupně, že rolník musí zanechat hospodaření: nemůže už prodávat produkt své práce a zbývá mu jedině prodávat svou práci. Hospodářství se pak zmocňuje kapitál, vlivem konkurence je však už musí organizovat racionálně; umožňují mu to předem „našetřené“ volné peněžní prostředky a nevykořisťuje už hospodáře, nýbrž zemědělského dělníka či nádeníka. Vzniká otázka, jaké dvě stránky vlastně autor v tomto procesu rozlišuje? Jak vůbec může dospět k tomuto neuvěřitelnému malthuziánskému závěru: „Tech-

* *Pracující na statkáře.* Tuto stránku ponecháváme v pozadí, aby tím jasněji vynikl přechod od naturálního hospodářství k hospodářství zbožnímu. Že pozůstatky „starošlechtického“ řádu zhoršují postavení výrobce a dodávají jeho ožebračování zvlášť tíživé formy, o tom se už mluvilo.

nická neracionálnosť hospodárenia, a nikoli kapitalizmus (všimnite si toho „a nikoli“), je nepriateľom, ktorý bere nášmu roľníctvu chlieb vezdejší“ (224). Ako by tento chlieb vezdejší dostával výrobce niekedy celý, ako by se nedělil na nutný produkt a nadprodukt, ktorý dostáva statkář, kulak, „silný“ roľník, kapitalista!

Nutno však dodat, že otázku „nivelizácie“ autor ďalej do určitej miery vysvetľuje. Podľa neho je „výsledkom zmínenej nivelizácie“ „na mnoha miestach zistený pokles alebo dokonca vymiznutie strednej roľníckej obyvateľstva“ (225). Poté uvádza citát z zemstevnej publikácie, v níz se konstatuje „ještě větší prohloubení rozdílu mezi vesnickými boháči a mezi proletariátem nevlastnícím půdu ani koně“, a uzavírá: „Nivelizace znamená v tomto případě pochopitelně zároveň i diferenciaci, avšak z takové diferenciace se rozvíjí jedině závislost na věřiteli, která může hospodářský pokrok jen brzdit“. (226). Ukazuje se tedy už teď, že diferenciaci spôsobenou zbožným hospodárstvom nelze stavať len proti „nivelizácii“, ale tak tiež proti diferenciaci, jenomže diferenciaci *jiného druhu*, totiž proti závislosti na věřiteli. A pretože tato závislosť „brzdí“ „hospodársky pokrok“, nazýva autor tuto „stránku“ stránkou „regresívnej“.

Úvaha je založená na veľmi podivných metódach, v nichž není ani špetka marxizmu. Srovnáva se tu „závislosť na věřiteli“ a „diferenciácie“ jako nějaké dva samostatné, zvláštní „systémy; jeden se tu vychvaluje, pretože napomáha „pokroku“, druhý se odsuzuje, pretože pokrok brzdí. Kam se panu Struvemu ztratil onen požadavek analýzy triednych protikladů, kvůli němuž tak oprávněně útočil na pana N. -ona, ono učení o „živelném procese“, o kterém tak pěkně mluvil? Vždyť závislosť na věřiteli, kterou právě zdeptal pro její regresívnosť, není nic jiného než počáteční projev kapitalizmu v zemědělství, téhož kapitalizmu, který později vede k progresívnímu rozmachu techniky. Vždyť co je to závislosť na věřiteli? Je to závislosť hospodáře vlastního výrobního prostředky, který musí pra-

covat pro trh, na vlastníku peněz, závislost, která, ať už se projevuje v jakékoli podobě (buď jako lichvářský kapitál, anebo kapitál překupníka, který si zmonopolizoval odbyť), vede vždycky k tomu, že převážná část produktu práce nepřipadá výrobcí, nýbrž vlastníku peněz. Její podstata je tedy ryze kapitalistická* a veškerá její zvláštnost spočívá v tom, že tato prvotní, zárodečná forma kapitalistických vztahů je celá opředaná dřívějšími nevolnickými vztahy: neexistuje svobodná smlouva, ale vynucené ujednání (diktované někdy „vrchností“, někdy snahou udržet si hospodářství, jindy starými dluhy atd.); výrobce je připoután k určitému místu a k určitému vykořisťovateli: na rozdíl od neosobní povahy zbožního ujednání, které je vlastní ryze kapitalistickým vztahům, má zde ujednání vždycky osobní ráz „pomoci“, „dobročinnosti“, a tento ráz ujednání nevyhnutelně staví výrobce do osobní, polonevolnické závislosti. Autorovy výrazy jako „nivelizace“, „brzda pokroku“ a „regresivnost“ neznamenají nic jiného, než že se kapitál zmocňuje zpočátku výroby organizované po staru a podřizuje si technicky zaostalého výrobce. Autorova poznámka, že existence kapitalismu nedává ještě právo považovat kapitalismus za „viníka všech neštěstí“, je správná v tom smyslu, že náš rolník, který pracuje na jiné, trpí nejen kapitalismem, ale i nedostatečným vývojem kapitalismu. Jinak řečeno: obrovská většina rolnictva už téměř samostatně nevyrábí sama pro sebe; vedle práce na „racionální“ buržoazní podnikatele tu nacházíme

* Jsou tu přítomné všechny znaky: zbožní výroba jako základ, monopolizace produktu společenské práce ve formě peněz jako výsledek a přeměna těchto peněz v kapitál. Nezapomínám, že se tyto prvotní formy kapitálu ojediněle vyskytovaly i před vznikem kapitalismu. Jde však o to, že se v dnešním ruském rolnickém hospodářství už nevyskytují ojediněle, ale zpravidla jako převládající systém vztahů. Jsou už spjaty, (tržními operacemi, bankami) s kapitalistickou tovární strojovou velkovýrobou, čímž projevily svou tendenci; ukázaly, že reprezentanti tohoto „zotročování věřitelem“ jsou jen řadoví vojáci jednotné a nedílné armády buržoazie.

pouze práci na vlastníky peněžního kapitálu, tj. rovněž kapitalistické vykořisťování, jenže dosud nerozvinuté, primitivní, které v důsledku toho jednak desateronásobně zhoršuje postavení pracujícího člověka, neboť jej opřádá sítí zvláštních, dodatečných forem útisku, a za druhé mu znemožňuje (i jeho narodnickému ideologovi) pochopit třídní charakter „trampot“, které jej postihují, a zvolit si takový postup, jenž by tomuto charakteru „trampot“ odpovídal. „Progresivní stránka“ „diferenciace“ (řečeno slovy pana Struveho) je tedy v tom, že odhaluje protiklad, který se za závislosti na věřiteli skrývá, a zbavuje ho jeho „starošlechtických“ rysů. „Regresivnost“ narodníků hájících rovnost mezi rolníky (vůči... kulakovi), je v tom, že si přejí udržet kapitál v jeho středověkých formách, jež spojují vykořisťování s rozptýlenou a technicky zaostalou výrobou a s osobním nátlakem na výrobce. V obou případech (jak v případě „závislosti na věřiteli“, tak v případě „diferenciace“) je příčinou útlaku *kapitalismus*; a opačná autorova tvrzení, že jeho příčinou „není kapitalismus“, ale „technická neracionálnost“, že „kapitalismus nezavinil chudobu rolníků“ apod., dokazují jedině to, že se pan Struve dal unést přílišným zápalem, když obhajoval správnou myšlenku o přednosti vyspělého kapitalismu před nevyspělým a že pod vlivem abstraktnosti svých tezí je proti sobě nepostavil jako dvě po sobě následující stadia vývoje určitého jevu, ale jako zvláštní případy.*

* Z jakého důvodu, zeptá se možná čtenář, se to přičítá na vrub jen *přílišnému zápalu* pana Struveho? Z toho důvodu, že autor zcela jednoznačně uznává kapitalismus za základnu, na níž se odehrávají všechny vylíčené jevy. Autor zcela jasně poukázal jednak na rychlý růst zbožního hospodářství, na rozklad rolnictva, na „rozšíření zdokonaleného náradí“ (245) apod., jednak na to, že „rolníci jsou zbavováni půdy, že vzniká vesnický proletariát“ (238). Sám to pak charakterizoval jako vznik nové síly, *kapitálu*, a zdůraznil rozhodující význam okolnosti, že se mezi výrobcem a spotřebitelem objevil kapitalista.

III

Autorův zápal se projevuje i v další úvaze o tom, že příčinu ožebračování rolnictva nelze spatřovat jen v kapitalistické průmyslové velkovýrobě. Tady začíná polemizovat s panem N. -onem.

Levná tovární výroba, říká pan N. -on o konfekčních oděvech, způsobila pokles jejich domácí výroby (s. 227 u pana Struveho).

„Je to tu vylíčeno právě naopak,“ volá pan Struve, „a není těžké to dokázat. Pokles rolnické výroby přize vedl k zvýšení výroby a spotřeby výrobků kapitalistického bavlnářského průmyslu, a ne naopak“ (227).

Autor formuluje otázku dost neobratně, protože zatěžuje podstatu věci zbytečnými podrobnostmi. Vyjdeme-li z faktu, že se tovární průmysl rozvíjí (a pan N. -on z toho právě vychází), pak nelze popřít, že také láce továrních výrobků urychluje růst zbožího hospodářství a vytlačování domácích výrobců. Svými námitkami proti tvrzení pana N. -ona pan Struve pouze oslabuje svou argumentaci proti tomuto autorovi, jehož hlavní chybou je, že se pokouší vylíčit „továrnu“ jako něco, co je mimo „rolnictvo“, co je nahodilé a co na rolnictvo dolehlo zvenčí, zatímco ve skutečnosti je „továrna“ (jak v souladu s teorií, kterou se chce pan N. -on důsledně řídit, tak v souladu s fakty ruských dějin) jediné dovršením vývoje zboží organizace celého společenského, a tedy i rolnického hospodářství. Velkoburžoazní výroba v „továrně“ je přímým a bezprostředním pokračováním maloburžoazní výroby na vesnici, v proslulé „občině“ nebo v domácích dílnách. „Aby se ‚tovární způsob‘ zlevnil,“ říká naprosto správně pan Struve, „musí rolník v peněžním hospodářství zaujmout hledisko ekonomické racionálnosti.“ „Kdyby se rolnictvo pevně drželo... naturálního hospodářství, pak by je nedokázal zlákat žádný kartoun...“

Jinak řečeno: „tovární způsob“ není nic jiného než

rozvinutá zbožní výroba, jež se rozvinula právě z oné *nerozvinuté* zbožní výroby v rolnickém a domáckém hospodářství. Autor chce panu N. -onovi dokázat, že „továrna“ a „rolnictvo“ jsou vzájemně spjaty, že hospodářské „principy“ jejich organizace nejsou antagonistické,* ale totožné. Aby to dokázal, měl se zaměřit na ekonomickou organizaci rolnického hospodářství a oponovat panu N. -onovi tezí, že náš malovýrobce (rolník hospodařící na půdě i domácký výrobce) je maloburžo. Kdyby byl otázku postavil takto, dostal by se z okruhu úvah o tom, co „má“ být, co „může“ být atd., do oblasti osvětlující *to, co je*, a vysvětlující, *proč je to právě tak, a ne jinak*. Aby narodnici tuto tezi vyvrátili, museli by buď popřít všeobecně známá a nesporná fakta o růstu zbožního hospodářství a o rozkladu rolnictva (*a tato fakta dokazují maloburžoaznost rolnictva*), anebo popřít elementární pravdy politické ekonomie. Akceptovat tuto tezi znamená uznat, že je nesmyslné stavět „kapitalismus“ proti „lidovému řádu“, uznat sny spjaté s „hledáním jiných cest pro vlast“ za reakční a obracet se se svými tužbami po „zespolečenštění“ na buržoazní „společnost“ nebo na „stát“, který je dosud ještě zpola „starošlechtický“.

Avšak místo aby pan Struve začal od začátku**, začíná od konce a říká: „Odmítáme jednu ze stěžejních tezí narodnické teorie o ekonomickém vývoji Ruska, tezi, že rozvoj zpracovatelského velkopřemyslu ožebračuje rolníka hospodařícího na půdě“ (246). Tohle už znamená, jak říkají Němci, vylévat z vaničky s vodou i dítě! „Rozvoj zpracovatelského velkopřemyslu“ charakterizuje a vystihuje vývoj kapitalismu. A že rolníka ožebračuje právě kapitalismus, to vůbec není stěžejní teze narodnictví, nýbrž

* Narodnici to říkali otevřeně a přímo, kdežto „nesporný marxista“ pan N. -on předkládá stejný nesmysl v mlhavých frázích o „lidovém řádu“ a „lidové výrobě“, přizdobených citáty z Marxe.

** Tj. aby začal maloburžoazností „rolníka hospodařícího na půdě“, když chce dokázat „nevyhnutelnost a zákonitost“ kapitalistické velkovýroby.

marxismu. Narodníci nespatořovali a nespatořují příčiny odlučování výrobce od výrobních prostředků ve specifické organizaci ruského společenského hospodářství, která se nazývá kapitalismus, ale v neúspěšné politice vlády („naše“ cesta nebyla správná atd.), v zkostnatělosti společnosti, nedostatečně semknuté proti vyřiduchům a prohnáním filutům apod. Právě proto se jejich „opatření“ omezovala na činnost „společnosti“ a „státu“. Naopak, když ukážeme, že příčinou vyvlastňování je kapitalistická organizace společenského hospodářství, nutně dospějeme k učení o *třídním boji* (srov. u Struveho s. 101, 288 a mnohé jiné). Autor se vyjádřil nepřesně, protože mluví o „zemědělci“ povšechně, a ne o protikladných třídách v buržoazním zemědělství. Narodníci říkají, že kapitalismus hubí zemědělství a že proto není schopen obsáhnout veškerou výrobu země a zavádí ji na nesprávnou cestu; marxisté říkají, že kapitalismus ve zpracovatelském průmyslu i v zemědělství deptá *výrobce*, ale tím, že pozvedá výrobu na vyšší stupeň, vytváří podmínky a síly pro „zespolečenštění“.*

Závěr pana Struveho k této otázce zní: „Jednou z hlavních chyb pana N. -ona je, že na soudobé, dosud spíše naturální než peněžní rolnické hospodářství důsledně přenesl představy a kategorie již existujícího kapitalistického řádu“ (237).

Viděli jsme, že pana N. -ona, mudrujícího o „zužování“ vnitřního trhu, přivedlo k jeho trapné chybě jedině naprosté ignorování konkrétních fakt ruského kapitalismu v zemědělství. Tato chyba však nevznikla tím, že přenesl na rolnictvo všechny kategorie kapitalismu, ale tím, že žádné *kategorie kapitalismu* neaplikoval na údaje o zemědělství.

* „Veliká zásluha kapitalistického výrobního způsobu je jednak v racionalizaci zemědělství, v němž jedině tento způsob výroby vytváří možnost společenského řízení, a za druhé v tom, že přivádí pozemkové vlastnictví ad absurdum. Jako všechny své historicky významné pokroky vykoupil kapitalismus i tento pokrok za cenu úplného zbídačení bezprostředního výrobce“ (Das Kapital, III. B, 2. Th., S. 157).¹⁸⁸

Nejdůležitější „kategorií“ kapitalismu jsou samozřejmě třída buržoazie a třída proletariátu. Pan N. -on je nejen „nepřenesl“ na „rolnictvo“ (tj. neprozkoumal, na které skupiny nebo vrstvy rolnictva lze tyto kategorie aplikovat a nakolik jsou rozvinuté), ale uvažoval naopak čistě narodnický, neboť ignoroval antagonistické prvky v „občině“ a uvažoval o „rolnictvu“ vůbec. A to právě mělo za následek, že jeho teze o kapitalistickém charakteru přelidnění a o kapitalismu jako příčině vyvlastňování zemědělce zůstala bez důkazů a posloužila jedině reakční utopii.

IV

V VIII. podkapitole šesté kapitoly vykládá pan Struve své myšlenky o soukromovlastnickém hospodářství. Zcela správně poukazuje na to, že formy, jichž toto hospodářství nabývá, jsou těsně a bezprostředně spjaty s ožebračováním rolnictva. Ožebračený rolník už „neláká“ statkáře „báječným pachtovným“ a statkář začíná zaměstnávat zemědělské dělníky. Na důkaz toho se uvádějí výňatky z Raspopinova článku, který zpracoval údaje zemstevní statistiky o statkářském hospodářství, a z publikace zemstev o běžné statistice, konstatující, že rozšíření obdělávaných ploch je „vynucené“. Pánům narodníkům, kteří úvahami o „budoucnosti“ kapitalismu v zemědělství a o jeho „možnosti“ tak rádi zastírají fakt, že kapitalismus vládne už dnes, odpovídá autor přesnými odkazy na *skutečnost*.

Musíme se zde zmínit jen o autorově hodnocení tohoto jevu, podle něhož tu jde o — „pokrokové proudy v soukromovlastnickém hospodářství“ (244) a podle něhož tyto proudy vyvolává „neúprosná logika ekonomického vývoje“ (240). Obáváme se, že tyto zcela správné teze nebudou pro svou abstraktnost srozumitelné čtenáři, který není obeznámen s marxismem; není-li čtenáři jasně řečeno, že se střídaly určité hospodářské systémy a určité formy třídního

antagonismu, nepochopí, proč je tento proud „pokrokový“ (pochopitelně z toho hlediska, z něhož jedině může marxista otázku formulovat, z hlediska určité třídy), v čem vlastně tkví „neúprosnost“ probíhajícího vývoje. Pokusíme se proto toto střídání načrtnout (alespoň v hrubých rysech) pro srovnání s narodnickým vykreslením situace.

Narodník líčí vývoj hospodářství se zemědělskými dělníky jako přechod od „samostatného“ rolnického hospodářství k závislému, a považuje ho přirozeně za krok zpět, za úpadek atd. Takové líčení daného procesu je vyloženě *věcně nesprávné*, naprosto neodpovídá skutečnosti, a proto jsou nesmyslné i vyvozované závěry. Narodník se tímto svým optimistickým líčením situace (pokud jde o minulost i o přítomnost) prostě *odvrací od fakt*, která zjistila právě narodnická literatura, a přiklání se k utopím a dohadům.

Vyděme z předreformního nevolnického hospodářství.

Hlavní obsah výrobních vztahů byl tehdy tento: statkář dával rolníkovi k dispozici půdu, dřevo na stavbu usedlosti a vůbec všechny výrobní prostředky (někdy přímo i životní prostředky) pro každou jednotlivou usedlost, dovolil rolníkovi, aby si sám opatroval obživu, ale nutil ho, aby *celou nadbytečnou dobu* pracoval pro něho, aby pracoval na panském. Zdůrazňuji: „celou nadbytečnou dobu“, aby bylo jasno, že o „samostatnosti“ rolníka za této soustavy nemůže být ani řeči.* „Příděl“, kterým statkář „zaopatřoval“ rolníka, nebyl nic jiného než *naturální mzda*, sloužil cele a výhradně tomu, aby statkář mohl rolníka vykořisťovat, aby si mohl „zaopatřit“ pracovní sílu, ale nikdy ne k tomu, aby skutečně zaopatřil rolníka samého.**

Do této situace náhle zasáhne zbožní hospodářství. Statkář začíná vyrábět obilí na prodej, a ne pro svoji spotřebu. Prohlubuje se vykořisťování práce rolníků, přídělová sou-

* Omezují se *vylučně* na ekonomickou stránku věci.

** Proto je pustá faleš odvolávat se na nevolnické „příděly půdy“ jako na důkaz toho, že výrobní prostředky „odedávna“ patřily výrobci.

stava naráží pojednou na obtíže, protože pro statkáře je teď už nevýhodné poskytovat dalším generacím rolníků nové příděly, a objevuje se možnost platit penězi. Výhodnější je oddělit jednou provždy půdu rolníků od statkářské (zejména dá-li se při tom odříznout část pozemků a získat „spravedlivý“ výkup) a využívat práce *týchž* rolníků, kteří se octli v horších materiálních podmínkách a musí konkurovat jak bývalým statkářským a „podarovaným“¹³⁷, tak i lépe zaopatřeným bývalým státním a úředním rolníkům atd.

Nevolnictví se hrouť.

Hospodářský systém orientovaný už na trh (to je zvlášť důležité) se mění, ale nemění se naráz. K starým rysům a „zásadám“ přistupují nové. Tyto nové rysy spočívají v tom, že základem Plusmacherei už není vybavení rolníka výrobními prostředky, ale naopak „osvobození“ rolníka od výrobních prostředků a jeho potřeba peněz; jeho základem už není naturální hospodářství ani naturální směna „úsluh“ (statkář dává rolníkovi půdu, kdežto rolník statkáři produkty nadpráce, obilí, plátno apod.), ale zbožní a peněžní „svobodná“ smlouva. Právě tato forma hospodářství, jež slučuje staré i nové rysy, se prosadila v Rusku po reformě. K starým způsobům propůjčování půdy za práci (např. hospodaření za odřezané pozemky) přibýlo „najímání na práce v zimě“ — půjčování peněz za práci v době, kdy rolník peníze zvlášť potřebuje a prodává svou práci třikrát levněji, půjčování obilí za odpracovávání apod. Ze sociálně ekonomických vztahů na bývalém „dědičném statku“ se stala, jak vidíte, docela obyčejná *lichvářská* úmluva: jsou to operace úplně analogické operacím, jež provádí překupník vůči domácím výrobcům.

Je nesporné, že právě takové hospodářství se stalo po reformě typickým, a naše narodnická literatura skvěle *vylíčila* tuto zvlášť nepřitažlivou formu Plusmacherei, spojenou s nevolnickými tradicemi a vztahy, s naprostou bezmocností rolníka, který je spoután svým „přídělem“.

Narodníci však nechtěli a nechtějí vidět, v čem je vlastně ekonomický základ těchto vztahů.

Základem nadvlády zde už není jen vlastnictví půdy jako za starých časů, ale navíc i vlastnictví peněz, kterých má rolník nedostatek (peníze jsou přece produktem společenské práce organizované zbožním hospodářstvím), a „osvobození“ rolníka od životních prostředků. Je zřejmé, že je to vztah kapitalistický, buržoazní. „Nové“ rysy nejsou nic jiného než prvotní forma nadvlády *kapitálu* v zemědělství, forma, která se dosud nevymanila ze „starošlechtických“ pout, forma, která vytvořila třídní antagonismus vlastní kapitalistické společnosti, ale dosud jej nezafixovala.

S rozvojem zbožního hospodářství ztrácí však tato prvotní forma nadvlády kapitálu půdu pod nohama: ožebračení rolnictva, které teď už dospělo k úpadku, znamená, že rolník přišel o svůj inventář, jímž se udržovala nevolnická forma práce i závislost na věřiteli, a proto je statkář nucen používat vlastní inventář a rolník je nucen pracovat jako zemědělský dělník.

Nesporné je i to, že se v poreformním Rusku začal takovýto přechod uskutečňovat. Tento fakt ukazuje tendenci oné formy závislosti na věřiteli, kterou narodníci zkoumají čistě metafyzicky, bez spojitosti s minulostí a bez vyhlížení do budoucnosti; tento fakt ukazuje *další* vývoj kapitalismu, další vývoj třídního antagonismu, který je naší kapitalistické společnosti vlastní a který se dříve projevoval ve vztahu „kulaka“ k rolníkovi, kdežto teď se začíná projevovat ve vztahu racionálního podnikatele k zemědělskému dělníkovi a nádeníkovi.

A právě tato změna vzbuzuje zoufalství a hrůzu narodníka, který začíná naříkat nad „zbavováním půdy“, nad „ztrátou samostatnosti“, nad „zaváděním kapitalismu“, nad „hrozícími útrapami“ atd., atd.

Posuďte tyto názory nezaujatě a uvidíte v nich za prvé *lež*, třebaže dobře míněnou, protože hospodářství se zemědělskými dělníky nepředchází „samostatnost“ rolníka, ale

jiné formy odevzdávání nadproduktu tomu, kdo se nepodílel na jeho vytváření. Za druhé v nich uvidíte povrchnost a ubohost narodnického protestu, která jej mění, jak se výstižně vyjádřil pan Struve, ve vulgární socialismus. Proč se toto „zavádění“ vidí jen v druhé formě, a ne v obou? Proč se neprotestuje proti zásadní historické skutečnosti, která soustředila v ruce „soukromých vlastníků půdy“ výrobní prostředky, nýbrž jen proti jednomu ze způsobů využívání tohoto monopolu? Proč nelze vidět kořen zla ve výrobních vztazích, které vždy a všude podřizují práci vlastníku peněz, ale jen v nerovnoměrnosti rozdělování, která se tak výrazně projevuje v *druhé* formě těchto vztahů? Právě tato hlavní okolnost, protest proti kapitalismu, setrvávající na půdě kapitalistických vztahů, dělá z narodníků ideology maloburžoazie, která se nebojí buržoaznosti, ale jen jejího vyhocení, jež jediné vyvolává zásadní přeměny.

V

Přejdeme k poslednímu bodu teoretických úvah pana Struveho, k otázce „trhů pro ruský kapitalismus“ (245).

Rozbor narodnické teorie, podle níž u nás neexistují trhy, zahajuje autor otázkou: „Co chápe pan V. V. pod pojmem kapitalismus?“ Otázka je zcela namístě, protože pan V. V. (tak jako všichni narodníci) vždycky porovnával ruské poměry s jakousi „anglickou formou“ (247) kapitalismu, a ne s jeho hlavními rysy, které mají v každé zemi jinou podobu. Škoda jen, že pan Struve nepodává vyčerpávající definici kapitalismu a mluví jen všeobecně o „nadvládě směnného hospodářství“ [to je jeden znak; druhým znakem je, že si vlastník peněz přivlastňuje nadhodnotu, že je pánem nad prací], o „řádu, který vidíme v západní Evropě“ (247) „se všemi jeho následky“, s „koncentrací průmyslové výroby, s kapitalismem v úzkém slova smyslu“ (247).

Autor říká: „Pan V. V. se do rozboru pojmu ‚kapitalismus‘ nepustil, nýbrž jej převzal od Marxe, který měl na zřeteli především kapitalismus v úzkém smyslu jako už zcela hotový produkt vztahů, jež se vyvíjely z podřízování výroby směně“ (247). S tím nelze souhlasit. Předně, kdyby pan V. V. skutečně převzal svou představu o kapitalismu od Marxe, měl by o něm správnou představu a nemohl by směšovat „anglickou formu“ s kapitalismem. Za druhé není vůbec pravda, že Marx měl na zřeteli převážně „centralizaci nebo koncentraci průmyslové výroby“ [což chápe pan Struve jako kapitalismus v úzkém smyslu]. Naopak, Marx prozkoumal vývoj zbožního hospodářství od jeho prvních kroků, analyzoval kapitalismus v jeho primitivních formách prosté kooperace a manufaktury, tedy ve formách, které předcházely koncentraci výroby pomocí strojů o celá staletí, a ukázal spojitost průmyslového kapitalismu s kapitalismem v zemědělství. Pan Struve sám zužuje pojem kapitalismus, když říká: „...předmětem studia pana V. V. byly první kroky národního hospodářství na cestě od naturální organizace ke zbožní.“ Měl říci: *poslední* kroky. Pokud je známo, zkoumal pan V. V. jen poreformní hospodářství Ruska. *Počátek zbožní* výroby spadá do období před reformou, jak ukazuje sám pan Struve (189—190), a dokonce i *kapitalistická* organizace bavlnářského průmyslu vznikla před osvobozením rolníků. V tomto smyslu reforma *definitivně* usměrnila vývoj; nepostavila na první místo zbožní formu produktu práce, nýbrž zbožní formu pracovní síly; sankcionovala nadvládu nikoli zbožní, nýbrž už kapitalistické výroby. Nejasné rozlišování kapitalismu v širokém a úzkém smyslu* vede pana Struveho k tomu, že zřejmě pohlíží na ruský kapitalismus jako na něco budoucí-

* Není jasné, podle jakého znaku autor tyto pojmy odlišuje. Má-li se pod kapitalismem v úzkém smyslu chápat pouze strojí průmysl, pak je nepochopitelné, proč nelze zvlášť vyčlenit i manufakturu? Má-li se kapitalismem v širokém smyslu chápat jediné zbožní hospodářství, pak to není kapitalismus.

ho, a ne přítomného, což už má definitivní, konečnou podobu. Říká například:

„Než pan V. V. položil otázku, je-li pro Rusko nevyhnutelný kapitalismus v anglické formě, měl si položit a vyřešit jinou, obecnější, a proto důležitější otázku: zda je pro Rusko nevyhnutelný přechod od naturálního hospodářství k hospodářství peněžnímu, a jaký je vztah kapitalistické výroby sensu stricto* k zbožní výrobě vůbec?“ (247). Je sotva vhodné formulovat otázku takto. Bude-li objasněn systém výrobních vztahů v dnešním Rusku, vyřeší se otázka „nevyhnutelnosti“ toho či onoho vývoje eo ipso**. A nebude-li tento systém objasněn, pak je otázka neřešitelná. Místo úvah o budoucnosti (v nichž si libují páni narodnici) je třeba *objasňovat* přítomnost. V poreformním Rusku se stal nejvýznamnějším faktem vnější, lze-li to tak vyjádřit, projev kapitalismu, tj. projev jeho „špiček“ (tovární výroba, železnice, banky apod.), a tím pro teoretické myšlení okamžitě vyvstala otázka kapitalismu v Rusku. Narodnici se snažili dokázat, že tyto špičky jsou cosi náhodného, že nesouvisí s celým ekonomickým řádem, že nemají žádnou základnu a že jsou proto bezmocné; přitom operovali s příliš úzkým pojetím „kapitalismu“, neboť zapomínali, že zotročení práce kapitálem prochází velmi dlouhými a rozmanitými stadii, od obchodního kapitálu až po „anglickou formu“. Marxisté tedy musí dokázat, že tyto špičky nejsou nic jiného než poslední stupeň vývoje zbožního hospodářství, které v Rusku už dávno vzniklo a *všude*, ve všech výrobních odvětvích, podřizuje práci kapitálu.

Názor pana Struveho na ruský kapitalismus jako na něco budoucího, a nikoli přítomného, se zvláště výrazně projevil v této úvaze: „Dokud bude existovat dnešní občina, zakotvená a utvrzená zákonem, rozvinou se z ní takové vztahy, které nebudou mít nic společného s „životní úrovní lidu.““

* — v přísném smyslu. *Red.*

** — tím samým. *Red.*

[Cožpak se teprve „rozvinou“, cožpak se už nerozvinuly velmi dávno, vždyť už od svého vzniku před více než čtvrtstoletím celá narodnická literatura o těchto jevech psala a protestovala proti nim?] „Na Západě máme několik příkladů existence parcelového hospodářství vedle hospodářství s kapitalistickou velkovýrobou. S tímto jevem se setkáváme rovněž v našem Polsku a na jihozápadě naší země. Lze říci, že se k tomuto typu blíží jak Rusko s izolovanými usedlostmi, tak Rusko občinové, pokud se ožebračené rolnictvo drží půdy a pokud jsou nivelizující vlivy mezi ním silnější než vlivy diferencující“ (280). Opravdu se teprve blíží a nepředstavuje už právě teď tento *typ*? Při určení „typu“ je ovšem nutné vyjít z hlavních ekonomických rysů řádu, a ne z právních forem. Podíváme-li se na hlavní rysy ekonomiky ruské vesnice, uvidíme izolované rolnické usedlosti hospodařící na malých kouscích půdy, uvidíme rozvíjející se zbožní hospodářství, které dnes už převažuje. Jsou to právě ty rysy, které tvoří obsah pojmu „parcelové hospodářství“. Vidíme dále stejnou zadluženost rolníků lichvářům, stejné vyvlastňování, o němž svědčí údaje ze Západu. Celý rozdíl je jen ve zvláštnosti našich právních poměrů (občanská nerovnoprávnost rolníků; formy pozemkové držby), které si v důsledku ne dost intenzivního vývoje kapitalismu u nás uchovávají zřetelnější stopy „starého režimu“. Avšak tyto zvláštnosti ani sebemeně nenarušují shodu *typu* našich a západních rolnických poměrů.

Pan Struve přechází přímo k teorii trhů a podotýká, že pánové V. V. a N. -on se točí v začarovaném kruhu: vývoj kapitalismu si vyžaduje rozšiřování trhu, ale kapitalismus ožebračuje obyvatelstvo. Autor se svým malthuziánstvím napravuje tento začarovaný kruh velmi nezdařile, a to tak, že nepřičítá ožebračování rolnictva kapitalismu, nýbrž „růstu obyvatelstva“!! Chyba jmenovaných autorů je úplně jiná: kapitalismus nejen ožebračuje, ale také *rozkládá* rolnictvo na buržoazii a proletariát. Tento proces nezuzuje

vnitřní trh, ale *vytváří* jej: na obou pólech diferencujícího se rolnictva roste zbožní hospodářství: i u „proletářského“, které je nuceno prodávat „svobodnou práci“, i u buržoazního, které zvelebuje techniku svého hospodářství (stroje, inventář, hnojiva atd. Srov. Pokrokové proudy v rolnickém hospodářství ^[13] od pana V. V.) a zvyšuje svou spotřebu. Přestože takové pojetí procesu vychází přímo z Marxovy teorie o vzájemném vztahu mezi kapitalismem v průmyslu a v zemědělství, pan Struve toto pojetí ignoruje; snad proto, že ho pomýlila „teorie trhů“ pana V. V. Pan V. V., opírající se údajně o Marxe, naservíroval ruské veřejnosti „teorii“, podle níž je ve vyspělé kapitalistické společnosti nevyhnutelný „přebytek zboží“; vnitřní trh nemůže stačit a je nutný trh zahraniční. „Tato teorie je správná,“ (?!) prohlašuje pan Struve, „pokud konstatuje fakt, že se nadhodnota nemůže realizovat ani ve spotřebě kapitalistů, ani dělníků, a předpokládá spotřebu třetích osob“ (251). S tímto výrokem naprosto nelze souhlasit. „Teorie“ pana V. V. (dá-li se tu vůbec mluvit o teorii) vychází prostě z ignorování rozdílu mezi osobní a výrobní spotřebou, z rozdílu mezi výrobními prostředky a spotřebními předměty, bez něhož (bez tohoto rozdílu) nelze vysvětlit reprodukci celkového společenského kapitálu v kapitalistické společnosti. Marx tu velmi podrobně vysvětlil ve II. dílu Kapitálu (třetí oddíl: Reprodukce a oběh celkového společenského kapitálu) a zdůraznil to už v I. dílu, když kritizoval poučku klasické politické ekonomie, podle níž tkví akumulace kapitálu v tom, že nadhodnota se mění jen ve mzdu, a nikoli v konstantní kapitál (výrobní prostředky) plus mzdu. Abychom dokázali správnost takovéto charakteristiky teorie pana V. V., stačí nám dva citáty z článků, o nichž se pan Struve zmiňuje.

„Každý dělník,“ říká pan V. V. v článku Přesycenost trhu zbožím^[7], „vyrábí víc, než sám spotřebuje, a všechny přebytky se hromadí v několika málo rukou; vlastníci těchto přebytků je sami spotřebovávají a směňují je proto

uvnitř země i v zahraničí za různé nezbytné i luxusní produkty; kdyby však pili, jedli nebo tancovali (sic!!) sebevíc, celou nadhodnotu nespotřebují“ (Otčestvennyje zapiski, 1883, č. 5, s. 14); „pro větší názornost“ autor „zkoumá hlavní výlohy kapitalisty“, jako jsou výdaje za obědy, za cestování atd. Ještě názorněji to je řečeno v článku Militarismus a kapitalismus^[9]: „Achillovou patou kapitalistické organizace průmyslu je, že podnikatelé nemohou spotřebovat veškerý svůj důchod“ (Russkaja mysl, 1889, č. 9, s. 80). „Rothschild nedokáže spotřebovat celý přírůstek svého důchodu... prostě proto, že tento přírůstek... představuje tak značné množství spotřebních předmětů, že ani Rothschild, který i beztak uspokojuje všechny své choutky, by si s ním rozhodně nevěděl rady“ atd.

Všechno toto mudrování je, jak vidíte, založeno na naivní domněnce, že cílem kapitalisty je osobní spotřeba, a ne akumulace nadhodnoty, na chybném předpokladu, že se společenský produkt dělí na $v + m$ (variabilní kapitál a nadhodnota), jak tomu učil A. Smith a celá politická ekonomie před Marxem, a nikoli na $c + v + m$ (konstantní kapitál, výrobní prostředky, a potom teprve mzda a nadhodnota), jak dokázal Marx. Jakmile budou chyby napraveny a přihlédne se k okolnosti, že v kapitalistické společnosti hrají velikou a stále významnější úlohu výrobní prostředky (ta část společenského produktu, která se nepoužívá na osobní, nýbrž na výrobní spotřebu, ne na spotřebu lidí, ale kapitálu), zhrouť se dokonale i celá ta proslulá „teorie“. Marx ve II. dílu dokázal, že si lze docela dobře představit kapitalistickou výrobu bez zahraničních trhů, s rostoucím hromaděním bohatství a bez jakýchkoli „třetích osob“, které sem pan Struve tak nevhodně zatahuje. Úvaha pana Struveho na toto téma je tím nepochopitelnější, že sám přece upozorňuje na převládající význam vnitřního trhu pro Rusko, a chytá pana V. V. na „program vývoje ruského kapitalismu“, jenž se opírá o „hospodářsky silné rolnictvo“. Proces vytváření tohoto „hospodářsky silného“ (to jest bur-

žoazního) rolnictva, který právě probíhá na naší vesnici, nám přímo ukazuje, že vzniká kapitál, že se výrobce proletarizuje a že *roste vnitřní trh*: například „rozšiřování dokonalejšího nářadí“ znamená právě akumulaci kapitálu v podobě výrobních prostředků. K této otázce by bylo zvlášť nutné podat místo výkladu „dohadů“ výklad a vysvětlení onoho skutečného procesu, který se projevuje ve vytváření vnitřního trhu pro ruský kapitalismus.*

Tím jsme skončili rozbor teoretické části knihy pana Struveho a můžeme se nyní pokusit o všeobecnou, takřkajíc souhrnnou charakteristiku hlavního postupu jeho úvah a přistoupit k vyřešení otázek, jež byly položeny na začátku: „Co vlastně lze v této knize považovat za marxistické?“ „Které teze doktríny (marxismu) autor odmítá, doplňuje nebo opravuje, a co z toho v těchto případech vychází?“

Hlavním rysem autorových úvah, jak jsme uvedli už na začátku, je jeho úzký objektivismus, který se omezuje na dokazování nevyhnutelnosti a nezbytnosti daného procesu, ale nesnaží se odhalovat v každém konkrétním stadiu tohoto procesu jemu vlastní formu třídního antagonismu; tento objektivismus charakterizuje proces všeobecně, a nikoli jednotlivé antagonistické třídy, z jejichž boje daný proces vzniká.

Plně chápeme, že autor měl důvody k tomu, aby omezil své „připomínky“ jen na „objektivní“, a přitom nejvšeobecnější část; za prvé chtěl konfrontovat názory narodníků s východisky jejich odpůrců, a proto se věnoval pouze výkladu principů, k jejichž rozvedení a konkrétnějšímu objasnění mělo dojít až v dalším průběhu polemiky; za druhé jsme se už v první kapitole snažili ukázat, že *veškerý* rozdíl mezi narodnictvím a marxismem tkví v *charakteru kritiky* ruského kapitalismu a v jeho odlišném *vysvětlování*, z čehož přirozeně také vyplývá, že se marxisté někdy omezují na obecné „objektivní“ teze a zaměřují se výlučně na to,

* Protože je to velmi důležitá a složitá otázka, hodláme jí věnovat zvláštní článek.¹³⁸

čím se naše pojetí (*všeobecně známých fakt*) liší od pojetí narodnického.

Zdá se nám však, že to pan Struve v tomto ohledu přehnal. Výsledkem jeho abstraktního výkladu byly často teze, které musely vyvolat nedorozumění; jeho pojetí otázek se ničím nelišilo od běžného profesorského uvažování, které se vžilo v naší literatuře, od uvažování shora — o cestách a osudech vlasti, a ne o jednotlivých třídách, jež se ubírají určitou cestou; čím byly autorovy úvahy konkrétnější, tím nemožnější bylo objasnit marxistické principy z výšin obecných abstraktních tezí a tím více bylo třeba konkrétněji poukazovat na to a to postavení těch a těch tříd ruské společnosti, na ten a ten vztah různých forem Plusmacherei k zájmům výrobců.

A proto se nám zdálo zcela na místě pokusit se doplnit a vysvětlit autorovu tezi a krok za krokem sledovat jeho výklad, abychom ukázali, že je třeba formulovat otázky *jinak*, že je třeba *důsledněji* uplatňovat teorii třídních protikladů.

O tom, v čem se pan Struve vysloveně odchyloval od marxismu — v otázkách státu, přelidnění a vnitřního trhu — o tom jsme řekli už dost.

VI

V knize pana Struveho jsou kromě kritiky teoretického obsahu narodnictví obsaženy také některé poznámky, týkající se narodnické ekonomické politiky. Ačkoli jsou jen letmé a autor je dále nerozváděl, přesto se o nich musíme zmínit, abychom zabránili jakémukoli nedorozumění.

V těchto poznámkách se poukazuje na „racionálnost“, pokrokovost, „rozumnost“ apod. liberální, tj. buržoazní politiky oproti politice narodnické.*

* Uvedeme několik ukázek: „Nechce-li stát... upevnit velkou, ale drobnou držbu půdy, pak toho nemůže za daných ekonomických pod-

Autor chtěl zřejmě konfrontovat dvě politiky vycházející z existujících vztahů a *v tomto smyslu* naprosto správně ukázal, že „rozumná“ je politika, která rozvíjí a nebrzdí kapitalismus, ovšem „rozumná“ nikoli proto, že slouží buržoazii a stále více jí podřizuje výrobce [jak se to pokoušejí vykládat různí „prostáčci“ nebo „ekvilibristé“], nýbrž proto, že zostřováním a krystalizováním kapitalistických vztahů tříbí *rozum* těch, na nichž právě závisí přeměna, a uvolňuje jim ruce.

Musíme však poznamenat, že tuto naprosto správnou tezi pan Struve vyjádřil neobratně, že ji vyslovil v duchu svého abstraktního vyjadřování tak, že občas máme chuť mu říci: nechte mrtvé, aby pohřbili své mrtvé. V Rusku nikdy nebyla nouze o lidi, kteří věnovali všechny své síly vytváření teorií a programů vyjadřujících zájmy naší buržoazie i všechny „nevyhnutelné tendence“ silného velkokapitálu rozdrtit malý kapitál a rozvrátit jeho primitivní a patriarchální metody vykořisťování.

Kdyby autor i zde přísně dodržoval požadavky marxistické „doktríny“, která ukládá zaměřit výklad na formulování skutečného procesu a odhalovat třídní protiklady v každé formě „rozumné“, „racionální“ a pokrokové politiky, vyslovil by tutéž myšlenku jinak a rovněž jinak by stavěl otázku. Byl by porovnával teorie a programy liberalismu, tj. buržoazie, které vyrůstaly po velké reformě jako houby po dešti, s faktografickými údaji o vývoji kapitalismu v Rusku. Ukázal by tak na ruském příkladu souvis-

mínek dosáhnout tím, že se bude pachtit za neuskutečnitelnou ekonomickou rovností mezi rolnictvem, ale jedině tak, že bude podporovat jeho životaschopné síly, z nichž vytvoří ekonomicky silné rolnictvo“ (240). „Nemohu nevidět, že politika, která se zaměří na vytvoření *takového* rolnictva (totiž „ekonomicky silného, přizpůsobeného zbožní výrobě“), bude jedinou rozumnou a pokrokovou politikou“ (281). „Rusko se musí z chudé kapitalistické země stát bohatou kapitalistickou zemí“ (250) atd., až po závěrečnou větu: „Půjdeme se učit ke kapitalismu.“

lost mezi společenskými idejemi a ekonomickým vývojem, kterou dokazoval v prvních kapitolách a která může být definitivně zjištěna jedině materialistickou analýzou údajů o Rusku. Byl by tak za druhé dokázal, jak jsou narodníci naivní, když ve své literatuře bojují proti buržoazním teoriím tak, jako by tyto teorie obsahovaly jen chybné úvahy, a neobhajovaly zájmy mocné třídy, kterou je poštilé přemlouvat a kterou lze „přesvědčit“ jedině důraznou silou jiné třídy. Za třetí by ukázal, která třída u nás skutečně určuje „nevyhnutelné tendence“ a „pokrok“, a jak jsou narodníci směšní, když rozumují o tom, kterou „cestu“ „zvolit“.

Páni narodníci se s velkým potěšením chytli těchto výrazů pana Struveho a škodolibě se radují, že jejich neobratná formulace umožnila různým buržoazním ekonomům (jako je pan Janžul) a zastáncům nevolnictví (jako je pan Golovin) chytat se jednotlivých vět vytržených z celkové souvislosti. Viděli jsme, v čem spočívají nedostatky pana Struveho, jež daly odpůrcům do rukou takovou zbraň.

Pokusy kritizovat narodnictví jen jako teorii, která nesprávně ukazuje cesty pro vlast,* přivedly autora k nejasné formulaci vlastního postoje k „ekonomické politice“ narodnictví. Někdo by v tom mohl třeba vidět odmítnutí celé této politiky, a ne jen její poloviny. Proto je třeba zabývat se tímto bodem podrobněji.

Filozofování o možnosti „jiných cest pro vlast“ je jenom vnější háv narodnictví. Avšak jeho obsahem je zastupovat zájmy a stanoviska ruského malovýrobce, maloburžoy. Proto je narodník v teorii právě takovým Janusem¹³⁹, obracejícím se jednou tvář k minulosti a druhou k budoucnosti, stejně tak jako je v praxi Janusem malovýrobce, který se obrací jednou tvář k minulosti, protože chce upevnit své malé hospodářství a nic neví a nechce nic

* Autor Kritických poznámek^[108] vysvětluje ekonomickou základnu narodnictví (s. 166—167), ale jeho vysvětlení se nám zdá nedostatečné.

vědět o celkovém ekonomickém řádu a o tom, že je třeba počítat s třídou, která jej řídí, a druhou tváří se obrací k budoucnosti a staví se nepřátelsky vůči kapitalismu, který jej ožebračuje.

Z toho je jasné, že by bylo absolutně nesprávné neuváženě odmítat celý narodnický program. Je v něm třeba přísně rozlišovat jeho reakční i pokrokovou stránku. Narodnictví je reakční, pokud navrhuje opatření poutající rolníka k půdě a ke starým výrobním způsobům, jako je nezcizitelnost přídělů apod.*, pokud narodníci chtějí zabrzdit vývoj peněžního hospodářství a pokud očekávají od „společnosti“ a od zásahu představitelů byrokracie nečástečná zlepšení, nýbrž změnu cesty (například pan Južakov v časopise Russkoje bogatstvo, 1894, č. 7 uvažuje o plánu jednoho obvodního náčelníka o společné orbě a vnáší do tohoto plánu své opravy). Proti takovým bodům narodnického programu je samozřejmě třeba bezpodmínečně bojovat. Narodníci však mají ve svém programu i jiné body, a ty se týkají samosprávy, svobodného vzdělávání širokých vrstev „lidu“, „podpory“ „lidového“ (to jest malého) hospodářství levnými úvěry, zdokonalováním techniky, lepší organizací odbytu atd. atd. Že jsou taková všeobecně demokratická opatření pokroková, to ovšem bezvýhradně uznává i pan Struve. Tato opatření nezmalí, nýbrž uspíš ekonomický vývoj Ruska kapitalistickou cestou, uspíš vytvoření vnitřního trhu, uspíš rozvoj techniky a strojového průmyslu zlepšením postavení pracujícího člověka a zvýšením úrovně jeho potřeb, uspíš a usnadní samostatnost jeho myšlení i jednání.

Zde snad může vzniknout jedině otázka, kdo ukazuje podobná, bezpodmínečně žádoucí opatření správněji a lépe, zda narodníci nebo publicisté à la pan A. Skvorcov,

* Pan Struve říká velmi správně, že tato opatření by mohla jedině „splnit vroucí tužby některých západoevropských i ruských vlastníků půdy, aby byli zemědělská dělníci pevně připoutáni k půdě“ (279)

který rovněž horuje pro technický pokrok a jemuž je pan Struve neobyčejně nakloněn? Z marxistického hlediska nelze podle mého pochybovat, že *v tomto směru* je mnohem přijatelnější narodnictví. Opatření pánů Skvorcovů odpovídají zájmům celé třídy malovýrobců, maloburžoazie, právě tak, jako odpovídá program časopisu Moskovskije vědomosti zájmům velkoburžoazie. Tato opatření nejsou určena pro všechny*, ale jen pro vyvolené jedince, kteří jsou hodni toho, aby si jich vrchnost povšimla. Jsou strašně surová, neboť počítají s policejními zásahy do hospodářství rolníků. Vcelku tato opatření neskytají žádné významné záruky a vyhlídky na „výrobní pokrok rolnického hospodářství“.

Narodníci daleko správněji chápou a daleko lépe zastupují *po této stránce* zájmy malovýrobců, a marxisté, zavrhuující všechny reakční prvky jejich programu, musí nejen všechny jeho všeobecně demokratické body přijmout, ale musí je také důsledněji, důkladněji a dalekosáhleji prosadit. Čím radikálnější budou takové reformy v Rusku, čím výše pozvednou životní úroveň pracujících mas, tím ostřeji a zřetelněji vynikne nejvýznamnější a hlavní (už dnes) sociální protiklad ruského života. Marxisté nejen „nezpřetrhávají demokratickou nit“ nebo směr, jak to o nich roztrušuje pan V. V., ale přejí si naopak, aby se tento směr dále rozvíjel a upevňoval, chtějí jej přiblížit k životu, chtějí zvednout onu „nit“, kterou pouští z rukou „společnost“ a „inteligence“**.

* Tj. přirozeně pro všechny, *pro něž je dosažitelný* technický pokrok.

** Pan V. V. v časopise Něželja, 1894, č. 47: „V poreformním období našich dějin se sociální poměry některými svými rysy přiblížily k západoevropským, s aktivním demokratismem v období politického boje a společenským indiferentismem v době pozdější.“ V I. kapitole jsme se snažili ukázat, že „indiferentismus“ není náhoda, ale nevyhnutelný důsledek postavení a zájmů třídy, z níž vycházejí představitelé „společnosti“ a jež ze soudobých vztahů vedle záporů získává i dosti významné klady.

Tento požadavek — nepouštět z rukou „nit“, ale naopak ji držet stále pevněji — nevyplývá z osobního smýšlení těch či oněch „marxistů“ jen náhodně, ale je nevyhnutelně určován postavením a zájmy třídy, které chtějí sloužit, je nevyhnutelně a bezpodmínečně diktován stěžejními požadavky jejich „doktríny“. Ze snadno pochopitelných příčin se zde nemohu zabývat rozbořem první části této teze, charakteristikou „postavení“ a „zájmů“; celá záležitost snad mluví sama za sebe. Zmíním se stručně jen o druhé části, totiž o tom, co říká marxistická doktrína k otázkám, v nichž se projevuje „zprerůání nitě“.

Marxisté musí tyto otázky *formulovat jinak*, než to dělali a dělají páni narodníci. Ti kladou otázku z hlediska „moderní vědy, moderních mravních idejí“; situaci líčí tak, jako by neexistovaly žádné hluboké, v samých *výrobních vztazích* vězící příčiny, proč nelze takové reformy provést, ale že jedinou překážkou je hrubost cítění: chabé „světlo rozumu“ apod., jako by Rusko bylo tabula rasa, na kterou stačí jen správně vyznačit správné cesty. *Taková formulace otázky* jí ovšem zajišťovala „čistotu“, kterou tak vynáší pan V. V. a která ve skutečnosti znamená jen „čistotu“ snění slečinky z lycea a dělá z narodnických úvah velice vhodné téma pro kabinetní besedy.

Marxisté musí tyto otázky formulovat naprosto jinak*. Protože jsou povinni hledat kořeny společenských jevů ve výrobních vztazích, protože jsou povinni vidět za nimi *zájmy* určitých tříd, musí tyto požadavky formulovat jako „tužby“ těch a těch společenských sil, které narážejí na odpor těch a těch jiných sil a tříd. Taková formulace pak absolutně znemožní snahu využívat jejich „teorií“ pro profesorské, *nadtrídni* úvahy, pro nějaké plány a přednášky, které slibují „skvělý úspěch“**. To je ovšem stále ještě

* Budou-li svou teorii důsledně uplatňovat. Mluvili jsme už mnoho o tom, že výklad pana Struveho je neuspokojivý hlavně proto, že se důsledně nadržel této teorie.

** Výrok pana Južakova.

nepřímá přednost uvedené změny názoru, ale i ona je velmi značná, uvážíme-li, po jak šikmé ploše se řítí *dnešní* narodnictví do bahna oportunistu. Ale nejde jen o nepřímou přednost. Budou-li tyto otázky formulovány v duchu teorie třídního antagonismu [k čemuž je ovšem třeba „přezkoumat fakta“ ruských dějin i současnosti], budou odpovědi na ně vyjadřovat naléhavé zájmy určitých tříd, budou je moci prakticky využít* právě tyto zainteresované třídy, a jedině ony; budou se drát, jak se překrásně vyjádřil jeden marxista, z „těsných pracoven inteligence“ mezi ty, kdož se podílejí na výrobních vztazích v jejich nejrozvinutější a nejčistší podobě, mezi ty, na nichž se nejsilněji projevuje „zprětrhání nitě“ a kteří „potřebují“ „ideály“, neboť bez nich jsou na tom zle. Taková formulace osvěží všechny staré otázky: o daních, o osobních dokladech, o přesídlování, o volostních správách apod., otázky, o nichž se naše „společnost“ už něco nadiskutovala a navykládala, které znovu a znovu přemýšlela a přezvykovala a které se jí teď už dokonce zajídají.

Ať tedy přistupujeme k dané otázce z kterékoli strany — rozebíráme-li obsah systému ekonomických vztahů v Rusku i různé formy tohoto systému v jejich historické souvislosti a v jejich vztahu k zájmům pracujících, nebo otázku „zprětrhání nitě“ a příčiny tohoto „zprětrhání“ — dospíváme v obou případech k témuž závěru; k závěru o velkém významu dějinného úkolu „práce diferencované od života“, jež vytyčuje dnešní epocha, k závěru o celospolečenském významu idejí této třídy.

* Ovšem k *tomuto* „využití“ je zapotřebí vykonat obrovský kus přípravné práce, a to práce, která je vlastně neviditelná. Než k *tomuto* využití dojde, může uplynout kratší či delší doba, během níž budeme otevřeně říkat, že dosud neexistuje síla, která by byla schopna poskytnout lepší cesty pro vlast — na rozdíl od „farizejského optimismu“ pánů narodníků, kteří ujišťují, že tu takové síly jsou a je jen třeba jim poradit, aby „opustily nesprávnou cestu“.

PŘÍPRAVNÉ
MATERIÁLY

LENINOVY POZNÁMKY, VÝPOČTY
A PODTRŽENÁ MÍSTA
V KNIZE V. J. POSTNIKOVA
JIHORUSKÉ
ROLNICKÉ HOSPODÁŘSTVÍ¹⁴⁰

g*

Počet usedlostí v jednotlivých skupinách rolníků a průměrná výměra přidělu půdy jsou podle údajů zemstevního soupisu usedlostí vyjádřeny těmito čísly:

KATEGORIE ROLNÍKŮ	Újezd <i>dněperský</i>		Újezd <i>melitopolský</i>		Újezd <i>berdanský</i>	
	Počet used- lostí	Na 1 used- lost děsj.	Počet used- lostí	Na 1 used- lost vhod- né k obdělá- vání	Počet used- lostí	Na 1 used- lost půdy
B. Němečtí kolonisté	113	84	1 874	46	3 075	37,9
B. Bulharští kolonisté	—	—	285	75,7	4 149	38,1
B. Státní rolníci	16 708	20,4	28 758	19,8	21 057	18,3
B. Statkářští rolníci s vlast- ní půdou	2 351	11,6	2 764	11,5	187	8,9
B. Statkářští obdarovaní	414	3,1	1 297	3,2	326	2,3
V újezdech	19 586	19,3	34 978	20,5	28 794	23

Z 83 358 usedlostí ve 3 újezdech patří celkem 9496 usedlostí kolonistům, tj. $> \frac{1}{9}$.

* Kurzívou jsou uvedeny stránky Postnikovovy knihy. *Red.*

??proč?

...Dnes má naše zemstevní statistická literatura k dispozici malé množství údajů o rolnických rozpočtech, v několika újezdech Voroněžské gubernie byly rozpočty vyžádány od jednotlivých usedlostí... Je však nutno podotknout, že tyto údaje voroněžské statistiky, vztahující se k jednomu roku soupisu, nejsou průměrnými údaji o rolnickém hospodářství, protože rozpočet rolnické rodiny zahrnuje mnoho hospodářských výdajů (např. na sváteční oděv, věno, výdaje na zařízení hospodářství při vybytí synů, výdaje na stavení a velký inventář), jež každoročně silně kolísají a hlavně jsou závislé na sklizni, která rolníkům dává prostředky na takováto mimořádná vydání.

Rolníci tří tavridských újezdů mají

volů v %		<i>Osevní plochy</i>	<i>Koní</i>	<i>Volů</i>	<i>Osevní plochy na pár tažného dobytka</i>
	Osévající				
asi $\frac{1}{3}$	do 5 děsj.	34 070 děsj.	6 467	3 082	7,1 děsj.
asi $\frac{1}{4}$	5—10 "	140 426 "	25 152	8 924	8,2 "
$<\frac{1}{4}$	10—25 "	540 093 "	80 517	24 943	10,2 "
$<\frac{1}{4}$	25—50 "	494 095 "	62 823	19 030	12,5 "
$<\frac{1}{3}$	přes 50 "	230 583 "	21 003	11 648	14,5 "
	Celkem	1 439 267 "	195 962	67 627	10,9 "

Vypočteme-li poměr pracovních sil k osevní ploše, vyjde nám, že na 100 děšjatin osevní plochy v jednotlivých skupinách připadá:

Obyvatelstvo s námezdními dělníky				Kusů tažného dobytka
	<i>Usedlostí</i>	<i>Osob</i>	<i>Prac.sil</i>	
Osévající do 5 děsj.	28,7	136	28,5	28,2
5—10 "	12,9	67	12,6	25
10—25 "	6,1	41,2	9,3	20
25—50 "	2,9	25,5	7	16,6
přes 50 "	1,3	18	6,8	14
<hr/> Průměrně	5,4	36,6	9	18,3

Se zvětšujícím se rozsahem hospodářství a orné půdy tedy vřídaje na pracovní síly, lidi a dobytek, tato hlavní vřídajová položka v zemědělství, progresívně klesají a u skupin osévajících velkou vříděru jsou na děšjatinu osevní plochy téměř o polovinu menší než u skupin s malou vříděrou orné půdy.

134

Tavridský zemstevní soupis uvádí tato čísla o všech třech újezdech dohromady:

	Osady kolonistů	Ostatní osady	
Celkový počet usedlostí	9 496	74 539*	84 035
Počet usedlostí bez taž. dobytka	972	11 555	
Počet usedlostí bez osevní plochy	865	5 477	

* Mezi tyto usedlosti jsou započítány i osady, které v době soupisu nepatřily volostem.

.....

145

Na usedlost průměrně připadá

		Přídělové	Koupené	Zpachtované
		orné půdy v desjatínách		
<i>Újezd berdanský</i>				
10 ¹⁴¹	Neosévající	6,8	3,1	0,09
8,0	Osévající do 5 desj.	6,9	0,7	0,4
10,1	“ 5—10 ”	9	—	1,1
18,7	“ 10—25 ”	14,1	0,6	4
39,5	“ 25—50 ”	27,6	2,1	9,8
116,4	“ přes 50 ”	36,7	31,3	48,4
21,4	V újezdu	14,8	1,6	5
<i>Újezd melitopolský</i>				
9,4	Neosévající	8,7	0,7	—
7,7	Osévající do 5 desj.	7,1	0,2	0,4
10,6	“ 5—10 ”	9	0,2	1,4
17,6	“ 10—25 ”	12,8	0,3	4,5
38,4	“ 25—50 ”	23,5	1,5	13,4
100	“ přes 50 ”	36,2	21,3	42,5
22,2	V újezdu	14,1	1,4	6,7
<i>Újezd dněperský</i>				
7,4	Neosévající	6,4	0,9	0,1
6,1	Osévající do 5 desj.	5,5	0,04	0,6
10,3	“ 5—10 ”	8,7	0,05	1,6
18,9	“ 10—25 ”	12,5	0,6	5,8
36,3	“ 25—50 ”	16,6	2,3	17,4
91,4	“ přes 50 ”	17,4	30	44
19,9	V újezdu	11,2	1,7	7,0*

* K zpachtované půdě ve třech újezdech je započítána půda mimo-
přídělová i přídělová.

...Podle statistických údajů byl pacht státní orné půdy v letech 1884—1886 rozvržen mezi rolníky takto:*

Kategorie rolníků	Újezd berďanský			Újezd melitopolský			Újezd dněperský			Celkem ve 3 újezdech ^{14a}	
	počet pachtu- jících used- lostí	počet na pacht- jících usedlost	počet pachtu- jících usedlostí	počet pachtu- jících usedlost	počet pachtu- jících usedlostí	počet pachtu- jících usedlost	počet pachtu- jících usedlostí	počet pachtu- jících usedlostí	počet pachtu- jících usedlostí	počet pachtu- jících usedlostí	
Osevájící do 5 děsj.	39	66	1,7	24	383	16	20	62	3,1	83	511
” 5—10 ”	227	400	1,8	159	776	4,8	58	251	4,3	444	1 427
” 10—25 ”	687	2 642	3,8	707	4 569	6,4	338	1 500	4,4	1 732	8 711
” 25—50 ”	387	3 755	9,7	672	8 564	12,7	186	1 056	5,7	1 245	13 375
” přes 50 ”	113	3 194	28,3	440	15 365	34,9	79	1 724	21,8	632	20 283
Celkem	1 476	10 107	7	2 002	29 657	14,8	681	4 595	6,7	4 136	44 307
											4 593

* Podle pachtovních podmínek mají rolníci právo zorat jen $\frac{1}{3}$ zpachtované půdy. Ostatní půdu mohou využívat podle vlastního uvážení jako louku nebo pastvinu.

.....
279

1. *Rozpočet mennonity Jakova Nejfelda z kolonie Orlov v berďanském újezdu za tři roky (1886—1888).*

.....
280-281

Průměrný příjem a vydání za tři roky činily:

<i>Příjem</i>	
z prodeje pšenice	894 r. 03 k.
z prodeje ostatního obilí a zeleniny	151 r. 33 k.
z prodeje koní, hovězího dobytka a ovcí	198 r. 35 k.
z prodeje vlny	52 r. 25 k.
z prodeje vajec a másla	24 r. 63 k.
z prodeje slámy	35 r. 92 k.
z prodeje kyzjáku*	8 r. 83 k.
z prodeje inventáře	63 r. 33 k.
za různé	30 r. 80 k.
<hr/>	
Celkem	1459 r. 47 k.

* Otop ze sušeného hnoje. *Čes. red.*

<i>Vydání</i>	
Občinnové a státní poplatky	168 r. 32 k.
Za zpachtovanou půdu	70 r.
Dělníkům	146 r. 66 k.
Pastevcům	25 r. 14 k.
Za dobytek	54 r. 75 k.
Za brambory a pšeničné osivo	15 r. 08 k.
Za opravu stavení	32 r. 18 k.
Za opravu a nákup strojů	77 r. 13 k.
Za maso a ryby	6 r. 43 k.
Za kávu a cukr	25 r. 20 k.
Za víno a vodku	5 r. 98 k.
Za ošacení	363 r. 92 k.
Za obuv	38 r. 72 k.
Různé	99 r. 92 k.
<hr/>	
Celkem	1 129 r. 43 k.

37,61 {

Průměrný zůstatek za rok 330 r. 4 k.

282-283

Pozdržme se trochu rozborem tohoto typického rozpočtu kolonisty.

Roční peněžní důchod z hospodářství o 72 děšjatinách činil 1459 r. 47 k. Z toho se získalo:

Za produkty rostlinné výroby	1081 r. 28 k.
Za produkty živočišné výroby	284 r. 06 k.
Různými příjmy	94 r. 13 k.

Na děšjatinu obhospodařované půdy připadlo 20 r. 27 k. důchodu. Ale to je jen peněžní důchod. Abychom získali výši celého hrubého důchodu, musíme k němu přičíst veškerou hodnotu produktů spotřebovaných v hospodářství. Jak tento hospodář uvedl, roční spotřeba produktů ve vlastním hospodářství je následující:

1) *Na obživu*

rodiny a dělníka:

v částce

10 čtvrtí pšenice po 8 r. 25 k.	82 r. 50 k.
6 čtvrtí žita po 5 r.	30 r.
brambory, zelenina a melouny	36 r.

Celkem 148 r. 50 k.

2) *Na užitkový dobytek:*

a) kravám: 250 pudů sena po 30 k.	75 r.
30 pudů žitné mouky po 70 k.	21 r.
100 pudů pšeničné a ječné slámy	8 r.
10 děšjatin výběhu po 5 r.	50 r.
b) prasatům 18 čtvrtí ječmene po 4 r.	72 r.

Celkem 226 r.

Užitkový dobytek se v hospodářství chová pro vlastní spotřebu, a proto lze předchozí dva výsledky sečíst. Strava z produktů vlastního hospodářství stála 374 r. 50 k., takže vydání na osobu činilo 46 r. 18 k., z nichž 18 r. 56 k. připadá na rostlinnou stravu a 28 r. 25 k. na živočišnou.*

3) *Na 8 tažných koní*

109 čtvrtí ječmene a ova po 4 r.	436 r.
100 pudů sena po 30 k.	30 r.
400 pudů slámové řezanky po 10 k.	40 r.
4 děsj. výběhu podle pachtovní ceny	20 r.
	<hr/>
	Celkem 526 r.

Krmivo pro jednoho koně přišlo hospodářství na 65 r. 75 k.

4) *Na setí*

12 čtvrtí pšenice po 8. r. 25 k.	99 r.
6 čtvrtí ječmene po 4 r.	24 r.
1 čtvrt' žita po 5 r.	5 r.
3 čtvrti ova po 4 r.	12 r.
	<hr/>
	Celkem 140 r.

Na otop:

2 kub. sáhy lisovaných cihel hnoje po 10 r.	20 r.
¼ kub. sáhu polen	7 r.
500 pudů slámy po 8 k.	40 r.
	<hr/>
	Celkem 67 r.

* Není uvedena ještě drůbež spotřebovaná v hospodářství. Její hodnotu může vyrovnat nezapočítané krmivo, přeměněné v prodané máslo.

Hodnota všech produktů spotřebovaných v hospodářství vzrůstá na částku 1107 r. 50 k., což na děsjatinu hospodářství představuje 15 r. 38 k.

1 459,47
+ 1 107,5

2 566,97

Veškerý hrubý naturální i peněžní důchod hospodářství činí 2566 r. 97 k., což představuje na děsjatinu 35 r. 65 k.

Sečteme-li naturální a peněžní výdaje, získáme tyto náklady na jednotlivé položky:

	<i>Celkem</i>	<i>Na 1 děsja- tinu</i>	
1. Platby za půdu	238 r. 32 k.	3 r. 31 k.	
2. Osivo	140 r.	1 r. 95 k.	
3. Na budovy	32 r. 18 k.	45 k.	} 109,31
4. Na inventář	77 r. 13 k.	1 r. 07 k.	
5. Na doplnění dobytka	54 r. 75 k.	76 k.	
6. Na tažný dobytek	526 r.	7 r. 31 k.	
7. Mzdy dělníkům	171 r. 80 k.	2 r. 40 k.	
8. Strava rodiny a dělníků	412 r. 11 k.	5 r. 72 k.	
9. Ošacení a obuv	402 r. 64 k.	5 r. 60 k.	
10. Otop	67 r.	91 k.	
11. Různé	115 r.	1 r. 60 k.	
Celkem	2 236 r. 93 k.	31 r. 07 k.	

.....
286

3. *Rozpočet rolníka Stěpana Maslova*
z vesnice Vesjoloje v melitopolském újezdu...

.....
287

Vydání

Pachtovné za 26 děsj. orné půdy po 6 r.	156 r.
Daně a občinové platby za 3 osoby	34 r.
Sezónnímu dělníkovi za 2 měsíce	45 r.
Pastevci po 50 k. za krávu a 40 k. za ovci	8 r.

	Kováři za okování koní a opravu nářadí	32 r.	
333 r.	{	Na ošacení a obuv pro 6 osob	284 r.
		Čaj za 3 r. a 1 pud cukru	9 r.
		3 vědra postního oleje po 5 r. a sušené ryby	25 r.
		Vodka	15 r.
	<hr/>		
	Celkem	608 r.	

*Poznámky a výpočty vznikly
nejdříve v březnu 1893
Poprvé otištěno v neúplném rozsahu
roku 1940 v publikaci
Leninskij sbornik XXXIII*

Podle originálu

PŘÍLOHY

ŽÁDOSTI V. I. ULJANOVA (LENINA)
1887—1893

1

Jeho Blahorodí panu řediteli simbirského
klasického gymnázia

ŽÁDOST

Vladimíra Uljanova
žáka 8. třídy simbirského
klasického gymnázia

Chtěje se podrobit zkoušce dospělosti, dovoluji si Vaše
Blahorodí co nejuctivěji žádat o povolení zkoušku vykonat.

V Simbirsku dne 18. dubna 1887.

Vladimír Uljanov
žák 8. třídy
simbirského gymnázia

Vysvědčení dospělosti pod číslem 468¹⁴⁸ a všechny ostatní
doklady s opisy obdržel *Vladimír Uljanov*.

*Poprvé otištěno v plném znění
v lednu 1924 v 1. č. časopisu
Molodaja gvardija*

Podle rukopisu

Jeho Magnificenci panu rektorovi
Imperátorské kazaňské univerzity

ŽÁDOST

Vladimíra Iljina Uljanova
absolventa simbirského gymnázia
syna úředníka

Chtěje pokračovat ve studiu vstupem na kazaňskou univerzitu, dovoluji si Vaši Magnificenci co nejuctivěji žádat, aby ráčila dát svůj souhlas s mým přijetím do prvního ročníku právnické fakulty na základě přiložených dokladů a jejich opisů, jimiž jsou: a) vysvědčení dospělosti, b) výpis z matriky o narození a křtu, c) otcův služební evidenční list, d) potvrzení o přihlášce k výkonu základní vojenské služby u odvodního obvodu a e) dvě fotografie.

Zároveň se zavazuji podle paragrafu 100 statutu imperátorských univerzit Ruska schváleného Jeho Veličenstvem podřizovat se po dobu svého pobytu na univerzitě univerzitním předpisům a výnosům.

Vladimír Uljanov
absolvent simbirského gymnázia

V Kazani dne 29. července 1887¹⁴⁴.

*Poprvé otištěno roku 1929
v 1. č. časopisu
Krasnoje studěňčestvo*

Podle rukopisu

Jeho Magnificenci panu rektorovi
Imperátorské kazaňské univerzity

ŽÁDOST

Vladimíra Uljanova
posлуhače prvního semestru
právnícké fakulty

Jelikož nepokládám za únosné pokračovat ve studiu na univerzitě za současných zdejších poměrů, dovoluji si Vaši Magnificenci co nejuctivěji žádat o přijetí patřičného rozhodnutí, jímž bych byl vyškrtnut ze seznamu posluchačů Imperátorské kazaňské univerzity.

Vladimír Uljanov
posлуhač prvního semestru
právnícké fakulty

V Kazani dne 5. prosince 1887¹⁴⁶.

Poprvé otištěno
24. září 1946
v listě *Izvěstija*, č. 255

Podle rukopisu

Jeho Vysokoblahorodí panu ministrovi lidové osvěty

ŽÁDOST

Vladimíra Uljanova
bývalého posluchače
Imperátorské
kazaňské univerzity

Ve snaze získat možnost dalšího vzdělání, dovoluji si Vaše Vysokoblahorodí co nejuctivěji žádat o svolení k zápisu na Imperátorskou kazaňskou univerzitu.

Vladimír Uljanov
bývalý posluchač Imperátorské
kazaňské univerzity

V Kazani dne 9. května 1888.
Moje adresa: Profesorská ulice
dům Zavjalovové, byt Veretennikovové¹⁴⁶.

*Poprvé otištěno 17. října 1929
ve 4. č. časopisu
Krasnoje studěňčestvo*

Podle rukopisu

Jeho Jasnosti panu ministrovi vnitra

ŽÁDOST

Vladimíra Uljanova
bývalého studenta

Abych mohl zajistit svou existenci a podporovat svou rodinu, je pro mne nezbytně nutné získat vysokoškolské vzdělání. Protože nemám možnost nabytí tohoto vzdělání v Rusku, dovoluji si Vaši Jasnost co nejuctivěji žádat o povolení k odjezdu za hranice, abych mohl vstoupit na některou tamní univerzitu.

Vladimír Uljanov
bývalý student

V Kazani dne 6. září 1888.

Moje adresa: Profesorská ulice

dům Zavjalovové, byt Veretennikovové¹⁴⁷.

*Poprvé otištěno roku 1957
v knize Molodyje gody V. I. Lenina.
Po vospominanijam sovremennikov
i dokumentam v nakladatelství
Molodaja gvardija*

Podle rukopisu

Jeho Jasnosti panu ministrovi lidové osvěty

ŽÁDOST

Vladimíra Uljanova
bývalého posluchače
Imperátorské kazaňské
univerzity

Během dvou let po absolvování gymnázia jsem měl možnost přesvědčit se, jak nesmírně těžké, ne-li vůbec nemožné, je najít zaměstnání pro toho, kdo nemá odborné vzdělání.

Vzhledem k tomu, že velmi naléhavě potřebuji nějaké zaměstnání, abych mohl svou práci podporovat rodinu, to jest velmi starou matku a nezletilého bratra a sestry, dovoluji si Vaši Jasnost co nejuctivěji žádat o svolení vykonat jako externista zkoušku z právních věd na kterékoli vysoké škole.

Vladimír Uljanov
bývalý posluchač Imperátorské
kazaňské univerzity

V Samaře dne 28. října 1889.
Voskresenská ulice, Katkovovův dům¹⁴⁸.

*Poprvé otištěno roku 1925
v 1. č. časopisu
Krasnaja letopis*

Podle rukopisu

Jeho Jasnosti panu ministrovi lidové osvěty

ŽÁDOST

šlechtice¹⁴⁹

Vladimíra Uljanova

Protože Vaše Jasnost ráčila svolit, abych jako externista složil závěrečné zkoušky z předmětů právnické fakulty před zkušební komisí některé z univerzit spravovaných podle statutu z roku 1884, dovoluji si tedy Vaši Jasnost co nejuctivěji žádat o svolení, abych mohl skládat tuto zkoušku před zkušební komisí Imperátorské petrohradské univerzity.

Šlechtic Vladimír Uljanov

V Samaře dne 12. června 1890.
Roh Poštovní a Sokolnické ulice
Rytikovovův dům¹⁵⁰.

*Poprvé otištěno roku 1924
ve 2. č. časopisu
Krasnaja letopis*

Podle rukopisu

Jeho Blahorodí panu předsedovi zkušební
komise právních věd Imperátorské
petrohradské univerzity

ŽÁDOST

šlechtice
Vladimíra Iljina Uljanova

Zasílaje v příloze fotografii, potvrzení vydané mně Imperátorskou kazaňskou univerzitou, potvrzení odboru ministerstva lidové osvěty o svolení Jeho Jasnosti pana ministra lidové osvěty k tomu, abych jako externista skládal před zkušební komisí závěrečné zkoušky z předmětů právnické fakulty, kvitanci univerzitní finanční správy ve výši 20 rublů ve prospěch zkušební komise a předpisy požadovanou písemnou práci z trestního práva, dovoluji si Vaše Blahorodí co nejuctivěji žádat o svolení zkoušku před zkušební komisí právních věd vykonat.

V Petrohradě dne 26. března 1891.

Šlechtic *Vladimír Iljin Uljanov*¹⁵¹

*Poprvé otištěno roku 1924
ve 2. č. časopisu
Krasnaja letopis*

Podle rukopisu

Samarskému okruhovému soudu

ŽÁDOST

Vladimíra Iljiče Uljanova
advokátního koncipienta
samarského okruhového soudu
bytem v Samaře, Sokolnická ulice
Rytikovovův dům

Uctivě žádám samarský okruhový soud o oprávnění k výkonu advokátní praxe. Zároveň podle článku 406⁵ ustanovení soudních úřadů (vydaného roku 1883) ujišťuji, že k tomu, abych obdržel oprávnění k výkonu advokátní praxe, neexistuje žádná z překážek vyjmenovaných v článku 246 občanského soudního řádu.

Vladimír Uljanov
advokátní koncipient

V Samaře dne 28. února 1892¹⁶².

*Poprvé otištěno roku 1957
v knize Molodyje gody V. I. Lenina.
Po vospominanijam sovremennikov
i dokumentam v nakladatelství
Molodaja gvardija*

Podle rukopisu

Jeho Blahorodí panu řediteli
policejního departmentu

ŽÁDOST

Vladimíra Iljiče Uljanova
advokátního koncipienta
samarského okruhového soudu

Protože jsem se stal z rozhodnutí pléna samarského okruhového soudu 30. ledna 1892 advokátním koncipientem, podal jsem si k soudu žádost o oprávnění k výkonu advokátní praxe. Protože samarský okruhový soud s jasnou odpovědí na mou žádost otálí, neboť nemá informace o mé osobě, dovoluji si tedy Vaše Blahorodí co nejuctivěji žádat o uvědomění pana předsedy samarského okruhového soudu, že ze strany policejního departmentu není námitek proti tomu, aby mi oprávnění k výkonu advokátní praxe bylo vydáno.

Vladimír Uljanov
advokátní koncipient

V Samaře dne 1. června 1892.
Roh Poštovní a Sokolnické ulice
Rytikovovův dům¹⁵³.

*Poprvé otištěno roku 1924
v 1. č. časopisu Krasnaja letopis*

Podle rukopisu

Jeho Blahorodí panu předsedovi
samarského okruhového soudu

ŽÁDOST

V. I. Uljanova
advokátního koncipienta

Jako dodatek k mé žádosti podané v březnu tohoto roku samarskému okruhovému soudu o oprávnění k výkonu advokátní praxe*, dovoluji si Vašemu Blahorodí co nejuctivěji sdělit, že osvědčení o spolehlivosti nemohu předložit z těchto důvodů: profesorské kolegium Imperátorské petrohradské univerzity, od něhož jsem obdržel vysvědčení o státní závěrečné zkoušce, mi nemůže osvědčení o spolehlivosti vydat, neboť jsem nebyl posluchačem této univerzity a zkoušku jsem skládal se svolením Jeho Jasnosti pana ministra lidové osvěty v květnu 1890 před zkušební komisí právních věd této univerzity jako externista. Pokud jde o potvrzení o mé spolehlivosti policejními orgány, takováto potvrzení policejní department nevydává na žádost soukromých osob, nýbrž pouze na žádost státních úřadů. Na základě shora uvedeného vysvětlení dovoluji si Vaše Blahorodí co nejuctivěji žádat, aby se dotázalo policejního

* Viz tento svazek, s. 561. *Red.*

departmentu, zda nemá námitky proti tomu, aby mi oprávnění k výkonu advokátní praxe bylo vydáno.

V Samaře dne 11. června 1892.

Vlad. Uljanov
advokátní koncipient¹⁵⁴

*Poprvé otištěno roku 1957
v knize Molodyje gody V. I. Lenina.
Po vospominanijam sovremennikov
i dokumentam v nakladatelství
Molodaja gvardija*

Podle rukopisu

Samarskému okruhovému soudu

ŽÁDOST

advokátního koncipienta
Vladimíra Iljiče Uljanova

Zasílaje v příloze kvitanci samarské guberniální finanční správy z ledna tohoto roku pod číslem 75 o zaplacení 75 rublů, jež jsem složil k úhradě oprávnění poskytovat právní pomoc — a rovněž oprávnění k výkonu právnické praxe v roce 1892, dovoluji si co nejuctivěji žádat, aby mi bylo vydáno oprávnění poskytovat právní pomoc v roce 1893. Zároveň ujišťuji, že k tomu, aby mi bylo oprávnění vydáno, neexistují překážky vyjmenované v článku 246 občanského soudního řádu.

V Samaře dne 5. ledna 1893.

Vladimír Uljanov
advokátní koncipient¹⁶⁵

Otištěno poprvé

Podle rukopisu

Jeho Blahorodí panu předsedovi
samarského okruhového soudu

ŽÁDOST

Vladimíra Iljiče Uljanova
advokátního koncipienta

Jelikož bych chtěl být přeložen jako advokátní koncipient do okruhu petrohradského soudního senátu, dovoluji si Vaše Blahorodí co nejuctivěji žádat, aby mi vydalo potvrzení, že jsem advokátním koncipientem samarského okruhového soudu a že mi byla v roce 1892 i v roce 1893 vydána oprávnění poskytovat právní pomoc.

V. Uljanov
advokátní koncipient

V Samaře dne 16. srpna 1893¹⁵⁶.

Očištěno poprvé

Podle rukopisu

SEZNAM
DOSUD NENALEZENÝCH
LENINOVÝCH PRACÍ

POZNÁMKY

REJSTŘÍKY

ŽIVOTOPISNÁ DATA

SEZNAM DOSUD NENALEZENÝCH
LENINOVÝCH PRACÍ
Z LET 1891—1894

1891

ZÁVĚREČNÁ PRÁCE Z TRESTNÍHO
PRÁVA

Práci přiložil V. I. Lenin k žádosti z 26. března 1891, adresované předsedovi zkušební komise právních věd petrohradské univerzity (viz tento svazek, s. 560).

1893

LENINOVA PRÁCE O KNIZE

V. V., *Osudy kapitalismu v Rusku*,
napsaná v Samaře

A. A. Ganšin píše ve svých vzpomínkách, že Leninova práce měla pravděpodobně název *Zdůvodnění narodnictví v pracích V. V.* a do Petrohradu se dostala ze Samary v roce 1893 (viz *Vzpomínky na V. I. Lenina*, část 1, Praha 1957, s. 164).

O Leninově práci, v níž kritizoval knihu V. V., *Osudy kapitalismu v Rusku*, se ve svých vzpomínkách zmiňuje M. G. Grigorjev (viz *Proletarskaja revolucija*, 1923, č. 8, s. 61), S. I. Mickevič (viz N. Lenin, *Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům?*, nakladatelství Moskovskij rabočij a Novaja Moskva, 1923, s. XV, XVIII) a I. CH. Lalajanc (viz *Vzpomínky na V. I. Lenina*, část 1, Praha 1957, s. 126).

KORRESPONDENCE S N. J. FEDOSEJEVEM

Lenin si začal dopisovat s N. J. Fedosejevem v roce 1893 nebo 1894. V článku *Několik slov o N. J. Fedosejevovi* Lenin napsal: „Pokud si pamatují, týkala se má korespondence s Fedosejevem otázek marxistického neboli sociálně demokratického světového názoru, které se tehdy vynořily... Možná že mám někde nějaké útržky Fedosejevových

dopisů nebo rukopisů, ale zda se zachovaly a zda je možno je najít — o tom nemohu říci nic určitého“ (Spisy 33, Praha 1955, s. 451).

1894

KDO JSOU „PŘÁTELÉ LIDU“
A JAK BOJUJÍ PROTI
SOCIÁLNÍM DEMOKRATŮM?

Sešit II. Napsáno v létě 1894.

REFERÁT ODRAZ MARXISMU
V BURŽOAZNÍ LITERATUŘE (podzim 1894)

V předmluvě ke sborníku *Za 12 let Lenin* napsal, že v kroužku petrohradských marxistů přednesl referát *Odras marxismu v buržoazní literatuře*. „Jak je vidět z názvu,“ zdůrazňoval Lenin, „šlo zde o daleko ostřejší a vyhraněnější (pokud jde o sociálně demokratické závěry) polemiku se Struvem než ve stati uveřejněné na jaře roku 1895. Polemika byla zmírněna částečně z důvodů cenzurních a částečně s ohledem na „spojenectví“ s legálním marxismem ve společném boji proti narodnictví“ (Spisy 13, Praha 1956, s. 93). Ze skupiny sociálních demokratů byl v kroužku V. I. Lenin, V. V. Starkov a S. I. Radčenko; z legálních marxistických publicistů tu byl P. B. Struve, A. N. Potresov a R. E. Klasson.

1894—1895

LETÁK K DĚLNÍKŮM
SEMJANNIKOVOVA ZÁVODU

Leták byl napsán po 24. prosinci 1894 (5. lednu 1895) v souvislosti s nepokoji, k nimž došlo 23. prosince v Něvském strojírenském závodě (dříve Semjannikovův) v Petrohradě.

N. K. Krupská ve svých vzpomínkách uvádí, že tento první agitační leták ruských marxistů napsal V. I. Lenin (viz N. K. Krupská, *Vzpomínky na Lenina*, Praha 1958, s. 21 a časopis *Tvorčestvo*, 1920, č. 7—10, s. 5).

V. I. Lenin napsal v nekrologu „Ivan Vasiljevič Babuškin“ (1910), že na sestavování letáku dělníkům Semjannikovova závodu se aktivně podílel I. V. Babuškin a sám jej pak roznášel.

SEZNAM PRACÍ, KTERÉ PŘELOŽIL V. I. LENIN

Koncem roku 1889 a v roce 1890

K. Marx a B. Engels, Manifest Komunistické strany (překlad z němčiny). Překlad se nedochoval.

Ve svých vzpomínkách na léta prožitá v Samaře (ve vsi Alakajevka) uvádí M. I. Uljanovová toto sdělení A. I. Jeramasova: „Tehdy pořídil Vladimír Iljič výborný překlad Komunistického manifestu od K. Marxe a B. Engelse. Rukopis tohoto překladu putoval z ruky do ruky, přivezli jsme ho i do Syzraně. Půjčil jsem sešit s překladem známému učiteli, kterého považovaly nadřizené úřady za nespolehlivého. Učitel dostal předvolání, aby se v jakési záležitosti dostavil do Simbirska k řediteli národních škol. Učitelova matka se polekala, že si vzpomenou s prohlídkou, a sešit zničila. Tak skončil tento Iljičův překlad. Když si na to vzpomenu, hryže mě svědomí, protože mám částečně vinu na tom, že tak krásný překlad přišel vniveč.“ (Viz *Vzpomínky na V. I. Lenina*, část I, Praha 1957, s. 69—70.) Toto sdělení A. I. Jeramasova připomíná také ve svých vzpomínkách M. I. Semjonov (M. Blan) (viz *Revoljucionnaja Samara 80-90-ch godov*, Kujbyševské nakladatelství, 1940, s. 55).

POZNÁMKY

- ¹ Stať *Nové hospodářské proudy v životě rolnictva. Ke knize V. J. Postnikova Jihorské rolnické hospodářství* je Leninovou první prací, jež se dochovala. Lenin ji napsal na jaře roku 1893 v Samaře a měl v úmyslu otisknout ji v moskevském liberálním časopise *Russkaja mysl*, ale redakce stať zamítla „jako neodpovídající zaměření časopisu“. Lenin o tom píše v dopise z 30. května 1894: „Byl jsem tak naivní, že jsem ji poslal do Ruské mysli, kde mě samozřejmě odmítli; dokonale jsem to pochopil, když jsem si ve 2. čísle přečetl článek o Postnikovovi od „našeho známého“ liberálního pleticháře pana V. V. Aby se tak skvělý materiál dokonale znehodnotil a všechna fakta zabalila do nabubřelých frází, k tomu přece musí mít člověk talent!“ (Leninskij sbornik XXXIII, s. 17.)

V Institutu marxismu-leninismu při ÚV KSSS jsou uloženy dva Leninovy rukopisy stať *Nové hospodářské proudy v životě rolnictva*. První rukopis (koncept) byl získán z Leninova osobního archívu; druhý rukopis, který Lenin po přepsání načisto ještě doplňoval a který pak předal S. I. Mickevičovi, byl u Mickeviče zabaven při policejní prohlídce 3. prosince 1894. Rukopis byl objeven roku 1923 v archívu moskevského soudního dvora a ještě téhož roku poprvé otištěn ve sborníku K dvacátému pátému výročí prvního sjezdu strany (1898—1923). V tomto vydání je stať *Nové hospodářské proudy v životě rolnictva* otištěna podle Leninova druhého, opraveného rukopisu.

V Institutu marxismu-leninismu při ÚV KSSS je rovněž uložena kniha V. J. Postnikova *Jihorské rolnické hospodářství s Leninovými poznámkami*, jež jsou v tomto svazku otištěny v oddílu Přípravné materiály.

Nejdůležitější údaje z této práce použil Lenin ve druhé kapitole své knihy *Vývoj kapitalismu v Rusku*, kterou psal v letech 1896 až 1899 a jež vyšla v březnu 1899. — 31

- ² *Zemstevní statistika* — statistická činnost prováděná zemstevními orgány. Statistická oddělení, kanceláře a komise při guberniálních a újezdních zemstevních správách prováděly statistická zkoumání

(soustavy rolnických usedlostí zabývajících se zemědělstvím nebo drobnou průmyslovou výrobou, zjišťování výnosnosti půdy, nové odhady půdy a majetku podléhajících zemstevním poplatkům, zkoumání rolnických rozpočtů atd.) a vydávaly četné přehledy a statistické sborníky o újezdech a guberniích, jež obsahovaly velmi mnoho faktografického materiálu.

Údaje zemstevní statistiky Lenin vysoce oceňoval a upozorňoval, že „bližší obeznámení s naší zemstevní statistikou by jistě dalo mocný podnět k pokroku sociální statistiky vůbec“ (Spisy 5, Praha 1953, s. 221). Lenin zároveň kritizoval metody zemstevních statistiků při zpracovávání a třídění statistických údajů. Napsal: „Zde je nejobolavější místo naší zemstevní statistiky, jejíž práce vyniká pečlivostí a podrobností“ (Spisy 20, Praha 1959, s. 80). Zemstevní statistikové, z nichž mnozí smýšleli narodnický, často zpracovávali statistické údaje tendenčně. Za sloupce čísel jim mizely podstatné rozdíly a znaky jednotlivých skupin rolnictva.

Lenin údaje zemstevní statistiky zkoumal, prověřoval a zpracovával. Prováděl vlastní propočty, sestavoval si přehledy a tabulky; údaje o rolnických hospodářstvích, zemědělských i s drobnou průmyslovou výrobou, marxisticky rozebíral a vědecky třídil. Na základě bohatého materiálu zemstevní statistiky vyvracel tendenčně sestavovaná schémata narodníků a ukazoval skutečný ekonomický vývoj Ruska. Lenin ve velké míře využíval materiálů zemstevní statistiky ve svých dílech, zejména v knize *Vývoj kapitalismu v Rusku* (o zemstevní statistice viz Leninovu práci *K úkolům zemstevní statistiky*, napsanou v roce 1914). — 35

³ Je míněn sborník *Výsledky ekonomického průzkumu Ruska podle údajů zemstevní statistiky* [²⁵]: sv. I. — *V. V.*, *Rolnická občina*, Moskva 1892[⁸]; sv. II. — *N. Karyšev*, *Rolnické mimopřídělivé pachtý*, Derpt 1892[²⁰]. — 36

⁴ *Občina* (rolnická) v Rusku — forma společného rolnického užívání půdy; pro občinu bylo typické povinné dodržování osevního postupu, společné užívání lesů a pastvin. Nejdůležitějšími rysy ruské občiny byly: vzájemné ručení (povinná kolektivní odpovědnost rolníků za včasné a úplné vyrovnání peněžních plateb a splnění všech povinností vůči státu a statkářům), soustavné znovurozdělování půdy a zákaz vzdát se jí, zákaz koupě a prodeje půdy.

Občina byla v Rusku známa od pradávna. Postupně se stávala oporou feudalismu v Rusku. Statkáři a carská vláda využívali občiny k stupňování nevolnického útlatku a k vymáhání výkupních plateb a daní.

Diskuse kolem občiny se odrazily v rozsáhlé ekonomické literatuře. Občineň věnovali zvláště velkou pozornost narodnici, kteří v ní viděli záruku osobité cesty Ruska k socialismu. Ve snaze dokázat, že ruské rolnictvo žijící v občineň má mimořádnou „stabilitu“ a že občina brání pronikání kapitalistických vztahů do života rolníků, že je „chrání“ před ožebračením a třídní diferenciací, vybírali narodnici fakta tendenčně, překrucovali je a operovali takzvanými „průměrnými čísly“. Již v osmdesátých letech 19. století G. V. Plechanov uváděl, že narodnické iluze „občिनového socialismu“ jsou neudržitelné, a v devadesátých letech V. I. Lenin narodnickou teorii definitivně vyvrátil. Lenin na velmi rozsáhlém faktografickém a statistickém materiálu dokázal, jak se na ruské vesnici kapitalistické vztahy vyvíjely, jak do patriarchální občiny pronikal kapitál a rozkládal rolnictvo na antagonistické třídy, na kulaky a vesnickou chudinu.

Roku 1906 vydala carská vláda v zájmu statkářů a kulaků zákon, který rolníkům dovozoval z občiny vystoupit a svůj příděl půdy prodat. Zákon zahájil oficiální likvidaci občिनového zřízení na vesnici a podpořil diferenciaci rolnictva. Během devíti let vystoupilo z občiny přes dva milióny hospodářů. — 41

- ⁵ *Revizní duše* — mužské obyvatelstvo feudálního Ruska, které podlehalo dani z hlavy (především rolníci a měšťané) a bylo proto evidováno zvláštními soupisy (takzvanými revizemi). Revize se v Rusku prováděly od roku 1718; v letech 1857—1859 byla poslední, desátá revize. Podle počtu revizních duší se v mnoha krajích rozdělovala půda uvnitř vesnických občin. — 42
- ⁶ V. I. Lenin opravil v tabulce chyby V. J. Postnikova v součtech; 1476 na 1453, 10 107 na 10 057, 4595 na 4593 (viz tento svazek, s. 545). — 47
- ⁷ *Mennonité* — sektáři pocházející ze západní Evropy, kteří se do Ruska přistěhovali koncem 18. století. Název dostali podle zakladatele sekty Holanďana Menno Simonse. Usídlili se především v Jekatěrinoslavské a Tavridské gubernii. Hospodářství těchto menonitských kolonistů byla většinou zámožná, kulacká. — 56
- ⁸ *Rolnická reforma z roku 1861* — reforma, již carská vláda zrušila v Rusku nevolnictví ve prospěch statkářů. Reformu si vynutil celkový ekonomický vývoj země a rostoucí rolnické hnutí proti feudálnímu vykořisťování. „Rolnická reforma“ byla reformou buržoazní. Nápor ekonomického vývoje, který uváděl Rusko na cestu

kapitalismu, naplnil reformu kapitalistickým obsahem a „tento obsah se stával tím zřejmější, čím méně rolnických pozemků bylo odřezáváno, čím úplněji byly oddělovány od statkářských pozemků, čím nižší poplatek byl odváděn feudálům“ (V. I. Lenin, Spisy 17, Praha 1957, s. 111—112). „Rolnická reforma“ znamenala krok k přeměně Ruska v buržoazní monarchii. Dne 19. února podepsal Alexandr II. manifest a „Výnosy“ o rolnících zbavených nevolnické závislosti. Celkem bylo „osvobozeno“ 22,5 miliónu statkářských rolníků. Statkářské vlastnictví půdy bylo však zachováno. Půda rolníků byla prohlášena za vlastnictví statkáře. Rolník mohl získat jen zákonem stanovený příděl půdy (se souhlasem statkáře), a to výkupem. Výkup za půdu platili rolníci carské vládě, která určitou část vyplatila statkářům. Podle přibližných výpočtů patřilo po reformě šlechticům 71,5 miliónu děsj. půdy, rolníkům 33,7 miliónu děsj. Díky reformě si statkáři odřezali víc než 1/5, a někdy dokonce 2/5 rolnické půdy.

Stará soustava hospodaření byla reformou jen podlomena, ne však odstraněna. Statkářům zůstaly nejlepší části rolnických přídělů („odřezaná půda“, lesy, louky, napajedla, pastviny a jiné), bez nichž rolníci nemohli samostatně hospodařit. Dokud nebyla uzavřena smlouva o výkupu, byli rolníci „dočasně zavázáni“ a byli povinni odvádět statkáři obrok a nádeničit mu.

Výkupem svých přídělů byli rolníci statkáři a carskou vládou doslova okrádáni. Rolníci měli dluh carské vládě splácet 49 let v šestiprocentních splátkách. Nedoplatky z výkupní operace rok od roku stoupaly. Jenom bývalí statkářští rolníci platili carské vládě za výkup 1,9 miliardy rublů, zatímco tržní cena půdy, kterou rolníci dostali, tehdy nepřekračovala 544 milióny rublů. Rolníci byli nuceni zaplatit za svou půdu stamilióny rublů, a to vedlo k úpadku rolnických hospodářství a k hromadnému ožebračování rolnictva.

Ruští revoluční demokraté v čele s N. G. Černyševským kritizovali nevolnický charakter „rolnické reformy“.

V. I. Lenin nazval „rolnickou reformu“ z roku 1861 prvním hromadným násilím spáchaným na rolnících v zájmu rodicího se kapitalismu v zemědělství, statkářskou „čistkou půdy“ pro kapitalismus.

O reformě z roku 1861 viz Engelsův článek Socialismus v Němecu (K. Marx-B. Engels, Spisy 22, Praha 1967, s. 287—302) a Leninovy práce Padesáté výročí zrušení nevolnictví, K výročí, „Rolnická reforma“ a proletářsko-rolnická revoluce (Spisy 17, Praha 1957, s. 78—81, 100—118). — 56

* Do rukopisu se vloudily některé nepřesnosti ve výpočtu: vychází

celkem 1651 děsj. osévané půdy; peněžní poptávka na trhu, počítáme-li jenom hospodářství s více než 5 děsj. na usedlost, činí 22 498 rublů. Osevní plocha hospodářství osévajících více než 5 děsj. na usedlost bude mít rozlohu 1603 děsj. Tyto nepřesnosti však nemají na celkové závěry žádný vliv.

V prvním svazku 4. ruského vydání Spisů V. I. Lenina byly uvedené nepřesnosti odstraněny tím, že byly změněny výchozí údaje, jichž Lenin použil. V tomto vydání je výpočet uveden opět podle Leninova rukopisu. — 64

- 10 *Spráhování* — stará primitivní forma společné práce chudých vesničanů. Několik rolnických usedlostí dalo dohromady tažný dobytek i jiné výrobní prostředky a společně vykonávalo zemědělské práce. V. I. Lenin ve 2. kapitole knihy *Vývoj kapitalismu v Rusku* nazývá spráhování „kooperací upadajících hospodářství, vytlačovaných rolnickou buržoazií“ (Spisy 3, Praha 1952, s. 69). — 67
- 11 *Obecní právo* — zvláštní soudy pro státní rolníky, zřízené v carském Rusku výnosem z roku 1838; členy obecního práva byli vesnický stařešina (předseda) a dva volení rolníci. Obecní právo jako soud první stolice rozhodovalo o bezvýznamných občanských sporech a přestupcích, odsuzovalo k pokutám, nuceným pracím a tělesným trestům. Druhou stolicí obecního práva bylo volostní právo. Roku 1858 byla volostní a obecní práva zrušena, ale názvem „právo“ se nadále označovaly nižší obecní soudy. — 71
- 12 *Russkaja mysl* — liberálně narodnický měsíčník vycházející v Moskvě od roku 1880. V devadesátých letech, kdy marxisté polemizovali s liberálními narodniky, občas otiskoval články marxistů, ačkoli redakce stála na pozicích narodnictví. Do literární rubriky přispívali pokrokoví spisovatelé A. M. Gorkij, V. G. Korolenko, D. N. Mamin-Sibirjak, G. I. Uspenskij, A. P. Čechov aj.
Po revoluci roku 1905 se časopis stal orgánem pravého křídla strany kadetů a redigoval jej P. B. Struve. Časopis byl zastaven v polovině roku 1918. — 76
- 13 *Dlouhé lány* — přidělová rolnická půda táhnoucí se v délce mnoha kilometrů (někdy i 20–30 km všemi směry). Vyskytovaly se často v jižních a východních stepních pásmech Ruska, kde převládaly velké vesnice o několika stech rolnických usedlostí (o dlouhých lánech píše V. J. Postnikov v knize *Jihoruské rolnické hospodářství*, Moskva 1891, kapitola III. *Rolnické dlouhé lány*, s. 69–105^[80]). — 80

- ¹⁴ *Věstník Jevropy* — historickopolitický a literární měsíčník buržoazně liberálního zaměření; vycházel v Petrohradě v letech 1866—1918. Uvěřejňoval články proti revolučním marxistům. — 84
- ¹⁵ *Újezdní úřady pro rolnické záležitosti* — byly zřízeny v carském Rusku roku 1874, aby dohlížely na vesnické a volostní orgány „rolnické veřejné správy“. V jejich čele stáli újezdní maršálové šlechty, dále jejich členy byli újezdní náčelníci policie, smírčí soudci a předsedové újezdních zemstevních správ. Újezdní rolnické úřady podléhaly guberniálním úřadům, v jejichž čele stáli gubernátoři. — 89
- ¹⁶ Je míněn hladomor v roce 1891. Zvláště silně postihl východní a jihovýchodní gubernie Ruska a svým rozsahem překonal všechny dřívější podobné živelní pohromy v zemi. Hladomor způsobil pracujícím obyvatelstvu nesmírné utrpení, rolnictvo přivedl na mizinu a zároveň urychlil vytváření vnitřního trhu pro rozvoj kapitalismu v Rusku (o hladomoru v roce 1891 v Rusku viz článek Bedřicha Engelse *Socialismus v Německu*. K. Marx-B. Engels, *Spisy* 22, Praha 1967, s. 299—302; rovněž V. I. Lenin, *Spisy* 3, Praha 1952, s. 160 a 544). — 92
- ¹⁷ Práci *O takzvané otázce trhů* napsal V. I. Lenin v Petrohradě na podzim roku 1893.

Nejdůležitější teze této práce vyložil Lenin nejdříve na schůzi kroužku petrohradských marxistů (tzv. kroužek „starých“), když se projednával referát G. B. Krasina na téma *Otázka trhů*. Podle mínění členů kroužku učinilo jeho vystoupení na přítomné silný dojem. N. K. Krupská o tom napsala: „Příchozí marxista kladl otázku trhů naprosto konkrétně, spojoval ji se zájmy mas, v celém přístupu bylo cítit právě živý marxismus, který zkoumá jevy v jejich konkrétní situaci a v jejich vývoji“ (N. K. Krupská, *Vzpomínky na Lenina*, Praha 1970, s. 11).

Ve svém referátu na zasedání kroužku, později zpracovaném písemně pod názvem *O takzvané otázce trhů*, poukázal Lenin na chyby G. B. Krasina, který považoval existenci zahraničních trhů za nezbytnou podmínku kapitalistické výroby a popíral spojitost mezi dvěma skupinami společenské výroby. Lenin rovněž ostře kritizoval názory liberálních narodníků na osudy kapitalismu v Rusku a názory představitelů rodícího se legálního marxismu.

Leninův spis *O takzvané otázce trhů* byl rozšiřován v sociálně demokratických kroužcích v Petrohradě i v jiných městech; stal se účinnou zbraní v boji s narodnictvím a legálním marxismem.

Hlavní závěry této práce rozvedl Lenin dále ve své knize *Vývoj kapitalismu v Rusku*.

Rukopis Leninovy práce *O takzvané otázce trhů* byl považován za ztracený a Institut marxismu-leninismu při ÚV KSSS jej získal teprve v roce 1937.

Poprvé byla práce otisknuta v 21. čísle časopisu *Bolševik* z roku 1937; v roce 1938 ji IML vydal jako samostatnou brožuru; později byla zahrnuta do 4. ruského vydání *Spisů V. I. Lenina*. — 97

- ¹⁸ *Nadhodnota* („sverchstoimost“, u Marxe Mehrwert). Ve spisech z 90. let používal Lenin termín „sverchstoimost“ současně s termínem „pribavočnaja stoimost“. Později používá pouze termínu „pribavočnaja stoimost“. — 102
- ¹⁹ Schéma rozšířené reprodukce s přihlédnutím k technickému pokroku je uvedeno přesně podle Leninova rukopisu; jednotlivé nepřesnosti v číslech nemají vliv na výklad ani na celkové závěry. — 109
- ²⁰ V grafu *Výrobní prostředky pro spotřební předměty* je uvedena celková suma $I (v+m)$, do níž je zahrnuta i část určená k akumulaci. Je třeba mít na zřeteli, že část nově vytvořené hodnoty v I. skupině je zhmotněna v nástrojích a materiálu, jež nejsou výrobními prostředky pro II. skupinu, ale dodatečnými (převyšujícími úroveň obnovy) výrobními prostředky pro I. skupinu. Jaká část vyrobených výrobních prostředků je určena pro II. skupinu a jaká zůstane v I. skupině, lze zjistit z velikosti konstantního kapitálu, který v následujícím roce fakticky funguje v obou skupinách.
- Do Leninova rukopisu se vloudily dvě chyby, místo 3172 1/2 se uvádí 3172 a místo 10 830 se uvádí 10 828 1/2, jak je vidět ze schématu v textu. — 109
- ²¹ Viz K. Marx, *Kapitál II*, Praha 1955, s. 459. — 111
- ²² Viz K. Marx, *Kapitál I*, Praha 1954, s. 124. — 123
- ²³ Viz K. Marx, *Kapitál II*, Praha 1955, s. 332, poznámka 32. — 128
- ²⁴ Byly opraveny nepřesnosti v číslech. V rukopisu bylo chybně napsáno 7014 a 28 275. V. I. Lenin opravil tuto nepřesnost v knize *Vývoj kapitalismu v Rusku* (viz *Spisy 3*, Praha 1952, s. 74). — 134
- ²⁵ Byla opravena nepřesnost v čísle. V rukopisu bylo chybně uvedeno 149 703. — 134

²⁶ Leninova kniha *Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům?* (*Odpověď na protimarxistické články měsíčníku Russkoje bogatstvo*) byla napsána roku 1894 (první sešit byl dokončen v dubnu, druhý a třetí v létě). Lenin začal psát knihu v letech 1892—1893 v Samaře. Ve svých referátech v samarském marxistickém kroužku ostře kritizoval odpůrce marxismu — liberální narodniky V. V. (Voroncova), Michajlovského, Južakova a Krivenka. Těchto referátů použil jako přípravného materiálu k napsání této své knihy.

Na podzim 1894 předčítal Lenin svou knihu v petrohradském marxistickém kroužku. „Pamatuji se, jak tato kniha všechny nadchla,“ napsala ve svých vzpomínkách N. K. Krupská. „Byl v ní neobyčejně jasně formulován cíl boje. ‚Přátelé lidu‘ šli potom hektografování z ruky do ruky pod krycím názvem ‚Žluté sešitky‘. Nebyli přirozeně podepsáni. Četlo je velmi mnoho lidí a není pochyby, že velmi zapůsobili na tehdejší marxistickou mládež“ (N. K. Krupská, *Vzpomínky na Lenina*, Praha 1970, s. 13).

Leninova kniha vycházela v sešitech. První sešit byl rozmnožen na hektografu v červnu 1894 v Petrohradě a ilegálně rozšířen v Petrohradě a dalších městech. V červenci 1894 vyšlo druhé vydání prvního sešitu, rovněž hektografované. Asi 100 exemplářů prvního a druhého sešitu vytiskl A. A. Ganšin v srpnu v Gorkách (Vladimírská gubernie) a v září v Moskvě. V září téhož roku pořídil A. A. Vanějev hektograficky dalších 50 výtisků prvního sešitu (bylo to již čtvrté vydání) a téměř stejný počet výtisků třetího sešitu. Z konspirativních důvodů byla na obálce tohoto vydání uvedena poznámka: „Vydání provinciální skupiny sociálních demokratů.“ Místní organizace rozmnožovaly Leninovu knihu různými způsoby — jednotlivé sešity se přepisovaly rukou i na stroji. Skupina sociálních demokratů v borzském újezdu Černigovské gubernie ji v roce 1894 rozmnožila na hektografu. Výtisky tohoto vydání byly rozšířeny v Černigově, Kyjevě a Petrohradě. Koncem roku 1894 četli knihu ve Vilně, roku 1895 v Penze, asi v téže době ve Vladimíru. V letech 1895—1896 byla kniha rozšířena mezi marxistickými studenty v Tomsku, ve stejné době se četla v Rostově na Donu, roku 1896 v Poltavě a jinde.

Leninovu knihu dobře znala skupina Osvození práce a jiné ruské sociálně demokratické organizace v zahraničí.

Hektografované vydání prvního a třetího sešitu bylo nalezeno počátkem roku 1923 v berlínském sociálně demokratickém archívu a téměř současně ve Státní veřejné knihovně M. J. Saltykova-Ščedrina v Leningradě.

V prvním, druhém a třetím vydání Leninových spisů byla práce

otištěna podle hektografovaného vydání z roku 1894, nalezeného v roce 1923.

V roce 1936 obdržel Institut marxismu-leninismu při ÚV KSSS nový exemplář hektografovaného vydání z roku 1894 s četnými redakčními opravami, které Lenin zřejmě udělal pro připravované vydání knihy v zahraničí.

V prvním svazku čtvrtého vydání Leninových spisů byla kniha *Kdo jsou „přátelé lidu“* otištěna podle hektografovaného vydání nalezeného v roce 1936 se všemi opravami. Podle autorizovaného exempláře jsou uvozovky někde nahrazeny kurzívou a řada vsuvek, které byly v původním textu v závorkách, byla přesunuta pod čáru. Bylo uveřejněno i Leninovo vysvětlení k tabulce, které nebylo v předešlých vydáních otištěno.

V pátém vydání je první a třetí sešit otištěn podle stejného pramene jako ve čtvrtém vydání.

Druhý sešit nebyl dosud nalezen. — 151

- ²⁷ *Russkoje bogatstvo* — měsíčník, vycházel v Petrohradě od roku 1876 do poloviny roku 1918. Počátkem 90. let se časopis stal orgánem liberálních narodníků a redigoval jej S. N. Krivenko a N. K. Michajlovskij. Časopis hlásal smír s carskou vládou a zuřivě bojoval proti marxismu a ruským marxistům. Do literární rubriky časopisu přispívali pokrokoví spisovatelé V. V. Veresajev, V. M. Garšin, A. M. Gorkij, V. G. Korolenko, A. I. Kuprin, D. N. Mamin-Sibirjak, G. I. Uspenskij a jiní.

Od roku 1906 byl časopis orgánem polokadetské strany enesů (lidových socialistů). — 155

- ²⁸ Jde o článek N. K. Michajlovského *Literatura a život*^[63], uveřejněný roku 1893 v 10. čísle časopisu *Russkoje bogatstvo*. Michajlovskij dostal po otištění článku řadu dopisů od ruských marxistů. Část jich byla uveřejněna roku 1924 v 23. čísle časopisu *Byloje*. — 155

- ²⁹ Jde o článek N. K. Michajlovského *Karel Marx před soudnou stolicí pana J. Žukovského* ^[68] (*Otčečstvennyje zapiski*, č. 10, říjen 1877) (viz též pozn. 35). — 157

- ³⁰ Viz K. Marx, *Kapitál I*, Praha 1954, s. 19–20. — 158

- ³¹ Jde o Marxovu práci *Ke kritice Hegelovy filozofie práva*, napsanou v Kreuznachu v létě 1843. V Institutu marxismu-leninismu při ÚV KSSS je uložen nedokončený rukopis této práce, který obsahuje obšírný kritický rozbor paragrafů 261–313 Hegelovy práce

Základy filozofie práva. Marx chtěl připravit k tisku a uveřejnit svůj obsáhlý spis Ke kritice Hegelovy filozofie práva hned po otiskání Úvodu k němu v *Deutsch-Französische Jahrbücher* v roce 1844. Tento záměr se mu však nepodařilo uskutečnit. Poprvé vydal tento Marxův rukopis roku 1927 Institut marxismu-leninismu při ÚV KSSS (viz K. Marx - B. Engels, Spisy 1, Praha 1957, s. 225–357 a 401–414). — 160

³² V. I. Lenin cituje předmluvu k Marxově práci Ke kritice politické ekonomie (viz K. Marx - B. Engels, Spisy 13, Praha 1963, s. 36 až 37). — 161

³³ *Contrat social* (Společenská smlouva) — jedno z hlavních děl Jeana-Jacquesa Rousseaua. Plný název knihy zní: *Du Contrat social; ou, Principes du droit politique* (O společenské smlouvě neboli o zásadách politického práva). Kniha vyšla v roce 1762 v Amsterdamu. Do ruštiny byla přeložena v roce 1906. Hlavní myšlenkou knihy je tvrzení, že každý společenský řád musí být výsledkem svobodné dohody, smlouvy mezi lidmi. Teorie „společenské smlouvy“ byla vyslovena těsně před Velkou francouzskou revolucí a přes svou idealistickou podstatu sehrála revoluční úlohu. Razila požadavek buržoazní rovnosti, vyzývala k odstranění feudálních stavovských privilegií a k vytvoření buržoazní republiky. — 161

³⁴ Viz K. Marx, *Kapitál I*, Praha 1954, s. 398. — 168

³⁵ *Dopis Karla Marxe redakci listu Otčestvennyje zapiski* byl napsán koncem roku 1877 po uveřejnění článku N. K. Michajlovského Karel Marx před soudnou stolicí pana J. Žukovského^[68]. Engels jej našel až po Marxově smrti, pořídil jeho kopii a zaslal ji do Ruska. Podle Engelsova svědectví „dopis, který zprvu koloval v Rusku dlouhou dobu v opisech francouzského originálu, roku 1886 vyšel v ruském překladu v časopise *Věstník Narodnoj voli* (č. 5. *Red.*) v Ženevě a později i v Rusku. Dopis, stejně jako všechno, co vyšlo z Marxova pera, se setkal v ruských kruzích s velkým ohlasem“ (K. Marx - B. Engels, Spisy 22, Praha 1967, s. 483). V Rusku vyšel Marxův dopis v 10. čísle časopisu *Juridičeskij věstnik* v říjnu 1888 (viz K. Marx - B. Engels, Spisy 19, Praha 1966 s. 140–145). — 168

³⁶ Viz B. Engels, *Pana Eugena Dühringa převrat vědy (Anti-Dühring)*. Druhý oddíl: Politická ekonomie, I. kapitola, Předmět a metoda (viz K. Marx - B. Engels, Spisy 20, Praha 1966, s. 158). — 169

³⁷ Jde o dílo *Německá ideologie*, které společně napsali K. Marx a B. Engels; pracovali na něm v letech 1845–1846. Rukopis se skládá ze dvou svazků, z nichž první obsahuje především výklad základních tezí historického materialismu a kritiku filozofických názorů Ludwiga Feuerbacha, Bruno Bauera a Maxe Stirnera a druhý kritiku různých představitelů „pravého“ socialismu.

V letech 1846–1847 se Marx a Engels mnohokrát pokoušeli najít v Německu pro své dílo vydavatele, ale nepodařilo se jim překlenout překážky ze strany policie a odmítavý postoj vydavatelů, kteří stranili právě představitelům těch směrů, proti nimž Marx a Engels bojovali. Za Marxova a Engelsova života byla otištěna pouze IV. kapitola II. svazku v časopise *Das Westphälische Dampfboot* v srpnu a září roku 1847. Rukopis ležel desítky let v archívech německé sociální demokracie. Celý rukopis *Německé ideologie* vydal roku 1932 německy Institut marxismu-leninismu při ÚV KSSS (viz K. Marx - B. Engels, *Spisy* 3, Praha 1958, s. 23–551).

Uvedenou charakteristiku *Německé ideologie* převzal Engels z předmluvy ke své práci *Ludwig Feuerbach a vyústění klasické německé filozofie* (viz K. Marx - B. Engels, *Spisy* 21, Praha 1967, s. 291–336). — 169

³⁸ Viz B. Engels, *Předmluva k prvním německému vydání práce Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu* (viz K. Marx - B. Engels, *Spisy* 21, Praha 1967, s. 58). — 170

³⁹ *Rodová organizace společnosti* — první společenskoekonomická formace v dějinách lidstva. Vznik rodového zřízení se chronologicky shoduje s obdobím definitivního zformování typu dnešního člověka. Rodová společnost byla kolektivem lidí spjatých pokrevním příbuzenstvím, hospodářskými i společenskými svazky. Ve svém vývoji prošlo rodové zřízení dvěma základními stadii — matriarchátem a patriarchátem. Patriarchát vrcholí přeměnou prvobytné společnosti ve společnost třídní a vznikem státu. Základem výrobních vztahů v prvobytné společnosti je společné vlastnictví výrobních prostředků a rovnoměrné rozdělování výrobků. To v zásadě odpovídalo tehdejší nízké úrovni rozvoje výrobních sil a jejich charakteru.

O prvobytném řádu viz K. Marx, *Konспект knihy Lewise H. Morgana Praveká společnost* (Archiv Marksa i Engelsa, sv. IX, 1941) a Engelsův *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu* (K. Marx - B. Engels, *Spisy* 21, Praha 1967, s. 55–203). — 173

⁴⁰ *Poměstný systém* — zvláštní systém feudální držby půdy, který vznikl a ustálil se v Rusku v 15. a zejména v 16. století. Poměstný systém

je nerozlučně spjat s vytvářením centralizovaného státu a centralizované armády. Poměštná půda byla vlastnictvím feudála a vláda ji rozdávala jako odměnu za služby u dvora a u vojska. Výměře přidělené půdy odpovídaly i služební povinnosti držitele. Na rozdíl od dědičného statku (votčiny), který byl nezczitelným, dědičným majetkem bojara, byla poměštná půda pouze v dočasné držbě šlechtice po dobu jeho služby u dvora.

Od poloviny 16. století se pozvolna mění poměštná půda v dědičnou a poměštný systém splývá s dědičným. V 17. století rozdíl mezi nimi úplně mizí. V roce 1714 výnosem Petra I. o nástupnickém a dědičném právu prvorozeného syna se poměštná půda definitivně stává soukromým vlastnictvím šlechtice. Termín „poměštný“ se v Rusku udržel po celé období feudalismu. — 175

- ⁴¹ *I. internacionála (Mezinárodní dělnické sdružení)* — první mezinárodní organizace proletariátu založená roku 1864 na mezinárodním dělnickém shromáždění v Londýně, které svolali angličtí a francouzští dělníci. I. internacionála je výsledkem Marxova a Engelsova mnohaletého úsilí o vytvoření revoluční strany dělnické třídy. Jak poznamenal V. I. Lenin, I. internacionála „položila základ mezinárodní organizace dělníků k přípravě jejich revolučního náporu na kapitál“, „položila základ k proletářskému, mezinárodnímu boji za socialismus“ (Spisy 29, Praha 1955, s. 301 a 302).

Ústředním orgánem I. internacionály byla generální rada Mezinárodního dělnického sdružení, jejímž stálým členem byl K. Marx. Marx ostře vystupoval proti maloburžoazním vlivům a sektářství v tehdejších dělnickém hnutí (tradeunionismus v Anglii, proudhonismus a anarchismus v románských zemích) a soustředil kolem sebe nejuvědomilejší členy generální rady (F. Lessnera, E. Duponta, H. Junga a další). I. internacionála řídila politický a ekonomický boj dělníků různých zemí a upevňovala jejich mezinárodní solidaritu. Její velikou zásluhou je šíření Marxových a Engelsových názorů.

Po porážce Pařížské komuny stála dělnická třída před úkolem založit masové národní strany podle zásad I. internacionály. K. Marx roku 1873 napsal: „Podle toho, jak se mně nyní jeví evropské poměry, je rozhodně užitečné nechat zatím formální organizaci Internacionály ustoupit do pozadí“ (K. Marx - B. Engels, Spisy 33, Praha 1971, s. 674). Po haagském kongresu bylo sídlo generální rady přemístěno do New Yorku a roku 1876 byla I. internacionála na filadelfském kongresu formálně rozpuštěna. — 178

- ⁴² V. I. Lenin používá jméno V. Burenina — spolupracovníka reakční-

ho listu *Novoje vremja* — k označení nečestného způsobu polemiky. — 178

- ⁴³ *Novoje vremja* — deník, vycházel v letech 1868—1917 v Petrohradě. Měl několik vydavatelů a několikrát změnil své politické zaměření. Zpočátku byl umírněně liberální, od roku 1876 byl orgánem reakčních šlechtických a byrokratických kruhů, od roku 1905 orgánem černosotňovců. Po únorové buržoazně demokratické revoluci plně podporoval kontrarevoluční politiku buržoazní prozatímní vlády a šval proti bolševikům. Dne 26. října (8. listopadu) 1917 byl zastaven vojenským revolučním výborem při petrohradském sovětu. Lenin nazýval *Novoje vremja* vzorem prodejných novin. Ve fejetonu *Kritické črty*^[3], uveřejněném 4. února 1894, Burenin vychvaloval N. K. Michajlovského za jeho boj proti marxistům. — 181
- ⁴⁴ Viz B. Engels, *Předmluva k prvnímu vydání Původu rodiny, soukromého vlastnictví a státu* (K. Marx-B. Engels, Spisy 21, Praha 1967, s. 57). — 183
- ⁴⁵ Viz K. Marx, *Kapitál I*, Praha 1954, s. 22. — 184
- ⁴⁶ Jde o časopis *Deutsch-Französische Jahrbücher*, který hodlali v Paříži vydávat K. Marx a A. Ruge (v němčině). Vyšlo však pouze první dvojčíslo v únoru 1844. Hlavním důvodem zastavení časopisu byly zásadní rozpory mezi Marxem a buržoazním radikálem Rugem. — 184
- ⁴⁷ Viz K. Marx-B. Engels, Spisy 1, Praha 1957, s. 368—369. — 185
- ⁴⁸ *Triáda* (řecky *trias*) ve filozofii — schéma třístupňového vývoje. Myšlenku třístupňového vývoje poprvé hlásali starořeční filozofové novoplatonici, zejména Proklos. Později ji rozpracovali ve svých dílech němečtí idealističtí filozofové Fichte a Schelling. Všestranně ji rozvinul ve své idealistické filozofii Hegel, který soudil, že každý vývojový proces prochází třemi stupni: teze, antiteze a synteze. Druhý stupeň znamená negaci prvního a přechod k němu je přeměnou v protiklad; třetí stupeň je negací druhého, tj. negací negace; ve skutečnosti je návratem k výchozí formě, ale obohacené novým obsahem a na nové, daleko vyšší základně. Hegelova triáda je schéma, kterému se uměle přizpůsobovala skutečnost; Marx, Engels a Lenin vysoce hodnotili racionální prvky Hegelovy dialektiky, kriticky přepracovali jeho dialektickou metodu a vytvořili

materialistickou dialektiku, která odráží nejobecnější zákony vývoje objektivního světa a lidského myšlení. — 186

⁴⁹ Viz B. Engels, *Anti-Dühring* (První oddíl: Filozofie. Kapitola XIII. Dialektika. Negace negace) (K. Marx-B. Engels, Spisy 20, Praha 1966, s. 140—152). — 186

⁵⁰ V. I. Lenin systematicky vyložil a dále rozvinul dialektickou metodu ve svých dílech *Materialismus a empiriokriticismus*, *Filozofické sešity*, Karel Marx aj. — 188

⁵¹ Autorem noticky (I. K—n) je profesor petrohradské univerzity I. I. Kaufman. Marx charakterizoval noticku jako jeden ze zdařilých výkladů dialektické metody (viz K. Marx, *Kapitál I*, Praha 1954, s. 28—30). — 188

⁵² V. I. Lenin zde cituje na s. 191—196 ve vlastním překladu úryvek z Engelsova spisu *Anti-Dühring* (První oddíl: Filozofie. Kapitola XIII. Dialektika. Negace negace). *Srov. K. Marx-B. Engels, Spisy 20, Praha 1966, s. 140—145, K. Marx-B. Engels, Vybrané spisy v pěti svazcích, sv. 4, Praha 1977, s. 188.* — 191

⁵³ Viz K. Marx, *Kapitál I*, Praha 1954, s. 96. — 194

⁵⁴ Viz K. Marx, *Kapitál I*, Praha 1954, s. 801—804. — 194

⁵⁵ Jde o Doslov k druhému vydání I. dílu *Kapitálu*. (Viz K. Marx, *Kapitál I*, Praha 1954, s. 21—31.) — 197

⁵⁶ *Otčestvennyje zapiski* — literárně politický časopis, začal vycházet v Petrohradě roku 1820; od roku 1839 byl nejlepším pokrokovým časopisem své doby. Spolupracovali s ním V. G. Bělinskij, A. I. Gercen, T. N. Granovskij, N. P. Ogarjov aj. Po odchodu Bělinského z redakce roku 1846 začal časopis upadat. V roce 1868, kdy se ho ujali N. A. Někrasov a M. J. Saltykov-Ščedrin, jeho úroveň znovu stoupá a seskupuje se kolem něho revolučně demokratická inteligence. Po Někrasovově smrti (1877) převládl v časopise vliv narodníků.

Časopis byl neustále pronásledován cenzurou a v dubnu 1884 jej carská vláda zastavila. — 198

⁵⁷ Jde o teze z Marxova a Engelsova *Manifestu Komunistické strany*: „Teoretické poučky komunistů nejsou naprosto založeny na

idejích, na zásadách vymyšlených nebo objevených tím nebo oním oprávcem světa.

Jsou jen obecným výrazem skutečných poměrů existujícího třídního boje, výrazem dějinného pohybu probíhajícího před našimi zraky“ (K. Marx - B. Engels, Spisy 4, Praha 1958, s. 440). — 201

⁵⁸ Viz B. Engels, Anti-Dühring (První oddíl: Filozofie. Kapitola IX. Morálka a právo. Věčné pravdy) (K. Marx - B. Engels, Spisy 20, Praha 1966, s. 108). — 202

⁵⁹ Jde o články N. K. Michajlovského K ruskému vydání knihy Karla Marxe (Otčestvennyje zapiski, č. 4, duben 1872) a Karel Marx před soudnou stolicí pana J. Žukovského^[58] (viz pozn. 29 a pozn. 35). — 205

⁶⁰ V. I. Lenin cituje Marxův dopis A. Rugemu (září 1843) (viz K. Marx - B. Engels, Spisy 1, Praha 1957, s. 369). — 208

⁶¹ V. I. Lenin má na mysli S. N. Južakova, jehož politickoeconomické názory kritizoval zejména ve druhém sešitě knihy Kdo jsou „přátelé lidu“. Ani rukopis, ani hektografované vydání tohoto sešitu se nenašly. — 209

⁶² Jde o skupinu *Osvobození práce* — první ruskou marxistickou skupinu, kterou založil v roce 1883 ve Švýcarsku G. V. Plechanov. Kromě Plechanova byli členy skupiny P. B. Axelrod, L. G. Dejč, V. I. Zasuličová a V. N. Ignatov.

Skupina *Osvobození práce* propagovala v Rusku marxismus, přeložila do ruštiny, vydala v zahraničí a rozšiřovala v Rusku Marxovy a Engelsovy práce Manifest Komunistické strany, Námezdní práce a kapitál, Vývoj socialismu od utopie k vědě aj. Skupina *Osvobození práce* zasadila těžkou ránu narodnictví. Dva návrhy programu ruských sociálních demokratů, které napsal Plechanov v letech 1883 a 1885 a vydala skupina *Osvobození práce*, byly významným krokem k přípravě a vytvoření sociálně demokratické strany v Rusku. Zvlášť velký význam pro rozšiřování marxistických názorů měly Plechanovovy práce *Socialismus a politický boj* (1883), *Naše neshody* (1885), *O vývoji monistického názoru na dějiny* (1895).

Avšak skupina *Osvobození práce* měla i závažné chyby: přeceňovala pozůstatky narodnických názorů a úlohu liberální buržoazie a podceňovala revolučnost rolnictva. Tyto chyby byly zárodkem budoucích menševických názorů Plechanova a jiných členů

skupiny. Skupina Osvobození práce nebyla prakticky spjata s dělnickým hnutím. Lenin napsal, že „skupina Osvobození práce založila sociální demokracii jen teoreticky a udělala první krok směrem k dělnickému hnutí“ (Spisy 20, Praha 1959, s. 283). Na II. sjezdu SDDSR v srpnu 1903 skupina Osvobození práce prohlásila, že zastavuje svou činnost. — 217

⁶³ *Poznámka vydavatelů* — doslov k prvnímu vydání prvního sešitu Leninovy práce Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům? — 224

⁶⁴ *Poznámka k tomuto vydání* — doslov k druhému vydání prvního sešitu práce Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům?, napsaný v červenci 1894. — 225

⁶⁵ *Juridičeskij věstník* — měsíčník buržoazně liberálního zaměření, vycházel v Moskvě v letech 1867—1892. — 232

⁶⁶ Myslí se manifest o zrušení nevolnictví v Rusku. Car Alexandr II. jej podepsal 19. února 1861. — 245

⁶⁷ *Údaje z několika újezdů* o rozkladu rolnictva byly zahrnuty do druhého (nenalezeného) sešitu knihy Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům?

Rozklad rolnictva Lenin podrobně zpracoval v díle Vývoj kapitalismu v Rusku, zejména v jeho 2. kapitole Rozklad rolnictva. — 250

⁶⁸ *Rolníci s čtvrtí půdy* — bývalí státní rolníci v carském Rusku. Byli to potomci drobných služebných lidí usídlených v 16.—17. století na okrajových územích Moskevského státu. Tito osídlenci (kozáci, střelci, vojáci) dostávali za ochranu hranic k dočasnému nebo dědičnému užívání nevelké pozemky, měřené na čtvrti (asi půl hektaru — *Čes. red.*). Od roku 1719 se tyto osídlenci začali nazývat „odnodvorcy“. Původně měli různá privilegia, směli mít např. poddané rolníky. Během 19. století se jejich práva postupně vyrovnala s právy ostatních rolníků. Nařízením z roku 1866 byla jejich půda prohlášena za jejich soukromé vlastnictví. — 253

⁶⁹ Zde a na jiných místech tohoto svazku cituje Lenin knihu I. A. Hourwiche, *Ekonomická situace na ruské vesnici*^[189], která vyšla anglicky roku 1892 v New Yorku. Rusky byla vydána v roce 1896 pod názvem *Ekonomičeskoe položenije ruskkoj děrevni*. Kniha obsahuje cenné údaje; Lenin ji vysoce hodnotil. — 253

- ⁷⁰ Lenin cituje práci K. Marxe Úvod ke kritice Hegelovy filozofie práva (viz K. Marx - B. Engels, Spisy 1, Praha 1957, s. 402). — 263
- ⁷¹ Lenin zde použil výrazu pompadur z díla M. J. Saltykova-Ščedrína Pompaduři a pompadurky. Slavný satirik v něm pranýřoval vysoké carské úředníky, ministry a gubernátory. Tento výstižný spisovatelův výraz se v ruštině ujal a používá se ho pro označení byrokratické zvlůle a despotismu. — 273
- ⁷² Článek G. I. Uspenského *Vyrovňování rozdílů* je pokračováním a zakončením jeho povídky Starci, otištěné v 11. sešitě časopisu Russkaja mysl z roku 1881. — 283
- ⁷³ *Gladstonovy pozemkové zákony* schválila anglická liberální Gladstonova vláda v 70. a 80. letech 19. století. Tato vláda se snažila zmírnit boj mezi pachtýři a statkáři (landlordy) a získat tím hlasy pachtýřů na svoji stranu. Proto poněkud omezila zvlílandlordů, kteří pachtýře masově vysídlovali. Vláda slibovala, že upraví jejich nedoplatky a vytvoří zvláštní pozemkové soudy, které stanoví „spravedlivou“ výši pachtovného atd. Gladstonovy pozemkové zákony jsou vzorem sociální demagogie liberální buržoazie. — 285
- ⁷⁴ *Nědělja* — politický a literární list liberálních narodníků; vycházel v Petrohradě v letech 1866—1901. List neschvaloval boj proti samoděržaví a hlásal teorii tzv. „malých věcí“, tj. vyzýval inteligenci, aby se vzdala revolučního boje a věnovala se „kulturnictví“. — 290
- ⁷⁵ Jde o francouzský utopický socialismus, velmi rozšířený na začátku 19. století.
Sociálně ekonomickým základem jeho vzniku bylo rostoucí vykořisťování pracujících a antagonismus mezi proletariátem a buržoazií. Nejvýznamnějšími představiteli francouzského utopického socialismu byli A. Saint-Simon a Ch. Fourier, jejichž názory se rozšířily nejen ve Francii, ale i v dalších zemích. Francouzští utopičtí socialisté nebyli s to odhalit podstatu kapitalistických vztahů a kapitalistického vykořisťování, objasnit základní rozpor kapitalistického výrobního způsobu. Vycházejíce ze svých utopických sociálně politických ideálů, zdůvodňovali nevyhnutelnost socialistické přestavby společnosti nevyhnutelným vítězstvím rozumu nad nevědomostí, pravdy nad lží. Nezralost jejich názorů lze vysvětlit tehdejšími sociálními poměry, nedostatečnou vyspělostí kapitalistické průmyslové velkovýroby a průmyslového proletariátu.

Francouzský socialismus podrobně rozebírá B. Engels ve svých pracích *Vývoj socialismu od utopie k vědě a Anti-Dühring*. V. I. Lenin považoval učení francouzských utopických socialistů spolu s francouzskými revolučními teoriemi za jeden ze zdrojů marxismu.

Ruští revoluční demokraté A. I. Gercen, N. G. Černyševskij a N. A. Dobroljubov si osvojili ideje francouzských osvícenců, ale na rozdíl od jiných proudů západoevropského utopického socialismu zastávali ideu boje mas za svržení carského absolutismu, ideu rolnické revoluce. Mylně však soudili, že k socialismu lze dospět přes polofeudální rolnickou občinu. Protože Rusko bylo ekonomicky nedostatečně vyspělé, nedokázali ruští revoluční demokraté v čele s Černyševským postihnout rozhodující úlohu dělnické třídy při budování socialistické společnosti. — 290

⁷⁶ Jde o knihu V. V. (V. P. Voroncova) *Naše směry*^[10], která vyšla roku 1893. — 291

⁷⁷ N. K. Michajlovskij odpověděl V. V. v článku *Literatura a život*^[59], uveřejněném v 10. čísle časopisu *Ruskoje bogatstvo* v roce 1893. — 291

⁷⁸ *Bakuninovci a buřiči* — přívrženci a následovníci M. A. Bakunina (1814—1876), ideologa anarchismu a zavilého nepřítele marxismu a vědeckého socialismu. Bakuninovci úporně bojovali proti marxistické teorii a taktice dělnického hnutí. Základní tezí bakuninismu je odmítání jakéhokoli státu včetně diktatury proletariátu a nepochopení historické úlohy proletariátu. Bakunin razil myšlenky „vyrovnání“ tříd a sjednocení „svobodných sdružení“ zdola. Podle názoru bakuninovců měl tajný revoluční spolek složený z „vynikajících osobností“ řídit nenadále vznikající rebelie. Bakuninovci soudili, že v Rusku je rolnictvo schopno okamžitě povstat. Jejich taktika spikleneckví, okamžitých rebelií a terorismu odporovala marxistickému učení o povstání. Bakuninismus má blízko k proudhonismu — maloburžoaznímu směru, který je odrazem ideologie malého zchudlého vlastníka. Jedním z představitelů bakuninismu v Rusku byl S. G. Něčajev, který udržoval těsné spojení s Bakuninem žijícím v zahraničí. Svůj program spikleneckého spolku vyložili bakuninovci v *Revolučním katechismu*. V roce 1869 se Něčajev pokoušel vytvořit v Rusku úzkou spikleneckou organizaci *Narodnaja rasprava*. Podařilo se mu však zorganizovat pouze několik kroužků v Moskvě. *Narodnaja rasprava* byla záhy odhalena a v prosinci 1869 ji carská vláda rozehnala. K. Marx a B. Engels ostře odsoudili teorii i taktiku bakuninovců. V. I. Lenin charakterizoval

bakuninismus jako světový názor „maloburžoy, jenž ztratil veškerou víru ve svou záchranu“ (Spisy 18, Praha 1958, s. 19). Bakuninismus byl jedním z ideových zdrojů nacionalismu.

O Bakuninovi viz práce K. Marxe a B. Engelse *Aliance socialistické demokracie a Mezinárodní dělnické sdružení (1873)*, *Bakuninovci při práci (1873)*, *Emigrantská literatura (1875)*, *Leninovu práci O prozatímní revoluční vládě (1905)* aj. — 292

- ⁷⁹ *Narodovoljovci* — členové tajné narodnické teroristické organizace Narodnaja volja, která vznikla v srpnu 1879 po rozštěpení tajného spolku Zemlja i volja. V čele organizace stál výkonný výbor, jehož členy byli A. I. Željabov, A. D. Michajlov, M. F. Frolenko, N. A. Morozov, V. N. Fignerová, S. L. Perovská, A. A. Kvjatkovskij aj. Bezprostředním cílem organizace Narodnaja volja bylo svržení carského samoděržaví. Podle programu měly být na základě všeobecného volebního práva zvoleny „stálé lidové zastupitelské orgány“, vyhlášeny demokratické svobody, předána lidu půda a vypracována opatření pro přechod továren a závodů do rukou dělníků. Narodovoljovci však nedokázali najít cestu k lidovým masám, propagovali politická spiknutí a individuální teror. Jejich teroristický boj nebyl podpořen masovým revolučním hnutím, a proto se vládě podařilo krutým pronásledováním, popravami a provokacemi organizaci rozbít.

Po roce 1881 se Narodnaja volja rozpadla a několikrát pokusy obnovit organizaci v 80. letech byly bezvýsledné. Tak v roce 1886 vznikla teroristická skupina vedená A. I. Uljanovem (bratrem V. I. Lenina) a P. J. Ševyrjovem, jež pokračovala v tradicích organizace Narodnaja volja. Po nezdařilém pokusu o atentát na Alexandra III. byla skupina odhalena a její aktivní členové popraveni.

Lenin kritizoval utopický program narodovoljovců, ale velmi si cenil jejich obětavého boje proti carismu. Roku 1899 v *Protestu ruských sociálních demokratů* poukazyval na to, že „pracovníci staré organizace Narodnaja volja dokázali sehrát velkou úlohu v ruských dějinách přes úzký rozsah těch společenských vrstev, které podporovaly nečetné hrdiny, přes to, že praporem tohoto hnutí vůbec nebyla revoluční teorie“ (Spisy 4, Praha 1952, s. 182). — 292

- ⁸⁰ Myslí se ústřední zastupitelský orgán. K. Marx a B. Engels napsali roku 1873 k této otázce: „V této době požadovali v Rusku svolání zemského shromáždění. (V ruském textu používá Bakunin termín *Vsenarodnyj zemskij sněm*, tj. všelidové zemské shromáždění. *Čes. red.*) Jedni se ho dožadovali proto, aby se vyřešily finanční obtíže,

a druzí proto, aby se skoncovalo s monarchií. Bakunin ho chtěl proto, aby se vyjádřila jednota Ruska a aby se upevnila moc a velikost cara“ (K. Marx - B. Engels, Spisy 18, Praha 1966, s. 472).

Mnozí ruští revolucionáři spojovali svolání národního shromáždění se svržením carské dynastie. Svolání národního shromáždění složeného ze zástupců všech občanů a vypracování ústavy bylo jedním z programových požadavků ruské sociálně demokratické strany.

— 292

⁸¹ Jde o N. G. Černyševského a A. I. Gercena. Viz dopis K. Marxe redakci časopisu *Otčestvennyje zapiski* (K. Marx - B. Engels, Spisy 19, Praha 1966, s. 143). — 293

⁸² Viz K. Marx - B. Engels, Spisy 19, Praha 1966, s. 144. — 293

⁸³ *Sozialpolitisches Centralblatt* — orgán pravého křídla německé sociální demokracie. Vycházel od roku 1892. — 299

⁸⁴ Jde o prodejné noviny a časopisy, které carská vláda podplácela a které jí poslušně sloužily. — 302

⁸⁵ Myslí se *skupina socialistů narodnického zaměření* v ruské revoluční emigraci v čele s N. I. Utinem, A. D. Trusovem a V. I. Bartěněvem. Skupina vydávala v Ženevě časopis *Narodnoje dělo* a počátkem roku 1870 vytvořila ruskou sekci Mezinárodního dělnického sdružení (I. internacionály). Generální rada ji přijala 22. března 1870 za člena Internacionály. Na žádost sekce ji v generální radě zastupoval K. Marx. „S radostí se ujímám čestné povinnosti, kterou mi nabízíte, abych vás zastupoval v generální radě,“ napsal K. Marx 24. března 1870 členům výboru ruské sekce (K. Marx - B. Engels, Spisy 16, Praha 1965, s. 449). Členové ruské sekce I. internacionály podporovali Marxův boj proti bakunincům, propagovali revoluční myšlenky Internacionály, snažili se upevnit spojení ruského revolučního hnutí se západoevropským, pracovali v dělnickém hnutí ve Švýcarsku a Francii. Jejich názory byly ještě poznamenány narodnickým utopismem: idealizovali např. občinu, považovali ji za „velkou vymoženost ruského lidu“. Sekce nedokázala navázat těsné spojení s revolučním hnutím v Rusku, což nakonec bylo jednou z hlavních příčin jejího rozpadu v roce 1872. — 305

⁸⁶ V. I. Lenin charakterizoval Engelgardtovo hospodářství v VI. podkapitole III. kapitoly knihy *Vývoj kapitalismu v Rusku*. — 307

- ⁸⁷ *Social-demokrat* — literárně politická revue. Vydávala ji v letech 1890—1892 skupina Osvobození práce v Londýně a v Ženevě. Vyšla celkem 4 čísla. Do časopisu přispívali především G. V. Plechanov, P. B. Axelrod a V. I. Zasuličová. Časopis má velké zásluhy o šíření marxismu v Rusku.
V. I. Lenin cituje Plechanovův článek N. G. Černyševskij (viz *Social-demokrat*, č. 1, 1890, s. 138—139 a také N. G. Černyševskij, *Polnoje sobranije sočiněnij XIII*, Moskva 1949, s. 106). — 308
- ⁸⁸ V. I. Lenin uvádí citát z románu N. G. Černyševského *Prolog* (viz N. G. Černyševskij, *Polnoje sobranije sočiněnij XIII*, Moskva 1949, s. 106). — 309
- ⁸⁹ Lenin zde připomíná Arakčejeva, bezcitného oblíbence carů Pavla I. a Alexandra I., s jehož činností je spojeno období reakčního policejního despotismu a zvláště ruské soldatesky. Pro arakčejevský režim bylo charakteristické surové pronásledování revolučního hnutí a jakýchkoli svobodomyšlných projevů. — 318
- ⁹⁰ Myslí se strana *Narodnoje pravo*, ilegální organizace ruské demokratické inteligence. Byla založena v létě 1893 za účasti bývalých narodovoljovců O. V. Aptekmana, A. I. Bogdanoviče, A. V. Gedeonovského, M. A. Natansonu, N. S. Ťutčeva aj. Cílem narodopravovců bylo sjednotit všechny opoziční síly k boji za politické reformy. Organizace vydala dva programové dokumenty pod názvem *Manifest* a *Naléhavá otázka*. Na jaře 1894 carská vláda organizaci rozehnala. Většina narodopravovců vstoupila později do eserské strany. Lenin tuto politickou stranu kriticky hodnotí v tomto svazku na s. 359—361 a v brožuře *Úkoly ruských sociálních demokratů* (*Spisy 2*, Praha 1952, s. 315—317). — 319
- ⁹¹ Viz K. Marx, *Kapitál I*, Praha 1954, s. 804. — 340
- ⁹² Lenin cituje bajku I. A. Krylova *Kocour a kuchař*. — 341
- ⁹³ Jde o Leninův překlad předmluvy k druhému vydání Engelsovy práce *K bytové otázce* (viz K. Marx - B. Engels, *Spisy 21*, Praha 1967 s. 357). — 347
- ⁹⁴ Viz K. Marx - B. Engels, *Spisy 21*, Praha 1967, s. 360. — 347
- ⁹⁵ Viz K. Marx, *Kapitál I*, Praha 1954, s. 475—476. — 348

- ⁹⁶ V. I. Lenin má na mysli zásady, jež vyslovil K. Marx v 2. kapitole knihy *Bída filozofie*, namířené proti P. J. Proudhonovi (viz K. Marx - B. Engels, Spisy 4, Praha 1958, s. 160). — 349
- ⁹⁷ Lenin cituje Marxovu práci *Kritika gothajského programu* (viz K. Marx - B. Engels, Spisy 19, Praha 1966, s. 55). — 349
- ⁹⁸ *Manilovovština* — souhrn charakterových rysů Manilova, jedné z postav Gogolových *Mrtvých duší*. V postavě sentimentálního a „dobrodušného“ statkáře Manilova Gogol ztělesnil typické rysy slabošského snílka, planého fantasy a nečinného žvanila. V. I. Lenin využívá této postavy k charakteristice liberálních narodníků. — 352
- ⁹⁹ *Prokrustovo lože* — Prokrustes, v řecké mytologii zbojník, který lákal pocestné a ukládal je na lože. Krátké natahoval, dlouhým usekával nohy. Výrazu se užívá pro násilné přizpůsobování nevyhovujícímu vzoru. — 356
- ¹⁰⁰ Viz Doslov k druhému vydání I. dílu *Kapitálu* (K. Marx, *Kapitál I*, Praha 1954, s. 31). — 357
- ¹⁰¹ Lenin cituje Marxův dopis A. Rugemu ze září 1843. Úplněji cituje Lenin tento dopis na s. 208 tohoto svazku (K. Marx - B. Engels, Spisy 1, Praha 1957, s. 369). — 358
- ¹⁰² Stať *Ekonomický obsah narodnictví a jeho kritika v knize pana Struveho (Odras marxismu v buržoazní literatuře)* napsal V. I. Lenin v Petrohradě koncem roku 1894 a začátkem roku 1895. Byla to první Leninova kniha, jež byla vytištěna v legální tiskárně. Touto prací pokračoval Lenin v kritice narodnických názorů z předešlých prací a podrobně rozebral chybné názory legálních marxistů. Dříve než ostatní rozpoznal liberálně buržoazní povahu legálního marxismu. Již v roce 1893 v práci *O takzvané otázce trhů*, v níž odhalil názory liberálních narodníků, zkritizoval i názory představitelů právě vznikajícího legálního marxismu.
- Na podzim roku 1894 měl Lenin v petrohradském marxistickém kroužku referát zaměřený proti názorům Struveho a ostatních legálních marxistů; tento referát se pak stal podkladem pro stať *Ekonomický obsah narodnictví a jeho kritika v knize pana Struveho*. Roku 1907 napsal Lenin o této stati i o referátu v kroužku petrohradských marxistů: „V tomto kroužku jsem přednesl referát s názvem *Odras marxismu v buržoazní literatuře*. Jak je vidět z názvu, šlo zde o mnohem ostřejší a vyhraněnější polemiku (pokud jde

o sociálně demokratické závěry) proti Struvalu než v článku otištěném na jaře roku 1895. Zmínil jsem ji částečně s ohledem na cenzuru, částečně s ohledem na „spojenectví“ s legálním marxismem ve společném boji proti narodnictví. Že se tehdy petrohradským sociálním demokratům podařilo ho trochu „postřčit doleva“, to jasně dokazuje článek pana Struveho ve spáleném sborníku (1895) i některé jeho články v časopise *Novoje slovo* (1897)“ (Spisy 13, Praha 1956, s. 82).

Stať Ekonomický obsah narodnictví a jeho kritika v knize pana Struveho byla otištěna (pod pseudonymem *K. Tulin*) ve sborníku *Materiály k charakteristice našeho hospodářského vývoje*. Sborník byl vydán v dubnu roku 1895 nákladem 2000 výtisků. Carská vláda ho zakázala rozšiřovat, držela ho celý rok pod zámekem a nakonec ho zkonfiskovala a dala spálit. Podařilo se zachránit jen asi 100 výtisků, jež byly tajně kolportovány mezi sociálními demokraty v Petrohradě i jinde.

Leninova práce byla nejbojovnější a politicky nejvyhraněnější statí z celého sborníku. Cenzor se ve své zprávě o sborníku *Materiály k charakteristice našeho hospodářského vývoje* zvlášť podrobně zabýval právě Leninovou prací. Upozorňoval, že autoři sborníku hlásají Marxovu doktrínu o nezvratném průběhu kapitalistického vývoje, a zdůraznil, že stať *K. Tulina* obsahuje vlastně nejnezastřenější a nejucelenější program marxistů.

Koncem roku 1907 zařadil Lenin stať *Ekonomický obsah narodnictví a jeho kritika* v knize pana Struveho do prvního dílu sborníku *Za 12 let s podtitulkem Odras marxismu v buržoazní literatuře*. První díl sborníku vydalo nakladatelství *Zerno* v polovině listopadu 1907 (na titulním listu je uveden r. 1908). Z předpokládaných tří svazků sborníku se podařilo vydat jen první svazek a část druhého. V prvním svazku byly otištěny i jiné Leninovy práce: *Úkoly ruských sociálních demokratů*; *Pronásledovatelé zemstva a Hannibalové liberalismu*; *Co dělat?*; *Krok vpřed, dva kroky vzad*; *Zemstevní kampaň a plán Jiskry*; *Dvě taktiky ruské sociální demokracie v demokratické revoluci*. První svazek byl zkonfiskován, ale značnou část nákladu se podařilo zachránit, takže kniha byla rozšiřována ilegálně. — 363

¹⁰³ *Truckový systém* — způsob vyplácení mezd dělníkům ve zboží a potravinách z prodejen, jež patřily továrníkům. Tento systém, jenž pomáhal vykořisťovat dělníky, byl v Rusku rozšířen zejména tam, kde se provozovala domácí výroba. — 375

¹⁰⁴ Lenin cituje z *Krylovovy bajky Vlk a pastýři*. — 379

- ¹⁰⁵ *Tlučhubové* — ironický výraz, který nejednou používal ve svých dílech M. J. Saltykov-Ščedrin, když chtěl charakterizovat buržoazně liberální tisk a jeho představitele. V V. kapitole Deníku venkovana v Petrohradě se Saltykov-Ščedrin jedovatě vysmívá liberálům: „Pro nedostatek pořádné práce a aby se nějak šikovně promarnil čas, zakládá se vědeckoliterární společnost Svobodný svaz tlučhubů.“ „Povinnosti“ tohoto „svazu“ vymezil Saltykov-Ščedrin slovy: „Nenechat bez povšimnutí ani jeden současný problém, mudrovat o všem tak, aby z toho všeho nikdy nemohlo vzejít nic kloudného.“ — 381
- ¹⁰⁶ *Věst* — list reakcionářů a zastánců nevolnictví. Vycházel v Petrohradě v letech 1863—1870. — 382
- ¹⁰⁷ *Diktatura srdce* byl ironický název pro krátké období politiky koketování carského hodnostáře Lorise-Melikova s liberály. Melikov byl roku 1880 jmenován předsedou Nejvyšší komise pro ochranu státního pořádku a veřejného klidu, poté ministrem vnitra. Svou politiku se pokoušel podepřít slibováním „ústupků“ liberálům a krutými represáliemi proti revolucionářům. Tato politika lavírování, vyvolaná revoluční situací v letech 1879—1880, měla oslabit revoluční hnutí a naklonit carismu opozičně smýšlející liberální buržoazii. Jakmile byla revoluční vlna z let 1879—1880 odražena, carská vláda od politiky „diktatury srdce“ upustila a okamžitě vydala manifest o „neotřesitelnosti“ samoděržaví. V dubnu 1881 musel Loris-Melikov abdikovat. — 382
- ¹⁰⁸ Viz například povídky a črty G. I. Uspenského Z vesnického deníku, Šeková knížka, Dopisy z cesty, Nezpřetrhané svazky, Živá čísla. — 407
- ¹⁰⁹ *Arkádská idyla* — ironický výraz, používaný v literatuře jako synonymum pro šťastný a bezstarostný život, pro šťastnou zemi. Arkádie je hornatá oblast řeckého Peloponésu, jejíž obyvatelstvo se zabývalo ve starověku hlavně chovem dobytka. Antická a klasická literatura líčila Arkádii jako místo šťastného a idylického života pastevců a zemědělců. — 412
- ¹¹⁰ *Pan Kupón* — obrazné rčení literatury 80. a 90. let 19. století, označující kapitál nebo kapitalisty. Výraz „pan Kupón“ začal užívat spisovatel Gleb Uspenskij v črtách Těžké hříchy. — 413
- ¹¹¹ „*Tahoun*“ — alegorický obraz utlačeného a nadměrnou prací utý-

raného chudého rolníka. Užil jej M. J. Saltykov-Ščedrin v satirické pohádce Tahoun. V této pohádce mluví autor jinotajně o „nehybné spouště rolí“, jež bude zotročovat člověka tak dlouho, dokud neosvobodí ze zajetí „sílu zázračnou“. Současně se Saltykov-Ščedrin vysmívá jalovými úvahám narodníků, že „skutečná práce“, kterou si „tahoun“ našel, je zárukou rolníkovy nezranitelnosti, duševní rovnováhy, jasné mysli a cílevědomosti. — 416

¹¹³ *Pruský Regierungsrat* (vládní rada) — jde o německého ekonoma barona A. Haxthausena, jenž navštívil Rusko ve 40. letech 19. století. V knize *Studium vnitřních poměrů v životě národa a zejména vesnických institucí v Rusku* popsal Haxthausen podrobně ruskou rolnickou občinu, v níž viděl prostředek k upevnění nevolnictví. Vychvaloval carské Rusko a jeho přednost před západní Evropou spatřoval v tom, že „není zasaženo morovou ranou proletariátu“. Marx a Engels upozorňovali na Haxthausenovy reakční závěry a jeho názory kritizovali též Gercen a Černyševskij. — 420

¹¹⁸ S ohledem na cenzuru se nemohl Lenin přímo odvolávat na marxistické práce vydávané skupinou *Osvobození práce*. Odkazuje čtenáře na práci V. V. (Voroncova) *Nástin teoretické ekonomie*^[18] (Petrohrad, 1895), kde se na s. 257–258 uvádí dlouhý citát z Plechanovova článku *Vnitřní obzor, otištěného ve sborníku Socialdemokrat*, kn. 2, srpen 1890 (viz G. V. Plechanov, *Sočinenija*, tom III, 1923, s. 258–259). — 423

¹¹⁴ *Moskovskije vědomosti* — nejstarší ruské noviny, které vydávala od roku 1756 moskevská univerzita zprvu jako nevelký list. Od 60. let 19. století to byl monarchisticko-nacionalistický orgán, jenž prozrazoval zájmy nejreakčnějších vrstev statkářů a duchovenstva. Od roku 1905 patřil k hlavním orgánům černosotňovců. Vycházel až do Říjnové revoluce r. 1917. — 432

¹¹⁵ Viz K. Marx-B. Engels, *Spisy* 8, Praha 1960, s. 229. — 444

¹¹⁶ Viz K. Marx-B. Engels, *Spisy* 20, Praha 1966, s. 110. — 447

¹¹⁷ Viz K. Marx, *Kapitál* I, Praha 1954, s. 102 (pozn. 38). — 448

¹¹⁸ Viz K. Marx-B. Engels, *Spisy* 21, Praha 1967, s. 146. — 450

¹¹⁹ *Naukrárie* — nevelké územní celky v starověké Aténské republice. Naukrárie se spojovaly ve fýly. Kolegium naukrárů (náčelníků

naukráří) spravovalo finanční záležitosti aténského státu. Každá naukrárie byla povinna postavit, vyzbrojit a vybavit posádkou jednu válečnou loď a pro vojenské potřeby státu dát k dispozici dva jezdce. — 450

¹²⁰ Viz K. Marx-B. Engels, Spisy 21, Praha 1967, s. 143. — 450

¹²¹ Viz K. Marx-B. Engels, Spisy 17, Praha 1965, s. 349–402 a Spisy 8, Praha 1960, s. 180. — 450

¹²² Viz K. Marx-B. Engels, Spisy 20, Praha 1966, s. 124. — 451

¹²³ Viz K. Marx-B. Engels, Spisy 16, Praha 1965, s. 399.

Zmíněný Proudhonův spis má název Sociální revoluce vyložena na státním převratu^[148]. — 456

¹²⁴ *Příslušníci osobní gardy* — čestný název granátnické roty Preobraženského pluku, který jí udělila roku 1741 Jelizaveta Petrovna za to, že ji granátníci dosadili na carský trůn. Příslušníci osobní gardy dostali za odměnu statky, nejrůznější výsady a privilegia, osobám neurozeného původu byly dědičně uděleny šlechtické tituly. Názvu užil poprvé M. J. Saltykov-Ščedrin ve svých povídkách. — 457

¹²⁵ Viz K. Marx, Kapitál II, Praha 1955, s. 110–111. — 468

¹²⁶ Viz K. Marx-B. Engels, Spisy 4, Praha 1958, s. 449. — 470

¹²⁷ *Gothajský program* — program německé sociálně demokratické strany, schválený roku 1875 na sjezdu v Gotě, na němž se sjednotily dvě do té doby samostatné německé socialistické strany: eisenášťi (vedení Bebelem a Liebknechtem a ideově ovlivňovaní Marxem a Engelsem) a lassallovci. Program byl značně eklektický a oportunistický, protože eisenášťi ustoupili v nejdůležitějších otázkách lassallovcům a přejali jejich formulace. Marx a Engels návrh gothajského programu velmi ostře zkritizovali, neboť ho považovali za značný krok zpět dokonce i ve srovnání s eisenášťským programem z roku 1869 (viz K. Marx-B. Engels, Spisy 19, Praha 1966, s. 39–61). — 473

¹²⁸ Viz K. Marx-B. Engels, Spisy 8, Praha 1960, s. 172–173. — 479

¹²⁹ Viz K. Marx, Kapitál I, Praha 1954, s. 666. — 484

- ¹³⁰ Rozetnout gordický uzel znamená vyřešit rychle nějakou komplikovanou otázku. Lenin zde užívá tohoto okřídleného výrazu ironicky, neboť se vysmívá malthuziánským názorům pana Struveho. — 494
- ¹³¹ V. I. Lenin má na mysli 24. kapitolu I. dílu Kapitálu (podkapitola 5: Zpětný vliv zemědělské revoluce na průmysl. Vytvoření vnitřního trhu pro průmyslový kapitál) (viz K. Marx, Kapitál I, Praha 1953, s. 784). — 495
- ¹³² K. Marx, Kapitál I, Praha 1954, s. 677. — 496
- ¹³³ *Skopština* byl název pro naturální zotročující pacht na jihu Ruska; pachtýř odváděl vlastníkovu půdy z „kopny“ (mandele) určitou část sklizně (polovinu a mnohdy i víc) a kromě toho mu obvykle ještě odváděl i část své práce v různých formách „odpracování“. — 496
- ¹³⁴ Viz K. Marx, Kapitál I, Praha 1954, s. 790 (poznámka 237). — 503
- ¹³⁵ Viz K. Marx, Kapitál I, Praha 1954, s. 782—784. — 503
- ¹³⁶ Viz K. Marx, Kapitál III-2, Praha 1956, s. 165. — 520
- ¹³⁷ *Podarování rolníků* — část bývalých statkářských rolníků, kteří dostávali při reformě roku 1861 podle „dohody“ se statkářem „darem“ (bez výkupu) žebrácký příděl, který tvořil pouhou čtvrtinu „vyššího“ neboli „úředního“, tj. zákonem stanoveného rolnického přídělu v dané oblasti. Ostatní části dřívějších rolnických přídělů se zmocnil statkář, jenž udržoval své „podarované“ rolníky, násilně zbavené půdy, v zotročující ekonomické závislosti i po zrušení nevolnictví. „Darovanému“ přídělu se mezi lidem říkalo „čtvrtinový“, „sirotčí“, „kočičí“ nebo „gagarinský“ (podle knížete P. P. Gagarina, jenž předložil návrh zákona o „darovaných“ přídělech). — 525
- ¹³⁸ Tuto otázku zpracoval V. I. Lenin podrobně ve své knize Vývoj kapitalismu v Rusku (1899). — 531
- ¹³⁹ *Janus* — v staré římské mytologii bůh času, konce a počátku, vchodu a východu, jenž byl zobrazován s dvěma obličejí: mladým obličejem hleděl kupředu, do budoucnosti, starým obličejem byl obrácen do minulosti. Výrazem „janus“ se označuje člověk zaujímající protichůdná stanoviska, člověk dvou tváří. — 534

- ¹⁴⁰ Postnikovova kniha *Jihoruské rolnické hospodářství*^[80] vyšla r. 1891 v Moskvě. Leninovy poznámky k této knize vznikly nejdříve v březnu 1893. Postnikovovu knihu Lenin podrobně rozebírá v stati *Nové hospodářské proudy v životě rolnictva*. Údaje z IX. a X. kapitoly využil Lenin rovněž v práci *O takzvané otázce trhů* (viz tento svazek, s. 137–140). Na Postnikovovu knihu *Jihoruské rolnické hospodářství* se Lenin často odvolává ve svém díle *Vývoj kapitalismu v Rusku*. Postnikovovu knihu Lenin hodnotí v dopisech P. Maslovovi, které jsou v tomto vydání Leninových spisů uveřejněny. — 541
- ¹⁴¹ V. I. Lenin uvádí tyto výpočty v tabulce ve své stati *Nové hospodářské proudy v životě rolnictva* (viz tento svazek, s. 43). — 544
- ¹⁴² V. I. Lenin uvádí tyto výpočty v tabulce ve své stati *Nové hospodářské proudy v životě rolnictva* (viz tento svazek, s. 48). — 545
- ¹⁴³ Ve zmíněném *vysvědčení dospělosti* bylo klasifikováno jedenáct předmětů. Z deseti předmětů dostal Lenin nejvyšší známku, jedničku, z jednoho předmětu dvojku. Na vysvědčení je uvedeno: „Vzhledem k bezúhonnému chování, k pílí a k výbornému prospěchu ve všech předmětech, hlavně v latině a řečtině, usnesla se pedagogická rada udělit jmenovanému *Uljanovovi ZLATOU MEDAILI* a vydat mu vysvědčení, poskytující mu veškerá práva podle paragrafů 129–132 statutu gymnázií a progymnázií schváleného 30. července 1871 Jeho Veličenstvem...“ Vysvědčení má datum 10. června 1887. Dodatek o obdržení vysvědčení připsal Lenin po 10. červnu. — 553
- ¹⁴⁴ Na žádosti je uvedeno rozhodnutí, zřejmě rektora univerzity: „Odložit, dokud nedostaneme posudek.“ O rádek níž: „Přijmout.“ Posudek, zasláný kazaňské univerzitě ředitelem simbirského gymnázia, zněl: „Uljanov, velmi nadaný, houževnatý a pečlivý, byl ve všech třídách nejlepším žákem a při dokončení studia byl vyznamenán *zlatou medailí*, protože si ji nejvíce zaslouhuje za prospěch, způsobilost a chování...“ — 554
- ¹⁴⁵ Tuto žádost napsal Lenin na protest proti surovému zacházení četníků s účastníky studentské schůze na kazaňské univerzitě 4. prosince 1887 a proti pronásledování revolučního studentstva carismem. — 555
- ¹⁴⁶ Na žádosti je uvedeno rozhodnutí zástupce vedoucího odboru

vysokých škol: „Tuto žádost předložit k rozhodnutí panu kurátorovi kazaňského školského okruhu.“

Kurátor kazaňského školského okruhu ve své zprávě odboru osvěty z 14. června 1888 oznamuje, že se Lenin zúčastnil studentské schůze 4. prosince 1887, a píše, „že je naprosto nežádoucí přijmout Vladimíra Uljanova zpět na univerzitu“. Na okraji zprávy je poznamenáno „Ke zprávě“ a dále se říká: „Není to snad bratr onoho Uljanova? Je také ze simbirského gymnázia. Ano, vyplývá to z konce listiny. V žádném případě nepřijímat.“ Nad zprávou je uvedeno rozhodnutí: „Po informaci podané panu ministrovi 22. června Jeho Blahorodí ráčilo naříditi, aby žádost byla žadateli zamítnuta. Ředitel N. Aničkov.“ — 556

- ¹⁴⁷ Na žádosti jsou uvedeny dvě poznámky. Jedna v horním rohu žádosti: „Panu Jevreinovi. Je pod policejním dohledem?“ O něco níže druhá: „Zamítnout.“ Jméno Uljanov je tužkou podtrženo.

K této žádosti zaslal náčelník policejního departmentu Durnovo kazaňskému gubernátorovi 16. září 1888 toto vyjádření: „Bývalý student kazaňské univerzity Vladimír *Uljanov* obrátil se na pana ministra vnitra s žádostí o povolení k výjezdu za hranice, aby mohl vstoupit na některou ze zahraničních univerzit.

Jelikož nenacházím ze své strany za možné Uljanovově žádosti vyhovět, dovoluji si Vaše Blahorodí co nejzdvořileji žádat, aby mu pas nebyl vydán a aby mu bylo sděleno, že policejní department považuje jeho výjezd za hranice za předčasný.

Zároveň Vaše Blahorodí velmi zdvořile prosím, aby v případě, že by jmenovaný Uljanov Kazaň opustil, uvědomilo department, kam odjel, a neprodleně svým jménem příslušného gubernátora zpravilo, že pas mu nesmí být vydán.“ — 557

- ¹⁴⁸ V souvislosti s touto žádostí se ministerstvo lidové osvěty přípisem z 11. listopadu obrátilo na policejní department a vyžádalo si zprávu „o Uljanovově politické spolehlivosti“ a vyjádření k zasláné žádosti. Policejní department 4. prosince 1889 odpověděl, že „Uljanov se za svého pobytu v Kazani stýkal s politicky nespolehlivými lidmi, z nichž někteří jsou nyní stíháni pro velezradu“. Odbor osvěty 10. prosince 1889 Leninovu žádost zamítl.

Na žádost Leninovy matky M. A. Uljanovové zaslano ministrovi lidové osvěty bylo teprve v létě 1890 Vladimíru Iljičovi povoleno skládat zkoušky z předmětů právnické fakulty jako externistovi na některé z univerzit. — 558

- 149 Titul šlechtice obdržel Leninův otec Ilja Nikolajevič Uljanov v roce 1882. — 559
- 150 K žádosti jsou připojena dvě rozhodnutí: „Ke zprávě. At skládá zkoušky raději v Kazani.“ „Hlášení podáno 18. června. Nařizeno oznámit žadateli, že s touto žádostí se musí obrátit na předsedu zkušební komise. Za ředitele Ezov.“ — 559
- 151 Na žádosti je připsáno: „Se svolením pana ministra lidové osvěty.“
Na jaře a na podzim 1891 Lenin složil na petrohradské univerzitě všechny státní zkoušky z předmětů právnické fakulty s výborným prospěchem. V lednu 1892 Lenin obdržel diplom prvního stupně, jehož text zněl: Po předložení písemné práce a po písemných odpovědích, jež byly kvalifikovány jako výborné, prokázal při ústní zkoušce tento prospěch: *v římském právu, dějinách římského práva, občanském právu a příslušném procesním právu, obchodním právu a příslušném procesním právu, trestním právu a příslušném procesním právu, dějinách ruského práva, církevním právu, státním právu, mezinárodním právu, policejním právu, politické ekonomii a statistice, finančním právu, encyklopedii práva a dějinách filozofie práva* — výborný. — 560
- 152 Na žádosti je uvedeno: „Uljanov je advokátním koncipientem pana Chardina od 30. ledna 1892. — Zprávy o Uljanovově chování nemáme. Úřadující tajemník,“ — nečitelný podpis. — 561
- 153 Na žádosti je uvedeno rozhodnutí: „Oznámit, že příslušný posudek vydáme jen na požádání příslušného soudního orgánu. 5. VI.“ — 562
- 154 Na žádosti je toto rozhodnutí: „Departmentu státní policie ministerstva vnitra. 18. června, č. 1556.“
V souvislosti s touto žádostí zaslal předseda samarského okruhového soudu policejnímu departmentu 18. června 1892 přípis, v němž se dotazoval, „zda nic nebrání vydat Uljanovovi oprávnění k vykonávání soudní praxe.“ Na přípisu je toto rozhodnutí: „Ponechat Uljanova pod tajným policejním dohledem a sdělit, že nic nebrání vydat oprávnění k vykonávání soudní praxe. 2. července.“
Na plénu všech oddělení samarského okruhového soudu bylo 23. července 1892 usneseno: „Žádané osvědčení Uljanovovi vydat, oznámit to v Guberniálním věstníku a informovat pana ministra spravedlnosti.“ — 564

¹⁵⁵ Na žádosti je uvedeno rozhodnutí: „Dne 7. ledna 1893 bylo na plénu všech oddělení tohoto soudu *usneseno*: Osvědčení žádané advokátním koncipientem Uljanovem vydat a informovat o tom pana ministra spravedlnosti.“ — 565

¹⁵⁶ Rozhodnutí na žádosti: „Žádané potvrzení vydat.“ — 566

SEZNAM LITERATURY,
KTEROU V. I. LENIN CITUJE
NEBO O NÍŽ SE ZMIŇUJE*

- [¹] * *Анненский, Н. Ф. Доклад по вопросу о положении кустарей Павловского района.* — «Нижегородский Вестник Пароходства и Промышленности», 1891, № 1, стр. 10—16; № 2, стр. 40—45; № 3, стр. 58—62. — 233, 276
- [²] [*Богданович, А. И.*] *Насущный вопрос.* [Смоленск], изд. партии «Народного права», 1894. 41 стр. (Вып. 1). — 359—360
- [³] *Буренин, В. П. Критические очерки.* — «Новое Время», Спб., 1894, № 6443, 4 (16) февраля, стр. 2. — 181
- В. В. — см. [Воронцов, В. П.]
- [⁴] «*Вестник Европы*». Спб., 1872, № 5, стр. 427—436. — 188
— 1893, № 1, стр. 55—92. — 123—124
— 1893, № 3, стр. 296—318. — 84
- [⁵] «*Весть*». Спб. — 382
- [⁶] * *Военно-статистический сборник.* Вып. IV. Россия. Под общ. ред. Н. Н. Обручева. Спб., 1871. XXX, 922, 235 стр. — 126, 343

Вопрос о рынках — см. [Красин, Г. Б.]

* Česká redakce přetiskuje tento seznam literatury z 5. ruského vydání v nezměněné podobě.

V textové části jsou bibliografické prameny přeloženy a opatřeny číslem v hranaté závorce, které odkazuje na originální název díla a jeho bibliografické údaje v tomto seznamu.

☞; Knihy, noviny a časopisy s Leninovými poznámkami jsou označeny hvězdičkou. Tyto výtisky jsou uloženy v Archívu Institutu marxismu-leninismu při ÚV KSSS. *Čes. n. d.*

- [⁷] *[Воронцов, В. П.] В. В. Излишек снабжения рынка товарами.* — «Отечественные Записки», Спб., 1883, № 5, стр. 1—39. — 529—530
- [⁸] *[Воронцов, В. П.] В. В. Крестьянская община. Общий обзор земской статистики крестьянского хозяйства А. Фортунатова.* М., 1892. XLVI, 600, VI стр. (В изд.: Итоги экономического исследования России по данным земской статистики. Т. I). — 36
- [⁹] — *Милитаризм и капитализм.* — «Русская Мысль», М., 1889, № 9, стр. 70—90. — 530
- [¹⁰] — *Наши направления.* Спб., 1893. VI, 215 стр. — 291, 397
- [¹¹] — *Немецкий социал-демократизм и русский буржуазизм.* (П. Струве. Критические заметки к вопросу об экономическом развитии России). — «Неделя», Спб., 1894, № 47, 20 ноября, стр. 1504—1508; № 48, 27 ноября, стр. 1543—1547; № 49, 4 декабря, стр. 1587—1593. — 381, 392, 415, 453, 536
- [¹²] — *Очерки теоретической экономики.* Спб., 1895. 319 стр. — 423, 453
- [¹³] — *Прогрессивные течения в крестьянском хозяйстве.* Спб., 1892. VI, 261 стр. — 131, 280, 283, 496—497
- [¹⁴] * — *Судьбы капитализма в России.* Спб., 1882. 312 стр. — 296
- [¹⁵] *Гакстаузен, А. Исследования внутренних отношений народной жизни и в особенности сельских учреждений России.* Пер. с нем. и изд. Л. И. Рагозин. Т. I. М., 1870. XXII, 490 стр. — 420
- [¹⁶] *Гоголь, Н. В. Мертвые души.* — 352
- [¹⁷] *Горбунова, М. К. Кружевной промысел.* — В кн.: Боголепов, И. Промыслы Московской губернии. Вып. II. М., 1880, стр. 1—91. (В изд.: Сборник статистических сведений по Московской губернии. Отдел хозяйственной статистики. Т. VI. Вып. II). — 140—144
- [¹⁸] *Григорьев, В. Н. Кустарное замочно-ножевое производство Павловского района.* (В Горбатовском уезде

Нижегородской губ. и в Муромском уезде Владимирской губ.). — В кн.: Рагозин, В. Материалы к изучению кустарной промышленности Волжского бассейна. Прил. к изд. «Волга». М., 1881, стр. XI—XVI, 1—124. — 276

- [19] [Даниельсон, Н. Ф.] *Николай — он. Нечто об условиях нашего хозяйственного развития.* — «Русское Богатство», Спб., 1894, № 4, стр. 1—34; № 6, стр. 86—130. — 338—339, 340—341, 342, 343, 346, 349, 352, 353, 354, 355
- [20] — *Очерки нашего пореформенного общественного хозяйства.* Спб., 1893. XVI, 353, XVI стр. — 123—124, 126, 145—146, 342, 343, 344—345, 346, 354—355, 426, 479, 500, 504
- [21] *Дементьев, Е. М. Фабрика, что она дает населению и что она у него берет.* М., 1893. VIII, 246 стр. — 236
- [22] *Ермолов, А. С. Неурожай и народное бедствие.* Спб., 1892. 270 стр. — 317
- [23] *Зибер, Н. И. Давид Рикардо и Карл Маркс в их общественно-экономических исследованиях.* Опыт критико-экономического исследования. Спб., 1885. VII, 598 стр. — 243
- [24] *Исаев, А. А. Промыслы Московской губернии.* Т. II. 1. Металлические промыслы. 2. Гончарный промысел. М., изд. Моск. губ. земской управы, 1876. 200, IV стр. — 241
- [25] *Итоги экономического исследования России по данным земской статистики.* Т. I—II. М. — Дерпт, 1892. 2 т. — 35—36, 45, 496
- К — н, И. — см. [Кауфман, И. И.]
- [26] *Каблуков, Н. А. Вопрос о рабочих в сельском хозяйстве.* М., ред. «Юридического Вестника», 1884. X, XXIV, 299 стр. — 377
- [27] — *Очерк хозяйства частных землевладельцев.* М., изд. Моск. губ. земства, 1879. V, 200, 103 стр. (В изд.: Сборник статистических сведений по Московской губернии. Отдел хозяйственной статистики. Т. V. Вып. I) — 270

- [²⁸] *Кареев, Н. И. Старые и новые этюды об экономическом материализме. Материалы для истории и критики экономического материализма. Спб., 1896. VI, 162 стр. — 165*
- [²⁹] * *Карышев, Н. А. Крестьянские внеадельные аренды. Дерпт, 1892. XIX, 402. LXV стр. (В изд.: Итоги экономического исследования России по данным земской статистики. Т. II). — 36, 45, 46, 50, 496*
- [³⁰] — *Народно-хозяйственные наброски. XII. Современные течения в крестьянском хозяйстве Нижегородской губернии. — «Русское Богатство», Спб., 1894, № 2, стр. 1—19. — 264, 280—282*
- [³¹] [*Кауфман, И. И.*] *Точка зрения политико-экономической критики у Карла Маркса. — «Вестник Европы», Спб., 1872, № 5, стр. 427—436. — 188*
- [³²] *Короленко, С. А. Вольнонаемный труд в хозяйствах владельческих и передвижение рабочих, в связи с статистико-экономическим обзором Европейской России в сельскохозяйственном и промышленном отношениях. Спб., 1892. XX, 844 стр. (Деп. земледелия и сельской пром-сти. С.-х. и стат. сведения по материалам, полученным от хозяев. Вып. V). — 345*
- [³³] [*Красин, Г. Б.*] *Вопрос о рынках. [Реферат]. — 101, 106—107, 112—115, 127, 129—131*
- [³⁴] *Кривенко, С. Н. К вопросу о нуждах народной промышленности. — «Русское Богатство», Спб., 1894, № 7, стр. 154—170; № 9, стр. 35—71; № 10, стр. 94—130. — 381, 410, 411*
- [³⁵] — *Письма с дороги. Письмо 1-е. (Крестьянский бюджет в связи с переходом натурального хозяйства в денежное). — «Русское Богатство», Спб., 1894, № 1, стр. 150—170. — 231, 245, 246—248, 250, 254—256, 256—259, 266—267, 271—272*
- [³⁶] — *По поводу культурных одиночек. — «Русское Богатство», Спб., 1893, № 12, стр. 160—192. — 155, 231, 232, 233, 236—237, 264, 266—268, 272—273, 274, 275—276, 279, 284, 289—290, 292—293, 296, 297, 299, 300—301, 305—307, 348, 426*

Кружевной промысел — см. Горбунова, М. К.

- [³⁷] *Крылов, И. А. Волк и Пастухи.* — 379
- [³⁸] — *Кот и Повар.* — 341, 342
- [³⁹] — *Слон и Моська.* — 181
- [⁴⁰] — *Щука.* — 322
- [⁴¹] *Ланге, Ф.-А. Рабочий вопрос.* Его значение в настоящем и будущем. Пер. с 4 нем. изд. А. Л. Блека. С предисл. Р. И. Сементковского. Спб., Павленков, 1892. II, VI, 323 стр. — 484—488, 495
- [⁴²] *Манифест социально-революционной партии «Народного права».* [Листовка]. 19 февраля 1894 года. [Смоленск], 1894. 1 л. — 361
- [⁴³] *Маркс, К. и Энгельс, Ф. Манифест Коммунистической партии.* Декабрь 1847 г. — январь 1848 г. — 165, 169, 201, 294, 414, 470
- [⁴⁴] — *Немецкая идеология.* Критика новейшей немецкой философии в лице ее представителей Фейербаха, Б. Бауэра и Штирнера и немецкого социализма в лице его различных пророков. 1845—1846 г. — 169, 205
- [⁴⁵] *Маркс, К. К критике гегелевской философии права.* Введение. Конец 1843 г. — январь 1844 г. — 160, 263
- [⁴⁶] — *Капитал.* Критика политической экономии. Т. I—III. 1867—1894 гг. — 155—158, 163—166, 167—168, 171, 172, 183—184, 188—191, 197—198, 201, 203, 204, 206, 294, 448, 468, 469, 483
- [⁴⁷] — *Капитал.* Критика политической экономии. Т. I. 1867 г. — 101—102, 107, 157—158, 160, 163—164, 168, 183—184, 188—190, 197, 202—204, 357, 358, 448, 529
- [⁴⁸] * — *Капитал.* Критика политической экономии. Пер. с нем. Т. I. Кн. I. Процесс производства капитала. Спб., Поляков, 1872. XIII, 678 стр. — 193—196, 340, 348, 484, 485, 487
- [⁴⁹] — *Капитал.* Критика политической экономии. Т. II. 1885 г. — 101—111, 529, 530

- [50] — *Критика Готской программы*. Замечания к программе германской рабочей партии 5 мая 1875 г. — 349, 473
- [51] — *Нищета философии*. Ответ на «Философию нищеты» г-на Прудона. Первая половина 1847 г. — 165, 188, 294, 349
- [52] — *Письмо в редакцию «Отечественных Записок»*. (Письмо Михайловскому). Конец 1877 г. — «Юридический Вестник», М., 1888, № 10, стр. 270—273. Загл.: Письмо Карла Маркса. — 168, 293
- [53] — *Письмо к Руге*. Сентябрь 1843 г. — «Социал-Демократ», Женева, 1892, кн. 4, стр. 25—29. — 184—185, 208, 358
- [54] — *Послесловие ко второму изданию* [первого тома «Капитала»]. 24 января 1873 г. — 183—184, 188—190, 197, 357
- [55] — *Предисловие к «К критике политической экономии»*. Январь 1859 г. — 160—161, 173—174
- [56] — *Предисловие к первому изданию* [первого тома «Капитала»]. 25 июля 1867 г. — 157—158, 164
- [57] *Михайловский, Н. К. Записки профана*. — Сочинения. Т. 3. Спб., 1881. 493 стр. — 159, 167—168, 436
- [58] — *Карл Маркс перед судом г. Ю. Жуковского*. — «Отечественные Записки», Спб., 1877, № 10, стр. 321—356. — 157, 192—193, 197, 203, 204, 205
- [59] *Михайловский, Н. К. Литература и жизнь*. — «Русская Мысль», М., 1892, № 6, стр. 172—204. — 210—212, 232
- [60] — *Литература и жизнь*. — «Русское Богатство», Спб., 1893, № 10, стр. 108—141. — 155, 291
- [61] — *Литература и жизнь*. — «Русское Богатство», Спб., 1894, № 1, стр. 88—123. — 155—156, 157, 159, 164—180, 183, 184—185, 203—207, 208—209, 210, 213—214, 215, 216, 217—221, 294, 358—359
- [62] — *Литература и жизнь*. — «Русское Богатство», Спб., 1894, № 2, стр. 148—168. — 155, 185—186, 187, 190—191, 196—197, 201—202, 222, 223

- [⁶³] — *Литература и жизнь*. — «Русское Богатство», Спб., 1894, № 10, стр. 45—77. — 387, 408
- [⁶⁴] — *Письмо в редакцию*. — «Отечественные Записки», Спб., 1883, № 7, стр. 97—112. Подпись: Посторонний. — 198
- [⁶⁵] — *По поводу русского издания книги Карла Маркса*. — «Отечественные Записки», Спб., 1872, № 4, стр. 176—184. — 205, 208, 284
- [⁶⁶] — *Что такое прогресс?* — 443
- [⁶⁷] «*Московские Ведомости*». — 432, 536
Насущный вопрос — см. [Богданович, А. И.]
- [⁶⁸] «*Неделя*». Спб. — 290
— 1894, № 47, 20 ноября, стр. 1504—1508; № 48, 27 ноября, стр. 1543—1547; № 49, 4 декабря, стр. 1587—1593. — 381, 392, 415, 453, 536
- [⁶⁹] «*Нижегородский Вестник Пароходства и Промышленности*». 1891, № 1, стр. 10—16. — 233—234
Николай — он — см. [Даниельсон, Н. Ф.]
- [⁷⁰] «*Новое Время*». Спб. — 290
— 1894, № 6443, 4 (16) февраля, стр. 2. — 181
- [⁷¹] *Новые всходы на народной ниве*. — «Отечественные Записки», Спб., 1879, № 2, стр. 125—152. — 370—401, 403—408, 411—424, 452, 464, 471—472
- [⁷²] *Общий устав императорских Российских университетов*. 23 августа 1884 года. М., 1884. 15 стр. — 554, 559
- [⁷³] *Орлов, В. И. и Каблуков, Н. А. Сборник статистических сведений по Московской губернии*. Отдел хозяйственной статистики. Т. II. М., изд. Моск. губ. земства, 1878. 616 стр. — 270—271
- [⁷⁴] *Орлов, П. А. и Будагов, С. Г. Указатель фабрик и заводов Европейской России*. Материалы для фабрично-заводской статистики. [По сведениям за 1890 г., дополненным сведениями за 1893 и 1894 гг.]. Изд. 3-е, испр. и знач. доп. Спб., 1894. II, XVI, 827 стр. — 343

- [75] *«Отечественные Записки»*. Спб. — 198, 200, 211, 277, 311, 346, 426
 — 1872, № 2, стр. 202—236. — 277, 310
 — 1872, № 4, стр. 176—184. — 208, 284
 — 1877, № 10, стр. 321—356. — 157, 192—193, 197, 203, 204—205
 — 1879, № 2, стр. 125—152. — 370—401, 403—408, 411—424, 452, 464, 471—472
 — 1883, № 5, стр. 1—39. — 529—530
 — 1883, № 7, стр. 97—112. — 198
- [76] *Памятная книжка Таврической губернии*. Сост. стат. бюро Таврического губ. земства. Под ред. К. А. Вернера. Симферополь, 1889. 678 стр. (В изд.: Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Т. IX). — 49
- [77] *Плеханов, Г. В. Н. Г. Чернышевский*. — «Социал-Демократ», Лондон, 1890, кн. 1, февраль, стр. 88—175; Женева, 1890, кн. 2, август, стр. 62—142; 1890, кн. 3, декабрь, стр. 71—110; 1892, кн. 4, стр. 144—194. — 307, 308—309
- [78] — *Наши разногласия*. Женева, тип. группы «Освобождение труда», 1884, на обл.: 1885. XXIV, 322 стр. (Б-ка современного социализма. Вып. III). — 217, 218, 300
- [79] *Плутократия и ее основы*. — «Отечественные Записки», Спб., 1872, № 2, стр. 202—236. — 277, 310—311
- [80] * *Постников, В. Е. Южно-русское крестьянское хозяйство*. М., 1891, XXXII, 391 стр. — 31, 35, 36—95, 137—139, 505, 512, 541—550
- Посторонний* — см. Михайловский, Н. К.
- [81] *Распопин, В. Частновладельческое хозяйство в России*. (По земским статистическим данным). — «Юридический Вестник», М., 1887, № 11, стр. 460—486; № 12, стр. 629—647. — 521
- [82] *Рецензия на книгу: Давид Рикардо и Карл Маркс в их общественно-экономических исследованиях*. Опыт

критико-экономического исследования. Н. И. Зибе-
ра. Спб., 1885 г. — «Русская Мысль», М., 1885,
№ 11, стр. 13—17. — 243

[⁸³] «Русская Мысль». М., 1885, № 9, стр. 1—40. — 76, 271

— 1885, № 11, стр. 13—17. — 243

— 1889, № 9, стр. 70—90. — 530

— 1892, № 6, стр. 172—204. — 210—212, 232

[⁸⁴] «Русское Богатство». Спб. — 151, 155, 157, 171—172,
179—180, 208—209, 224, 225, 267, 275, 277, 284,
286—287, 290, 292, 300—301, 314, 339, 369, 388, 392,
398, 467, 479, 498

— 1893—1894. — 476

— 1893, № 10, стр. 29—40, стр. 108—141. — 155, 263,
285, 287—288, 291

— 1893, № 11, стр. 202—227. — 155, 208—209, 264,
265, 453

— 1893, № 12, стр. 145—159, стр. 160—192, стр. 186—
209. — 155, 231, 232, 233, 236—237, 261, 264, 265,
266, 267—268, 273, 274—275, 276, 277, 279, 284,
289—290, 292, 296, 297, 299, 300—302, 305—307,
348, 426, 453

— 1894, № 1, стр. 88—123, стр. 150—170. — 155—156,
157, 159, 164, 181—182, 183, 184—185, 203—207,
208—209, 210, 213, 215, 216, 217—221, 231, 245,
246—247, 250, 254—256, 257—258, 266—267, 271—
272, 294, 358

— 1894, № 2, стр. 1—19, стр. 125—147, стр. 148—168.—
155, 178, 185—186, 187, 191, 195—196, 201—202,
222—223, 264—265, 280—282, 285, 288

— 1894, № 6, стр. 86—130. — 339—340, 341, 342, 344,
346, 348, 352, 353, 354, 355, 402—403

— 1894, № 7, стр. 127—153. — 380, 535

— 1894, № 10, стр. 45—77, стр. 94—130. — 380, 387,
408, 410, 411

- [⁸⁵] *Салтыков-Щедрин, М. Е. Благонамеренные речи.* — 493
- [⁸⁶] — *Дневник провинциала в Петербурге.* — 381, 453
- [⁸⁷] — *За рубежом.* — 171—172
- [⁸⁸] — *Коняга.* — 416, 432, 433
- [⁸⁹] — *Либерал.* — 288
- [⁹⁰] — *Помпадурсы и помпадурши.* — 273, 290, 317
- [⁹¹] — *Пошехонские рассказы.* — 457
- [⁹²] *Сборник сведений по России.* 1890. Спб., изд. центр. стат. ком. м-ва внутр. дел, 1890. VI, 352 стр. (Статистика Российской империи. X). На русск. и франц. яз. — 126
- [⁹³] *Сборник статистических сведений по Воронежской губернии.* Т. II. Вып. II. Крестьянское хозяйство по Острогожскому уезду. С 8 карт. Сост. Ф. Щербина. Воронеж, изд. Воронежского губ. земства, 1887. XVIII, 454, 51 стр. — 76, 245, 246, 248, 249, 252—253, 254, 255, 271—272, 331—337, 480, 481
- [⁹⁴] *Сборник статистических сведений по Московской губернии.* Отдел хозяйственной статистики. Т. II. Сост. В. И. Орлов и Н. А. Каблуков. М., изд. Моск. губ. земства, 1878. 616 стр. — 270—271
- [⁹⁵] *Сборник статистических сведений по Московской губернии.* Отдел хозяйственной статистики. Т. V. Вып. I. Очерк хозяйства частных землевладельцев. Сост. Н. Каблуков. М., изд. Моск. губ. земства, 1879. V, 200, 103 стр. — 270
- [⁹⁶] *Сборник статистических сведений по Московской губернии.* Отдел хозяйственной статистики. Т. VI—VII. Промыслы Московской губернии. М., изд. Моск. губ. земства, 1879—1883. 5 т.
Т. VI. Промыслы Московской губернии. Вып. I. Сост. В. Орлов и И. Боголепов. 1879. 287 стр. Вып. II. Сост. И. Боголепов. 1880. 264, 91, II стр. — 73, 140—144
Т. VII. Вып. I. Промыслы Московской губернии. Вып. III. Сост. стат. отделением Моск. губ. земской

управы. 1882. VIII, 147, 338 стр. Вып. II. Женские промыслы Московской губернии. Вып. IV. Сост. М. К. Горбунова. 1882. XXXII, 299 стр. * Вып. III. Промыслы Московской губернии. Вып. V. Сост. стат. отделением Моск. губ. земской управы. 1883. 218 стр. — 73, 140, 237—238

- [⁹⁷] *Сборник статистических сведений по Самарской губернии*. Отдел хозяйственной статистики. Новоузенский уезд. Т. VII. Самара, изд. Самарского губ. земства, 1890. II, 64, 453, V стр. — 133, 134, 135, 280
- [⁹⁸] * *Сборник статистических сведений по Саратовской губернии*. Т. XI. Камышинский уезд. Саратов, изд. Саратовского губ. земства, 1891. III, II, 974 стр. — 134, 135
- [⁹⁹] *Сборник статистических сведений по Таврической губернии*. Т. I—II. Симферополь, изд. Таврического губ. земства, 1885—1886. 2 т. — 79, 80, 81—83, 85, 133, 134, 135
- [¹⁰⁰] *Свод законов гражданских*. — В кн.: Свод законов Российской империи. Т. 10. Ч. I. Спб., 1887, стр. 27. — 175
- [¹⁰¹] *Сельскохозяйственный обзор Нижегородской губернии за 1892 год*. Вып. III. Н.-Новгород, изд. Нижегородского губ. земства, 1893. 188, 12 стр. (Стат. отд.-ние Нижегородской губ. земской управы). — 131
- [¹⁰²] *Скворцов, А. И. Влияние парового транспорта на сельское хозяйство*. Исследование в области экономики земледелия. Варшава, 1890. VIII, VI, 703 стр. — 506—509
- [¹⁰³] — *Экономические этюды*. I. Экономические причины голодовок в России и меры к их устранению. Спб., 1894. VIII, 185, II стр. — 221, 506
- [¹⁰⁴] *Слонимский, Л. З. Крестьянские нужды и их исследователи*. — «Вестник Европы», Спб., 1893, № 3, стр. 296—318. — 84
- [¹⁰⁵] «Социал-Демократ». Лондон, 1890, кн. 1, февраль, стр. 88—175. — 307, 308—309

- Женева, 1892, кн. 4, стр. 25—29. — 184—185, 208, 358
- [¹⁰⁶] *Статистические таблицы о хозяйственном положении селений Днепровского уезда*. Сост. стат. бюро Таврического земства. Симферополь, изд. Таврического губ. земства, 1886. III, 253 стр. (В изд.: Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Т. II). — 78—79, 80, 81—83, 85, 133, 134, 135
- [¹⁰⁷] * *Статистические таблицы о хозяйственном положении селений Мелитопольского уезда*. Вып. I. Сост. стат. бюро Таврического губ. земства. Симферополь, изд. Таврического губ. земства, 1885. VII, 280 стр. (В изд.: Сборник статистических сведений по Таврической губернии. Прил. к 1-му т. сб.). — 78—79, 80, 85
- [¹⁰⁸] *Струве, П. Б. Критические заметки к вопросу об экономическом развитии России*. Вып. I. Спб., 1894. X, 293 стр. — 368, 367—369, 374, 385, 387, 423—431, 432—436, 439, 440, 442—445, 446—450, 451, 452, 453—460, 462—474, 476—484, 488—495, 498—504 506, 509—521, 525—529, 530—535
- [¹⁰⁹] *Судебные уставы*. Спб., 1883. 632 стр. — 561, 565
- [¹¹⁰] *Тверской, П. А. Десять лет в Америке*. Из личных воспоминаний. — «Вестник Европы», Спб., 1893, № 1, стр. 55—92. — 123—124
- [¹¹¹] *Точка зрения политико-экономической критики у Карла Маркса* — см. [Кауфман, И. И.]
- [¹¹²] *Трирогов, В. Г. Община и подать*. (Собрание исследований). Спб., 1882, 509 стр. — 82
- [¹¹³] *Указатель фабрик и заводов Европейской России* — см. Орлов, П. А. и Будагов, С. Г.
- [¹¹⁴] *Успенский, Г. И. Грехи тяжкие*. — 413
- [¹¹⁵] *Устав гражданского судопроизводства*. — В кн.: Судебные уставы. Спб., 1883, стр. 34. — 561, 565
- [¹¹⁶] *Учреждение судебных установлений*. — В кн.: Судебные уставы. Спб., 1883, стр. 70. — 561

- [117] Харизоменов, С. А. *Значение кустарной промышленности*. — «Юридический Вестник», М., 1883, № 11, стр. 414—441; № 12, стр. 543—597. — 232
- [118] *Хроника внутренней жизни*. — «Русское Богатство», Спб., 1893, № 12, стр. 145—159. — 275, 276, 277, 278
- [119] *Хроника внутренней жизни*. — «Русское Богатство», Спб., 1894, № 2, стр. 125—147. — 178, 285, 288
- [120] Чернышевский, Н. Г. *Пролог*. Роман из начала шестидесятых годов. — 307, 308—310
- [121] Щербина, Ф. А. *Крестьянское хозяйство по Острогожскому уезду*. С 8 карт. Воронеж, изд. Воронежского губ. земства, 1887. XVIII, 454, 51 стр. (В изд.: Сборник статистических сведений по Воронежской губернии. Т. II. Вып. II). — 76, 245, 246, 248, 249, 252—253, 254, 255, 271—272, 331—337, 480, 481
- [122] Энгельс, Ф. *Анти-Дюринг*. Переворот в науке, произведенный господином Евгением Дюрингом. 1876—1878 гг. — 169, 171, 186—187, 188, 191—197, 202
- [123] Энгельс, Ф. *Положение рабочего класса в Англии*. По собственным наблюдениям и достоверным источникам. Сентябрь 1844 г. — март 1845 г. — 129
- [124] — *Предисловие* [к книге «Людвиг Фейербах и конец классической немецкой философии»]. 21 февраля 1888 г. — 169, 205
- [125] — *Предисловие к первому изданию 1884 года* [книги «Происхождение семьи, частной собственности и государства»]. Конец мая 1884 г. — 170, 183
- [126] — *Происхождение семьи, частной собственности и государства*. (Пер. с 4-го нем. изд.). Спб., Тиханов, 1894. XVII, 175 стр. — 449—450
- [127] — *Развитие социализма от утопии к науке*. Начало 1880 г. — 188
- [128] Южаков, С. Н. *Вопросы экономического развития России*. — «Русское Богатство», Спб., 1893, № 11, стр. 202—227; № 12, стр. 186—209. — 155, 209, 264, 265, 278, 453

- [129] — *Министерство земледелия*. (Заметка по поводу слухов о его организации). — «Русское Богатство», Спб., 1893, № 10, стр. 29—40. — 264, 285, 287
- [130] — *Нормы народного землевладения в России*. (Опыт экономического исследования о нормальной величине крестьянских наделов в России). — «Русская Мысль», М., 1885, № 9, стр. 1—40. — 76—271
- [131] — *Хроника внутренней жизни*. — «Русское Богатство», Спб., 1894, № 7, стр. 127—153. — 380, 535
- [132] «Юридический Вестник». М., 1883, № 11, стр. 414—441; № 12, стр. 543 — 597. — 232
— 1888, № 10, стр. 270—273. — 292—293
-
- [133] *Dühring, E. Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Sozialismus*. 3-te Aufl. Leipzig, Fues (R. Reiland), 1879. XIV, 574 S. — 191—192, 193, 194, 196, 197
- [134] *Engels, F. Herrn E. Dührings Umwälzung der Wissenschaft*. 1876—1878. — 171, 447
- [135] — *Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staats*. Im Anschluß an Lewis H. Morgan's Forschungen. 2-te Aufl. Stuttgart, Dietz, 1886. VI, 147 S. — 449—450
- [136] — *Vorwort* [zur 2-ten Auflage der Arbeit: «Zur Wohnungsfrage»]. 10. Januar 1887. — 347
- [137] — *Zur Wohnungsfrage*. Zweite Hälfte 1872 — Januar 1873. — 347
- [138] *Goethe, J. W. Zahme Xenien*. — 289
- [139] *Hourwich, I. A. The Economics of the Russian Village*. New York, 1892. VI, 182 p. — 252—253, 282
- [140] *Kautsky, K. Karl Marx's Ökonomische Lehren*. — 156
- [141] *Marx, K. Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte*. 3-te Aufl. Hamburg, Meißner, 1885. VI, 108 S. — 445, 450, 455—456, 478—479
- [142] — *Der Bürgerkrieg in Frankreich*. Adresse des Generalrats der Internationalen Arbeiter — Assoziation an alle Mitglieder

in Europa und den Vereinigten Staaten. Neuer Abdruck.
Leipzig, Genossenschaftsbuchdruckerei, 1876. 56 S. — 450

- [143] * — *Das Kapital*. Kritik der politischen Ökonomie. Bd. I. Buch I: Der Produktionsprozeß des Kapitals. 2-te Aufl. Hamburg, Meißner, 1872. 830 S. — 122—123, 193—195, 348, 448, 494—495, 502—503
- [144] * — *Das Kapital*. Kritik der politischen Ökonomie. Bd. II. Buch II: Der Zirkulationsprozeß des Kapitals. Hrsg. von F. Engels. Hamburg, Meißner, 1885. XXVII, 526 S. — 110—111, 128, 468—469
- [145] * — *Das Kapital*. Kritik der politischen Ökonomie. Bd. III. T. 2. Buch III. Der Gesamtprozeß der kapitalistischen Produktion. Hrsg. von F. Engels. Hamburg, Meißner, 1894. IV, 422 S. — 520
- [146] — *Vorwort zur 2-te Auflage* [der Arbeit: «Der achtzehnte Brumaire des Louis Bonaparte»]. 23. Juni 1869. — 455—456
- [147] *Mayer, S. Die soziale Frage in Wien*. Studie eines Arbeitgebers. Wien, Becksche Universitätsbuchhandlung, 1871. XIV, 32 S. — 184
- [148] *Proudhon, P.-J. Revolution sociale, démontrée par le coup d'état*. — 456
- [149] *Rousseau, J.-J. Du Contrat social; ou, Principes du droit politique*. — 161
- [150] *Simmel, G. Über soziale Differenzierung*. Soziologische und psychologische Untersuchungen. Leipzig, Duncker & Humblot, 1890. VII, 147 S. — 442
- [151] «*Sozialpolitisches Centralblatt*». Berlin, 1893, N 1, 2. Oktober, S. 1—3 — 299, 300, 301, 338, 339, 342—343, 352, 353—355, 426, 483—484
- [152] *Struve, P. Zur Beurteilung der kapitalistischen Entwicklung Rußlands*. In: «*Sozialpolitisches Centralblatt*», Berlin, 1893, N 1, 2. Oktober, S. 1—3. — 299, 300, 301, 338, 339, 342—343, 352, 353—355, 426, 483—484

JMENNÝ REJSTŘÍK

ANNĚNSKIJ N. F. (1843—1912) — publicista, ekonom a statistik, významný představitel liberálně narodnického hnutí. Jako vedoucí hospodářské statistiky kazaňského a nižněnovgorodského zemstva měl v 80. a 90. letech významnou úlohu v organizaci ruské zemstevní statistiky. Za jeho redakce bylo vydáno mnoho statistických prací. Přispíval do časopisů *Dělo a Otčestvennyje zapiski* a byl členem redakce liberálně narodnického časopisu *Russkoje bogatstvo*. V letech 1904—1905 byl jedním z vedoucích činitelů buržoazně liberální organizace *Svaz osvobození*. V roce 1906 patřil k organizátorům a vůdcům maloburžoazní strany lidových socialistů, která vznikla z pravého křídla eserské strany a inklinovala ke kadetům. V posledních letech života zanechal politické činnosti. — 233, 276

ARSEŇJEV K. I. (1789—1865) — geograf, historik a statistik, od roku 1819 profesor petrohradské univerzity, od roku 1836 člen petrohradské Akademie věd. V letech 1835—1853 řídil statistický výzkum v Rusku, za jeho vedení vznikaly guberniální statistické výbory. Byl jedním ze zakladatelů Ruské geografické společnosti (1845). Napsal četné práce statistické, geografické a historické. Ve svých pracích *Načertanije statistiki Rossijskogo gosudarstva* [Nástin statistiky ruského státu] (1818—1819) a *Statističeskije očerki Rossii* [Statistické studie o Rusku] (1848) se poprvé pokusil vědecky zdůvodnit rozdělení Ruska na hospodářské oblasti. V roce 1818 vydal dílo *Kratkaja vsěobščaja geografija* [Stručný všeobecný zeměpis]; vyšlo ve dvaceti vydáních a bylo po třicet let jednou z nejrozšířenějších ruských učebnic zeměpisu. — 489

BARANOV N. M. (1836—1901) — nižněnovgorodský gubernátor v letech 1882—1897. Neblaze proslul svým despotismem v hladových letech 1891—1892. Jeho svévolné zásahy pranýřoval V. G. Korolenko. Baranovovo jméno se stalo přізviskem provinciálních tyranů. — 290

BISMARCK Otto Eduard Leopold (1815—1898) — pruský a německý státník a diplomat, první kancléř Německé říše, který byl nazván

„železným kancléřem“. V roce 1862 byl ministerským předsedou a ministrem zahraničních věcí Pruska. Jeho hlavním cílem bylo sjednotit „krví a železem“ rozdrobené německé státy a vytvořit jednotnou Německou říši pod vedením junkerského Pruska. V roce 1871 se Bismarck stal říšským kancléřem. V letech 1871—1890 řídil veškerou zahraniční i vnitřní politiku Německa, hájil zájmy junkerských statkářů a zároveň se snažil zajistit koalici junkerů s velkobružoazií.

V roce 1878 vydal výjimečný zákon proti socialistům, kterým se snažil potlačit dělnické hnutí. Když se mu to nepodařilo, vystoupil s demagogickým programem sociálního zákonodárství a vydal zákony o povinném pojištění některých kategorií dělníků. Jeho pokus rozložit dělnické hnutí drobnými ústupky byl však bezvýsledný. V březnu 1890 abdikoval. — 285—286

BLOS Wilhelm (1849—1927) — německý maloburžoazní historik a publicista, představitel pravého křídla Sociálně demokratické strany Německa. V letech 1872—1874 byl redaktorem sociálně demokratického listu *Der Volksstaat*. V letech 1877—1878 a od roku 1890 byl členem sociálně demokratické frakce Říšského sněmu. Marx a Engels ostře kritizovali jeho oportunistickou politiku. Bloss byl znám svými pracemi o dějinách Velké francouzské revoluce (1789) a dějinách německé revoluce (1848).

V letech 1918—1920 byl ministerským předsedou württemberské vlády, která byla za represálie vůči komunistům nazvána krvavou. Později zanechal politické činnosti. — 168, 184

BRIGHT John (1811—1889) — anglický buržoazní činitel, majitel textilní továrny, jeden z vůdců hnutí za volný obchod (freetradismus), zakladatel Ligy proti obilním zákonům. Demagogicky útočil na aristokracii a předstíral, že hájí zájmy lidových mas, podporoval však svazek buržoazie s aristokracií; vystupoval proti uzákonění zkrácené pracovní doby a proti dalším dělnickým požadavkům. Od konce šedesátých let patřil k vůdcům liberální strany a byl několikrát ministrem v liberálních vládách. — 503

BURENIN V. P. (1841—1926) — reakční publicista a literát. Od roku 1876 byl členem redakce listu *Novoje vremja*, stál v čele prodejné literátské kliky seskupené kolem tohoto listu. V. I. Lenin často používal Bureninova jména k označení nečestné polemiky. — 181, 207, 298

ČERNÝŠEVSKIJ N. G. (1828—1889) — velký ruský revoluční demokrat,

vědec, spisovatel, literární kritik a jeden z význačných předchůdců ruské sociální demokracie. Černyševskij byl ideovým vůdcem revolučně demokratického hnutí 60. let v Rusku. Jako utopický socialista věřil, že je možný přechod k socialismu přes rolnickou občinu, ale současně jako revoluční demokrat „dovedl ovlivňovat všechny politické události své doby v revolučním duchu a propagovat — i přes překážky a nástrahy cenzury — myšlenku rolnické revoluce, myšlenku boje mas za svržení všech starých vrchností“ (V. I. Lenin, Spisy 17, Praha 1958, s. 113). Černyševskij rozhořčeně pranýřoval nevolnický charakter „rolnické reformy“ roku 1861 a vyzýval rolníky k povstání. V roce 1862 jej carská vláda zatkla a uvěznila v Petropavlovské pevnosti, kde strávil asi 2 roky, a poté byl odsouzen k 7 letům nucených prací a k doživotnímu vyhnanství na Sibiři. Teprve na sklonku života byl Černyševskij z vyhnanství propuštěn. Až do své smrti zůstal oddaným bojovníkem proti sociální nerovnosti a proti všem projevům politického i hospodářského útlatku.

Černyševskij má obrovské zásluhy o rozvoj ruské materialistické filozofie. Filozofické názory Černyševského byly vyvrcholením celé předmarxovské materialistické filozofie. Jeho materialismus měl revoluční a aktivní charakter. Černyševskij ostře kritizoval různé idealistické teorie a snažil se přepracovat Hegelovu dialektiku v materialistickém duchu. V oblasti politické ekonomie, estetiky, umělecké kritiky a historie podal Černyševskij vzor dialektického přístupu ke zkoumání skutečnosti. K. Marx vysoce hodnotil Černyševského díla a nazýval Černyševského velkým ruským učencem. V. I. Lenin o něm napsal: „Černyševskij je jediný skutečně veliký ruský autor, který dovedl od let padesátých až do roku 1888 setrvat na výši uceleného filozofického materialismu... Ale Černyševskij se nedovedl, či lépe: nemohl vzhledem k zaostalosti ruského života povznést k Marxovu a Engelsovu dialektickému materialismu“ (Spisy 14, Praha 1958, s. 381).

Černyševskij napsal celou řadu skvělých prací z oboru filozofie, politické ekonomie, historie, etiky a estetiky. Jeho literárně kritické práce měly obrovský vliv na rozvoj ruské literatury a umění. Jeho román *Čto dělat?* [*Co dělat?*] (1861; česky 1975) vchoval nejedno pokolení revolucionářů v Rusku i za hranicemi. — 290, 292, 298 — 299, 307—310

ČIČERIN B. N. (1828—1904) — specialista v oboru státního práva, filozof, významný představitel liberálního hnutí. V letech 1861—1868 byl profesorem moskevské univerzity, v letech 1882 až 1883 starostou města Moskvy. Byl stoupencem konstituční monarchie. Jako filozof stál na pozicích idealismu a metafyziky. Hlavní práce: *Sobstvennost*

i gosudarstvo [Vlastnictví a stát] (1882—1883), Istorija političeskich učeníj [Dějiny politických učení] (1869—1902), Filosofija prava [Filozofie práva] (1900) aj. — 384, 506

DANIELSON N. F. (N. -on, Nik. -on, Nikolaj -on, -on) (1844—1918) — ruský ekonom, publicista, ideolog liberálního narodnictví 80. a 90. let. V jeho politické činnosti se odráží přechod narodníků od revolučních akcí proti carismu ke smíření s ním. V 60. a 70. letech udržoval Danielson spojení s kroužky revoluční raznočinské mládeže. Počátkem roku 1870 byl uvězněn. Danielson dokončil první překlad Marxova Kapitálu do ruštiny, který začal překládat G. A. Lopatin. Při práci na překladu si dopisoval s K. Marxem a B. Engelsem a informoval je o problémech hospodářského vývoje Ruska. Podstatu marxismu však nepochopil a později proti němu vystupoval. V roce 1893 vydal knihu Očerki našego poreformennogo obščestvennogo chozjajstva [Studie z našeho poreformního společenského hospodářství], která byla spolu s pracemi V. P. Voroncova ekonomickým zdůvodněním liberálního narodnictví. V. I. Lenin ostře kritizoval Danielsona v řadě svých prací a odhalil podstatu jeho reakčních názorů. — 124, 126 131, 145—146, 240, 264—265, 299, 301, 338—349, 352—355, 377, 426, 453, 479, 484, 494—497, 499—506, 509—511, 515, 518—521, 528

DARWIN Charles Robert (1809—1882) — anglický vědec světového významu, zakladatel materialistické biologie, evolučního učení o původu druhů. Darwin jako první na základě rozsáhlého přírodovědeckého materiálu zdůvodnil teorii vývoje živé přírody, dokázal, že organický svět se vyvíjel od jednoduchých forem k složitým, že vznik nových forem, stejně jako zánik starých, je výsledkem přirozeného historického vývoje. Hlavní myšlenkou Darwinovy teorie je nauka o vzniku druhů přirozeným i umělým výběrem. Darwin tvrdil, že organismům je vlastní proměnlivost a dědičnost, a ty změny, které jsou živočichu nebo rostlině prospěšné v jejich boji o život, se upevňují, hromadí, dědí a podmiňují vznik nových živočišných a rostlinných forem. Hlavní zásady a důkazy tohoto učení jsou vyloženy v knize On the Origin of Species... [O vzniku druhů...] (1859; česky 1953). Marx vysoce ocenil význam Darwinova učení i jeho knihy a napsal, že „je to poprvé, co je nejenom zasazena smrtelná rána ‚teleologii‘ v přírodních vědách, ale také empiricky vyložena její racionální smysl“ (K. Marx - B. Engels, Spisy 30, Praha 1969, s. 644). — 156, 164, 171

DĚMENŤJEV J. M. (1850—1918) — lékař a statistik, pokrokový veřejný činitel, jeden z prvních ruských vědců, kteří se zabývali statistikou

práce a zdravotnictví. Na pokyn moskevského guberniálního zemstva provedl v letech 1879—1885 průzkum zdravotního stavu v několika závodech a továrnách Moskevské gubernie a podrobně popsal těžké pracovní podmínky dělníků. Velký společenský a politický význam měla Děmenťjevova kniha Fabrika, čto ona dajot naseleniju i čto ona u něgo berjot [Co dává továrna obyvatelstvu a co mu bere] (1893). V této práci vyvrátil lživé tvrzení narodníků, že v Rusku neexistuje třída továrního dělnictva, a dokázal, že strojírenský velkopřumysl v Rusku, i v západních kapitalistických zemích, nevyhnutelně odlučuje dělníka od půdy. Pranýřoval nelítostné vykořisťování dělnictva a zhoubný vliv těžkých pracovních podmínek v továrnách na zdraví dělníků a jejich rodin za kapitalismu. — 236

DÜHRING Eugen (1833—1921) — německý filozof a ekonom. Jeho filozofické názory byly eklektickou směsicí pozitivismu, metafyzického materialismu a idealismu. Jeho reakčně utopický systém „socialitárního“ hospodářství idealizoval pruské polofeudální formy hospodářství. Dühringovy škodlivé a zmatené názory v otázkách filozofie, politické ekonomie a socialismu našly ohlas mezi některými německými sociálními demokraty. K. Marx a B. Engels si uvědomovali, jaké nebezpečí hrozí mladé sociálně demokratické straně; proto Engels z Marxova podnětu podrobil Dühringovy názory kritice v knize Anti-Dühring. Pana Eugena Dühringa převrat vědy (1877—1878). V. I. Lenin kritizoval Dühringovy eklektické názory v knize Materialismus a empiriokriticismus (1909) i v jiných pracích.

Hlavní práce: Kursus der Philosophie als streng wissenschaftlicher Weltanschauung und Lebensgestaltung [Kurs filozofie jako přísně vědeckého světového názoru a způsobu života] (1875), Kritische Geschichte der Nationalökonomie und des Socialismus [Kritické dějiny národního hospodářství a socialismu] (1871), Kursus der National-und Socialökonomie einschliesslich der Hauptpunkte der Finanzpolitik [Kurs národní a sociální ekonomie zahrnující základní otázky finanční politiky] (1873). — 171, 186—188, 191—194, 196—197, 202, 207, 447

ENGELGARDT A. N. (1832—1893) — publicista, narodnik, agronom. Na svém statku Batiščevo ve Smolenské gubernii se pokusil zavést racionální formy hospodaření. Lenin v knize Vývoj kapitalismu v Rusku (kapitola III, podkapitola VI) charakterizuje Engelgardtovo hospodářství a na jeho příkladu ukazuje utopičnost narodnických teorií. Engelgardt psal pro časopis Otčestvennyje zapiski dopisy Iz děrevni [Z vesnice], které vyšly knižně v roce 1882. Napsal též řadu

dalších prací o zemědělství a byl redaktorem ruského časopisu *Chimičeskij žurnal* (1859–1860). — 307

ENGELS Bedřich (1820–1895) — spoluzakladatel vědeckého komunismu, vůdce a učitel mezinárodního proletariátu, přítel a spolupracovník Marxe (životopis viz v Leninově článku Bedřich Engels — *Spisy* 2, Praha 1952, s. 13–22). — 129, 168–171, 173, 179, 183–184, 186–188, 191–197, 201–205, 207, 347, 435, 447–451, 476

FAWCETT Henry (1833–1884) — anglický politik, ekonom, přívrženec Malthuse. Od roku 1863 byl profesorem politické ekonomie na univerzitě v Cambridge. V roce 1865 byl zvolen do parlamentu a přiklonil se k whigům. Od roku 1880 byl členem Gladstonovy vlády. Napsal: *Economic Position of the British Labourer* [Hospodářské postavení britského dělníka] (1865), *Pauperism, its Causes and Remedies* [Pauperismus, jeho příčiny a likvidace] (1871) aj. — 502

GALVANI Luigi (1737–1798) — italský anatom a fyziolog, jeden ze zakladatelů nauky o elektřině; objevil existenci elektrického proudu v živočišném organismu. Jeho pokusy vedly k objevení galvanického proudu. Měly velký vliv na rozvoj přírodních věd a techniky a staly se základem elektrofyziologie. Nejdůležitější prací Galvaniho je *De viribus electricitatis in motu musculari* [O elektrické síle při svalovém pohybu] (1791). — 185

GERCEN A. I. (1812–1870) — významný ruský revoluční demokrat, materialistický filozof, publicista a spisovatel, zakladatel „ruského“ socialismu. Do osvobozenického hnutí vstoupil Gercen jako šlechtický revolucionář, pokračovatel děkabristických tradic. V době studií na moskevské univerzitě (1829–1833) stál v čele kroužku pokrokové, revolučně smýšlející mládeže, která studovala politické i teoretické učení revolučních myslitelů 18. století a utopických socialistů. V roce 1834 byl spolu s jinými členy kroužku zatčen a v roce 1835 vypovězen do vyhnanství do Permi, později do Vjatky, do Vladimíru a Novgorodu. V roce 1842 se vrátil a žil v Moskvě. Filozofické práce, které v té době napsal — *Diletantizm v nauke* [Diletantismus ve vědě] (1842–1843; česky 1960) a *Pismo ob izučenii prirody* [Listy o studiu přírody] (1844–1846; česky 1954) — sehrály důležitou úlohu v rozvoji ruské materialistické filozofie. V. I. Lenin hodnotil Gercena jako vynikajícího myslitele, který dospěl až k dialektickému materialismu a stanul na prahu historického materialismu. V lednu 1847 byl Gercen nucen před pronásledováním carské vlády emigrovat. Žil zpočátku v Paříži a Nizze, v roce 1852 přesídlil do Londýna,

kde založil ruskou tiskárnu. Nejdříve vydal několik revolučních provolání, brožur a článků a v roce 1855 začal vydávat almanach Poljarnaja zvezda; od roku 1857 vydával spolu s N. P. Ogarjevem časopis Kolokol. Tím položil základy svobodného ruského tisku za hranicemi. Protože si Gercen neuvědomoval buržoazně demokratickou podstatu hnutí roku 1848 a podstatu předmarxovského socialismu, nemohl pochopit ani buržoazní podstatu ruské revoluce a kolísal mezi demokratismem a liberalismem. V 60. letech se odklonil od liberalismu a přešel na stranu revoluční demokracie, „obrátil své zraky... k Internacionále, k té Internacionále, v jejímž čele stál Marx“ (V. I. Lenin, Spisy 18, Praha 1958, s. 19). V dopise Ogarjevovi vítal Gercen překlad Marxových děl do ruštiny. V. I. Lenin zhodnotil Gercenovu úlohu v dějinách ruského osvobozenického hnutí v článku Památce Gercenově (1912). — 290, 299.

GLADSTONE William Ewart (1809—1898) — anglický politik a státník, vůdce liberálů. Od roku 1859 byl ministrem financí v Palmerstonově vládě, později členem všech liberálních vlád. Od roku 1868 stál řadu let v čele liberální vlády. Jako obratný politik a skvělý řečník využíval všech prostředků politické demagogie a efektních polovičatých reforem, aby získal na svou stranu maloburžoazii a špičky dělnické třídy. Prováděl dobytčnou koloniální politiku. Vůči Irsku uplatňovala Gladstonova vláda podle Marxe politiku násilí a mimořádných bezpečnostních opatření a bezohledně potlačovala národně osvobozenické hnutí. V roce 1894 Gladstone zanechal politické činnosti. Jako politik se Gladstone, „tento hrdina liberálních buržoazí a omezených maloměšťáků“ (V. I. Lenin, Spisy 20, Praha 1959, s. 150), vyznačoval krajní bezzásadovostí a pokrytectvím. K. Marx připojoval ke Gladstonovu jménu epiteton „veliký“ (v uvozovkách) a nazýval ho „arcipokrytcem a kasuistou“ (K. Marx - B. Engels, Spisy 35, Praha 1971, s. 211). — 285—286

GOETHE Johann Wolfgang von (1749—1832) — významný německý básník a myslitel. — 289

GOLOVAČOV A. A. (1819—1903) — veřejný činitel a publicista liberálního směru; jeden z členů tverského guberniálního výboru za osvobození rolníků. Podílel se na vypracování návrhu zrušení nevolnictví, jehož značná část se stala základem Nařízení z 19. února roku 1861. Od roku 1858 psal o rolnické a jiných otázkách v časopisech a listech Russkij věstnik, Věstnik Jevropy, Russkaja mysl, S. -peterburgskije vědomosti, Moskovskije vědomosti aj. — 479

GOLOVIN K. F. (1843—1913) — spisovatel (pseudonym K. Orlovskij), reakční kritik a publicista. Své práce otiskoval v časopisech Russkij věstnik, Russkoje obozrenije, Věstnik Jevropy aj. Ve 12. čísle časopisu Russkij věstnik z roku 1894 uveřejnil článek Dva noví nepřátelé obcí, ve kterém rozebral Ekonomické studie A. Skvorcova a Kritické poznámky k otázce ekonomického vývoje Ruska P. Struveho. V tomto článku psal Golovin o možnosti „jít ruku v ruce“ s marxisty, tj. s „legálními marxisty“. Později se stal krajním reakcionářem, stoupencem feudalismu a monarchie. — 534

GRIGORJEV V. N. (1852—1925) — statistik, ekonom a veřejný činitel narodnického zaměření. Za účast v revolučním hnutí byl několikrát vypovězen do vyhnanství. V letech 1886—1917 pracoval ve statistickém oddělení moskevské městské správy. První svou práci, Kustarnoje zamočno-noževoje proizvodstvo Pavlovskogo rajona [Domácká výroba zámků a nožů v pavlovském kraji] (1881) napsal ve vyhnanství v Nižním Novgorodě. V roce 1885 napsal svou největší práci Pereselenija krestjan Rjazaňskoj gubernii [Přesídlování rolníků Rjazaňské gubernie]. V roce 1897 přispěl do liberálně narodnického sborníku Vliv sklizní a cen obilí na některé stránky ruského národního hospodářství. Jeho práce Predmetnyj ukazatel materialov v zemskostatističeskich trudach s 1860-ch godov po 1917 g. [Věcný rejstřík materiálů v zemstevních statistických pracích v letech 1860 až 1917] (podruhé vydána v letech 1926—1927) je velmi důležitá pro studium dějin statistiky. V. I. Lenin využil některých materiálů z Grigorjevových prací v knize Vývoj kapitalismu v Rusku, ale současně jej kritizoval za idealizování malovýroby. — 253, 276

GURVIČ I. A. (Hourwich) (1860—1924) — ekonom. V roce 1880 byl vězněn v souvislosti s odhalením narodnické tiskárny a v roce 1881 vypovězen na Sibir. Ve vyhnanství provedl první regionální průzkum přesídlování rolníků a později zobecnil jeho výsledky v práci Pereselenija krestjan v Sibir [Přesídlování rolníků na Sibir] (1888). Po svém návratu z vyhnanství se věnoval propagandistické činnosti mezi dělníky a byl jedním z organizátorů prvního židovského dělnického kroužku v Minsku. V roce 1889 emigroval do Ameriky a zapojil se do práce v americkém odborovém a sociálně demokratickém hnutí. Kolem roku 1900 přešel na pozici revizionismu. V. I. Lenin a G. V. Plechanov vysoce ocenili jeho práce Přesídlování rolníků na Sibir a hlavně The economics of the russian village [Ekonomická situace na ruské vesnici] (1892; rusky 1896). — 251, 282

HEGEL Georg Wilhelm Friedrich (1770—1831) — významný německý

filozof — objektivní idealista. Hegelova filozofie byla dovršením německého idealismu konce 18. a počátku 19. století. Historickou Hegelovou zásluhou je hluboké a všestranné propracování idealistické dialektiky, která se stala jedním z teoretických zdrojů dialektického materialismu. Podle Hegela je celý přírodní, historický i duchovní svět v neustálém pohybu, mění se, přetváří a vyvíjí; avšak objektivní svět, skutečnost, chápe Hegel jako výplod absolutního ducha, absolutní ideje. V. I. Lenin nazval absolutní ideu teologickým výmyslem idealisty Hegela. Pro Hegelovu filozofii je charakteristický hluboký rozpor mezi dialektickou metodou a konzervativním, metafyzickým systémem. Hegelovy sociálně politické názory byly reakční.

K. Marx, B. Engels a V. I. Lenin kriticky přepracovali Hegelovu dialektickou metodu a vytvořili materialistickou dialektiku.

Hlavní práce: *Phänomenologie des Geistes* [Fenomenologie ducha] (1807; česky 1960), *Wissenschaft der Logik* [Logika jako věda] (1812—1816; slovensky pod názvem *Logika*, 1961), *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften* [Encyklopedie filozofických věd] (1817), *Grundlinien der Philosophie des Rechts* [Základy filozofie práva] (1821). Po jeho smrti byly vydány *Vorlesungen über die Ästhetik* [Přednášky o estetice] (1836—1838; česky pod názvem *Estetika*, 1966) a *Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie* [Přednášky o dějinách filozofie] (1833—1836); česky pod názvem *Dějiny filozofie I, II*, 1961, 1965). — 160, 185—186, 188, 190—194

CHARIZOMENOV S. A. (1854—1917) — významný ruský ekonom, statistik zemstva. V 70. letech 19. století byl členem narodnické organizace *Zemlja i volja* a po jejím rozštěpení se připojil k organizaci *Čornyj pereděl*. V roce 1880 se rozešel s revolučním hnutím a začal pracovat jako statistik. Charizomenov zkoumal domácí průmysl ve Vladimírské gubernii, rolnická hospodářství v Tavridské gubernii a řídil statistický výzkum zemstva v Saratovské, Tulské a Tverské gubernii. Uveřejnil řadu ekonomických statí v časopisech *Russkaja mysl* a *Juridičeskij věstník*. Charizomenovových údajů často používal Lenin ve svých pracích z 90. let. — 232

ILJIN VI. — viz Lenin V. I.

ISAJEV A. A. (1851—1924) — buržoazní ekonom a statistik. Pracoval v moskevském guberniálním zemstvu a zkoumal řemeslnickou výrobu v Moskevské gubernii. Na několika vysokých školách přednášel politickou ekonomii a přispíval do různých časopisů. Jeho učebnice politické ekonomie a mnohé další knihy a brožury o otázkách politické ekonomie a sociologie byly před rokem 1917 velmi populární.

Marxovo ekonomické učení vykládal v duchu buržoazního reformismu, hájil pozemkovou občinu, řemeslnická družstva jakožto formy, které mají skýtat malovýrobě výhody velkovýroby a usnadňovat přechod k socialismu. Napsal Promysly Moskovskoj gubernii [Průmysl Moskevské gubernie] (1876—1877), Načala političeskoj ekonomii [Základy politické ekonomie] (1894) a Nastojaščije i buduščije russkogo obščestvennogo chozjajstva [Přítomnost a budoucnost ruského společenského hospodářství] (1896). — 241

JAKOVLEV A. V. (1835—1888) — autor řady článků o otázkách drobného pozemkového úvěru, družstev apod. Struve ve svém článku Kritické poznámky k otázce ekonomického vývoje Ruska cituje výroky z jeho článku Asociace a artěl, který byl uveřejněn roku 1872 ve sborníku Nědělja. — 430, 483

JANŽUL I. I. (1846—1914) — buržoazní ekonom, statistik, profesor katedry finančního práva na moskevské univerzitě. Od roku 1882 byl továrním inspektorem moskevského okruhu a napsal řadu novinových článků i větších prací o továrním zákonodárství a o životě v továrnách. Je autorem knihy Iz vospominanij i perezpiski fabričnogo inspektora pervogo prizyva [Ze vzpomínek a korespondence továrního inspektora] (1907). — 534

JERMOLOV A. S. (1846—1917) — ministr zemědělství a státního majetku v letech 1894—1905, později člen Státní rady, v níž hájil zájmy velkostatkářů. Napsal řadu prací o zemědělství. V roce 1892 vydal knihu Něurožaj i narodnoje bedstvije [Neúroda a bída lidu], ve které se pokoušel ospravedlnit zemědělskou politiku vlády. — 302, 317

JUŽAKOV S. N. (1849—1910) — ideolog liberálního národního sociolog a publicista. Pracoval v redakcích časopisů Russkoje bogatstvo, Otščestvennyje zapiski, Věstnik Jevropy aj. Nenávistně útočil na marxismus. Južakovovy politickoekonomické názory ostře kritizoval Lenin ve své práci Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům?, zejména v druhém (nenalezeném) vydání, a v člancích Gymnazijní hospodářství a výchovná gymnázia a Perly národního plánomanie (viz Spisy 2, Praha 1952, s. 69—76 a 445—488). — 76, 155, 209, 224, 231, 235, 245, 256, 264—265, 271—273, 278, 285, 287, 308, 317, 380, 397, 413, 431—432, 434, 453, 457, 498, 535, 537

KABLUKOV N. A. (1849—1919) — ekonom a statistik, profesor moskev-

ské univerzity. V letech 1885—1907 byl vedoucím statistického oddělení moskevského guberniálního zemstva. Za jeho vedení byly sestaveny Sborníky statistických údajů o Moskevské gubernii (1877 až 1879). Přispíval do řady listů a časopisů. Ve svých ekonomických a statistických pracích rozvíjel myšlenku „stability“ drobného rolnického hospodářství, domníval se, že občina je schopna zabránit rozkladu rolnictva. Bojoval proti marxismu i v otázce úlohy a významu třídního boje a hlásal třídní smír. V. I. Lenin ostře kritizoval Kablukovovy názory v několika svých pracích, zejména v díle Vývoj kapitalismu v Rusku. V roce 1917 pracoval Kablukov v hlavním pozemkovém výboru při buržoazní prozatímní vládě, po Říjnové revoluci v Ústřední statistické správě. Hlavní práce: Vopros o rabočich v selskom chozjajstve [Dělníci v zemědělství] (1897), Lekcii po ekonomii selskogo chozjajstva [Přednášky z ekonomiky zemědělství] (1897), Ob uslovijach razvitija krest'janskogo chozjajstva v Rossii [O podmínkách rozvoje rolnického hospodářství v Rusku] (1899), Poliitičeskaja ekonomija [Politická ekonomie] (1918) aj. — 270—271, 377

KAREJEV N. I. (1850—1931) — liberálně buržoazní historik a publicista, jeden z představitelů školy subjektivních sociologů, eklektik a idealista. Od roku 1879 byl profesorem varšavské a později petrohradské univerzity. V roce 1905 vstoupil do kadetské strany a od 90. let ostře bojoval proti marxismu. Karejev napsal řadu prací, z nichž nejcennější jsou díla z dějin francouzského rolnictva. O jeho spisu Krest'janě i krest'janskij vopros vo Francii v posledněj četverti XVIII věka [Rolníci a rolnická otázka ve Francii v poslední čtvrtině 18. století] (1879) se pochvalně vyjádřil K. Marx. Dále napsal Očerki istorii francuzskich krest'jan [Nástin dějin francouzského rolnictva] (1881) a řadu studií z dějin Polska. Velmi známá byla jeho sedmidílná učebnice Istorija zapadnoj Jevropy v novoje vremja [Novověké dějiny západní Evropy] (1892—1917). V roce 1910 byl zvolen dopisujícím členem petrohradské Akademie věd a v roce 1929 čestným členem Akademie věd SSSR. — 165

KARYŠEV N. A. (1855—1905) — ekonom a statistik, člen zemstva. Od roku 1891 byl profesorem jurjevské (tartuské) univerzity, později moskevského zemědělského institutu. Napsal řadu ekonomických a statistických prací a článků. Jeho doktorská disertační práce Krest'janskije vnečadělnnye arendy [Rolnické mimopřídělové pachtoty], vydaná v roce 1892, tvořila 2. díl sborníku Itogi ekonomičeskogo issledovanija Rossii po dannym zemskoj statistiki [Výsledky ekonomického průzkumu v Rusku podle pramenů zemstevní statistiky].

Psal do listu Russkije vědomosti a do časopisů Zemstvo, Russkoje bogatstvo aj. Zabýval se především ekonomikou rolnického hospodářství v Rusku a shromáždil obsáhlý statistický materiál. Karyšev byl zastáncem liberálně narodnických názorů a hájil občinovou držbu půdy, řemeslnické artěly a jiná družstva. V. I. Lenin ve svých pracích a projevech odhaloval a kritizoval buržoazní podstatu Karyševových narodnických názorů. — 36, 45, 46, 50, 264, 280, 282, 496

KAUTSKY Karl (1854—1938) — jeden z vůdců německé sociální demokracie a II. internacionály; zpočátku marxista, později renegát marxismu a ideolog centrismu. Byl zakladatelem jednoho z oportunistických směrů v dělnickém hnutí. Kautsky se zapojil do socialistického hnutí v roce 1874. Jeho tehdejší názory byly směsicí lassallovství, novomalthuziánství a anarchismu. V roce 1881 se seznámil s K. Marxem a B. Engelsem a pod jejich vlivem se začal přiklánět k marxismu. Již v tomto období měl však Kautsky sklony k oportunismu a Marx s Engelsem ho za to nejednou ostře kritizovali. V 80. a 90. letech napsal řadu teoretických a historických prací o různých otázkách marxistické teorie: Karl Marx's Ökonomische Lehren [Ekonomické učení Karla Marxe] (1887; česky 1958), Die Agrarfrage [Agrární otázka] (1899; česky 1959) aj. V. I. Lenin o něm napsal: „Z mnoha prací Kautského je nám známo, že *dovedl* být marxistickým historikem, že *taková* jeho díla přes jeho pozdější renegátství zůstanou trvalým majetkem proletariátu“ (Spisy 28, Praha 1959, s. 272). Počátkem 19. století, v období bouřlivého rozvoje dělnického hnutí, vystupoval Kautsky proti revolučnímu boji proletariátu a proti socialistické revoluci. V brožuře Der Weg zur Macht [Cesta k moci] (1909) konstatoval, že se blíží období revoluce; ale i v této práci, věnované otázce „*politické* revoluce“, se zcela vyhnul otázce státu. „Z veškerého tohoto vyhýbání se otázce, z tohoto zamlčování a uhýbání, vzešel... úplný přechod k oportunismu“ (V. I. Lenin, Spisy 25, Praha 1956, s. 496—7).

Před první světovou válkou se Kautsky stává centristou, na začátku války sociálšovinistou. Kautsky byl zakladatelem teorie ultraimperialismu, jejíž reakční podstatu odhalil Lenin v pracích Krach II. internacionály (1915), Imperialismus jako nejvyšší stadium kapitalismu (1916) aj. Po Říjnové revoluci se Kautsky otevřeně postavil proti proletářské revoluci, diktatuře proletariátu a proti sovětské moci.

V. I. Lenin teorie Kautského ostře kritizoval ve svých dílech Stát a revoluce (1917), Proletářská revoluce a renegát Kautsky (1918) a v řadě jiných. O jejich nebezpečí psal: „Dělnická třída nemůže

splnit svou světodějnou revoluční úlohu, nepovede-li proti renegátství, bezcharakternosti, přísluhování oportunistu, tomuto bezpříkladnému teoretickému vulgarizování marxismu nemilosrdnou válku“ (V. I. Lenin, Spisy 21, Praha 1959, s. 315). — 156, 179, 184, 290, 350

KLOPSTOCK Friedrich Gottlieb (1724—1876) — německý básník, jeden z prvních představitelů německého osvícenství. — 156

KOROLENKO S. A. — ekonom, statistik, pracoval v ministerstvu státního majetku, později jako úředník pro zvláštní úkoly při státní kontrole. V letech 1889—1892 napsal knihu Volnonajomnyj trud v chozjajstvach vladěčeskich i peredviženije rabočich, v svjazi s statistiko-ekonomičeskim obzorom Jevropejskoj Rossii v selškochozjastvennom i promyšlennom otnošenijach [Svobodná námezdní práce v statkářských hospodářstvích a pohyb dělníků v zemědělství a průmyslu podle statistických a hospodářských údajů o evropském Rusku] (1892), kterou vydal odbor zemědělství a vesnické průmyslové výroby. — 345—346

KOSIČ A. I. (nar. 1833) — saratovský gubernátor v letech 1887—1891. — 290

KRASIN G. B. (1871—1947) — významný vynálezce a konstruktér, bratr L. B. Krasina. V roce 1893 vstoupil do kroužku petrohradských marxistů. V letech 1920—1922 byl předsedou správní rady Hidrotorfu. — 101, 106—107, 112—115, 127, 130

KRIVENKO S. N. (1847—1906) — publicista, představitel liberálního narodnictví, autor prací Po povodu kulturnych odinoček [O kulturních jedincích] (1893), Pisma s dorogi [Listy z cesty] (1894), K voprosu o nuždach narodnoj promyšlennosti [O potřebách lidového průmyslu] (1894) aj. Přispíval do časopisu Otěčestvennyje zapiski, byl redaktorem liberálně narodnického časopisu Russkoje bogatstvo a později liberálně buržoazního listu Syn otěčestva. Ve svých dílech hlásal smíření s carismem, zastíral antagonismus tříd a vykořisťování pracujících, popíral kapitalistický vývoj Ruska. Jeho názory ostře kritizoval V. I. Lenin a později G. V. Plechanov v práci O vývoji monistického názoru na dějiny (1895). — 155, 224, 231—307, 338, 343, 348, 381, 410

KRYLOV I. A. (1768—1844) — bajkář, dramatik a žurnalista. V prvním období své činnosti psal převážně satirické články a komedie.

Zesměšňoval v nich společenské poměry, především život drobné šlechty, její nevzdělanost a krutost k nevolníkům. Po roce 1806 se věnoval především bajkám. Vytvořil v nich neobyčejné množství typů ze všech vrstev ruské společnosti. — 181

K. T. — viz Lenin V. I.

LANGE Friedrich Albert (1828—1875) — německý buržoazní filozof, novokantovec, profesor curyšské a marburské univerzity, jeden z iniciátorů reakčního hnutí buržoazních profesorů nazvaného „Zpět ke Kantovi“. Byl odpůrcem materialismu; domníval se, že materialismus je sice přijatelný jako metoda zkoumání přírody, ale jako filozofické učení neuspokojuje a nutně vede k idealismu. Pokoušel se překonat dualismus Kantovy filozofie přeměnou „věci o sobě“ v subjektivní pojem. Zastával stanovisko sociálního darwinismu, biologické zákony vztahoval na lidskou společnost a byl přívržencem malthuziánského zákona o přelidnění. Napsal: *Die Arbeiterfrage in ihrer Bedeutung für Gegenwart und Zukunft* [Dělnická otázka. Její význam v přítomnosti i budoucnosti] (1865), *Geschichte des Materialismus und Kritik seiner Bedeutung in der Gegenwart* [Dějiny materialismu a dnešní kritika jeho významu] (1865) aj. V. I. Lenin ve svých pracích a zejména v díle *Materialismus a empiriokriticismus* charakterizoval Langeho jako zmatkaře, který přerušoval materialismus. Langových nevědeckých filozofických a sociologických názorů využívá soudobá buržoazní filozofie. — 484—488, 495

LAVROV P. L. (Mirtov) (1823—1900) — význačný narodnický ideolog, představitel subjektivní školy v sociologii. Napsal knihu *Istoričeskije pisma* [Historické listy] (1868—1869; česky 1903), která měla velký vliv na ruskou narodnickou inteligenci, a řadu knih o dějinách společenského myšlení, revolučního hnutí a dějinách kultury: *Narodniki propagandisty 1873—78 godov* [Narodničtí propagandisté v letech 1873—1878], *Očerki po istorii Internacionala* [Studie z dějin Internacionály] aj. Lavrov byl zakladatelem reakční narodnické teorie „hrdinů“ a „davů“, která popírala objektivní zákonitosti společenského vývoje a pokrok lidstva pokládala za výsledek činnosti „kritické myslících osobností“.

Lavrov byl členem organizace Zemlja i volja a později vstoupil do strany Narodnaja volja. Od roku 1870 byl v emigraci a v letech 1873—1876 vydával časopis *Vperjod* (Curych—Londýn). Byl redaktorem časopisu *Věstník Narodnoj volji* (1883—1886) a spolu-redaktorem narodovoljovských sborníků *Materiály k dějinám rus-*

kého sociálně revolučního hnutí (1893—1896). Byl členem I. internacionály, znal se s Marxem a Engelsem a dopisoval si s nimi. — 427, 451

LENIN V. I. (Uljanov V. I., Vl. Iljin, K. T., K. Tulin, V. Uljanov, Vladimír Uljanov, Vladimír Iljin Uljanov, Vladimír Iljič Uljanov) (1870—1924) — viz Životopisné údaje. — 364, 375—376, 390, 405, 416, 553—566

LESSING Gotthold Ephraim (1729—1781) — německý osvícenský myslitel a spisovatel. — 156

LIEBKNECHT Wilhelm (1826—1900) — význačný pracovník německého a mezinárodního dělnického hnutí, jeden ze zakladatelů a vůdců německé Sociálně demokratické strany, otec Karla Liebknechta. Účastnil se aktivně revoluce 1848—1849 v Německu, po její porážce emigroval nejdříve do Švýcarska a později do Londýna, kde se sblížil s Marxem a Engelsem. Pod jejich vlivem se stal socialistou a po svém návratu do Německa roku 1862 a po založení I. internacionály byl jedním z nejhorlivějších propagátorů jejích revolučních myšlenek a organizátorem sekcí Internacionály v Německu. Od založení jednotné Sociálně demokratické strany Německa (1875) byl Liebknecht až do konce života členem jejího představenstva a odpovědným redaktorem ústředního orgánu Vorwärts. V letech 1867—1870 byl poslancem Severoněmeckého říšského sněmu a po roce 1874 byl několikrát zvolen poslancem Německého říšského sněmu. Obratně využíval parlamentní tribuny k odhalování reakční zahraniční i vnitřní politiky pruských junkerů. Za revoluční činnost byl několikrát žalářován. Aktivně se podílel na založení II. internacionály. K. Marx a B. Engels si Liebknechta vážili, viděli v něm jednu ze svých hlavních opor v Německu, usměrňovali jeho činnost, ale zároveň ostře kritizovali jeho smířliveckou politiku vůči oportunistickým živlům. — 325

LIST Friedrich (1789—1846) — představitel německé vulgární buržoazní politické ekonomie, politik, továrník. Od roku 1817 byl profesorem tübingenské univerzity, od roku 1819 předsedou německého obchodního svazu. Listovy názory odrážely reakčnost německé buržoazie, ochotné ke kompromisu s junkery. Roku 1841 uveřejnil List svou práci Das nationale System der politischen Ökonomie [Národní systém politické ekonomie], ve které se pokusil kritizovat teorii klasických buržoazních ekonomů. Domníval se, že základem hospodářského vývoje národa je manufaktura, a požadoval zavedení

ochranných cel, která by chránila mladý kapitalistický průmysl před zahraniční konkurencí. Zavedení ochranných cel mělo podle Lista urychlit vývoj manufaktur, přispět k hospodářskému rozkvětu národa a k posílení státní moci. V Listovi našla mladá německá průmyslová buržoazie horlivého obhájce svých zájmů. — 466

MALTHUS Thomas Robert (1766—1834) — anglický reakční buržoazní ekonom, jeden ze zakladatelů antihumánní populační teorie. V díle *An Essay on the Principle of Population* [Pojednání o populačním principu] (1798) se pokoušel dokázat, že příčiny bídy nelze hledat v ekonomických podmínkách kapitalismu, ale v přírodě, v absolutním nedostatku existenčních prostředků. Podle Malthusovy schematické „teorie“ stoupá výroba existenčních prostředků pouze aritmetickou řadou, zatímco počet obyvatel řadou geometrickou. Malthus ospravedlňoval války, epidemie a jiné pohromy snižující počet obyvatel; vyzýval pracující, aby neuzavírali sňatky. „Malthusovy vědecké závěry jsou ‚ohleduplné‘ vůči vládnoucím třídám a zvláště vůči reakčním elementům těchto vládnoucích tříd; to znamená, že falšuje vědu pro zájmy těchto tříd“ (K. Marx, *Teorie o nadhodnotě II*, Praha 1961, s. 122). Malthusovo stanovisko zastávali v Rusku Struve, Bulgakov aj. Soudobá imperialistická buržoazie křísí Malthusovy teorie a využívá jich v boji proti pracujícím a k ospravedlnění imperialistické politiky. — 480, 490, 493, 499

MARX Karel (1818—1883) — zakladatel vědeckého komunismu, geniální myslitel, velikán revoluční vědy, vůdce a učitel mezinárodního proletariátu [viz stať V. I. Lenina Karel Marx (Stručný životopis a výklad marxismu) — *Spisy* 21, Praha 1959, s. 37—87]. — 101—112, 122, 128, 155—160, 163—174, 178—181, 183—198, 200—202, 204 až 210, 212, 216—219, 235—236, 243, 263, 284, 292—293, 320—321, 338, 340, 346—351, 353, 357—358, 410, 434—435, 440—442, 444 až 445, 447—450, 456, 459—460, 468—470, 473, 484—485, 487—488, 495, 498, 502, 519, 526, 529—530

MAYER Siegmund — autor knihy *Die Soziale Frage in Wien* [Sociální otázka ve Vídni] (1871), podnikatel. — 184

MENDĚLEJEV D. I. (1834—1907) — velký ruský učenec; objevil periodický zákon chemických prvků, který je přírodovědeckým východiskem soudobého učení o hmotě. Na základě periodického zákona předpověděl existenci a vlastnosti několika chemických prvků objevených až později. Ve svém klasickém díle *Osnovy chemii* [Základy chemie] (1869—1871) poprvé systematicky vložil celou anorganickou chemii

z hlediska periodického zákona. Mendělejev se proslavil významnými studii z nejrůznějších oblastí vědy a techniky. Jako pokrokový veřejný činitel horlivě usiloval o rozšíření vzdělání, o rozvoj výrobních sil v Rusku a jeho hospodářskou nezávislost. V roce 1876 byl zvolen dopisujícím členem petrohradské Akademie věd, avšak jeho kandidatura za člena Akademie věd (1880) byla pod tlakem reakčních vládnoucích kruhů zamítnuta. Roku 1890 byl nucen opustit petrohradskou univerzitu, na níž byl 25 let profesorem. Mendělejev byl čestným členem mnohých zahraničních akademií a společností. Uveřejnil přes 400 vědeckých prací. — 384

MICHAJLOVSKIJ N. K. (Postoronnij) (1842—1904) — významný teoretik liberálního nacionalismu, publicista, literární kritik, pozitivistický filozof, jeden z představitelů subjektivní školy v sociologii. Svou literární činnost zahájil v roce 1860. V 70. letech sestavoval a redigoval narodnické publikace. Byl jedním z vedoucích pracovníků časopisu *Otčestvennyje zapiski*, přispíval do listu *Russkije vědomosti* a časopisů *Severnyj věstník*, *Russkaja mysl*; roku 1892 se stal redaktorem časopisu *Russkoje bogatstvo*, na jehož stránkách ostře útočil proti marxistům.

Názory Michajlovského kritizoval V. I. Lenin mj. ve své práci *Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům?* (1894). — 155—224, 231—232, 267, 284, 288, 291—297, 341, 349, 357—358, 385, 387, 397, 408, 427—431, 435—436, 439, 441—445, 447—448, 451, 476, 483

MILL John Stuart (1806—1873) — anglický buržoazní filozof, logik a ekonom, jeden z významných představitelů pozitivismu. V letech 1865—1868 byl členem Dolní sněmovny anglického parlamentu. Mill patřil k těm představitelům buržoazní politické ekonomie, kteří se podle Marxe „snažili politickou ekonomii kapitalistů uvést v soulad s nároky proletariátu, které nebylo možno dále ignorovat“ (*Kapitál I*, Praha 1953, s. 24). Mill udělal krok zpět ve srovnání s D. Ricardem, opustil pracovní teorii hodnoty a nahradil ji vulgární teorií výrobních nákladů. Propagoval pavědeckou teorii abstinence, podle níž zisky kapitalistů plynou z jejich nízké spotřeby. Byl stoupencem Malthusovy teorie přelidnění. Millovy ekonomické názory kritizoval N. G. Černyševskij ve svých poznámkách k překladu jeho knihy *Základy politické ekonomie* (1860—1861) a v *Nástinu politické ekonomie podle Milla* (1861). Hlavní práce: *A System of Logic, Ratiocinative and Inductive* [Systém sylogické a induktivní logiky] (1843) a *An Examination of Sir William Hamilton's Philosophy* [Přehled filozofie sira Williama Hamiltona] (1865), *Principles*

MIRTOV — viz Lavrov P. L.

MORGAN Lewis Henry (1818—1881) — význačný americký vědec, etnograf, archeolog a historik. Rozsáhlý etnografický materiál, který získal při studiu společenského zřízení a způsobu života amerických Indiánů, se stal základem jeho učení o vývoji rodu jako základní formy prvobytně pospolného řádu. Morganovo učení podlomilo po staletí platnou patriarchální teorii, podle níž byla patriarchální rodina od pradávna zárodkem a základní buňkou společnosti. Význam Morganova objevu pro vědu přirovnával B. Engels k takovým objevům, jakým byla Darwinova teorie o vzniku druhů nebo Marxova teorie nadhodnoty. Morgan se rovněž pokusil o periodizaci dějin předtřídní společnosti. Marx a Engels Morganovy práce vysoce hodnotili, Marx pořídil podrobný konspekt jeho knihy *Ancient Society* [Pravěká společnost] (1877; česky 1898) a Engels v práci *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu* použil faktografického materiálu shromážděného Morganem. — 170, 173

NAPOLEON I. (BONAPARTE) (1769—1821) — slavný francouzský vojevůdce; v letech 1799—1804 byl prvním konzulem Francouzské republiky, v letech 1804—1814 a 1815 francouzským císařem. — 190

NĚKRASOV N. A. (1821—1878) — velký ruský básník, revoluční demokrat. Od roku 1847 vydával časopis *Sovremennik*, který byl téměř po dvacet let tribunou pokrokové ruské literatury a tehdejších společenských názorů. V tomto časopise publikovali také N. G. Černyševskij a N. A. Dobroljubov. Když byl v roce 1866 časopis carskou vládou zakázán, dostal se Někrasov brzy do čela časopisu *Otčestvennyje zapiski* a spolu s M. J. Saltykovem-Ščedrinem jej přeměnili v pokrokový demokratický orgán. V Někrasovově poezii se zřetelně odrážejí ideje revoluční rolnické demokracie. V. I. Lenin často užíval ve svých pracích obrazy z jeho děl. — 282

N. -ON, NIK. -ON, NIKOLAJ -ON — viz Danielson N. F.

-ON — viz Danielson N. F.

ORLOV V. I. (1848—1885) — statistik, jeden ze zakladatelů zemstevní statistiky v Rusku. Byl vedoucím statistického oddělení moskevského guberniálního zemstva. Řídil rovněž statistický výzkum v Tambovské Kurské, Orelské, Voroněžské a Samarské gubernii. Byl hlavním

autorem Sborníků statistických údajů o Moskevské gubernii. Údajů z Orlovových statistických prací využívali K. Marx, V. I. Lenin a G. V. Plechanov. — 270

PLECHANOV G. V. (1856—1918) — první propagátor marxismu v Rusku, nesmiřitelný bojovník za materialistický světový názor, významný činitel ruského a mezinárodního dělnického hnutí. Ještě jako student navázal v roce 1875 spojení s narodniky a s petrohradskými dělníky a zapojil se do revoluční činnosti. V roce 1877 se stal členem narodnické organizace Zemlja i volja a po jejím rozštěpení v roce 1879 se postavil do čela nově vytvořené narodnické organizace Čornyj pereděl. V roce 1880 emigroval, rozešel se s narodnictvím a v roce 1883 založil v Ženevě první ruskou marxistickou organizaci — skupinu Osvobození práce. Plechanov napsal řadu prací z filozofie, dějin společenskopolitických učení, teorie umění a literatury, které jsou cenným příspěvkem k teorii vědeckého socialismu. „Za dvacet let, od roku 1883 do roku 1903, napsal mnoho výtečných prací, zejména proti oportunistům, machistům a narodníkům“ (V. I. Lenin, Spisy 20, Praha 1959, s. 365). Plechanovovy filozofické práce označil Lenin za nejlepší ve světové marxistické literatuře. Plechanov se však dopustil vážných chyb: nedocenil revoluční úlohu rolnictva a v liberální buržoazii viděl spojence dělnické třídy; slovy uznával vedoucí úlohu proletariátu, ale ve skutečnosti vystupoval proti podstatě této myšlenky.

Po II. sjezdu SDDSR zaujal Plechanov kompromisní stanovisko vůči oportunistům a později se připojil k menševikům. Za první ruské revoluce 1905—1907 měl velké neshody s bolševiky v zásadních otázkách taktiky. Později se několikrát s menševiky rozešel, kolísal mezi menševismem a bolševismem. Když menševici začali v letech 1908—1912 likvidovat ilegální stranické organizace, vystupoval Plechanov proti likvidátorství a postavil se do čela skupiny menševiků-straníků. Za první světové války 1914—1918 byl sociálšovinistou. Po únorové buržoazně demokratické revoluci roku 1917 se Plechanov vrátil do Ruska a podporoval prozatímní vládu; k Říjnové revoluci se stavěl negativně.

Nejdůležitější teoretické práce: Socializm i političeskaja borba [Socialismus a politický boj] (1883; česky ve Vybraných filozofických spisech, 1959), Naši raznoglasija [Naše neshody] (1884), K voprosu o razvitii monističeskogo vzgljada na istoriju [O vývoji monistického názoru na dějiny] (1895; česky ve Vybraných filozofických spisech, 1959), Očerki po istorii materializma [Studie z dějin materialismu] (1896; česky pod názvem Příspěvky k dějinám materialismu, 1944), Obosnovanije narodničestva v trudach g-na Voroncova (V. V.)

[Výklad narodnictví v pracích pana Voroncova (V. V.)] (1896), O materialističeském ponimanii istorii [O materialistickém pojetí dějin] (1897), K voprosu o roli ličnosti v istorii [O úloze osobnosti v dějinách] (1898; česky 1954) aj. — 204, 217—218, 246, 300, 308, 317

POBĚDONOSCEV K. P. (1827—1907) — reakční státník carského Ruska, nejvyšší prokurátor synodu, faktický předseda vlády a hlavní inspirátor bezuzdné feudální reakce za vlády Alexandra III. Hrál význačnou úlohu i za cara Mikuláše II. Celý svůj život bouřevnatě bojoval proti revolučnímu hnutí. Hájil carský absolutismus, byl nesmiřitelným odpůrcem buržoazních reforem 60. let a nepřitelem vědy a osvěty. Při vzestupu buržoazně demokratické revoluce v říjnu 1905 byl nucen odstoupit a odešel z politického života. — 300

POSTNIKOV V. J. (1844—1908) — ekonom, statistik, pracoval v ministerstvu zemědělství a státního majetku, byl členem Svobodné ekonomické společnosti. V roce 1891 vydal knihu Južno-russkoje krest'janskoje chozjajstvo [Jihoruské rolnické hospodářství], v níž shromáždil a zpracoval údaje zemědělní statistiky z Jekatěrinoslavské, Tavridské a Chersonské gubernie. V. I. Lenin rozebírá Postnikovovu knihu ve svých pracích Nové hospodářské proudy v životě rolnictva, O takzvané otázce trhů a Vývoj kapitalismu v Rusku. O této Postnikovově práci Lenin napsal: „V literatuře o rozkladu rolnictva zaslouží si tento spis první místo“ (Spisy 3, Praha 1952, s. 59). Současně však Lenin zdůrazňoval, že Postnikov sice přikládal velký význam ekonomickým otázkám, ale vykládal je nesouvisle a nedůsledně; při výkladu hospodářských procesů se nevyhnul rozporům a metodologickým chybám. — 31—95, 137—139, 505, 512, 541—550

POSTORONIJ — viz Michajlovskij N.

PROUDHON Pierre Joseph (1809—1865) — francouzský publicista, ekonom a sociolog, ideolog maloburžoazie, jeden ze zakladatelů anarchismu. V roce 1840 vydal knihu Qu'est-ce que la propriété? (Co je vlastnictví?). Snil o zachování drobného soukromého vlastnictví, z maloburžoazního stanoviska kritizoval velkokapitalistické vlastnictví. Navrhoval, aby byla založena speciální „lidová banka“, která by poskytovala dělníkům „bezúročný úvěr“ a pomáhala jim získat vlastní výrobní prostředky a stát se tak řemeslníky. Stejně reakční byla Proudhonova utopie o vytvoření zvláštních „směnných bank“, které měly pracujícím zajistit „spravedlivý“ odbyv výrobků a zároveň ponechat nedotčeno kapitalistické vlastnictví výrobních nástrojů a prostředků. V roce 1846 vydal knihu Système des contradic-

tions économiques, ou Philosophie de la misère [Systém ekonomických rozporů aneb Filozofie bídy], ve které vyložil své maloburžoazní filozofické a ekonomické názory. Marx v díle *Bída filozofie* podrobil Proudhonovu knihu zdrcující kritice a dokázal její vědeckou neudržitelnost. Za revoluce 1848 byl Proudhon zvolen do ústavního shromáždění. Odsuzoval revoluční akce dělnické třídy a schvaloval bonapartistický převrat 2. prosince roku 1851, po němž byl ve Francii nastolen režim druhého císařství. — 165, 448, 456

P. S. — viz Struve P. B.

RASPOPIN V. — statistik, autor článku *Statkářské hospodářství v Rusku* (Podle zemstevních statistických údajů), který byl uveřejněn v 11. a 12. čísle časopisu *Juridičeskij věstnik* z roku 1887. — 521

ROGERS James Edwin Thorold (1823—1890) — anglický buržoazní historik a ekonom. Od roku 1859 profesor politické ekonomie a statistiky na londýnské a od roku 1862 na oxfordské univerzitě. V letech 1880—1886 byl členem parlamentu za liberální stranu a byl důsledným odpůrcem protekcionismu a stoupencem volného obchodu. Ve své stěžejní práci *History of Agriculture and Prices from 1250 to 1793* [Dějiny zemědělství a cen v Anglii] (1866) shromáždil a zpracoval obšírný statistický materiál. K. Marx využil tohoto materiálu v I. díle *Kapitálu*. — 502

ROUSSEAU Jean Jacques (1712—1778) — významný francouzský osvícenec, v jehož pracích se odráží ideologie maloburžoazie. Sehrál významnou úlohu v ideologické přípravě francouzské buržoazní revoluce 18. století. Byl jedním ze zakladatelů francouzské buržoazně demokratické literatury a měl velký vliv na rozvoj buržoazní pedagogiky. Rousseau formuloval velmi ostře otázku společenské nerovnosti. Soukromé vlastnictví pokládal za zdroj sociálního útlaku lidu, ale neusiloval o jeho úplné odstranění; hlásal utopickou rovnostářskou teorii rozdělení soukromého vlastnictví. Rousseauovy fyzické názory nebyly důsledné. Za základ všech přírodních jevů pokládal ducha a hmotu; v hmotě spatřoval pasivní princip a bohu přisuzoval aktivní. Převládající tendencí Rousseauovy filozofie byl idealismus, ale v mnohých případech jsou jeho postuláty i materialistické. Ve svém učení o původu a růstu společenské nerovnosti vyslovil hypotézu o rozhodující úloze ekonomiky v rozvoji společnosti. B. Engels charakterizoval v *Anti-Dühringu* Rousseaua jako dialektika.

Hlavní práce: *Si le rétablissement des sciences et des arts a contri-*

bué à épurer les moeurs? [Přispěl rozvoj umění a vědy k zlepšení mravů?] (1750), Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité parmi les hommes [Pojednání o původu a příčinách nerovnosti mezi lidmi] (1755; česky pod názvem O původu nerovnosti mezi lidmi, 1949), La nouvelle Héloïse [Nová Heloisa] (1761; česky 1912), Du contrat social; ou, Principe du droit politique [O společenské smlouvě; aneb Principy politického práva] (1762; česky pod názvem O společenské smlouvě neboli o zásadách státního práva, 1949), Émile, ou de l'Éducation [Emil čili o vychování] (1762; česky 1926) aj. — 197

RUGE Arnold (1802—1880) — německý publicista, mladohegelovec, buržoazní radikál. V roce 1844 začal vydávat v Paříži spolu s Marxem časopis Deutsch-französische Jahrbücher. Marx se však po prvním dvojčísle s Rugem rozešel. V roce 1848 byl poslancem frankfurtského Národního shromáždění a zastával levicové pozice. V 50. letech patřil k vedoucím činitelům německé maloburžoazní emigrace v Anglii. Po roce 1866 se stal nacionálním liberálem, přívržencem Bismarcka. V tisku propagoval myšlenku sjednocení Německa pod vedením Pruska. — 184

SALTYKOV-ŠČEDRIN M. J. (1826—1889) — významný ruský spisovatel, satirik, revoluční demokrat. Ve svých dílech kritizoval feudálně absolutistický režim v Rusku a vytvořil celou galerii typů statkářských tyranů, carských byrokratů, bázlivých liberálů a jako první v ruské krásné literatuře vytvořil typ dravého kapitalistického podnikatele. Za své první povídky Protivorečija [Protiklady] (1847) a Zaputanoje dělo [Zamotaná věc] (1848) byl v dubnu roku 1848 vypovězen do Vjatky, kde žil více než 7 let. Počátkem roku 1856 se vrátil do Petrohradu a pod pseudonymem N. Ščedrin uveřejnil Gubernskije očerki [Obrázky z gubernie] (česky ve Spisech, 1951). V 60.—80. letech napsal řadu velkých děl: Istorija odnogo goroda [Dějiny jednoho města] (1869—1870; česky ve Spisech, 1958), Blagonamerennyje reči [Loajální řeči] (1872—1876), Gospoda Golovljovy [Golovlevské panstvo] (1875—1880; česky 1974) aj. Jidáška, hyperbolu pokrytectví z románu Golovlevské panstvo, nazval Lenin nesmrtelnou postavou a nejednou ji, stejně jako jiné postavy ze Saltykovových děl připomínal ve svých pracích, když demaskoval různé protilidové sociální skupiny a politické strany. Díla Saltykova-Ščedrina vysoce ocenil Marx. V letech 1863—1864 byl Saltykov-Ščedrin v čele redakce revolučně demokratického časopisu Sovremennik, v roce 1868 členem redakce časopisu Otěčestvennyje zapiski a po Někrasovově smrti v roce 1878 odpovědným radaktorem tohoto časopisu. Stal se du-

chovním vůdcem demokratické inteligence, pokračoval ve slavných tradicích revoluční demokracie 60. let. — 171, 288, 318, 457

SENIOR Nassau William (1790—1864) — představitel anglické vulgární politické ekonomie. Hájil zájmy továrníků a ve 30. letech 19. století se aktivně zúčastnil jejich agitační kampaně proti zkrácení pracovní doby v Anglii. Jeho pamflet *Letters on the Factory Act, as it affects the Cotton Manufacture* [Listy o továrním zákonu, pokud postihuje bavlnářský průmysl] (1837) ostře kritizoval Marx v I. díle *Kapitálu*. — 111

SIMMEL Georg (1858—1918) — německý filozof a sociolog idealistického směru, následovník Kanta. Byl profesorem berlínské a strassburské univerzity. Hlavní práce: *Über soziale Differenzierung* [Sociální diferenciacce] (1890), *Die Probleme der Geschichtsphilosophie* [Problémy filozofie dějin] (1892), *Soziologie* [Sociologie] (1908) aj. — 442—443

SKVORCOV A. I. (1848—1914) — buržoazní ekonom, agronom, profesor novoalexandrovského zemědělského a lesnického institutu, autor mnoha prací o politické ekonomii a ekonomice zemědělství. V. I. Lenin nejednou kritizoval Skvorcovy buržoazní názory. Hlavní díla: *Vlijanije parovogo transporta na selskoje chozjajstvo* [Vliv parní dopravy na zemědělství] (1890), *Ekonomičeskije ečudy* [Ekonomické studie] (1894), *Osnovanija političeskoj ekonomii* [Základy politické ekonomie] (1898) aj. — 221, 506—508, 535—536

SLONIMSKIJ L. Z. (1850—1918) — publicista, stálý spolupracovník časopisu *Věstnik Jevropy*. V 90. letech se zúčastnil protimarxistické polemiky z pozic liberální buržoazie. Jeho články na toto téma jsou obsaženy v knize *Ekonomičeskoje učenije Karla Marksa* [Ekonomické učení Karla Marxe] (1898) a v jiných. — 84, 353

SMITH Adam (1723—1790) — anglický ekonom, čelný představitel klasické buržoazní politické ekonomie. Ve své práci *An Inquiry into the Nature and the Causes of the Wealth of Nations* [Pojednání o podstatě a původu bohatství národů] (1776; česky 1958) jako první prohlásil, že zdrojem hodnoty je každá práce vynaložená v kterémkoli odvětví výroby. Na základě této poučky dospěl k velmi důležitému závěru, že dělníková mzda je částí jeho produktu a určuje se hodnotou jeho životních prostředků a že zdrojem příjmů kapitalistů a statkářů je rovněž práce dělníků. Smith poprvé konstatoval, že kapitalistická společnost se skládá ze tří tříd: dělníků, kapitalistů a statkářů,

zavrhoval však třídní boj. K. Marx ocenil Smithovy zásluhy o rozvoj politické ekonomie, ale zároveň poukázal na buržoazní omezenost, rozpornost a chybnost jeho názorů. Správně určenou hodnotu zboží představovanou pracovním časem Smith zaměňoval s hodnotou práce. Tvrdil, že za kapitalismu tvoří hodnotu pouze důchody — mzdy, zisk a renta; nesprávně opomíjel hodnotu konstantního kapitálu investovaného do výroby zboží. Chybných Smithových teorií využili stoupenci vulgární politické ekonomie při ideologické obhajobě kapitalismu. V. I. Lenin charakterizoval Smitha jako skvělého ideologa pokrokové buržoazie; v řadě prací kritizoval jeho jednotlivé vědecké poučky. — 530

SMITH Goldwin (1823—1910) — anglický historik, publicista a ekonom. Byl profesorem novověkých dějin na oxfordské univerzitě a od roku 1868 vedoucím katedry anglických dějin na ithacké univerzitě (stát New York). V roce 1871 se přestěhoval do Kanady. Napsal řadu prací o Irsku, Kanadě a USA. — 502

SOMBART Werner (1863—1941) — německý představitel vulgární politické ekonomie, jeden z hlavních ideologů německého imperialismu, profesor vratislavské a později berlínské univerzity. Na počátku své činnosti byl Sombart typickým ideologem „sociálliberalismu s lehkým marxistickým nádechem“ (V. I. Lenin, Spisy 18, Praha 1958, s. 62), později se stal rozhodným odpůrcem marxismu; líčil kapitalismus jako harmonickou hospodářskou soustavu, pokoušel se vrátit Marxovu pracovní teorii hodnoty, odmítal teorii třídního boje, koncentraci kapitálu a teorii zbládnutí. V posledních letech života přešel na pozice fašismu a vychvaloval hitlerovský režim. Hlavní díla: Sozialismus und soziale Bewegung im XIX. Jahrhundert [Socialismus a sociální hnutí v 19. století] (1896; česky 1898) a Der moderne Kapitalismus [Moderní kapitalismus] (1902). — 451

SPENCER Herbert (1820—1903) — anglický filozof, psycholog a sociolog, význačný představitel pozitivismu, jeden ze zakladatelů tzv. organistické teorie společnosti. Ve snaze ospravedlnit sociální necrovnost přirovnával lidskou společnost ke zvířecímu organismu a přenášel biologické učení o existenčním boji na dějiny lidstva. Pro své reakční filozofické a sociologické názory se stal jedním z nejpopulárnějších ideologů anglické buržoazie. V. I. Lenin kritizoval Spencerovy názory v knize Materialismus a empiriokriticismus a poukázal na ideovou souvislost mezi jeho názory a idealistickými názory narodníka N. K. Michajlovského. Hlavní práce: System of Synthetic Philosophy [Systém syntetické filozofie] (1862—1896; česky pod názvem Filozofie souborná, 1901). — 159

STRUVE P. B. (P. S.) (1870—1944) — ruský buržoazní ekonom a publicista. V 90. letech byl čelným představitelem legálního marxismu, spolupracovníkem a redaktorem časopisů *Novoje slovo* (1897), *Načalo* (1899) a *Žizň* (1900). Lenin nazval Struveho „velikým mistrem renegátství“ (Spisy 13, Praha 1956, s. 495). Již ve své první práci *Kritičeskije zametki k voprosu ob ekonomičeskom razvitii Rossii* [Kritické poznámky k ekonomickému rozvoji Ruska] (1894) kritizoval Struve narodnictví, „doplňoval“ a „kritizoval“ Marxovo ekonomické a filozofické učení, sympatizoval s představiteli vulgární politické ekonomie a hlásal malthuziánství. Na přelomu století se Struve definitivně rozešel s marxismem a sociální demokracií, přešel k liberálům a stal se jedním z teoretiků a organizátorů buržoazně liberální organizace Svaz osvobození (1904—1905) a redaktorem jejího ilegálního orgánu *Osvobožděnije* (1902—1905). Když v roce 1905 vznikla kadetská strana, stal se členem jejího ústředního výboru. Po porážce revoluce roku 1905—1907 byl Struve vůdcem pravého křídla liberálů a na začátku první světové války patřil k agresivním ideologům ruského imperialismu. Po Velké říjnové revoluci byl zavilým nepřítelem sovětské moci, členem Wrangelovy kontrarevoluční vlády; emigroval. — 299—301, 338—339, 342—343, 352—355, 363, 365, 367—368, 374, 381, 385, 387, 408, 410, 416, 423—538

SUVORIN A. S. (1834—1912) — reakční novinář a vydavatel. V letech 1876—1912 byl majitelem a vydavatelem listu *Novoje vremja*, orgánu reakčních šlechtických kruhů a úřednické byrokracie. Svou novinářskou činnost zahájil Suvorin v provinciálním tisku (potom se přestěhoval do Moskvy a odtud do Petrohradu), později psal do časopisů *Otčestvennyje zapiski* a *Sovremennik*. V roce 1876 se náhle přiklonil k reakci. Výstižnou charakteristiku Suvorina podal V. I. Lenin (Spisy 18, Praha 1957, s. 272). — 377

ŠČEDRIN — viz Saltykov-Ščedrin M. J.

ŠČERBINA F. A. (1849—1936) — statistik zemstva, narodnik; založil ruskou rozpočtovou statistiku. V letech 1844—1903 byl vedoucím voroněžského zemstevního statistického oddělení. V roce 1907 byl poslancem II. státní dumy za stranu lidových socialistů, dopisovatelem ruské Akademie věd. Po Říjnové revoluci emigroval. Sestavil a vydal za své redakce asi 100 statistických prací, např. *Kresťjanskoje chozjajstvo po Ostrogožskom ujezdu* [Rolnické hospodářství v ostrogožském újezdu] (1887), *Voroněžskoje zemstvo. 1865—1889 g. Istoriko-statističeskij obzor* [Voroněžské zemstvo. Léta 1865—1889. Historickostatistický přehled] (1891), *Kresťjanskije*

bjudžety [Rolnické rozpočty] (1900). Lenin využíval Ščerbinových prací, ale ostře kritizoval jeho názory. — 245—251, 255, 479—480

TRIROGOV V. G. — statistik, místopředseda saratovského guberniálního statistického výboru. Napsal knihu *Obščina i podať* [Občina a daně] (1882). — 82

TULIN K. — viz Lenin V. I.

TVERSKOJ P. A. — ruský statkář. Přispíval do časopisu *Věstnik Jevropy*. V roce 1881 emigroval do Ameriky. — 124

ULJANOV V. I. — viz Lenin V. I.

USPENSKIJ G. I. (1843—1902) — významný ruský spisovatel a publicista, revoluční demokrat. V roce 1862 otiskl svou první povídku *Idillija* [Idyla], v roce 1865 se stal spolupracovníkem časopisu *Sovremennik* a po jeho zastavení stálým spolupracovníkem časopisu *Otčestvennyje zapiski*. Ve svých pracích *Nravy Rastěrjajevoj ulicy* [Mravy Rastěrjajevské ulice] (1866), *Razorenije* [Zbídačení] (1869 až 1871), *Iz děrevenskogo dněvnika* [Vesnický deník] (1877—1880) *Kresťjanin i kresťjanskij trud* [Rolník a rolnická práce] (1880; česky pod názvem *Sedlák a selská práce ve Spisech*, 1929), *Vlast' zemli* [Síla země] (1882; česky 1952) aj. s velkým realistickým mistrovstvím zobrazil útlak a bezpráví městské chudiny a rolnictva. I přes své narodnické názory objektivně zachytil ve svých dílech rozvoj kapitalistických vztahů, zhroucení veškerých opor patriarchálního života na vesnici, rozklad obcí. Lenin si velmi vážil Uspenského, viděl v něm jednoho z „nejlepších spisovatelů, kteří popisují život rolníků“ (Spisy 29, Praha 1962, s. 20), a ve svých pracích se často odvolával na jeho díla. — 282—283, 370—371, 378, 407

VASILČIKOV A. I. (1818—1881) — velkostatkář, šlechtic, člen zemstva, ekonom a publicista. Od roku 1872 byl předsedou Petrohradského výboru úvěrových, záloženských a spořitelních společností, který byl založen z jeho podnětu. Uveřejnil řadu prací o agrární otázce, místní samosprávě a úvěru. Ve svých pracích *Zemlevladěnije i zemleděljie v Rossii i drugich jevropskich gosudarstvach* [Pozemkové vlastnictví a zemědělství v Rusku a jiných evropských zemích] (1876), *Selskij byt i selskoje chozjajstvo v Rossii* [Sociální poměry rolnictva a zemědělství v Rusku] (1881) aj. prosazoval zachování obcí v Rusku, protože v ní viděl prostředek k odstranění třídního boje. V. I. Lenin charakterizoval Vasilčikova slovy: „Stejně jako všichni narodníci

zastupuje Vasilčikov svými praktickými opatřeními jediné zájmy maloburžoazie“ (viz tento svazek, s. 479). — 265, 392, 479

VERETĚNNIKOVOVÁ A. A. (1833—1897) — sestra Leninovy matky. — 556, 557

VERNADSKIJ I. V. (1821—1884) — buržoazní ekonom, profesor politické ekonomie na kyjevské a moskevské univerzitě, redaktor časopisů *Ekonomičeskij ukazatel* (1857—1861) a *Ekonomist* (1858—1865) Kritizoval nevolnictví, obhajoval buržoazní zřízení a zásady ekonomického liberalismu. N. G. Černyševskij s Vernadským často polemizoval v časopise *Sovremennik*. Tato polemika signalizovala počátek boje mezi buržoazně liberální a socialistickou ideologií v Rusku. — 384

VERNER K. A. (1850—1902) — zemstevní statistik narodnického zaměření. V letech 1880—1889 pracoval ve statistickém oddělení zemstva Moskevské a Tavriské gubernie. Od roku 1895 byl profesorem ekonomiky zemědělství v Moskevském zemědělském institutu. Hlavní práce: *Krestjanskoje chozjajstvo v Melitopolskom ujezdě* [*Zemědělství v melitopolském újezdu*] (1887), *Pamjatnaja knižka Tavričeskoj gubernii* [*Kronika Tavriské gubernie*] (1889) a *Kustarnyje promysly Bogorodskogo ujezda Moskovskoj gubernii* [*Domácká výroba v bogorodském újezdu Moskevské gubernie*] (1890) aj. — 49

VITTE S. J. (1849—1915) — ruský státník z konce 19. a začátku 20. století, představitel zájmů „vojensko-feudálního imperialismu“ carského Ruska, přesvědčený zastánce samoděržaví. Snažil se zachránit monarchii malými ústupky a sliby liberální buržoazii a krutými represáliemi vůči lidu. Byl jedním z těch, kdo potlačili revoluci v letech 1905—1907. Jako ministr dopravy (únor — srpen 1892), ministr financí (1892—1903) a předseda vlády (konec roku 1905 — duben 1906) prosazoval v oblasti financí, celní politiky, výstavby železnic a továrního zákonodárství zájmy velkoburžoazie; přispěl tak k rozvoji kapitalismu v Rusku a k větší závislosti Ruska na imperialistických státech. V. I. Lenin jej charakterizoval jako „ministra makléře“. — 302

VORONCOV V. P. (V. V.) (1847—1918) — ruský ekonom a publicista, jeden z ideologů liberálního narodnictví 80.—90. let, autor knih *Sudby kapitalizma v Rossii* [*Osudy kapitalismu v Rusku*] (1882), *Očerki kustarnoj promyšlennosti v Rossii* [*Studie o domáckém průmyslu v Rusku*] (1886), *Progressivnyje tččenija v krestjanskom choz-*

jajstve [Pokrokové proudy v rolnickém hospodářství] (1892), Naši napravljenija [Naše směry] (1893), Očerki teoretičeskoj ekonomii [Nástin teoretické ekonomie] (1895) aj. Tvrdil, že v Rusku nejsou podmínky pro rozvoj kapitalismu; hájil malovýrobce zboží a idealizoval rolnickou občinu. Prosazoval politiku smíru s carskou vládou a byl rohodným odpůrcem marxismu. Voroncovy názory kritizoval Plechanov v díle Zdůvodnění narodnictví v pracích pana Voroncova (V. V.) (1896). Reakčnost jeho názorů odhaloval ve svých projevech a statích Lenin. — 36, 129, 131, 147, 181, 270, 280, 283, 291, 296, 317, 340, 376—377, 381, 392, 415, 423, 453, 458, 461, 478, 496, 499, 525—530, 536—537

ZIBER N. I. (1844—1888) — ruský ekonom, publicista, profesor na katedře politické ekonomie a statistiky na kyjevské iniverzitě; v 80. letech přispíval do řady radikálních a liberálních časopisů. V roce 1881 se za studijního pobytu v Londýně osobně seznámil s K. Marxem a B. Engelsem. Ziber jako jeden z prvních popularizoval a propagoval Marxovy ekonomické práce v Rusku; snažil se nejen vysvětlit myšlenky Kapitálu, ale i obhájit Marxovo ekonomické učení před jeho „kritiky“.

Ziber však pojímal marxismus jednostranně, revolučně kritická stránka Marxova učení mu zůstala cizí. V roce 1871 napsal disertační práci Teorija cennosti i kapitala D. Rikardo v svязi s pozdějšími doplněnímami i razjasněnímami [Ricardova teorie hodnoty a kapitálu v souvislosti s pozdějšími doplňky a vysvětlivkami], o které se pochvalně vyjádřil K. Marx v doslovu k 2. vydání I. dílu Kapitálu. Tato Ziberova kniha vyšla v přepracovaném a doplněném vydání roku 1885 pod názvem David Rikardo i Karl Marx v ich občestvenno-ekonomičeskich issledovanijach [David Ricardo a Karel Marx a jejich sociálně ekonomická bádání]. Velmi známé byly i jeho práce Ekonomičeskaja teorija Marksa [Marxova ekonomická teorie] (otištěna v letech 1876—1878 v časopisech Znanije a Slovo), Očerki pervobytnoj ekonomičeskoj kultury [Nástin provobytné ekonomické kultury] (1883) aj. — 243

ŽUKOVSKIJ J. G. (1822—1907) — buržoazní ekonom a publicista. Psal do časopisů Sovremennik a Věstnik Jevropy a byl jedním z redaktorů časopisu Kosmos. Ve svých pracích se pokoušel eklekticky spojit různé ekonomické teorie. Jako odpůrce marxistické politické ekonomie uveřejnil v roce 1877 v 9. čísle časopisu Věstnik Jevropy článek Karel Marx a jeho kniha o kapitálu, v němž zuřivě napadal marxismus. Článek rozvířil v Rusku polemiku kolem Kapitálu. N. Michajlovskij do ní zasáhl článkem Karel Marx před soudnou stolicí pana J. Žukov-

ského v 10. čísle časopisu Otčestvennyje zapiski (říjen 1877). Článek byl podkladem pro známý dopis K. Marxe redakci časopisu Otčestvennyje zapiski (K. Marx-B. Engels, Spisy 19, Praha 1966, s. 140—145). V. I. Lenin nazval Žukovského „přízemně buržoazním“ ekonomem. — 157, 192—193, 197

ŽIVOTOPISNÁ DATA

(1870—1894)

1870

10. (22.) dubna V Simbirsku (nyní Uljanovsk) se narodil Vladimír Iljič Uljanov (Lenin).

1879

16. (28.) srpna Lenin byl přijat do první třídy simbirského klasického gymnázia.

1886

12. (24.) ledna Zemřel Leninův otec Ilja Nikolajevič Uljanov.

1887

1. (13.) března Byl zatčen Leninův starší bratr Alexandr Iljič Uljanov za účast na atentátu na Alexandra III.

18. (30.) dubna Lenin píše řediteli simbirského gymnázia žádost o povolení složit maturitní zkoušky.

5. (17.) května Lenin skládá závěrečné zkoušky na simbirském
až 6. (18.) června gymnáziu.

8. (20.) května Byl popraven A. I. Uljanov a další účastníci atentátu na Alexandra III.

10. (22.) června Lenin ukončil simbirské gymnázium a získal zlatou medaili za vynikající prospěch.

- V polovině
června Lenin se rozhodl studovat na právnické fakultě ka-
zaňské univerzity.

- Koncem června Rodina Uljanovových se přestěhovala do Kazaně.

29. července
(10. srpna) Lenin žádá rektora kazaňské univerzity, aby byl zapsán do prvního ročníku právnické fakulty.

13. (25.) srpna Lenin vstupuje na kazaňskou univerzitu.

V září
až listopadu Lenin v Kazani pracuje v revolučním studentském kroužku a v Samarsko-simbirském krajinském spolku.

6. (18.) října Lenin podává žádost inspektorovi kazaňské univerzity, aby byl ve školním roce 1887—1888 zapsán do prvního semestru. Kromě odborných předmětů — dějiny ruského práva, dějiny římského práva a encyklopedie práva — si chce zapsat teologii a angličtinu.

4. (16.) prosince Lenin se účastní studentského shromáždění na kazaňské univerzitě.

V noci ze 4. na 5.
(z 16. na 17.)
prosince Lenin je zatčen za účast ve studentských bouřích.

5. (17.) prosince Lenin podává rektorovi kazaňské univerzity žádost, aby byl vyškrtnut z řad studujících, protože za poměrů, které na univerzitě vládnou, nemůže pokračovat v dalším studiu.
Lenin je vyloučen z univerzity.

7. (19.) prosince Lenin byl vypovězen z Kazaně do vesnice Kokuškino v Kazaňské gubernii, kde měl žít pod tajným policejním dohledem.

1888

9. (21.) května Lenin podává ministrovi lidové osvěty žádost, aby mu bylo znovu povoleno vstoupit na kazaňskou univerzitu. Žádost byla zamítnuta.

6. (18.) září Lenin podává žádost ministrovi vnitra, aby mu bylo povoleno odjet do zahraničí a tam pokračovat ve studiu. Žádost byla zamítnuta.

Začátkem
října Lenin dostává povolení vrátit se z Kokuškina do Kazaně, kam se přestěhovala celá rodina Uljanovových. Je pod tajným policejním dohledem.

Na podzim Lenin studuje Marxův Kapitál, vstupuje do jednoho z marxistických kroužků založených N. J. Fedosejevem.

1889

3.—4. (15.—16.) *května* Lenin se stěhuje z Kazaně do Samarské gubernie na chutor u vsi Alakajevky.

V květnu Lenin žádá o povolení odjet „na léčení“ do ciziny. Policejní department mu odmítá vydat cestovní pas.

V květnu až červnu V listu Samarskaja gazeta byl v č. 107, 109, 111, 113, 115, 117, 119, 121, 123 a 125 uveřejněn inzerát, že Lenin (V. Uljanov) hledá kondice.

13. (25.) *července* Je zatčen N. J. Fedosejev, členové marxistických kroužků, které založil v Kazani, a rovněž členové kroužku, jehož členem byl Lenin.

11. (23.) *října* Lenin odjíždí z chutoru u vsi Alakajevky do Samary.

Po 11. (23.) říjnu Lenin dává v Samaře kondice.

Mezi 11. (23.) říj- nem 1889 a 17. (29.) srp- nem 1893 Lenin studuje knihu V. V. (V. P. Voroncova) Osudy kapitalismu v Rusku, dělá si v ní poznámky a výpočty a některá místa si podtrhává. Kritiku této knihy pak podává ve svých dílech Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům? a Vývoj kapitalismu v Rusku.

28. *října (9. listopadu)* Lenin podává žádost ministrovi lidové osvěty, aby směl jako externista složit kandidátské zkoušky z právních věd na některé z vysokých škol. Žádost byla zamítnuta.

1890

Koncem roku 1889 a v roce 1890 Lenin pokračuje v Samaře ve studiu Marxových a Engelsových spisů, překládá Manifest Komunistické strany, který se pak čte v samarských ilegálních kroužcích (tento překlad se nezachoval). Seznamuje se s A. P. Skljarenkem a propaguje marxismus mezi samarskou mládeží.

12. (24.) května Leninova matka Marie Alexandrovna Uljanovová se obrací s prosbou na policejní department, aby bylo jejímu synovi povoleno vstoupit na některou univerzitu nebo externě složit státní zkoušky.

17. (29.) května M. A. Uljanovová píše žádost ministrovi lidové osvěty, v níž prosí, aby byl její syn připuštěn k závěrečným zkouškám na některé univerzitě. Žádosti se vyhovuje.

12. (24.) června Lenin žádá ministra lidové osvěty, aby mu bylo povoleno jako externistovi skládat zkoušky z předmětů právnické fakulty petrohradské univerzity. Žádosti se vyhovuje.

Mezi 12. (24.) červnem 1890 a 5. (17.) dubnem 1891 V souvislosti s přípravou ke státním zkouškám studuje Lenin knihu A. D. Gradovského Základy ruského státního práva (sv. I—III), podtrhává si některá místa a dělá si v ní poznámky.

V létě Lenin žije na chutoru u vsi Alakajevky a občas zájždí do Samary.

Koncem srpna Lenin poprvé odjíždí do Petrohradu kvůli státním zkouškám na právnické fakultě petrohradské univerzity.

26. srpna až 1. (7.—13.) září Cestou do Petrohradu se Lenin zastavuje v Kazani.

Mezi 19. (31.) říjnem 1890 a 10. (22.) dubnem 1891 V souvislosti s přípravou ke státním zkouškám studuje Lenin Jansonovu knihu Teorie statistiky, podtrhává v ní některá místa a dělá si výpisky na okrajích knihy.

24. října (5. listopadu) Lenin odjíždí z Petrohradu do Samary.

1891

Koncem března Lenin přijíždí do Petrohradu složit zkoušky.

26. března (7. dubna) Lenin podává žádost předsedovi zkušební komise právních věd petrohradské univerzity, aby směl

jako externista složit univerzitní zkoušky. K žádosti přikládá práci z trestního práva.

- Koncem března a v dubnu* Lenin často navštěvuje sestru Olgu Iljiničnu Uljanovovou v koleji Bestuževovy vysoké školy pro ženy.
- 4.—24. dubna (16. dubna až 6. května)* Lenin skládá státní zkoušky na právnické fakultě petrohradské univerzity (jarní termín).
- V dubnu* Lenin odváží do Alexandrovské nemocnice sestru O. I. Uljanovovou, která onemocněla břišním tyfem, a pravidelně ji navštěvuje.
- Koncem dubna a začátkem května* Lenin zpravuje svou matku M. A. Uljanovovou o nemoci sestry O. I. Uljanovové. O. I. Uljanovová zemřela.
- 10. (22.) května* Lenin se účastní pohřbu své sestry O. I. Uljanovové na Volkovově hřbitově.
- Na jaře a na podzim* Lenin navštěvuje L. J. Javejna, učitele technologického institutu, a půjčuje si od něho marxistickou literaturu.
- Na jaře nebo na podzim* Lenin navštěvuje soukromého docenta petrohradské univerzity S. F. Oldenburga, aby zjistil některé podrobnosti o životě a vědecké činnosti svého bratra A. I. Uljanova a sestry O. I. Uljanovové.
- 17. (29.) května* Lenin odjíždí z Petrohradu do Samary.
- V létě a začátkem září* Lenin pobývá v Samaře a na chutoru u vsi Alakajevky.
- V první polovině září* Lenin přijíždí do Petrohradu složit zbývající zkoušky na petrohradské univerzitě.
- Mezi 10. a 15. (22. a 27.) zářím* Lenin dělá písemnou zkoušku z oboru práva.
- 16. (28.) září až 9. (21.) listopadu* Lenin skládá poslední státní zkoušky na petrohradské univerzitě (podzimní termín).

20. října
(1. listopadu) Lenin byl přijat zástupcem ředitele policejního departmentu v souvislosti s jeho žádostí o povolení cesty do zahraničí. Žádost byla zamítnuta.
12. (24.)
listopadu Lenin se vrací z Petrohradu do Samary.
15. (27.)
listopadu Zkušební komise právnické fakulty petrohradské univerzity uděluje Leninovi diplom prvního stupně.

1892

14. (26.) ledna Lenin obdržel od správy petrohradského školského okruhu univerzitní diplom prvního stupně.
30. ledna
(11. února) Lenin se stal advokátním koncipientem u A. N. Chardina v Samaře.
28. února
(11. března) Lenin žádá samarský okruhový soud, aby mu bylo vydáno oprávnění k výkonu advokátní praxe.
- V březnu až
dubnu Lenin vystupuje v samarském okruhovém soudu jako obhájce rolníků Mulenkova, Oparina, Tiškina, Zorina aj.
- V květnu Společně s M. T. Jelizarovem, mužem A. I. Uljanovov, Lenin navštěvuje Syzraň a ves Bestuževku.
1. (13.) června Lenin žádá ředitele policejního departmentu, aby uvědomil předsedu samarského okruhového soudu, že ze strany policejního departmentu není námitek, aby mu bylo vydáno oprávnění k výkonu advokátní praxe.
11. (23.) června Lenin žádá předsedu samarského okruhového soudu, aby se dotázal policejního departmentu, zda nemá námítky proti tomu, aby bylo Leninovi vydáno oprávnění k výkonu advokátní praxe.
- V červnu Lenin vystupuje v samarském okruhovém soudu jako obhájce rolníků Bamburova, Činova aj.
23. července
(4. srpna) Lenin obdržel oprávnění k výkonu soudní praxe v roce 1892.

V létě Lenin občas zajíždí na chutor u vsi Alakajevky.

V létě roku 1892 až v zimě roku 1892—1893 Lenin píše referáty, v nichž kritizuje narodnické názory, a přednáší je v ilegálních kroužcích. Tyto referáty byly přípravným materiálem ke spisu Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům?

V září až prosinci Lenin vystupuje v samarském okruhovém soudu jako obhájce osob, proti nimž je vedeno soudní řízení.

1893

5. (17.) ledna Lenin žádá samarský okruhový soud, aby mu bylo vydáno oprávnění k výkonu soudní praxe v roce 1893.

12. (24.) a 13. (25.) ledna Lenin vystupuje v samarském okruhovém soudu jako obhájce v jednom soudním procesu.

Nejdříve v březnu Lenin studuje knihu V. J. Postnikova Jihoruské rolnické hospodářství, dělá si v ní poznámky a výpočty, některá místa podtrhává. Tuto knihu Lenin podrobně rozebral v práci Nové hospodářské proudy v životě rolnictva, dále se na ni odvolává v článku O takzvané otázce trhů a později v knize Vývoj kapitalismu v Rusku.

V březnu a dubnu Lenin vystupuje v samarském okruhovém soudu jako obhájce osob, proti nimž je vedeno soudní řízení.

Na jaře Kolem Lenina se utváří kroužek samarských marxistů (A. P. Skljarenko, I. Ch. Lalajanc). Lenin píše práci Nové hospodářské proudy v životě rolnictva (O knize V. J. Postnikova) a pak ji předčítá v kroužku. Samarský kroužek měl velký vliv na pokrokovou mládež v Povolží.

Mezi 20. květnem (1. červnem) a 31. srpnem (12. zářím) Lenin studuje článek N. A. Karyševa Národohospodářské studie (Russkoje bogatstvo, 1893, č. 5), podtrhává si v něm některá místa a dělá si poznámky na okrajích.

V létě Lenin občas pobývá na chutoru u vsi Alakajevky.

16. (28.) srpna Lenin usiluje o přeložení k petrohradskému soudnímu okruhu a podává žádost předsedovi samarského okruhovému soudu, aby mu bylo vydáno potvrzení, že je advokátním koncipientem a že v letech 1892 a 1893 byl oprávněn vykonávat soudní praxi.
- Po 17. (29.) srpnu Cestou ze Samary do Petrohradu se Lenin zastavuje v Nižním Novgorodě, seznamuje se s tamějšími marxisty. Dostává pozvání na tajnou schůzku do Petrohradu.
- Koncem srpna Cestou do Petrohradu se Lenin zastavuje v Moskvě a seznamuje se s tamějšími marxisty.
26. srpna (7. září) Lenin studuje v čítárně knihovny Rumjancevova muzea (nyní Leninova státní knihovna SSSR).
31. srpna (12. září) Lenin přijíždí do Petrohradu.
3. (15.) září Lenin je přijat jako advokátní koncipient u M. F. Volkenštejna.
- Nejdříve 21. září (3. října) a nejpozději 25. září (7. října) Lenin přijíždí do Vladimíru, aby se tam setkal s N. J. Fedosejevem. K setkání však nedošlo, protože Fedosejev nebyl v té době ještě propuštěn z vězení.
- V září 1893—1895 Lenin se zúčastňuje konferencí advokátních koncipientů, navštěvuje radu právních zástupců při petrohradském okruhovém soudu, poskytuje zde právní konzultace a vyřizuje soudní spory. Lenin pravidelně navštěvuje Státní veřejnou knihovnu (nyní Státní veřejná knihovna Saltykova-Ščedrina) a rovněž knihovnu Svobodné ekonomické společnosti.
5. (17.) října Lenin píše matce M. A. Uljanovové o svém životě a o tom, že čeká na místo právního zástupce.
- V říjnu Lenin píše sestře M. I. Uljanovové o své práci ve Veřejné knihovně a zajímá se, jak ona a bratr studují.

Dříve než na podzim roku 1893 Lenin studuje Sborník statistických údajů o Saratovské gubernii, sv. XI, kamyšinský újezd, dělá si v něm poznámky a výpočty, podtrhává si některá místa. Údajů ze sborníku pak využil ve svých pracích O takzvané otázce trhů a Vývoj kapitalismu v Rusku.

Na podzim Lenin vstupuje v Petrohradě do marxistického kroužku studentů technologie (S. I. Radčenko, V. V. Starikov, P. K. Zaporožec, G. M. Kržižanovskij, A. A. Vanějev, M. A. Silvin aj.). Na schůzi kroužku přednáší kritiku referátu G. B. Krasina Otázka trhů. Lenin připravuje referát na téma O takzvané otázce trhů a přednáší tuto práci v marxistickém kroužku. Lenin studuje Vojenský statistický sborník, sešit IV, Rusko, redigovaný N. N. Obručevem. Dělá si v něm poznámky a některá místa si podtrhává. Sborníku využil ve svých pracích O takzvané otázce trhů, Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům? a Vývoj kapitalismu v Rusku.

Na podzim a v zimě 1893—1894 Lenin navazuje styky s pokrokovými dělníky z petrohradských továren a závodů (V. A. Šelgunovem, I. V. Babuškinem aj.).

V druhé polovině prosince Lenin píše P. P. Maslovovi, že dostal jeho dopis a že mu posílá Fedosejevův článek o rolnické reformě. Sděluje mu, že redakce časopisu Russkaja mysl odmítla uveřejnit práci Nové hospodářské proudy v životě rolnictva, a prosí Maslova, aby mu poslal své připomínky k této práci.

V roce 1893 nebo 1894 Lenin si začíná dopisovat s N. J. Fedosejevem o otázkách marxistického světového názoru.

1894

Začátkem ledna Lenin přijíždí do Moskvy.

9. (21.) ledna Lenin vystupuje na ilegální schůzi v Moskvě proti narodnikovi V. V. (V. P. Voroncovi) se zdrcující kritikou jeho názorů.

V lednu Lenin navštěvuje Nižnij Novgorod a přednáší v míst-

ním marxistickém kroužku o Voroncovově knize Osudy kapitalismu v Rusku. Lenin se vrací do Petrohradu, kde vede skupinu marxistů a ústřední dělnický kroužek, učí v dělnických kroužcích ve čtvrti za Něvskou branou a v jiných obvodech.

Koncem února

Lenin se účastní porady petrohradských marxistů v bytě inženýra Klassona (na Ochtě). Kromě Lenina tu byli N. K. Krupská, R. E. Klasson, J. P. Korobko, S. I. Radčenko, Serebrovskij aj. Lenin se zde poprvé setkává s Krupskou.

Lenin se seznamuje s představiteli legálních marxistů A. N. Potresovem, P. B. Struvem, M. I. Tuganem-Baranovským aj. Později s nimi uzavírá dočasnou dohodu o společném boji proti narodníkům.

*Dříve než
v dubnu*

Lenin studuje Engelsovu knihu Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu a některá místa překládá z němčiny do ruštiny.

*Na jaře
a v létě*

Lenin píše práci Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům?, jejíž první hektografovaný sešit vyšel v červnu v Petrohradě.

*30. května
(11. června)*

Lenin píše dopis P. P. Maslovovi v souvislosti s jeho poznámkami k práci Nové hospodářské proudy v životě rolnictva.

*V první
polovině roku*

Lenin studuje knihu narodníka N. A. Karyševa Rolnické mimopřídělové pachty, dělá si v ní poznámky a podtrhává některá místa. O této knize se zmiňuje ve svých pracích Nové hospodářské proudy v životě rolnictva a Ekonomický obsah narodnictví a jeho kritika v knize pana Struveho. Později ji podrobil kritice ve Vývoji kapitalismu v Rusku.

Lenin přednáší v petrohradském marxistickém kroužku referát, v němž kriticky rozebírá knihu narodníka Karyševa Rolnické mimopřídělové pachty.

14. (26.) června

Lenin odjíždí do Moskvy. Léto tráví na chatě u svých příbuzných v Kuzminkách nedaleko Moskvy.

V červenci

V Petrohradě vychází druhé hektografované vydání

prvního sešitu Leninovy práce Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům?

*V červenci
a srpnu*

Lenin odjíždí do Gorek (Vladimírská gubernie) k A. A. Ganšinovi, který vydává ilegálně Leninovu práci Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům?

*27. srpna
(8. září)*

Lenin se vrací z Moskvy do Petrohradu.

Koncem srpna

V Gorkách ve Vladimírské gubernii vychází třetí vydání prvního sešitu a v Moskvě první vydání druhého sešitu Leninovy práce Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům?

V září

V Petrohradě vychází ilegálně první vydání třetího sešitu a čtvrté vydání prvního sešitu Leninovy práce Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům?

*V říjnu až
listopadu*

V Petrohradě vychází ilegálně druhé vydání druhého sešitu Leninovy práce Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům?

Na podzim

Lenin předčítá v kroužku petrohradských marxistů svou práci Kdo jsou „přátelé lidu“ a jak bojují proti sociálním demokratům?

Lenin přednáší v kroužku petrohradských marxistů referát Odras marxismu v buržoazní literatuře, v němž ostře kritizuje buržoazní překrucování marxismu ve Struveho knize Kritické poznámky k otázce ekonomického vývoje Ruska.

*Na podzim
a v zimě*

Lenin učí v dělnických kroužcích ve čtvrti za Něvskou branou, na Petrohradské a Vyborské straně.

13. (25.) prosince

V dopise M. I. Uljanovové se Lenin dotazuje na její zdraví a na zdraví matky, zajímá se o život na moskevské univerzitě, stěžuje si, že je těžké sehnat třetí díl Kapitálu, a prosí, aby to sdělila M. T. Jelizarovovi.

- 24. prosince*
(5. ledna 1895) V dopise M. I. Uljanovové vyjadřuje Lenin obavy o její zdraví, doporučuje jí, aby se nepřetěžovala, a zajímá se o její názor na práce N. V. Šelgunova.
- Koncem prosince* Lenin navštěvuje nemocnou S. P. Něvzorovovou, posluchačku Bestuževovy vysoké školy pro ženy, členku petrohradské sociálně demokratické skupiny.
- Po 24. prosinci*
(5. lednu 1895) Lenin píše spolu s dělníkem I. V. Babuškinem leták adresovaný dělníkům Semjannikovova závodu, kde došlo k nepokojům. Jde o první agitační leták ruských marxistů.
- Koncem roku 1894 a začátkem roku 1895* Lenin píše práci Ekonomický obsah narodnictví a jeho kritika v knize pana Struveho (Odras marxismu v buržoazní literatuře).

OBSAH

Předmluva k 2. českému vydání Sebraných spisů V. I. Lenina	7—11
Ediční poznámka české redakce	12
Předmluva k 5. ruskému vydání Sebraných spisů V. I. Lenina	13—22
Předmluva k prvnímu svazku	23—29

1893

NOVÉ HOSPODÁŘSKÉ PROUDY	
V ŽIVOTĚ ROLNICTVA. Ke knize V. J. Postnikova	
<i>Jihoruské rolnické hospodářství</i>	31—95

I	35
II	39
III	54
IV	65
V	91

O TAKZVANÉ OTÁZCE TRHŮ	97—149
-------------------------------	--------

I	101
II	101
III	106
IV	111
V	115
VI	122
VII	129
VIII	145

1894

KDO JSOU „PŘÁTELÉ LIDU“ A JAK	
BOJUJÍ PROTI SOCIÁLNÍM DEMOKRA-	
TŮM? (Odpověď na protimarksistické články měsíčníku <i>Russkoje</i>	
<i>bogatstvo</i>)	
	151—362

<i>Sešit I</i>	153
Poznámka vydavatelů	224
Poznámka k tomuto vydání	225

<i>Sešit III</i>	227
Příloha I	331
Příloha II	338
Příloha III	356

EKONOMICKÝ OBSAH NARODNICTVÍ
A JEHO KRITIKA V KNIZE PANA
STRUVEHO (Odras marxismu v buržoazní literatuře).

*Ke knize P. Struveho Kritické poznámky k otázce ekonomického vývoje
Ruska, Petrohrad 1894*

363—538

<i>Kapitola I.</i> Podrobný komentář k textu narodnického profession de foi	370
<i>Kapitola II.</i> Kritika narodnické sociologie	425
<i>Kapitola III.</i> Jak formulují ekonomické otázky narodnici a jak pan Struve	455
<i>Kapitola IV.</i> Jak pan Struve vysvětluje některé rysy poreformní ekonomiky Ruska	482
I	483
II	512
III	518
IV	521
V	525
VI	532

PŘÍPRAVNÉ MATERIÁLY

Leninovy poznámky, výpočty a podtržená místa v knize V. J. Postnikova Jihoruské rolnické hospodářství	539—550
--	---------

PŘÍLOHY

Žádosti V. I. Uljanova (Lenina) z let 1887—1893	551—566
---	---------

—

Seznam dosud nenalezených Leninových prací z let 1891—1894	567—570
Seznam prací, které přeložil V. I. Lenin	571
Poznámky	572—602
Seznam literatury, kterou V. I. Lenin cituje nebo o níž se zmiňuje	603—617
Jmenný rejstřík	618—646
Životopisná data	647—658

V. I. L E N I N

S E B R A N Ě S P I S Y

1

Podle 5. ruského vydání V. I. Lenin, Polnoje sobranije sočiněnij, tom 1, Politizdat, Moskva 1975, připraveného Institutem marxismu-leninismu při ÚV KSSS, přeložil kolektiv překladatelů. Předmluvu k 2. českému vydání připravil Ústav marxismu-leninismu ÚV KSČ. Kontrolní redaktorka: Miluše Hančilová. Odpovědná redaktorka: Světlá Čmejrková. Obálka, vazba a grafická úprava Milan Hegar. Výtvarný redaktor František Kraus. Technická redaktorka Jaroslava Lorenzová. Vydání II. Praha 1979. Vydalo Nakladatelství Svoboda jako svou 4535. publikaci. Vytisklo Rudé právo, tiskařské závody, Praha. Náklad 1—30 000. AA 35,30, VA 36,54. Tematická skupina 00/3. Cena brož. výt. 12,80 Kčs, váz. výt. 18,— Kčs.

73/202 - 21 - 8.5

25 - 131 - 79 Kčs 18,—